This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

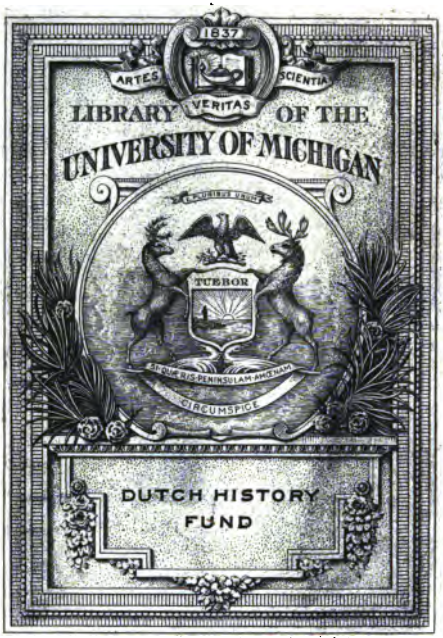
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUA IBIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V123

MENGELWERK.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Derde Deels, tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VANDER KROE,
en
By YNTEMA EN TIBOEL.
MDCCLXIII.

Dutch-lit
Nijhoff
18 13-24
10842

INHOUD VAN HET MENGELWERK,

Tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het derde Deels tweede Stuk.

NAtuurlyke Godsdienst en Zedekunde. Pag. 1
Vertoog over het Geluk of Genoegen des Levens. 8
Proeve ter opheldering, wien van beiden, *Alexander* of *Julius Cæſar*, de naam van een GROOT MAN met het meeste regt toekoome. 24
Middel tegen de Klanders in het Koorn. 31
De wormswyze beweeging van het Gedarmte niet natuurlyk. 35
Berigt wegens den Cacao-boom, door den Heer DE MILHAU. 38
——— ——— ——— ——— van Jamaica.. 42
Ontleedkundige Waarneeming van een Gezwel, in zyn eigen vlies beſloten, in de Herſenen, door den Heer GONTARD. 44
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 45
Levensbeſchryving van den beroemden Heer L. HEISTER. 53
Ontleedkundige Aanmerking aangaande een Gezwel aan den Hals, en de zeldzaame gevolgen van het zelve, door den Heer LIEUTAUD. 62
Berigt wegens den Berg *Veſuvius*, en deszelfs Vuurbraakingen. 64
Brief, waar in getoond wordt, dat het *Zwart* waarlyk en eigenlyk eene kleur zy. 75
Berigt wegens de Potasch, door den Heer MITCHEL, 78
Merkwaardige byzonderheid wegens den beroemden Franſchen Digter BOILEAU DESPREAUX. 81
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 83

INHOUD.

De Leer der *Quakers*, door den Heer DE VOLTAIRE. 93
Verhandeling over de Ziekte, welke men een *koude* noemt. 100
Tweede Brief, waar in getoond wordt, dat het *Wit* een waare en eigenlyke kleur zy. 106
Berigt wegens eene *Adder*, die haare Jongen door den hals loosde; met de opheldering daar van. 109
Beschryving van een venynigen Visch. 117
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 119
De Historie der *Quakers*, door den Heer DE VOLTAIRE. 128
Lofrede op den Heer RICHARDSON. 135
Aanmerking over de Zwaartekragt, en bewys tegen de Eeuwigheid der Wereld. 143
Derde Brief, over eenige stukken van het Stelsel van NEWTON, aangaande het Licht en de Kleuren. 149
De vorming van het *Email* der tanden, en van het tandvleesch, door den Heer HERRISSANT. 153
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 155
Lofrede op den Heer RICHARDSON. *Vervolg en einde.* 165
Eenige merkwaardige byzonderheden wegens *Algiers*, *Tunis*, *Tripoli*, *Fez* en *Marokko*. 174
Beschryving van de Huiskat. 188
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 191
Vergelyking van *J. Cæsar* en *Alexander*, door den Heer SAINT-EVREMOND. 201
Berigt wegens een welgemaakten *Dwerg*, door den Heer Graaf DE TRESSAN. 212
Berigt wegens een Mensch, die door koude ten eenemaal verstyfd, en door bekwaame middelen hersteld is, door den Heer NAUDER. 216
De bewaaring der Bloemen, door den Heer DE MONTI. 219
Verhandeling van de Blaasbreuken. 221
Zonderlinge weekwording der Beenderen. 225
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 227

Be-

INHOUD.

Beſchryving van den *Pilatus-Berg*, of *Mons Fractus*, in Zwitzerland. 238

Beſchryving van de verſchillende ſoorten van Kaneelboomen op *Ceylon*. 251

Mierenkryg. 256

Beſchryving van eene kleine Waterrups. 262

Berigt wegens de Kreefts-oogen, door den Heer J. CHOUNSEY. 266

Van de Ontwrigting van het Dy-been door uiterlyk geweld, en de herſtelling van het zelve. 269

Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde, *Vervolg*. 275

Beſchryving van den Pilatus-Berg. *Vervolg en einde*. 283

De verſchillende Sexen en groei der Boomen, en andere byzonderheden. 294

Waarneemingen over de verſchillende Kunne der Bloemen. 302

Verſcheiden Waarneemingen van Blaasbreuken. 305

Zonderlinge geneezing van een Steen in de Nier. 312

Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg*. 315

Eenige byzonderheden wegens *Senegal*. 322

De veroordeeling van JEAN CALAS, op de onzinnige woede van het Bygeloof. 333

De tyd van 's Heilands Kruisdood. 339

Verhandeling wegens de Leer van 't *mooglyk grootſte* of *mooglyk kleinſte*, door A. F. M. 346

Damon en *Roosje*, Aprilſche Vryadje. Dichtſtukje. 354

Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg*. 359

Bedenkingen en twyfelingen over den oorſprong der *Negers*; by gelegenheid van een blanken *Neger* te *Parys*, door den Heer MAUPERTUIS. 367

Van de Vezelen des menſchelyken Lichaams. 378

Een zeldzaam geval van eene Bloedſpouwing, door E. DARWIN. 382

Vervolg der Historie van de Beenwording der Peezen en Spieren van een Jongen in Ireland. 384

Veerkragtige Hars te *Cajenne*. *ibid.*

Berigt wegens een onfeilbaar middel om een Tuin van Mollen te zuiveren. 387

Mid-

Middelen om Vet en Olyvlekken weg te neemen. 388
Verhandeling wegens de Leer van 't *mooglyk grootſte* of *mooglyk kleinſte. Vervolg.* 390
Dichtſtukje aan den *Schryver* der Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie. 398
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 399
Bedenkingen over den oorſprong der Negers, door den Heer MAUPERTUIS. *Vervolg en einde.* 408
Natuurlyke Historie van den *Haring.* 416
Brief wegens een byzonder ſoort van *Kool.* 427
Zonderlinge uitwerking van een Val, tot wegneeming van de Vallende Ziekte en Verſtandeloosheid. 428
Verhandeling wegens de Leere van 't *mooglyk grootſte* of *mooglyk kleinſte. Vervolg.* 429
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg.* 439
Verdediging voor de *Joden*, door den Heer PINTO. 445
Proef over de Weelde, en haare nadeelige uitwerkſelen voor het Gemeen, door den Heer PINTO. 456
Van het Celagtig Weefzel in 't menſchelyk Lichaam. 462
Verhandeling wegens de Leere van 't *mooglyk grootſte* of *mooglyk kleinſte. Vervolg.* 473
Natuurlyke Godsdienst en Zedekunde. *Vervolg en einde.* 483
Proef over de Weelde, en haare nadeelige uitwerkſelen voor het Gemeen, door den Heer PINTO. *Vervolg en einde.* 485
Kort Berigt van het *Walliſerland*, inzonderheid van het Caracter der Inwoonderen dier Landſtreeke. 494
Waarneemingen over de *Arak.* 502
Een *Konſt-Arm*, vervaardigd door den Heer LAURENT. 503
Aanmerkingen over de Teeringkoortzen, door Dr. LOBB. 505
Verhandeling wegens de Leere van 't *mooglyk grootſte* of *mooglyk kleinſte. Vervolg en einde.* 507

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE,

(*meeſt overgenoomen uit* The Library.)

VAn alle verſcheidene takken van kennis, daar zig een verſtandig Menſch mede kan bezig houden is 'er zekerlyk geen van zo veel, en zulk een algemeen belang, als die; welke de beſtiering van ons gedrag betreft. Nog kan eenige inſpanning en bezigheid onzer verſtandelyke vermogens ons zo veel vermaak en zuiver genoegen verſchaffen, als eene welgeſtelde ziel gevoelt, terwyl zig dezelve verluſtigt met het geene haare grootſte volmaaktheid tevens en hoogſt geluk bevordert, die zy in ſtaat is te verkrygen.

Konden wy onze uitdrukkingen met de waardy van het onderwerp evenaaren, geene woorden zouden zekerlyk te ſterk, geene ſpreekwyzen te kragtig wezen, om dien diepen eerbied, welken ieder redelyk ſchepzel hier voor moet gevoelen, aan te duiden. Maar eene breede lofſpraak over de voortreffelykheid en het voordeel van de groote wetten van Godsdienſt en Deugd, hoop ik, dat in deze verligte eeuw nooddeloos zal wezen. Dit te bewyzen, mag zelfs als een ſoort van belediging worden aangemerkt voor die geenen, aan wie men zyne aanſpraak rigt; dewyl men hen dus ingewikkeld, of van een bekrompen oordeel, of van een bedorven hert, verdenken moet.

In weerwil van alle de ontelbaare dwaasheden en ondeugden, daar zig 't Menſchdom in verloopt, geeft hunne dagelykſche manier van ſpreeken egter eene ſterke overtuiging wegens het groot belang, en de onſchendbaare verplichtingen der deugd te kennen. Zy, welke zelve aarſelen om derzelver voorſchriften te volgen, zy zelfs, welke volſtrektelyk weigeren, om hunne halzen onder dat zagte juk te buigen, eerbieden egter het voorkoomen der deugd, wanneer zy die in anderen aantreffen. De onhandelbaarſte, de onbeſchaafdſte leden van het menſchelyk geſlagt, toonen een diepen indruk wegens de beminnelykheid der deugd te hebben, en de beſchaafdſte en beſte verlangen niets meer, dan haaren wil in alle byzondere voorvallen van het leven nauwkeurig te kennen, om dezelve ſteeds met alle moogelyke zorgvul-

digheid te volgen. En hoe kan dit inderdaad anders wezen, zo lang wy de minſte bewuſtheid ſlegts wegens de voortreffelykheid van onze redelyke natuur behouden? Want wat is het, bid ik, dan dit zedelyk gevoel alleen, en de verſtandelyke vermogens, welke hier mede verbonden zyn, of uit gebooren worden, dat *de Menſchen* tot *Menſchen* maakt? Wat anders dan dit maakt ons edeler, dan de beeſten des velds? En wat anders eindelyk kan ons onze natuur volmaaken, en ons ter eeniger tyd verhevener ſchepzels doen worden, dan wy tegenwoordig zyn.

En wie begrypt, wie erkent niet, dat een Menſch met alle moogelyke volmaaktheid van oordeel, vernuft en wetenſchappen begaafd, maar ter zelver tyd van dit zedelyk gevoel wegens de voortreffelykheid der deugd ontbloot, ſlegts een veragtelyk ſchepzel wezen, en nooit onzen eerbied of liefde trekken zoude? Een LOCKE, een BACON, een NEWTON, een HUIG DE GROOT, ja zelfs, een Engel of Aarts-Engel zouden onze goedkeuring of toejuiging even weinig trekken, als verdienen, by aldien zy onverſchillig voor deugd en goedheid waren. En een weinig opmerking op de inwendige geſteldheid onzer zedelyke natuur, als ik zo ſpreeken mag, zal ons wel ras overtuigen, dat een menſch, van dit gevoel ontbloot, even weinig agting voor, of genoegen in zig zelven hebben zoude, als hy haatelyk en veragt by anderen moeſt wezen.

Daar zyn inderdaad, in meeſt alle eeuwen, eenige weinige ſlegthoofden geweeſt, welke de verpligtingen der deugd in twyfel hebben durven trekken of tegenſpreeken. Maar hunne bewyzen waren doorgaans te averechts, om eenige ernſtige wederlegging te verdienen, of te beuzelagtig om dit te vorderen. Een verwaande zugt om iets byzonders te zeggen, of eene groote bedorvenheid van hart waren altoos de ſpringveeren, welke hen tot die onbezonne onderneeming aanzetteden, en wartaal het eenigſte middel, daar zy zig mede verweerden. Maar de heerſchappy der deugd is op een eeuwigen rots van onverandelyk goed en kwaad gevestigd, en kan nimmer waggelen; de bewyzen, daar zy haar gezag mede aandringt, kunnen den ſterkſten proef van een onbeneveld oordeel doorſtaan, en worden altoos duidelyker, naar mate men 'er zyn aandagt langer op veſtigt. Men moet niet denken, dat eenige der geenen, welke deze bewyzen vrugteloos gepoogd hebben te ontzenuwen, ſteeds eenparig in hun gedrag en met zig zelve beſtaanbaar zyn geweeſt. Onder alle hunne poogingen, om dit gezag beſpot-

te-

telyk te maaken, of die bewyzen ten toon te ſtellen, zyn 'er tuſſchenpoozen geweeſt, in welken hun geweten hen dwong, om hunne godlooze vitteryen te herroepen. Daar waren tyden dat zy, hunnes ondanks, genoodzaakt wierden, om het vreesſelyk vermogen te gevoelen van haar, die zy weigerden te beminnen. Zy hebben 'er dikwils onwillige blyken van gegeeven.

Maar wat zoude men zelfs hier uit beſluiten, byaldien 'er al eens eenige weinige menſchen, of zelfs eenige bedorve volkeren geweeſt waren, welke van hunnen redelyken oorſprong zo verre verbaſterd, en in een zedelyken zin, zulke wanſchepzels en monſters waren, dat zy geen onderſcheid tusſchen deugd en ondeugd erkenden? Zal men daar uit iets tegen het algemeen gevoel van het ganſche menſchdom inbrengen. Met het zelfde regt dan, mag men de onkunde van een ploeg-dryver als een bewys tegen de zekerheid van een wiskonſtig voorſtel beezigen.

Het eenſtemmig getuigenis, dat het gantſche menſchelyk geſlacht geeft, wegens het belang en de voortreffelykheid der deugd, vordert billyk van ons, dat wy 't ſtuk naauwkeurig onderzoeken. Men verzekert ons van alle kanten, dat de zaak voor ons van 't allerzwaarſt gewigt is, om dat 'er ons hoogſte welzyn in betrokken zy. Kunnen wy derhalven, zonder de rede en het gezond verſtand zelve te verzaaken, weigeragtig blyven, om aandagtig na te ſporen, wat hier van zy? Of op wat gronden de verpligting tot deugd geveſtigd worden? Maar zo dra wy die gronden met genoegzaame opmerking en een onbeneveld oog beſchouwen, zullen wy wel ras gewaar worden, dat dezelve zo nuttig als veilig en onwankelbaar zyn, en dat wy ons waaragtig geluk op geene andere *Baſis* kunnen veſtigen.

Men mag met rede vermoeden dat, naardien de kennis onzer pligten van zulk een alleruiterſt belang voor 't ganſche menſchdom zy, de aanbiddelyke en alwyze Schepper ons derwyze zal gevormd hebben, dat wy deze kennis ligtelyk verkrygen kunnen; gelyk het dan ook van agteren en by de uitkomſt blykt, dat hy, door die zedelyke vermogens, door dat zedelyk gevoel zelve, waar mede hy ons voorzien heeft, genoegzaame zorge voor dit noodzaakelyk einde gedragen hebbe. Hy zelve heeft ons met verſtand en een gewiſſe geſchapen, en de hoofdwetten van regtmaatigheid en deugd, in onze herten geſchreven. De tekenen dier indrukzelen zyn in alle menſchen duidelyk zigtbaar, byzonderlyk vertoonen zig dezelve in onze vroege jeugd, en in allen, die

door bedorve zeden van hunnen natuurlyken oorſprong nog niet verbaſterd zyn, terwyl de zulken zelfs, die zig aan allerlei uitgieting van ongeregtigheid overgeven, die merktekenen niet geheellyk uitwiſſchen kunnen. De Goddelyke voorzienigheid heeft ook op verſcheide tyden, als het zyne wysheid meeſt geſchikt en dienſtig oordeelde, byzondere Perſoonen verwekt, om die natuurlyke wetten van rede en deugd, op zynen laſt, nader aan te dringen; ieder menſch kan, met betrekking tot de Zedeleer, in zekeren zin gezegd worden, van God zelve geleerd te zyn; en wy mogen derhalven op genoegzaamen grond vertrouwen, dat zyne onderregtingen wel geſchikt zullen wezen, ter bevordering van het einde, daar dezelve toe dienen moeten, en wy derhalven geen gevaar loopen, om ten dezen opzigte, met een welmeenend hart, in ſchadelyke doolingen te vallen.

Het is ondertuſſchen baarblykelyk de wil van onzen Schepper geweeſt, dat wy de kennis onzer pligten voor het grootſt gedeelte aan ons zelve zouden verſchuldigd zyn. Wy zyn met genoegzaame vermogens begaafd, om die pligten te ontdekken en te betragten, mits egter, dat wy die vermogens behoorlyk te werke ſtellen, en ons zelven oefenen, om genoegzaame vorderingen in het een en ander te maaken. God heeft het goede zaad in onze harten gezaaid, maar byaldien wy verwaarloozen om het zelve behoorlyk op te paſſen en te kweeken, zo kan het zyne natuurlyke goede vrugten niet voortbrengen, maar zal of onvrugtbaar in den grond blyven leggen, of ten eenemaal ontaarden, en zulke uitſpruitzels voortbrengen, wier eigenſchappen veel eer verderfelyk, dan heilzaam zullen wezen.

Ons zedelyk gevoel, onze natuurlyke geneigdheid tot deugd, kan door ons verzuim, dikwils geheel verdoofd en onverſchillig worden, of kan, ſchoon niet verdoofd, derwyze verbaſteren, dat 'er ſchadelyke uitwerkſelen uit geboren worden. Dit is inderdaad meermaalen het geval geweeſt; dat de natuurlyke trek, die de menſchen ter betragting hunner pligten aanzettede, grooter wanorders veroorzaakte, dan uit eenig ander beginzel zouden hebben kunnen voortkoomen, en dat zy de ſchrikkelykſte buitenſpoorigheden met een Godsdienſtig oogmerk bedreeven. Maar onderſteld, dat geene onzer zedelyke vermogens en aandoeningen of verdoofd, of verbaſterd konden worden, dan zyn deze egter nog ſlegts onvolmaakte leiders, en wy hebben volſtrektelyk iets meer van nooden, om ſteeds den regten weg te vinden: Ja daar moet iets meer bykomen, zullen wy dien trap van vol-

volmaaktheid beklimmen, daar wy voor geſchikt zyn, en toe komen konnen. Daar is oefening en gebruik dier vermogens noodig; wy moeten ons verſtand verbeteren, en de rede alle oogenblikken raadvraagen, om met genoegzaame zekerheid te weten, werwaards wy onze natuurlyke neigingen rigten, en hoe verre wy dezelve volgen moeten. Zo de natuurlyke aandoeningen die wy van voorkomende zaaken hebben, de indrukſelen van goedkeuring of afkeer, welke de dingen onmiddelyk in ons verwekken, op zig zelve alleen genoeg waren, om ons onze pligten altoos zonder feilen aan te wyzen, dan hadden wy de rede niet van nooden, en mogt deze als eene overtollige gift worden aangemerkt; de alwyze God heeft ons dezelve egter gegeeven, en wy mogen gevolgelyk hier uit veilig beſluiten, dat wy dezelve noodig hadden; dat wy verſtand, oordeel, en opmerking gebruiken moeten, om onzen zedelyken wandel wel te regeelen, ten zy men ons eenig ander voorwerp aanwyzen konde, het welk eenig blyk vertoonde, dat het voor onze rede geſchikt ware, om zig daaromtrent werkzaam te houden. Maar dit voorwerp, tot welks beoefening wy dan de rede ontvangen moeſten hebben, diende dan gewisſelyk van nog grooter belang, dan de zedekunde en de betragting onzer pligten te wezen. Dit ondertusſchen is onmoogelyk, en ſluit eene baarblykelyke tegenſtrydigheid in, en derhalven moet onze rede, tot de beoefening onzer pligten, eeniglyk verordend en geſchikt zyn, om onze natuurlyke neiging tot deugd, in alle voorkomende omſtandigheden, te leiden en te ſtuuren.

De noodzaakelykheid van dit geleide zal nog des te duidelyker blyken, als wy den tegenwoordige ſtaat van het menſchdom eens aandagtig nagaan. Schoon de algemeene wetten der natuur, de groote voorſchriften van onzen pligt, door den Schepper zelven in onze harten zyn ingeprent, zo zyn onze vermogens egter zo bepaald, dat geen menſch ter wereld eene naauwkeurige kennis van alle zyne byzondere pligten, in alle voorkoomende omſtandigheden en gevallen des levens kan bekoomen, of hy heeft daar toe veele oefening, opmerking en onderregting van nooden. Ik voeg opmerking en onderregting by malkander. Het is namelyk tot dit einde niet genoeg, onze eige rede te hulp te neemen, en de inſpraak van ons eigen hart te volgen, wy hebben ook den byſtand onzer medemenſchen noodig, en moeten ons voordeel met hunne leſſen doen, onze kennis met de hunne vermeerderen, en ons oordeel door hunne welgeſtaafde bewy-

zen verſterken; zo handelt een welmeenend menſch, wien de deugd, zyne eige volmaaktheid, en hoogſt geluk ter harte gaan; en naar dien de zedekunde van zo groot en zulk een uitgeſtrekt belang is, zo moet het baarblykelyk een voorſchrift van de rede zyn, dat wy ons zelve niet ſlegts met dit onderzoek bezig houden, maar dat wy ons ook getrouwelyk bevlytigen om de heilzaame kennis daar van, zo veel moogelyk, onder onze medemenſchen voort te planten, en hen met het vermeerderen of verbeteren hunner begrippen, in deze gewigtige onderwerpen, den grootſten dienſt te bewyzen, dien wy hun immer kunnen doen.

Geene verſchooning behoefden wy gevolgelyk te maken, wegens het voorneemen dat wy hebben, om onzen Leezeren in deze *Letter-oefeningen* een aaneengeſchakeld en agtervolgend *Syſthema* van Zedekunde mede te deelen, byaldien de menigvuldige boeken, welke men over deze ſtof reeds heeft, die verſchooning niet ſcheenen te vorderen, en ons te verpligten, om hier iets nader van te zeggen.

Daar is inderdaad *veel* over de zedekunde geſchreven, maar daar is veel minder *wel* over geſchreven; men kan zo veele Predikaties als 'er ſints veele jaaren zyn gedrukt, en dagelykſch worden uitgegeeven, als werken tot zedekunde betrekkelyk, beſchouwen, maar de diepe onkunde der geenen, die de zelve meeſt en yverigſt leezen, toont duidelyk, hoe veel beter dezelve geſchikt zyn, om den tyd op eene verdrietige wyze en geeuwende te korten, dan om onze denkbeelden van pligt en Godsdienſt te verbeteren, ik wil egter een FOSTER, TILLOTSON, SHARP, en eenige andere van dat oordeel hebben uitgezonderd.

Daar is buiten predikaties veel over de zedekunde geſchreeven, maar niet in onze taal, en niemand die eenige oefening en kundigheid in dezen heeft, wordt 'er onder ons gevonden, of hy verlangt en reikhalſt, om een goed *Syſthema* van Pligt- en Zedekunde in het Neerduitſch te zien.

Buiten dit alles kunnen wy genoegzaame en voldoende redenen voor onze onderneeming geeven. De Nieuwigheid is 't voornaamſte niet dat wy belooven; ſchoon men egter billyker wyze mag vermoeden, dat iemand, die, met een gezond verſtand en eerlyk hart, zig langen tyd met het onderzoek der zedekunde heeft bezig gehouden, in ſtaat zal wezen, om zommige ſtukken in een nieuw ligt te plaatſen, óf zommige pligten met zodanige bewyzen aan te dringen, die, zig den meeſten Leezeren als nieuw vertoonende, althans geſchikt zullen wezen, om een dieperen indruk te maaken

op

op de gemoederen van hun, welke de zaaken nimmer van dien kant bezigtigd hebben.

Ook heeft yder nieuw Schryver dit voorregt dat hy zig van het ligt van anderen bedienen, en door het zelve by zyn eige ligt te voegen, grootere helderheid verwekken kan.

En daar is nog eene byzonderheid, welke een nieuw zamenſtel van zedekunde ten uiterſten nuttig kan maaken. Men weet, dat, ſchoon het menſchdom in het algemeen eenſtemmig zy in deszelfs begrippen, met betrekking tot de verſcheide pligten van het leven, zulken egter, die hun werk gemaakt hebben, om alles dieper en wysgeerig te onderzoeken, verſchillende gronden hebben vaſtgeſteld, daar zy onze verpligtingen op veſtigden. Zommigen by voorbeeld hebben den wil van het Opperwezen, als den eenigen grondſlag van alle onze pligten opgegeeven. Andere de natuurlyke betrekkingen welke de dingen tot malkander hebben, als het *Fundament* der deugd beſchouwd; veelen hebben het algemeen belang en nut der menſchen, als den eenigen toetſteen van goed en kwaad gebezigd, en anderen eindelyk bepaald, dat een redelyk en verſtandig eigen-belang het groote rigtſnoer ware, dat wy in alle onze bedryven te volgen hadden. En de meeſten der Zede-Schryvers, te ſterk gehegt, aan de een of andere dier byzondere ſtellingen, daar zy mede ingenomen waren, hebben die bewyzen en dringredenen verwaarlooſt, welke de andere grondregels aan de hand konden geven: Het gevolg hier van moeſt onvermydelyk wezen, dat hunne werken, ſchoon in zig zelve, voortreffelyk, en van eene groote waarde, dat nut egter niet te weege hebben kunnen brengen, dat men 'er billyker wyze van hadt mogen verwagten, wanneer zy de beweeg-redenen, die zy thans gebruiken, met andere, die even klemmende zyn, en op andere gemoederen meer vat konden hebben, hadden aangedrongen. Hier in ten minſten zullen wy een verſchillenden weg van hen allen inſlaan, en tragten te toonen, dat alle die verſchillende oogmerken en beginzelen der deugd volmaaktelyk met elkanderen overeenſtemmen, in het zelfde middelpunt ſaamen loopen, en elkander kragtig verſterken. Wy zullen de onderſcheidene bewyzen, welke in deze verſchillende ſamenſtelſels te paſſe komen, voor zo verre dezelve behoorlyk klemmen, tevens gebruiken; wy zullen de deugd dus van verſchillende kanten beſchouwen, de dringredenen om dezelve te betragten, eenpaarig aanzetten, en niets agterwege zoeken te laaten, van 't geen dienen kan, om 't menſchdom beter te maken.

Deze eene aanmerking mogen wy eindelyk nog, ter onzer verſchooning by de voorige voegen; Dat ſchoon de wetten der deugd inderdaad eeuwig en onveranderlyk zyn, het op zommige tyden egter, en in zommige omſtandigheeden, zyne nuttigheid kan hebben, om op eenige byzonderheeden wat langer ſtil te ſtaan, of dezelve van zulk een oogpunt te beſchouwen, als de gewoone wyze van denken, en doen der eeuwe vorderen. Wy zullen derhalven, de byzondere behoeftens en geſteldheid van onzen tyd zorgvuldiglyk in aanmerking neemen; Wy zullen ſteeds in 't oog houden, wat deugden en gebreken voornaamelyk de overhand hebben, en uit aanmerking van dit alles zodanige bewyzen poogen voor te ſtellen, welke den meeſten indruk op de harten onzer tydgenooten maaken, en zulke aanmerkingen te berde brengen, die het dwaaze, ſchandelyke, en nadeelige der heerſchende gebreken in het ſterkſte ligt vertoonen, en die deugden, die meeſt verwaarloosd worden, kragtigſt zullen aanpryzen. En zo lang wy deze oogmerken langs een zekeren en effenen weg bejaagen, vleien wy ons zelven, dat alle Leezers die een welmeenend hart by een goed oordeel voegen, onze onderneeming goedkeuren, en begunſtigen zullen.

C.

VERTOOG OVER HET GELUK, OF GENOEGEN DES LEVENS,

(Overgenoomen van den Heer de Fontenelle.)

Zie hier eene ſtoffe van zulk een groot als uitgeſtrekt, en algemeen belang, daar de geheele wereld van praat, en welke de Wysgeeren, inzonderheid de oude, zeer uitvoerig behandeld hebben. Maar ſchoon dezelve dus van zulk een groot belang is, en iedereen betreft, wordt zy veelal egter vry wat verwaarloosd; Hoe zeer 'er elk van praat, denken 'er egter weinig menſchen op; En ſchoon 'er de Philoſophen dikwils, en veel over geſchreeven hebben, is dit egter altoos zo Philoſophiſch geweeſt, dat 'er het menſchdom weinig vrugt uit trekken konde.

Wy verſtaan hier door het woord Geluk een blyvenden ſtaat, eene aangenaame geſteldheid, zodanig, als men wenſcht, dat, zonder eenige verandering, ſteeds mogt blyven duuren; En hier in is het geluk verſchillend van het ver-

vermaak of plaiſier, dat wel eene genoegelyke aandoening geeft, maar die kort en voorbygaande is, en nooit een ſtaat, eene blyvende en duurzaame geſteltenis kan wezen. Het verdriet zou veel eer dit droevig voorregt hebben, van ons in een duurzaamen ſtaat van ſmart en ongenoegen te dompelen, maar het plaiſier, het vermaak kan het tegendeel nimmer uitwerken, of geſtadige en onafgebrooke aandoeningen van geneugte verſchaffen.

Als men het geluk der menſchen ſlegts naar het getal en de levendigheid der vermaaken, die zy in hun leven genieten, afmeet, is 'er moogelyk eene groote menigte levensſtaaten, die ſchoon zeer verſchillende, ten dezen opzigte egter vry gelyk zyn; Zy die de minſte vermaaken hebben, ſmaaken dezelve niet ſlegts zo veel levendiger, maar hebben zelfs duizend genoegelyke aandoeningen van dingen, die andere, zonder opmerking of gevoel, voorbygaan; en ten dezen opzigte betragt de natuur haar pligt van algemeene moeder van het menſchdom wel genoeg.

Maar als wy in plaats van die oogenblikkelyke aandoeningen, die voorbygaande geneugtens, welke ieder menſch nu en dan in zyn leven geniet, den grond van het leven zelve beſchouwen, zo ziet men wel haaſt, dat 'er van den eenen menſch tot den anderen, een zeer groot verſchil ten dezen opzigte zy; Dat iemand by voorbeeld, die, geduurende een zeker gedeelte van den dag, even veel gunſtige oogenblikken of voorbygaande geneugtens, als een ander gehad, zig in een gezelſchap of ſpel even goed vermaakt heeft, het overige van den tyd op verre na zo wel niet in zyn ſchik is, of dien niet met zo veel genoegen doorbrengt, en dat alle gelykheid en eenpaarigheid als dan geheellyk ophoudt.

Het is dan de blyvende geſteldheid, de doorgaande toeſtand, de ſtaat met één woord, die het geluk der menſchen uitmaakt; Maar hier koomt ons eene byzonderheid voor, die inderdaad beklaagelyk is voor 't menſchelyk geſlagt. Een oneindig getal menſchen hebben wezenlyk rede, om met den ſtaat, die hun ten deele is gevallen, niet zeer voldaan te zyn; Een even groote menigte andere zyn ongeſchikt, om zig met eenigen levens-ſtaat te vergenoegen; zie daar derhalven, de meeſten buiten de moogelykheid geſteld, om gelukkig te kunnen leeven, en daar blyft hun in dezen toeſtand niets anders over, dan zig met eenige aangenaame aandoeningen, die hun van tyd tot tyd voorkoomen, te vermaaken, om nu en dan een voorbygaand plaiſier en aangenaam oogenblik te hebben. Dit verkwikt hen dan voor een

korten poos, om het verdriet van hunnen doorgaanden toeſtand terſtond daar na zo veel levendiger te gevoelen; Zy herſtellen zig en ſcheppen lugt, om ſtraks zo veel ſmartelyker te lyden.

Hy, die verkiezen zoude, om ſteeds in dezelfde omſtandigheeden, daar hy zig in bevindt, niet uit vreeze voor erger, maar om dat hy 'er wezenlyk vergenoegd in is, te blyven, zou den naam van gelukkig met regt verdienen. Men zoude hem van alle andere menſchen onderſcheiden kunnen, aan een ſoort van onbeweegelykheid in zynen toeſtand, en eene volkoome ruſt, die men aan hem beſpeuren zoude. Hy zou niets anders doen, dan wat noodig was, om in dien ſtaat te blyven, en geenzints werken, om 'er uit te geraaken, of den zelven te verbeteren. Maar is 'er zulk een gelukkig menſch ooit op den aardbodem geweeſt? Men mag hier met rede aan twyffelen, om dat men niemand aantreft, welke zig in die gunſtige onbeweegelykheid houdt, terwyl men daarentegen elk ziet zwoegen en werken om 'er uit te koomen. Die beweegingen maaken inderdaad het leven, of liever den draeikolk der waereld uit, en hoe geweldig dezelve zyn, kan men uit de ſtooten, die de eene menſch den anderen in het draeijen geeft, ligtelyk opmaaken of voelen. De ruſt zelve van een gelukkig menſch kan als gedwonge beſchouwd worden, alle andere menſchen hebben belang om 'er op deze wyze over te denken; En gevolgelyk kan de wezenlykheid en het beſtaan van een gelukkig menſch in de waereld vry gemaklyk betwiſt worden. Laaten wy het zelve egter toeſtaan, en gelooven dat 'er gelukkige menſchen zyn, al ware het ſlegts om ons zelven met eene aangenaame hoop te vleien, van het ook te kunnen worden. Dit is daarenboven onbetwiſtbaar zeker, dat als men zyne bepaalingen wat naauwkeuriger maakt, en de noodige grensperken ſtelt, dit aanwezen van gelukkige menſchen alsdan niet ingebeeld of twyfelagtig, nog het zocken naar geluk voor vergeeffche moeite kan gehouden worden.

Het zal, in weerwil van alles, wat de Stoïſche trotsheid hier tegen inbrengen moge, altoos waaragtig blyven, dat een groot gedeelte van ons geluk niet van ons zelven afhange. Toen één dier fiere Wysgeeren, door de Jicht-pyn geprangd, in deze woorden uitborſt, „ Ik zal egter niet be„ kennen, dat gy my ongelukkiger maakt ". Stiet hy de grootſte buitenſpoorigheid uit, die immer uit eens Wysgeers mond kon koomen. Hy loochende, door eene dwaaze vooringenoomenheid met zyn *Syſthema*, eene waarheid, die hy ten

ten allerduidelykſten voelde, en ontkende zyn pyn in bewoordingen, die hem door de ſmart zelve ten monde wierden uitgeperſt. Welk eene dwaasheid! Laaten wy ons tog, terwyl wy door zo veele wonden, als de natuur ons onophoudelyk toebrengt, zo deerlyk geteiſterd worden, voor de nutteloze en belaggelyke verwaandheid wagten, van ons zelven voor onkwetsbaar uit te geeven.

Het zou minder buitenſpoorig wezen, te beweeren, dat ons geluk geheel en al niet, dan dat het volſtrektelyk, voor ons af hange. Alle menſchen ſchynen dit eerſte ten minſten te gelooven, althans handelen zy, als of zy het geloofden. Onbekwaam voor keuze of oordeel, door eene blinde woede voortgeſtuwd, door de uitwendige voorwerpen, die zy niet dan door een gaas van nevels en vooroordeelen zien, verlokt, de eene door den anderen mêe geſleept, zonder te weeten, waar zy gaan, maaken zy een verwarden en woeſten hoop uit, die geen ander oogmerk, dan een geſtadig en nutteloos gewoel, ſchynt te bedoelen. Byaldien eenige gunſtige voorvallen den eenen of anderen nu en dan eens voor eenige oogenblikken gelukkig mogen maaken, het is ten minſten zeker, dat zy den ſtoot van alles, wat dit los geluk in een punt des tyds kan om verre werpen, nog voorzien, nog voorkoomen kunnen; Zy worden dan door andere toevallige omſtandigheden weder eensklaps ongelukkig, en hangen dus volſtrektelyk van het nootlot af.

Wy kunnen inderdaad iets tot het geluk van ons leven toebrengen, maar dit kan niet anders, dan door onze wyze van denken geſchieden, en men moet erkennen, dat dit eene harde voorwaarde zy. De meeſte denken op geene andere wyze, dan die hun door alles, wat hen omringt, wordt voorgeſchreeven; zy hebben geen rigtſnoer, om hunne gedagten naar te leiden, maar moeten in hunne beſchouwingen eeniglyk den ſtroom volgen, dien zy door de zinnelyke voorwerpen worden afgevoerd. De gedagten van anderen zyn zo ſterk naar den kwaaden kant gekeerd, en zo weêrbarſtig en onbuigzaam van aart, dat zy moogelyk vrugtloos poogen zouden, om ze naar een anderen kant te wenden. Zommigen eindelyk, welke in dit werk gelukkig ſlaagen, en die het zelfs vry gemaklyk vallen zoude, om hunne gedagten te regelen, of met andere woorden, hunne wyze van denken te verbeteren, laaten het egter blyven, om dat het een werk is, om dat 'er eenige pooging en inſpanning toe vereiſcht wordt; Dit haaten zy, en hebben geen denkbeeld, dat het voordeel, 't welk zy 'er van bekoomen zullen, dien ar-

arbeid zal opweegen. Wat zou dat voor een elendig geluk zyn, daar men zo veel om redeneeren moet! Een geluk, dat men zelfs moet maaken, kan dat waard wezen, om 'er zo veel moeite om te doen? Men mag dat aan de Philoſophen met hunne andere herſenſchimmen overlaaten, want gewisſelyk zo veele inſpanning, om gelukkig te zyn, belet dat men 't worden kan.

Dus is 'er ſlegts een klein gedeelte van ons geluk, dat van ons zelve kan afhangen, en weinige menſchen nog zyn, van natuur voor dat klein gedeelte geſchikt, of weeten 't ten hunnen voordeele aan te leggen. Alle laffe en vadzige geaardheeden, alle woeſte en driftige geſtellen, alle ſombere en droefgeeſtige menſchen moeten 'er ten eenemaal van afzien. Daar blyven eenige zagte en bedaarde lieden over, wier harſenen door aangenaame denkbeelden en indrukſelen meeſt en diepſt getroffen worden, die met vrugt aan de vermeerdering van hun genoegen kunnen werken. Het is waar, dat zy door de gunſtige ſchikking der natuur reeds gelukkig genoeg ſchynen te wezen, en den byſtand der wysbegeerte zouden kunnen misſen? Dit is inderdaad altoos het geval, dezelve kan dezulken, die haar meeſt van nooden zouden hebben, minſt helpen, en doet aan hun den grootſten dienſt, die haar minſt behoeven. Dewyl het egter ons Geluk betreft, daar wy over handelen, behooren wy van onzen kant niets te verwaarloozen; Laat ons de wysbegeerte hooren, welke in eene woeſtyn predikt voor een klein hoopje toehoorders, die zy zelve heeft uitgekoozen, om dat zy reeds een goed gedeelte wiſten, van het geen zy hen te zeggen hadt, en daar door geſchikt waren, om het overige haarer heilzaame leſſen en onderregtingen met vrugt te hooren.

Om de Ziel aandoening van geluk te doen hebben, of ten minſten om 'er dat gevoel beſtendig in te doen blyven, moet men dezelve vooraf gezuiverd, en 'er alle ingebeelde onheilen uit verbannen hebben. Wy hebben eene onvergelykelyke bekwaamheid om dezelve te ſcheppen, en als we 'er onze verbeelding eenmaalen mede belaaden hebben, valt het ons ten uiterſten bezwaarlyk, om 'er ons weder van te ontdoen, terwyl wy zelfs dikwils onzen ongelukkigen arbeid ſchynen te beminnen, en ons met de uitvindingen onzer elenden te vermaaken. De ingebeelde kwaalen en onheilen zyn niet alle de zulke, welke niets lighaamelyks hebben, en alleen in den geeſt huisveſten, maar het zyn de zodanigen alleen, welke hunnen oorſprong aan eene verkeerde manier

van

van denken ſchuldig zyn. Veragting en ſchande by voorbeeld is geen ingebeeld maar weezenlyk kwaad; maar het verdriet van zyne goederen na zyn overlyden aan collateraale en niet aan nêerdaalende erfgenaamen, of aan de vrouwelyke en niet aan de mannelyke ſexe te moeten nalaaten, is ingebeeld en beuzelagtig; Daar zyn egter menſchen, wier genoegen hun geheele leven door, hier door alleen vergiftigd wordt. Het geluk kan derhalven by zulke ſlegthoofden onmoogelyk huisveſten. Het vereiſcht een brein, dat of van natuur beter geſteld is, of ten minſten moeds genoeg gehad heeft, om zig van zulk eene dwaasheid te geneezen. Byaldien men voor ingebeelde kwaalen en ongeneugten vatbaar is, zo wordt men 'er van zo veele omringd, en beſtormd, dat men den eene of andere derzelver eindelyk ten prooije worden moet. De voornaame kragt dier monſters beſtaat hier in, dat zy ons verbluffen, zonder dat men ze durft wederſtaan, of zelfs beſchouwen; zo dra men ze met een ruſtig gelaat onder de oogen ziet, verliezen zy hun vermogen, en worden ligt geveld.

Dikwils voegen wy by ingebeelde kwaalen ingebeelde omſtandigheeden, die dezelve merkelyk verzwaaren. Zo dra een ongeluk maar iets byzonders heeft, bedroeven we ons niet ſlegts over het wezenlyk nadeel, dat wy 'er door lyden, maar de zeldzaamheid der zaake ook tergt en verbittert ons nog daarenboven. Wy maaken ons eene verwarde verbeelding van een fortuin, een noodlot, en ik weet niet wat, het welk alle zyne konſt en vermogens te werke ſtelt, om ons op eene byzondere wyze te plaagen. Maar wat wil dit alles zeggen? Laaten we onze rede en verſtand eens een weinig gebruiken, en alle die harſſenſchimmen zullen wel haaſt verdwynen; Een gemeen ongeluk is daarom geen minder ongeluk, om dat het meermaalen gebeurt, of om dat wy het met anderen gemeen hebben; en ſmart die ons alleen treft, wordt daarom niet heeviger of pynlyker, om dat andere niet met ons dezelfde pynen lyden. Is een menſch, die van de peſt wordt aangetaſt, met duizend andere zyner medeburgeren minder te beklaagen, dan iemand die eene vreemde en ongewoone ziekte heeft, of kan het den eerſten tot verzwaaring ſtrekken, dat die plaag zo zeldzaam een land of volk bezoekt.

Het is waar, dat men de gewoone onheilen voorziet, en dat dit alleen het denkbeeld van den dood, dien wy anders als 't grootſte onheil beſchouwen moogen, verzagt. Maar wat belet ons, om in het algemeen die onheilen, welke wy zeld-

zeldzaam of byzonder noemen, te voorzien, en te verwagten? Men kan de verſchyning der Staart-ſtarren niet met dezelfde naauwkeurigheid voorzeggen, als de Zons- of Maans-verduiſteringen, maar men weet egter, dat 'er zig van tyd tot tyd Comeeten vertoonen zullen, en meer heeft men niet noodig, om 'er niet bevreesd voor te zyn. De byzondere ongelukken zyn zeldzaam, men moet 'er zig egter naar zetten, dat wy 'er van tyd tot tyd eenige van zullen moeten ondergaan; daar is bykans geen menſch, welken niet zyn byzonder ongeluk te beurte valt; en als men alles eens naauwkeurig uitpluizen, of de woorden net bepaalen wilde, zou men die onheilen den naam van *byzonder*, met genoegzaame rede, betwiſten kunnen.

Eene ingebeelde omſtandigheid, waar mede wy onze droefheid dwaasſelyk verzwaaren, is, dat wy ons zelven wysmaaken, ontroofſtelyk te zullen zyn, en ſteeds in dezelfde droefheid gedompeld te zullen blyven. Dit denkbeeld heeft, 't is waar, in zommige gevallen een ſoort van aangenaamheid en vertroofſting in zig: In alle droefheid, die ons tot eer kan ſtrekken, gelyk als over het verlies van een vriend, en dergelyke, is deze overtuiging voor ons van wezenlyken dienſt. In zulke gevallen van ons zelven te gelooven, dat wy onze droefheid nimmer zullen kunnen verzetten, is ons zelve te ſtreelen met het vleiend begrip, dat wy teder, getrouw, ſtandvaſtig, dat wy, met een woord, de aankleving der beſte vrienden waardig zyn. Maar in onheilen, daar wy geen roem kunnen behaalen met neerſlagtigheid, en daar eene ontroofſtelyke droefheid ons geene verdienſten kan byzetten, daar behoren we ons ten minſten voor dat dwaaze denkbeeld te wagten, dat dezelve eeuwig duuren moet. Wy zyn niet volmaakt genoeg, om ſteeds te treuren, onze natuur is te veranderlyk en die veranderlykheid van aart, die natuurlyke onvolmaaktheid is een der beſte middelen om ons leet en lyden te verzagten.

Dus moeten wy dan, eer ons de onheilen treffen, dezelve in het algemeen ten minſten voorzien, en verwagten, dat ons eenige onheilen en rampen zullen overkoomen; en wanneer dezelve wezenlyk daar zyn, moeten wy voorzien, dat wy het leet, 't welk wy 'er over hebben, allengskens zullen leeren verzetten; het een zal de eerſte hevigheid van den ſchok verminderen, het ander de duurzaamheid der ſmart verkorten. Men verwagtte het leet dat ons treft; dit beſpaart ons ten minſten het verdriet, dat we ons anders nog daarenboven door ons ongeduld berokkenen, en voorkoomt

die

die heimelyke weerbarſtigheid en murmureering, daar wy ſlegts ons lyden door verzwaaren; men overreedt zig zelven, aan den anderen kant, dat zyn lyden niet lang duuren zal, dus verhaaſt men in zekeren zin den gelukkigen tyd, en maakt men denzelven, om zo te ſpreeken, vroeger tegenwoordig.

Wy neemen een verkeerd vermaak om alle de byzondere, zelfs de wezenlyke omſtandigheden onzer onheilen, ons zelven voor te houden, om dezelve na te gaan, en bloot te leggen, even als of wy aan den een of anderen regter vergoeding wilden vraagen, jegens een ongelyk, dat ons werdt aangedaan. Wy verzwaaren dus ons lyden, met 'er ons gezigt geſtadig op te veſtigen, en verdubbelen onze ſmart, door onze zorgvuldigheid, om dezelve alle oogenblikken te willen voelen.

Men heeft voor heftige droefheden, ik weet niet welk eene inſchikkelykheid, welke zig verzet tegen alle hulpmiddelen, die dezelve zouden kunnen verzagten, en alle troofredenen verwerpt. De tederhartigſte vrind mishaagt ons, zo dra hy ons zoekt te vertrooften, om dat hy ons dan voorkoomt onverſchillig over ons te denken, en geen deel in onze droefheid te neemen, wy zouden wel willen, dat alles wat ons omringt of nadert, dezelfde aandoening gevoelde, die ons geheel vervuld, en die aandoening in minder maate, dan wy dezelve hebben, te vertoonen, komt ons als beledigend voor; zy ten minſten, die de koenheid hebben, om de redenen onzer droefheid te weerleggen, gedraagen zig als openbaare vyanden. Behoorden wy daaren tegen niet regt in onzen ſchik te zyn, dat men ons de verkeerdheid van die manier van denken, die ons zo veel verdriet berokkent, onder 't oog bragt, en de valsheid dier bewyzen aantoonde, die ons zo veele ſmart veroorzaaken.

Schoon het eindelyk zeer vreemd luidt, is het des niet te min waaragtig, dat wy eene zekere zugt voor de droefheid hebben, en dat dezelve in zommige karakters onverwinlyk zy. De eerſte ſtap ter verkryging van het geluk is, dat wy ons van deze zugt ontdoen, en dat wy derzelver verderfelyk vermaak vermyden, ten minſten wantrouwen. Zy, welke in zodanig eene geſteldheid zynde, zig zelve overreden, van alles aan den regten kant te beſchouwen, en hun oordeel nimmer wantrouwen, zyn ongeneeſelyk, zo lang zy met dien waan bezet zyn. Het vermoeden van dwaaling is de eerſte ſtap om op den regten weg te koomen.

Zou 'er geen middel zyn, om meer goed, dan kwaad uit

de

de dingen te haalen, en zyne verbeelding derwyze te regelen, dat zy de vermaaken van de ongeneugten leerde affcheiden, en niet anders dan de eerfte tot haar liet naderen, om 'er allen haaren aandagt op te veftigen. Dit voorftel behoeft in moejelykheid voor het vinden van den Philofophifchen fteen niet te wyken, en zo men het ooit zal volgen, zal dit ten minften met de allergelukkigfte geaardheid gefchieden moeten, en zal die gunftige geaardheid als dan nog alle de onderfteuning der Wysbegeerte noodig hebben. Laat ons, om hier toe te komen, fteeds in gedagten houden, dat de meefte dingen van een twyfelagtige natuur zyn, en dat, fchoon ons dezelve op het eerfte aanzien, ftraks als voor- of nadeelen voorkoomen, wy egter inderdaad zelden weeten, of zy ons, over het geheel genoomen, geluk of ongeluk aanbrengen zullen. Deze of geene voorvallen kwamen u, in den eerften opflag, als droevig en beklaagelyk voor, en bleeken egter naderhand de oorfprongen van veel heil voor u te zyn; zo dat gy, zo gy dezelve in hunnen waaren aart en faamenhang met andere byzonderheden hadt kunnen befchouwen, u zelven, in plaats van 'er u over te beklaagen, uittermaaten in verheugd zoudt hebben. Verhaaft u derhalven niet met uwe droefheid; wagt liever, tot dat de dingen zig wat meer ontzwagtelen, en dat gy zien kunt, of zy uw geluk volmaaken, of 'er u van berooven zullen; fchort uw oordeel eenige uuren of dagen op, om u niet tweemaalen vergeefch, eerft namelyk met een ontydig beklag, en naderhand over uwe dwaaze haaftigheid te kwellen. Maar fchoon het aan den anderen kant zeker zy, dat het geen zig thans behaaggelyk vertoont, naderhand eene oorzaak van fmart kan worden, zo moet men hier omtrent egter dezelfde geftrengheid in het oordeelen niet gebruiken: het zoude eene noodelooze wreedheid zyn, om zig zelve dit ontydig voor te houden, of zig van een vermaak te berooven, dat wy meenen rede te hebben van te mogen genieten; laat ons geftreng tegen de kwellingen, toegevend jegens de blydfchap zyn, en die genoegten medeneemen, die wy krygen kunnen.

Eene groote hinderpaal om gelukkig te worden is, dat wy te veel geluk verwagten. Laaten we ons verbeelden, dat men ons, eer dat wy in de waereld kwamen, het verblyf, dat wy 'er in houden zouden, eens vertoonde, en die eindelooze menigte kwellingen, welke onder de bewooners van dezen aardbol verdeeld moeften worden, liet zien; hoe zouden wy niet fidderen op het denkbeeld, dat wy mede een evenredig deel, van alle die elenden ontvangen moeften, en

hoe

hoe zouden we ons naderhand veelal verheugen, dat wy'er nog zo goed koop waren afgeraakt, als wy inderdaad rede hebben van te doen in veele dier ſtaaten, die ons thans ondragelyk voorkoomen. Slaaven, berooide menſchen, arme lieden, die van den eenen dag tot den anderen, naauwlyks het ſober koſtje bekoomen kunnen: Arbeiders, die ſteeds hun brood in 't zweet hunnes aanſchyns winnen moeten; Sukkelaars, die in langduurige en ſleepende kwaalen deerlyk kwynen; zie daar een groot gedeelte van het menſchelyk geſlagt. Wat een byzonder, wat een wonderlyk geluk, dat wy niet mede tot den rang dier ongelukkigen behooren! Laaten wy dit in aanmerking neemen, laaten wy bedenken hoe gevaarlyk het zy, Menſch te wezen! En dus alle de kwellingen en verdrietelykheden, daar wy van bevryd zyn, als zo veel gevaaren leeren beſchouwen, die wy gelukkig ontſnapt, of als zo veele voordeelen, die ons door eene gunſtige uitkomſt te beurt gevallen zyn.

Een eindeloos getal bezittingen, geneugten en voordeelen hebben wy inderdaad, daar we ons niet verwaardigen eenigen agt op te ſlaan, en die egter voor duizend andere menſchen het hoogſte geluk uitmaaken zouden. Eene menigte zyn 'er, wier hoogſte wenſch zig bepaalt, om twee armen te hebben. Niet dat dit ſoort van voordeelen, welke dien naam alleen verdienen, om dat derzelver gemis eene wezenlyke kwelling baaren zoude, juiſt eene zeer levendige aandoening van vermaak kan geeven, zelfs aan hun, die alles tragten te doen gelden; wy kunnen zeker niet wel opgetoogen van blydſchap worden, op de enkele bedenking dat wy twee armen hebben; maar als wy dus op de groote rampen, die ons hadden kunnen treffen, dikwils acht geeven, zullen wy het die weinige, welke ons overkomen, zo veel beter inſchikken en vergeeven kunnen; en onze toeſtand is gewiſſelyk gemakkelyker en beter, wanneer wy ons daar goedſchiks aan onderwerpen, dan wanneer wy 'er ons, met een vrugtelooze weerbarſtigheid en pynelyk gemor, willen tegen zetten.

Wy beſchouwen de voordeelen, welke ons van de natuur of fortuin geſchonken worden, doorgaans als zo veele ſchulden, die zy ons betaalen, en wy ontvangen ze gevolgelyk met eene ſoort van onverſchilligheid; de kwellingen en verdrietelykheden daarentegen, koomen ons als zo veele onregtvaardigheden voor, en wy ontvangen ze met ongeduld en bitterheid. Men behoorde die verkeerde begrippen te verbeteren. De kwellingen zyn het gewoone lot der men-

ſchen, en deze moeten ons natuurlyker wyze te beurte vallen. De voordeelen zyn zeer zeldzaam, en wy moeten dezelve, als ſtreelende gunſtbewyzen, welke onzenthalven, als zo veele uitzonderingen in den gemeenen regel, gemaakt worden, ontvangen.

Het geluk is inderdaad zeldzaamer, dan men denkt. Ik noeme iemand gelukkig, welke een zeker goed bezit, dat ik verlang, en dat myn geluk volmaaken zoude. De bezitter van dat goed egter is ongelukkig; myn ſtaat wordt bedorven, om dat ik mis, het geen hy heeft, en de zyne wordt door het bezit van 't zelve niet een hair beter, om dat hy op zyne beurt voordeelen verlangt, die anderen te beurte zyn gevallen. Ieder ſchittert voor de oogen van anderen met een valſchen luiſter, en vertoont een geluk, dat hy niet gevoelt. Elk wordt benyd, terwyl hy zelve nydig is over den wenſchelyken toeſtand zyner bekenden, en byaldien het eene ondeugd of dwaasheid ware gelukkig te zyn, zoude het menſchdom 'er zig niet zorgvuldiger voor wagten, of dezelve vlytiger aan malkanderen toekaatſen kunnen. Zy, welke van die dwaasheid of ondeugd het meeſt beſchuldigd zouden zyn, de grooten namelyk, de Princen en Koningen, zouden waarlyk het onbillykſt verdagt worden, en 'er het minſte deel aan hebben; Laaten we ons van die begoocheling ontdoen, welke ons veel meer gelukkigen vertoont, dan 'er waarlyk zyn, en wy zullen of levendiger genoegen hebben, dat wy ons zelven mede onder dat getal kunnen tellen, of minder verdriet, dat wy 'er niet toe behooren.

Dewyl 'er zo weinige geneugtens zyn, behoorden wy 'er geene te verzuimen, die ons ten deel vallen. Men handelt ondertuſſchen even eens, als of 'er een groote voorraad voor handen, en eene volkoome zekerheid ware, dat wy 'er altoos zo veele zouden kunnen krygen als wy hebben wilden; men verwaardigt zig namelyk ter nauwernood, om die geene te ſmaaken, die ons aangebooden worden, of die wy onder ons bereik hebben. Dikwils laaten wy dezelve volſtrektelyk vaaren, om andere na te loopen, die niet in onze magt zyn. Wy hebben het tegenwoordige in de handen, maar de toekoomende tyd is een ſoort van goochelaar, die terwyl hy ons de oogen verblint, zig zelve te zoek maakt. Waarom laaten we ons door denzelven dus betrekken; waarom dulden wy, dat eene ydele en twyfelagtige hoop ons het zeker genot van het tegenwoordige beneeme! Het is waar, dat 'er veele menſchen zyn, voor wie die hoop zelve een ſoort van genot is, en die niets anders weeten te genieten, dan

dan het geen zy nog niet hebben. Laaten wy den zulken dat ſlag van bezitting, zo onvolmaakt, zo twyfelagtig en ongeruſt behouden laaten; dewyl zy niets anders kunnen krygen, zou het wreedheid wezen, om hen dit nog af te neemen; maar laaten wy, zo 't moogelyk zy, leeren, om ons aan het tegenwoordige, aan het geen wy wezenlyk in handen hebben, te houden, en zo dwaas niet zyn, van een voordeel te veragten, om dat het ons vergund is.

Men veronagtzaamt gemeenlyk de kleine geneugten, en weigert om 'er zyne aandagt op te veſtigen, maar men toont de middelmaatige verdrietelykheden die zelfde veragting niet; dat men die beide, ten minſten, op den zelfden voet waardeere en behandele. En byaldien het gevoel van middelmatige voordeelen in ons verdoofd worde, door grootere goederen, naar welke wy reikhalzen, dat dan ook het denkbeeld van groote rampen, daar wy tot dus verre van bevryd zyn gebleeven, ons vertrooſten wegens kleinere die ons treffen.

Die kleine voordeelen en geneugten, welke wy dus verwaarloozen, hoe weeten wy, of die niet de eenige zullen wezen, welke zig aan ons zullen aanbieden? Het zyn zo veele giften, die ons van eene gierige hand koomen, welke ons moogelyk geene andere zal ſchenken. Daar zyn weinige menſchen, die niet zomtyds in hun leven een ſtaat verwenſcht hebben, waar van zy de geneugten niet genoeg geſmaakt hadden; daar zyn 'er weinige, welke de klagten, die zy dus onbedagt uitſtortten, naderhand niet zelve onbillyk bevonden hebben. Daar zyn 'er dus weinige, die niet ondankbaar tegen de fortuin geweeſt zyn, en 'er hunne verdiende ſtraf niet voor geleeden hebben.

Zoekt, zeggen de ſtrenge Philoſophen, uw geluk niet in iets, dat niet van u zelven afhangt; dus zoudt gy het zelve te veel in de waagſchaal ſtellen. Men moet van dit verheeve voorſchrift vry wat afflaan, maar hoe meer wy 'er van behouden, en hoe letterlyker wy het volgen kunnen, hoe beter het voor ons zelven wezen zal. Laaten we ons verbeelden, dat ons geluk ten eenemaal van ons zelven behoorde af te hangen, en dat het door een ſoort van geweldige indringing en dwingelandye zy, dat de dingen van buiten 'er zig meeſter van gemaakt hebben; laaten wy ons wettig regt, zo veel moogelyk doen gelden, en ons weder meeſter maaken van iets, dat aan geen ander, dan ons alleen vertrouwd kan worden.

Eerſt moeten wy, om zo te ſpreeken, de gronden van het regt, dat zig uitwendige voorwerpen op ons geluk aan-

maatigen, onderzoeken, en als dit onderzoek maar wat ſtreng is, zullen 'er weinig dingen wezen, die het zelve zullen kunnen doorſtaan. Waarom heb ik dien rang, dien ik met zo veel drift bejaag, zo noodig? Om boven anderen uit te ſteeken? En waarom moet ik boven anderen uitſteeken? Om huune eerbewyzingen te ontvangen; en wat voordeel zullen my die eerbewyzingen aanbrengen? Zy zullen my op eene aangenaame wyze ſtreelen; maar hoe kunnen ze MY ſtreelen, daar ze alleenlyk aan myn RANG bewezen worden? Even eens is het met verſcheide andere denkbeelden gelegen, die een aanzienlyke plaats in myne ziel hebben ingenoomen; als ik ze alle op die zelfde wyze aantaſt, kunnen zy het niet lang houden. Het is waar, dat de eene meer weerſtand, dan de andere zullen bieden, maar naar mate zy ongemaklyker en gevaarlyker zyn, moet men den aanval meermaalen en moediger hervatten. Daar is geene verbeelding, die men niet allengskens kan te regt brengen, of door kragt van aanmerkingen verdryven.

Maar dewyl wy met alles, wat ons omringt, niet kunnen breeken, wat voor uiterlyke voorwerpen zullen het dan eindelyk wezen, die wy eenig regt op ons zelve zullen behouden laaten? Zulke, daar wy meer van te hoopen, dan te vreezen hebben, wy moeten hier aan 't reekenen gaan, en het gezond verſtand moet onze keuze bepaalen. Hoe veel zyn die vermaaken waard, en hoe groot is de moeite die 'er aan vaſt is, of zyn de ongenoegten, die 'er op volgen? Men kan niet ontkennen, dat de pryzen in dezen naar de verſchillende verbeeldingen der menſchen, ryzen of daalen zullen, en dat dezelfde waar goedkoop voor den een, en duur voor den anderen kan wezen. Daar is egter een gezette markt voor de voornaamſte genoegten des levens; dus by voorbeeld erkent de geheele waereld, dat de Liefde wat duur zy; ook kan men dezelve niet waardeeren.

Het veiligſt is, om zig aan de eenvoudige vermaaken te houden, gelyk als de geruſtheid des levens, een vriendelyk gezelſchap, de jagt, het lezen enz. Byaldien ze ſlegt even redig minder dan de andere koſteden, naar maate zy minder levendig zyn, en geringer aandoeningen geeven, zou 'er geene rede wezen, om ze voor te trekken, en de andere zouden hun prys net even goed als deze waard zyn; maar de eenvoudige vermaaken, zyn ſteeds vermaaken, en zy kosten niets. En nog hebben zy een groot voordeel, dat dezelve ons door de fortuin niet ontnoomen kunnen worden: Schoon het niet verſtandig kan geoordeeld worden, om ons

geluk

geluk aan zulke voorwerpen te hegten, welke voor de wisſelvalligheden der waereld meeſt bloottſtaan, is dit egter het gewoon bedryf der menſchen, en ſchynt het of zy het voordagtelyk op de onveiligſte plaatſen vertrouwen wilden. Wy willen liever onzen geheelen welvaart en alle onze bezittingen in één ſchip waagen, dan dezelve in landeryen plaatſen, De levendige vermaaken eindelyk, duuren ſlegts eenige oogenblikken; die oogenblikken zyn nog zelfs menigwerven laſtig, door de al te ſterke aandoeningen, en eene overmaate, om zo te ſpreeken, van genoegen, en laaten eindelyk een ydel over, dat laf, ſmaakeloos en verveelend is, terwyl de eenvoudige vermaaken doorgaans zo lang kunnen duuren, als men wil, en in den tyd, die op dezelve volgt, geen ongenoegen of laſt verwekken.

Menſchen, die aan de geweldige beweegingen der hertstogten gewend zyn, zullen het geluk, dat zy uit de eenvoudige vermaaken haalen moeten, ongetwyfeld laf en ſmaakeloos vinden; het geen zy laf en ſmaakeloos noemen, heet ik geruſtheid, en ik erkenne, dat het leven, 't welk zelfs het allermeeſt uit dit ſoort van geneugten beſtaat, niet anders, dan een geruſt leven zy. Maar wat voor begrippen heeft men van den ſtaat der menſchen, als men klaagt, dat dezelve ſlegts geruſt zy? En wat wordt de allerwenſchelykſte toeſtand, na dat de eerſte aandoeningen van het vermaak voorby zyn? Het wordt een ſtaat van geruſtheid en ſtil genoegen, en dit is de beſte verandering en overgang zelfs, die 'er in gebeuren kan.

Daar is geen menſch in de waereld, die in den loop zyns levens niet wel gelukkige gevallen, aangenaame tyden, genoegelyke oogenblikken gehad heeft; onze verbeelding ſcheidt dezelve af van alles, wat 'er voorgegaan, of op gevolgd is, zy vergaart die oogenblikken by malkander, en vertegenwoordigt haar zelve een leven, dat geheellyk uit zulke oogenblikken beſtaat; dit noemt men dan een gelukkig leven, en dit is het doelwit, dat men zig, zonder het voor zig zelven regt te willen weeten, voorſtelt. Maar dus verſiert men zig een doel, dat nimmer treffen kan. De kwynende tuſſchenpoozen, die men, zelfs in het allergelukkigſt leven, in de allerwenſchelykſte omſtandigheden heeft, zyn altoos lang en menigvuldig; wy beſchouwen dezelve, als of ze 'er niet in wezen moeſten, en egter zyn ze 'er altoos in, en onafſcheidbaar aan verknogt. Daar is geen *Spiritus* zo ſterk en zuiver in de Scheid-kunde, of daar is nog altoos vry wat *Phlegma* in; en de alleraangenaamſte ſtaat is niet vry

van ſmaakelooze of verveelende oogenblikken, die men, zo goed als men kan, gebruiken, althans voor lief neemen moet.

Dikwils is het geluk, dat men zig in de verbeelding voorhoudt, al te veel ſaamengeſteld, en beſtaat uit al te groote menigte byzonderheden, die alle in een gunſtig middelpunt uitloopen moeten Hoe veele dingen by voorbeeld zoude een Hoveling van nooden hebben, eer hy zig gelukkig ſchatten zoude! Vertrouwen by de Staatsdienaars, gunſt by den Vorſt, eer onder zyns gelyken, aanzienlyke ſtaaten voor hem en zyne kinderen, geluk in het ſpel, getrouwe meeſteresſen en vrinden, die zyne verwaandheid ſtreelden; met één woord, al wat hem eene toomelooze en onverzaadelyke verbeelding als nuttig en aangenaam vertoont. Zulk een menſch kan derhalven niet anders dan met zeer veel omſlag en tot een hoogen prys, om zo te ſpreken, gelukkig wezen, en de natuur zal zo veele koſten, naar alle waarſchynlykheid, voor hem niet maaken.

Het geluk, 't welk wy ons voorſtellen, zal altoos gemaklyker te verkrygen wezen, naar maate 'er minder verſchillende dingen in behoeven ſaam te loopen, en deze meer van ons zelven zullen afhangen. De *Machine* zal dus eenvoudiger, en beter onder ons beſtuur zyn.

Wanneer men het ſlegts ten naaſten by naar zyn zin kan krygen, moet men maar denken, dat men het volkoomen wel heeft. Niets is zo teder, of breekt zo ligt, als een gelukkige en wenſchelyke toeſtand; men behoort derhalven te ſchroomen, om daar aan te raaken, of 'er, zelfs onder ſchyn van verbetering, iets in te veranderen.

De meeſte veranderingen, die een menſch in zyn ſtaat maakt, om denzelven te verbeteren, vermeerderen zyn omtrek, en doen hem een grooter plaats in de waereld beſlaan; maar dus ſtaat hy ook voor de aanvallen der grillige fortuin des te meerder bloot. Zoude een ſoldaat, die naar de loopgraaven gaat, wel verlangen een reus te zyn, om zo veel meer kogels te kunnen vatten? Die gelukkig wil worden, moet zyn kring vernaauwen, en zo kleinen plaats, als moogelyk is, in de waereld tragten te beſlaan. Ja nog eens, zeldzaam van grond te veranderen, en zig met een klein plekje te vergenoegen, zyn twee noodzaaklyke vereiſchtens tot een gelukkig leeven.

Maar het groot geheim, om onze dagen genoeglyk door te brengen, is wel met zig zelven te ſtaan. Natuurlyker wyze brengen alle verdrietige toevallen, die ons van buiten aankoomen, ons tot ons zelve, en 't is derhalven dienſtig,

om

om daar eene aangenaame toevlugt te hebben; maar zodanig kan dezelve niet wezen, ten zy ze door de hand der deugd vervaardigd is. Alle de begoocheling onzer eigeliefde kan niet beletten, dat men zig ten minſten niet een gedeelte verwyt, van het geen men zig heeft te verwyten; en hoe wordt ons genoegen daarenboven geſtoord, door de vernederende zorg, om ons voor anderen bedekt te houden, en niet bekend te worden, voor het geen men is, of door het ſnydend verdriet, dat onze dwaasheden uitlekken, en ons door anderen, in ons byzyn, of agter onzen rug, verweten zullen worden. Men vliedt zig zelven, en met rede, en 't zyn de deugdzaame lieden alleen, die zig zelven beſchouwen durven. Ik beweer niet, dat deze in zig zelven kunnen keeren, om zig over zig zelven te verwonderen, en zig toe te juichen; dit is boven het bereik van onze gebrekkige deugd; maar gelyk men zig zelven altoos ſterk bemint, is het genoeg, dat wy zonder ſchaamte in ons zelven kunnen keeren, om 'er genoegen te vinden.

Het kan zeer wel gebeuren, dat de deugd ons nog tot rykdommen nog tot hoogheid leide, en dat zy 'er ons zelfs den weg wel eens toeſluite; haare vyanden hebben inderdaad, met opzigt op de verkryging dier voordeelen, veel boven haar voor uit. Ook kan het, wat meer is, gebeuren, dat de roem, die anders haare natuurlyke belooning is, haar wel eens ontſta; miſſchien zal zy die zelve weigeren of ten minſten, met ze niet genoeg te zoeken, gevaar loopen, van ze te miſſen; maar eene onfeilbaare belooning vindt zy altoos in het inwendig genoegen, dat zy ſmaakt. Yder pligt, die zy betragt, wordt haar op het oogenblik vergolden. Men kan zig, zonder verwaandheid, op zig zelve beroepen, wegens de onbillykheden der fortuin, en zig met de ſtreelende gedagten trooſten, dat men dezelve niet verdiende; en men heeft dus in zyn eige zuiver hart, een liefelyker bron van waar genoegen, dan de ondeugdzaamen in de wiſſelvallige gunſten van een blind geval.

Eene wenſch blyft 'er over te doen, wegens iets, dat niet in onze magt ſtaat, want tot nog toe hebben wy geſprooken van dingen, die van ons zelven afhangen; en dat is, dat ons een middelbaare rang ten deel mag vallen. Buiten dit, loopen ons geluk, en deugd zelve veel gevaar. Dit is die gelukkige ſtaat, die door de Wysgeeren zo ernſtig aangeprezen, door de Digters zo hoog geëerd, maar van hun allen doorgaans zo weinig gezogt is.

Ik erken, dat 'er aan dit geluk een ding ontbreekt, 't welk

'er egter, naar de gewoone manier van denken der meeſte menſchen, noodig diende by te wezen; Dat het namelyk geene vertooning maakt. De gelukkigen, die wy onderſtellen, zouden 'er in het algemeen niet voor gehouden worden; zy zouden het vermaak niet hebben van benyd te zyn. Zy zelve, wat meer is, zouden miſſchien naauwelyks gelooven kunnen, dat zy gelukkig waren, om dat andere 'er hen niet voor hielden, want hunne afgunſt dient, om ons van onzen wenſchelyken toeſtand te verzekeren; zo wankelbaar zyn onze begrippen, en zo zeer hebben ze eenig ſteunzel noodig. Maar zo dra deze gelukkigen egter zig zelven maar eens vergelyken by die geene, welke door het Gemeen boven hen gelukkig geoordeeld worden, zullen zy de voordeelen van hunnen toeſtand wel ras bemerken, en gaarne beſluiten, om een wezenlyk, ſchoon zedig en onbekend, geluk te genieten, en vergenoegd te leeven, ſchoon zy niemand tot wangunſt verwekken. Hunne vermaaken zullen even als die der beſcheide minnaaren, door het zout van het geheim beſprengd en ſmaakelyker worden.

Na dit alles blyven deze wyze, deze deugzaame, deze gelukkige lieden ſteeds menſchen; zy zyn nog tot dien onwankelbaaren ſtaat niet gekoomen, dien de menſchelyke natuur niet bereiken kan; zy kunnen alles, en zelfs door hun eigen ſchuld weder verliezen; en zullen hunne wysheid en deugd te beter behouden, naar maate zy 'er minder op vertrouwen, en hun geluk veiliger bewaaren, naar maate zy 'er minder mede pronken. C.

PROEVE TER OPHELDERING, WIEN VAN BEIDEN, ALEXANDER, OF JULIUS CÆSAR, DE NAAM VAN EEN GROOT MAN, MET HET MEESTE REGT TOEKOOME.

EEr wy dit groot geſchil, 't welk de Geleerden menigmaalen verdeeld heeft, beſliſſen, is het noodig, dat wy eene nette bepaaling maaken van het geen men door een GROOT MAN verſtaan moet, en het onderſcheid aanwyzen, dat 'er tuſſchen den zelven en een *Held* met rede gemaakt kan worden.

Een GROOT MAN moet zyn geluk aan zyne eige bekwaamheden, vooruitzigt, en opmerking, niet aan eene blinde fortuin, of onvoorzienen ſaamenloop van toevallige om-

omſtandigheeden te danken hebben. Zyn geheel gedrag moet met zig zelf beſtaanbaar wezen, en naar een beredeneerd *Syſthema*, en vaſte grondregels geſchikt zyn; Hy laat niets op het geval aankoomen; maar ziet en verzet vooraf alle hinderpaalen, en gaat langs zulken gebaanden weg, en met zulk een ſtevigen tret, ter bereiking zyner oogmerken, voort, dat het veel eer te verwonderen zy, dat hy een derzelver misſe, dan dat hy ze alle gelukkig treffe.

Een *Held* daarentegen, driftig in zyne onderneemingen, verwagt derzelver gunſtigen uitſlag meer van zyne onvertſaagdheid, dan juiſte maatregelen. Uitermaaten dapper, ſchroomt hy niet alleen geene gevaaren, maar laat zig door zyne drift zelfs vervoeren, om die zomtyds op te zoeken, en uit te tarten, terwyl hy alle hinderpaalen die zyne voorneemens dwarsboomen mogen, ſteeds met enkel geweld uit den weg meent te zullen kunnen ruimen, naar maate dezelve zig vertoonen; Hy bekommert zig gevolgelyk vooraf des aangaande niet; Hy gaat onverſchrokken voort, ziet onophoudelyk rond, waar roem te haalen zy, en houdt 'er zyn gezigt zo geheel en ſterk op geveſtigd, dat hy zig niet zelden in een afgrond, dien hy in zyn weg ontmoet, onverhoeds ter nederſtort. Alle helden zyn tot dus verre menſchen van een heet en driftig *Temperament*, of door geeſtdryvery vervoerd geweeſt, of hebben die beide byzonderheeden in hun karakter vereenigd. Zy hadden den goeden uitſlag hunner ondernecmingen veel aan zig zelven, maar meer aan het geval te danken. Zy misten menigmaal hun doel, en bleven dan in eene eeuwige vergetelheid. Zy heeten als dan geene helden, ſchoon zy het zelfde regt tot dien naam hadden, als de gelukkigen, die in hunne voorneemens ſlaagden; Deze baarden dikwils verwondering over hunne onvergelykelyke ſtoutheid, en zouden, waren zy ooit bedaard, of door hunne eigeliefde en waan minder verblind geweeſt, zig zelven over uitkomſten, die zy niet voorzagen of verwagtten, verwonderd hebben. Terwyl zy dezelve thans ten onregte geheellyk toeſchryven aan een beleid, dat zy nimmer voor hadden te gebruiken. —— Dit meene ik het wezenlyk onderſcheid tuſſchen een GROOT MAN, en EEN HELD uit te maaken. Ik zoude myne karakters met verſcheide voorbeelden ophelderen kunnen, maar dit zoude my te ver vervoeren, en van myn voorgeſteld oogmerk verwyderen; Laat ons zien, wie van beiden, ALEXANDER of CÆSAR een Groot Man kan heeten, wie ſlegts tot den rang der helden behoore.

ALEXANDER ſchoon nog zeer jong zynde, handelde hier in reeds als een Groot Man, dat hy den oorlog tegen de Perſen voorhebbende, eerſt een aanvang maakte, met de volkeren, die de oevers van den Donau bewoonden, te onder te brengen, en toen zig tot algemeen legerhoofd van alle de Griekſche Staaten, die zyn land omringden, te doen verklaaren; Door deze middelen verzekerde hy den vrede en ruſt in zyn eige gebied, en voorzag zig van middelen, daar hy, in tyd van nood, zyn toevlugt toe neemen konde.

De weinige troepen, die hy by zig hadt, toen hy vervolgens in het gebied van Darius drong, konden geene beletoorzaak wezen, om voort te vaaren, en dien Vorſt tot in het harte van deszelfs Ryk te gaan opzoeken. Geoefende legerhoofden, dappere ſoldaaten, de een en ander aan oorlog gewoon, en door een zugt voor het Vaderland, een bitteren haat tegen den ouden vyand, en begeerte naar roem even ſterk geprikkeld en aangenoopt, zyn boven een grooten hoop verwyfde pronkers, zonder bekwaame leiders, ſteeds oneindig te waardeeren. Ik verwondere my geenzints, dat ik den Griekſchen Vorſt met zyn vliegend legertje honderdduizenden Perſiaanen zie verſlaan. Het is niet het getal der menſchen, maar hunne geſteldheid, hunne bekwaamheeden, en de beweeg-oorzaaken, daar zy door gedreeven worden, welke den uitſlag van eenen veldſlag beſliſſen. Wat zouden een millioen Perſiaanſche ſlaaven, tegen een welgeoefend leger van vrye Grieken, doen? en ALEXANDER hadt rede, om aan Darius, in antwoord op den zak zands, dien hy van hem ontving, om hem een indruk van de ontelbaare menigte van 't Perſiſch heir te geeven, een klein zakje met peperkorrels te rug te zenden, en 'er de bekende aanſpraak by te laaten doen. De gelukkige uitſlag der eerſte onderneeming van den Griekſchen Vorſt, in 't Perſiaanſch gebied, was dan bykans zeker, om dat hy alles voorzien, en vooraf geregeld hadt; eene doorgaande fout heeft hy egter toen reeds, en altoos in het vervolg begaan, dat hy zig zelven te veel gewaagd, en bloot gegeeven hebbe.

Het gevolg van dezen oorlog was bykans zonder hinderpaalen. De eerſte overwinning baande een zekeren en veiligen weg tot de volgende; ALEXANDER vondt bykans geenen wederſtand, en maakte zig, met minder moeite, meeſter van het uitgeſtrekt gebied der Perſiaanen, dan men thans heeft, om eene ſterke en wel verdedigde veſting te bemagtigen. DARIUS verwaarloosde alle noodige voorzorgen; Van een wellustig Hof omringd, en door den waen

zy:

zyner grootheid ingenoomen, zogt hy minder, om ALEXANDER te verwinnen, dan te verbaazen, en door de vertooning van zyn onbepaald vermogen te verbluffen. Dit alles ondertusſchen mag eenigen invloed hebben op kinderen of laffe zielen, maar maakt geen indruk op den geest van een held, of een Groot Man, en DARIUS beging een allerwezenlykſte fout, met dus zorgeloos te handelen, maar boven dit alles was hy in ongunſtige omſtandigheeden; Hy geboodt over ſlaaven, en moeſt daar geene dapperheid, geene trouw, geene edelmoedige zugt voor 't Vaderland, of begeerte naar helden-roem van verwagten. Hy hadt in die tallelooze menigten, die hy verzameld hadt, geen toevlugt, om een dapperen vyand te ontmoeten. Zyne legers waren groot, maar door weelde bedorven; De Hoofden onbedreeven, verwyfd, en zonder eer, wierden op den minſten ſchok om ver geworpen, de ſchrik ſloeg van den één naar den ander voort, en de meenigte diende alleen, om de ſlagting des te grooter te maaken. Nogmaals moet ik dit herhaalen. De dapperheid van een volk vermindert, naar maate 'er de Regeering willekeuriger wordt, en ſlaaven zyn altoos verraaders. De Perſiaantche Leger-hoofden wierden trouwloozer jegens den ongelukkigen Vorſt, naar maate zy denzelven in zyne voorſpoed laffer gevleid, en volſtrekter onderwerping beweezen hadden; zy verlieten hunne Gouvernementen, gaven de Veſtingen zonder weerſtand over, leverden huns meeſters ſchatten in 's vyands handen, en waren eindelyk ontaard genoeg, van hunne handen aan hem zelven te ſlaan, om door dit ſchandelyk verraad des overwinnaars gunst te koopen.

Tot dus verre gedroeg zig ALEXANDER als een groot Capitein, en men moet zig zekerlyk verwonderen, dat hy in dien ouderdom, en met zo weinige ondervinding, zyne oogmerken zo ſchielyk, zo eenpaarig, zo onverſchrokken heeft weeten te bejaagen; terwyl hy, om zyne overwinningen zo veel roemrugtiger te maaken, eene menigte oorlogslisten, daar hy gebruik van zoude hebben kunnen maaken, vrywillig verwaarloosde. Hier in egter ontdekt zig de Held meer, dan de Groote Man, en op geen anderen voet, kan dat geduurig bloot geeven van zyn Perſoon, daar de belegering van Tyrus, ons inzonderheid zulk een treffend voorbeeld van uitlevert, verdedigd worden.

Na het veroveren van Perſiën, wilde ALEXANDER den oorlog tot in de Indiën overbrengen. Zyne overtogt over de rivier Hydaſpes was zulk een zeldzaam en gelukkig toeval,

val, dat hy dit onmoogelyk voorzien of hoopen konde; Niet min gelukkig was hy in het gevegt, dat hy tegen de Indiaanen, die aan de andere zyde waren, voerde, en de overwinning, welke hy op Porus behaalde, was hy meer aan onverhoopte voordeelen, aan de naaryver, het onderling wantrouwen en verradery der Indiaanen, dan aan zyne dapperheid alleen verſchuldigd.

Nog hadt hy de verovering der Indiën aan de andere zyde der Ganges voor; maar zyn volk, door zo veele gevegten, eindelyk vermoeid door zo veele zwaarigheeden, als zig hier in opdeeden, afgeſchrikt, deedt hem van voorneemen veranderen.

Hier zag men in hem eene vermenging van grootheid en laagheid tevens. „ Gaat! zeide hy tot het Leger, dat zig „ onwillig toonde, om de Ganges met hem over te trek„ken. Gaat naar huis verwyfden, en vertelt den Grieken, „ dat gy geen moeds genoeg hadt, om ALEXANDER in zyne „ overwinningen te verzellen. Maar weet tevens, dat ik „ alleen zal vertrekken, en dat overal, waar zig ALEXANDER „ vertoont, wel ſoldaaten zullen wezen, die deel aan zy„nen roem begeeren zullen ". Welk eene ziel! Maar hoe leelyk wordt die verheevenheid van geeſt bezwalkt, door de kinderagtige dwaasheid, die hy beging, toen hy beſloot te rug te trekken! Hy liet namelyk wapenen, en paarden, gebitten van eene buitenſpoorige grootte maaken, en onder het volk des lands uitdeelen, waarſchynlyk om die volkeren, die hem niet gezien hadden, en zelfs de nakoomelingen der zulken, die hy verwonnen hadt, in den waan te brengen, dat hy een Leger van Reuzen met zig hadt gevoerd.

De Indiën verlaatende, wilde hy den Oceäan gaan zien, en deedt onder weg verſcheide volkeren, welke de oevers der rivieren, die hy afzakte, bewoonden, den oorlog aan, min om nuttige veroveringen, dan om zyn naam bekend te maaken, en alles aan zyne onbepaalde heerſchzugt te onderwerpen. Van hoe weinig belang die veroveringen ook waren, ſtelde hy zig in dezelve egter dikwils aan de grootſte gevaaren bloot, en 't was by 't inneemen van de ſtad der Malliers bykans wonderdaadig, dat hy 'er den hals niet by inſchoot.

Dit ganſche gedrag van Alexander, waar van ik de meeſte byzonderheeden kortheidshalven verpligt ben onaangeroerd voor by te gaan, toont genoeg, hoedanig het karakter ware, van dien Vorſt; Hy hadt in den beginne zyner onderneeming vry wat van het geen men grootheid van ziel kan

hoe-

noèmen, maar gaf zig allengskens meer en meer aan eene toomelooze eigeliefde, waan, heerszugt, en blinde drift naar glorie over, welk alles wy gezien hebben, dat flegts het karakter van een Held uitmaakt.

JULIUS CÆSAR bragt zyne eerſte jaaren in de oefeningen, daar men de Romeinſche jeugd doorgaans aan gewende, en in den Raad door; Hy was uit er aard edelmoedig, en ſchroomde niet een groot gedeelte zyner goederen te ſpillen, om in de Commiſſies, daar hy mede belaſt wierdt, den luister van den Raad en 't Roomſche volk te doen ſchitteren. Kennende verder de wanorders, die het Roomſch Gemeenebeſt verdeelden, en weetende, dat meeſt alles door kuipery geſchiedde, daar het volk het grootſte deel in hadt, tragtte hy 't zelve door zyne milddaadigheeden te winnen, om door dit middel de aanzienlykſte ampten te bekoomen. Langs dezen weg geraakte hy tot het Opper-Prieſterſchap, en bekwam hy het Gouvernement van 't Galliſch wingeweſt

In den oorlog, welken hy met deze dappere volkeren voerde, gedroeg hy zig ſteeds als een wakker Veldheer; Hy hadt en behieldt de agting en gunſt van 't Leger, terwyl hy eene ſtipte krygstugt deedt onderhouden, en zyne zoldaaten bolettede zig met den buit der overwonnenen te verryken.

De oorlog nam al zyne aandagt of vermogens geenzints in; hy hieldt opmerking genoeg over, om op den toeſtand van Rome zelve acht te geeven, en werkte, terwyl hy in het veld lag, om zig daar een magtigen aanhang te maaken. Zie daar een trek van een groot vernuft, en uitgeſtrekte zielsvermogens. Hy hadt duizend magtige vyanden binnen Rome, hy was 'er verre van verwyderd, en vondt egter middel, om 'er de zaaken naar zyn zin te draaijen.

Zyne verbintenis met Pompejus diende, om zyn aanzien binnen Rome te vermeerderen; en toen deze, naaryverig van zyn gezag, hem vernederen wilde, vondt hy 'er zig zelven te zwak toe, terwyl hy egter, door eene onvergeeflyke verwaandheid, verzuimde, om zig zelven tegen het aangroeijend gezag van Cæſar te beveiligen. Deze daarentegen won de gunſt des volks en der Grooten door de vredes-voorſtellen, die hy Pompejus vrugtloos liet doen; en toen hy zig eindelyk in de noodzaakelykheid bevondt, van met hem een oorlog aan te vangen, waar in de overwinnaar meeſter van de waereld ſtondt te worden, verzuimde hy niets van het geen in eenig opzigt dienſtig kondę wezen, om denzelven tot een gelukkig einde te brengen. Men weet hoe veele blyken van bekwaamheid, ſtandvaſtigheid, en moed hy, ge-

geduurende den tyd, dien hy in Africa fleet, tot op den berugten veldſlag by Pharſalia, gegeeven, en hoe veele blyken van agting en genegenheid hy van zyn Leger ontvangen hebbe.

Na dien berugten ſlag eindelyk, die het lot der Republyk beſliste, gaf hy zig geen oogenblik ruſt, om den overwonnenen na te zetten, hy was bykans zo ſpoedig als deze, in Egypte, en hy ontving 'er deszelfs hoofd reeds, eer dat veele anderen zig derwaards op weg begeeven zouden hebben.

Het geen men hem, geduurende zyn verblyf in Egypte, met het meeſte regt mag verwyten, is het gewoon uitwerkzel van die ongelukkige geaardheid aller menſchen zonder uitzondering; en wier daaden altoos een mengzel van deugden en gebreken zyn, die niet anders, dan in het meer of min verſchillen. Hy herſtelde wel haaſt, dat hy verzuimd hadt, terwyl hy in den boezem der welluſt zig zelven ſcheen te vergeeten; en na dat hy alle zyne vyanden verwonnen hadt, maakte hy zig by het volk door zyne mildaadigheden, en by de Grooten door zyne vriendelykheid even zeer bemind.

Meeſter van Rome zynde, bevlytigde hy zig, om het zelve met grootſche gebouwen te verſieren, en naar de oude wetten te beſtuuren. Hy zoude gaarne Koning hebben willen zyn, maar wilde niets, dan 't geen hy van de genegenheid des volks verkrygen konde; en de oorlog, dien hy voor hadt tegen de Parthers aan te vangen, hadt naar alle waarſchynlykheid geen ander inzigt, dan om de Romeinen, door grootſche bedryven, tot meerdere agting en gunſt te noopen. Alle de bedryven van Cæſar zyn dan daaden van een Groot Man, welke vooraf met zo veel beleid en vooruitzigt overlegd, als met dapperheid uitgevoerd wierden. Zyne hoofdonderneeming zelve, om zig tot hoofd van het verdeeld en verward Gemeenebeſt te ſtellen, en het zelve een ruſt te verſchaffen, die het niet anders, dan van eens meeſters hand ontvangen konde, geeft inderdaad iets groots te kennen. Ik erkenne, dat hy veel loffelyker gedaan hadt, met zyn vaderland deszelfs vryheid wêer te geeven; ik erkenne zelfs, dat dit met het karakter van een Groot Man overeenkomſtiger geweeſt zoude zyn. Men kan egter iets ter zyner verſchooning zeggen. Dat namelyk Rome zig in zulk een toeſtand bevondt, dat het in de oude vryheid niet langer kon beſtaan, maar een meeſter noodig hadt.

Tegen het zedelyk karakter van hem, en Alexander te vens, zouden verſcheide billyke aanmerkingen te maaken zyn; ook in dit opzigt egter komt het my voor, dat hy niet

voor

voor dezen behoeve te zwigten. Cæſar hadt inderdaad, met alle zyne gebreken, meer deugden dan Alexander. Hy wiſt zig van zyn vrinden in eene zeer groote maate te doen beminnen, en meeſter geworden zynde, zyne vyanden edelmoedig te vergeeven. Hy zwigtede nimmer, voor de onſtuimigheden der ſoldaaten, nog hunne oproerige redenen, maar wiſt dezelve door zyne ſtandvaſtigheid, gezag, agting en voormaals beweeze vriendelykheden, altoos weder tot hunnen pligt te brengen. Hy hadt van natuur een ſterken trek tot welluſt en vermaak, en dit zelfs verheft den luiſter zyner ſtandvaſtigheid, en ingetoogenheid, die hy boven al in 't leger ſteeds betragtte; hy ſcheen terwyl hy in 't veld lag, zelfs den naam van zinnelyke geneugten, gemak, vermaak, welluſt, of wat van dien aart is, vergeeten te hebben.

Alexander daarentegen vergat zig, in weerwil zyner koninglyke geboorte en waardigheid, ten eenemaal met zyne vrinden, en wreekte zig naderhand door laſhartige woorden van dezelve, om ze te ſtraffeu over vryheden, daar hy de eerſte oorzaak van was. Clitus en Parmenio moeſten dit ongelukkig lot bezuuren: Ter zelfder tyd, hadt hy zo weinig invloed op het gemoed van 't leger, dat hy de ſoldaaten niet beweegen konde, om vrywillig met hem de Ganges over te trekken, en genoodzaakt was zyn verderen togt te ſtaaken. Hy verliep zig dikwils, terwyl hy te velde lag, op eene buitenſpoorige wyze, in den drank; en om alles in een woord te beſluiten; hy ſtelde zyn hoofd-vermaak in zeldzaame en buitengemeene daaden, terwyl Cæſar zig het pleegen van groote bedryven ſteeds ten doelwit voorhieldt. Alexander was derhalven ſlegts een held, Cæſar was een Groot Man.

C.

MIDDEL TEGEN DE KLANDERS IN HET KOORN.

ALles heeft zyne vyanden op deze waereld, en de Planten en Gewaſen zyn hier geenzints van uitgezonderd. Wormen, Mieren, Slakken, Sprinkhaanen, Rupſen, Aardvlooijen of Luizen, Myten en Klanders, zie daar eenige der geene, welken de Vrugten der aarde, 't zy op 't veld, 't zy in de bewaarplaatſen opgelegd, meeſt te vreezen hebben.

De Klander inzonderheid, is peſtig voor de koorn-zolders, die gekurvene zyn met ſcherpe ſnuitjes gewapend, daar

daar zy zig van bedienen, om de korrels doortebooren, en 'er vervolgens al de bloem van binnen uittevreeten, zo dat den landman niets dan de zemelen overblyven. Het is naauwlyks te gelooven hoe ſterk dit ſchadelyk ongedierte voortteelt, en vermenigvuldigt in de lente; wanneer 'er ſlegts eenige de minſte vogtigheid in 't koorn is, of dat de verſters alleen op het zuiden ſtaan, en geen genoegzaamen doortogt knnnen geeven; want het is de vogtigheid, het zy die in het koorn alleen is, of door eene ſtilſtaande lugt wordt aangezet, welke de oorzaak is van 't kwaad; beweeging daarentegen, ververſching en droogte van lugt, zyn de eerſte noodzaakelyke vereiſchtens op een koorn-zolder.

Men heeft verſcheide middelen buiten dit in 't werk geſteld, om dit allerſchadelykſt gebroedzel te verdryven. Men heeft de vloer, de muuren enz., van de koorn-zolders met een goeden uitſlag beſmeerd, met een afkookzel van knoflook, in zout water gelengd; de Klander haat dien reuk, en ſterft 'er van, of vertrekt, zo dra hy dien verneemt.

De Zevenboom, de Zwavel, Harts-hoorn, Klimop, Palm, en in 't algemeen alles, wat een ſterken reuk heeft, brengt dezelve uitwerking voort; gelyk het ook verſcheide andere ſoorten van ſchadelyk gedierte verjaagt, dat VIRGILIUS reeds in zyne landgedigten heeft aangeweezen.

De Klander is niet minder bang voor de bloesſem van de Hop, die zelfs voor de menſchen zo laſtig en nadeelig is.

Alſt, Wynruid, Lavendel, Coriander-zaad, en dergelyken, kunnen 'er ook met vrugt tegen gebruikt worden.

Ook heeft men waargenoomen, dat de Klander het knollen-zaad zeer bemint, en 'er zig, door den reuk gelokt, met menigte naar toe begeeft, men zou 'er zig, in zommige gevallen, dan ook op deze wyze meeſter van kunnen maaken; dog daar is een ander middel voor handen, het welk ik in de *Nouvell. Oecon. & Liter. Tom.* XXV. *p.* 37. heb aangetroffen, en hier woordelyk zal nederſtellen.

Errinner u, Myn Heer, dat wy voor eenige maanden te ſaamen buiten zynde, het geſprek op huishoudelyke onderwerpen viel, en dat gy u by die gelegenheid, breed uit liet over het nadeel, dat de Klander aan het koorn doet, en den wezenlyken dienſt, welken iemand aan het gemeen bewyzen zoude, die eenig hulpmiddel wiſt te vinden, om de Graanen daar voor te bewaaren, of ten minſten om 'er dezelve van te bevryden, als ze 'er reeds van waren aangetaſt. Ik zeide u toen, dat ik my vleide, dit geheim bykans gevonden te hebben, 't welk gy met rede zo ernſtig verlang-

de,

de, dat ik alleenlyk, tot meerdere zekerheid, eerſt nog eenige nadere proeven wilde nemen, en het u dan ſchriftelyk hoopte te zenden. De menigvuldige bezigheden, daar UED. weet, dat ik mede belaſt ben, hebben dit een weinig vertraagd, en ik neem de eerſte gelegenheid waar, om myne belofte te vervullen.

't Is aan het geval alleen, dat wy de ontdekking van veele nuttige geheimen ſchuldig zyn. Terwyl wy naar één ding zoeken, vinden wy zomtyds een ander, dat wy niet zogten, maar dat ons de vrugtelooze moeite, die wy tot het vinden van het eerſte hadden aangewend, rykelyk vergoedt.

De gewoonte by ons, weet gy, brengt mede, dat wy onze Landeryen, voor een gedeelte van het Koorn, dat 'er op gewonnen ſtaat te worden, verhuuren, zo dat 'er weinige welgeſtelde burgers zyn, of zy hebben 's jaarlyks niet ſlegts hunnen noodigen voorraad van Graanen voor zig zelve, maar houden zelfs, meeſt al over, om aan anderen te kunnen verkoopen. Dit is dan ook myn geval; nu had ik voor eenige jaaren de opkomſten myner Landeryen van drie jaaren op zolder leggen. De Klander kwam daar, als naar gewoonte, in, en vermeerderde zo ſterk, dat ik geloof, dat 'er haaſt zo veel Klanders als Korrels waren. Ik was 'er verdrietig over, myn Graan bedorf van uur tot uur, en ik kon, om die zelfde rede geen kopers vinden, die het my afneemen, bezigen, en voor verder bederf weeren wilden. Het geval wilde ondertuſſchen, dat ik op zekeren dag gaande wandelen, een tak van een Vlierboom ſneed, daar ik de bladeren boven aan liet blyven, en 'er zo mede naar huis trad; ik had denzelven nog in handen, toen ik te huis koomende naar den Koornzolder ging, daar myne arbeiders met omzetten bezig waren, en daar ik het graan ten eenemaal zwart van Klanders zag; ik wierd gemelyk en verdrietig op dit gezigt, en ſmeet den tak, dien ik in handen had, van ongeduld op één der hoopen neder. Ik bleef by het volk, tot dat zy de andere hoopen omgezet, en nog eenig ander werk, dat ik hen belaſtede, verrigt hadden; toen zullende afgaan, wilde ik myn tak met de groene bladeren niet op het Koorn laaten leggen, en ging derhalven naar dien hoop, daar ik hem opgeſmeeten had, om denzelven mede te neemen; maar hoe verwonderd ſtond ik te kyken, toen ik beſpeurde dat de plaats daar de bladeren op geleegen hadden, en die 'er rondom liep, al zo zuiver van Klanders was, dat men 'er niet één vernam. Die eenvoudige waarneeming bragt my verder aan het denken. Ik beſloot dezelve te vervolgen, en nader

te onderzoeken, of dit niet door een natuurlyken afkeer, welken dit ongedierte voor den reuk der vlierbladeren heeft, veroorzaakt was. Ik liet des anderen daags dan eenige armen vol van vliertakjes met hunne bladeren halen, zonder te zeggen wat gebruik ik 'er van maaken wilde; zodra ik ze bekoomen had, ſtrooide ik ze over al myne hoopen, en dezelve twee uuren daar na gaande bezien, had ik het vermaak van ze zuiver te vinden. De Klanders, die ze te voren geheel overdekt hadden, waren naar de wanden geloopen, daar zy als eene dikke lyſt maakten. Hier door in myne hoop geſterkt, en genoegzaam verzekerd, van het regte geheim gevonden te hebben, riep ik myn knegt, wien ik al dit ongedierte met een ſtoffer en een blik belaſtede weg te neemen. Ik kreeg dien dag meer dan een ſchepel, en ik liet ze alle verbranden. Maar dit was nog niet genoeg, want ſchoon veele Klanders van het bovenſte der hoopen, naar den muur geloopen waren, bevond ik egter, toen ik myne handen in het Koorn ſtak, dat 'er nog meer de laagte gezogt, en zig naar binnen begeeven hadden. Men diende derhalven de bladeren tuſſchen en onder het Koorn te leggen; om het hulpmiddel des te kragtiger te maaken, liet ik alles kneuzen en pletten, waar door de reuk vermeerderd wierdt. De uitſlag hier van overtrof zelfs myne verwagting. In minder dan agt dagen, zuiverde ik myn Koorn zo wel, dat 'er niet de minſte overblyffelen dier ongediertens meer in te verneemen waren; maar ik liet 'er meer dan zes ſchepels van verbranden. Waar na ik myn Koorn ter markt bragt, en het aanſtonds verkogt voor de gewoone pryzen, daar ik 'er te vooren byna geen geld voor krygen konde.

Om de kragt en uitwerking van myn geheim nog nader te onderzoeken, heb ik ſedert de muur en wanden der vertrekken, daar ik Koorn wilde leggen, met bladen en bloeſſem van vlierboomen ſterk laaten wryven. Dus trok het hout derzelver ſappen na zig, en behieldt den reuk nog lang daar na; zo lang nu die reuk duurde, heb ik nooit eenige Klanders in myn Koorn vernoomen, en wanneer dezelve geheel vervloogen is, kan men dit ligtlyk eens herhaalen.

Zie daar dan, myn Heer, de uitvinding, zo ik meene, die gy verlangde; dezelve kan ten minſten zo langen tyd dienen als de vlierboom in zyn blad ſtaat, en zelfs nog lang daarna, dat is te zeggen, een goed gedeelte van het jaar; en wat het overig gedeelte betreft, dewyl het dan winter is, en dat dit ongedierte in dien tyd weinig of niet teelt, zo mag ik byna zeggen, dat myn geheim aan uwen wenſch ge-

geheel voldoet. Ik deel het UED, met vermaak mede; gy kunt het, zo gy dit goedvindt, gemeen maaken, mits dat gy alleenlyk verzwygt, van waar het u is toegekoomen. Ik heb de eer my te noemen &c. O.

Brief aan de Schryvers van het Journal des Sçavans, *waar in de Wormswyze beweging van het Gedarmte ontkend wordt natuurlyk te zyn* (*).

MYNE HEEREN,

VEele Natuurkundigen, die in de *Hiſtoire de l'Academie, année* 1755, *pag.* 52 (†), deze woorden gelezen hebben: „ Wy kunnen niet met ſtilwygen voorbygaan de ontdervindinge door welke de Heer BERTIER heeft doen zien, „ dat de wormswyze beweging der Darmen (‡), geen plaats „ hebbe in een levend dier, en niet beginne dan na deszelfs „ dood, gelyk veel andere ſtuipagtige bewegingen, welken „ als zodanige bekend zyn", verzoeken my om verſlag van deze ondervindinge. Ik heb 'er in 't breede verſlag van gedaan, in myne *Phyſique des corps animés*; maar ik wil 'er gaarne hier een kort begrip van geven, voor de genen die dit werk niet gelezen hebben. Zie hier hetzelve in weinige woorden.

Ik had meer dan eene reden om te denken, dat de wormswyze beweging der Darmen niet natuurlyk, niet geſtadig, zelfs niet gewoon ware in een levend dier; maar ſtuipagtig, buitengewoon, en gelyk aan de krimpingen en kloppingen van zagte deelen, welken men heeft doorgeſneden; en gevolglyk de beweging van de Chyl, of de verteerde voedzels in de Darmen geene uitwerking ware van deze eerſte beweging, en derhalve ook niet van de dierlyke geesten.

De eerſte reden was, dat ik deze beweging in dieren, welken ik levende had zien openen, noit had gezien aanſtonds na de opening van het buikvlies; maar alleen zeven of agt minuten 'er na, en als het dier geſtorven was; dat dezelve meerder wierdt, geduurende omtrent een vierde deel uurs, naderhand in een volgend kwartier uurs verminderde, en hier na geheel ophielden. Ik had in tegendeel opgemerkt, dat de bewegingen welken wezenlyk en onbetwistbaar zyn, en

(*) *Journ. des Sav. May* 1762. *pag.* 376.
(†) Zie ook 1751. pag. 111. Edit. d'Amſterd.
(‡) *Motus periſtalticus inteſtinorum.*

en in een levend dier onophoudelyk geſchieden, gelyk van de Longen en het Hert, zeer ſterk wierden by de opening van een dier, en vervolgens verminderden tot derzelver geheelen ſtilſtand, zonder immers toetenemen, gelyk de wormswyze beweging der Darmen.

De tweede reden van het vermoeden tegen de natuurlykheid en geduurigheid van de wormswyze beweging, was, dat deze beweging, volgens het getuigenisſe van onze oogen, niet begon dan op den tyd, wanneer verſcheiden bewegingen, welken zekerlyk en onlochenbaar noch natuurlyk nog gedurig zyn in een levend dier, beginnen; en datze byna op denzelfden tyd met dezen eindigde. Deze laatſte zyn de kloppingen van honden welken geopend zyn.

De derde reden was, dat men de wormswyze beweging in levende dieren niet heeft gezien dan in byzondere omſtandigheden, na uiterlyke oorzaaken, welken dezelve doen ontſtaan; te weten, na een braakmiddel te hebben gegeven, 't welk krimpingen, ſtuipagtige en tegennatuurlyke bewegingen in de Darmen veroorzaakt (gelyk blykt uit de heftige en tegennatuurlyke pyn, welke 'er door ontſtaat) en hier door vermogend om eene ſchielyke, geweldige en tegennatuurlyke beweging van de Chyl of verteerde voedzels, naar boven en naar beneden te verwekken; waar uit volgt, dat de verteerde voedzels, wanneer de Darmen in een natuurlyken ſtaat zyn, en zonder pyn, een natuurlyken en ſtillen loop hebben, en geen wormswyze beweging, welke gevolglyk niet natuurlyk of geſtadig is in een levend dier, en niet geſchiedt dan in zodanige byzondere gevallen, na een braakmiddel, en misſchien in eenig ſoort van Kolyk, enz.

Alhoewel deze redenen genoegzaam waren om my te bepaalen, heb ik 'er echter niet in willen berusten, of 'er my aan overgeven. Ik heb willen wagten tot dat ik 'er toe gedrongen wierd door eenige ondervindingen, waar tegen ik niets wist in te brengen. Men zegt gemeenlyk, dat 'er een venſter moest zyn in het lichaam van een dier, waar door men kon zien wat van binnen geſchiede. Ik begreep dat zulks in ons tegenwoordig geval mooglyk ware. Ik bedagt een venſter van hoorn te maken aan een buik van een hond, en liet het in den omtrek aan het buikvlies en de bekleedſels vast naaijen, en ik was verwonderd, de Darmen, van dit levend dier, klaar en onderſcheidenlyk te zien, zonder eenige wormswyze beweging. Ik vervolgde dit waar te neemen van uur tot uur, al den tyd welken hy leefde, en

niet

niet langer was dan twaalf uuren; en noit zag ik deze beweging, waar aan men tot nog toe zo weinig getwyfeld heeft als aan die van het Hert.

Twee dagen hierna hervatte ik myne ondervinding aan een tweeden hond. Ik hoopte het dier eenige jaaren in 't leven te konnen houden, om dat ik wel had hooren zeggen, dat menſchen langen tyd geleefd hadden met het voorſte van het buikvlies van zilver; maar deze hond leefde ook niet langer dan omtrent twaalf uuren, buiten twyfel door gebrek van handigheid in den Chirurgyn. Ik bemerkte geene worms-wyze beweging even weinig als in het eerſte geval.

Eindelyk myne ondervinding willende doen zien aan een van de bekwaamſte Natuurkundigen van de Koninglyke Academie, (den Heer REAUMUR) moest dit nog een derde ounozel beest zyn leven kosten; in de Darmen van het welke deze ſcherpziende Academist geen wormswyze beweging altoos zag, geduurende een half kwartier uurs, welke hy 'er acht op nam. Hy gaf 'er berigt van aan de Academie, welke my verzogt myne ondervinding te hervatten op een vierde hond, tegen den tyd wanneer de beweging van de Chyl in de Darmen grootst moest zyn, onderſteld zynde dat zy 'er zy, dat is, omtrent drie uuren na dat hy gegeten hadt.

Ik moest hier aan voldoen, ſchoon met tegenzin tegen zo harde behandelingen; maar ik zag de vierde maal niets meer dan de voorgaanden, en de Academie beval dat myne ondervinding in de *Hiſtoire de l'Academ.* zou ingevoegd worden.

Het is derhalve, na deze vier ondervindingen, en meer, welken anderen ſedert, te Parys en elders gedaan hebben zeker, dat de wormswyze beweging noch natuurlyk noch geſtadig zy, zelfs niet gewoonlyk geſchiede in een levend dier; en de loop van de Chyl of verteerde voedzels, geen gewrogt hier van zy, en gevolglyk ook niet van die der dierlyke geesten.

Maar zal men zeggen, indien deze beweging geene oorzaak is van de beweging der Chyl, wat is dan de oorzaak hier van? Ik zou hier op gaarne antwoorden, maar nademaal het hier de plaats niet is om 'er over te handelen, verzoek ik de geenen die deze vraage doen, myn antwoord hierop te lezen in myn werk *Phyſique des corps animés*, of 't kort begrip, welk 'er van gegeven is in de *Hiſtoire de l'Academie* 1755, *pag.* 51. Ik zal hier alleen nog maar met een woord eene ondervinding melden, welke eene van de oorzaaken dezer beweging vervat.

Opgemerkt hebbende dat de Darmen van groote dieren,

gelyk koeijen, volle en ledige plaatſen hebben; deedt ik eenige Darmen van deze laatſten openen in water, en ik zag 'er altyd lucht uit komen: maar deze lucht of deze winden of uitdampingen tuſſchen de verteerde voedzels in de Darmen, beſloegen, zekerlyk, niet zulk een groote ruimte, voor dat ze hier waren. Deze lucht was, buiten twyfel, bekrompen in de kruiden welken het dier had gegeten; die welke met de ſpyzen neergegaan was in de maag, door middel van de zwelging was koeler, meer verdikt, en gevolglyk meer bekrompen, danze in de Darmen is geweeſt; de winden en dampen, welken zich van de ſpyze hebben opgeheven, waren, voor datze in dezen ſtaat geraakten, de deelen zelven van de kruiden, tegen elkanderen aan een gevoegd, naderhand in beweging geraakt, en verdunt door de warmte van het dier. Deze lucht en deze dampen hebben niet zo veel plaats konnen innemen, zonder de Chyl of verteerde voedſels, onder welken ze gemengd waren, naar boven en naar beneden te dringen; en nademaal deze aandrang de Chyl of deze verteerde voedzels niet naar boven kan perſen, ter oorzaake van de klapvliezen, welken door de natuur in de voorſte Darmen geplaatst zyn, en deze buis van beneden na boven naauwer wordt, heeft ze haare werking naar beneden, en dringt dit vogt naar de benedenſte opening. Ik ben enz.

BERTIER, *Priester van het Oratorium.*

BERIGT WEGENS DEN CACAO-BOOM, *uit eene memorie van den Heer* DE MILHAU, *voorgeleezen voor de Koninglyke Societeit der Weetenſchappen te Montpellier.*

MEn weet dat de Chocolaad voornaamelyk beſtaa uit Cacao, of de vrugt van den Cacaoboom. De zuiker en ſpeceryen, die men 'er by doet, geeven wel eenige verandering in den ſmaak, maar maaken 'er het wezen of de hoofdzaak niet van uit. Dewyl deze drank nu reeds ſints een langen tyd in een vry algemeen gebruik is, zal het nog onaangenaam nog nutteloos wezen, om den Cacaoboom, die ons denzelven verſchaft, onzen lezer wat nader te doen kennen.

Deze boom wierdt voormaals op Martinique gekweekt, maar de aardbeeving, welke zig in den jaare 1727 op dit eiland deedt gevoelen, heeft deze plantery bykans geheel doen verdwynen. Sedert dien tyd heeft men dezelve niet weder her-

hervat, en Martinique heeft opgehouden met Cacao te leveren.

Die, welke thans in alle de deelen van Europa gebezigd wordt, koomt van het vaſte land van het Spaanſch, Portugeeſch, of Franſch America, dat is te zeggen, van de Caraques, Braſiliën, of de franſche volkplantingen. Men zal egter uit de verhandeling, welke wy onmiddelyk op dit vertoog laaten volgen, zien, dat de Cacaoboom ook op Jamaïca groeije, ik meen zelfs dat die vrugt een voornaame tak des handels van dat eiland zy. Verſcheide byzonderheden egter van dit vertoog zullen door die volgende verhandeling beveſtigd worden, en 't is met dit inzigt zo wel als tot nadere opheldering, dat wy de eene by de andere hebben willen voegen. Caraque is het land, daar de beſte valt. Op Cajenne wint men ze, die 'er zeer naby koomt, en die althans verre voorgetrokken wordt boven die van Braſiliën, of Maragnon.

De boom, welke deze vrugt voortbrengt, wordt van vyftien, tot agttien voeten hoog. Deszelfs ſtam heeft tien of twaalf duimen in den omtrek, de bloem is zeer klein, en heeft vyf onregelmaatige *petala*, of bloembladen. Het bovenſte van het ſtampertje, 't welk in deze, gelyk in alle andere boomen, de vrugt moet voortbrengen, blyft, geduurende den geheelen groei ſteeds groen. Ryp wordende, wordt het geel, en maakt een peul, welke gemeenlyk veertig of vyf-en-veertig boontjes in heeft, die vry wat gelykenis hebben naar onze amandelen, met dit verſchil, dat zy wat breeder en dikker, maar niet zo lang of puntig zyn.

De Heer Tournefort, heeft de afbeeldingen van dezen boom in zyn 444. tafel gegeeven; maar onze Schryver merkt 'er op aan, dat dezelve zeer gebrekkig zyn. De Reizigers zyn ten dezen opzigte niet naauwkeuriger geweeſt. Alles, wat zy van den Cacaoboom gezegd hebben, ſchynt aan te duiden, dat zy denzelven niet anders, dan by overlevering, hebben gekend. Door hunne gebrekkige of verkeerde onderregtingen zyn dan de kruidkundigen in dwaaling gevallen, wegens het getal der boonen, die in yder peul zitten; De eene hebben op het gezag van ontrouwe getuigen verzekerd dat 'er van 50, of 70 tot 100, in waren; terwyl andere beweerden, dat 'er ten hoogſten niet meer, dan tien, twaalf, of veertien in gevonden wierden. Maar de Heer Milhau, alles naauwkeurig hebbende opgenoomen, verzekert, dat hy na duizend waarneemingen, 'er nooit minder, dan veertig in

gevonden hebbe, ten zy in peulen die mislukt waren, en haaren vollen groei niet gekreegen hadden.

De Cacaoboonen zyn met een zeer wit, en zeer vogtig dons omwonden, en het is hier door, dat zy, ſchoon onder een zelfde peul beſlooten, de eene van de andere zyn afgeſcheiden. Dit dons wordt door hen, welke de vrugt inzamelen, zorgvuldig opgelegd en bewaard, om 'er een zoeten en zeer aangenaamen drank van te maaken.

De Cacao-boomgaarden worden ruits gewyze aangelegd, en op de lyn geplant, hier door geniet men het voordeel van het vermaak met het nut te kunnen paaren. Dewyl namelyk de afſtanden, die de boomen van elkanderen moeten hebben, nauwkeurig in agt genoomen worden, is 'er aan de eene zyde geene zwarigheid dat zy elkanderen benaauwen of verſtikken zullen, en aan den anderen kant, dat de grond niet genoegzaam beſlagen zoude worden. Terwyl men door die regelmaatigheid een fraai en ruim gezigt, en aangenaame wandelingen bekoomt.

Men moet aanmerken, dat de Cacao-boom nooit van ſtek wil groeijen, en dat men denzelven of van zaad, op de plaats, daar men hem kweeken wil, gelegd, of van jonge planten, die men van de plantſoenen haalt, en hier poot, moet voortzetten. Op zyn tweede of derde jaar begint hy gewoonlyk reeds wat te draagen; zy geeven op Cajenne by gemeene jaaren twee pond vrugt, terwyl men 'er op Martinique pas een half pond van krygen konde; En dit is de rede, dat men het kweeken dier vrugt, na de vernieling, welke 'er in het jaar 1727. in voorviel, niet weder hervat hebbe, gelyk wy ſtraks reeds te kennen gaven.

Men heeft op Cajenne zomtyds boomen tot twintig, dertig, ja tot veertig ponden vrugt in 't jaar zien geeven; maar dit zyn byzondere gevallen, die men niet in gevolg trekken, of daar men geene rekening op maaken kan. Men hadt die groote en boven-natuurlyke oogſten, om zo te ſpreeken, hier aan te danken, dat dit niet ſlegts beſte boomen, en in den beſten tyd van hun draagen waren, maar dat zy ook alleen en op 'zig zelve ſtonden, voor den wind beſchut waren door gebouwen, en ſterk gemeſt wierden, alle welke voordeelen men aan een boomgaard van agt of tien duizend ſtammen, onmoogelyk kan bezorgen.

Dewyl de Cacao-boom niet anders, dan in heete landen groeit, hangt dezelve van de jaargetyden niet zeer af. Dezelve is op alle zyden met bloeſſem tevens en vrugten die men plukt, beladen. Men doet egter twee voornaame oog-

ſten

ſten in het jaar, den eenen des winters, en den anderen in den zomer.

Als de boon uit de ſchil is genoomen, moet men dezelve zorgvuldig droogen; zo men hier omtrent in gebreke blyft, verlieſt dezelve veel van haare hoedanigheeden. Men loopt gevaar, dat 'er wormen in koomen, en de boonen zelve een muffen en kwaaden ſmaak zullen krygen; En 't is door de ſloffe behandeling, welke de inwooners der Americaanſche Colonies hier omtrent dikwils houden, dat deze waar tot veel laager pryzen valle. De Cacao, die niet wel gezweet heeft, weegt een vierde zwaarder, als die welke eerſt op den juiſten tyd en in volkoome droogte is ingeſlaagen. Dit ſchynt derhalven een voordeel voor den Planter, maar hy bederft 'er zyne waar mede, en doet daarenboven, een ongeoorloofde winſt, daar men met meer naauwkeurigheid op behoorde toe te zien. Eene Cacao-boon, wel bereid en gezuiverd zynde, is van eene donkere violet kleur, terwyl die, welke niet genoeg gezweet hebben, zeer ligt violetkleurig zyn.

De meeſte Schryvers, die van den Cacaoboom geſprooken hebben, houden ſtaande, dat de vrugt koud, droog, aardagtig, en ſaamentrekkend zy, dat men 'er daarom altoos ſpeceryen, welke doorgaans heet zyn, moet by doen, op dat het één het ander tempere, en de ſchadelyke uitwerkſelen voorkoome. De Heer MILHAU heeft, zegt hy, niets anders hier tegen in te brengen, dan dat de olie, die in de Cacao is, en de bitterheid, die men 'er in proeft, geene kenmerken van een koud ſaamenſtel zyn, dewyl alle bitters voor heet gehouden worden, en de olie zeker geene verkoeling zal maaken. Hy oordeelt derhalven, dat men 'er geen ſterke, en verhittende ſpeceryen behoore by te doen, welke, zyns oordeels nergens anders toe kunnen dienen dan om derzelver goede hoedanigheeden te verminderen en te bederven.

Onze Academiſt dringt zyne gedagten aan met aanmerkingen welke hem de ondervinding, en het gebruik, 't welk hy in America van deze vrugt heeft zien maaken, verſchaft hebben. Schoon daar naamelyk de Banilles, en de Caneel op verre na zo ſchaars of duur niet zyn, als in Vrankryk, drinkt men 'er egter geene andere Chocolaad, dan die van enkele Cacaoboonen, in water ontbonden, gemaakt wordt, daar men veeltyds nog wat Citroen by doet, om 'er een aangenaamer geur aan te geeven. Alle de inwooners, van wat ſtaat of jaaren zy moogen zyn, drinken dezen drank op alle tyden en in alle ſaiſoenen; Niemand klaagt ooit, dat hy 'er ongemak van gehad hebbe, en alle koomen zy daarentegen

hier

hier in overeen, dat als 'er ſlegts geene ſpeceryen onder zyn, dezelve den dorſt verſlaat, verfriſſche, doet groeijen, en den ſlaap bevordere. Onze Schryver haalt het voorbeeld van een Americaan van rang aan, dewelke op zyn agt-en-zeſtigſte jaar eene volmaakte gezondheid genoot, ſchoon hy nooit ander voedzel, dan chocolaad, op zulk eene wyze, als wy gezegd hebben, bereid, genuttigd hadt.

De Scheid-kundige ontbinding van de Cacao, door den Heer MILHAU gedaan, ſtrookt zeer wel met deze beginzelen, en die Heer oordeelt, dat 'er eene volmaakte overeenkomſt tuſſchen de Cacao, en ons bloed zy, en dat dus bejaarde Lieden dezelve niet ſlegts, gelyk meeſt alle menſchen, mogen, maar zelfs moeten gebruiken. Even dienſtig is dezelve ook voor menſchen die van eene magere, drooge, en zwakke lighaamsgeſteldheid zyn, gelyk ook voor hun, die door veele inſpanning hunne kragten uitputten. Maar voor zwaarlyvige, en ſterk groeijende menſchen, of voor hun, die zig meeſt met vleeſch en zeer ſappige ſpyzen voeden, is dezelve niet ſterk aan te raaden.

OVER DEN CACAOBOOM VAN JAMAÏCA.

(Overgenomen uit de Nouv. Oecon. & Lit. T. XXXIV. p. 11.)

DE Cacaoboom van Jamaïca heeft doorgaans vier duimen in zyn omtrek, de ſtam tot aan de kroon toe is vyf voeten hoog, en de kroon maakt gemeenlyk nog zeven voeten hoogte, zo dat zyne verhevenheid van den grond af tot den top toe, twaalf voeten zy. Deze boomen verſchillen veel onder malkanderen; zommige groeijen met twee of drie ſtammen, andere hebben 'er maar één, de meeſte hunner bladeren zyn bleek en verdroogd, uitgezonderd die der jonge boomen, zo dat de Cacaoboom op verre na zo aangenaam niet voor het oog, als deszelfs vrugt voor de ſmaak zy. Men kan wegens het getal der peulen die 'er aan groeijen, niets met zekerheid bepaalen, maar een boom die aan het draagen is, geeft alle jaar van twee tot agt pond, en ieder peul bevat van 20 tot 30 boonen.

Zie hier de wyze, hoe men deze boonen bereidt. Men ſnydt de peulen, als zy ryp zyn, af, en men legt ze drie of vier dagen op hoopen, op dat de boonen dus in de ſchillen uitzweeten mogen. Vervolgens dopt men de boonen uit de peulen, en men doet ze in een bak, die met weegbree blad bedekt is, daar zy nog eens zeſtien of twintig dagen in zweeten. De boonen zitten in de peulen beſlooten tuſ-

ſchen

ſchen zekere vezels of ſchuttingjes met een zagt, wit, en lekker dons overdekt; die vezeltjes en dat dons gaan van de baſten los, terwyl de boonen zweeten, en deze haalen de ſappen daar van naar zig, en worden 'er beter door. Vervolgens legt men ze in de zon te droogen, geduurende drie of vier weeken, en dan worden zy donker rood van kleur. Het geen het byzonderſt is in het groeijen van deze vrugt, is, dat de peulen niet anders, dan buiten aan den ſtam of groote takken groeijen, en dat men ter zelfder tyd, en op den zelfden boom, ja aan het zelfde gedeelte des booms, bloeſſem, groene en rype vrugten vindt. De Cacaoboomen draagen op verſchillende tyden van het jaar; Daar zyn 'er, die hunne meeſte vrugten in September, en November, andere die dezelve in May leveren, ſchoon die boomen niet verre van den anderen ſtaan. Zulke, die het meeſt in het najaar geeven, leveren ook in het voorjaar nog een weinig uit, en dus omgekeerd met de andere.

De Cacao-boomen worden door middel der boonen vermeerderd, welke men eerſt onder de ſchaduwe van andere planten of heeſters legt, die men daar na, als de boom grooter wordt, weg neemt; zelden wordt hy verplant, ten zy hy niet wel tiere, het geen in opene velden, en drooge ſchraale gronden doorgaans gebeurt; want de boom wil, jong zynde voor de zon, en in allen leeftyd voor den Noordweſten wind beſchut zyn. Hy begeert een vetten, laagen, en vogtigen grond, en hierom plant men hem veeltyds langs de rivieren en in de valeyen. Zo dat men, ter oorzaake van deze vereiſchtens, mag vaſtſtellen, dat het overal, daar men eene groote en goede plantaſie Cacao-boomen aantreft, ongezond zy om te woonen.

De boom ſchiet in een jaar ter hoogte van vier voeten op, en de bladeren dier jonge boomen zyn zesmaal zo lang, als die der oude; om dat zy, naar maate de boom ouder wordt, afvallen, en ſteeds kleinere in de plaats weder krygen.

Men zet de boomen gemeenlyk twaalf voet van malkander; als de grond goed is, en 'er de boom wel tiert, begint hy met de drie jaaren reeds wat vrugt te geeven, dan moet men alles, wat hem tot dus verre in eenig opzigte voor ſchaduwe diende, weg ſlaan; En men zal alle jaaren, tot tien of twaalf toe, meer vrugten krygen; Dit is de tyd, waar in men rekent, dat hy op zyn beſt zy. Men kan niet wel bepaalen, hoe lang hy in dien ſtaat blyve, maar het is zeker, dat 'er uitſpruitzels van onderen uit de wortels opſchieten, die de plaats des ouden ſtams weder inneemen,

als deze ſterft, of omgehouwen wordt, ten zy dit door eenige nadeelige geſteldheid van den grond, of hinderlyken invloed van de lugt belet wordt.

Eindelyk zal ik 'er byvoegen, dat men de Cacao-boonen in nieuw Spanje, en eenige andere ſtreeken van de Indiën voor geld-ſpecie gebruikt.

R.

Ontleedkundige Waarneeming van een Gezwel in zyn eigen vlies beſloten, in de Herſenen, door den Heer GONTARD (*).

DE Heer GONTARD deedt in het jaar 1754. het lichaam openen van een jonge dogter, aan een Rot-koorts overleden. Haare ziekte hadt, behalven de gewoone toevallen, dit byzondere; naamlyk, eene loozing van etter uit het regter Oor, met zeer zwaare hoofdpynen verzeld. De herſenpan opgeligt zynde, vertoonde zich tegen over het regter Slaapbeen, waar het harde herſenvlies, door de zaag verſcheurd was, de zelfſtandigheid der Herſenen zeer geel; en de Herſenen zelven onderzoekende, waar van het wezen ontaard was, ontdekte men een gezwel in een vlies beſloten, van gedaante en grootte als een ei van een hen, in de zelfſtandigheid van de Herſenen zelven geplaatſt. Het vogt welk 'er in beſloten was, was vloeibaar als gemeene etter, en van een hoog geele kleur. Dit Gezwel was gelegen in het regter deel van de Herſenen, en met een van zyne uiteinden leunende op het uitſpanſel der kleine Herſenen, en met het ander op het ſteenagtig uitſteekſel van het Slaap-been. Het Slaap-been was aan zyn onderſte gedeelte van binnen bedurven, en het bederf hadt zelfs het beginſel van de bovenſte oppervlakte van het ſteen-been aangegreepen, in den hoek welken het maakt met het Slaap-been. Hier was het midden van het beenbederf, het welk deze beenderen verknagende, een ſleuf hadt gemaakt van twee lynen breed, en drie lynen diep, welke gemeenſchap hadt met de holen van het tepelwyze uitſteekſel. De etteragtige ſtoffe liep dus van de holletjes van het tepelwyze uitſteekſel in de Trommel, en van hier door de uitwendige gehoorweg naar buiten, van waarze door de geheele ziekte uitgelopen is; een gedeelte zelfs, het welk te rug vloeide door de Trompet van EUSTACHIUS, ontlaſtte zich uit de neuze. Eene ziekte, inderdaad, moeilyk te kennen, en nog moeilyker te genezen.

(*) *Hiſt. & Mem. de l'Acad. Roy. des Sc. Ann.* 1754. *Journ. des Sçav. Avril*, 1761. pag. 304.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 8.

EEne der redenen, waardoor wy verklaarden overgehaald te zyn, om onzen Lezeren een nieuw ſamenſtel van Zedekunde aan te bieden, was het verſchil van beginſels, op welke zommige Schryvers hunne ſtelſels geveſtigd hebben; —— een verſchil inderdaad zo groot en ſtrydig, dat het geen by den één als betaamelyk en verpligtend wordt aangedrongen, onbeſtaanbaar ſchyne met de voorſchriften, welke een ander zelve uit zyne beginſels afleidt, of ten minſten met de gevolgen, die men 'er billyker wyze uit trekken mag, en die hy, naar alle wetten eener goede redekaveling, genoodzaakt is, te erkennen.

Het is geenzints noodig voor het menſchdom in het algemeen, om de verſchillen, welke over den grondſlag onzer verpligtingen, onder oude en laatere wysgeeren, zo dikwils betwiſt zyn, ten diepſten uit te pluizen. Hier van behooren wy allen egter bondig en ten vollen overtuigd te wezen, dat 'er ten minſten een vaſte grondſlag zy, waarop alles ruſt. Een algemeen beginſel van deugd, waaruit alle onze byzondere pligten langs een keten van onwraakbaare gevolgen worden afgeleid! Dit zeg ik, behooren wy alle, als redelyke ſchepzels te weeten, en heilig te gelooven, en om dit te bevorderen, zal ik een kort en algemeen berigt geeven van de byzondere ſtelzels, welke door hen, die de natuur der menſchen, en den oorſprong onzer verpligting zorgvuldigſt hebben nageſpoord, gemaakt of aangenoomen zyn.

Van de vroegſte tyden af, daar wy eenige ordentelyke beſcheiden van hebben, zyn 'er altoos zeer verſchillende gevoelens over dit ſtuk geweeſt; en de oude wysgeeren wierden inzonderheid onderſcheiden naar de verſcheidene gedagten, welke zy over den bron en oorſprong onzer verpligtingen vormden. De één̈e Secte van Philoſophen leerde, dat wy dezelve daarom volgen moeſten, om dat we,

ons dus OVEREENKOMSTIG MET DE REDE EN ONZE NATUUR gedroegen, en tevens het algemeen welzyn bevorderden. Eene andere Secte poogde ons ter betragting van de deugd te noopen, om dat dezelve SCHOON EN GOED WAS (a), terwyl eene derde eindelyk dezelve onder geene andere gedaante, dan die haarer NUTTIGHEID beſchouwen, nog door eenige bedenkingen, dan die der voordeelen en geneugtens, welke 'er voor YDER MENSCH, hoofd voor hoofd, aan de betragting zyner pligten verknogt zyn, aanpryzen wilde.

Zo verward waren de ouden in hunne begrippen des aangaande; en pleegen wy de laatere wysgeeren raad, wy zullen deze niet veel eenſtemmiger over dit onderwerp bevinden. De Engelſchen inzonderheid hebben de ſcherpzinnigheid van hun vernuft getoond, met de beginzelen der Zedekunde uit te pluizen. Zommigen hebben zig tot drooge bewyzen bepaald, die zy uit de OVEREENKOMST EN BETREKKINGEN DER DINGEN afleidden; anderen ſchynen op den WIL VAN HET OPPERWEZEN, als den eenigen grondſlag van verpligting voor alle redelyke ſchepzelen aan te dringen. Terwyl zommigen met allen ernſt beweeren, dat het ALGEMEEN BELANG van 't menſchdom het eenigſt rigtſnoer van deugd en deugdzaame bedryven zy, houden anderen, met den zelfden yver ſtaande, dat ONS EIGE BYZONDER GELUK als het eenigſte beginzel moet worden aangemerkt, waaruit alle loffelyke daaden kunnen voortvloeijen, en terwyl veelen DE REDE, als den eenigen toetſteen beſchouwen, om goed en kwaad zo wel als waar en valſch, aan te toetſen, en over regt en onregt, zo wel als over nut of ſchadelyk te vonniſſen, zo poogen andere te bewyzen, dat wy voor de [illegible]te een afzonderlyk vermogen van God ontvangen hebbe[illegible] eene byzondere NEIGING, waardoor wy de deugd NATUURLYKER wyze, en, buiten alle redeneeringen, uit eigener aart goedkeuren, en geneegen zyn te volgen.

Maar in der waarheid, de deugd wordt ons door de vereenigde kragten van elk dier beginzelen, beweegoorzaaken, en verpligtingen aangepreezen, alles wat op rede en waarheid ſteunt kan door ſaamenloopende dringredenen van verſcheide kanten aangedrongen worden. Strydige bewyzen ſtooten elkanderen om ver, en het één vernietigt de kragt van 't ander. Maar niets onbeſtaanbaars ſluit het in, te

(a) καλον και αγαθον.

te zeggen. „ Dat de wetten der deugd op de eeuwige en „ onveranderlyke natuur der dingen gegrond zyn, maar dat „ dezelve egter, omdat zy den bekenden wil van 't opper- „ wezen bevatten, hier door eene nadere verpligting kry- „ gen; nog verlieſt de deugd het allergeringſt van de al- „ gemeene voordeelen, die derzelver betragting het gan- „ ſche menſchdom aanbrengt, omdat zy het waaragtig ge- „ luk, en allerzuiverſt genoegen van elk, die haare leſen „ volgt, bevordert. En ſchoon de rede onze pligten, in „ de verſcheide omſtandigheden van het leven, zeer wel „ kan ontdekken en aandringen, behooren we egter een aan- „ dagtig oor te leenen aan den inſpraak en vermaaningen van „ dat bykoomend beginzel, 't welk de Godheid onzer na- „ tuur heeft ingeſchaapen, dat Zedelyk gevoel, waar door „ wy 't goed niet ſlegts van 't kwaad, het loſſelyke van het „ ſchandelyke met den eerſten opſlag onderſcheiden, maar „ het eerſte ook uit der aart geneigd zyn te volgen".

Elk dier verſcheide beginzelen is inderdaad van zulk eene uitgeſtrektheid, dat zy één voor één ter betragting van meeſt alle onze pligten leiden. Eene doorgaande en ſtandvaſtige oplettenheid op den wil van 't Opperwezen; eene eenpaarige behartiging van het algemeen belang onzer medemenſchen, of eene redelyke zugt voor ons eige welzyn, zal ons in de meeſte voorvallen dat geen aanwyzen, en doen betragten, het geen rede, waarheid, betaamelykheid en deugd van ons vorderen. Maar in een ſamenſtel van Zedekunde moet het overſlaan van één dier bewyzen en dringredenen, de kragt van het geheel eenigzints verzwakken. Van Zedelyk gevoel te ſpreeken, zoude de ongerymdheid zelve wezen, als 'er niet een eeuwig en onveranderlyk onderſcheid van Zedelyk goed en kwaad in den aart der dingen zelve gevonden werdt, daar dat gevoel zyne betrekking toe had; wat zullen we immers onderſcheiden, zo 'er niets te onderſcheiden valt? Wat zullen wy verkiezen, zo het één in zyn eigen aart niet beter zy, dan 't ander? De wil van God zoude waarlyk eene gebrekkige rede van verpligting zyn, by aldien dezelve nog op rede en billykheid gegrond, nog derzelver volbrenging voor ons of andere ſchepzelen heilzaam en voordeelig ware. En, zo het ten allerduidelykſten blykt betaamelyk en regt te zyn, dat wy het nut onzer medemenſchen, naar onze vermogens bevorderen, en dezelve grootmoedig weldoen, het is aan den anderen kant niet minder billyk, dat wy ook voor onze eige belangens zorgen, en ons byzonder geluk op alle moogelyke wy-

zen, voor zo verre die met het algemeene welzyn beſtaan kunnen, tragten te bevorderen.

Als wy de verſcheide deelen der Zedekunde aandagtig nagaan, zo zullen wy bevinden, dat elk derzelver, door deze ſaamenloopende beginzelen en dringredenen, kragtig worde aangedrongen. Het is onmoogelyk, om den Allerhoogſten onzen eerbied op eenigerhande wyze te toonen, en de zuivere gevoelens onzer ongeveinsde agting en liefde door eenige uitwendige daaden uit te drukken; het is onmoogelyk om het menſchdom eenige blyken van onze genegenheid en vriendſchap te geeven; het is onmoogelyk om ons eigen hart en hartstogten te verbeteren, en die deugden te betragten, die metderdaad zelve reeds een groot gedeelte haarer belooning medebrengen, en ons inwendig genoegen en ruſt ten allerkragtigſten bevorderen; het is onmoogelyk zeg ik, om iets van dit alles te doen, zonder dat wy tevens, op het eigen oogenblik, op de allerſterkſte wyze by ons zelven verzekerd worden, dat wy dus, naar de voorſchriften van rede, billykheid en waarheid handelen; dat wy ons naar de omſtandigheden en betrekkingen, daar we ons in bevinden, wysſelyk ſchikken, en ons derhalven tevens naar den wil van dat Opperwezen gedraagen, welke ons in die omſtandigheeden en betrekkingen geſteld heeft, en van wien wy derhalven ongetwyfeld verzekerd kunnen zyn, dat hy ons gedrag en handelwyze goedkeurt. Nog kan men, wat verder gaat, eenige daad van eerbied aan 't opperwezen, of van Godsvrugt aanwyzen, welke of ons byzonder genoegen, of het nut van 't menſchdom niet op de eene of andere wyze bevordert; alle de byzonderheden hiervan aantetoonen, zoude ons te verre vervoeren, en aanmerkingen ontydig vervroegen, welke, in het volgend beloop onzer Verhandeling, beter te pas zullen koomen. Maar in het algemeen kan men onbeſchroomd verzekeren, (omdat, hoe meer men dit onderzoekt, hoe nader 't blyken, en door de ondervinding ſteeds bevestigd worden zal,) dat de deugd onveranderlyk goed en regt, in zig zelv' beminnelyk, en der hoogſte agting en goedkeuring waardig zy; reeds verkiezelyk ter oorzaak van haare inwendige ſchoonheid, maar nog hooger te agten, ſterker te beminnen en getrouwer te volgen wegens de menigvuldige voordeelen, welke zy niet ſlegts het menſchdom in het algemeen, maar ook elk haarer betragteren in het byzonder, aanbrengt.

Maar ſchoon alle die verſcheide dringredenen op yder ge-

deel-

deelte van onzen pligt mogen toegepaſt worden, en inderdaad, in alle moogelyke gevallen en omſtandigheden, op de volmaakſte wyze, met elkander ſtrooken, zo zal het egter, tot een naauwkeuriger begrip en geleidelyker draad onzer volgende redeneeringen dienſtig wezen, om een bepaald en onveranderlyk beginzel op te geeven, waar uit alles gemaklyk en van zelve voortvloeit. Dit beginzel zal ons dan een zeker, en ontwyfelbaar, zo wel als ſtandvaſtig rigtſnoer verſchaffen, waar naar wy onze bedryven, als verſtandige ſchepzels, ſchikken, en waaruit wy tevens alle dringredenen, die ons ter betragting onzer pligten noopen moeten, afleiden kunnen. Van zulken aart moet inderdaad dit algemeen beginzel van Zedekunde wezen, het moet in onze natuur als redelyke wezens gegrond zyn, het moet alle onze verpligtingen bevatten tevens en aandringen, en het zelve weggenoomen zynde, moeten alle andere bedenkingen kragtloos worden.

Het is zekerlyk een goede regel voor onze Zedelyke bedryven, dat we ons gedrag ſteeds naar den wil van 't Opperwezen poogen in te rigten, en telkens als wy dit verwaarloozen, handelen wy ongetwyfeld zedenloos en ongeregeld; maar waarom is dit zedenloos en ongeregeld? Omdat het in zig zelven eeuwig en onveranderlyk billyk, en regt is, dat wy ons naar den wil des Allerhoogſten ſchikken! De oneindige volmaaktheden zyner aanbiddelyke natuur, en onze menigvuldige behoeftens vorderen deze onderwerping ten ſterkſten, en de menigvuldige weldaaden en gunſtbewyzen, die wy allen reeds ontvangen hebben, en nog dagelyks genieten, dringen dezelve met de vriendelykſte banden aan; en dewyl wy, en het ganſch heelal op yder oogenblik volſtrektelyk van hem afhangen, is het zekerlyk de uiterſte dwaasheid en ongeregeldheid, om zyn welbehaagen immer uit het oog te verliezen, of zyne geboden te veragten.

Dergelyke aanmerkingen, wegens eene voorgaande inwendige betaamelykheid der zaake zelve, kunnen wy ook tegen die geenen maaken, welke den grondſlag der Zedelyke deugd in de bevordering van het algemeen welzyn leggen; dit onderſtelt insgelyks wederom eenig voorgaand en algemeener beginzel; men kan immers rede geeven, waarom wy dus het algemeen nut moeten poogen te bevorderen. —— Dit is daarenboven ſlegts een tak van dat Zedelyk gedrag, dat redelyke ſchepzels volgen moeten; het maakt onzen geheelen pligt niet uit; —— en daar zyn verſchei-

ſcheide andere pligten, welke uit dit beginzel niet gemaklyk afgeleid kunnen worden. — Onze verpligting derhalven, om het algemeen welzyn te bevorderen, moet nog hooger worden opgehaald en moet, als zynde ſlegts een gedeelte van 't geheel, op een algemeener beginzel ruſten.

En dit zelfde eindelyk kan men op alle andere beginzels, welke men voor den algemeenen grondſlag onzer verpligtingen mag opgeeven, met even veel rede toepaſſen, dit alleen uitgezonderd, „ 't welk uit onze natuur als redelyke „ ſchepzels getrokken, en door de overeenkomſt; welke „ onze geaardheden met de verſchillende ſtanden, betrekkingen en omſtandigheden des levens hebben, wordt „ aangedrongen".

Wy willen ons in geene overnatuurkundige vitteryen of duiſtere beſpiegelingen in laaten, en zullen 'er daarom alleenlyk byvoegen, dat wy volgens dit duidelyk en eenvoudig kenmerk alleen, altoos op de zekerſte wyze bepaalen kunnen, wat het eerſt en algemeen beginzel van alle onze verpligtingen zyn moet. Dit namelyk moet zodanig een beginzel zyn, waar uit wy de dringredenen om in alle moogelyke voorvallen onze pligten te betragten niet ſlegts afleiden, maar waarin wy tevens een duidelyk rigtſnoer vinden kunnen, wat dezelve van ons vorderen, en hoe wy ons in alle die voorvallen gedraagen moeten; zonder dat wy tot het één of ander eenig verder beginzel van redeneering noodig hebben. — Maar dit kenmerk is nergens anders te vinden, dan in de oorſpronkelyke, en inwendige betaamelykheid van zulk of zodanig een gedrag, als met onze natuur, en alle de betrekkingen, waar in wy ons bevinden, overeenkoomt. — Zommigen hebben, ik erken het, op eene dartele wyze, eene nadere rede gevraagd, waarom wy verpligt zyn, om dat geene te doen, 't welk wy begrypen regt en betaamelyk te wezen. Maar men mag met gelyken grond van rede vraagen, waarom een en twee drie maaken, of waarom een wys menſch anders den een kind of dwaas moet handelen. De inwendige betaamelykheid der deugd, en onze verpligting om haare wetten te betragten, vertoonen zig ten allerduidelykſten aan alle ſchepzels, die verſtand en rede hebben, zo dra dit aan dezelve wordt voorgeſteld. De alwyze Schepper heeft ons Menſchen in het byzonder derwyze gevormd, dat wy die verpligtingen niet ſlegts met ons verſtand en oordeel goedkeuren, maar door onze neigingen zelve, zo lang deze niet bedorven zyn, daar toe overhellen, en het is onmoogelyk om een loffelyk bedryf

ee-

tener verheeve edelmoedigheid te hooren of te zien, zonder in een ſoort van eerbiedige verwondering, en blaakende hoogagting opgetoogen, en met eene driftige begeerte vervuld te worden, om zo loffelyk een voetſpoor naar onze vermogens te volgen. De deugd vertoont zig inderdaad altoos van zelve onzer agting en navolging waardig, en het blykt derhalven, dat de onmoogelykheid om eenige verdere redenen te geeven, voor onze verpligting, om dat geene te betragten, dat wy begrypen betaamelyk en regt te zyn, zo verre af zy, van die verpligting te verminderen, dat dit integendeel dezelve ten kragtigſten aanbinde.

Deze beſchouwing der dingen ſtelt de wetten der deugd in haar natuurlyk ligt, als zynde eeuwig en van eene algemeene uitgeſtrektheid; kunnende door geene magt, hoe groot ook, in 't allerminſt veranderd of ontbonden worden, en van eene onſchendbaare verpligting voor de allerverhevenſte zo wel, als de laagſte en geringſte wezens, als zy ſlegts verſtand en rede hebben, om de voorſchriften der deugd in hunne byzondere omſtandigheden te ontdekken. —. Ja dit gezigt van zaaken vertoont de deugd eerſt regt als heilig, nuttig, van een volſtrekt algemeen belang, en der hoogſte agting van alle redelyke ſchepzels waardig.

Dog in welk een ligt zig deze bewyzen ook aan onzen geeſt vertoonen, of wat verſchillende gedagten wy over het groot en algemeen beginzel onzer verpligtingen koeſteren mogen, laat ons nooit eenige dier verſcheide dringredenen, welke ſaamenloopen, om ons tot de betragting onzer pligten aan te ſpooren, uit het oog verliezen. Alle die bewyzen leert de ondervinding inderdaad, dat nog niet genoeg zyn om het menſchdom in het algemeen tot eene ſtandvaſtige deugdsbetragting aan te zetten, en wy zouden derhalven averechts handelen, met eenige dier dringredenen, die alle op zig zelve klemmen, en waar van deze op die, andere op geene gemoederen meer indruk kunnen hebben, weg te neemen, of ſlegts te verwaarloozen. Wy moetén niets, dat ons beter kan maaken, beſtryden, maar het alles tevens bezigen, om dit allerwenſchelykſt einde uit te werken. De één beſchouwt de dingen van dien, een ander van een anderen kant, de bewyzen hebben vat op ons, naar maate zy met die verſchillende manier van beſchouwen beter ſtrooken, en wy moogen dus een algemeener uitwerking van onze poogingen verwagten, naar maate wy onze aanſpooringen, overeenkomſtiger met de algemeene geſteldheid der menſchen, kunnen maaken. —— Ja hoe meer wy allen overtuigd

tuigd worden, hoe duidelyker wy voor oogen zien, dat de deugd ons van alle kanten even ſterk wordt aangepreezen, hoe meer wy allen natuurlyker wyze geneigd zullen worden, om ons gedrag naar zulke voorſchriften aan te ſtellen, welke allen onze natuur volmaaken, en het grootſte heil aanbrengen kunnen, dat wy in tyd of eeuwigheid in ſtaat zyn te genieten.

Eene ernſtige opmerking tog zal ons onfeilbaar overtuigen, dat ieder deugdzaame daad uit eigener aart ſtrekke, om ons eigen byzonder geluk, over het geheel genoomen, en tevens het algemeen belang van 't menſchdom te bevorderen. — Gelyk de deugd in zig zelve beminlyk en voortreffelyk is, zo veredelt, om zo te ſpreeken, iedere deugzaame daad, den geenen, die ze doet, en verheft wezenlyk zyn natuur. Terwyl hy hier door tevens de onwaardeerbaare gunſt des Allerhoogſten onfeilbaar verkrygt, en zyne hoogagting wint; zie daar derhalven een ryke bron van 't allerzuiverſte genoegen, dat een menſch op de wereld proeven, en 't welk alleen hem de eindelooze eeuwigheid gelukkig, en hem in den Hemel zalig maaken kan. — Aanminnig geluk! heugelyk genoegen! zuivere welluſt! verzekerd, van de agting des Alwyzen Gods, overtuigd van de genegenheid van 't liefderyk Opperwezen! verheugd door de gunſt, vriendſchap, en toejuiging van de beſten onzer medeſchepſelen, zelve onzer eige volmaaktheden en vorderingen bewuſt, en in alle gevallen door het verrukkelyk vooruitzigt van nog grootere gelukzaligheid opgebeurd! wat wordt 'er meer vereiſcht om ons zo veel genoegen op deze wereld te verſchaffen, als derzelver geſteldheid toelaat.

In één woord, de deugd heeft alle voordeelen en bekoorlykheden, die zy noodig heeft om zig aan een redelyk gemoed aan te pryzen, of die iemand billyker wyze kan verlangen. In wat verandering van ſtaat, in wat verſchillende geſteldheden men haar beſchouwen moge, zy vertoont zig ſteeds ſchoon, bekoorlyk, volmaakt voor alle onbenevelde oogen. Ja zy pryſt haar zelve niet ſlegts onzer rede, maar zelfs, gelyk wy zeiden, onzer hartstogten en natuurlyke neigingen, zo lang zy niet bedorven zyn, ten allerkragtigſten aan. En niets kan 'er worden ingebragt, dat in ſtaat is om haaren luiſter te verdonkeren, of haare aantrekkelyke bekoorlykheden in 't minſte te benevelen. De deugd is tegen allen moogelyken proef beſtand, en voor ſpot of ſchimp ongenaakbaar: Zy gebruikt geene andere wapenen tegen haare vyanden dan de veragting, die zy zig zelve door hunne

ne ſpoorlooze dwaasheid wettig op den halze haalen, en alle poogingen om haar ten toon te ſtellen, kunnen in der eeuwigheid niets anders uitwerken, dan haare bekoorlykheden, voor alle redelyke wezens, des te luiſterryker te vertoonen. —— En naardien de deugd zig dan door zo veele en zo ſterke dringredenen aanpryſt, zo kunnen wy niet anders dan als hardnekkig en onverſchoonlyk geoordeeld worden, byaldien wy ons niet met allen ernſt bevlytigen, om haare wetten ſteeds naauwkeuriger te leeren kennen, en dezelve ſtandvaſtig te betragten, met een yver, overeenkomſtig de redenen die ons billyker wyze daar toe noopen moeten.

C.

LEVENSBESCHRYVING VAN DEN BEROEMDEN HEER LAURENS HEISTER, *Med. Doctor, Hertogl. Brunsw-Luneb. Hofraad en Lyf-Artz, Hoogleeraar in de Genees-Heel- en Kruidkunde te Helmſtad, en Lid van de Keizerlyke, Koninglyke, Londenſche, Berlynſche en Florentynſche Genootſchappen der Geleerden* (*).

DE Heer HEISTER door zyne werken, voornaamlyk over de Ontleed- en Heelkunde, by onze Vaderlanders bekend zynde, hebben wy geoordeeld hun geen onaangenaamen dienſt te zullen doen, een korte beſchryving van zyn leven in onze Letteroefeningen mede te deelen.

Hy werdt geboren te Frankfort an Main, den 19 September van het jaar 1683. Zyn vader was toen een Houtkooper, doch naderhand een Wynkooper, en voor Reizigers herberg houdende; zyne moeder was dogter van een koopman van geen ongeachte familie, die zeer oud geworden zynde het genoegen gehad heeft de gelukkige bevorderingen van haaren zoon LAURENS te beleeven. Onder het leeren van de latynſche taale, toonde hy reeds eenige geneigdheid tot de Dichtkunde, en maakte eenige Dichtſtukjes welken met goedkeuringe van geoefenden werden aangezien. By de latynſche taale leerde hy de Franſche en Italiaanſche; en werdt ook in de Muziek en Schilderkonſt onderweezen. Dus tot de ſtudiën bekwaam geworden zynde, begaf hy zich naar de Hooge School te Gieſſen, om zich in de Geneeskunde, waar toe zyne neiging zich reeds getoond hadt, te oefenen. Hier genoot Hy het onderwys van den Heer G. Ch. MOELLER, wien Hy zo veel achting toedroeg, dat Hy deezen Heer naar Wetzlar beroepen zynde, om als Geneesheer het Keizerlyk Ka-

(*) *Nov. Act. Medico-Phyſ. Tom. II. Append. pag.* 469.

Kamergerigt te dienen, benevens eenige andere Studenten in de Geneeskunde, volgde. Vier jaaren bleef Hy hier, en werdt het beloop van de Natuur- en Geneeskunde doorgeleid. Ook werdt Hy van zynen Leeraar by de ziekbedden gebragt, om de ziekten en derzelver behandelingen te konnen gadeslaan. Zyn intrek by een zeer bekwaam Apotheeker genomen hebbende, hadt hy gelegenheid, niet alleen enkele Drogeryen te leeren kennen, maar ook het bereiden van ſamengeſtelde middelen en ſcheikundige bewerkingen. De kenniſſe van het maakſel des menſchlyken lichaams vergaderde Hy uit de ontleedkundige vertooningen van den Heer MOELLER, en BARTHOLD, die te Gieſsen de Ontleedkunde onderwees, en waar na toe Hy zich begaf, als Hy wiſt dat 'er in 't openbaar ontleed wierdt. De Kruidkunde nu ook zyne genegenheid gevat hebbende, bezogt Hy, op de bekwaame tyden van het jaar, tuinen, velden en bosſchen, om allerhande planten tot een *Herbarius vivus* te verzamelen, welke hier zo ver aanwies, dat 'er meer dan twee duizend Planten in byeengevoegd waren. Ook verzelde Hy zynen Leeraar by de Baden en Gezondbronnen by Wetzlar, om deszelfs raadgeevingen aan de zulken die hier kwamen, om de Baden tot herſtelling van hunne gezondheid te gebruiken, zich ten nutte te maken.

In de voornaamſte deelen van de Geneeskunde eenigen meerderen voortgang tragtende te maken, en genegen zynde ook andere Hoogleeraaren te hooren, begaf Hy zich, op raad van zynen Meester naar Nederland, en kwam in het jaar 1706. te Leiden. Maar verneemende dat de Ontleed- en Heelkunde, op welken Hy zeer gevallen was, te Amſterdam beeter gehandhaafd wierdt dan te Leiden by BIDLOO, vertrok Hy derwaards, en voegde zich by RUISCH en COMMELIN; de leſsen van den laatſtgemelden des Zomers in de Stadstuin, en des Winters de Ontleedkundige van den eerſten bywoonende. De openbaare vertooningen ten einde zynde, hieldt de Heer RUISCH byzondere Leſsen voor HEISTER en andere Studenten, die dit op Hem verzogt hadden. Hier in deedt Hy hun verklaring van zyn geheele Kabinet, welk PETER de Iſte, naderhand, voor een groote ſomme gelds van hem gekogt heeft, toonende wat aanmerkenswaardig, en wat nieuw en door hem uitgevonden was. Ondertusſchen liet de Heer HEISTER niet na zeldzaame Planten uit den Amſterdamſchen Kruidtuin te verzamelen, en by zynen *Herbarius vivus* te voegen.

In deezen tyd was de naam van RAU, onder de Chirurgyns

gyns en Steenſnyders vermaard geworden, en zyne kundigheid in de Beenderen, Spieren en Zenuwen werdt met die van RUISCH, aangaande de Ingewanden gelyk geſteld. Dit bewoog den Heer HEISTER, met nog eenige Studenten, den Heer RAU tot het houden van ontleed- en heelkundige Leſſen, door het aanbieden van een behoorlyke vergelding, waar van zy de helft vooruit wilden betaalen, te verbinden. Dan RAU, na maar weinige voortgangen gemaakt te hebben, zyn woord niet houdende, keerden zy wederom tot den Heer RUISCH; die hun een volkoome verhandeling der Ingewanden voorhieldt, en ook zo veel doode lichaamen bezorgde als zy begeerden, om in 't geheim te ontleeden.

Hier by hadt de Heer HEISTER gelegenheid chirurgiſche Operatien te zien, onder het geleide van de Heeren RAU en RUISCH, en andere voornaame Heelmeeſters, als *Pieter Adriaansz.* VERDUIN, deszelfs zwager van BORTEL, VALLANT en KOENERDING, by welken Hy zich aangenaam hadt weeten te maken; en de bewerkingen door deeze Heeren op levenden gedaan, deedt Hy op doode lichaamen, om handeling te verkrygen. Hier op vertrok Hy in Juny 1707. naar het Leger der Staaten in Braband, over Antwerpen, Brusſel en Leuven. Te Leuven begroette Hy den vermaarden VERHEYEN, met een aanpryzingsbrief van RUISCH, en hoorde gemelden Hoogleeraar in 't openbaar onderwyzen. In een byzonder geſprek toonde Hy den Heer VERHEYEN, met zedigheid, eenige misſlagen in deszelfs Werk over de Ontleedkunde, welken van gemelden Heer, voor een groot gedeelte erkend werden; en waar over Hy zich verſchoonde wegens gebrek aan geld en boeken, om zich al het nodige hier toe te bezorgen. Leuven verlaaten, en eenigen tyd by het Leger doorgebragt hebbende, keerde Hy weder naar Brusſel, alwaar de Engelſchen en Hollanders groote Hospitaalen vol zieken hadden. Hier zag Hy van de Genees- en Heelmeeſters der Hospitaalen, inzonderheid *Amiand* een Engelſchman, en *Creperi* een Hollander, veel gewigtige dingen uitvoeren, en verworf vryheid om Aderlatingen en eenige andere ligte Operatien te doen. Den tyd welke Hem hier overſchoot, beſteedde Hy tot het leeren van de Engelſche Taale, en het vergaderen van eenige Gewaſſen, voor zynen *Herbarius vivus.*

Met het eindigen van den Zomer begaf Hy zich te rug naar Leiden, na dat Hy te Gent, in Vlaanderen, den vermaarden Heelkundigen J. PALFYN bezogt hadt. Te Leiden hoorde Hy nu ALBINUS *den Vader* over de Practyk, BOER-

HAA-

HAAVE over de Chymie, en deszelfs openbaare Lesſen over het Gezicht en de Oogen, HOTTON over de Planten; BIDLOO zag hy ontleeden, en DEKKERS volgde Hy in het Gaſthuis, by de zieken. By LE MORT zag hy Proeven in de Chymie, en by SENGUERD in de Natuurkunde. Ook leidde Hy zich toe op de Wiskunde en het ſlypen van Vergrootglazen. In de Vacantien ging Hy het gene hier omtrent aanmerkenswaardig was bezien, en Kruiden verzamelen. Utrecht bezoekende, maakte Hy zich aangenaam by verſcheiden Geleerden, en zag den toeſtel van de Ontleed-en Heelkunde by den beroemden LEUSDEN. Te Amſterdam by zynen ouden Meeſter, den Heer RUISCH, koomende, vondt hy hier den zeer beroemden Th. J. VAN ALMELOVEEN, die den Heer HEISTER aandrong zich van hem, nu *Rector* van de Academie zynde, te laaten promoveeren; waar toe onze HEISTER zyn woord gaf, in Mey naar Harderwyk trok, en na gehoudene openbaare beweering zyner Disſertatie *de Tunica choroidea Oculi* [van de Vaat-rok van het Oog] Doctor verklaard werdt. Te Leiden wedergekeerd zynde hieldt Hy dit eenigen tyd verborgen, om met te minder aanſtoot de Lesſen, welken Hy begonnen hadt, ten einde toe te vervolgen.

Zyne akademiſche ſtudien nu voltrokken hebbende, en bemerkende dat de Ontleed- en Heelkunde, waar op zyne luſt meeſt gevallen was, in Holland met geen groote klaarheid en naauwkeurigheid verhandeld wierdt, of by verzuim of wegens zwakheid van zulken die hier in onderwyzingen moeſten doen, beſloot de Heer HEISTER zich te Amſterdam neer te zetten en hier van werk te maken. Hy vondt aan den Heer RUISCH een medehelper, die Hem als een Medegenoot in de bediening der Ontleedkunde aannam, een kamertje in 't Gaſthuis, bekwaam om Ontledingen in te doen, vergunde, en beloofde lichaamen te zullen bezorgen; onder deeze voorwaarde, echter, dat HEISTER de Ontleedkunde in verſche lyken, RUISCH dezelve door middel van zyne *Præparata* [bereidde en gebalſemde deelen des lichaams] den toehoorderen zou voorhouden; en het geld van de Studenten onder hen beiden zou gedeeld worden. Deeze ſchikking gemaakt en alles in gereedheid gebragt zynde, heeft onze HEISTER, met het begin van den Herfſt, voor tien Chirurgyns, van geboorte Franſchen, in de Franſche taale, de Ontleedkunde voorgehouden; en terſtond hier op voor eenige Duitſchers ontleed- en heelkundige vertooningen gehouden, en hier mede tot aan den Zomer van het jaar 1709 bee-

beezig geweeſt. Ondertusſchen beoefende Hy nog, voor zich zelve, de wiskundige weetenſchappen, voornaamlyk die, welken in de Geneeskunde van het meeſte gebruik zyn; en hier in hadt Hy tot aanmoediger en voorganger den Heer T. HEMSTERHUIS, toen Profeſſor in de Wiskunde te Amſterdam, waar mede Hy gemeenzaamen omgang hadt, vermits Hy twee jaaren in deszelfs huis woonde.

Hier op begaf zich de Heer HEISTER wederom naar 't Leger der Bondgenooten, 't welk toen Doornik belegerde. Met brieven van voorſchryving, door den Hoogleeraar RUISCH voorzien, ſtelden de Opzieners van de Leger-hospitaalen Hem aan tot Leger-Geneesheer, waar in Hy, by Doornik, en kort hier aan te Oudenaarde, veel werk vondt, en van den Opperſten Leger-Chirurgyn, onder de Hollanders de *Quaure*, zeer gepreezen werdt. Doornik veroverd zynde, ging Hy in de ſtad, om het merkwaardige in dezelve te bezien; en vondt by geval de Verhandeling van de *Cataract*, door BRISSEAU, die hier Geneesheer van de Franſchen was geweeſt, en deszelfs nieuw gevoelen aangaande dit gebrek; 't welk Hy naderhand door eige arbeid voortgezet heeft. Niet lang hier na gebeurde de bloedige veldſlag by Malplaquet; waar in de Bondgenooten zegepraalden, maar veel volk verlooren en veel gekwetſten gekregen hadden, welken laatſten tot vyf duizend begroot werden. Deezen voor 't grootſte gedeelte naar Brusſel gevoerd, werdt onze HEISTER, met den Opperſten en eenige andere Heelmeesters gelaſt zich derwaards te begeeven. Hier by kwamen nog veel gekwetſten van Bergen en Henegouwen, welk toen belegerd werdt: zo dat hier, onder een zulke menigte van wonden en beenbreuken, groote gelegenheid was voor HEISTER, om van alles kundigheid, ondervinding en handeling te krygen. Ook hadt Hy gelegenheid om de geſtorvenen, waar in hem iet duiſter was voorgekomen, te openen en te onderzoeken; en het was hier dat hy het Lyk van een ſoldaat aantrof, die een Cataract hadt, waar door Hy beveſtigd werdt, dat dit gebrek niet beſta in een zeker vlies, tegennatuurlyk in het Oog gegroeid, maar in eene ondoorzichtigheid en verduiſtering van het kriſtallyn lichaam. De veldtogt geeindigd zynde en de Legers de winterkwartieren betrokken hebbende keerde onze HEISTER wederom naar Amſterdam; en hieldt geduurende den zeer ſtrengen winter ontleed- en heelkundige Onderwyzingen tot aan het einde van April; geduurende welken Hy op verſcheide misſlagen van Verheyen aanmerking maakte, en zyn ontleedkundige

Ta-

Tafelen, te voren reeds begonnen, verbeeterde en verrykte.

De Heer HEISTER nog te Brusſel in de Hospitaalen werkende kwam hier de Heer KOENIG Geneesheer van Nurnberg, die onzen HEISTER ziende, en van zyne bekwaamheid in de Ontleed- en Heelkunde hoorende, Hem aanriedt het Profesſoraat op de Hooge School te Altorf, door den dood van J. P. BRUNO opengevallen, te verzoeken; gelyk Hy deedt, en het zelve in het voorjaar van 1709 verworf. Eer hy zich echter derwaards begaf deedt Hy, met verlof van de Curatoren der Akademie nog een reize naar Engeland, om het gene hier aanmerklyk was, en Hem nuttig kon wezen, te zien. Hier vervoegde Hy zich by den vermaarden CYPRIANUS, en zag hem van de Steen ſnyden; bezigtigde het natuur-Kabinet van SLOANE en WOODWARD, drong zich in de vriendſchap van de groote Kruidkenners PETTIVER en RANDIUS; van welken Hy met veel zeldzaame gedroogde Planten beſchonken werdt; maakte zich bekend by twee ontleedkundigen, de Heeren SYLVESTRE en BUSSIERE Franſchen van geboorte, maar uit oorzaake van den Godsdienſt naar Engeland gevlugt; als ook by den Geneesheer LAVATERUS, een Zwitſer, die te Londen ontleed-en heelkundige collegiën hieldt, en zag by hem alle zyn heelkundige Inſtrumenten, gelyk by den Heer HAUKSBEE alle deszelfs fraaije gereedſchappen tot de Werktuigkunde behoorende. Hy zag ook den wydberoemden NEWTON, Præſident van de Koninglyke Societeit der Weetenſchappen, en verkreeg toegang in eene byeenkomſt van deeze Maatſchappye. Vier maanden in Engeland doorgebragt, en de Akademiën van Cambridge en Oxford bezogt hebbende, keerde Hy met een grooten voorraad van zeldzaame boeken, inſtrumenten, planten en bergſtoffen voorzien, wederom naar Holland, en begaf zich, van zyne vrienden te Amſterdam en Leiden affcheid genomen hebbende, naar Altorf.

In 't begin van November kwam onze HEISTER te Altorf; en begon zyne Collegiën, na het houden van eene Intree-Redenvoering *de Hypotheſium medicarum fallacia*, d. i. van de bedrieglykheid der onderſtellingen in de Geneeskunde, in 't openbaar en byzonder, met een groot getal Studenten. In de Genees-en Heelkunde verkreeg Hy, in korten tyd, een grooten naam. In het jaar 1711. gaf Hy zyn eerſte akademiſche Verhandeling uit, de *Maſticatione*, dat is van de Kaauwing, welke Hy uit ontleed-en meetkundige beginſels verklaarde, en verſcheide doolingen in de beſchryving van

ande-

anderen aanwees. En ſchoon hier tegen een ongenaamd Schryver met vinnigheid opkwam, Hy vondt niet goed te antwoorden, of het anderen te laaten doen. In het zelfde jaar en volgende ſchreef Hy vier Verhandelingen over de *Cataract in het kriſtallyn lichaam*, welken Hy naderhand in 't jaar 1713, tot één Werk by malkander gevoegd, heeft uitgegeeven, en dus het nieuwe gevoelen van BRISSEAU en MAITRE JEAN, aangaande de *Cataract*, allereerſt in Duitſchland gemeen gemaakt. Naamlyk, dat dit gebrek niet beſta in een vlies, in het waterige vogt gegroeid, maar doorgaans in eene verduiſtering van het kriſtallyne lichaam; ſchoon Hy de mooglykheid van een vliezige Cataract niet geheel ontkende. Hy toonde hier in te gelyk, dat het kriſtallyn lichaam tot het gezicht niet volſtrekt noodzaaklyk zy. Hier over heeft Hy met WOOLHOUSE eenige Penneſtryd gehad, doch gezegepraald, en zyn verdedigd gevoelen is in 't kort vry algemeen aangenomen, en genoegzaam door alle kundigen toegeſtemd.

Ondertuſſchen was de Heer HEISTER niet ledig in 't ſchryven over andere zaaken, waar in uitmunt zyne *Verhandeling over de nieuwe wyze van de Traanfiſtel te geneezen*; waar in Hy toont, dat de wyze van ANEL, in Duitſchland, door Hem eerſt is te werk geſteld; als ook eene *over de waare benaaming van een Klier*. Vervolgens heeft Hy eene Verhandeling gegeeven *over het Klapvlies van den Karteldarm*, waar in Hy BIANCHI wederlegt. Omtrent deezen tyd heeft Hy ook voor de eerſtemaal uitgegeeven zyn *kort Begrip der Ontleedkunde*, en zyne *Heelkundige onderwyzingen*, het laatſte eerſt in 't Hoogduitſch, het eerſte in 't Latyn, beide werken met zulken lof, datze veelmaalen door den Heer HEISTER op nieuw overgezien en vermeerderd gedrukt, en in andere taalen overgezet zyn; gelyk Hy zelf eindelyk zyne Heelkundige onderwyzingen in 't Latyn gebragt, tweemaal heeft uitgegeeven.

De naam van HEISTER van tyd te tyd meer doorbreekende, heeft de achtinge van Geleerden en Grooten tot zich getrokken. Weinige jaaren te Altorf geweeſt zynde werdt Hy tot een Lid verzogt van de Keizerlyke Akademie van de Onderzoekers der Natuure, waar aan Hy verſcheiden waarneemingen heeft gegeeven; en van de Koninglyke te Berlyn. In het jaar 1719 werdt Hem niet alleen het Hoogleeraarampt te Kiel, maar ook van Helmſtad opgedragen; welk laatſte Hy aannam, ſchoon Hy den aanſtaanden winter nog te Altorf bleef, en eerſt in het volgend voorjaar naar Helmſtad vertrok. Deezen tuſſchentyd bragt Hy geenzins ledig door.

Hy

Hy gaf eene Verhandeling uit, waar in Hy beweerde, dat men *een kind uit de Baarmoeder van een geſtorve vrouw tydig moet uitſnyden*; een andere over *de beſte wyze van de Kanker uit te ſnyden*. Zyne openbaare Ontleedingen kondigde hy in de laatſte jaaren, te Altorf, aan, met een geſchrift over het gebruik der Ontleedkunde in de Godgeleerdheid, en de wysheid van God uit het maakſel des menſchelyken lichaams; en deeze wyze van aankondiging heeft Hy ook te Helmſtad vervolgd.

Zynen *Herbarius vivus* was te Altorf zo vermeerderd, dat ze meer dan zes duizend Planten bevatte, welken naar de wyze van RAY in orde, tusſchen groote bladen papier gelegd, zes en-zeſtig groote boekdeelen uitmaakte; en hier zyn naderhand nog verſcheiden boekdeelen bygevoegd. Ook heeft Hy hier begonnen te verzamelen allerhande vruchten en zaaden, en een kabinet van zeldzaamheden in de natuur; een grooten ontleed-en heelkundigen toeſtel, geraamten, monſters en gedeelten van menſchelyke lichaamen, waar aan iet merkwaardig was, in vogt bewaard of gebalzemd. Ja Hy heeft zelfs hier het plaatſnyden geleerd, op dat hy fouten in zyne plaaten zelf kon verbeeteren, zonder dezelven aan den Plaatſnyder te rug te zenden.

Na dat Hy te Altorf, tien jaaren, met groote achting was geweeſt, vertrok Hy den 2 van Mey 1720 naar Helmſtad, zynen weg zo neemende, dat Hy eenige Akademien kon bezien. Te Jena begroette Hy de WEDELIËN, FICK, TEICHMEYER, HILSCHER, en den voortreflyken Wiskonſtenaar WIDEBURG; te Leipzich de beroemde Heeren BOETNER, RIVINUS, PAULUS, SCHACHER, ETTMULLER, MENCKEN en PLATNERUS; te Halle THOMASIUS, GUNDLING en WOLFIUS. En Hy verzuimde niet overal de Bibliotheeken en Akademietuinen te bezichtigen. Te Helmſtad aangekomen, zyn huislyke zaken in orde geſteld en de behoorlyke pligtpleegingen afgedaan hebbende, hieldt Hy zyne Intree-Oratie over den Aanwas der Ontleedkunde in deeze eeuwe. En op den zelfden dag, een manlyk lichaam verkregen hebbende, maakte Hy een aanvang van zyn ontleedkundige vertooningen, welken geeindigd zynde, werden door Hem Collegien over de Theorie en Practyk begonnen.

Onder verſcheiden kleine Werkjes, welken door onzen HEISTER werden uitgegeeven, hadt Hy voor, de Inleiding van CONTINGIUS (*Introductio in univerſam artem medicam*) van SCHELHAMMER vervolgd, met nieuwe vermeerderingen in 't licht te geeven. Doch, dit is, om wat reden, weet men niet,

niet, niet voltrokken. Ook heeft Hy getragt een *lyst op te maaken van de Planten, welken omtrent Helmstad groeijen;* eenigen zyn door Hem verzameld en beschreeven, en eenige zeldzaamen zyn geteekend; ook heeft Hy aantekeningen geschreeven om TOURNEFORT en RAY te verbeeteren, en by gelegenheid uit te geeven. Voor zyne ontleedingen, zo lang Hy dezelven bediend heeft, gaf Hy doorgaans eene bekendmaking, waar in de godlyke wysheid uit het maakſel der byzondere deelen des menschelyken lichaams getoond wordt. Het gene Hy als iet byzonders in sommige lichaamen ontdekte heeft Hy, in de werken van de Keizerlyke Akademie, doorgaans gemeen gemaakt.

De Ontleedkunde heeft Hy waargenomen tot het jaar 1730, waar in hy met aanstelling van de Voedsterheeren der Academie, de onderwyzing van de Theorie der Geneeskunde en de Kruidkunde heeft begonnen. De Theorie heeft Hy in 't jaar 1740, by het overlyden van *Professor* B. MEIBOOM met de practyk verwisseld. By de Kruidkunde was Hem te gelyk het opzicht over den Kruid-tuin aanbevolen, welk Hy met zo veel lof heeft waargenomen, dat de tuin zo veel verbeterd is, dat hy tegenwoordig voor een van de fraaisten in Duitschland worde gehouden.

Zyne practyk inwendig en uitwendig, maakte Hem niet minder beroemd dan zyne onderwyzing. Van naby en van verre hadt Hy gestadig een grooten toevloed van ellendigen, die of met goeden raad, of door Heelkundige bewerkingen, welken Hy met zyn eigen handen verrigtte, bygestaan of geholpen werden. Zyn Bibliotheek was groot en uitmuntend; zyne gereedschappen tot Operatiën in de Heelkunde zeer menigvuldig, en net gewerkt; zyne *Herbarius vivus* bestondt uit negentig groote Boek-deelen. Ook was zyn Kabinet van Naturaliën beziens waardig. Tot dit alles verschafte Hem gelegenheid zyn uitgebreide gemeenschap en briefwisseling met de vermaardste en Geleerdste Mannen van deezen tyd, in Duitschland, Italië, Frankryk, Spanje, Engeland, Holland, Denemarken, Zweeden en Rusland.

De naam van HEISTER was zo beroemd geworden, dat Hy kort na zyne komste te Helmstad door Keizer PETER den I. op de nieuw aangelegde Akademie te Petersburg, met aanbieding van een aanzienlyke bezolding, wierdt beroepen. In 't jaar 1725 verzogt Hem de Bisschop van Wurtzberg en Bamberg, om de Ontleed- en Heelkunde in 't bisschoplyk Paleis te bedienen, en zyn Lyf-Artz en Hofraad te zyn, op een aanzienlyke belooning en vryheid voor den Evangelischen

Godsdienſt. Ook droeg Hem de Hertog van Holſtein in 't jaar 1730, het Hoogleeraarſchap in de Geneeskunde te Kiel, op, met byvoeging van andere waardigheden. Hy ſloeg alles van de hand, en hieldt zich verbonden aan zyne ſtandplaats te Helmſtad; 't welk den Hertog *Ludov. Rudolphus* bewoog, de bezolding van onzen HEISTER te vergrooten niet alleen, maar ook Hem tot zynen Lyf-Artz en Hofraad te bevorderen. Van de Maatſchappye der Weetenſchappen te Londen en die der Kruidkunde te Florence, werdt Hy tot een Lid aangenomen. Hy werdt tot oudſte verklaard van de Akademie, en heeft verſcheiden maalen het Rectoraat bediend.

Hy is getrouwd geweeſt met *Eva Maria*, dogter van *Henr. Hildebrand*, Profeſſor in de Regtsgeleerdheid; by welke Hy verſcheiden kinderen heeft verwekt, waar van twee zoonen en vier dogters vroeg geſtorven zyn. De eenige zoon, die Hem nog overig was, *Elias Frederik*, een jongeling, naar een ieders verwagting, van groote hoope, reeds door zynen Vader tot Doctor in de Geneeskunde gepromoveerd, op een reize tot bevordering van zyne kundigheden reeds Profeſſor in de Medicynen op dezelfde Akademie en nevens zynen Vader verklaard, ſtierf te Leiden, den 11 *Nov.* 1740.

Doorgaans was Hy van een gezonde geſteldheid, zelfs tot in zynen ouderdom, tot dat Hy in 't jaar 1758 door Hoeſt, Zinking en Slaaploosheid werdt aangegreepen. In deezen ſtaat naar een afgelegen plaatſe geroepen zynde ter hulpe van eenen onbekenden, vondt Hy zich, daar gekomen zynde, door de reize zo afgemat, dat Hy zich te bed moeſt begeeven, en niet in ſtaat was zynen Lyder eenige hulpe toe te brengen. Een koorts en groote zwakheid waren oorzaak, dat Hy te dezer plaatſe, ſchoon hem door zynen Collega *Ph. C. Fabricius*, van Helmſtad, by Hem gekomen, alle hulpe toegebragt wierdt, zyn leven eindigde.

ONTLEEDKUNDIGE AANMERKING AANGAANDE EEN GEZWEL AAN DEN HALS, EN DE ZELDZAAME GEVOLGEN VAN HET ZELVE, *door den Heer* LIEUTAUD, *Profeſſor in de Geneeskunde, Lid van de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen te Londen enz.*

EEn jonge dogter van 18 jaaren bevondt zich in een vertrek, waar de donder met een gekraak inſloeg. Haare Stonden, welken zy op dezen tyd hadt, werden opgeſtopt; en deze opſtopping veroorzaakte verſcheiden toevallen, welken evenwel eindelyk verdweenen. Maar zy behieldt een dikte

dikte aan den hals, waar op zy in het begin geen acht ſloeg, en waar over zy zich niet ongeruſt maakte, dan na verloop van tien jaaren. Na zes maanden veel ongemak uitgeſtaan, en veele middelen beproefd te hebben, zogt zy heul in het Hospitaal te Verſailles, alwaar de Heer LIEUTAUD het opzicht over haar hadt. Hy was van gevoelen, dat de Schildkraakbeens klier (*) de zitplaats ware van het Gezwel. Hy begreep, dat de drukking welke het maakte op het Strottenhoofd, oorzaak ware van de bezwaarde Ademhaaling der Lydereſſe; maar deze moeilykheid was zo ongemeen groot, dat hy geloofde, dat 'er eenige kwetzing, en iet ongemeens in de Luchtpyp moeſt zyn; en de opening van den zieken, die zes dagen na haare inkomſt in het Hospitaal ſtierf, beveſtigde dit. Hy nam de Schild-kraakbeens-klier, welke ongemeen groot was, uit, met het Strottenhoofd, en de Luchtpyp; en deze deelen ontdaan hebbende van het gene dezelven bedekte, zag hy, dat de Kraakbeenderen van de Luchtpyp, een zeer zwaare drukking geleden hadden; maar geloovende, dat de waare oorzaak van de kwaale binnen in de Luchtpyp ware, opende hy dezelve in haar geheele lengte, tot aan het Ringwyze kraakbeen, en vondt, inderdaad, beneden het Strottenhoofd een vliezig lichaam van vyf à zes lynen beldops, witagtig, en zeer onregelmaatig van gedaante, door een taamlyk breed grondſtuk vaſt aan de binnenſte oppervlakte van de Luchtpyp, welke doorgeboord was om het te vervangen. Deze klomp wapperde in deze Pyp, en kon gevolglyk verſcheiden plaatſingen in dezelve aannemen. Het onderzoek vervolgende, zag de Heer LIEUTAUD de gemeenſchap van dit lichaam met de meergemelde klier. De Kraakbeenderen van de Luchtpyp waren vernield in een kringwyzen omtrek van vyf lynen middelyn. Dit gat was vol ledige waterblaasjes (†), welken zich hier vaſt gezet hebbende, een waare prop wierden, welke doorging tot in het binnenſte van de Luchtpyp, en daar het ſlap, wapperend lichaam maakten, waar van geſproken is. Door onderzoek van de lappen bleek, dat de waterblaasjes, waarſchynlyk, hun vogt geſtort hadden in de Luchtpyp, het welk de oorzaak des doods van het meisje heeft konnen zyn. Het kan ook wezen, dat dit wapperend gezwel, door de ſtem geprangd, of in eenige andere ongelukkige geſtalte, zich tegen het Strottenhoofd aangezet, en de Lydereſſe verſtikt heeft; het welk de Heer LIEUTAUD voor zeer waarſchynlyk hieldt (§).

(*) *Glande thyroïde.* (†) *Hydatides.*

(§) *Hiſt. de l'Acad. Roy. des Scienc. & Mem. Ann. 1754. Journ. des Sçav. Avril 1761. pag. 305.*

BERIGT, WEGENS DEN BERG VESUVIUS, EN DESZELFS VUUR-BRAAKINGEN, *opgemaakt uit een Werk, daar over onlangs in het Italiaanſch geſchreeven, door den Eerw. Vader* J. M. DE LA TORRE. *Bewaarder van de Bibliotheek, en het Kabinet van den Koning der beide Sicilien. Nu in het Franſch uitgegeeven, door den Abt* Petoll.

DE Natuur vertoont ons weinige voorwerpen zo geſchikt, om onzen aandagt te veſtigen, en ons met verwondering tevens en ſchroom te vervullen, als dat geſtadig vuur, dat zy in den boezem van zommige bergen, aan het branden houdt, en 'er van tyd tot tyd met het uiterſt geweld, met een donderend geluid, en met de akeligſte verſchynzelen, in ligter laije vlam doet uitbarſten. De ſchrik, die deze vuurbergen inboezemen, geeft zomtyds vermaak aan den geeſt. Het oog beſchouwt ze met een genoegen, uit ſchroom, nieuwsgierigheid, weetluſt, en verwondering te ſaam vermengd; En de verbeelding maakt 'er zig een denkbeeld van, dat ons bekoort, om dat wy van die vreesſelyke gevaaren niets te dugten hebben. De wysgeerte egter bepaalt zig dus niet tot de bloote indrukzelen, die zy door dit gezigt, of die verbeelding bekoomt; Zy poogt de oorzaaken van dat wonderlyk verſchynzel op te ſpooren, en te ontdekken, welk vermogen zo kragtig tevens en aanhoudend werken kan, om aan deze Vuurbergen, geduurende zulk een reeks van eeuwen, genoegzaamen voorraad van brandſtoffen te verſchaffen. Te vergeefſch egter zoude zy zig vleijen, van die verborgenheid der Natuur te zullen ontdekken, byaldien zy zig vergenoegde, om, uit haare enkele beſpiegelingen, een ſtelſel op te maaken, waar door zy die verſchynzels miſſchien verklaaren, maar 't welk in de Natuur zelve geene zekerheid hebben zoude. Een Wysgeer, die hier van met grond zal oordeelen, moet die brandende bergen zelve bezoeken, op de uitgeworpe aſſche treeden, en zyne oogen op dien afgrond veſtigen, waar uit de brandende ſtoffen opwellen. Dit nu heeft de E. Vader DE LA TORRE, uit wiens werk wy onzen Lezeren een berigt wegens deezen Berg zullen mededeelen, geduurende verſcheide jaaren gedaan. Deze Geeſtelyke, om zyne uitmuntende bekwaamheden, van elk geagt, woont te Napels, gaat dikwils naar den berg Veſuvius, leidt de Reizigers, die hem bezoeken, derwaards, hoort hunne aanmerkingen, en doet 'er zyn voordeel mede. Sedert verſcheide jaaren inzonderheid, dat

de

de uitbraakingen menigvuldiger, dan voorheen geweeſt zyn, heeft hy 'er geene verzuimd, om de ſtroomen vuurs, die 'er uit vloeijen, op de plaats zelve waar te neemen. Uit alle die kundigheden en waarneemingen is het, dat gemelde Vader een Hiſtorie van den Veſuvius aanbiedt, waar in hy ons niet alleen de tegenwoordige geſteldheid van dien berg, zo van binnen als van buiten onder 't oog brengt; maar ook tevens, uit de oudſte en zekerſte berigten, leert hoe deeze berg in vroegere tyden geſteld was, en hoe veel de voormaalige ſtand met den tegenwoordigen verſchille.

Men vindt in deeze Hiſtorie eene optelling van de voornaamſte uitbraakingen, en van de beſte Schryvers, die 'er ſedert het jaar 1631. eenig omſtandig berigt van gegeeven hebben: ook wyst de Autheur aan, welke verſchillende ſtoffen, de Veſuvius of van boven uit zyn kruin, of uit zyne geſpleete zyden heeft uitgeworpen; deelt de aanmerkingen, die hy 'er over gemaakt heeft, mede; en tragt eindelyk eene verklaaring te geeven van de verſchynzelen, welke men tot dus verre heeft waargenoomen. Uit dit alles heb ik het volgende beknopte Berigt van deezen aanmerkelyken Berg opgemaakt.

De Veſuvius, leggende in het land *di Lavoro*, of *Terra Laboris*, is van dien keten van Bergen, die Italië over zyne lengte verdeelen, afgeſcheiden. Hy is omtrent agt mylen van *Napels* af, in het midden eener vrugtbaare vlakte, daar uitmuntende wynen vallen. De voet van dezen berg zelven is niet minder vrugtbaar, en het is daar, dat die keurlyke wyn, onder den naam van *Lacrymæ Chriſti* bekend, groeije. Men kan denzelven langs drie wegen beklimmen, de eerſte is naar den kant van den berg *Somma*, de ander naar dien van *Ottajano*, twee bergen, die een zelfde voetſtuk of grondſlag hebben met den Veſuvius, de derde langs *Reſina*.

Na omtrent twee mylen geklommen te hebben, komt men aan eene Valley, genaamd *Atrio del Cavallo*, om dat, gelyk men tot hier toe te paard kan gaan, dezelve voormaals tot eene weide, daar men deze dieren tot zyne wederkomſt liet grazen, diende, maar in den jaare 1631. wierdt deze vlakte door een ſtroom van vuur geheellyk overſtort, en ſints is dezelve woeſt en onbegroeid gebleeven. Hier moet men zyne Paarden egter laaten, en kruipen langs een weg, die met ſteenen als bezaaid is, tot aan den top van den berg, dat een afſtand van 410 *toiſes*, of van 2460 voeten is. Wat weg men voor het overige neeme, men vindt alles bedekt met ſtoffen, die uit den boezem van dezen berg zyn uitgeworpen.

Men leeſt zelfs in een verhaal wegens de uitbarſting, die in 1737 voorviel, dat de Vaders Dominicaanen van *onze lieve vrouwe van den boog* een put, van omtrent 250 voeten diepte, laatende graaven, drie laagen van zodanige ſtoffen, op een grooten afſtand boven elkander vonden.

Die geſmolte ſtoffe vloeit, als zy eerſt uit den berg komt, gelyk eene vuurige beek; allengskens wordt dezelve hard, en als dan gebruikt men ze, om 'er de wegen mede te beſtraaten. Zy koomt niet altoos uit het bovenſt van den berg; maar vloeit het meeſt uit de zyden, door zig in het midden der rots eene opening en weg te maaken; In 1755 begon de Veſuvius, na dat dit uitloopen dier gloeijende ſtoffe opgehieldt, uit zyn bovenſte opening eene groote menigte brandend ſchuim te werpen, dat met een dikken rook verzeld ging. Dat ſchuim klom zo hoog op, dat men het zelve van Napels onderſcheidenlyk konde zien nedervallen, gedeeltelyk wederom in de opening, gedeeltelyk op de kanten derzelve. Deze uitbraakingen, en dit brandend ſchuim hebben de gedaante des bergs meermaalen veranderd. In 1751. begon het zelve op den kruin nog een nieuwen berg te maaken, die, door de bykans geſtadige vuur-braakingen, welke men ſedert gehad heeft, allengskens tot de hoogte van 213 voeten was aangegroeid; In het laatſt voorlede jaar brak eene geweldige uitbraaking het grootſte gedeelte van dit kleine bergje af, en deedt het in den afgrond van den grooten ſtorten; zo dat de top van den Veſuvius thans niets anders vertoone, dan eene afgryslyk groote holte, op welkers bodem geduurige golven van eene brandende ſtoffe ſtaan te bruiſchen en te kooken.

Men heeft de hoogte van den Veſuvius zeer veel vergroot. Onze Schryver ſtelt dezen berg, naar de waarneemingen met den Barometer gedaan, en naar eene rekening volgens de regels der driehoeks-meeting opgemaakt, op 1677. Paryſche voeten, boven 't waterpas der zee, en op 1343. gelyke voeten, boven de gemeene hoogte van het land, waar op de berg ſtaat. Die rekening verſchilt zeer veel van die van den Heer Abt NOLLET, welke in een berigt, aan de Academie der Weetenſchappen gedaan, en in derzelver gedenkſchriften te vinden, de volſtrekte hoogte van den Veſuvius, dat is te zeggen, zyne verhevenheid boven het waterpas der zee ſtelt op 3216. voeten. De Heer DE LA TORRE denkt, dat dit verſchil door de onvolmaaktheid van den Barometer koome, waar van zig Vader GORRO, die by den Abt NOLLET was, tot zyne waarneemingen bediende.

Men

Men heeft wel eens gevraagd, of de Vesuvius een natuurlyke berg, of allengskens, uit zyne eige uitbraakzelen, om zo te spreeken, *geformeerd* ware. Zommige Natuurkundigen hebben gedagt, dat het laatste waar, en deze berg allengskens verhoogd zy door de stoffen, die geduurig uit den grond kwamen uitbarsten. Onze Schryver verzet zig ernstig tegen deze meening, en toont derzelver ongegrondheid aan, uit de inwendige gesteldheid van den berg, welke hy tot dit oogmerk onderzogt heeft. Hy erkent egter, dat dezelve groote veranderingen ondergaan hebbe, en om hier van des te beter te oordeelen, moet men den voormaaligen staat van den Vesuvius nagaan.

Ten dezen einde nu dienen we ons een net denkbeeld van de tegenwoordige kaart des lands te maaken, en de omleggende plaatsen, zo als zy thans zyn, met het geen zy voormaals waren, te vergelyken. De Kaap *Misene* behoudt zyn ouden naam nog; van *Cuma*, of *Cumes*, (Cumæ) zyn naauwlyks eenige voetstappen meer te zien; *Capua*, zo vervalle van haar ouden luister, is ook een weinigje van plaats veranderd. *Solfatara*, dus genoemd, om dat 'er een zwavelagtige rook uit opgaat, was het *Forum Vulcani* der Romeinen, maar de opmerkelykste van alle zyn de overblyfzels van *Herculanum* en *Pompei*, twee beroemde steden, by *Portici* gelegen, en beide onder de asschebegraaven, ter oorzaake eener vuurbraaking van den Vesuvius, onder den Keizer Titus. Deze steden bleven in vergetelheid tot in den jaare 1706. Als wanneer Prins *Emanuel van Lotharingen*, Hertog van Elbeuf, een lusthuis laatende bouwen in den omtrek van *Portici*, de arbeiders door een verwulf heen groeven, en beelden onder het zelve vonden. Toen vervolgens deze Prins, *Portici* aan den koning der beide Sicilien, thans koning van Spanje, hadt afgestaan, liet die vorst ter diepte van tagtig voeten in de aarde delven. Als toen vondt men den grond eener oude stad, die men duidelyk voor *Herculanum* erkende. Men vondt een Schouwburg, een Markt-plaats, Tempels, straaten naar de lyn getrokken, en groot getal huizen van genoegzaam dezelfde bouworde, standbeelden, schilderyen, handschriften, die zeer wel bewaard waren, eindelyk zelfs tot garen toe, dat schoon zwart, en bykans verrot, egter nog behandeld kan worden, zonder tot stof te vallen.

Uit de plaatsen door onzen Schryver aangehaald uit de Autheuren, die van den Vesuvius gesprooken hebben, voor deszelfs uitbarsting onder keizer *Titus*, kan men opmaaken, dat 'er reeds voor dit tydperk eene overlevering ware wegens

vroegere vuurbraakingen van dezen berg. *Diodorus Siculus*, die ten tyde van *Cesar* en *Augustus* leefde, spreekt van vlaktens, die haaren naam hadden bekoomen, van *het vuur, dat deze berg eertyds met groot geweld uitbraakte*, en voegt 'er by, dat men 'er nog veele voetstappen van vondt. *Strabo*, die onder *Tiberius* bloeide, zegt het zelfde, en *Vitruvius* spreekt van een soort van stof, dat men, zegt hy, by den berg Vesuvius vindt, en 't welk gemengd zynde met kalk veel meer vastigheid krygt, dan het gemeen Ciment. Hy denkt, dat dit stof, uit de uitwerpselen van den berg herkomstig zy, want, voegt hy 'er by, *het is eene gemeene overlevering, dat deze berg eertyds vlammen braakte.*

Het schynt dan ontwyfelbaar zeker, dat deze Vuurberg reeds van onheugelyke tyden af, vuur en vlammen heeft gespouwd; Maar dat dezelve een tyd lang als gedoofd, en in dien staat van rust gebleeven zy, tot dat hy eindelyk, in de eerste eeuwe der Christenen, op nieuws begon te woeden.

Het was in den jaare 79. van onze telling, dat de eerste vuur-spouwing van den Vesuvius, waar van de geschiedenissen melding maaken, begon. Zestien jaaren voor dezelve hadt men eene aardbeeving, die een gedeelte der steden, welke by dezen berg gelegen waren, omkeerde; *Seneca* heeft ons eene beschryving van die gebeurtenis, die als de voorlooper der vuur-braaking was, nagelaaten. Deze aardbeeving toont duidelyk, dat die brandstoffe sints langen tyd reeds in het hart van den Vesuvius werkzaam was. Maar die gisting, die dezelve onderging, was nog niet tot een trap van hitte gekoomen, om dien vervaarlyken hoop aarde en steen, waar onder zy bedolven lag, op te ligten, en van boven uit te werpen; Zo dra zy de noodige kragt daar toe hadt, viel die afgrysselyke uitbarsting voor, waar van PLINIUS ons in twee brieven aan *C. Tacitus* zulk eene fraaije beschryving heeft nagelaaten.

Onder de laatere brandingen, (tellende onze Autheur 'er vier-en-twintig op,) die waargenoomen zyn tot op onzen tyd, zyn my de volgende het aanmerkenswaardigste voorgekoomen. In de zevende, die in den jaare 1036. voorviel, deedt de Vesuvius niet slegts uit zyn kruin, maar zelfs uit zyne zyden, een stroom van vloeijend vuur loopen, die zig tot in de zee ging ontlasten. 't Is FRANCISCUS SCOT, die deze byzonderheid verhaalt in *zyne Reisbeschryving van Italie.* Men kan hier by aanmerken, dat in de voorige brandingen van den Vesuvius niet dan van asch gesprooken wordt, en dat die berg dus waarschynlyk voor dezen tyd nog die stroomen

van

van vuurige ſtoffe, daar wy boven van geſprooken hebben, die hard wordt als ſteen, en nu zo gemeen is in deszelfs brandingen, niet hebbe uitgeworpen. In de agtſte, welke in het jaar 1049. voorviel, kwam 'er een ſtroom van *bitumen* of Jooden-lym voor den dag. Dit is het eerſte verſchynzel van dat ſoort. Tuſſchen de elfde en twaalfde, in het jaar 1538. hadt men zwaare aardbeevingen, in zo verre, dat die uitgeſtrektheid lands, die tuſſchen het Meir van *Averne*, en den berg *Barbaro* is, zig allengskens opligtede, en een berg maakte, die thans *Monte Nuovo* genaamt wordt.

De dertiende branding, die in 't jaar 1631. voorviel, is de merkwaardigſte en verſchriklykſte van allen, die nog ooit gezien wierden. Op den 16den December, tegen den morgen, begon de Veſuvius, na een twintig ſchokken van aardbeeving, welke men geduurende den nagt gevoeld hadt, uit zyn kruin, een dikken rook te laaten opgaan, die, onder de gedaante van een Pyn-boom, opklimmende, zig verwyderde, en de rondom gelege plaatſen met zand en aſch vervulde. Deze rook, zig geduurig meer en meer verwyderende en ophoopende, maakte als bergen, die de een op den anderen geſtapeld waren, en verdonkerde den geheelen inham van Napels, waar van de lengte omtrent agt franſche mylen is. Men zag uit den boezem van dezen rookwolk telkens blikſemſtraalen, en vuurpylen voortſchieten. Men hoorde yſelyke donderſlagen, en de berg zelve wierp ſteenen van eene vervaarlyke grootte door de lugt.

's Anderendaags, tegen den middag, hoorde men een allerysſelykſt geluit. De berg borſt in zyne zyden open, en wierp eene zwavelagtige, lymagtige en glas-agtige ſtof uit, die, even als een ſtroom van gloeijend kriſtal, ylings naar beneden vloeide, terwyl uit de kruin zelve een rivier van brandende aſch kwam afſtroomen, die zig in de omleggende velden nederſtortte.

De ſtroom, die uit zyne zyden liep, ſplitſte zig in zeven groote takken, welke zig in andere kleindere beeken op nieuws verdeelende, de verwoeſting, elende, en wanhoop allerwegen heenen voerde. Nieuwe aardbeevingen volgden de vuurbraaking op, en eindelyk kwam een groote vloed waters uit den berg te voorſchyn, die verder alles vernielde, wat het geweld der vlammen tot nog toe geſpaard mogt hebben. Deze yslykheden duurden veele weeken, en de Veſuvius kwam tot geen bedaaren voor den 25 February 1632. Ja nog hielden de aardbeevingen een tyd lang aan.

De laatſte brandingen zyn met meer naauwkeurigheid, dan

de voorige waargenoomen. De twee-en-twintigſte, die in 1637. voorviel, is zeer fraai beſchreeven door een beroemd Genees-heer, uit wiens beſchryving men zien kan, dat de ſtroom van vuurige ſtoffen, zig in tweën verdeeld hebbende, één dier takken veertien duizend en vier honderd palmen, die bykans met onze voeten gelyk zyn, lang, vyf honderd en agt-en-veertig breed, en twintig hoog was. Akelige verſchynzels!

De drie-en-twintigſte viel in 1751. voor. Onze Schryver heeft deze zelve waargenoomen, en zig inzonderheid toegelegd, om de uitſtroomende ſtoffe waar te neemen. Toen er deze uitkwam, vertoonde zy zig even als geſmolte kriſtal, vry dik. Op den eerſten dag liep dezelve in agt uuren twee mylen wegs af, haare breedte veranderde naar de plaatſen, daar zy doorliep. In eene valley, die aan den voet van den Veſuvius is, was zy honderd en twee palmen breed, en zeven hoog. De ſtof was geheel gloeijend, en als men den ſtroom op de zyde zag, vertoonde zig dezelve even als een muur van geſmolte kriſtal, die geheel aan een ſtuk voortging. De ſtroom verbrande alle boomen en ſtruiken, die hy in zynen weg ontmoette, maar als hem een huis voorkwam, bleef hy op een voet afſtands van de muuren ſtaan, en zwol zigtbaar op. Vervolgens liep hy ter zyden uit, en rondom het huis heen, maar zonder het zelve aan te doen. Waren de deuren toe, zo ſchroeide het hout, wierdt zwart, en verteerde eindelyk door de hitte. Vervolgens zag men deze ſtoffe, eenige palmen nader naar de poſten der deuren ſpits toeloopen, maar dan bleef dezelve ook weder op een kleinen afſtand ſtaan. Dit zo zeldzaam en wonderlyk verſchynzel, meent de Heer DE LA TORRE, dat hier uit op te loſſen is, om dat de kragt en werkzaamheid van het vuur, door de geweldige uitvloeijzels, die onophoudelyk uit dezen ſtroom opgaan, tuſſchen deze muuren en poſten, en tuſſchen den ſtroom zelven op eene byzondere wyze ſaam gedrongen en gepakt, daar tegen aan werkte, en den ſtroom dus belet om aan de muuren of posten van het huis te koomen. Ik laat het oordeel, wegens deze uitlegging aan myne Lezers over; zy heeft ten minſten vry wat ſchyn van rede, en is der vinding van een verſtandig man waardig. Daar moet zekerlyk een allerysſelykſt vuur in deze gloeijende ſtroomen wezen, want ſchoon deze vloed reeds den 9den November ophieldt, zo was de ſtoffe, op den 23ſten May daar aan volgende, nog niet ganſch koud. Deze was toen egter zwart, reeds zo hard als ſteen, en, ſchoon met ontallyke gaatjes doorboord, egter heel

heel zwaar. Men gebruikt ze, gelyk wy reeds boven zeiden, om ſtraaten van te maaken, ook maakt men 'er tafels van, die zo hard, en bykans zo glad zyn, als de marmere.

De vierentwintigſte branding begon in December van het jaar 1754. en men mag, dus drukt zig onze Schryver uit, zeggen, dat dezelve nog aanhoudt; dewyl de Veſuvius, ſedert dien tyd, niet opgehouden heeft, vuur en vlammen te braaken, en gloeijende ſtoffe uit te werpen. Deze geſtadige uitwerpſelen hebben deszelfs uit- en inwendige gedaante grootelyks veranderd. De kleine berg, die in eene voorige branding gemaakt was, is veel grooter geworden, toen is zy eensklaps in den mond van den grooten berg, geſtort, en heeft een goed gedeelte van den rand derzelven medegeſleept. Zodat de kruin van den Veſuvius, gelyk reeds gezegd is, niets anders vertoone, dan eene zeer groote opening, daar het oog de verſchrikkelyke kolken in ontdekt, in de welke onophoudelyk eene zee van *bitumen*, van zwavel, en van gloeijende ſteenen kookt en brandt.

Na dus de voornaamſte brandingen beſchouwd te hebben, luſt het ons, ten ſlot van dit berigt, nog het oog te veſtigen op de verklaaring, die de E. Vader DE LA TORRE van de verſchynzelen geeft. Het ſmelten van zommige lighaamen, het verkalken van andere, de vlammen, die men uit zyn kruin ziet opſlaan, de regens van aſch en zand, die vervolgens daar uit nederſtorten, de geweldige rook, die met zulk eene kragt naar boven ſtygt, die ſtroomen van brandende ſtoffe eindelyk die uit de zyden van den berg voortvloeijen, en alles verwoeſten, wat zy naderen; zie daar de verſchynzels, welke opgeloſt moeten worden. Zy zyn alle ongetwyfeld hunnen oorſprong verſchuldigd aan dat onderaardſche vuur, dat men zelfs met het oog in de kolken van dezen berg ontdekt; alle natuurkundigen ſtemmen hier in overeen; maar van hoedanigen aart is dit vuur? Is het een wezenlyk vuur, dat in de ingewanden van den Veſuvius altoos werkelyk brandt? Of is hier alleen de ſtoffe, om dit vuur te doen branden, zo dra het aangeſtooken wordt? Dat is te zeggen, zo dra dezelve door de eene of andere toevallende oorzaak verbryzeld, vermengt en met water doortrokken wordt, waardoor dezelve dan aan het giſten, en vervolgens aan het branden komt?

Is het eerſt gevoelen waarſchynlyk in zig zelven? Is het te denken, dat dit vuur in den Veſuvius van de ſchepping der wereld af werkelyk gebrand hebbe? Neen! want dan zoude men 'er altoos blyken van hebben moeten zien. En eg-

egter voor de uitbraaking onder Keizer TITUS was 'er reeds eene meenigte eeuwen verloopen, geduurende welke deze berg geen teken van branding hadt gegeeven. Zal men zeggen, dat het een vuur zy, het welk in het hart der aarde huisvest, en dat zig door dezen berg onder anderen eene opening maakt! Dit neemt de zwaarigheid nog niet weg; waarom heeft dit onderaardsche vuur die opening niet eer gezogt? En daarenboven wat bewys heeft men van deszelfs beſtaan? Men hoore of leeze alle de berigten der mynwerkers, en die 'er de beſtiering van gehad hebben, men vindt nooit een blyk, dat zy in den boezem der aarde of zulk een middelpunts-vuur, of zulke ſtroomen van vuur, als men zo gereedelyk onderſteldt, gevonden, of 'er zelfs eenigen ſchyn van ontdekt hebben. Men weet zelfs door Proefneemingen, dat een wezenlyk vuur eene geſtadige gemeenſchap met de lugt moet hebben, om brandende te blyven. En dewyl dit in het harte der aarde onmoogelyk is, zo moet men tot de andere gedagte koomen, en ſtellen, dat hier ſlegts de ſtoffen tegenwoordig zyn, die, aanſtonds vuur vatten kunnen.

Elk, die ſlegts de eerſte beginzels der ſcheikunde kent, weet tevens, dat 'er lighaamen zyn, die met elkanderen vermengd, en door de lugt in beweeging gebragt, aan het opbruiſchen raaken. Dit nu brengt zomtyds eene enkele opgisting zonder eenige hitte voort, zomtyds maakt het in tegendeel eene groote hitte, en zigtbaare vlammen, naar dat de aart der ſtoffen, die onder malkanderen vermengd worden, medebrengt. Olie van wynſteen, by voorbeeld, met geeſt van zee-zout, en ſalpeter, brengen eene heete opgisting voort, die den Thermometer veele graaden doet ryzen; ja denzelven, by aldien men ſterken geeſt van ſalpeter neemt, tot 120 graaden kan doen klimmen. Olie van vitriool of koperrood met water maakt eene hitte van 44 graaden, en met geeſt van ammoniac-zout gaat dezelve tot 50. Indien men eindelyk zwavel en vylzel van ſtaal, van elks even veel neemt, 'er met water een deeg van maakt, en hetzelve, eenige voeten diep, onder den grond legt, zo zal dit beſlag zulk eene vervaarlyke gisting en hitte krygen, dat 'er de aarde van barſten en 'er de rook en vlam zigtbaar uit ſlaan zullen, waarna men het mengzel in een volmaakt vitriool veranderd vindt, uit deze Proefneemingen nu ſchynt men te mogen beſluiten, dat by aldien 'er in de ſtoffen, die uit den Veſuvius koomen, vitriool, zwavel, yzer, ſalpeter, wynſteen, loog-zouten, zuure zouten, gemengde of on-

ónzydige zouten, alle ſtoffen, die met malkanderen vermengd, door middel der lugt of van water opbruiſching voortbrengen, by aldien 'er, zeg ik, deze ſtoffen in zyn; dat het dan onnoodig zy, om tot eenige andere oorzaak toevlugt te neemen ter verklaaring der vuurbergen, en derzelver brandingen. Maar nu dit alles is in overvloed in de vuurſtroomen die uit de zyden en in de brokken ſchuim, die uit den mond van den Veſuvius koomen, te vinden. Onze waarneemer, die alles zo naauwkeurig heeft opgenoomen, heeft 'er zelfs niets anders dan dit, met ſteenen, zand, en aſch vermengd, in vernoomen. En dit wordt, omdat het zig op het eerſte gezigt zo duidelyk voor ieders oog vertoont, van de geheele wereld toegeſtaan. Het is derhalven zeker, dat eene verzaameling van deze mineraalen en zouten de oorſprong zy der brandingen, die men in den Veſuvius ziet. Het koomt 'er thans alleenlyk op aan, om aan te wyzen; wat deze ſtoffen in beweeging brenge, en de opbruiſching onmiddelyk verwekke.

Het is niet te vermoeden, dat deze opbruiſching in het hart der aarde zo ſchielyk toega, als boven den grond, en in de vrije lugt. De genoemde ſtoffen, de zwavel, het *bitumen*, de aluin, het yzer en vitrioöl zyn beſlooten in, en worden gedrukt door de opleggende aarde enz. de lugt en zon hebben geen den minſten toegang tot hunne verblyfplaats, en zy zyn niet onder malkanderen gemengd en gekneed, zo als 't behoorde, om ze aan 't opgisten te brengen. Maar wanneer de boven-drukking ophoudt, of vermindert, wanneer 'er door het één of ander toeval eene opening in den berg koomt, daar de lugt de ſtraalen der zonne, en het regen-water kunnen doordringen, dan beginnen deze ſtoffen eerſt zagtjes op te bruiſchen, dat door den tyd allengskens vermeerdert, naar maate de gemaakte opening grooter wordende, aan de gemelde oorzaaken meer gelegenheid geeft, om te werken, tot dat de hitte en dampen eindelyk met zulk een geweld tegen het verwulf van den berg aanſlaan, dat zy het zelve doen barſten, en zig dus eene opening uit den kruin van denzelven maaken. Dus ging het met den Veſuvius in het jaar 79. van der Chriſtenen jaartellinge. Hy maakte zig toen eerſt eene groote opening, waarna de regens onbelemmerd by de brandſtoffen kunnende koomen, dezelve beter onder malkanderen vermengden, de oorzaak van het kwaad verſterkten, en eene grootere opbruiſching te wege bragten.

Men kan deze uitlegging bevestigen, door eene waarneeming

ming die te gelyk nieuw en zeer opmerkelyk is. Myn vergelyke de brandende uitvloeijzels, daar *Herculanum* in de eerſte vuurbraaking door overſtroomt en onder bedolven wierdt, met de volgende ſtroomen vuurs, welke by andere brandingen uit den Veſuvius vloeijden, en men zal 'er eene volſtrekte verſcheidenheid tuſſchen beſpeuren. Ja derzelver verſchil vertoont zig duidelyker, naarmaate die uitgevloeijde ſtoffen nieuwer zyn, dat is te zeggen, naarmaate de brandingen van den Veſuvius, waardoor zy uitgeworpen wierden, nader aan onze tyden koomen. De vroegere zyn, zo wel niet vermengd en vereenigd, vertoonen meer zand, en minder *bitumen*. De nieuwe daarentegen zyn beter gekookt, naauwkeuriger vermengd, volkomener geſmolten, en bevatten meer *bitumen* en yzer. Niets ſtrookt beter met de gegeeve verklaaring. De opbruiſching, die in de eerſte eeuw ſlegts begon, kon toen alles zo ſterk niet kooken, zo volkoome niet vermengen, en zo wel niet ſmelten en beteiden, als toen dezelve in het vervolg ſterker geworden, meer hitte kreeg, en grootere beweegingen maakte.

Maar hier doet zig eene zwaare tegenwerping op tegen alles, wat wy tot hier toe gezegd hebben. De Veſuvius heeft dan uit zyn eigen boezem de brandſtoffen gehaald, die hy geduurende zeventien eeuwen heeft verteerd en uitgeworpen: maar die ſtoffen zyn afgryslyk veele, en zouden naar het oordeel van meeſt alle waarneemers genoegzaam zyn, om vier zulke bergen te maaken.

Onze Schryver laat zig door deze groot-ſpraaken niet verbluffen, en ſchoon hy erkent; dat de menigte der uitgeworpen ſtoffen verbaazend is, zo houdt hy egter ſtaande, dat alle dezelve ſlegts ſtukken en deelen zyn, uit den boezem van den berg zelven herkomſtig. Om dit te toonen, maakt hy een overſlag, hoe veel ſtofs de Veſuvius te voren heeft kunnen bevatten, vergelykt dezelve met het geen 'er thans aan ontbreekt, en beſluit uit zyne rekening, dat dit ten minſten alle de uitwerkſelen, die 'er van voor handen zyn, kan evenaaren. Hier by nu moet men aanmerken, dat deze ſtoffen koud wordende, geweldig zwellen, en dat deze zwelling en uitzetting meer dan genoeg zy, om het geen men 'er van gebruikt heeft, goed te maaken. Men begrypt ligtelyk, dat dit alles met geene wiskonſtige zekerheid getoond kan worden, maar eene groote waarſchynlykheid, ja zelfs, eene enkele moogelykheid is hier genoeg; en 't is de moogelykheid niet ſlegts, 't is de waarſchynlykheid zelve, die hy door zyne rekening aantoont. Daar zyn andere tegen-

genwerpingen tegen zyne uitlegging gemaakt. De Vader D'AMATO heeft zelfs eene nieuwe verklaaring wegens de brandingen van den Vesuvius voorgesteld, die onze Schryver by zyn werkje gevoegd, en beantwoord heeft; Dog, zo wel om dat deze voor een groot gedeelte met de uitlegging van Vader DE LA TORRE strookt, als om dat een netelig geschil des aangaande den meesten myner Lezeren, denk ik, niet gevallen zoude, heb ik dit agter wege gelaaten. De gegeeve uitlegging heeft ten minsten de verdienste van zeer klaar en eenvoudig te wezen.

BRIEF AAN DE SCHRYVERS VAN DE *Memoires de Trevoux*; WAAR IN GETOOND WORDT, DAT HET ZWART WAARLYK EN EIGENLYK EENE KLEUR ZY (*).

Na de Aanspraak en een korte Inleiding, zegt de Schryver:

ZWarte lichaamen zyn zichtbaar: zy zyn derhalve gekleurd, nademaal niets zichtbaar is dan door deszelfs kleur. En zynze gekleurd, zynze zekerlyk in 't zwart gekleurd, om dat men 'er geen andere kleur aan kan toeeigenen. Zwarte lichaamen, zeggen sommige Schryvers, zyn onzichtbaar uit zich zelven, en zyn alleen zichtbaar door de lichaamen, welken hen naast omringen. Doch dit is een klaarblyklyke valschheid. Men legge eens voor zyne oogen een zwart lichaam, ja een van de allerzwartsten, van zulk eene uitgebreidheid, dat men niets anders zie; men zal dit lichaam gewislyk zien, gelyk my, deze Proeve nemende, gebleeken is, en men zal het zekerlyk op zich zelve zien: want het gezicht valt hier op alleenlyk, en reikt niet tot andere lichaamen, welken tot scheiding dienen.

Zwarte lichaamen doen licht weerom stuiten; bygevolg zynze op zich zelven zichtbaar, en hebben een wezenlyke kleur. Zy doen licht weeromstuiten, en waarschynlyk zo wel als andere soorten van lichaamen; want het is zeker, dat 'er licht valle zo wel op dezen als op anderen; en het is niet min zeeker, dat het genoegzaam niet mooglyk is, dat zy het grootste gedeelte 'er van verzwelgen of verdooven, gelyk ik gemaklyk zou konnen bewyzen, indien ik hierop wilde stilstaan. Dat de zwarte lichaamen een donkere kleur vertoonen, en wel de doffste van allen, is om datze de lichtstraalen met minder kracht weerom kaatsen, dan alle andere lichaamen; en

(*) *Memoir. de Trev. Mars* 1762. *pag.* 193.

en hier uit volgt een flaauwer indruk op het werktuig van ons gezicht, maar niet om datze geheel en al niets te rug doen ſtuiten, of datze maar een gering gedeelte terugkaatſen.

Zy moeten inderdaad veel terugkaatſen, want men kan 'er als door verblind worden; en zwarte lichaamen, wel gepolyſt, worden waare ſpiegels, waar in zich de voorwerpen vertoonen, zo wel als in andere ſpiegels; met dit onderſcheid alleen, datze zich minder levendig doen zien. Het bewys hier van is in alle mans handen, zonder dat men 'er misſchien acht op heeft gegeeven. Een zwarte Tabaksdoos, wel verniſt zynde (waar door hy wel gepolyſter gemaakt, maar niet belet wordt zwart te zyn) vertoont de voorwerpen. Men ziet op dezelve zeer klaar de trekken van zyn wezen, en alles wat men 'er voorbrengt. Zo dat men aan dit geringe huisraad niet alleen heeft een doos voor Tabak, maar te gelyk een werktuig voor de Proefnemende Natuurkunde, en altyd by de hand om de zulken te doen zwygen, die ontkennen dat zwarte lichaamen licht terugkaatſen.

NEWTON is het byna hier in met myeens. In het tweede ſtuk van zyne *Optica* ſpreekt hy van licht door zwarte lichaamen teruggekaatſt; en elders, op verſcheiden plaatſen, zegt hy uitdruklyk: dat het zwart licht doet weerom ſtuiten. 't Is waar, hy ſtelt, dat het weinig terugkaatſt, ik, in tegendeel, beweere, dat het veel weerom kaatſt, en waarſchynlyk zo veel als andere lichaamen, hoewel minder ſterk, en tot mindere afſtanden, van wegen de groote zwakheid van de kleine veeren van zyne onzichtbaare deeltjes. Maar dit raakt het geſchil niet: het meer of minder weerom gekaatſt licht maakt hier geene verandering. Het is my genoeg, dat deze Filoſoof erkenne, gelyk hy doet, dat zwarte lichaamen licht terugkaatſen. Deze erkentenis, zo voordeelig voor my, is tegen hem, om dat hy, hier door, in tegenſtrydigheid vervalt: want, is het geene tegenſtrydigheid, te ſtellen dat het Zwart geen waare kleur zy, en te gelyk te erkennen, dat 'er licht van zwarte lichaamen teruggekaatſt worde? Is dit niet op dezelfde tyd te zeggen, dat het geene, en dat het immers een kleur zy; nademaal men overal eene kleur en een waare kleur heeft, waar een wezenlyke terugkaatſing van lichtſtraalen geſchiedt, al is het van weinige, mids genoeg om een lichaam zichtbaar te doen zyn.

Sommige navolgers van NEWTON ſchynen dit gemerkt te hebben; en, om deze moeilykheid te ontgaan, zo ver gekomen te zyn, van alle weeromkaatſing van licht, door zwarte lichaamen, te ontkennen. Gelyk BENJ. MARTIN, die

die zich dus uitdrukt (*a*): „ Wat het zwart aangaat, dat is „ eigenlyk in 't geheel geene kleur. Het behoort alleenlyk „ tot die lichaamen, welker zelfſtandigheid alle de licht- „ ſtraalen verzwelgt, die 'er op vallen; en die derhalve in 't „ geheel geene kleur konnen hebben, om dat 'er geene licht- „ ſtraalen van terug gekaatſt worden ". Een ander, nog jonger Newtonjaan, zegt: „ Een lichaam is zwart, om dat het „ geene lichtſtraal terugkaatſt". Deze Schryvers beveiligen zich inderdaad, hier door, tegen de ongerymdheid van hunnen Meeſter, maar vallen in een andere, welke niet geringer is. Want uit dezer ſtelling zou volgen, dat wy de zwarte lichaamen zien en niet zien. Wy zienze, gelyk men onderſtelt, en alles bewyſt; en wy zienze niet, om datze geen licht doen weeromſtuiten, en geen ding gezien kan worden zonder weeromkaatzing van licht.

Zal men, om zich hier uit te redden, toevlugt neemen tot het gene ik reeds wederlegd hebbe, en ons nog zeggen, dat wy de zwarte lichaamen eigenlyk niet zien, zelfs op den helderen middag? Wat! is 'er dan geen onderſcheid tuſſchen lichaamen welken in een helder licht geſteld zyn, en lichaamen, welken in de duiſternisſe geſmoord liggen; tusſchen lichaamen blootgeſteld aan alle de werking van eene ſtoffe welke geweldig bewogen wordt, en lichaamen welken omringd zyn van eene ſtoffe in ruſt, welke geen de minſte trilling in dezelven veroorzaakt? Zekerlyk is 'er verſchil tuſſchen deze twee ſoorten van lichaamen: de eerſtgemelden treffen onze oogen door de lichtſtraalen, waar door zy zelven aangedaan zyn geworden; de laatſten maken geen den minſten indruk op ons, om dat wy 'er geene altoos ontfangen dan van de verlichte lichaamen. In de eerſten ontdekken wy niet alleen de groote, maar ook de allerkleinſte deeltjes, doorze van naby gade te ſlaan. In de anderen ontdekken wy geene onderſcheiding van deelen, wy konnenze niet onderſcheiden, hoe groot en nabyze mogen zyn. Wy bemerken in de eerſten de verſchillende mengelingen; want men heeft zwarte lichaamen, welken donkerer zyn dan anderen; anderen, welken meer of min hellen naar het Violet, het Blaauw, ja zelfs het Rood. In de anderen bemerken wy geene kleur, geene mengeling of wat het zy; men ziet niets. Deze lichaamen verſchillen, derhalve, baarblyklyk van malkanderen.

Wil men eindelyk, als een laatſte uitvlugt de Proeven met de *Prisma* hier tegen inbrengen, welken NEWTON zo veel

(*a*) *Filoſophiſche Onderwyzer*. pag. 88. Tweede druk.

veel fraije dingen vertoond hebben; welken hem in 't by-zonder getoond hebben, dat het Violet het zwakſte en laatſte is van de kleuren, na welke men gevolglyk geen andere kan hebben? Het is een groot gebrek in dezen Auteur, zich te veel aan de *Prisma* gedragen te hebben; alles te hebben willen beſlisſen door de *Prisma*, voornaamlyk omtrent het ſtuk, waar over wy tegenwoordig handelen. Het Violet is het zwakſte, 't is waar, en het laatſte van de kleuren met de *Prisma*; maar het is niet het zwakſte en laatſte van de kleuren, welken in de Natuur beſtaan. Indien dit ware, zou men met een ſprong, van deze kleur komen tot een volmaakte donkerheid en ontbeering van alle licht. Maar zekerlyk, dit geſchiedt niet: 'er is een midden tuſſchen beiden, en dit midden is het Zwart, het welk het licht nog flaauwer terugkaatſende dan het Violet, 'er hier door van verſchilt; en het welk, door de terugkaatſing van licht, ſchoon met weinig kracht onderſcheiden is van eigenlyke duiſternisſe, welke niets terugkaatſt.

Uit al het gene ik gezegd hebbe, volgt, dat men, om net te ſpreeken, en verwerring te vermyden, twee ſoorten van Zwart moet ſtellen, een gekleurd Zwart, en een Zwart, 't welk niet gekleurd is; een zichtbaar en een onzichtbaar Zwart; een ſtellig Zwart, 't welk lichtſtraalen doet weerom ſtuiten, en een ontkennend Zwart, 't welk niets terugkaatſt; een Zwart eigenlyk zo genoemd, welk eene kleur voordoet van alle anderen verſchillende, zo wezenlyk als anderen, ook met onderſcheiding van mengelingen; en een Zwart oneigenlyk zo genoemd, welke niets vertoont dan een enkele duiſternisſe, overal gelyk, en hier door alle kleuren verduiſtert, verzwelgt en onder elkander verwert, en de allerſchitterendſte met de allerdofſte gelyk maakt. Zonder deze onderſcheiding verwert men alles en ſpreekt zich zelve tegen; en met behulp van deze onderſcheiding laat zich alles verklaaren, en 'er blyft geene zwaarigheid aangaande het leerſtuk van het Zwart (*).

(*) *Dit Stukje, ſchoon niet voldoende, gelyk mogelyk in 't vervolg wel eens getoond zal worden, is egter van dien aart, dat het overweeging verdiene.*

BERIGT WEGENS DE POT-ASCH, *door den Heer* MITCHEL.

(*Zie Le Nouv. Oecon. & Litt. Tom.* V. p. 137.)

ZO veel verſchil, als 'er in de verſcheide ſoorten van Pot-asch is, zo veel is 'er ook in derzelver gebruik; en het

is,

is, om alle deze verſcheidenheden te doen kennen, dat de Heer MITCHEL Geneesheer in Virginie, en Lid van de Koninglyke Academie te Londen, dit berigt gegeeven heeft.

Men weet in het algemeen, dat de Pot-asch een Alkaliſch of loog-zout zy, 't welk uit de asch van zommige Planten getrokken wordt. Alle Planten of hout geeven 'er niet eene gelyke hoeveelheid, nog een zelfde ſoort van. Daar is ook veel verſchil in de manier, hoe 'er dit zout wordt uitgehaald; en om de middelen, welke men hier toe bezigt, te weeten, moet men de verſcheide ſoorten van Pot-asch, die in gebruik zyn, kennen.

1. De gemeenſte Pot-asch is de Duitſche, welke men uit verbrand hout bekoomt, waar van de asch in water ontbonden wordt, waar na men dat water, vervolgens laat uitdampen, als wanneer men een paarel-zout krygt, dat door de beſchryvingen, welke 'er *Kunkel*, *Boerhaave*, en verſcheide andere van gegeeven hebben, genoeg bekend is. Men raakt in deze manier van werken alle de vlugge zouten kwyt, welke door het uitwaasſemen vervliegen, terwyl de vaste zouten zelve door het water, daar zy in ontbonden worden, een groot gedeelte van hunne kragt en ſcherpheid verliezen.

2. De eene en andere worden in de manier van werken, die men in Rusland en Zweeden volgt, beter bewaard. Men heeft aan den Heer *Lundmarck* de verpligting van deze wyze van werken te kennen, hy heeft 'er in eene Academiſche verhandeling, die de Heer *Linnæus* aan onzen Schryver gezonden heeft, een net berigt van gegeeven. De Beuken, en by gebrek derzelver, de Elzen-boomen zyn het hout, dat men gebruikt; Het ſtaat niet vry, om 'er andere, dan oude boomen, die aan 't afgaan zyn, toe te laaten vallen. De takkebosſchen, die men van dit hout maakt, worden op de aarde, en by een langzaam vuur verbrand; Na dat men de asch zorgvuldig van de houtskoolen, die 'er nog in mogten zyn, en de aarde, die 'er onder is, heeft afgeſcheiden, doet men 'er wat water in, en maakt 'er een koek of deeg van; Dit deeg of beſlag wordt gebruikt om eene laag houten van Denneboomen te bedekken, op welk beſlag dan weder eene andere laag gelegd, en vervolgens met ander deeg bedekt wordt, die alsdan ten grondſlaage dient van eene derde laag houten en beſlag, waar mede men dus voortgaat, zo lang als men beſlag genoeg heeft, om tuſſchen den brandſtapel in te legge. Die hout-of brandſtapels worden dikwils ter hoogte van een huis opgetrokken; men ſteekt 'er vervolgens den brand in, en maakt denzelven zo ſterk als men kan; De asch wordt

dan gloeijend, ſmelt, en loopt in het vuur; dan neemt men de brandhouten weg, en terwyl de ſtoffe heet en vloeijend is, kneedt men dezelve op een zekere wyze door middel van taaije en buigbaare ſtokken, tot dit gebruik geſchikt; Dus zet 'er zig eene vaſte ſtof rondom de brandhouten, die zo hard als ſteen wordt, en die door middel van yzere werktuigen van het hout afgehaald zynde, voor Pot-asch verkogt wordt. Deze werking heet *Nalla*, en de kleur van het zout, dat men dus bekoomt, is donker blaauw, vry gelyk aan hamerſlag, en men kan 'er greintjes van een groenagtig zout, die 'er mede vermengd zyn, in onderſcheiden. Deze Moscoviſche Pot-asch is ſterker dan de Zweedſche, het welk of daar van daan kan koomen, dat de Ruſſen moogelyk eenig loog gebruiken, om hunne eerſte asch mede te kneeden, of zig van andere ſoorten van hout bedienen. De Schryver, wien de Heer *Mitchel* in dezen volgt, verzekert by de derde half pond zout uit 8 teerlingſche voeten populier hout getrokken te hebben. Dezelfde hoop berkenhout leverde ſlegts een pond, en het Dennenhout nog veel minder uit. Voor het overige zoude deze manier van behandelen des te gemakkelyker in de Volkplantingen van America te werk geſteld kunnen worden, om dat daar verſcheide boomen zyn, die 'er waarſchynlyk dienſtig toe zouden wezen, en dat de kalk, die men 'er van ſchulpen maakt, op de zelfde wyze tuſſchen laagen of bedden hout gelegd wordt.

3. De asch van Vaaren, en die van byna alle ſoorten van hout wordt in Engeland ook gebezigd, om Pot-asch van te maaken. De loog van die asch wordt in een groote vloot; of wyde laage tobbe, die digt by den haart gezet wordt, gedaan; men zet daar wisſchen ſtroo in, die men ten eerſten in brand ſteekt, de vlam van de eene wisch helpt de andere aan 't branden, en men houdt hier mede aan, tot dat al de loog verteerd is, en een koek maakt, die morſig, met allerhande vuiligheden vermengd, en op verre na zo ſterk niet is, als dat van vreemde landen.

4. In de Noordelyke deelen van Engeland eindelyk droogt men Zeeplanten in de zon, en brandt ze in ovens, die kegelswyze gemaakt, en twee voeten in den omtrek wyd zyn; Men werpt daar eerſt ſlegts een kleine hoeveelheid dier planten in, en tegen dat dezelve tot asch verbrand zyn, werpt men 'er ſteeds meer by; Zy maaken eene harde en vaste ſtof in den oven, die tot de bereiding van den Aluin gebruikt wordt.

De Moſcoviſche Pot-asch is zekerlyk de volmaakſte, en wordt daar-

daarom ook meest geagt, en duurst verkogt. De vuiligheid egter en het roet dat 'er in is, beletten, dat men ze niet tot bleeken, tot teere verwen, en inzonderheid tot de glasblaazery gebruiken kan. Dus neemen de werklieden tot dit alles verscheide soorten van weed-asch. Die, welke zy minst ontbeeren kunnen, koomt uit Spanje, en is hen zo noodig, dat zy in den laatsten oorlog een Smeek-schrift moesten in leveren, om te verzoeken, dat men 'er hen den invaert in het Ryk van wilde vergunnen. Men kan in de Gedenkschriften van de Academie der Weetenschappen, van den jaare 1713. op pag. 13. de naspooringen vinden, die de Heer *de Jussieu* heeft gedaan naar de Plant, daar de Spanjaarden dit zout uit haalen, en die zy *Barilha* noemen. Gelyk egter de asch, die zy ons toezenden, zelden zo zuiver is als zy behoorde te wezen, zo het, oordeelt onze Engelschman, naar alle waarschynlykheid niet onmoogelyk, en buiten twyfel zeer dienstig wezen, om in Engeland, of de Engelsche Colonies eene of meer Planten te vinden, die tot dat zelfde gebruik dienen konden. C.

Merkwaardige byzonderheid wegens den beroemden Franschen Digter BOILEAU DESPREAUX.

(Zie *Le Nouvell. Oeconom. & Liter. T. XIII. p.* 148.)

IK denk, dat ik het gemeen dienst zal doen, met eene byzonderheid wegens den Digter *Boileau* mede te deelen. Ik weet dezelve van goeder hand, en dewyl het tot dus verre een geheim geweest is, haast ik my, om het gemeen te maaken. Onze beroemde Hekeldigter wierdt in zyne kindsheid by eene Minne op het platte land besteld, die hem omtrend drie jaaren by haar hieldt. Op zekeren dag wilde hy een Kalkoen, die boos en toornig was, slaan; Het beest viel verwoed op hem aan, beet en pikte hem, daar het konde, met alle zyn magt en kwetste hem byzonderlyk op die plaats, daar de ongelukkige Abelard, met zo veel onregt als wreedheid, gestraft wierdt. Alles, wat de konst in 't werk mogt stellen, was niet in staat, om onzen Digter dit verlies te herstellen, of de gift der Natuur, die hy zo ontydig verlooren hadt, weêr te doen bekoomen; zo dat hy zig, in zyne allervroegste jeugd reeds, beroofd zag van de wezenlykste vermaaken des levens, en buiten staat gesteld, om ooit de geneugtens der liefde en van het huwelyk te smaaken. Dewyl hy nu en dan pyn gevoelde aan dat deel, waar aan hy gekwetst was geweest, en thans geen Achilles was, zo ontdekte hy zyn toestand aan den Heer *Gendron*, beroemd Genees-heer, van de faculteit te Montpelliers, waar van hy de bekwaamheden en eerlykheid kende, welke daarenboven zyn byzondere vrind was, en die na hem het huis, dat hy te

Au-

Auteuil hadt, betrokken heeft. Hy lag dien Genees-heer onder eene heilige verbintenis, van de zaak die hy hem openbaarde, volſtrekt geheim te houden, om dat, hoe verdrietig en onaangenaam dezelve ware, men egter niet nalaaten zoude, van 'er den ſpot mede te dryven. Hy vreesde met reede de pen van zo veele Schryvers en Poëten, die hy over den hekel gehaald hadt, en die op hunne beurt zekerlyk niet nalaaten zouden, van hem op zyn zeer te tasten.

De Heer *Gendron* hieldt zyn woord, gedurende het gantſche leven van zyn Vriend, en bewaarde het geheim ongeſchonden. Het was niet, dan na deszelfs overlyden, dat hy deze byzonderheid, by zeker gelegenheid, aan den Heer *Le Nain*, Intendant van Languedoc vertelde, die dezelve aan een Heer, die nog in leven en te Parys woonagtig is, heeft verhaald van wien ik dezelve hebbe.

Deze ontdekking geeft my een wezenlyk vermaak, om dat zy het karakter van den Digter opheldert, en dat men 'er eene natuurlyke oorzaak van zyn gemelyken en verdrietigen geeſt in vinden kan. De ernſthaftigheid zyner Poëzy, de geſtrengheid zyner Zeden, de bitterheid zyner ſchimp en hekeldigten, zyne Satyres tegen de Vrouwen, en zyne afkeerigheid van de Opera, zyn haat tegen *Quinault*, die niet anders dan tedere verſen digt e, en van liefde zong. Dit alles laat zig thans zeer gemakkelyk verklaaren; En men zier hier in tevens de gegrondheid van dien ſtel regel van den Abt *de Chaulieu*.

Bonne ou mauvaiſe ſanté
Fait notre Philoſophie.

Naar 's Ligbaams goed' of kwaaden ſtaat,
Is 't dat een Wysgeer doet of laat.

Zo menigmaalen, als men een Man van ſtudie en verſtand eene byzondere geſtrengheid ziet aanneemen, mag men vryelyk beſluiten, dat hy zig over eenig gebrek of ondeugd kwelt, of dat zyn lighaam en dierlyke huishouding ontſteld is. En te regt mogt *Rouſſeau* zeggen.

Toujours ces ſages hagards,
Maigres, hideux, & blafards,
Sont fouillés de quelque opprobre;
Et du premier des Céſars
L'aſſaſſin fut homme ſobre, &c.

Schraal en mager wysboofd zeg!
Wat u tog op 't harte legg'
Dat ge u-v' rimpels nooit ontvouwt,
Een vrolyk glas als zonde ſchouwt!
Zuiſt zulk een ſober Man was 't ook,
Die Keizer Julius den Pook,
Moorddaadig in het harte dreef, enz.

Deze byzonderheid wegens *Boileau*, zal dan zyne Schriften merkelyk ophelderen, en 't is met dit inzigt voornaamelyk, dat ik dit nieuws het allereerſt heb gemeen gemaakt.

D.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 53.

WY hebben de woorden *Zedekunde*, *Deugd*, *Betaamelykheid* en dergelyke in onze voorige aanmerkingen, al zo vry gebruikt, als of wy 'er reeds naauwkeurige bepaalingen van gegeeven hadden, om dat wy meenen met rede te mogen onderſtellen, dat elk, die een goed verſtand heeft, en ſlegts een oogenblik aandagts op deze woorden wil vestigen, derzelver betekenis aanſtonds van zelve zal begrypen; Om egter alle hairkloveryën en nuttelooze twiſten voor te koomen, zullen wy, eer wy met onze Verhandeling voortvaaren, eene nette bepaaling maaken, in wat zin wy de gemelde woorden bezigen.

Door *Betaamelykheid* verſtaan wy dan; „ Dat rigtſnoer „ van gedrag en zeden, volgens het welk alle redelyke „ ſchepzels in het algemeen, en de menſchen in 't byzon„ der verpligt zyn, alle hunne bedryven, woorden en ge„ dagten te regelen; En door *Zedekunde*, drukken wy de „ kennis, of het voorſtellen van dat rigtſnoer uit.

Zommigen hebben de *Zedekunde* derwyze beſchouwd en behandeld, als of dezelve ſlegts tot het uitwendig gedrag der menſchen, tot goede zeden en beſchaafden omgang betrekkelyk ware. Veele andere hebben dezelve blootelyk tot de gezellige pligten des levens bepaald. Maar ieder daad, welke met den naam van pligt kan beſtempeld worden, ieder bedryf, dat met onze redelyke Natuur, en de omſtandigheden, waarin wy ons bevinden, overeenkoomt, en ieder handelwyze, die ter bevordering van ons eige wezenlyk geluk, of het voordeel der ſaamenleeving ſtrekt, moet inderdaad tot de zedekunde betrokken worden. *Godsvrugt* is 'er zulk een wezenlyk gedeelte van als de *Betaamelykheid* duidelyk vordert, dat wy onzen pligt aan 't Opperwezen niet min naauwkeurig, als aan onze medemenſchen volbrengen; Op dezelfde wyze, als alle inwendige goede geſteldheden, en eene verſtandige beſtiering van alle onze driften in het algemeen, hier toe onvermydelyk behooren, om dat wy als re-

delyke en verſtandige ſchepzels verpligt zyn, om ons eigen geluk, met denzelfden yver, als dat onzer medemenſchen te bevorderen. In een woord; „ *Zedekunde* bevat alles, wat „ voor het menſchdom in het algemeen, en voor ieder lid „ van het zelve, in het byzonder, van wezenlyk belang is, „ ſteeds in agt te neemen, en heilig te volgen, en 't welk „ de ziel en het wezen van allen waaren Godsdienſt uit- „ maakt ".

„ *Deugd* betekent eigenlyk ſlegts eenige byzondere goe- „ de geſteldheid, welke de overhand heeft in ons gemoed ". Dit woord wordt inderdaad ook menigmaalen gebezigd, om de uitwendige bedryven, welke uit zulk eene innerlyke geſteldheid van ziele voortvloeijen, uit te drukken; Vervolgens gebruikt men het ook, om den geheelen inhoud der Zedekunde, om alle onze pligten te betekenen. Maar het is blykbaar, dat die ruime betekeniſſen niet de eerſte en oorſpronkelyke zyn, daar dit woord voor dienen moeſt. Eene aanhoudende gewoonte en gebruik kan aan zommige woorden eene betekenis geeven, zo als het de meenigte behaagt, en hoe verre die betekenis van den oorſpronkelyken zin der woorden afwykt, zo behooren we ons allen egter naar die gebruiken eener taal te ſchikken; de naauwkeurigſte Schryvers moeten die afwykingen volgen, en zodanige woorden en uitdrukkingen bezigen, als by het volk, daar zy voor ſchryven, verſtaanbaar zyn. Dit egter behoeft ons niet te beletten, om een oogenblik te beſteeden, tot het onderzoek, wat de eigenlyke en oorſpronkelyke betekenis zy van 't woord 't welk thans het onderwerp onzer beſpiegelingen is.

Als wy dan den oorſprong van het woord *Deugd* opſpooren, zullen wy bevinden, dat deszelfs eerſte betekenis eene zekere *ſterkte van geeſt* te kennen geeve, welke ons ſtandvaſtig in onze voorneemens maakt, en dezelve, tegen alle beletſels en hinderpaalen aan, onbezweeken doet vervolgen. Dit denkbeeld nu kan zeer gemaklyk, op die verſcheide geſteldheden van ziel, welke men doorgaans deugdzaam noemt, of waar uit ten minſten deugdzaame daaden voortvloeijen, worden toegepaſt. Dus, by voorbeeld, onderſtellen de deugden van maatigheid en weldaadigheid, zulk eene ſterkte van ziel, zulk eene geregelde en menſchlievende gemoedsgeſteltenis, als noodig is, om alle tegenſtrydige neigingen te wederſtaan, alle verzoekingen tot welluſt en vrekheid te overwinnen; En nooit kunnen wy ons zelven of anderen oordeelen deze of geene deugden te bezitten, ten zy de heblykheid van dezelve te betragten, zo groot, de zugt voor

die

die bedryven zo ſterk is, dat alle tegenſtrydige zondige begeertens hier voor wyken moeten, en wy, in voorkomende gelegenheden, geen gevaar loopen, om in de tegenoverſtaande zonden te vervallen; Want eene algemeene begeerte ter betragting van het geen regt en betaamelyk is, eene zwakke zugt, om onzen pligt te volgen, kan in de ſnoodſte der menſchen zomtyds vallen, en is zo verre af, van op zig zelve den naam van deugd te verdienen, dat dit integendeel de ſchuld der misdaadigen niet zelden vergroot, en hunne ſtraf billykerwyze moet verzwaaren.

Wy hoopen, dat men het geen wy tot hier toe gezegd hebben, niet als eene enkele woordenzifting zal beſchouwen, dewyl deze waarneemingen, met oordeel toegepaſt, aan verſcheide duiſterheden, welke in de Zedekunde voorkoomen, een aangenaam ligt byzetten zullen.

Zommigen hebben gepoogd te bewyzen, dat een beginzel van godsvrugt, de waare en eenige grondſlag der Zedekunde zy, en dat wy onze pligten jegens andere menſchen of ons zelven niet wel betragten konden, dan uit eerbied voor het Opperwezen. Anderen hebben beweerd, dat godsvrugt uit eene voorafgaande heblykheid van gezellige deugden moeſt geboren, en deze derhalven als de gronden van die beſchouwd worden. Uit de opheldering, welke wy tot hier toe gemaakt, en het berigt, dat wy wegens de groote uitgeſtrektheid der zedekunde gegeeven hebben, kan men ligtlyk opmaaken, dat dit een noodeloos geſchilſtuk zy. Godvrugtige bedryven en gezellige pligten zyn alle even eens deelen der zedekunde, om dat zy betaamelyk en deugdzaam zyn, zy zyn ten nauwſten met den anderen verbonden, en daar kan geene de minſte noodzaakelykheid, of zelfs nuttigheid in wezen, te twiſten, welke derzelver de voorkeur verdiene. Als wy eene billyke genegenheid jegens onze medeſchepſelen hebben, zyn wy niet verre af van eene eerbiedige gemoedsgeſteltenis jegens het Opperwezen; En omgekeerd, zo dra wy met een ongeveinsden eerbied voor de Godheid zyn vervuld, zullen wy tevens van eene hartelyke menſchenliefde blaaken. De verſchillende geaardheden, geſtellen, en omſtandigheden van verſcheidene perſoonen, kunnen eene gelyke verſcheidenheid veroorzaaken, met betrekking tot de beginzelen en neigingen, die eerſt vat krygen op hunne zielen; Maar als eene deugdzaame gemoedsgeſteltenis eenmaal de overhand in ons bekoomen heeft, zo zal dezelve altoos van alle deugden, 't zy die het Opperwezen, onze medemenſchen, of ons zelven ten doel-

wit hebben, of verzeld, of onmiddelyk gevolgd worden; Zodanig eene gemoedsgeſteltenis onderſtelt reeds een ongeveinsd opzet, om in alle moogelyke gelegenheden onzen eerbied en liefde, aan God te betuigen, om alles te doen, wat hem aangenaam, onze medemenſchen nuttig, en ons zelven wezenlyk heilzaam is.

Uit deze opheldering, die wy wegens de *Deugd* gegeeven hebben, kunnen wy nu tevens eene rede opmaaken, waarom men dezelve Gode niet in een eigenlyken zin kan toeſchryven. Wy kennen denzelven alle zedelyke volmaaktheden, in den allerhoogſten trap gewillig toe; Maar naar dien de *Deugd* eene zekere ſterkte van gemoed, zwaarigheden en hinderpaalen onderſtelt, en Hy, die dezelve oeffent, eene ziel toont, die beſtand is tegen alle verleidingen, welke hem tot de tegenoverſtaande zonde voorkoomen, zo kunnen wy de Deugd, ten minſten niet in eene menſchelyke, in eene eigenlyke betekenis, aan den geenen toeſchryven, in wien geene zwakheid immer vallen kan, die nooit voor verleidingen bloot ſtaat, en wiens wil met geene moogelykheid ten kwaade kan geboogen worden.

Dog wat ook ons begrip, ten opzigte van eenige punten van bloote beſchouwing, wezen moge, dit is ten minſten van het hoogſte belang, dat wy eene levendige overtuiging hebben, dat de Deugd eene geſteltenis des harten zy, en in goede neigingen beſta. Deze waarheid is altoos, by vroegere en laatere Zedeſchryvers, ten allerkragtigſten aangedrongen, en kan naauwelyks diep genoeg worden ingeprent. Een ongunſtige ſaamenloop van omſtandigheden mag ons in het pleegen dier daaden hinderen, daar wy, buiten deze beletſels, anderzints toe zouden overhellen, maar onze neigingen, en de geſteldheid van ons hart, onze begeerte en luſt is onder ons beſtier en magt, en niets kan ons beletten, deugdzaam te *willen* zyn. En door ons zelven deze zielsgeſteldheid eige te maaken, zo kunnen we in ons zelven ſteeds een zuivere bron van waar genoegen vinden, en in alle omſtandigheden ons geluk voltooijen, als wy ſlegts ons eigen hart beſchouwen; En als wy bedenken, dat onze Deugd ſteeds moet aangroeijen, naar evenredigheid van de ſterkte en levendigheid dier verſcheidene goede geſteldheden en neigingen, welke allengskens in ons de overhand verkrygen, wat kunnen wy dan verdere aanmoediging begeeren, om ons te noopen van ons zelven zulke eene ſtandvaſtigheid van ziel en beſluiten eige te maaken, waar door wy een onbelemmerden voortgang in allerleie deugden maaken, en ge-

gevolgelyk dat zuiver genoegen, dat 'er onverbreekelyk mede verknogt is, erlangen mogen.

Deze Bedenkingen leiden ons natuurlyk tot het onderzoek van eene andere Vraag, die dikwils over en weder betwist is, en veele verwarringen veroorzaakt heeft. — Hoe ver namelyk de wil des menschen vry is? en hoe verre zyne neigingen en begeertens onder zyn bestuur en keuze zyn? Of hy dezelve naar welgevallen kan bestieren en teugelen, dan of zyn wil slegts het laatst besluit zyns oordeels zynde, Hy gevolgelyk in alle zyne bedryven van zyne eige, dikwils toevallige, redeneeringen geheellyk afhange, en den stroom der omstandigheden, daar hy in geplaatst is, en die hem op eene zekere wyze doen denken, oordeelen, en willen, noodlottig volgen moet?

Zommigen hebben aangedrongen, dat het menschelyk gemoed derwyze gesteld zy, dat het in alle voorkoomende omstandigheden door de sterkste dringredenen noodwendig moet overgehaald, en bepaald worden tot dat geene, 't welk ons, over het geheel genoomen, best voorkoomt; En dat wy derhalven in geene gevallen anders kunnen verkiezen, of handelen, dan wy werkelyk doen. Andere daarentegen verzekeren, dat dit denkbeeld alle gronden van deugd en verpligting ten eenemaal om verre stoote.

Het zou ten uitersten lastig, en kan tot ons tegenwoordig oogmerk geenzints noodzaakelyk wezen, in die netelige geschillen, die daar over en weder over gemaakt zyn, te treeden. De beslissing van dit stuk kan aan het inwendig *gevoel* der menschen zelve worden overgelaaten. Vraag iemand, die niets van deze verscheidene gevoelens weet, en op de fynigheden dier Overnatuurkundige bewyzen, daar zy mede gestaafd en aangedrongen worden, nooit de minste agt heeft geslaagen, of hy niet in zig zelven bevindt, dat hy in alle voorkoomende gevallen een vermogen hebbe, om te laaten, dat hy thans doet, of te doen, het geen hy thans nalaat? En hy zal u, zonder beraad, aanstonds antwoorden, dat dit eene beuzelagtige vraag zy, die gy, zo wel als hy, uit uw eigen zelve kunt oplossen; Dat 'er niets zekerder zy, dan dat wy allen vryelyk verkiezen of verwerpen, doen of laaten.

Maar dit, zegt men, kan eene volstrekte misslag, een bedriegelyk gevoel zyn, daar geene gevolgen uit getrokken kunnen worden. En dringt men tevens voor het tegenoverstaand gevoelen aan, dat niet slegts een redelyk schepzel nooit zonder eenige rede of beweegoorzaak kan handelen,

maar dat wy ook, in alle gevallen en omſtandigheden, door de ſterkſte beweegredenen overgehaald, en dus naar dien kant bepaald worden, welke ons, op dat tydſtip, beſt voorkoomt; Daarenboven, zegt men, dat, indien men met moogelykheid onderſtellen konde, dat een menſch zodanig geformeerd konde wezen, dat hy in ſtaat ware, om tegen zyn oordeel en overtuiging aan te handelen, en dat geen te doen, het geen hy, op dat oogenblik, geloofde dwaas, ſnood, en ſchadelyk te zyn, dit als dan nog een nutteloos, of liever een gevaarlyk vermogen zoude wezen, het welk men met geene rede denken kan, dat een volmaakt wys en goedertieren Schepper ons kan gegeeven hebben.

Wat het eerſte dier verzekeringen aangaat, dat wy nooit zonder eenige rede of beweeg-oorzaak kunnen handelen; Dit zegt alleen in andere woorden, dat wy ons zelven altoos eenig doelwit in alle onze daaden voorſtellen. Maar ſchoon wy dit erkennen, en toeſtaan, dat wy ontwyfelbaar het één of ander oogmerk moeten hebben in alles wat wy vryelyk verrigten, hier uit egter volgt geenzints, dat de wezenlyke beweeg-oorzaak, of het bepaalend beginzel dier bedryven iets anders, dan onze vrye keuze, onze wil zy. Nog ſteekt 'er eenige blykbaare ongerymdheid in, te onderſtellen, dat wy in zommige gevallen, daar zig geene rede voor, of tegen onze keuze vertoont, deze of geene daad egter verrigten kunnen, met geen ander oogmerk, dan om onze vryheid te oefenen, en te doen, het geen wy willen doen. — Eene dringrede, welke uit geen ander beginzel, dan die natuurlyke vryheid zelve kan worden afgeleid. —— Eene dringrede, die het gewiſſelyk niet boven onze magt kan wezen, om te wederſtaan.

Men heeft wel gezegd, dat als de dringredenen tot twee verſchillende handelingen, volmaakt gelyk waren, en even ſterken invloed op onzen geeſt konden hebben, wy dan in het onzekere blyven, en niet weeten zouden, werwaards ons te bepaalen, en gevolgelyk niets met al verrigten. Maar is het wel moogelyk, dat 'er immer zulk een geval beſta. Ook denken wy, dat het gemoed deszelfs vryheid wel haaſt toonen zoude, met het één of ander te verkiezen, indien het beide ſlegts van eenig belang ware. Maar nog eens, de moogelykheid van zulk een geval is zo twyfelagtig, dat het gevolg, 't welk daar uit kan getrokken worden, niet veele aanmerking verdiene.

En wat de andere dier verzekeringen betreft; Men kan geen blyk vertoonen, dat wy noodwendig tot dien kant over-

overſlaan, welken wy begrypen voor ons, over het geheel genoomen, beſt te zyn. Veel eer mag men zeggen, dat wy een zeker en ontwyfelbaar bewys hebben voor het tegendeel, als wy agt geeven, hoe dikwils het menſchdom deszelfs ongeregelde driften in diervoegen opvolge, als met deszelfs wezenlykſte belangens onbeſtaanbaar is, ja als lighaam tevens en geeſt, op 't eigen oogenblik bederven. Ons wezenlyk belang *behoorde* zekerlyk onze keus ſteeds te bepaalen, maar het is 'er helaas! wel verre af, dat het dit altoos *doen* zoude.

Maar ſchoon wy eens toeſtonden, dat in een dier twee gevallen, die ons te eeniger tyd voorkoomen, dat geen, het welk wy begrypen voordeeligſt of beſt te zyn, altoos het voorwerp onzer verkiezing ware, dit kan het tegenwoordig geſchil niet beſlegten; want het menſchelyk gemoed kan door verſcheide dringredenen genoopt, door verſchillende beweeg-oorzaaken bepaald worden. Wy neigen tot eenig bedryf, om dat het zelve ons vermaakelyk voorkoomt, maar wy worden tot andere daaden bepaald, om dat zig dezelve aan ons als loffelyk en betaamelyk vertoonen. En het blykt niet, dat 'er eenig beginzel in onzen geeſt zy, het welk ons noodwendig tot de eene of andere zyde doet overſlaan, of de vryheid beneemt, om dus of zo te handelen.

Dit is inderdaad het voornaame ſtuk, daar de Deugd van afhangt, en al of niet door behartigd wordt; Ik meen vermaak en pligt. Daar zyn verſcheide andere dringredenen, die indruk op der menſchen zielen kunnen maaken. Maar die, welke de ſterkſte, en beſt in ſtaat zyn, om elkanderen op te weegen, zyn de bedenkingen van verpligting en byzonder voordeel. Maar nu, de *Deugd* beſtaat, gelyk wy reeds hebben aangemerkt, in *ſterkte der ziele*; en geene geſteldheid van onzen geeſt kan deugdzaam geheeten worden, ten zy dezelve ons overhaale, om onzen pligt boven alle andere inzigten van een verſchillenden en ſtrydigen aart, voor te trekken, en ſtandvaſtig te betragten. En ſluit dit niet van zelve in, dat wy een vry vermogen hebben, om ons ook naar de tegenoverſtaande zyde te bepaalen, en dat geen te kunnen doen, 't welk wy begrypen met onzen pligt te ſtryden.

Ja zo duidelyk is dit gevolg, dat wy namelyk om deugdzaam te zyn, ook ondeugend moeten *kunnen* wezen, dat één der bekwaamſte voorſtanders van de Leere der noodzaakelykheid erkenne, dat geen bedryf wezenlyk deugdzaam genaamd kan worden, ten zy de Daader zig zelve *verbeelde* zulk eene volſtrekte vryheid te hebben, waar door hy alle

dringredenen, welke hem tot dit bedryf overhaalen, vryelyk verwerpen konde, en op de tegengeſtelde wyze handelen. Eene vreemde onderſtelling inderdaad! En die ons het allerſterkſt vermoeden aan de hand geeft ten voordeele dier waarheid, welke hy poogt te beſtryden. Want indien men dit erkent, dat God ons zodanig gemaakt heeft, dat wy dit begrip wegens onze vryheid natuurlyker wyze hebben, en, dat wy 't zelve moeten hebben, om deugd te kunnen oefenen, dan is het gewiſſelyk onvergelykelyk waarſchynlyker, dat het zelve op de zaak zelve gegrond, en wy met dit vermogen bekleed zyn, dan dat dit denkbeeld eene begoogeling en bedrog zou wezen, en wel zulk een bedrog, als ieder ligt ontdekken zoude.

Ten antwoorde op het ander bewys, dat wy van de voorſtanders der noodzaakelykheid hebben bygebragt, dat de vryheid namelyk een nutteloos of liever gevaarlyk vermoogen zoude wezen, om dat deszelfs misbruik ons in de grootſte moeijelykheden ſtorten zoude, en wy derhalven met geene rede onderſtellen kunnen, dat een goed en wys God ons zodanig een vermogen, te onzer ſchade, kan gegeeven hebben; In antwoord zeg ik, op dit bewys zal het genoeg zyn aan te merken, dat byaldien dit vermogen ons volſtrekt noodzaakelyk zy, om de deugd te kunnen betragten, en voor belooning of ſtraffen vatbaar te zyn, gelyk wy volſtrektelyk beweeren, dat het in der waarheid is, dat dit geſchenk dan ook voor redelyke wezens van het hoogſte belang zy, om dat 'er ons geluk ten uiterſten in betrokken is, dat wy ons zelven eene deugdzaame geſteldheid eige, en dus voor de Hemelſche Zaligheid geſchikt en vatbaar maaken; En het voegde derhalven den Alwyzen en goedertiernen Schepper zeer wel, om ons met zulk een vermogen van volmaaktheid tevens en geluk te bekleeden, wat dan ook de gevolgen van deszelfs misbruik wezen mogten.

Men vraagt, of het met de volmaaktheeden van het Opperwezen beſtaanbaar zy; te onderſtellen, dat hy zyne ſchepzelen zulk een beginzel van vryheid geſchonken hebbe, als misbruikt zynde, noodwendig eene reeks van wanorders in de wereld brengen, en zodanige ongeregeldheeden veroorzaaken, zulke gevolgen en uitkomſten voortbrengen moet, waartegen het niet mogelyk was in het algemeen ontwerp zyner beſtiering te voorzien, omdat de zelve van de onzekere bepaalingen der menſchen afhangen. En of het niet tot grooter eer voor onzen Maaker ſtrekt, te beſluiten, dat hy ons zulke geſtellen gegeven hebbe, die

ons

ons altoos eenpaarig en noodzaakelyk bepaalen, om dat geene te doen, dat hy ons voor ons deel gegeeven heeft dan te onderſtellen, dat hy ons eene onbepaalde vryheid gelaaten hebbe, om van onzen poſt af te wyken, de oogmerken die hy in zyne geheele ſchikking van 't Heelal bedoelde, te weêrſtreeven, en alle oogenblikken de uiterſte verwarringen aan te regten. Maar die vraagen kunnen met het zelfde regt aan onze weêrpartyën toegekaatſt, en hen voorgedraagen worden. Want men kan gewiſſelyk met al zo veel rede vraagen, of onze begrippen wegens de Goddelyke Voorzienigheid al of niet verhevener worden, wanneer wy onderſtellen, dat dezelve over alle de wanorders, die wy menſchen veroorzaaken, ſteeds waakzaam zy, en middelen gereed hebbe, om in die wanorders oogenbliklyk te voorzien? en of het voortbrengen van een vrywerkend ſchepzel, dat zyne eige daaden kan beſtieren, inderdaad niet een voortreffelyker konſtſtuk zy, dan het maaken van een enkel werktuig, dat niet anders, dan naar een onweerſtaanbaaren aandrang kan werken?

Maar dit zyn wezenlyk ydele vraagen van wederzyden: de egte wysbegeerte onderzoekt niet wat God hadt moeten doen? maar wat de tegenwoordige geſteldheid zy, die hy aan de wereld, en derzelver bewooneren gegeeven hebbe, of wat hy heeft gedaan? en als wy eene behoorlyke aandagt veſtigen op dat inwendig gevoel, dat wy ſteeds in onze zielen hebben, en zig altoos doet kennen, als wy iets ſnoods of loffelyks bedreeven hebben, zullen wy niet lang behoeven te onderzoeken, of wy vrye ſchepzels zyn? zo dra wy iets verrigten, dat ondeugend is, beſchuldigen, en veroordeelen wy ons zelve, omdat wy geen gebruik hebben gemaakt van die vermogens die God ons gegeeven hadt, en die genoegzaam waren, om ons voor dat kwaad te beveiligen. Wy verwyten ons zelven, ons ſchuldig en onbetaamelyk gedrag, en de ſmart, die wy deswegens lyden, is dikwils onuitſpreekelyk. Kunnen wy nu met reden onderſtellen, dat God ons dat pynlyk gevoel, die naare wroegingen zal gegeeven hebben, byaldien wy in der waarheid onſchuldig waren, en geen vermogen hadden, om ons dus of derwyze te gedraagen? zoude men van een goed menſch, (en hoe veel minder van den liefdenryken Vader van het menſchdom!) wel verwagten, dat hy iemand zyner medemenſchen kwellen, en angſtig maaken zoude, door hem een ſchuld en misdaaden voor te houden, die het niet moogelyk was, dat hy konde begaan?

Byaldien het geluk der menſchen niet van het zelve, en het goed gebruik hunner vermogens en vryheid afhing, maar zy enkel door de onmiddelyke werking van het Opperwezen gelukkig worden moeſten, zo ſchynt men, met rede, te mogen onderſtellen, dat de Alwyze God daartoe den kortſten weg verkooren, en hen regelregt dat geluk bezorgd zoude hebben, het welk hy voor hen verordend hadt; maar hoe gebrekkige denkbeelden moeten we ons van de Goddelyke Almagt, of van zyne Wysheid en Goedheid vormen, als wy ons verbeelden, dat hy ons tot het hoogſte geluk geſchaapen hebbe, en ons egter daar toe of *niet kan*, of *niet wil* brengen, zonder ons vooraf aan deze yſlyke ſmarten en noodelooze wroegingen van eene ingebeelde ſchuld te onderwerpen. — De vryheid der menſchen is derhalven de eenigſte oploſſing van dit en al ander zedelyk gevoel.

Wy moeten hier egter verklaaren, dat ſchoon wy meenen, dat de vryheid onzer wil en verkiezing tot het wezen der deugt behooren, en dat het tegenſtrydige gevoelen eener noodzaakelyke bepaaling, tot de ſnoodſte voorneemens misbruikt kan worden, wy ter zelfder tyd egter gelooven, dat dit ſtelzel van noodzaakelykheid met de zuiverſte en hartelykſte zugt voor deugd en goedheid beſtaanbaar zy. Wy weeten dat verſcheide voorſtanders van dit gevoelen, tevens deugdzaame lieden zyn, en alle de verpligtingen der Zedekunde zo yverig aandringen, als getrouwelyk beleeven. Ook kunnen wy ligtelyk begrypen, dat ze het tamelyk onverſchillig kunnen agten, of wy de heblykheden van deugd aan onze eige zorgen, en vrye vermogens alleen, of aan een gelukkige ſaamenloop van omſtandigheden en geſtel te danken hebben, byaldien dezelve ſlegts ſterk genoeg zyn, om ons tegen alle de verzoekingen der wereld, en de verleidingen onzer hartstogten beſtand te maaken. Wy moeten egter aanmerken, dat het gantſche menſchdom een groot verſchil maakt tuſſchen natuurlyke goedaartigheid van geſtel, en die redelyke goedgunſtigheid, en verſtandige menſchenliefde, welke andere van eene min gunſtige geaartheid zig door aanhoudende oplettenheid op hunne wyze van denken en gedrag kunnen eige maaken. Deeze onderſcheiding is zekerlyk regtmaatig, en kan op alle de verſcheidene heblykheden van deugd worden toegepaſt.

Wy kunnen hier zelfs byvoegen, dat het leerſtuk der noodzaakelykheid, in dien zin, als de navolgers van Leibnitz en Wolf dezelve voordraagen, naar onze gedagten, zo verre af is, van de deugd te ondermynen, dat men daaren-

te-

tegen zeggen moge, dat zy, die dit gevoelen, het zy dan waar, of valsch; omhelzen, hier door eene nadere verpligting op alle zedelyke bedryven leggen, en dezelve des te kragtiger aandringen. Byaldien de menſch als een redelyk ſchepzel, noodzaakelyk bepaald wordt, om dat geene te verkiezen, en te betragten, wat hy, over het geheel genoomen oordeeld beſt te zyn, zo moet dit ook ten opzigte van alle andere redelyke wezens, en van God zelven plaats hebben. En nademaal de deugt, in de tegenwoordige geſteldheid van zaaken, onvermydelyk noodzaakelyk is tot het geluk der menſchen, zo vertoont dit het eeuwig en onveranderlyk onderſcheid van goed en kwaad in 't allerſterkſt ligt, en dringt de betaamelykheid der deugd ten allerkragtigſten aan. Op deze onderſtelling konde 'er geene andere, geene ſtrydige ſchikking van het Heelal hebben plaats gehad: op deze onderſtelling kon zelfs het Opperwezen, kon geene magt ter wereld, een *Syſthema* hebben voorgebragt, dat niet gunſtig ware voor de deugd, of eenig redelyk ſchepzel van haare verplichtingen ontſloeg; en dus zegepraalt de Deugd, onder alle verſchillende gevoelens, en houdt onwrikbaar ſtand, in weerwil van alles, wat 'er rondom haar gezegd of gedagt mag worden.

C.

DE LEER DER QUAKERS

door den Heer

DE VOLTAIRE.

IK heb gedagt, dat de Leer en geſchiedenis van zulk een byzonder foort van menſchen, als de Quakers de nieuwsgierigheid van een verſtandig man waardig waren. Ik begaf my dan, om hieromtrent eene naauwkeurige kennis te krygen, naar een der beroemdſte Quakers in Engeland, welke, na den koophandel dertig jaaren met een gewenſchten uitſlag gedreeven te hebben, zyner winzugt eindelyk paalen hadt weeten te ſtellen, en zig op een landgoed, digt by Londen, met ter woon begeeven. Ik zogt hem op in zyne eenzaamheid. Hy bewoonde een klein, maar welbebouwd huis, eenvoudig en zonder pragt, maar zinlyk en fraai. De Quaker zelve was een friſch oud man, die nooit ziek geweeſt was, omdat hy zig nooit aan zyne driften verſlaafd, nog in onmaatigheid verloopen hadt?

Nooit

Nooit heb ik edeler of inneemender voorkoomen, dan het zyne, gezien. Hy was op de zelfde wyze, als alle andere van zyn godsdienſt gekleed, met een rok zonder plooijen in de panden, en zonder knoopen op de taſſen, of mouwen, Hy hadt, even als onze geeſtelyken, een grooten hoed met losſe randen op. Hy ontving my met zyn hoed op 't hoofd, en naderde my, zonder de minſte buiging; maar daar ſtraalde meer heuſchheid en beſchaafdheid in het openhartig voorkoomen, en de gulle trekken van zyn wezen door, dan wy, met het eene been agter het ander te trekken, of in de hand te draagen, 't geen voor 't hoofd geſchikt is, in ſtaat zyn uit te drukken. Vrind, zeide hy, ik zie dat je (*) een vreemdeling zyt, zo ik je van eenig nut kan zyn, heb je maar te ſpreeken. Myn Heer, antwoordde ik, my buigende, terwyl ik hem een halve ſtap naderde, volgens onze gewoonte; ik hoop dat myne billyke nieuwsgierigheid u niet mishaagen zal, en dat gy my wel de eer zult willen doen, van my in uwen Godsdienſt te onderregten. Je (†) landslui zeide hy, maaken veel complimenten en ſtrykaades; maar ik heb 'er nog geen onder gevonden, die dezelfde nieuwsgierigheid hadt, waarmede gy betuigt herwaards gekoomen te zyn; Gaa binnen, en laat ons eerſt het middagmaal ſaamen neemen. Ik maakte nog eenige ontydige pligtpleegingen, om dat men zyne gewoontens niet eens klaps kan afleggen, en na een gezonde en ſobere maaltyd, die met een gebed tot God begonnen en beſlooten wierdt, begon ik myn man te ondervragen. Ik maakte een aanvang met die vraag, welke door de Roomsgezinden zo dikwils aan de Huguenoten is gedaan. Waarde Heer, zeide ik zyt gy gedoopt? neen! antwoorde my de Quaker, en myne geloofsgenooten zyn het even weinig als ik. Hoe dan! bernam ik driftig, dan zyt gy lieden geen Chriſtenen! zagt Vrind! gaf hy my met een zeer bedaarde ſtem ten antwoord, maakje niet driftig, wy zyn Chriſtenen en tragten goede Chriſtenen te zyn, maar wy denken niet, dat het Chriſtendom in een hand vol waters beſta, die men den kinderen op 't aanzigt werpt; Maar myn God! riep ik haaſtig uit, geërgerd over die ongodsdienſtige taal, wegens het Sacrament des

(*) Men zoude eigentlyk *Dou* moeten zeggen, om het *tutojer* der Quakers uit te drukken, dog dit is aanſtootelyk in ons Nederduitſch.

(†) Hier zoude men weder *Dyne* moeten zeggen, om hunne eigenlyke wyze van ſpreeken uit te drukken.

des Doops, vergeet gylieden, dat Jesus Christus zelve, zig door Joannes heeft laaten doopen; nog eens vrind hernam hy, geen drift of uitroepingen! Christus heeft den doop van Joannes ontfangen, maar heeft zelve nooit iemand gedoopt, wy zyn geene navolgers van Joannes, maar van Christus. Ik had medelyden met de opregte eenvoudigheid van den man, en wilde volstrekt, dat hy zig zoude doen doopen. Als 'er niets anders vereischt wierdt, om my naar je zwakheid te schikken, zo zou men hier ligt toe besluiten, sprak hy op eene ernshaftige wyze, wy veroordeelen niemand, om dat hy deze *Ceremonie* onderhoudt, maar wy zyn, aan den anderen kant, ook niet van gedagten, dat een ganssch zuivere en geestelyke Godsdienst in plegtigheden besta, en meenen zelfs, dat de belyders van zulk een Godsdienst, zig zo veel mogelyk, van alle Joodsche gebruiken, en vleeschelyke inzettingen behoorden te onthouden. Hoe Joodsche gebruiken! viel ik hier op in; ja myn Vrind, voer hy voort, en zo Joodsch, dat verscheide Jooden, nog heden ten dage, den Doop van Joannes onderhouden. Pleeg de oudheid raad, die zal je leeren, dat Joannes in dezen niets anders deedt, dan een gebruik, 't welk reeds lang te vooren, onder de Hebreeuwen was aangenoomen, te vernieuwen; het was met deze plegtigheid, op dezelfde wyze, als met de bedevaarden der Jsmaëliten na Mecca, welke onder de Ismaëliten reeds eeuwen te vooren in gebruik geweest, maar verwaarloosd, en door Mahomet vernieuwd zyn. Jesus wilde den Doop van Joannes wel ontfangen, gelyk hy zig ook aan de besnydenis hadt onderworpen; maar en de besnydenis, en de besprenging met water, worden beide noodeloos na den Doop van Christus, dien Doop van den Geest, die afwassching en reiniging der zielen, waardoor wy gezaligd worden. Dus sprak de voorloper Joannes zelve, *ik doop u wel met water, maar die na my koomt, is sterker dan ik, wien ik niet waardig ben den riem van zyne schoenen te ontbinden, deze zal u doopen met den Heiligen Geest en met Vuur.* Dus schreef ook de groote Apostel der Heidenen Paulus aan de Corintheren; *Christus heeft my niet gezonden om te doopen, maar om het Euangelie te verkondigen.* Dus doopte die zelfde Paulus slegts twee persoonen met water, en nog was dit tegen zyn zin. Hy besneedt zyn leerling Timotheus; de andere Apostels besneeden ook alle de geenen, die het wilden zyn; Benje ook besneden? voegde hy 'er by Ik betuigde hem die eer niet te hebben. Wel nu vrind vervolgde hy, je bent een Christen zonder besneeden, en ik zonder gedoopt te zyn. Zie daar

hoe

hoe myn fynman eenige plaatſen der H. Schrift, die zyn gevoelen ſcheenen te begunſtigen, konſtig tot zyne oogmerken wiſt te verdraaijen, vergeetende met de grootſte opregtheid des werelds, honderd andere plaatſen, die dat gevoelen om verre werpen. Ik wagtte my wel, van hem langer tegen te ſpreeken: daar is met geeſtdryvers niets te winnen. Men moet nooit aan een minnaar de gebreken zyner beminde, nog aan een pleiter de zwarigheden van zyn Proces, nog aan een man van bevindingen de ongegrondheid zyner bewyzen voorhouden.

Hoe maakt gy lieden het, zeide ik, met de gemeenſchap [te weeten des H. Avondmaals.] Die houden wy niet, hernam hy! Hoe, geen gemeenſchap: riep ik uit. Neen was 't antwoord, geen andere dan die der harten. Hy haalde hier voor weder verſcheide Schriftuurplaatzen aan, deedt eene zeer fraaije redevoering tegen alle plegtigheden, die hy bewees van menſchelyke inſtelling te wezen en merkte in 't byzonder aan, dat het woord Sacrament niet eens in de H. S. voorkwam. Verſchoon de zwakheid van myn geheugen, voegde hy 'er by; ik hebje moogelyk niet het honderſte gedeelte der bewyzen, welke mynen Godsdienſt ſtaaven, bygebragt, maar je kunt dezelve zien in de uitlegging van ons geloof, door *Robert Barclay*. Dit is een der beſte boeken, die ooit van menſchen handen zyn geſchreeven; onze tegenpartyën ſtemmen toe, dat het zeer gevaarlyk zy, en dit bewyſt deszelfs bondigheid. Ik beloofde hem dit boek te zullen leezen, en myn Quaker hieldt my voor reeds half bekeerd. Vervolgens lag hy my, in weinige woorden eenige byzonderheden uit, welke hen de veragting van anderen op den halze haalen. Erken, zeide hy, dat je u nauwelyks van lachen hebt kunnen onthouden, toen ik alle uwe hoflykheden, met gedekten hoofde, met een ſtyven rug, met *Vrind*, en *Je*, beantwoordde. Je koomt my egter al te kundig voor, om niet te weeten, dat geen volk, ten tyde van Chriſtus, nog die belachelyke gewoonte hadt aangenoomen, om een menſch op dezelfde wyze, als waren 'er verſcheide, aan te ſpreeken; Men zeide tot Keizer Auguſtus, zo wel als tot eenig ander menſch, *Ik bemin dy, ik bid dy, ik bedank dy*; Hy dulde zelfs niet, dat men hem *myn Heer* of *Dominus* noemde; en 't was eerſt langen tyd daarna, dat de menſchen malkanderen met *Gy*, (dat in kragt ons *gy lieden*, of het meervoud, is) in plaats van *Dou*, en met *u*, of *u lieden*, in plaats van *Dy* begroeteden, even als of zy dubbel waaren, of dat één menſch verſchei-

de

de andere in zig begreep. En nog buitenſpooriger zyn de titels van *Grootheid*, *Hoogheid*, *Heiligheid*, en dergelyke, welke Aardwormen, aan andere Aardwormen geeven, verzekerende, dat zy met een diepen eerbied, maar inderdaad met eene ſchaamtelooze valsheid, elkanderens *nederige* en *gehoorzaame Dienaars* zyn. 't Is, om ons voor dien onwaardigen handel van vleyery, leugen en bedrog te wagten, dat wy Koningen en kruijers op dezelfde wyze als menſchen aanſpreeken, dat wy niemand met het ontblooten onzer hoofden, of het buigen onzer lighaamen groetten, en 'er voor uitkoomen, dat wy voor de menſchen niets dan liefde, en geen eerbied dan voor de wetten over hebben.

Ook draagen wy een kleed, dat van dat der andere menſchen wat verſchilt, op dat wy ons hier door geduurig erinneren mogen, dat wy dezelve ook inwendig niet gelyken, maar ons door deugd en zuivere zeden onderſcheiden moeten. Andere tragten zig met de tekenen van hunnen rang en waardigheden, en wy door eene Chriſtelyke nederigheid te vercieren; wy ſchuuwen de gezelſchappen, daar men om enkel vermaak te ſaamen koomt, de Schouwburgen en het Spel; wy zouden het ons zelven nooit vergeeven, dat we onze harten daar God in woonen moet, met deze beuzelingen vervulden. Wy zweeren nooit, zelfs niet voor den Regter; om dat wy oordeelen, dat de naam des Allerhoogſten te heilig en eerbiedig is, om in de veragtelyke gelchillen van zondige menſchen gebruikt te worden; Als het eens gebeurt, dat wy, om de belangens van anderen, (want onder ons zelven hebben wy nooit Proceſſen of gedingen) voor het Geregt verſchynen moeten, zo verzekeren wy de waarheid, die wy voorhebben, met een enkel *ja* of *neen*, en de Regters gelooven ons op ons woord, terwyl zo veele Chriſtenen zig op het Euangelium verzweeren, en zig met den Bybel in de hand of mond meineedig maaken. Wy trekken nooit ten oorlog, niet om dat wy den dood vreezen! in tegendeel wy zegenen het oogenblik, dat ons ontbindt, en met het Weezen aller wezens vereenigt; Maar wy hebben 'er een afgryzen van, om dat wy geen wolven, tygers, of bulhonden, maar menſchen, en wat nog meer zegt, Chriſtenen zyn. Die God der liefde, die ons belaſt heeft, onze vyanden lief te hebben, en alle verdrukkingen en onregt zonder wraakzugt te lyden, kan het gewiſſelyk niet goedkeuren, dat wy zeën, rivieren, en gebergtens overtrekken, om onze medemenſchen, onze Broeders te gaan vermoorden, om geene andere rede, dan om dat ze in 't rood of blaauw gekleed zyn,

en op 't geluid van een geſpanne kalfsvel moeten drillen: En als, na eene behaalde zegen, eene geheele ſtad van blydſchap juigt, de vreugdevuuren branden, de huizen van aangeſtooke lampen ſchitteren, de vuurpylen ten hemel ſnorren, de orgels ſpeelen, de klokken brommen, het kanon buldert, en de dronkenſchap haar ſcepter zwaait, zugten wy in ſtilte over zo veel onſchuldig menſchen bloed, als 'er vergooten is, en ſmeeken den God des Vredes, dat hy de harten der Vorſten tot vrede neige.

Zodanig was ten naaſten by het geſprek, dat ik met dezen zonderlingen man had; Maar ik was ten uiterſten verwonderd toen hy my den volgenden zondag mede ter kerk leidde. De Vergadering was reeds byna voltallig, toen ik 'er met myn Leidsman in kwam. Daar waren omtrent vier honderd mans, en drie honderd vrouwsperſoonen by elkander. Deze hielden haare aanzigten met haare waeijers bedekt. De mans hadden hunne groote hoeden op; Alle waren zy gezeten, alle in een diep ſtilzwygen. Ik ging midden door de vergadering, zonder dat iemand zyne oogen op my ſloeg. Dit ſtilzwygen duurde omtrent een kwartier uurs; eindelyk ſtondt 'er iemand op, nam zyn hoed af, en na eenige gebaarden en zugten, ſloeg hy half door de mond, half door de neus, een wartaal uit, die hy meende uit het Euangelie gehaald te hebben, maar daar hy of geen menſch ter wereld eenigen zin aan hegten konde. Als deze gebaard-maaker zyne ſchoone alleenſpraak geëindigd hadt, en de vergadering zeer geſticht geſcheiden, en zeer dom vertrokken was, vroeg ik myn man, hoe het by kwam, dat zo veele verſtandige menſchen, als zy onder hunne broederſchap hadden, zulke dwaasheden dulden konden? Wy zyn genoodzaakt, zeide hy, dezelve in te ſchikken, om dat wy niet weeten kunnen, of iemand, die opſtaat om te ſpreeken, door den geeſt, of door zyne eige drift en dwaasheid genoopt en aangeblaazen wordt. In deze onzekerheid hooren wy alles met geduld aan, en laaten wy zelfs de vrouwen ſpreken. Het gebeurt zomtyds dat twee of drie onzer *Devoten* te gelyk worden aangeblaazen, dan is 'er eene groote verwarring en rumoer in 't huis des Heeren. Hebt gy-lieden dan geene Geeſtelyken? zeide ik; Neen myn Vrind, hernam hy, en wy bevinden 'er ons zeer wel by. Toen een boek zyner ſecte openende, las hy met nadruk, deze woorden; „ God ver„ hoede, dat wy iemand zouden durven beveelen, om alleen „ en met uitſluiting van alle andere Geloovigen, den Hei„ ligen Geeſt te ontvangen ". Dank zy den Hemel, wy zyn

de

de eenigſte gezindheid op den aardbodem zonder Prieſters. Zoû je ons zulk eene gelukkige onderſcheiding benemen willen? Waarom zouden we onze kinderen aan gehuurde voedſters overgeeven, terwyl wy zelve in ſtaat zyn van ze te zoogen. Die Huurlingen zouden eerlang de meeſter ſpeelen in het huis, en moeder tevens en kind beheerſchen of verdrukken. God heeft gezegd, om niet hebt gy het ontvangen. Geeft het ook voor niet. Zullen wy dit weetende, het Euangelium gaan koopen, den H. Geeſt verkoopen, en van eene vergadering van Chriſtenen een handelplaats maaken? Wy betaalen geene Lieden in het zwart gekleed, voor dat zy onze zieken bezoeken, onze dooden begraaven, of Gods woord prediken. Die heilige bedieningen zyn ons al te waard, om 'er ons van te ontſlaan, of ze aan anderen over te laaten. Maar hoe kunt Gylieden onderſcheiden, vroeg ik hem, of het Gods Geeſt zy, welke u in uwe geſprekken bezielt. Elk zeide hy, moet God bidden, van hem te verligten; en als hy dan zodanige waarheden voordraagt, welke hy gevoelt met het H. Euangelie over een te koomen, kan hy verzekerd zyn, dat God met hem is. Toen overlaadde hy my met eene menigte Schriftuurplaatſen, welke naar zyne gedagten, toonden, dat 'er geen wezenlyk Chriſtendom zonder eene onmiddelyke openbaaring en inſtorting zy, en hy voegde 'er deeze merkwaardige woorden by. Als je een uwer leden beweegt, doe je dit door je eige kragt? Neen zekerlyk, want dit lid beweegt zig zomtyds tegen je dank. Het is derhalven de Schepper van je lighaam zelve, welke die beweeging aan dat lid geeft. En de denkbeelden, die je in je ziele formeert, benje daar zelve de eerſte werkmeeſter van? Nog minder, want zy vertoonen zig dikwils tegen je wil en poogingen. Het is derhalven tot den Maaker van je ziele, daar wy, als de eerſte oorzaak dier denkbeelden toe moeten opklimmen. Maar gelyk hy aan je hart de vryheid van keuze en wil heeft gelaaten, zo brengt hy je zulke denkbeelden voor den geeſt, als je hart waardig is, als je neigingen en wil verdienen. Je leeft, je werkt, je denkt in God; je hebt derhalven de oogen ſlegts te openen, voor dat ligt, dat alle menſchen beſtraalt, en dan zul je de waarheid zien, en je zult ze anderen doen zien. He! zie daar juiſt het *Syſtema* van Vader *Mallebranche*, riep ik uit. Ik ken je Vader *Mallebranche* zeide hy, hy was wat Quakerſch, maar hy was het niet genoeg. . . . . Dit zyn de voornaamſte byzonderheden van de leere der Quakers. *In 't vervolg* zal ik een kort berigt wegens hunne Hiſtorie geeven.

KORT BEGRIP VAN EENE VERHANDELING OVER DE ZIEKTE WELKE MEN EEN KOUDE NOEMT, *geſchreven door* JOHN CHANDLER, Apotheker te Londen, *en* Lid van de K. S.

EEn Koude of Verkoudheid een algemeene Ziekte zynde, waar van byna elk menſch t' een of ander tyd bevangen wordt, hebben wy geoordeeld onze Vaderlandſche Leezers dienſt te zullen doen, door hun dit Kort Begrip, waar in de gemelde ziekte in haare omſtandigheden verklaard, en derzelver geneezing wordt aangeweezen, in onze *Letteroeffeningen* mede te deelen.

De ſtoffe, welke uit het menſchelyke lighaam uitwaasſemt, zegt de Schryver, is geen onnut uitdygſel, maar eene uitwerking van de laatſte en volmaakſte kooking der dierlyke ſappen; het is een overblyfzel van de voedende zelfſtandigheden, welken in de Maag genomen zyn, na dat ze trapswyze, alle veranderingen doorgegaan, en van alle onzuivere deelen gereinigd zyn, geſchikt tot onmidlyke voeding en herſtelling van het lighaam, in al zyne deelen. Dit ſap gaat, derhalve, door ieder deel van het lighaam, en het gene te veel is of overſchiet, gaat alleen weg door zweetopeningen en ontlaſtbuizen. Doch het zyn niet alleen de zweetopeningen en ontlaſtbuizen van de Huid, waar door het overtollige van dit ſap gaat, maar ook van de vliezen, welken de Maag, Darmen en alle andere inwendige deelen van het lighaam, bekleeden; zo dat alle de oppervlakten van het lighaam, inwendig en uitwendig, in een ſtaat zyn van geduurige uitwaasſeming, waar door ze vogtig en zagt gehouden worden; voor ſamengroeijing beſchermd, en pynlyke aandoening, door wryving opelkander, bevryd worden.

Dit ſap is, zo wel als alle andere vogten van het lighaam, als het eerst afgeſcheiden is, heet, en bygevolg dun en vloeibaar; maar naderhand wordt het dikker, uit verſcheiden oorzaaken, voornaamelyk, door ſtilſtand in zyn byzondere bewaarplaatſen, en de vervlieging of wederopneeming van zyn waterige deeltjes. Dit vogt kan dik en taai worden, door natuurlyke en tegennatuurlyke oorzaaken; de eene ſoort van taaiheid zal heilzaam zyn en noodzaaklyk, de ander nadeelig en gevaarlyk. Het wordt dik en taai, en wordt het

(*) *Gentlem Magaz.* Decemb. 1751. pag. 573.

het klieragtig ſlym van den Neus en Mond, en van alle buizen, waar zulk een vogt nodig is om de binnenſte oppervlakte te beſchermen tegen ſcherpe en prikkelende deelen door eene natuurlyke oorzaak, en is bygevolg heilzaam en noodzaaklyk. Het wordt ook dik en taai door een tegennatuurlyke koude in de ſchei- of ontlaſtbuizen; en door de krimping of krampagtige ſamentrekking van de buizen zelven; dan verhinderd het de natuurlyke ſcheidingen en wederinſlorpingen, en gevolglyk, de vrye doorſtraaling van de vogten door de kleinſte vaten, waar door de werktuigen waar op deeze aandoening valt, uitgezet en bezwaard worden; en in dit geval maakt de verdikte uitwaasſemſtoffe de taaije korst, welke men ziet op het afgelaten bloed, van menſchen die ongeſteld zyn geworden op een verwaarloosde koude; deeze ſtoffe dus tegennatuurlyk verdikt, maakt ook het taaije vlies en de vastgroeijing van de Longen met het Borstvlies, na eene Longontſteeking of Zydwee, en alle andere ſamengroeijingen, na ziekten met Ontſteeking in verſcheide deelen.

Deeze tegennatunrlyke verdikking van de uitwaasſemſtoffe door eene huivering in eenige inwendige of uitwendige deelen, veroorzaakt derhalve de Ziekte welke men eene *Koude* noemt, en op het Snotvlies vallende, 't welk hier aan meeſt onderhevig is, de onmidlyke en zichtbaare toevallen van deeze Ziekten voortbrengt.

Het Snotvlies wordt zo genoemd, om dat het ſnot of de ſlym van den Neus en Mond afſcheidt; een gedeelte van het zelve is het eigenlyk werktuig van den Reuk. Het is van een groote uitgeſtrektheid, en bekleedt niet alleen den Neus, maar ook alle hier toe behoorende holligheden of boezems. Het heeft veel bloedvaten en zenuwen, en het achterſte gedeelte heeft een groote menigte klieren, van welke ieder in haare holligheid ontfangt, het dun waterig vogt, geſcheiden of uitgewaasſemd door de kleinſte vaten, 't welk door verkoeling, en door wederopneeming van deszelfs waterige deelen, de ſlym wordt, te voren gemeld.

Wanneer het Snotvlies door Koude wordt aangedaan, geraaken de fynſte vaten en buizen der klieren verſtopt; en hier op volgt een meer dan behoorlyke opvulling en zwelling der vaten, met eene ſamentrekking van het vlies, eene prikkeling op de zenuwen, en eindelyk eene onmaatige druiping en uitlooping van vogt; met andere woorden, het hoofd wordt verſtopt, de perzoon niest, en de neus loopt. Dit alles wordt dikwils veroorzaakt door het inademen van kou-

de lucht; en maakt eene ongeſteldheid, welke men eertyds eene zinking noemde, en verkeerdelyk onderſtelde uit de Herſenen neer te vallen. Nademaal de bloedvaten, door dit vlies verſpreid, met elkander gemeenſchap hebben, en van verſcheiden ſtammen afkoomen, gaat de verſtopping dikwils over van het eene deel tot het ander; het loopen van den neuze zal ophouden, en 'er zal een heeſchheid of hoeſt in de plaats koomen, en zo ook in tegendeel. Het deel van het lighaam welk koude gevat heeft, of waar in de uitwaasſemſtoffe tegennatuurlyk verdikt is door de koude, zal eerſt ongeſteld worden, en tekenen van lyding geeven, welke in 't begin plaatslyk is.

Het is gemeen dat menſchen, uit een zeer warm vertrek koomende in de open lucht, met het geheele lighaam inwendig en uitwendig verhit, en eene ſterke uitwaasſeming uit alle de deelen, zich bedekken, en maaken dat de oppervlakte van het lighaam geene koude kan vatten, maar het is even gemeen, geen zorge te draagen voor de openingen waar door wy ademen. Zodanige perzonen haalen een koude lucht in, welke geſtadig door den neuze ingeademt wordt; en vatten dus koude, welke het ſnotvlies onmidlyk aandoet. Na een half etmaal is het hoofd verſtopt, met bezwaarlyke ademhaling door den neuze, verlies van reuk, menigvuldige niezing, druiping van dun vogt uit den neuze, en eene zwaarte of pyn in 't voorhoofd. Als 'er behoorlyke zorg gedraagen wordt, zal het vogt geſtadiger en in meerdere maate vloeijen, in vyf of zes dagen dikker beginnen te worden, en eindelyk wederom een welgekookte ſnot; de niezingen, pyn in 't voorhoofd gaan over, de ontlaſting van dikke ſnot vermindert allengs, en de gezondheit wordt herſteld. Deeze ſoort van koude wordt verkoudheid genaamd, en is een enkel plaatslyk gebrek in het gedeelte van het ſnotvlies, 't welk door den neus in de boezems van het voorhoofd verſpreid is.

De Verkoudheid wordt echter, zomtyds, ook veroorzaakt door een algemeener belemmering, van de uitwaasſeming, door nat linnengoed, of een vogtig bed; want dit beletſel zal eene overmaat van uitwaasſem-ſtoffe te weeg brengen, door de te rugdryving van het gene hadt moeten weggaan; en de natuur zal zich zoeken te verligten van deeze overmaat, door den weg welke de gereedſte is tot deze ontlasting, en deeze kan om eenige voorbeſchikkende oorzaken, de genoemde ontlastplaats zyn.

Om de geneezing van de verkoudheid gemaklyk te maaken

ken is het dikwils nodig, eene aderlating te doen, en de ingewanden door een zagt buikopenend middel te ledigen, om het ſnotvlies te verligten van de bezwaaring en ſpanning, welke anders te groot zou zyn, om door de veerkragt der vaten overwonnen te worden; en hier door de verſtoppingen zou vermeerderen, de vaten verbreeken, ontſteeking maken, en koorts doen voortkomen.

Wanneer een koude vogtige lugt, door den mond ingenomen, het gedeelte aandoet van het ſnotvlies, welk den Mond, Strot, het Verhemelte, de Huig en de Amandelen bekleedt, zullen deeze deelen de zitplaats worden van de koude; de Amandelen en de Huig zullen zwellen, hier op zal moeijelykheid in 't zwelgen, en uitgeeving van taaije ſlym, waar mede deeze deelen overladen zyn, volgen; en de ziekte wordt dan een zeere keel genoemd.

De zeere keel wordt zomtyds op dezelfde wyze geneezen als de verkoudheid, door oplosſing, verzagting en opbrenging van ſlym, ook ſomtyds door verzweering en ontlasting van etter. Het gebeurt ook, dogh niet dan na eene kwaade behandeling, dat de Amandelen groot blyven en verharden, 't welk kwaade gevolgen kan hebben. En wanneer de koude valt tuſſchen de Amandelen, en den uitſteekenden mond van iedere trompet van Euſtachius aandoet, zal 'er een heftige pyn, zich tot in het Oor uitſtrekkende, ontſtaan, welke voornaamlyk gevoeld wordt onder het zwelgen; eene omſtandigheid, waarop altyd behoort gelet te worden, op dat de verſtopping niet naar binnen ga, en de Trommel ontſteeking doe krygen.

Wanneer de koude het ſtrotlapje in het bovenſte van het ſtrottenhoofd aandoet, volgt heeſchheid of verlies van de ſtem; zo zy dieper gaat tot in de ſpleet, zal 'er een bezwaarlyke ademhaling bykoomen; als de ſpieren van het ſtrottenhoofd verkoud en verſtopt zyn, zal deeze bezwaarlykheid grooter worden; en wanneer de omloop van het bloed hier tot een merkelyken trap geſtuit mogt worden, door verzuim of een kwaade behandeling, zal 'er zwelling en ontſteeking volgen, en een ware zeere keel met ontſteeking, een van de gevaarlykſte ziekten, koomen.

Als de koude valt op de Luchtpyp, maakt dit beweeging om de verſtoppende ſlym op te brengen, welke poging Hoest genoemd wordt. De Hoest wordt geneezen, gelyk andere ſoorten van koude, door oplosſing van de verſtoppingen in de fyne vaaten, een gemaklyke opgeeving, en herſtelling van kracht in de vaſte deelen, welken aange-

daan zyn; maar men moet geene prikkelende Borstmiddelen geeven, want deeze doen altyd kwaad, en zyn somtyds doodlyk.

Ieder van deeze soorten van koude, de verkoudheid, de zeere keel, en de hoest, konnen afzonderlyk ontstaan, en ook by malkander zyn, zonder het overige lighaam, des zelfs leden of ingewanden aantedoen; doch wanneer zy niet schielyk gered worden door de natuur of konst, leggen zy den grond van gevaarlyke plaatslyke onrsteekingen, voornaamlyk in het Hoofd en de Longen, en Koortzen van het geheele gestel.

Een koude stroom van lucht op eenig deel van de bekleedzelen naby de Oogen, veroorzaakt het soort van koude genaamd een Wind in 't Oog. Dit gaat met een goede voorzorge gemaklyk over, maar verwaarloosd wordende, maakt het ligt een Roos. Een koude wind gevat op de binnenzyde van het Ooglid, of de bygevoegde rok van het Oog zelve, zal somtyds een heftige pyn doen ontstaan, als van zand of gruis, in 't Oog geraakt. Dit gaat, in 't algemeen gemaklyk over in korten tyd, door het Oog gesloten te houden, en 'er dikwils de warme hand op te leggen, maar maakt somtyds eene roodheid over het geheele wit van 't Oog, met groote hitte en pyn. Men moet dit ten eersten zorgvuldig in acht neemen; t' huis te blyven, rust te houden, en zich van het licht en de lucht te myden, onthouding, behoorlyke ontlastingen, en het opleggen van verzagtende middelen zyn noodzaaklyk, om kwaade gevolgen te voorkoomen; en alle koude en samentrekkende Oogwaters moeten 'er afgehouden worden, als ten hoogsten schaadlyk zynde.

Als de koude valt op het onderste gedeelte van het aangezicht, zullen de bekleedsels opgezet worden van het eene Oor tot het ander, en de Lippen en Neus zullen zwellen en hard worden. Dit gebrek wordt genoemd een dik aangezicht, en de zwelling verwaarloosd wordende gaat wel tot verzweering over, en breekt door, van binnen of van buiten, met moeilyke omstandigheden.

De koude op den Hals aangekomen zynde, zwellen en verharden de Klieren, en krygen den naam van Knurven. Somtyds wordt door de styfheid der Spieren veroorzaakt, wat men een styve Hals noemt. Somtyds worden hier door de Spieren van het Hoofd en den Arm verstyfd; en dit kan, als 'er het lichaam wat toe hellende is, in een soort van Kramp of ongeneeslyke styfheid overgaan, en van stuiptrekkingen en den dood gevolgd worden.

Indien de koude het Oor geraakt heeft, wordt het oorſmeer te dik, en door verſtopping van den Gehoorweg, volgt Hardhorendheid. Als het bloed in de vaten van dit werktuig verkoud is, zal 'er een pynlyke zwelling volgen, welke alsze verwaarloosd of kwaalyk behandeld wordt, door heete prikkelende middelen op te leggen, zeer ligt tot Ontſteeking, Verzweering, Slaaploosheid, Raaskalling, Stuiptrekkingen, Flaauwten en den Dood zal overſlaan. Het maakzel van het Oor is zo teder, deszelfs deelen zyn zo menigvuldig, de vaten zo ongemeen klein, de bekleedende vliezen zo dun, en de ſamenhang, derzelven zo gewigtig, dat men hier mede nimmer moet lapzalven.

Als de koude het geheele lichaam en deszelfs leden heeft aangegreepen, gelyk dikwils gebeurt, met uit een warm vertrek te gaan, of dun gekleed te zyn, of laat in den nagt op te zitten zonder vuur, zal 'er over het geheele lighaam een krampagtige huivering ontſtaan, het eerste en gemeenſte teken van dit ſoort van koude, welke zo men 'er niet aanſtonds tegen waakt, een zeekere voorboode is van een koorts zo deeze niet reeds is begonnen.

Het gebeurt ſomtyds, dat een koude gevangen zynde, 'er een ligte koorts ontſtaat, zonder ander ongemak dan een geringe pyn recht op 't hoofd over de langwerpige boezem; de ſlaap wordt ſchielyk afgebrooken door ongewoone, ſchoon geen verwerde of ſchriklyke droomen, en in deezen ſtaat blyft het verſcheiden dagen, zonder den lyder wegens eenig zwaar toeval ongeruſt te maken Men lette echter wel op, dat hy op deeze wyze in gevaar zy, en indien niet door eene behandeling naar de konst geholpen, zeer ligt by vlaagen in Raaskalling zal vervallen, welken eindelyk geſtadig zal worden, of gevolgd van gaande en komende groote ſchrik, en in Stuipen en den dood eindigen.

Het is van zeer groot nut, zich op den eerſten aanval van eene Koortze, in een warm bed te begeeven, zich van zwaare ſpyze te onthouden, dunne drank te gebruiken, en eenige bekwaame ontlastingen te maken, welken dezelve doorgaans, in korten tyd, zullen doen bedaaren; het gevaar hangt af van de verwyling, want eene Koorts, ſchoon in het begin gemaklyk te geneezen, zal dikwils de krachtigſte geneesmiddelen wederſtaan, met hoe veel oplettenheid ze gegeven worden, wanneer men haar, zonder tegenſtand heeft laten voortloopen.

Als het lichaam boven de natuur verhit is, is de lucht van zelfs altyd in ſtaat om de uitwaaſeming te ſtuiten en de ſtof-

fe te verdikken; want ten opzichte van zulk een verhit lighaam is de lucht altyd koud. Men moet zich derhalve, noit in een ſtaat van ruſt bloot ſtellen aan de Lucht, wanneer wy heeter zyn dan gemeene kleeding, zonder vuur of beweging, ons zou doen zyn. Men moet zich niet gewennen te zitten in een vertrek 't welk meer dan matig warm is, of te naby het vuur te zitten, of 'er over te hunkeren. Men moet heel warm zynde noit in de koude gaan; maar wat wagten, tot dat ons lichaam eenige meerdere overeenkomſt hebbe met de Lucht, waar in wy zullen gaan. Alle togt van wind moet gemyd worden. Als men uit den Schouwburg gaat, en het koud is, moet men wat meer dek omhangen, en niet vergeeten den mond en neuze te beſchermen, door een neusdoek of mof, tegen de indringing van de koude Lucht in dezelven en in de Longpyp. Het is gevaarlyk voor zwakke menſchen, in koud weder, ter Kerke te gaan. In nat en dampig weder, 't zy heet of koud, is het van nut vuur te hebben in een vertrek, waar men zit of ſlaapt. Men moet zyne kleeding altyd verzwaaren naar maate der koude van het weder. Overdaadige maaltyden maken eene geſteldheid om ongemak van de koude te krygen, om dat zy de lichaamen tegennatuurlyk verhitten en volbloedigheid veroorzaaken.

Ga op het eerſte blyk van eene koude terſtond in een warm bed, in een droog en warm vertrek, hou een ſlappe Diëet, en drink dunne dranken, welken bekwaam zyn om een maatige zweeting te verwekken en gaande te houden, tot dat de toevallen bedaaren; kleed u dan warm, en blyf te huis 24 uuren of langer, tot dat gy ziet dat het niet meer nodig zy. Op deeze wyze worden de koude, en de Koortzen, welken 'er uit ontſtaan, zo gevaarlyk wanneer zy zich vaſt maken, genoegzaam altyd overwonnen; mits heete Dranken en Geneesmiddelen, welken dikwils in zodanige gevallen toegereikt worden, zorgvuldiglyk worden achtergelaten.

TWEEDE BRIEF AAN DE SCHRYVERS VAN DE *Memoires de Trévoux*, WAAR IN GETOOND WORDT, DAT HET WIT EEN WAARE EN EIGENLYKE KLEUR ZY (*).

NA getoond te hebben, gelyk ik gedaan hebbe, dat het Zwart een wezenlyke en waare kleur is, zal het niet no-

(*) *Mem. de Trevoux, Avril* 1762. *pag.* 403. Men zie den eerſten Brief *Vad. Letterovef.* bl. 75—78.

nodig zyn my lang beezig te houden om te bewyzen dat het Wit ook zodanig eene is. Het is een afgedaane zaak, nademaal dezelfde redenen tot beide einden dienen, en nog met meer voordeel voor het Wit dan voor het Zwart. Want indien dit, niet tegenſtaande deszelfs weinige levendigheid, de eere verdient, welke ik 'er aan geeve, kan men ze dan weigeren aan het ander, het welk door deszelfs glans dit en alle andere kleuren overtreft? Men zal, gewislyk, niet zeggen, het gene men van het Zwart gezegd heeft, dat het Wit op zich zelve niet zichtbaar zy. Het is zulks meer dan alles, en op de allerverſte afſtanden, door eene helderheid welke het zelve eigen is, en onafhanglyk van eenig omringend lichaam: niets van dit alles kan ontkend worden. Men kan derhalve, niet twyfelen of het Wit een waare en wezenlyke kleur hebbe.

Het Wit kaatſt ook lichtſtraalen te rug, en wel in groote menigte, geen menſch twyfelt 'er aan, en men ondervindt dikwils, dat dit zo verre ga, dat het onze oogen niet konnen verdraagen. Volgens de ſtelling van NEWTON kaatſt het meer weerom dan eenig ander lichaam; nademaal het te gelyk alle ſoorten van lichtſtraalen, doet te rug ſtuiten; daar andere lichaamen maar eene ſoort weeromkaatſen. Kan 'er zulk een groote weeromſtuiting van licht zyn, zonder een waare en eigenlyk gezegde kleur. Men kanze, derhalve, het Wit niet ontzeggen, ten zy men wilde voorgeeven, datze geene heeft, om datze een al te levendige, al te krachtige, en overvloedige in weeromgekaatſt licht heeft. Zo zou men ook konnen zeggen, dat iemant niet waarlyk of wezenlyk ryk zy, om dat hy alteveel ſchatten heeft.

Welke redenen konnen dan NEWTON en zyne navolgers hebben, om zulke klaare zaaken tegen te ſpreeken? Zy hebben niet dan eene, en deze is zwak, en zeer zwak, zo wel als de meeſten, waar mede zy hunne gevoelens of verbeeldingen, zo goed als zy kunnen, tragten te onderſteunen. Zie hier deze rede. Het is, zeggen zy, om dat het Wit eene mengeling is van ongelykſoortige lichtſtraalen, en dat het alle ſoorten van ſtraalen, zonder onderſcheid doet weeromſtuiten. Men heeft reeds elders doen zien, dat het Wit niet is eene mengeling van zulk eene ſamenpaaring, en dat 'er geene ſtraalen van verſchillende ſoorten zyn. Hier door vervalt ten eenemaal de reden, welke men hier inbrengt; en het Wit blyft in bezitting van zyne rechten. Schoon ik zou konnen rekenen voldaan te hebben met dit algemeen antwoord, 't welk de Newtoniaanſche Leere geheel doet ver-

vallen, zal ik 'er nog een ander byvoegen, aangaande het byzonder ſtuk, nu onder handen hebbende.

Ik zal voor eenige oogenblikken toeſtaan, dat 'er ongelykſoortige lichtſtraalen zyn, en dat het Wit dezelven te rug ſtoote, gelyk men zegt: is dit een goede reden om het zelve den naam en eigenſchap van een waare en eigenlyk gezegde kleur te weigeren? Geenzins; want het eigenlyk denkbeeld van zodanig eene kleur moet niet genomen worden van iet toevalligs, als is de veelheid of hoedanigheid der lichtſtraalen; maar van iet wezenlyks, hoedanig is de weeromkaatſing van deze ſtraalen. Zo laat het Zwart, ſchoon het volgens de onderſtelling van NEWTON, weinig terugkaatſt, niet na een waare kleur te zyn; en het Wit, ſchoon het ongelykſoortige ſtraalen terugkaatſte, volgens de ſtelling van denzelfden Auteur, zou echter een waare kleur zyn; om dat het een zo wel als het ander heeft 't geen wezenlyk en eigenlyk eene kleur maakt, naamlyk, de weeromkaatſing van lichtſtraalen.

Hoedanig de lichtſtraalen dan mogen zyn, ten opzichte van derzelver getal en verſcheiden ſoorten, wanneerze weeromgekaatſt worden op zodanig eene wyze, datze indruk op onze oogen, en een voorwerp zichtbaar maken, veroorzaakenze in ons eene gewaarwording van een eigenlyke en wezenlyke kleur. Andere beginſels te willen ſtellen, is alles 't onderſt boven keeren. Een rood, geel of groen lichaam is, volgens NEWTON, waarlyk gekleurd, om dat het ééne ſoort van ſtraalen terugkaatſt; waarom zou het Wit zo niet zyn, daar het alle ſoorten van ſtraalen terugſtoot? Waarom zou dit met zeven kleurende oorzaaken zonder kleur zyn, terwyl andere lichaamen niet meer dan eene hebben? Hebben zo veele oorzaaken ſamen vereenigd, minder vermogen dan eene, afzonderlyk genomen? Men zegt hier op, dat de mengeling van zeven ſoorten van ſtraalen het Wit maake, een verwerde, onbepaalde en algemeene kleur, niet een nette, onderſcheide en byzondere kleur, en het Wit hierom niet verdiene een eigenlyke kleur genoemd te worden.

Men zegt het, 't is waar: maar wyl men het zegt zonder eenigen grond, tegen de algemeen aangenomen begrippen, en tegen het getuigenis van onze zinnen, moet men het dan zo maar blindelings aanneemen? My aangaande, wat 'er ook zy van de onderſtellingen van NEWTON, dat het Wit ontſta van de ongelykſoortige of niet ongelykſoortige lichtſtraalen; laat het ſamengeſteld zyn, waar uit men wil, ik houde my aan het gene ik duidlyk zie. Het Wit welk myne oogen van alle zyden aandoet, met zulk eene kracht en helderheid, ver-

vertoont my een zeer duidlyke kleur, ja de duidlykſte van allen, een zeer onderſcheide en byzondere kleur, eene kleur verſchillende van alle anderen, en de allermoeilykſte om met andere te verwerren. Weg dan met alle onderſtellingen over de natuur van het licht, en de hoedanigheden der lichtſtraalen; ik beſluite, zonder vreeze van my te bedriegen, dat het Wit een waare en eigenlyke kleur zy.

Ik kan zelfs beſluiten, dat het de ſchoonſte, de blinkendſte, de zuiverſte, de volmaakſte en de voornaamſte is van alle anderen. En dit is nog niet genoeg ter eere van het Wit, en om het ongelyk te vergoeden, welk de Newtoniaanen het zelve hebben aangedaan: men moet 'er byvoegen, dat het daarenboven een hoofdkleur zy, en zelfs de eenige hoofdkleur. Dit laatſte zal ſchynen moeilyk beweezen te konnen worden; ik zal het echter onderneemen, en dit zal het onderwerp van mynen derden Brief zyn. Maar voor af meene ik eene aanmerking te moeten mededeelen, welke zich hier voordoet, en my niet van myn onderwerp verwydert.

NEWTON houdt ſtaande, dat de mengeling van de zeven ſoorten van lichtſtraalen, welke hy ſtelt, belet dat het Wit een waare kleur zy. Deze mengeling, indienze wezenlyk ware, zou een geheel andere uitwerking hebben, waar op men, zonder twyfel, geen acht geſlagen heeft. Zy zou het Wit bederven en geheelenal vernietigen. Hy zegt, in zyne *Optica*, dat een lichaam 't welk twee ſoorten van ſtraalen terugkaatſt in gelyke maate, eene kleur aanneemt, welke een middenſoort is tuſſchen de twee kleuren van die ſtraalen, en van de eene zo veel heeft als van de andere. Dit zo zynde, zal een lichaam, 't welk lichtſtraalen van alle de ſoorten te rug zendt, een middenſoort van kleur moeten hebben tuſſchen alle die ſtraalen, eene kleur welke iet heeft van alle de kleuren van die ſtraalen, en gevolglyk niet wit zyn. Men zal dan geen Wit in de Natuur hebben. Zie daar waar deze hedendaagſche ſtelſels op uitloopen.

BERIGT WEGENS EENE ADDER, DIE HAARE JONGEN DOOR DEN HALS LOOSDE; MET DE OPHELDERING DAAR VAN.

Vervat in een Brief van den Heer CALOGIERA, *aan den Heer* VALLISNERI, *Hoog-Leeraar te Padua, en deszelfs antwoord op denzelven.*

OP het einde van September des Jaars 1724. wierdt de Heer *Calogiera* door een zyner Vrienden geroepen, om het

het wonderlykſt verſchynzel in de Natuurlyke Hiſtorie, te zien, daar hy of iemand tot hier toe aan gedagt had. Een Adder namelyk, welke haare jongen op eene ganſch onnatuurlyke wyze ter wereld bragt; Deze adder was, met verſcheide anderen van haar ſoort, in een kasje beſlooten, in het welke men, door middel van een glas, 't welk het eenig ſchutzel van voren was, alle haare werkingen duidelyk zien konde. Zy wierp dan twee jongen uit de keel en bek, waar mede eenige druppelen bloeds te voorſchyn kwamen. Toen vervolgde zy met den hals by tuſſchenpoozingen uit te ſteeken, als of zy hadt willen braaken. Men zag wel haaſt zig een derde jong vertoonen; Het kwam met den kop het eerſt te voorſchyn, maar vorderde zo langzaam, dat het twintig minuuten beſteedde, eer het geheel ter wereld kwam. Zo dra het 'er uit was, bleef de moeder eenigen tyd onbeweegelyk, waar na zy den hals op nieuws verlangde, en het vierde jong voortbragt, waar van de geboorte even lang als van het voorgaande duurde. De Heer *Calogiera* en zyn Vrind namen den adder nog meer dan een half uur waar, waarna zy, vervolgens weggegaan zynde, om het middagmaal te houden, zo bragt deze nog een vyfde jong ter wereld, en wel op dezelfde wyze als de voorgaande, naar het getuigenis der geenen, die zy 'er by gelaaten hadden, om ze waar te neemen.

Alle die vyf jonge adders kwamen te voorſchyn bewonden elk in een zeer dun vlies, van gelyke natuur, als de huiden, die de Slangen afleggen, maar tederder. Naauwelyks waren deze kruipende dieren een half kwartier uur in het kaſtje geweeſt, waar in zy 't eerſte levensligt kwamen te aanſchouwen, of zy begonden zig van zelve van dit vlies, of overtrekſel, te ontdoen; Zy vertoonden hun hoofd het eerſt, en ontblooteden vervolgens het overige van hun lighaam; De één hadt tot die geheele ontzwagteling ſlegts één dag van nooden, andere beſteedden 'er twee of drie dagen aan. Hunne lengte was, toen zy uit 's moeders lighaam kwamen, van omtrent 6 duimen, en hunne dikte, als die van eene ſchryfpen; Maar men zag ze oogenſchynlyk groeijen, en in den tyd van twee uuren, wierden zy nog eens zo groot, als toen zy eerſt geboren waren, groeijende altoos naar dezelfde evenredigheid van den tyd, zonder dat zy nog iets gegeeten hadden. In de maand van January, vervolgt de Heer *Calogiera*, toen myn Vriend 'er gebruik van wilde maaken, waren zy ten naaſten by van de gewoone grootte der adders. De moeder ſtierf niet, maar was integendeel zo ſterk en luſtig als te vooren.

Na

Na dit verhaal onderzoekt onze Natuurkundige de voornaamſte gevoelens welke men over de voortteeling der adders heeft voorgeſteld. Voor af maakt hy eene zeer verſtandige aanmerking, dat namelyk de meeſte Schryvers zodanige byzonderheden wegens dit onderwerp hebben bygebragt, (en laaten wy 'er byvoegen, over duizend andere onderwerpen, die tot de Natuurlyke Hiſtorie betrekkelyk zyn,) als zy niet zelve gezien, maar geleezen of hooren zeggen hadden. Zommigen willen dat de jongen eener adder den buik haarer moeder open ſcheuren, in hunne geboorte, om zig dus te wreeken over den dood huns vaders, die in het koppelen, door de moeder was gedood. Dit is het gevoelen van *Plinius*, van *Galenus*, en van den Poëet *Nicander*, welke dien dood in dezer voegen beſchryft; „ Wagt u, Reiziger, zorg„ vuldig van alle die wegen en bedekte plaatſen, daar het „ mannetje eener adder het geſtreel van 't wyfje, en haare „ moorddaadige tanden tragt te ontylieden. Hy vliedt haar „ uit al zyn vermogen; Zy vervolgt hem, met gelyke drift; „ Toorn en Liefde, Geilheid en woede zetten haar even „ kragtig aan. Zy ſpringt al ſchuiffelende, zy onderhaalt „ hem, en houdt hem vaſt. Hy geeft zig onvoorzigtig aan „ de bedriegelyke bekoorlykheden eener nootlottige liefde „ over. De onbedagte ſteekt zyn hoofd in de keel van haar, „ die hem zal doen ſneuvelen. Hy bevrugt haar, zy ſtreelt „ hem, zy lekt dat hoofd, het werktuig haarer geneugtens, „ maar eindelyk voldaan byt zy het wreedaartig af. De „ trouwlooze draagt in haaren boezem de vrugt van een ge„ ſlagt, dat deszelfs vader wreeken zal, met, als het ter „ wereld koomt, dien wreeden boezem te verſcheuren, die „ het gedraagen heeft ".

Anderen Schryvers beweeren, dat de adder ontvangt en werpt door eene opening, welke zy, drie of vier duimen boven het onderſt van den ſtaart heeft, en welke opening, naar hunne gedagten, het mannetje van het wyfje onderſcheidt. De Heer *Calogiera* is niet van die gedagten; Hy meent met *Galenus* en *Plinius*, dat de geheele voortteeling der adders door middel van de keel geſchiedt, en dat het met ander ſoort van Slangen op dezelfde wyze als met de viſſchen toega; Dit ondertuſſchen gelooft hy niet mede, dat het wyfje het mannetje den kop afbyt, dat zy dagelyks een jong voortbrengt, ten getale van twintig toe, gelyk *Plinius* beweert, en dat de laatſte, onverduldig om voor den dag te koomen, eindelyk de lyfmoeders en buik haarer moeder van elkander ryten, en zig dus een uitgang maaken;

Hy

Hy onderwerpt zyn oordeel in dit alles egter aan den Ridder *Vallisneri*, daar zyn Brief aan houdt, en zie hier, wat antwoord 'er dezelve op gegeeven heeft.

„ Het geval van de adder, die haare jongen door haar „ keel uitwierp, is verwonderlyk, en duister; en zou *De-* „ *mocritus* zelven genoeg te denken gegeeven hebben, toen „ hy in Tracië, in 't hol van Abdera, de geheimen der Na- „ tuur met oog en handen zogt Maar door hier veel op te „ denken, en te herdenken, en de adders te openen, en „ derzelver ingewanden te onderzoeken, heb ik eindelyk „ den weg ontdekt, welken deze kleine Slangetjes, vreem- „ delingen, om zo te spreeken, in hun eigen verblyf, zig „ zelven in den blinde en by geval gelukkig gebaand heb- „ ben, zonder dat 'er haare moeder door om hals geraakt „ is, of zelfs van schynt geleeden te hebben, en hoe zy, „ eene ganfch verkeerde baan inslaande, tot verwondering „ egter der Natuur, het ligt gelukkig hebben komen groe- „ ten. Ik heb my niet te vrede gehouden met de verschil- „ lende gevoelens myner Vrienden op te neemen, waar- „ van zommigen wilden, dat de moeder, na haare jongen, „ langs den gewoonen weg geworpen te hebben, dezelve „ weder levendig hadt doorgezwolgen, en vervolgens uit- „ gebraakt. Anderen, dat zy als met een omweg uit de „ lyfmoeder in de maag gekoomen, en ten dien einde alle „ de bekleedzels, die hen in den weg waren hadden door- „ geboord, en deze openingen zig vervolgens wederom „ van zelve geflooten hadden; enz. Ik heb de zaak op den „ gewoonen voet beschouwd, en vindt 'er niets in, 't welk „ men eigenlyk strydig met de Natuur kan noemen; Deze „ wordt in zommige gevallen wel eens gedwongen, om „ voor eene volstrekte noodzaakelykheid te wyken, en zig „ te schikken naar het geen zy niet voorkoomen of veran- „ deren kan. Het is my dan eindelyk gelukt, om de *route* „ te kunnen toonen, langs welke de jonge adders, zonder „ de vliezen of bekleedzelen der moeder te scheuren, een „ doortogt door haare keel hebben kunnen vinden.

Na dit kort Voorberigt, 't welk tevens een gedeelte van het onderwerp uitmaakt, verklaart de Heer *Vallisneri*, wat hy met zyne eige oogen gezien heeft. Voor eerst merkt hy aan, dat alle de adders, die hy waargenoomen heeft, haar jongen voortbrengen door dezelfde opening, waar door zy haare vuilighéden en uitwerpselen, haar drek, pis, enz. loozen, gelyk zy dit met verscheide andere dieren gemeen hebben. Hy bevestigt zyn getuigenis des aangaande, met dat

dat van verſcheide andere kundige waarneemers. *P. Valeriano* liet 'er de proef in een Vyver van neemen. Men zag de adders, die hy daar in hadt laaten zetten, koppelen, zig bevrugten, en jongen werpen, op dezelfde wyze als alle andere Dieren. *Ferrante* en *Spelliola* zetteden eene bevrugte Adder in een kaſtje, dat aan de kanten met yzerdraad in plaats van hout geſlooten zynde, gelegenheid verſchafte, om die dieren waar te neemen, en men zag ze op dezelfde wyze als andere wyfjes werpen.

Wat nu verder die Adder in het byzonder betreft, die het onderwerp onzer tegenwoordige betragtingen is, zie hier hoe de Heer *Vallisneri* dit verſchynzel beſchouwt en ontdekt heeft. Hy lettede eerſt met een verdubbelden aandagt op de inwendige geſteldheid der Adders, daar hy voorheen de ontleeding van gedaan 'en uitgegeeven hadt; en hem kwam in gedagten, dat de openingen van haare Lyfmoeders gemeenſchap hadden met de buis daar zy haare uitwerpzelen uitloozen; en waar in de endeldarm, en andere ontlaſting buizen tevens in uitliepen. Deze geſteldheid dier deelen bragt hem wel haaſt op den weg, om 't raadzel op te loſſen. De jonge Adders voldraagen zynde, zullen zig uit de zakken der Lyfmoeders hebben losgemaakt, om in de gemeene buis te koomen, daar zy door moeſten om het ligt te aanſchouwen; Zy zullen die opening door eenig natuurlyk gebrek zo wel geſlooten, of zo naauw gevonden hebben, dat zy 'er niet door konden koomen. Zig derhalven krommende en in allerhande bogten draeijende in deze buis, hebben zy by geval de opening van den Endel-darm aangetroffen. Van daar ſteeds opklimmende, en zig met het buigen en draeijen hunner leenige lighaamen, naar de bogten der andere ingewanden ſchikkende, zyn zy eindelyk in de maag, vervolgens in den ſlokdarm gekoomen, en, dus de keel haarer moeder uitgegaan.

Het zy aan het oordeel der ontleedkundigen overgelaaten, of de *route*, welke de Heer *Vallisneri* die jonge Adders doet neemen, moogelyk zy? Daar vertoont zig natuurlyker wyze eene zwaarigheid tegen, die hy voorzien en opgeloſt heeft. Hoe is 't te begrypen, dat de moeder, door zulk een onnatuurlyken loop der jongen door haare Ingewanden, niet meer geleeden heeft, en niet is omgekoomen? Dit koomt zegt hy, om dat zig die jongen naar de bogten der Ingewanden altoos buigen en krommen konden, en geene darmen behoefden te ſcheuren en te breeken, maar ſlegts voor eenige oogenblikken eenige verwydingen of afſchei-

ſcheidingen te maaken, waar door dan ook eenige druppelen bloed konden volgen. En om dit alles te beter op te helderen heeft hy 'er, naar de wyze der ontleedkundigen, figuuren bygevoegd, die men op éene Plaat by elkanderen zien kan.

Fig. 1. Als men op de eerſte figuur naauwkeurig let, zal men zien, dat men in den ſtaart der Adder de opening dier buize, die haar ter ontlaſting dient nergens verneemt, om dat dezelve met een klein plaatje of ſchub *a* bedekt is; welke onder aan halfrond is, en zig met het begin eener andere ſchub, die 'er op volgt, volmaakt vereenigt. Deze ſchaal of ſchub, dit bekleedzel dient om de Adder voor vuiligheid en ongemakken te beveiligen, daar zy, over de aarde kruipende, buiten dit, zekerlyk gevaar van zoude loopen. Dit dekſel kan op en neer gaan, naar welgevallen van het Dier, door middel van eenige ſteevige vezels of ſpieren, waar mede het van onderen voorzien is, en die zig met andere ſpieren vereenigen, welke aan het bovenſte gedeelte der opening leggen. Alle die vezels en ſpieren, zyn met kleine zenuwen, ter waarſchouwing en gevoel, en met alle noodige vaten van allerleie ſoort voorzien, om haare werking te kunnen doen, dat is te zeggen, om dat ſoort van deur te openen, of te ſluiten. Maar nu is het zeer moogelyk, en zelfs gemaklyk te begrypen, dat die ſchaal of ſchub, even eens als andere deelen van het lighaam aan ongeregeldheden, en ongemakken onderheevig zynde, zomtyds eens niet open of toe wil gaan; het zy dit koome door kramptrekking, door verlamming door een ſlymerig vogt, dat haar doen kleeven en vaſt houdt, of door eenig ander buitengemeen toeval, waar door de opening dier buis voor het uitkoomen der jongen kan belemmerd worden.

Fig. 2. De tweede figuur vertoont die zelfde ſchub opgeligt, en de uitgang geopend; Zie *b* men ziet den geheelen omtrek van de opening der buize, voorzien van eene menigte vezels, die van den buitenkant naar 't middelpunt *c* loopen, en die eene volmaakte *Sphincter* of Ringſpier maaken, welke dient om het gat te openen of te ſluiten, naar dat de behoeftens der natuur vereiſchen.

Fig. 3. De derde Figuur vertoont de voornaame ontknooping van het geval. Men ziet 'er de ingewanden van eene Adder geopend, de holte van het kanaal daar zy haar ontlaſtingen door heeft, *aa*, en waarin de twee lyfmoeders uitloopen, die aan haare einden zig wat verwyderen in de gedaante van een trompet *cc*. In deze lyf-

moe-

moeders koomt het zaad van 't mannetje, en hier uit dok komen de jongen, als zy voldraagen zyn, in die buis, daar wy zo dikwils melding van gemaakt hebben, en daar zy uit ter wereld koomen. Het mannetje heeft twee Leden ter voortteeling of bevrugting geſchikt, welke het door de opening van het kanaal *d* inbrengt, en waar van het één de eijeren, die in de regter, en het ander die, welke in de linker lyfmoeder zyn, beſproeit en vrugtbaar maakt. Dit is 't nog niet al; De aanbiddelyke hand des Wyzen Maakers heeft nog meer konſt in dit, zo verragt ſchepzel, getoond. Hy heeft de lyfmoeders met een dik en ſteevig valdeurtje, of klapvlies *ii* geſlooten, op dat het zaad niet in den darm *f* opklimmen, en dus met de uitwerpzelen vermengd, en bevuild worden mogt. Dit klapvlies geeft egter zeer veel mede, buiten 't welk zy de gemelde ſtof beletten zoude om in die buis te koomen, daar zy zig door ontlaſten moet. Men mag ondertuſſchen niet rede denken dat het zelve, ten tyde der koppeling, ſtyver en meer geſpannen worde, op dat al het zaad behouden en deels in de ééne, deels in de andere lyfmoeder koome, zonder in den endeldarm te raaken, ſchoon die 'er tuſſchen beiden loopt, zie *ff*.

Eindelyk ziet men in deze derde figuur de Pisleiders *gg* koomende uit de nieren *hh*, en brengende voorts in de gemeene ontlaſtbuis, de pis, die de Adders als voor een hulpmiddel ter ontlaſting dient, gelyk zy dit met andere Dieren, als Kameleons, Sprotten, Kikvorſchen, Vogelen en veele andere, die onze Schryver ontleed heeft, gemeen hebben.

Fig. 4. De vierde figuur vertoont eene Adder in arbeid *ab*, zo als dit naar 't gewoon beloop der Natuur toegaat.

Fig. 5. *en* 6. De vyfde en zesde figuuren vertoonen twee jongen, waar van de een nog in zyn bekleedzel *cc dd* zit, en het ander 'er zig van ontdoet, *efg*, wat het ander van de vierde figuur betreft, namelyk *b* dit koomt zonder bekleedzel te voorſchyn, om dat het voldraagen is.

„ Deze ſchets van ontleedkunde vervolgt de Heer *Vallisneri* geeft een genoegzaam begrip van het verſchynzel, „ dat wy poogden op te helderen. Men begrypt ligtelyk, „ dat de jongen dezer Adder, den natuurlyken doortogt „ geſlooten vindende, wederom zyn gekeerd, en dat zy de „ deur niet uit kunnende koomen, het venſter hebben open „ gemaakt, tot groote verwondering tevens en vermaak „ haarer moeder, welke op deze wyze van haaren laſt ont„ ſlaagen, en voor den dood bewaard wierdt".

Men begrypt ook, hoe deze Dieren in andere gelegenheden, den buik, welke ze droeg, gescheurd, en de moeder dus gedood hebben, om dat zy namelyk, den gewoonen doortogt geslooten vindende, het geluk niet hadden van door de opening des Endeldarms te kunnen koomen. In zulke gevallen zullen zy, door zig dikwils en geweldig heen en weder te beweegen, en tegen de bekleedzelen te stooten, dezelve eindelyk gebrooken, en zig dus van hunne gevangenis ontslaagen hebben, met haar om hals te brengen, welke hen op geene andere, of natuurlyke wyze het leven geeven konde; En gelyk dit ongemak moogelyk niet ongemeen onder de Adders zal wezen, zo kan men hier uit zeer gemaklyk den oorsprong dier fabel opmaaken, dat de jonge Adders, den dood hunnes vaders, op hunne moeder wreeken, met haaren buik in de geboorte op te ryten. Wat het getal der jongen betreft, en 't welk *Plinius* op twintig stelt, gelyk de dagen, waar in zy ter wereld koomen, de Heer *Vallisneri* bepaalt daar niets van, alleenlyk merkt hy aan dat *Plinius* eene enkele Adder twintig jongen in twintig dagen kan hebben zien voortbrengen, gelyk de Heer *Cogliera'er* ééne heeft gezien, die in drie uuren tyds vyf uit de keel wierp; Beide is het misschien even zeldzaam en onnatuurlyk. Maar de grootste zwaarigheid is, om dien schielyken groeij op te losen, die zo verbaazend snel voortging, dat zy, zonder eenig voedzel te nuttigen, in twee uuren tyds eens zo groot wierden, dan zy by hunne geboorte waren, en altoos evenredig voortgroeijden. De Heer *Vallisneri* erkent, dat alle dieren, van wat soort zy wezen mogen, zo dra zy de vrye lugt inademen, terstond wel wat grooter schynen te worden, dan zy op het oogenblik hunner geboorte waren; De rede is dat die lugt de longen, de ingewanden, en den buik uitzettende, en in alle de buizen der vogten dringende, daar in eene gelyke werking als in een blaas, en in alle poreuse lighaamen doen moet, maar dat dezelve eenig Dier in twee uuren tyds eens zo groot maaken zoude, dan het by deszelfs geboorte was, is iets, dat op geenerhande wyze te verklaaren, en met geene rede te gelooven is. De Heer *Vallisneri* agt dit eene vreesselyke vergrooting te wezen. De verbeelding der aanschouwers was door die wonderlyke vertooning sterk getroffen en verhit, men poogt voor zig zelve, men poogt voor andere, men poogt eindelyk voor elkander het wondere nog wondelyker te maaken; men bedriegt zig zelven en elkanderen eer men het vermoedt, en maakt zig aan ontrouwe berigten schuldig, zonder het te bedoelen.

C.

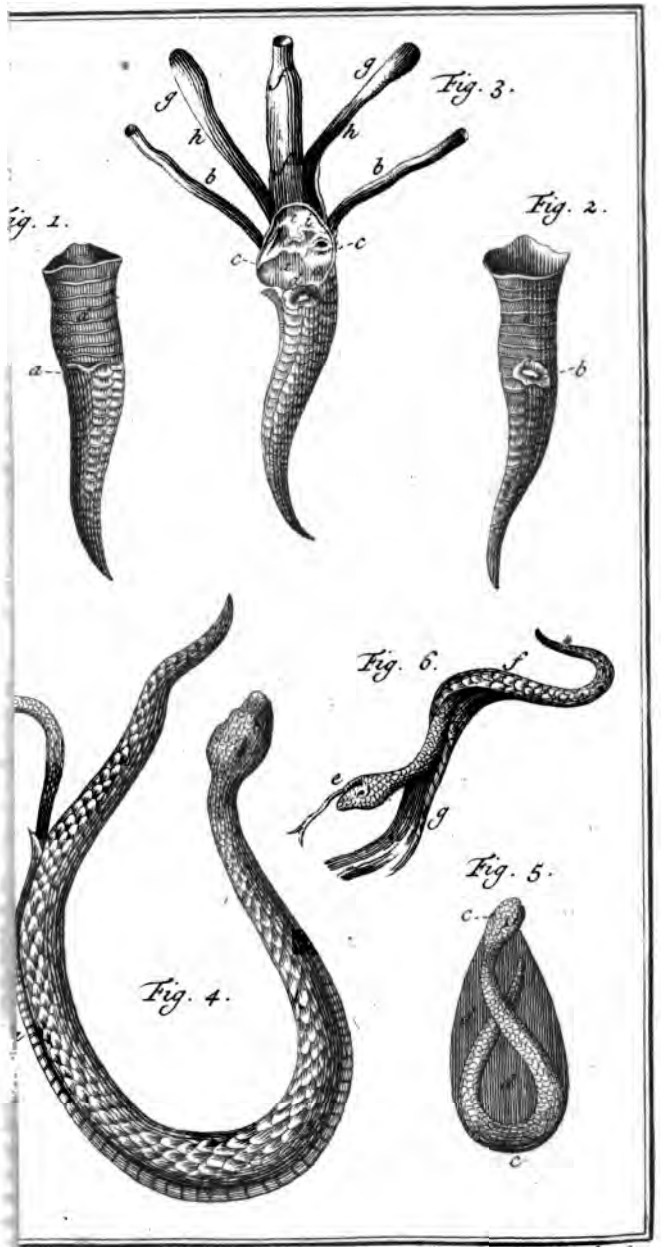
Fig. 3.
g
f
h
b
i
c
Fig. 1.
a
Fig. 2.
b
Fig. 6.
f
e
g
Fig. 5.
c
Fig. 4.
B.t de Bakker fec. 1762.

BESCHRYVING VAN EEN VENYNIGEN VISCH.

Urtica marina octopes venenata.

(overgenoomen uit *Le Nouv. Oecon. & Litter.* T. XXIX. p. 153.)

MYN HEER!

IK ſchryf UE. thans met zo veel meer vermaak, als ik, wegens een toeval, dat my onverwacht overkwam, grooter vreeze had, dat ik u nooit meer zoude hebben kunnen ſchryven. Myn regter arm namelyk is ſchrikkelyk gezwollen, en driemaal zo dik als de linker geweeſt; ik vreesde hem volſtrektelyk te zullen moeten verliezen, of 'er zelfs het leven by in te ſchieten, zie hier de gelegenheid, oorzaak, en omſtandigheden van dit toeval.

Giſteren met een volmaakt ſtil weder, op Zee zynde, beſchouwde ik eene vertooning, die voor my zo nieuw, als vermaakelyk was. Dezelve beſtondt in eene menigte doorſchynende blaazen, die vry groot waren, eene ſchoone kleur hadden, en op Zee dobberden; Ik giſte terſtond, dat het de zeilen van den Natilus waren, die Pope beſchreeven heeft, en belastte aan myn volk, om naar den kant dier blaazen toe te roeijen, om 'er eene van te krygen. Maar zo dra ik 'er digt bykwam, bemerkte ik myne dwaaling. Ik bekeek ze terwyl 'er de Zon opſcheen, en zag, dat het niets anders ware, dan eene verzameling van ſtof, half vloeijbaar, zo helder als rotswater, en de lyvigheid van hartshoorn hebbende.

Het bovenſte gedeelte was eene holle en ledige blaas, van grootte als een kinderhoofd; het zelve was van allerhande kleuren, trekkende naar het ſchoonſte purper, donker fiolet, en vleeſch-koleur. Alle die kleuren ſaamen, maakten door de weerſtuiting der Zonneſtraalen eene bekoorlyke mengeling. Onder aan die blaas waren andere kleinere blaasjes, niet grooter dan erten, en van een Zee groene koleur, netjes geſchikt. Het vlies dat ze alle bedekte, was van de dikte omtrent van een daalder, en deszelfs golvingen maakten door de te rug kaatſing des ligts, de ſchoonſte verſcheidenheid van koleuren. Het bed daar deze blaas op lag, geleek wel naar eene laag geley, wat dikker egter en lyviger van zelfſtandigheid, van de breedte als een gewoon tafelbord, en van eene blauwgroene kleur. Daar vertoonde zig niets, dat naar kop of ſtaart geleek, en men kon niet onderſcheiden, waar de mond of *anus* van dit vreemde dier ware. Daar ſtaken egter ter wederzyde agt armen of beenen uit, die niet rond, maar met een ſoort van franjes voorzien waren, welke men altoos zag beweegen. Zy loopen in een punt uit, zyn zes duimen lang, en ook Zee-groen van kleur. Dit dier ſchynt geheel geen vermogen te hebben van zig te kunnen beweegen, wordende door den wind en golven heen en weder gevoerd, en hebbende volſtrekt geene keuze of magt, om zelfs door het zinken of nederduiken eenig gevaar te ontwyken. Het is verordend om op de oppervlakte van het water te moeten blyven, tot dat het of door de Zon verſchroeid en gebrand, of door de golven verbryzeld, en aan ſtukken gereeten wordt. Toen

Toen ik het ſchepzel dus naar myne beſte vermogens onderzogt had, wilde ik een dier blaazen vatten en mede neemen, maar ik maakte eene zeer kwade rekening, en het is my niet mogelyk om u die yſelyke pyn te beſchryven, die ik gevoelde. In minder dan een minuut was ik net in dezelfden ſtaat, als iemand, die in den mond van een brandenden Vuur-Berg was neergeſtort. Geen ys is zo koud, als dit verſchrikkelyk dier, wanneer men 't eerſt aantaſt, maar naauwelyks had ik het aangeraakt, of die fraeije vertooning, die my eerſt zo bekoord hadt, was geheel weg, en ik zag in derzelver plaats niets anders, dan een walgelyke hoop vuiligheden. Die ſchoone blaas borſt, de pooten van het dier ſloegen over myn hand heen, trokken zig op, en beſlooten dus denzelven. Een vergiftig vogt liep ook uit dat foort van franjes, daar ik van gewaagd heb, en zo dra dit uitgeſtort was, liep myn ganſche vel op, en ik leed zulk eene geweldige en allerysſelykſte pyn aan myn arm, als of dezelve in brandende zwavel was gehouden geworden. Het geen myne ſmart vermeerderde, was, dat alle de zelfſtandigheid van het dier, daar als half gedroogde lym aanzat, en dat men genoodzaakt was, om 'er dezelve met meſſen af te ſnyden, en te ſchraapen. Myn arm en een gedeelte van de regter zyde, zwollen geweldig, en de brandende hitte die my verteerde duurde van 's morgens, tot drie uuren na den middag. Men bette de toen myn arm met wyn en olie, dat my nog meer deedt lyden, maar dit was egter tot myn beſt, want ik was dien eigen avond herſteld, en trok 'er een bewys uit, dat de goede Samaritaan in het nieuwe Teſtament bekwaamer Heelmeeſter was, dan alle de Chirurgyns van Europa.

Toen ik by onze Matroozen, wegens het geen deze dieren betreft, wat naauwkeuriger berigten innam, zeiden zy my, dat het zeer gemeen was, om dezelve by ſtil weder te zien, en dat als men dezelve digt aan ſtrand vernam, dit voor een zeker teken van een naderend onweder gehouden wierdt; dit kwam 'er egter thans niet na, want wy hielden altoos ſchoon weder. Zy worden door de baaren dikwils op ſtrand geſmeeten; als men ze onder de voeten krygt, barſtenze, en ſlaan als andere blaazen. Als de matroozen, die doorgaans barrevoets zyn, het ongeluk hebben, van dus onverhoeds op een te trappen, lyden zy 'er ook van, ſchoon niet zo veel als ik, omdat het dier alsdan reeds in een kwynenden toeſtand is, en het vel dier menſchen veel dikker is, dan het myne. Zy voegden 'er eindelyk by, dat wyn en olie het beſte hulpmiddel was, dat men tegen dit vergif gebruiken konde.

Dit dier is in de Ooſt-Indien bekend. Het is dat, het welk de Heeren *Du Bois* en *Ray* genoemd hebben *Urtica marina ocłopes venenata*. Maar ik meene niet, dat 'er nog zulk eene breede beſchryving, als ik 'er van gedaan hebbe, van voor handen is. Schoon het hulpmiddel, dat ik aangeweezen hebbe, zeer eenvoudig is, hebben 'er de Indiaanen egter nog geene kennis af, want zy meenen nog, dat dit vergif altoos doodelyk zy.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 93.

KENNIS EN BETRAGTING.

ALs men eenige weetenſchap of konſt zal leeren, dient men vooraf de noodige kundigheden te hebben, welke als ten grondſlage daar van dienen; maar weinige dergelyke voorafgaande toeſtel is 'er tot het kennen of betragten der zedelyke wetten van Deugd en Betaamelykheid van nooden. De kennis van ons eigen hart, of de vereiſchte opletten-heid, op het geen 'er in onze zielen omgaat, kan ons reeds eene genoegzaame kundigheid van onze zedelyke verpligtingen verſchaffen; En zo wy ſlegts behoorlyk agt geeven op onze eige denkbeelden op de voorſchriften van ons eige verſtand en rede, zullen 'er maar weinige deelen in de betragting van onzen pligt voorkoomen, waar omtrent wy in twyffel behoeven te ſtaan, wat party te kiezen.

Het is met dit alles egter zeker, dat alle verſchillende ſoorten van weetenſchap elkanderen opheldéren en verſterken; en hoe verder wy onze navorſchingen in de kennis van eenige nuttige waarheden uitſtrekken; hoe kundiger wy worden in het algemeen, hoe klaarder en volkomener wy de volle kragt en uitgeſtrektheid van alle onze zedelyke verpligtingen begrypen zullen. Schoon de wetten der deugd in een zeer eigenlyken zin gezegd kunnen worden, ons natuurlyk, dat is te zeggen, overeenkomſtig met de eigenaartige geſteldheid van onzen redelyken Geest te zyn; onderregting egter en weetenſchap is dikwils van den uiterſten dienst, om den waaren zin dier wetten in alle byzondere gevallen op te helderen, en dezelve altoos met elkanderen overeen te brengen. De gevallen daar wy ons zelven van tyd tot tyd in bevinden, de omſtandigheden, waar in wy onze medemenſchen aantreffen, zyn zo verſchillende, en veranderen zo onophoudelyk, dat wy wel degelyk ons werk behooren te maaken, om van dit alles zo naauwkeuri-

ge kundigheden, als moogelyk is, te krygen, en de verſchillende bepaalingen, die wy te volgen hebben, in voorraad te kennen.

Zonder genoegzaame kennis daarenboven van alle die waarheden, welke tot het beſtaan, de volmaaktheden, en de beſtiering van het Opperwezen betrekking hebben, moet het begrip onzer verpligtingen, en zelfs eene Zekere Bepaaling hoe in alle gelegenheden te handelen, zeer gebrekkig wezen.

Zo dra wy integendeel wegens het Beſtaan eener Godheid bondig overtuigd zyn, zo dra wy zyne volmaaktheden en beſtiering kennen, kunnen wy in duizend gelegenheden opmaaken, wat hy van ons vordert, en wat wy jegens ALLE onze medemenſchen betragten moeten, om dat zy allen gelyk, allen kinderen van eenen vader zyn, en de groote pligten dus, welke wy onderling hebben waar te neemen, jegens *allen* op één uitkoomen.

Edog ſchoon de Natuur en omſtandigheden der menſchen in het algemeen gezegd mogen worden, *gelyk* te zyn, zo mag men, ter zelfder tyd, egter met rede vaſtſtellen, dat 'er oneindige kleinere verſchillen zyn in de geaardheden, zo wel als omſtandigheden van elk der byzondere Leden van het menſchdom, welke naauwkeurig in agt genoomen moeten worden, willen we ons niet telkens aan misſlagen en onvoorzigtigheden jegens dezelve ſchuldig maaken, en geduurige verwarringen in de ſamenleeving verwekken. Hy derhalven, die eene naauwkeurige en volleedige kennis van zyn pligt zoekt te verkrygen, moet alle die kleine verſchillen in de geaardheid en omſtandigheden dier menſchen, waar mede hy eenige betrekking heeft, of krygen kan, zo goed als hem moogelyk is, leeren kennen. Hy zal zelfs wel doen, met zig op de Hiſtorie van het menſchdom in het algemeen, en het verſchillend beloop der driften toe te leggen, waar uit Hy telkens nuttige Leſſen voor de beſtiering van zyne eige hartstogten, maar inzonderheid, voor zyn uitwendig gedrag zal kunnen trekken.

Maar nogmaals het is boven alles noodig, dat wy God in alle zyne volmaaktheden, en in alle betrekkingen, die wy tot Hem hebben, leeren kennen. Het is niet alleen noodig om de Hoofdwaarheden van de Natuurlyke Godgeleerdheid te bevatten, voor zo verre als dezelve de grondſlag zyn van dat gedeelte der Zedekunde, het welk byzonderlyk met den naam van GODSVRUGT, of de pligten jegens het Opperwezen wordt uitgedrukt; Nemaar dezelve hebben haaren in-

vloed

vloed ook op alle andere deelen van onzen pligt, en zetten ydere dringrede, waar door wy tot eenige deugdzaame daad genoopt kunnen worden, eene nieuwe kragt en leven by. Zommigen zelfs der voornaamste en algemeenste beginzels der Zedekunde hebben zeer weinige of geene kragt, om ons tot derzelver betragting te beweegen, byaldien zy niet door het beſef van een Alömtegenwoordig, Alweetend, Almagtig, Wys, Heilig God, die de deugd bemint, en ons BELAST om in zulke, of zodanige gevallen, dus of zo te handelen, onderſteund en aangedrongen worden

Dat beroemd beginzel inzonderheid van de oude Wysbegeerte; „ Dat de Deugd beſta in eene handelwyze overeenkomstig onzer Natuure "; ſchynt van allen vasten en wezenlyken grondſlag ten eenemaal ontbloot te zyn, byaldien wy de ſtraks gemelde denkbeelden van het Opperwezen niet mede in aanmerking neemen, of ten grondſlage voor het zelve leggen. Want wat is het, dat ons verpligt, om de voorſchriften onzer Natuure zo ſtandvastig te volgen? Ik erkenne, dat het mogelyk zy om ons zelven door eene lange ſaamenſchakeling van bewyzen en gevolgen te overreeden, dat de geſteldheid onzer Natuure inderdaad de beste zy, en dat derzelver Geleid-draad te volgen, ons eene Betaamelyke zo wel als Heilzaame Regel van Gedrag verſchaffen kan. Dit zeg ik, erkennen wy, maar het is, aan den anderen kant, even zeker, dat deze wyze van redeneeren den meeste menſchen te afgetrokken en ingewikkeld is, en dat deze Regel dus van zeer weinigen gekend of gevolgd kan worden, om dat hun Verſtand niet bekwaam is, om alle die ſaamgeketende gevolgen na te gaan. Maar zo dra wy bedenken, dat de Groote Schepper der Natuur een Wezen van oneindige volmaaktheden is, zo wordt het beſluit aanſtonds gemaklyk en eenvoudig; dat Hy ons eene goede geſteldheid van Natuur zal gegeeven hebben, en dat wy derhalven alles, daar ons deze geſteldheid wezenlyk toe leidt, als daar wy door onze natuurlyke neigingen inderdaad toe gedreeven worden, heilzaam zo wel als betaamelyk mogen agten om in de voorkoomende gevallen van het Leven te volgen.

En ſchoon het zelfs met betrekking tot de Deugd in het algemeen, zeker zy dat dezelve Haare eige belooning medebrenge. „ Zo begrypt een yder egter ligtelyk, dat de „ ſterkſte Dringredenen tot een Heiligen wandel uit deze „ bedenking genoomen kunnen worden, dat 'er een God „ zy, die de wereld regeert, en toeverzigt op de Bedry-

„ ven der menſchen heeft, om dezelve in dit, of een ander „ leven, naar verdiensten, te vergelden". In veele gevallen is 'er zelfs geene andere dan deze bedenking, welke met moogelykheid in ſtaat kan wezen, om ons onzen Pligt getrouwelyk te doen betragten; En in alle gevallen is dit de groote Bron der vergenoeging en vreugde, welke uit de betragting van onzen pligt moet geboren worden, en ons zo noodig is, om dien moeijlyken loopbaan ten einde toe, blymoedig door te doen loopen.

Willen wy derhalven in de Kennis en Betragting der Zedekunde vorderen, zo laaten we eerst onze overtuiging der gemelde allergewigtigſte waarheden op goede gronden vestigen, en dezelve in haar volle uitgeſtrektheid overdenken, zy zullen ons, in de meeste voorvallen, onzen pligt leeren, en, in allen, denzelven rustig doen volgen.

Men moet ons egter niet verkeerdelyk begrypen, nog ons zeggen te verre trekken. Het is tot de beoeffening der Zedekunde, of tot een deugdzaam gedrag geenzints noodig, dat wy in alle Overnatuurkundige Beſpiegelingen, tot God en zyne Voorzienigheid betrekkelyk, bedreeven zouden zyn, of eene volledige kennis van de Historie van het Menſchdom hebben. Naar de omſtandigheden, waarin het gros der menſchen zig bevindt, is dit volſtrekt onmoogelyk voor de meesten. Een behoorlyke Kennis van de Hoofdwaarheden, welke haar opzigt op het Opperwezen hebben, en eene algemeene kundigheid van der menſchen Aart en Neigingen is hier genoeg, als men niet verder komen kan; En dit is iets, dat alle menſchen onder de beſlommeringen van hun beroep zeer wel in ſtaat zyn te verkrygen. —— Waar uit men dan, na alle deze opheldering en duidelyk zjet waarom wy in den beginne zeiden, dat „ 'er tot de Kennis „ en Betragting der Deugd zo veele voorafgaande kundig„ heden niet van nooden waren, gelyk de meeste andere „ weetenſchappen vorderen". Schoon het ter zelfder tyd zeker zy, dat een oplettend en deugdlievend Menſch ijder merkwaardig geval, dat hem in de geſchiedenisſen voorkoomt, ijdere ontdekking, die Hy in de menſchelyke drifften doet, en ijdere nieuwe kundigheid in de Natuurlyke Historie, of tot eene naauwkeuriger kennis, of tot eene yveriger betragting zyner pligten zal weeten te gebruiken, en zodanig zyn alle andere waarheden met de Zedekunde verbonden, dat 'er geene derzelver is, of zy kan haare nuttigheid ter aanmoediging hebben, of ons althans tot groottere volmaaktheid leiden, en verhevener ſchepzels doen worden.

Maar

Maar boven alle de genoemde hulpmiddelen hebben wy nog het voordeel der Godlyke Openbaaringen, welke van een oneindigen dienst zyn in het onderzoek en de beoefening der Deugd. Wy behooren hier derhalven een byzonderen aandagt op te vestigen, en van deze heilzaame onderregtingen, voorſchriften, en aanmoedigingen alle mooge-lyk gebruik in onze zedelyke onderzoekingen te maaken.

Zommigen hebben inderdaad onvoorzigtig vastgeſteld, dat alle dergelyke bedenkingen, uit de Openbaaring ontleend, geheellyk uitgeſlooten moesten worden, uit eene verhandeling van enkele Zedekunde of Natuurlyken Godsdienst. Terwyl anderen, door een blinden yver voor het Christendom vervoerd, een ganſch ſtrydigen weg zyn ingeſlaagen, en gedreeven hebben. Dat een Christen Zedeſchryver geene andere beginzels behoort vast te ſtellen, geene andere beweegredenen aan te dringen, dan die Hy uit het Euangelium gehaald heeft, of daar in regtſtreeks of van ter zyden worden voorgedraagen.

Dit laatste begrip behoeft zekerlyk niet ernstig wederlegd te worden. Elk, die een onbeneveld oordeel durft volgen, begrypt aanſtonds van zelve, dat het niet anders, dan tot eer van den Christelyken Godsdienst ſtrekken kan, dat men deszelfs overeenkomst en vriendelyke ſaamenſtemming met de Hoofd-waarheden, Leerſtukken, Grondregels en Wetten van den Natuurlyken Godsdienst duidelyk aantoone; en doe zien, dat de Godlyke Openbaaring op de onveranderlyke voorſchriften van rede en waarheid gevestigd zy, ſchoon zommige byzonderheden, welke daar in voorkoomen, van dien aart zyn, dat het menſchelyk vernuft, buiten de onmiddelyke hulp des Allerhoogsten, die misſchien noit ontdekt zoude hebben.

En wat het eerste gevoelen aangaat, het kan zekerlyk niet anders, dan ondankbaar geoordeeld worden aan den liefderyken God, welke ons deze heilzaame Bron der allernuttigste kundigheden zo gunstiglyk geopend heeft, om dezelve ten eenemaal te verwaarloozen, en voorby te gaan, om alle onderregtingen af te ſnyden, enkel om dat ze in de Openbaaring geleerd worden, alle dringredenen van de hand te wyzen, om dat ze door den Heiland en zyne Apoſtelen gebezigd worden, en geene agt te geeven op de dierbaarste waarheden, om dat wy derzelver ontdekking aan een boven-natuurlyk ligt allereerst verſchuldigd zyn. Dit zeg ik, is ondankbaar jegens het Opperwezen, en tevens nadeelig voor ons zelven en onze medemenſchen; om dat

wy ons zelven op deze wyze van de allerheilzaamste hulpmiddelen ter deugd berooven, welke de Godheid van genoegzaam belang heeft geoordeeld, om ons door eene onmiddelyke werking van zynen Geest bekend te maaken.

Het betekent niets, te zeggen, dat het Ligt der Natuur klaar en duidelyk genoeg zy, om alles, wat tot onzen pligt betrekking heeft, met eene volkoome zekerheid te ontdekken. De aanwyzingen en voorſchriften van onze rede en gezond verſtand zyn ongetwyfeld zeker en onveranderlyk, byaldien wy ſlegts alle omſtandigheden kennen en behoorlyk in aanmerking neemen; konden wy hier omtrent gerust zyn, en ons zelven inzonderheid voor alle verleidingen onzer Driften, óf de Dwaalingen onzer begoogelde verbeelding wagten, zo zoude de gezonde rede inderdaad een goed en veilig geleide wezen. Maar onze begrippen zyn zo bepaald, ons oordeel zo wankel, dat men zig geenzints behoeve te verwonderen, dat alle de oude Wysgeeren met malkanderen niet in ſtaat geweest zyn, om een geregeld *Systhema* van Zedekunde voor den dag te brengen.

Ja! hoe groote vorderingen wy in onzé dagen in eene geregelde bevatting onzer Pligten, en in een duidelyk beſef van de dringredenen, die 'er ons toe noopen moeten, gemaakt mogen hebben. Het is egter voor elk onbeneveld oog ten vollen blykbaar, dat wy deze voordeelen voornaamlyk aan de Godlyke Openbaaring te danken hebben. Schoon veelen dit niet in aanmerking neemen, of zelfs onwillig zyn, om den oorſprong te erkennen, waar uit hen die juiste begrippen, die nette kundigheden, daar zy thans mede praalen, eeniglyk zyn toegevloeid.

Het verdient hier eene byzondere opmerking, dat zelfs de Redeneeringen en Zedekunde der Heidenſche Wysgeeren, ſtraks na de verkondiging van het Christendom, veel eenpaariger, uitgeſtrekter, en met den anderen beſtaanbaarer worden, dan zy ooit te voren waren.

Wy zullen derhalven in het vervolgen van ons voorgenoome werk, ons zelven verbonden agten, om alle Zedelyke voorſchriften, die ons in het Euangelium voor koomen, aan te neemen, alle deszelfs heilzaame wetten te erkennen en voor te draagen, en die dringredenen, waar mede derzelver betragting geſtaafd wordt, te voegen by de voorſchriften en aanmoedigingen, welke het Ligt der Natuur aan het menschdom in het algemeen, in alle tyden heeft verſchaft. ——

LAAT

LAAT ONS NU NOG EERST DE GESTELDHEID VAN GEMOED BEPAALEN, WAARMEDE WY TOT HET VERDER ONDERZOEK DER ZEDEKUNDE BEHOOREN VOORT TE GAAN.

Dit onderzoek aan te vangen zonder eene ZEDELYKE GESCHIKTHEID der ziele, kan elk begrypen, dat eene tastbaare ongerymdheid zy. Want byaldien wy niet voorhebben om deugdzaam te leeven, waar toe zullen wy de voorſchriften der deugd onderzoeken? Byaldien wy niet geneigd zyn, om de regelen van gedrag, die wy ontdekken, te volgen, wat zal het ons baaten, die te kennen? Die kennis moet ons immers inderdaad zo wel veragtelyker als ſnooder en misdaadiger maaken, dan of wy in een ſtaat van volkoome onkunde gebleeven waren Maar zo de kennis onzer pligten noodig zy, zo begrypt men aan de andere zyde ligtelyk, dat dit ſtuk allen onzen aandagt en naarſtigheid, alle de vlyt en inſpanning, die wy in ſtaat zyn aan te wenden met rede vordert.

Wy zoeken geenzints de geſtrengheid der STOÏSCHE Wysgeeren na te volgen, welke van hunne leerlingen vorderden, om zig, terwyl zy zig met de wysgeerte bezig hielden, een langen tyd, met geene andere zaaken te bemoeijen, nog hunnen aandagt op eenige andere voorwerpen te vestigen. Dit is volſtrektelyk onbeſtaanbaar met de omſtandigheeden, daar zig het gros van 't menschdom in bevindt. Het is egter ook onmoogelyk om in de waare wysheid en goedheid merkelyk te vorderen, byaldien wy op de wetten van rede en deugd ſlegts nu en dan, en als ter loops, een wuften aandagt vestigen; en het belang der Zedekunde is zelfs te groot, dan dat wy verſchoonlyk zouden geoordeeld kunnen worden, wanneer wy iets anders met meerderen ernst en yver behartigden.

„ Zedelyke wysbegeerte is de groote konst, om ons zel„ ven in der tyd zo gelukkig te maaken, als de omſtandig„ heden dezer wereld eenigzints vergunnen, en hier na„ maals zulk een volmaakt heil te bezorgen, als evenredig „ is met den ernst onzer pogingen. Het is de konst daar„ enboven, om ons zelven zo nuttig aan onze medemen„ ſchen te maaken, als wy in dien kring, waar in wy geſteld „ zyn, kunnen doen". Zyn dit nu geene oogmerken, om allen onzen yver op te wekken? geene voorwerpen, om onze ernst by aanhoudenheid gaande te maaken? — En ſchoon eene matige kennis van de regels der Zedekunde en eenige kleine gelykformigheid in ons gedrag met die wetten

misschien génoeg zou mogen wezen, om ons voor de opspraak der menschen te dekken, en voor 't oog der wereld te regtvaardigen; behooren w' egter tot onze eige voldoening, by ons zelven niet bewust te zyn, dat wy ons best gedaan hebben, en steeds voortgaan te doen, om, ware het mogelyk, den hoogsten trap van volmaaktheid tevens en geluk te beklimmen, die een sterveling kan besteygen? Of kan eenige pooging, welke wy tot een zo heilzaam en loffelyk oogmerk doen, immer missen, om zulke aangenaame gevolgen voort te brengen, en ons zulk eene lieffelyke bron van 't allerzuiverst genoegen te openen, als genoeg in staat is, om allen onzen arbeid, reeds in dit leven, rykelyk te vergelden?

Konden wy de deugd in alle haare natuurlyke schoonheid afschetsen; konden wy dien zuiveren wellust, dat stil genoegen, die waare gelukzaligheid vertoonen, welke menschen van een godvrugtigen levenswandel by zig zelven smaaken naar evenredigheid dat zy haare wetten volgen; konden w' aan den anderen kant de nadeelen der ondeugd levendig doen voelen, en den Lezer den onrust welke tomelooze driften; de kwellingen, welke eene hollende verbeelding; die martelingen inzonderheid, welke een knaagend geweten veroorzaaken, levendig onder het oog brengen; zulk eene schildery zoude ons gewisselyk met de blakendste begeerte vervullen, om den hoogsten top van deugd en volmaaktheid met allen yver te beklimmen.

Het is ondertusschen maar al te waaragtig, dat zommigen der genen, welke in de kennis der Zedekunde meest hebben uitgeblonken, zeer gebrekkig in de bestiering van hun gedrag geweest zyn. Ja! Het is eene beklaagelyke waarheid, dat wysgeerige kundigheden veel eer dan een wysgeerig gedrag zyn aan te treffen. Maar laat dit ons den moed niet beneemen. De oorzaak dier wanstaltige strydigheid wyst haar zelve duidelyk aan: onze rede en oordeel stemt met de wetten der deugd altoos volmaakt wel overeen, en neigt ons tot derzelver betragting. Maar de beslommeringen des levens trekken 'er onzen aandagt zomtyds van af, en in deze noodlottige oogenblikken lieten zig onze onbedagte Wysgeeren door hunne kwalyk getemde driften vervoeren tot het geen hunne rede veroordeelde, en zy in bedaarden gemoede moesten wraaken. Dus gingen dikwils alle de vrugten van langduurige bespiegelingen in één oogenblik ongelukkiglyk verlooren.

Maar kan iemand in twyffel trekken, of hy het vermo-

gen

gen hebbe, om zyne driften te beteugelen, en te doen het geen hy begrypt zyn pligt te zyn? wy zien voor onze oogen, dat zommigen onzer medeſchepzelen zeer groote vorderingen in de zedelyke deugd gemaakt hebben; maar het geen zy ten dezen opzigte deeden, ſtaat dat in onze magt niet, om ook te doen, als wy 'er ons met allen ernst op uitleggen? Laat ons dan op zulke voorwerpen zien, en voortaan poogen, om hen, die in Deugd en Godsdienſt hebben uitgeblonken, zo niet voorby te ſtreeven, ten minſten te evenaaren!

Maar ten dien einde moeten wy een vast voorneemen opvatten, om alle belet-oorzaaken welke ons in dezen heilzaamen loop zouden kunnen hinderen, uit den weg te ruimen. Daar zyn geene hinderpaalen, dan die, welke in onze eige verkeerde geſteltheid gevestigd zyn; verbeter die geſteldheid, en zy vallen van zelve om ver.

„ Het is moeijelyk" zal men my te gemoet voeren; dog moeten wy de vermogens, welke God ons geſchonken heeft, niet te werke ſtellen? Of zullen wy dezelve te vergeefsch ontvangen hebben? maar nu; byaldien wy ons getrouwelyk uitleggen, om alle nodige of dienſtige kundigheden te verkrygen, zullen wy niet ſlegts onzen pligt in meest alle voorkoomende gevallen van dit leven leeren kennen, maar tevens ook zulke waarheden ontdekken, en geſtadig levendig voor den geest hebben, welke ons den zelven eigenaartig moeten doen betragten. En zo het ons waarlyk ernst is, om ons zelven te verbeteren en te volmaaken; zo is 'er geen de minſte twyffel aan te ſlaan, of wy zullen onze Hartstogten wel haast onder het beſtier van eene verligte rede brengen, en volkoomen meester worden. Maar nogmaals hier toe wordt een vast en onwrikbaar beſluit vereischt, om alle overdenkingen af te ſnyden, alle begeertens te dooden, alle bezigheden te vermyden, welke ons in dien deugdzaamen loop hinderlyk zouden kunnen wezen.

Wilde het menschdom naar deze beginzels handelen, hoe aangenaam, hoe lieffelyk, hoe ſchoon zou zig deze aarde vertoonen! Hoe genoegelyk zouden we allen onze dagen verſlyten. Maar willen anderen hunne rede verzaaken, en zig zelven bederven, het ſtaat ten minſten aan ons, om alle de voordeelen, welke onverbreekelyk aan eene redelyke deugdsbetragting verknogt zyn, te genieten!

Laat ons derhalven, dewyl wy ons zelve de naaste zyn, in dit opzigt allereerst voor ons zelven zorgen; Dat is te zeggen allereerst zelve poogen, om deugdzaam en gelukkig

kig te worden. God belast het ons door de ſtemme der rede, der Natuur, en in zyn Woord. God heeft 'er ons derhalven de noodige vermogens toe gegeeven; En gevolgelyk zyn onze poogingen opregt, daar kan, daar mag niet aan getwyffeld worden, of zy zullen van een gelukkigen uitſlag, van volmaaktheid namelyk en heil, gevolgd worden.

DE HISTORIE DER QUAKERS
door den Heer
DE VOLTAIRE.

DE Quakers rekenen hunnen eerſten afkomst van Jeſus Christus, die naar hun voorgeeven, de eerſte Quaker was. De Godsdienst zeggen zy, wierdt bykans aanſtonds na zyn dood bedorven, en bleef in dien ſtaat van verval, omtrent 1600. jaaren. Daar waaren egter altoos eenige heimelyke Quakers in de wereld, welke zorg droegen, om het heilig vuur, overal elders uitgedoofd, te onderhouden, tot dat dit licht zig in Engeland in den jaare 1642. begon te verſpreiden.

Het was in een tyd als drie of vier gezindheden Groot-Brittanje door burgerlyke oorlogen, in Gods naam aangevangen, verwoesteden, dat een zekere GEORGE FOX, uit het Graafſchap van Leicester, Zoon van een Zy-weever, in 't hoofd kreeg, om als een regt Apostel, zo als hy voorgaf, te gaan prediken, dat is te zeggen zonder dat hy leezen of ſchryven konde. Het was een jongman van vyf-en-twintig jaar, van onbeſprooke zeden, en op eene heilige wyze krankzinnig. Hy was van 't hoofd tot de voeten in leer gekleed, hy ging van Dorp tot Dorp, predikende of liever ſchreeuwende tegen den oorlog en de geestelykheid. Had hy zig aan het eerſte alleen gehouden, en ſlegts de lieden van den Degen aangetast, zoude hy niets te vreezen hebben gehad, maar hy raakte ook de mantels aan. Men zettede hem derhalven wel haast gevangen, en bragt hem naar *Darby* voor een Vrederegter. Fox verſcheen voor zyn Regter met zyn leere muts op 't hoofd. Een Diender gaf hem een goeden ſlag; Vagebond zeide hy, weet je niet, dat je blootshoofds voor myn Heer den Regter moet verſchynen! Fox keerde hem de andere wang toe, en badt hem, dat hy hem, om Gods wil, daar ook een ſlag op wilde geeven. De Regter van *Darby*, wilde hem den eed afneemen, eer hy hem verder ondervroeg. Je moet weeten myn vrind, zeide hy,

aan

aan den Regter, dat ik den naam des Heeren nooit ydelyk gebruik. De Regter bemerkende, dat dit menſch hem altoos met *je* bejegende, zondt hem naar het Simpelhuis van Darby, om hem daar te laten geesſelen. George Fox ging al zingende en den naam des Heeren loovende naar het Dolhuis, daar men niet verzuïmde om de Sententie van den Regter met alle ſtrengheid uit te voeren. Zy, welke dit ter uitvoer bragten, waren ondertusſchen niet weinig verwonderd, toen zy ophoudende, den Patient hoorden verzoeken, dat zy hem, ten nutte zyner ziele, nog eenige roeden geeven wilden. Die lieten zig niet lang bidden; Fox kreeg dubbel deel, en bedankte zyne beulen zeer hartelyk. Eerst lagtte men hem uit, vervolgens luiſterde men naar zyne reden, en gelyk de geestdryvery eene ziekte is, die altoos beſmet, zo wierden 'er verſcheide overtuigd, en zy, die hem gegeesſeld hadden, wierden zyne eerſte Discipelen. Uit zyne gevangenis verlost, liep hy met een twaalftal Proſelyten door het land, predikende geſtadig tegen de Geestelykheid, en dikwils gegeesſeld wordende. Op zekeren dag aan de Kaak ſtaande, predikte hy met zo veel nadruk, dat hy meer dan vyftig toehoorders bekeerde, en de overige derwyze in zyne belangens bragt, dat men hem met geweld verlostte van de plaats daar hy was. Men zogt een zekeren Geestelyken, die de voornaame oorzaak zyner veroordeeling geweest was, op, en zettede dien in zyne plaats, aan de kaak.

Hy dorst zelfs eenige zoldaaten van CROMWEL bekeeren, welke de wapenen verlieten, en weigerden den eed te doen. CROMWEL hadt geen zin in eene gezindheid, die niet vegten wilde, en vervolgde dezelve dus met al zyne mágt. De gevangenisſen wierden allerwegen met nieuw bekeerden opgepropt, maar die vervolgingen dienden, gelyk altoos gebeurt, ſlegts om 't getal der Proſelyten te vermeerderen. Zy kwamen uit hunne boeijens te voorſchyn, verſterkt in het Geloof, daar zy om geleden, en gevolgd van hunne bewaarders, die zy bekeerd hadden. Maar zie hier, waar door deze Secte nog het meest wierdt voortgeplant. Fox verbeelde zig, door Gods Geest te worden aangeblaazen, en meende derhalven op eene verſchillende wyze van die der andere menſchen te moeten ſpreeken. Hy zette het op een beeven, maakte allerleie draaijingen en fratſen, hieldt zyn adem in, of liet dezelve met geweld uitgaan; de Prieſteres van Delphos zoude het in alle deze konſten niet beeter hebben kunnen klaaren. In weinig tyds kreeg hy eene natuur-

ly-

lyke gewoonte en heblykheid van dit ſoort van inblaazing, en welhaast konde hy op geene andere wyze ſpreeken. Dit was ook het eerst, dat hy aan zyne navolgers mededeelde. Zy deeden welhaast ter goeder trouw alle de kuuren van hunnen meester na, zy beefden, als zy de inblaazing ontvingen, met al hun magt, en het is hier van, dat zy den naam van *Quakers* of *Beevers* kreegen. Het gemeene volk hadt vermaak om dit na te aapen, men beefde, men praatte door de neus, men bootſte hunne ſtuiptrekkingen na, en men wierdt bekeerd; men ontving den Heiligen Geest.

Thans ontbraken 'er nog wonderwerken aan deze gezindheid, en zy deeden dezelve. De Patriarch Fox, zeide openlyk tot een Vrederegter, ten aanhooren eener groote meenigte; Vrind, zie voor je, wat je doet; God zal je ſtraffen, voor dat je zyne Heiligen vervolgt. Die Regter was een dronkaart, die zig dagelyks in bier en brandewyn verliep, en aan eene beroerte ſtierf; juist eenigen tyd na deze bedreiging van den Propheet, juist twee dagen, na dat hy eene order getekend hadt, om eenige Quakers vast te zetten, die het land beroerden. Die ſchielyke dood, een blykbaar uitwerkzel van zyn aanhoudend zwelgen, wierdt door al de wereld als een gevolg der voorzegging van den Heilig aangezien; en dezelve maakte meer Quakers, dan duizend Predikaties, en even zo veele ſtuiptrekkingen, zouden hebben kunnen doen. Cromwel ziende, dat hun getal dagelyks toenam, wilde ze aan zig verbinden; hy bood hun geld aan, maar zy waren onbuigzaam, het geen hem t'eeniger tyd deedt zeggen, dat dit de eenigſte Godsdienst was, dien hy voor Guine's beſtand hadt bevonden.

Zy wierden onder CAREL DE IIde zomtyds vervolgd, niet ter oorzaak hunner begrippen, maar om dat zy den Geestelyken geene tienden wilden geeven, omdat zy den hoed niet ligtte voor de Magiſtraatsperſoonen, en den eed, die de wetten vorderen, weigerden te doen.

ROBERT BARCLAY, eindelyk, een Schotsman, leverde in 1675. zyne verdeediging der Quakers by den Koning in. Dit werk is zo wel geſchreeven, als het kan zyn. De opdragt-brief aan Carel de IIde bevat geene laage vleijeryen, maar rustige waarheden, en goede raadgeevingen. Je „ hebt, zegt hy tot den Koning, op het einde van de op„ dragt, zoet en bitter, voorſpoed, en bangen tegenſpoed „ geſmaakt; je bent gebannen uit het land, daar je thans „ heerscht; je hebt de wrangheeden der verdrukking ge„ proefd, en je behoort te weeten, hoe haatelyk de verdruk-

kers

„ kers in de oogen van God en de menſchen zyn. Indien je „ derhalven, na zo veele beproevingen en zegeningen, je „ harte nog dwaasſelyk verhardde, en dien God kwaamt te „ vergeeten, die je in je wederwaardigheden gedagtig is ge„ weest, zo zouden je misdaaden grooter dan die van ande„ ren, en onvergeeflyk worden. Luister dan niet naar de „ vleijende tongen, die in je hof zyn, maar luister naar „ de ſtemme van je geweeten, die je noit zal misleiden. „ Ik ben je getrouwe Vrind en Onderdaan BARCLAY".

Dat het merkwaardigst is in dezen. Deze brief door een onbekend gemeen man, aan een koning op deze wyze geſchreeven, bragt eene gewenschte uitwerking voort, en de vervolging hieldt op.

Omtrent dezen tyd verſcheen de beroemde WILLIAM PEN, die de magt der Quakers in America vestigde, en die dezelve in Europa in agting gebragt zoude hebben; byaldien de menſchen de deugd onder een belaggelyk voorkoomen eerbiedigen konden. Hy was de eenige Zoon van den RIDDER PEN, Vice Admiraal van Engeland, en Gunsteling van den Hertog van York, naderhand Jacobus de IIde.

William Pen trof in den ouderdom van vyftien jaaren, een Quaker te Oxfort aan, daar hy ſtudeerde. Die Quaker overtuigde hem, en gelyk hy een levendigen inborst, natuurlyke welſprekenheid, en een inneemend voorkoomen hadt, gelyk zyn omgang daarenboven altoos en nog verpligtend was, zo konde het niet misſen, of hy moest eenigen zyner makkers overhaalen. Men regtte allengskens een genootſchap van jonge Quakers op, welke by hem vergaderden, zo dat hy, in den ouderdom van zestien jaren, reeds Hoofd eener Secte was.

Tegen den Vacantie-tyd by zyn Vader te huis koomende, in plaats van hem naar het gebruik der Engelſchen, om deszelfs zegen op zyne knien te bidden, kwam hy by hem met den hoed op 't hoofd, en ſprak, ik ben wel verheugd, Vrind, dat ik je in goeden welſtand aantreffe. De Vice-Admiraal, meende eerst dat zyn zoon gek was geworden. Hy bemerkte egter welhaast, dat hy Quaker was. Hy gebruikte alle mogelyke middelen, om hem te beweegen van op dezelfde wyze als andere menſchen te leeven. De Jongeling gaf geen ander antwoord aan zyn Vader, dan vermaaningen om ook Quaker te worden. Eindelyk bepaalde zig dezelve om zyn Zoon niets anders te vergen, dan den Koning, en den Hertog van York te gaan opwagten met den hoed onder den arm, en dezelve als fatſoenlyke lieden, en niet met *je* en

dou

dou aan te ſpreeken. William antwoordde, dat zyne Conſcientie hem dit niet toeliet, en zyn Vader met verontwaardiging vervuld, en wanhoopende hem te regt te brengen, joeg hem uit zyn huis. De jonge Pen dankte God, voor dat hy hem reeds verwaardigde voor zyne zaak te lyden, hy ging in de Voorſtad prediken, en bekeerde 'er veelen.

Het getal der toehoorderen in de Kerken wierdt dagelyks minder, en dewyl hy jong, ſchoon, en welgemaakt was, zo kwamen de Dames van het Hof, en uit de Stad in meenigte om hem godsdienſtiglyk te hooren prediken. De Patriarch George Fox kwam uit het hart van Engeland naar Londen, om ooggetuige van zyn roem te zyn. Zy zagen malkanderen, en beſlooten om bezendingen naar vreemde Gewesten te doen, zy ſtaaken zelve naar Holland over, nadat zy een genoegzaam aantal bekwaame arbeiders in des Heeren Wyngaard te Londen, hadden aangeſteld.

Hunne reis hadt te Amſterdam een zeer gewenſchten uitſlag. Maar dat hen tot grooter eer ſtrekte, en dat hunne Christelyke nederigheid in grooter gevaar bragt, was het gunſtig onthaal dat zy vonden by ELIZABETH, *Princes van de Paltz*, Moeij van George den IIſten Koning van Engeland; eene Vrouw beroemd door haar verſtand, en geleerdheid; waaraan Carteſius den Roman zyner wysbegeerte hadt opgedraagen.

Zy was toen in den Haag, daar zy *de Vrinden* zag, want dus noemde men de Quakers in Holland. Zy hadt verſcheide byeenkomſten met dezelve; zy predikten dikwils by haar, en zo zy 'er geene volkoome Quakeres van maakten, zy verheugden zig ten minſten, dat zy niet verre af was van 't Koningryk der Hemelen. De Vrienden zaaijden ook in Duitschland, maar zy maaijden 'er weinig. In een Land daar men niet anders dan *Hoogheeden* en *Genades* kent, kon het *je* en *dou* geen opgang maaken. Pen ſtak op de tyding, die hy wegens zyns Vaders ziekte kreeg, weder na Engeland over, hy kwam daar juist om deszelfs laatſten zegen te ontvangen. De Vice-Admiraal verzoende zig met hem, en omhelsde hem tederlyk, ſchoon van een verſchillenden Godsdienst. Maar William vermaande hem te vergeefs, om het Nagtmaal niet voor zyn dood te vieren, en om Quaker te ſterven, terwyl de Vader hem even vrugtloos aanraadde, om knoopen aan zyn rok, en een lis aan zyn hoed te draagen.

William erfde groote goederen van zyn Vader, waar onder

der ſchulden waren van de Kroon voor verſchot door den Vice-Admiraal in Zee-togten gedaan. Geene gelden ſtonden in dees tyd wankeler, dan die men van den Koning hebben moest. Pen was meer dan eens genoodzaakt Carel den IIden en zyne Ministers te gaan *vrienden* om betaling te erlangen. De Regeering gaf hem in 1680. in plaats van geld, den eigendom en de oppermagt van eene Provintie in America, ten Zuiden van *Mary-land*. Zie daar dan een Quakerſchen Vorst. Hy ging naar zyne nieuwe ſtaaten met twee Scheepen, gelaaden met Quakers, die hem volgden. Men noemde toen het land PENSYLVANIE, naar den naam van PEN. Hy ſtigtte daar de ſtad *Philadelphia*, die thans zeer bloeijende is. Hy begon zyne regeering met eene verbintenis aan te gaan met de Americaanen zyne buuren; Dit is het eenigſte verdrag tusſchen deze Volkeren en de Christenen, dat niet bezwooren, en niet geſchonden is. De nieuwe alleenheerſcher was ook de wetgeever van Penſylvanie; hy maakte zeer verſtandige wetten, waar van 'er na hem geene veranderd is. De eerſte derzelver was, van niemand ter zaake van den Godsdienst te mishandelen, en alle menſchen die in God geloofden, als zyne Broeders te beſchouwen.

Naauwelyks hadt hy zyne Heerſchappy gevestigd, of verſcheide kooplieden van America kwamen zig in deze volkplanting nederzetten. De Inboorlingen des Lands, in plaats van zig in de bosſchen te verſchuilen, gewenden zig allengskens aan den omgang met de vreedzaame Quakers, zo zeer zy de andere Christenen, veroveraars en verwoesters van America vervloekten, zo hartelyk beminden zy die laatstgekomene. In korten tyd kwam 'er eene meenigte dier gewaande Wilden, bekoord door de vriendelykheid dier nieuwe buuren, aan William Pen verzoeken, om onder 't getal zyner Vasſalen aangenoomen te worden. Het was een wonderlyke vertooning waarlyk! Een Vorst, wien men altoos met *je* aanſprak, en met den hoed op 't hoofd ontfhieldt; Eene Regeering zonder Priesters, een volk zonder wapenen; Burgers zonder verſchil van rang op de Overigheid na, en buuren zonder wangunst.

William Pen kon zig beroemen de goude eeuw, daar men zo veel van geſprooken, maar die waarſchynlyk nooit dan in Penſylvanie, beſtaan heeft, op aarde gebragt te hebben. Hy kwam in Engeland wegens eenige zaaken van zyn nieuwen ſtaat. Na den dood van Carel den IIden hadt Koning JACOBUS, die den Vader altoos bemind hadt, dezelfde genegenheid voor den Zoon, en beſchouwde hem niet langer

als

als een onbekend Sectaris, maar als een zeer groot man. De ſtaatkunde des konings kwam in dezen met zyne verkiezing volmaakt wel over één. Hy wilde de Quakers vleijen, door de wetten, die 'er tegen de *Nonconformisten* waren, te vernietigen, en langs dezen weg de vryheid voor de Roomſchgezinden, en hunnen Godsdienst zelven in te voeren. Alle de gezindheden in Engeland zagen dien ſtrik, en wagtten 'er zig voor; zy zyn altoos tegen 't Pausdom, den gemeenen vyand, op hunne hoede. Maar Pen meende zyne beginzels niet te moeten verzaaken om de Proteſtanten, die hem haatten, te draagen tegen een Koning, die hem beminde. Hy hadt de vryheid van geweeten in America vaſtgeſteld, en hadt geen luſt, om den ſchyn te maaken, als of hy die in Europa vernietigen wilde. Hy bleef dan aan Jacobus den IIden zo vaſt verknogt, dat hy in 't algemeen beſchuldigd werdt een Jeſuit te zyn. Die laſter ſmertte hem gevoelig en drong hem om zig in openbaare geſchriften te verdeedigen. De ongelukkige JACOBUS de IIde ondertusſchen, die gelyk alle de Stuards, een zamenweefzel van grootheid en zwakheid was, en gelyk zy, altoos te veel of te weinig deedt, verloor zyne kroon, zonder dat men bykans kan zeggen, hoe dit bykwam.

Alle de Secten in Engeland ontvingen van WILLIAM den IIIden en van zyn Parlement, die zelfde vryheid, welke zy uit handen van Jacobus den IIden niet hadden willen ontvangen. Toen was het, dat de Quakers, uit kragt der wetten, die vrydommen begonden te genieten, die zy nog bezitten. Pen, na zyne ſecte eindelyk zonder tegenzeggen in zyn Vaderland gevestigd te hebben gezien, vertrok naar Penſylvanie. De Americaanen zo wel als zyne Geloofsgenooten ontvingen hem met traanen van vreugde, als een Vader, die zyne kinderen komt zien. Alle zyne wetten waren geduurende zyn afweezen, heilig onderhouden, het geen voor hem aan geen wetgeever gebeurd was. Hy bleef eenige jaaren te Philadelphia; Hy ging 'er eindelyk zyns ondanks van daan, om te Londen nieuwe gunſten en voordeelen voor den koophandel zyner Onderdaanen te verwerven; Hy zag dezelve nooit weder, hy ſtierf te Londen in den jaare 1718.

Ik durf niet voorzeggen wat het lot van den Godsdienſt der Quakers in America zal wezen; maar dezelve vervalt te Londen dagelyks. In alle Landen verzwelgt de heerſchende Godsdienst, als dezelve ſlegts niet vervolgt, ten langen leste alle de verſchillende gezindheden. De Quakers kunnen gee-

geene zitting hebben in het Parlement, nog eenig ampt bekleeden, om dat zy dan een eed zouden moeten doen, en zy niet willen zweeren. Zy zyn derhalven eeniglyk bepaald, om geld door middel van den koophandel laam te ſchraapen. Maar hunne kinderen nu ryk geworden zynde, willen eindelyk eens genot hebben van dat geld; zy verlangen naar eerampten, krygen lust om een rotting en manchetten te draagen, zy ſchaamen zig dat men hen Quakers noemt, zy worden derhalven Proteſtanten, om menſchen van fatſoen te zyn.

O.

LOFREDE op den Heer RICHARDSON,

Schryver van de

PAMELA, CLARISSA en GRANDISON.

DE uitmuntende *Richardſon* is onder onze keurige Vaderlanders te wel bekend, door zyne onvergelyklyke Character- en Zedetaſereelen, de *Pamela*, *Clariſſa* en *Grandiſon*, (welke den geest tot een edel vermaak, het oordeel tot oefening, het verſtand tot opheldering, en, 't welk het meeste is, het harte tot zuivering en verbetering ſtrekken; terwyl zy de deugd bekoorlyk, gemeenzaam, navolgbaar, en, zoo dit immer door eenig menſchelyk geſchrift geſchieden konne, onweerſtaanbaar maken:) dan dat de volgende Lofſpraak, welke een onmidlyke uitwerking is van den ſterken indruk, welke deeze onwaardeerbaare ſchriften van dien verhevenen Engelſchman op een gevoelig hart en een levendigen geest moeten maaken, niet met veel vermaak van hen zoude ontfangen worden; als eene plaats verdienende by de beredeneerde verhandelingen over de waarde en het gebruik deezer ſchriften, welke ons de begaafde Heer STINSTRA in zyne Voorredens voor de vertaalde *Clariſſa* heeft gegeeven, en welke meer in een aaneengeſchakelden en bezadigden Nederlandſchen denkingstrant bevat zyn; daar de tegenswoordige Lofrede meer het vuur eener getroffene verbeelding van den Franſchen geest uitdrukt; ook koomt zy inderdaad uit eene Franſche pen, en ſtrekt dus teſſens tot eere van deeze beſchaafde Natie, welke in allen gevalle, ook in haare vyanden, de verdienſten weet op 't hoogst te waardeeren, ter beſchaaminge van den wilden aart van hun, die niet dan op

een afgunſtigen en verwaanden toon kunnen ſpreeken van 't geen in hunne nabuuren lofwaardig is. Doch wy gaan over tot het ſtuk zelf.

Terwyl wy, dus vangt de Abt *Arnaud* aan (*), het portrait van Richardſon lieten ſnyden, hadden we voorgenoomen eenige waarneemingen te geeven over de genie van dezen oorſpronglyken Schryver, en over het karakter zyner werken. Het geval heeft ons hier in beter gediend, dan alle onze poogingen zouden gedaan hebben. Ons is in handen gevallen een Engelsch exemplaar van de Clariſſa, verzeld met geſchrevene aantekeningen, waar van de Schryver wie hy ook zy, noodzaaklyk een man van veel geest moet zyn, dog waar van een man, die niets bezat dan veel geest, nooit de Schryver zou wezen. Deeze aantekeningen draagen overal de merken van een ſterke verbeelding en een zeer gevoelig hart; zy hebben niet kunnen gebooren worden dan in die oogenblikken van verrukking, waar in een tedere en diep getroffene ziel toegeeft aan den dringenden nood, van de gevoelens, waar onder zy als verdrukt is, naar buiten uit te ſtorten. Zodanige gelegenheid duldt zonder twyffel geene koude en ſtrenge aaneenknoopingen eenes juist gercgelden ſchryftrant: ook laat de Schryver zyne pen dwaalen naar het welgevallen zyner verbeeldinge. „ Ik heb regelen „ daar heen geſchreeven, zegt hy zelf, zonder verband, „ zonder uitzigt, en zonder orde, naar maate zy my inge„ geeven werden onder de ontroering van myn hart". Dog midden door de wanorde en beminlyke agteloosheid van een penſeel dat zig toegeeft, ontdekt men ligtelyk de vaste en kundige hand van een groot Schilder. Het vuur der genie ſlonkerde op zyn aanzigt toen hy affchilderde „ de wreede „ nyd den menſch van verdienſte vervolgende tot op den kant „ van zyn graf, dog daar verdwynende en plaats maakende „ voor de geregtigheid der eeuwen.

Doch wy moeten het ongeduld van onze Lezers niet voorkoomen, nog langer ophouden. 't Is de Lofredenaar van Richardſon die het woord gaat voeren.

Door een Roman heeft men tot onzen tyd toe verſtaan, een aaneenſchakeling van herſenbeeldige en beuzelagtige gebeurtenisſen, wier leezing gevaarlyk was voor den ſmaak en voor de zeden. Ik wilde wel dat men een anderen naam vondt voor de werken van Richardſon, die den geest verhef-

(*) *Journal Etranger*, Janv. 1762. p. 24. & ſuiv. ed. d'Amſterdam.

heffen, die de ziele roeren, die overal de liefde tot het goede ademen, en welke men ook Romans noemt.

Alles wat *Montagne*, *Charon*, *la Rochefoucault* en *Nicole* in leerſpreuken gebragt hebben, heeft Richardſon in daad gebragt; dog een man van geest, die met opmerking Richardſon's werken leest, kan 'er zig de meeste ſpreuken dier Zedeſchryveren uit opmaaken, en met alle die ſpreuken zoude hy geen bladzyde van Richardſon opmaaken.

Een leerſpreuk is een afgetrokken en algemeene regel van gedrag, waar van men ons de toepaſſing laat maaken. Uit zig zelve drukt zy geenig tastbaar beeld in onzen geest: maar hy die werkt, dien ziet men, men ſtelt zig in zyne plaats of aan zyne zyde; men maakt zig driftig voor of tegen hem; men treedt in zyn rol, als hy deugdzaam is, men wykt 'er van af, met verontwaardiging, als hy onregtmaatig en ondeugend is. Wien heeft niet het Character van een' Lovelace, van een' Tomlinſon doen ſyzen? Wie is niet met verontwaardiging aangedaan over den hartstogtlyken en waaren toon, over den zweem van opregtheid en deftigheid, over de doortrapte konstenaarye waar meede de eerſte den rol van alle deugden ſpeelt? Wie is het die niet in 't binnenst van zyn hart tot zig zelven gezegd heeft, dat men uit de ſamenleeving moest vlugten, en naar het diepſte der bosſchen vlieden, indien 'er een merklyk aantal van menſchen ware van zulk eene geveinsdheid?

O *Richardſon!* men neemt, in weerwil van zig zelve een rol in uwe werken; men mengt zig in de geſprekken; men keurt goed, men keurt af, men verwondert zig, men ſtuift op, men word met verontwaardiging aangedaan. Hoe menigwerven heb ik my zelve betrapt, gelyk het den kinderen gebeurt, die men voor de eerſte keer in de ſchouwplaatſen brengt, uitroepende, *geloof hem niet, hy gaat u bedriegen ... indien ge daar gaat, zyt ge verloren.* Myne ziel werdt in een geduurige beroering gehouden. Wat was ik goedhartig! wat was ik regtmaatig! wat was ik voldaan over my zelven! het ging my wanneer ik ophield met u te leezen, gelyk het een mensch gaat op het einde van een dag, welken hy beſteed heeft met wel te doen.

Ik had in den tuſſchentyd van weinige uuren een groot deel der omſtandigheden doorgeloopen, welke het langſte leven naauwlyks in zyn geheelen loop uitlevert. Ik had de waare redewisſelingen der hartstogten gehoord, ik had de dryfveeren van belang en eigenliefde op honderderlei wyzen zien werken; ik was aanſchouwer geworden van eene

meenigte van gevallen; ik voelde dat ik ervarenheid aangewonnen had.

Deeze Schryver doet het bloed niet langs de wanden ſtroomen; hy doet u niet in de bosſchen afdwaalen; hy vervoert u niet in afgelegene oorden; hy ſtelt u niet bloot om door de Wilden verſlonden te worden; hy ſluit zig niet op in heimelyke ontuchtige plaatſen, hy verliest zig nooit in de landſtreeken der Toovery. De wereld in welke wy verkeeren is de plaats van zyn Tooneel; de grondſlag van zyn ſtuk is waar; de vertooners hebben alle mogelyke wezenlykheid; zyn Characters zyn uit het midden der Maatſchappye genoomen; zyne gevallen zyn te vinden in de zeden van alle de beſchaafde volkeren, de hartstogten die hy ſchildert zyn zo als ik ze in my ondervind; het zyn dezelve voorwerpen die haar beweegen; zy hebben den zelfden nadruk dien ik weet dat zy bezitten; de hinderpaalen en tegenheden van zyne vertooneren zyn van dezelfde natuur als die my onophoudelyk dreigen; hy toont my den algemeenen loop der dingen, welke my omringen. Zonder deeze Konst, daar anders myne ziel zig moeilyk naar harſenbeelden kan plooijen, zou de begoocheling ſlegts oogenbliklyk zyn en de indruk flaauw en verdwynende.

Wat is de deugd? Zy is, onder welke gedaante men haar beſchouwe, eene opoffering van zig zelve. De opoffering van zig zelve die men in verbeelding doet, is een welgepaste geſchiktheid om het inderdaad te doen.

Richardſon zaait de beginſelen van deugd in de harten, welke daar eerst ledig en ſtil leggen: zy zyn 'er in 't verborgen tot 'er zig eene gelegenheid voordoe die ze beweege en doe uitbotten. Dan ontwikkelen zy zig; men voelt zig tot het goede dringen, met eene drift waar voor men zig niet vatbaar kende. Op 't gezigt der onregtvaardigheid ondervindt men een opſtand in den geest, waar van men aan zig zelve geen reden kan geven. Het is om dat men met Richardſon verkeert heeft; het is omdat men omgegaan heeft met den man van deugd, in oogenblikken, waar in de onvoorſingenomene ziel open lag voor de waarheid.

Ik erinner my nog de eerſte maal dat Richardſons werken in myne handen vielen: ik was op 't land. In welk een verrukkend vermaak bragt my deeze leezing. Op ieder oogenblik zag ik myn geluk één bladzyde verminderen. Wel haast ondervond ik dezelfde gewaarwording, welke ondervonden zou worden door menſchen van een uitmuntende ver-

verkeering, welke, na langen tyd ſamen geleefd te hebben, nu op het punt zouden ſtaan om van een te ſcheiden. Op het eind ſcheen het my eensklaps, dat ik alleen gebleeven was.

Deeze Schryver doet u onophoudlyk wederkeeren tot de gewigtige voorwerpen des levens. Hoe meer men hem leest, hoe meer vermaak men vindt in hem te leezen.

Hy is het die met den fakkel tot in het diepst der ſpelonke voorlicht; hy is het die leert de fyne en ongevoeglyke beweegredenen te onderkennen, welke zig verbergen en verſchuilen onder andere beweegredenen, welke welvoeglyk zyn, en die met allen haast zig eerst tragten te vertoonen. Hy blaast weg de fraaie ſchim welke zig voordoet by den ingang der ſpelonke, en de lelyke moor, die daar mede vermomd was, vertoont zig.

Hy is het die de hartstogten weet te doen ſpreeken: dan eens met dat geweld 't welke haar eigen is, wanneer ze zig niet langer kunnen bedwingen; dan eens met dien konſtigen en gemaatigden toon, welken zy by andere gelegenheden aanneemen.

Hy is het die aan menſchen van allerlei ſtaat, van allerlei rang, in allerlei verſchillende omſtandigheden des levens, eene taal doet voeren welke hen ontdekt. Indien 'er in 't binnenst der ziele van den perſoon welken hy ten tooneele voert, een geheime agterhouding plaats heeft, luister wel toe, en gy zult een wanklinkenden toon bemerken die het ontdekken zal. Het is om dat Richardſon geweeten heeft, dat leugen nooit volmaaktelyk naar waarheid kon gelyken, om dat dit waarheid, en dat leugen is.

Indien het van 't belang der menſchen is, overtuigd te zyn, dat wy, ook onafhanglyk van alle uitzigt welke verder gaat dan dit leven, niets zekerder in 't werk kunnen ſtellen, om gelukkig te zyn, dan deugdzaam te zyn, welk eenen dienst heeft dan Richardſon aan 't menschlyk geſlagt niet gedaan? Hy heeft deeze waarheid niet betoogd, maar hy heeft ze doen gevoelen: by ieder regel doet hy het lot van de onderdrukte deugd, de voorkeur geeven boven het lot der zegenpraalende ondeugd. Wie doch zou Lovelace willen zyn met alle zyne voordeelen? Wie zou niet Clariſſa willen zyn, ondanks alle haare ongelukken?

Dikwerf heb ik onder 't leezen gezegd: ik zou gaarne myn leven willen geeven, om naar deeze te gelyken; liever waare ik dood, dan dat ik die was.

Indien ik, ondanks de belangen, welke myn oordeel kun-

nen verhysteren, myn veragting of myn hoogagting naar de de juiste maat der onzydigheid weet uit te deelen, 't is *Richardson* aan wien ik dit verschuldigd ben. Myne Vrinden, herleest hem, en gy zult niet langer geringe gaaven in top heffen, om dat zy u van voordeel zyn; gy zult niet langer groote begaafdheden veragten, welke u in den weg zyn, of welke u vernederen. Menschen, komt en leert van hem u te verzoenen met de rampen des levens; komt, wy zullen samen traanen storten over de ongelukkige personagiën van zyne versiering, en wy zullen zeggen: indien het lot ons nedervelt, de braave lieden zullen ten minsten ons ook beschreijen. Zoo Richardson zig voorgesteld heeft ons belang te doen neemen, het is in 't lot der ongelukkigen. De menschen zyn in zyn Werk, gelyk in de wereld, in twee Classen afgedeeld: zy die genieten, en zy die lyden. Het is altyd aan deeze laatsten dat hy my verbint; en het gevoelen van mededogen raakt gaande en versterkt zig, zonder dat ik het bemerke.

Hy heeft my eene droefgeestigheid veroorzaakt, die my aangenaam, en die duurzaam is; zomtyds slaat men hier agt op, en men vraagt my: wat scheelt u? gy zyt niet zoo als gy pleegt, wat is u wedervaaren? Men vraagt naar myne gezondheid, naar myn bestaan, naar myne bloedverwanten, naar myne vrinden. O myne Vrinden! *Pamela*, *Clarissa* en *Grandison* zyn drie groote Tooneel-Stukken. Van het leezen derzelven afgescheurd door noodzaaklyke bezigheden, smaakte ik een onverwinlyken afkeer; ik liet mynen plicht daar, en ik hernam het boek van Richardson. Wagt u wel van deeze betoverende werken op te slaan, wanneer gy iets noodzaaklyks te verrigten hebt.

Wie is hy die Richardson's werken geleezen heeft, zonder vuurig verlangen van deezen man te kennen, van hem tot broeder of vrind te hebben? Wie is hy die hem niet allerlei zegeningen toegewenscht heeft?

O *Richardson*, *Richardson*, onvergelykelyk mensch in myne oogen! gy zult ten allen tyde van my geleezen worden. Indien myn vrind, geperst door dringende behoeften, tot gebrek vervalt, indien de schraalheid van mynen staat niet toereikt om de nodige zorgen te besteden aan de opvoeding van myne kinderen, dan zal ik myne boeken verkoopen, maar gy zult my overblyven: gy zult my overblyven op de zelfde rye met *Homerus*, *Euripides* en *Sophocles*, en ik zal u samen beurtelings leezen.

Hoe schooner ziel, hoe fyner en zuiverer smaak, hoe naauw-

naauwkeuriger kennis der natuur, hoe meer liefde tot de waarheid men heeft, hoe meer men de werken van Richardſon agt.

Ik heb mynen Schryver zyn juist verſlag van zaaken voor langwyligheden hooren verwyten: wat is myn geduld geplaagd door deeze verwytingen!

Wee den man van vernuft, die de grenspaalen overtreedt welke de gewoonte en tyd voorgeſchreeven hebben aan de voortbrengſelen der konsten, en die de vaderlyke vaſtſtellingen en ontzaglyke gebruiken durft met den voet treeden. Lange jaaren zullen 'er naa zyn dood verloopen, eer hem het verdiende regt gedaan worde.

Ondertusſchen laaten wy billyk handelen. De boeken van Richardſon moeten langwylig ſchynen by een volk dat weggeſleept wordt door duizend uitſpanningen, by welk de dag aan zyn 24 uuren niet genoeg heeft voor de vermaaken waarmede het gewoon is dien te vervullen. 't Is om dezelfde reden dat dit volk reeds geen Opera meer heeft, en dat 'er binnen korten tyd op de andere Schouwburgen niet geſpeeld zal worden dan afgebrokene Tooneelen van Bly en Treurſpel.

Myne waarde medeburgers, indien Richardſon's Romans u langwylig ſchynen, waarom verkort gy ze niet? Zyt u zelve in alles gelyk. Gy gaat immers zelden in een Treurſpel, dan om 'er het laatſte bedryf van te zien. Spring dan ook eensklaps op de laatſte twintig bladzyden der Clariſſa.

Richardſon's verſlag van zaaken mishaagt en moet mishaagen aan een beuſelagtigen en verſtrooiden geest; maar 't is niet voor zulk eenen dat hy geſchreven heeft, 't is voor een bedaarden en ſtillen geest, die de ydelheid van het gewoel in de vermaaken der waerelt heeft leeren kennen, en zig vermaakt in de ſchaduwe der afzondering, en in de nuttige indrukſelen der ſtilte.

Gy beſchuldigt *Richardſon* van langwyligheden! Gy hebt dan vergeeten hoe veel moeite, hoe veele zorgen, hoe veele beweegingen het kost om de minſte onderneeming te doen ſlaagen, om een rechtsgeding te eindigen, een huwelyk te ſluiten, eene verzoening te weeg te brengen. Denkt over die byzonderheden zoo als 't u goeddunkt; maar zy zullen gewigtig zyn voor my, zoo ze waarachtig zyn, indien ze de driften gaande maaken, indien ze de Characters aanwyzen.

Het is gemeen, zegt gy; men ziet het alle dagen! Gy bedriegt u: het gebeurt alle dagen onder uwe oogen, en gy ziet het nooit. Let 'er op; gy verzet u tegens de grootſte

Poëten, onder den naam van *Richardſon*. Honderd maalen hebt gy het ondergaan der Zon en het opkoomen der Starren gezien; gy hebt het veld hooren weergalmen van het ſchel gezang der vogelen; maar wie van u heeft bemerkt dat het geraas van den dag de ſtilte van den nagt verruklyker maakte? Wel nu, het is eveneens met u gelegen omtrent de zedelyke verſchynſelen als omtrent de natuurlyke: de klanken der driften hebben dikwils uwe ooren getroffen; maar gy zyt wel verre van alles te kennen wat 'er ſchuilt in haare toonen en uitdrukkingen. Daar is geen hartstogt, die niet zyn eigene wezens-trekken heeft; alle deeze trekken volgen elkander op in een en 't zelfde aangezigt, zonder dat dit ophoudt het zelfde te zyn; de konst van een groot Poëet en van een groot Schilder beſtaat in u eene vlugtige omſtandigheid aantewyzen welke u ontſnapt was.

Schilders, Poëten, luiden van ſmaak, luiden van deugd, leeſt *Richardſon*, leeſt hem zonder ophouden.

Weet dat van deeze menigte van kleine zaaken de begocheling afhangt: daar hoort zeer veel toe om ze uit te denken, en nog veel meer om ze ter neer te ſtellen. De gebaarden zyn zomtyds zoo verheven als het gezegde, en verders alle deeze waarheden zo uitvoerig behandeld, zyn het, welke de Ziel bereiden voor de ſterke indrukſelen van groote gebeurtenisſen. Wanneer uw ongeduld tegengehouden is geweeſt door die oogenbliklyke vertraagingen, welke het zelve voor zoo veele dammen verſtrekten, met wat een geweld zal het niet zig uitſtorten op 't oogenblik als het den Poëet behaagt dezelve door te ſteeken! dan is het dat gy ter neer geſlagen van droefheid of vervoerd van vreugde niet meer de magt zult hebben uwe traanen nu op 't punt van af te rollen, op te houden, en tegens u zelven te zeggen: *maar mooglyk is dat niet waaragtig*. Deeze gedagte is allengskens van u verwyderd, en zy is zoo verre weg geraakt, dat zy zig niet vertoonen zal.

Het volgende denkbeeld is eenige maalen in my opgekoomen, terwyl ik aan Richardſon's Werken peinsde; namelyk dat ik een oud kaſteel gekogt had, en, op zekeren tyd de vertrekken doorziende, in een hoek een kas ontdekte, welke men in lang niet geopend hadt, dat ik dezelve opgeſtoten hebbende, daar in door elkander vond leggen de brieven van *Pamela* en *Clariſſa*. Naa eenige daar van geleezen te hebben, met welk eene greetigheid zou ik ze niet by elkander geſchikt hebben naar vervolg van dagtekening! Welk een hartzeer zou ik niet gevoeld hebben, zoo 'er eenige gaaping in

ge-

geweest waare! Denkt men dat ik geleden zou hebben, dat een roekelooze hand (ik had by na gezegd een heiligſchendende) daar een regel van zou agtergehouden hebben?

Gy, die de werken van Richardſon niet geleezen hebt, dan in uwe ſierlyke Franſche vertaaling, en gelooft dezelve te kennen, bedriegt u (*).

Gy kent *Lovelace* niet, gy kent *Clementina* niet, gy kent de rampſpoedige *Clariſſa* niet, gy kent Juffer *Howe* niet, haare waarde en tederhartige Juffer *Howe*, dewyl gy haar niet gezien hebt met losſe hairen, en uitgeſtrekt op de lykkist van haare vriendin, haare armen wringende, de nat bekrete ne oogen ten hemel opſlaande, de wooning der *Harlowes* met haar bitter gekerm vervullende, en dit ganſche ontaarde gezin met vervloekingen overlaadende; gy zyt onbewust van de uitwerking deezer omſtandigheden, welke uwe ſlegte ſmaak doet agterblyven, dewyl gy het naar gelui der parochie-klokken niet gehoord hebt, welk door de wind op de wooning der *Harlowes* overgevoerd werd, en in deeze harten van ſteen de geſmoorde wroeging opwekte; dewyl gy de trillende ſchudding niet gezien hebt welke hen beving op het geraas der raderen van den wagen, welke het Lyk van hun ſlagtoffer voerde: toen was het dat de ſombere ſtilte, welke midden onder hen heerſchte, gebrooken werd door de ſnikken van den vader en de moeder; toen was het dat de waare ſtraf van deeze affchuwlyke zielen begon, en dat de ſlangen zig kronkelden in 't binnenſt van haar hart en het verſcheurden. Gelukkig zy die traanen konden ſtorten (†).

(*) Onze Lofredenaar ſpreekt tegen zyne Landsgenooten, en 't geen hy van de vertaaling hier en in 't vervolg zegt, is op de Franſche en niet op onze Neerduitſche toepaslyk.

(†) Dit Treurtoneel wordt in de Franſche vertaaling niet gevonden.

AANMERKING OVER DE ZWAARTEKRAGT, EN BEWYS TEGEN DE EEUWIGHEID DER WERELD, *getrokken uit* FERGUSONS Aſtronomy.

DE Zon en de Planeeten trekken elkander onderling, en 't vermogen, waar door ze zulks doen, noemen we *Zwaartekragt* (*). Of nu deeze kragt werktuigkundig zy, dan niet, wordt zeer betwiſt. Het is zeker dat de Planeeten daar

(*) *Gravity*,

daar door in hunne beweegingen verſchillen, en dat dit afneemt naar maate van de vierkanten der afſtanden van de Zon en de Planeeten: gelykerwyze het licht, dat we weeten ſtoflyk te zyn, ook doet. Hierom zou de zwaartekragt ſchynen te ontſtaan uit de werkzaamheid van eenige fyne ſtoffe, voortvloeijende van de Zon en de Planeeten, werkende, gelyk alle werktuigkundige oorzaaken, door aanraaking. Maar, als we aan de andere zyde in overweeging neemen, dat de graad van werkzaamheid net evenreedig is met de hoeveelheid der ſtoffe in die lichaamen, zonder eenig opzigt tot hunne maſſa of grootheid van oppervlakte, werkende zo wel op de innerlyke als uiterlyke deelen, dan ſchynt dit het werktuigkundige vermogen te boven te gaan; en te zyn of eene onmiddelyke werkzaamheid der Godheid, of het gewrogt eener Wet, door dezelve oorſprong lyk vaſtgeſteld en aller ſtoffe ingedrukt. Maar zommigen houden ſtaande dat de ſtof, gansch werkeloos zynde, zulk eene ingedrukte wet niet kan ontvangen, zelfs niet door een Almagtig vermogen: en dat gevolglyk de Godheid de Planeeten geduurig moet voortſtooten na de Zon, en dezelven beweegen met die zelfde ongeregeldheden en veranderingen, welke de zwaartekragt zou veroorzaaken, indien 't mogelyk waare te vooronderſtellen, dat dezelve beſtond. Doch, indien iemand het waagen mag om zyne eigene gedagten in 't openbaar mede te deelen, (en waarom de een zo wel niet als de ander?) het komt my voor dat 'er geen grooter ongerymdheid is, in te vooronderſtellen, dat de Godheid zulk eene wet, of wat wet hem behaagt, der ſtoffe kan indrukken, dan in te vooronderſtellen dat hy magtig is om dezelve in den beginne te doen beſtaan. De manier van beiden is even onbegrypelyk voor ons; maar geen van beiden ſluit eene tegenzeggelykheid in in onze denkbeelden, en 't geen niet tegenzeggelyk is, is binnen het bereik van 't vermogen der Almagt. Zien we niet dat een menſch een ſtaalen ſtaafje zo kan bereiden, dat het naalden en vylſel van yzer tot zich kan trekken; dat hy 't kan verhinderen en ook weder doen werken zo menigwerf als 't hem behaagt? Te zeggen dat de Handwerker eene nieuwe kragt inſtort in het ſtaafje is te veel gezegd; nademaal de naalden en het vylſel, waar aan hy niets gedaan heeft, het ſtaafje ook weder tot zich trekken. En hier uit blykt, dat de kragt oorſpronglyk ingedrukt is in de ſtoffe, waar uit het ſtaafje, de naalden en 't vylſel t'zamengeſteld zyn; maar dat dezelve niet ſchynt te werken, voor dat het ſtaafje door den kunſte-

naar

naar behoorlyk is toebereid: zynde dit eenigermaate gelyk aan een opgeſchooten touw in een ſchip, het welk noit een boot, of iets anders, tot zich zal trekken, zo niet het eene einde aan 't zelve, en 't andere einde aan dat geene het welk opgehaald moet worden, gehegt zy: en als dan is 't evenveel aan welk einde de vaarensgezel trekt; want het zal gelykerwyze ſtyf geſpannen ſtaan, en het ſchip en de boot zullen zich tot elkander beweegen. Te zeggen dat de Almagtige zulk een vermogen of magt niet ingeſtort heeft in de ſtofdeelen, welke het ſtaafje uitmaaken, maar dat hy wagt, tot dat het den werkman behaage het zelve te bereiden, door eene behoorlyke ſchikking en wryving; en dat dan de Godheid, wanneer de naald of het vylſel na genoeg aan het ſtaafje gebragt is, dezelven derwaards ſtoot; of zyne hand te rug trekt, wanneer de arbeidsman, het zy ten zekeren einde, uit grilligheid of welgevallen, de werking van 't ſtaafje, zo ver 't hem toeſchynt, vernietigt, ſchynt ganſch beſpottelyk en belachelyk: voor zo ver het vooronderſtelt dat God iets doet, het welk beneden de waardigheid van een redelyk menſch zou zyn, om daar toe gebruikt te worden.

Dat de voortſtuwende kragt in den beginne door de Godheid gegeeven is, is blykbaar. Want, nadien de ſtof nimmer zich zelve in beweeging kan brengen, en alle lichaamen bewoogen konnen worden in wat ſtrekking men wil; en dat nogtans alle de Planeeten, zo bovenſte als benedenſte, zich beweegen van 't Westen na 't Oosten, in genoegzaam gelykgeſtelde vlaktens; terwyl de Komeeten zich beweegen in allerleie ſtrekkingen, en in vlaktens die ver van elkander verſchillen; zo kan men deeze beweegingen niet toeeigenen aan eene werktuiglyke oorzaak of de noodzaaklykheid, maar aan de vrye verkiezing en magt van een verſtandig Weezen.

Wat ook de Zwaartekragt zy, 't is duidelyk dat ze op alle oogenblikken werkt: want indien haare werkzaamheid ophield, zo zou de voortſtuwende kragt op het eigenſte oogenblik de Planeeten in rechte lynen wegvoeren van die plaatſen hunner wegen daar de Zwaartekragt hun gelaaten had. Maar, eens in beweeging gebragt zynde, is 'er geen noodzaaklykheid voor eene nieuwe voortſtuwende kragt, of ze moeſten eenigen tegenſtand in hunne wegen aantreffen, noch voor eenige herſtellende hand, of ze moesten elkander onderling verwarren door hunne onderlinge aantrekkingen.

Men vindt dat 'er veranderingen zyn in de beweegingen der Planeeten, ontſtaande uit hunne onderlinge aantrekkingen, wanneer ze in het zelfde gedeelte des Hemels zyn: en dat onze jaaren niet altyd naauwkeurig van dezelfde lengte zyn. Behalven dit is 'er reden om te gelooven dat de Maan nu eenigzins nader aan ons is, dan eertyds; zynde haare periodiſche maanden korter dan in voorige eeuwen. Want onze Aſtronomiſche tafels, welken den tyd der Zon en Maan-Eclipſen met de uiterſte naauwkeurigheid in onze dagen toonen, beantwoorden niet zo wel in zeer oude verduisteringen. Hier uit blykt dat de Maan zich niet beweegt in een *medium* vry van allen tegenſtand; en daarom moet zy, zynde de voortſtuwende kragt een weinig verzwakt, terwyl 'er niets is dat haare Zwaartekragt vermindert, trapsgewyze den Aardkloot naderen; beſchryvende in ieder omloop kleinder kringen, en voleindigende haaren periood ſchielyker; hoewel haare weezenlyke beweeging, met opzigt tot de geheele ruimte, niet zo ſnel zy als voorheen. Van hier moet ze eindelyk tot de Aarde komen; zo niet dat Weezen, het welk haar in den beginne eene genoegzaame voortſtuwende kragt gegeeven heeft, haar iets meerder ſchenke ten vereiſchten tyde. En, daar alle de Planeeten zich beweegen in eene ruimte vol van æther en licht, dat ſtoffelyke zelfſtandigheden zyn, zo moeten zy ook eenigen tegenſtand ondergaan. En daarom, indien noch hunne Zwaartekragt verminderd, noch hunne voortſtuwende kragt vermeerderd worde, zo is 't noodzaaklyk dat ze de Zon nader en nader komen, ten laatſte in dezelve vallen, en zich met haar vereenigen.

Dit verleent ons een ſterk bewys tegen de eeuwigheid der waereld. Want, had dezelve van eeuwigheid beſtaan, en was ze door de Godheid overgelaaten, om beſtuurd te worden door die vermengde werkzaamheden van de bovengemelde kragten of vermogens, gemeenlyk Wetten genaamd, ze had reeds overlang een einde genomen. En is de waereld nu daar aan overgelaten, zo moet ze een einde hebben. Maar wy konnen ons verzekerd agten, dat ze zo lang ſtand zal houden als haar Maaker vaſtgeſteld heeft; welke niet meer te berispen is in 't voortbrengen van zulk een vergangelyk werk, dan in onze lichaamen niet onſterflyk te maaken.

Tot dus ver den Heer *Ferguſon*, wiens bewys tegen de eeuwigheid der Waereld ons eene dergelyke redeneering van den Schryver der *Verdeediging der Openbaaring, tegen de Tegenwerpingen der ſterke Geesten*, heeft herinnerd, die 't der moei-

moeite waardig zal zyn hier aan te hegten. Men vindt 'er naamlyk die waanen dat het geheel ongeloofwaardig is, het geen in de Heilige Schrift geleerd wordt, raakende deeze Waereld, dat ze een begin gehad heeft, en een einde moet neemen; „ zy zyn, *zegt daar op deze Schryver*, bedugt, door „ het toeftaan van deeze waarheden, een onmiddelyke wer„ king van God op 't Heelal en onzen tegenwoordigen ftaat „ te erkennen, 't geen hun onmogelyk zyn zou met de rest „ hunner gevoelens over een te brengen. Zo lang alles „ naar hunne gedagte begreepen kan worden, als een uit„ werking van de gewoone kragten der Natuur, meenen „ zy de zaak gewonnen te hebben, en beelden zig in, de „ onmiddelyke werking van God geheel en al te konnen „ misfen. —— Maar, God zy gedankt! men vindt zig te„ genwoordig in ftaat, om deeze dwaaling geheel en al over „ hoop te werpen, al was 'er zelfs geen Openbaaring in we„ zen. De groote Starrekundige HALLEY, heeft reeds op„ gemerkt, dat de Maan haaren omloop rondom de Aarde, „ nu in minder tyd volbrengt dan wel eertyds. En zo men „ alle waarneemingen der Zonne, die van de oudfte tyden „ af, tot aan onze dagen toe, gedaan zyn, naauwkeurig„ lyk met elkander vergelykt, zal men gewaar worden, dat „ het jaar nu korter is dan het oudstyds is geweeft. Men is „ zelfs in ftaat, om te bepaalen, hoe veel de lengte van het „ jaar ieder Eeuw vermindert, en deeze vermindering kan „ op eenige feconden gefchat worden. 'Er blyft geen twyf„ fel meer over dat dezelve zaak plaats heeft, omtrent den „ tyd, dien de andere Dwaalftarren, tot het volbrengen van „ hunnen omloop rondom de Zon, befteeden: en deeze om„ ftandigheid openbaart zig nog duidelyk in alle Komeeten, „ die men reeds het geluk gehad heeft van verfcheide maa„ len waar te neemen. —— Men kan des te vaster ftaat, „ op deeze, van Waarneemingen afgeleide, gevolgen, maa„ ken, naardien ze met de natuurlyke oorzaaken, die ons „ het klaarfte bekend zyn, volmaaktelyk overeenftemmen. „ Want dewyl de Aarde en de andere Dwaalftarren zig in de „ dunne en fyne Lugt van den Hemel beweegen, moeten „ zy door dezelve een kleinen tegenftand in haare beweeging „ gewaar worden. Nu is het befloten, dat de Dwaalftarren, „ zo deeze tegenftand geen plaats hadt, altyd dezelve krin„ gen om de Zon befchryven zouden; maar derzelver be„ weeging, door deezen tegenftand van de dunne Lugt, een „ weinig vertraagd zynde, zyn ze minder in ftaat, om de „ oorzaak, die haar na de Zon toe trekt te wederftaan, en

„ moe-

„ moeten dit Geſtarnte, by gevolg, naderen. Daar uit koomt
„ de vermindering van de Loopkringen der Dwaalſtarren
„ voort, die op zulk eene wyze geſchiedt, als met de Wet-
„ ten der Beweeging, en ter zelver tyd met de Waarnee-
„ mingen, overeenkomt.

„ Hier uit volgt klaarlyk dat de Aarde geduurig nader aan
„ de Zonne koomen moet. Ten zy 'er dan eene verande-
„ ring in den daadelyken ſtaat der Waereld, door eenig
„ Wonderwerk te wege gebragt worde, moet de Aarde zig
„ eindelyk zo na by de Zon bevinden, dat nog Menſchen
„ nog Dieren 'er op zullen konnen in leven blyven; zo dat
„ het onmogelyk is, dat de Waereld in haaren tegenwoor-
„ digen ſtaat, beſtendiglyk ſtand houde, en eindelyk zal 'er
„ noodzaaklyk een tyd koomen, wanneer de Aarde alle haa-
„ re Bewooners verliezen zal. Als de Schrift dan tot ons
„ ſpreekt, van de verwoeſting der Aarde, en van de veran-
„ deringen, die het daadelyk geſtel van 't Heelal moeten
„ overkoomen, legt daar niets in, dat met de reden ſtrydig
„ is, gelyk de ſterke Geesten zulks voorwenden; in tegen-
„ deel, dat alles koomt op de naauwkeurigſte wyze over-
„ een, met de natuurlyke oorzaaken, die voor onze kennis
„ vatbaar zyn. Wat meer is, de Aarde en de Dwaalſtarren,
„ in voorgaande tyden, in een veel grooter verwydering
„ van de Zon geplaatſt geweeſt zynde, dan men die heden
„ ten dage beſchouwt, zo moeſten zy, indien de Waereld
„ van Eeuwigheidt hadt beſtaan, op tien honderd, ja duí-
„ zend maal grooter afſtanden van dat Geſtarnte zyn ge-
„ weeſt, dan zy daadelyk zyn. Dus zouden 'er tyden ge-
„ weeſt zyn, dat zy zig nader aan een andere vaſte Star, dan
„ aan de Zon bevonden hebben; maar dan zouden
„ zy, volgens de Wetten der Starrekunde, haare Kringen
„ rondom die vaſte Star hebben moeten beſchryven, en dit
„ geſteld zynde is 't onmogelyk, dat zy ooit tot het geweſt
„ der Zonne zouden gekoomen zyn. Dit ſtrekt derhalve
„ tot een onbetwiſtbaar bewys, dat het tegenwoordig geſtel
„ der Waereld niet Eeuwig kan zyn, maar dat het, door de
„ onmiddelyke werking van God, in eenen bepaalden tyd
„ moet zyn voortgebragt. —— Indien men nog wilde te-
„ genwerpen, dat de vaſte ſtarren, misſchien, in voorgaan-
„ de tyden, altyd in evenredigheid van de Zon meer afge-
„ weeken geweeſt zyn, invoegen, de Dwaalſtarren nooit
„ nader by een andere vaſte ſtar dan by dit Hemellicht kon-
„ nen geweeſt zyn; zal men nogtans altyd genoodzaakt
„ zyn toe te ſtemmen, dat de Aarde zig dan ééns op zo ver-

„ ren

„ ren afſtand van de Zon moet bevonden hebben, dat zy,
„ by gebrek van genoegzaame warmte, nog het verblyf van
„ Menſchen, nog dat van Dieren, geweeſt kan zyn. Geene
„ natuurlyke oorzaak nu, ooit die Bewooners op de Aarde
„ hebbende konnen doen geboren worden, zo volgt 'er on-
„ tegenzeggelyk uit, dat zy Gods Werk zyn, waar door zy
„ in eenen bepaalden tyd zyn geſchapen. Maar zo dra men
„ de ſterke Geesten zo verre heeft gebragt, dat zy de Schep-
„ ping en de toekoomende Verwoeſting van 't Menſchlyk
„ Geſlagt erkennen, vervallen alle aanſlagen, die zy tegen
„ den Godsdienſt konnen ſmeeden, geheel en al, van zelve.

DERDE BRIEF OVER EENIGE STUKKEN VAN HET STELSEL VAN *NEWTON*, AANGAANDE HET LICHT EN DE KLEUREN (*).

HEt is niet vreemd, dat NEWTON het Wit de hoedanigheid van een hoofdkleur weigert te geven, na dat hy 'er de hoedanigheid van een ware kleur niet van wil erkennen; doch men zal zich verwonderen, dat ik het Wit deze eere alleen toe-eigene, met uitſluiting van de zeven hoofdkleuren, welken een onnoemlyk getal van menſchen, ſedert langen tyd, gewoon waren, aan te merken als de eenige hoofdkleuren. Ik zegge, dat ik hier eene nieuwigheid opgeeve, en eene gedagte voorſtelle, niet alleen ſtrydig met de Leere van NEWTON, maar ook gekant tegen het grootste gedeelte van, ja misſchien, tegen alle andere Filozofen. Ik wage het echter, met de onderwerping welke men aan de verlichtingen der geleerden verſchuldigd is; en verklaare, zo dezelve niet gegrond is, gereed te zyn haar te laten varen, en geneigd een betere te omhelzen, wanneer ze gevonden wordt.

Men verſtaat door eene hoofdkleur, eene enkelvoudige kleur, welke niet afhangt van eenige andere, en uit welke de andere kleuren voortkomen. Door eene enkele hoofdkleur moet men, derhalve, verſtaan een enkelvoudige kleur, welke niet oorſpronglyk is van een andere, en waar uit alle andere kleuren geboren worden. Zodanig is het Wit: hier uit komen voort en worden gemaakt alle andere kleuren, zonder eenige uitzonderinge. Dit is de eenige grond, en de

(*) *Memoir. de Trevoux Mai* 1762. bl. 183. Den eerſten kan men vinden in dit derde Deel der Letteroefeningen, onder het Mengelwerk bl. 75; en den tweeden bl. 106.

de eenige oorſprong. Alle kleuren, van het Wit onderſcheiden, komen, gelyk het Wit zelf, van een weeromgekaatst licht, en zyn zelven niets anders dan een weeromgekaatst licht: dit kan men niet in twyfel trekken. Het licht is uit zyn eige natuur wit: men moet dit erkennen, of zyne oogen wederſpreeken. Van het Wit, en van het Wit alleen komen derhalven af alle kleuren, en worden 'er van gemaakt.

Maar hoe geſchiedt dit? Zie hier hoe: Wanneer het licht geheel zuiver, en met al zyne kracht tot ons koomt: ten minſte, zo het koomt zonder eenige verandering, zonder eenige merklyke verzwakking, zonder eenige ongeregeldheid, zonder eenige gewaarwordlyke wanorde in de lichaamtjes, uit welken zyne lynen beſtaan, is het gene zich aan onze oogen vertoont Wit, en een Wit min of meer levendig, naar maate deszelfs zuiverheid en kracht meer of min in hun geheel beſtaan. Zo het tot ons koomt merklyk veranderd en verzwakt zynde, door de verbreekingen en weeromkaatzingen, door verſcheide graaden van invallinge of ſchuinte in deszelfs ſtraalen, door eenige bewegingen van omdraaijing, ſchudding, of iets anders in deszelfs deeltjes, zien wy Rood, Geel of Groen, of eenige andere min levendige kleur, naar de verſchillende dikten van de ſtraalbreekende lichaamen, of de verſchillende hoedanigheden der weeromkaatzende lichaamen. Zo worden ook gemaakt alle de kleuren, zo wel die welken NEWTON hoofdkleuren noemt, als de ondergeſchikten en middenſoorten, met alle derzelver mengelingen, tot in het oneindige verſchillende; en men ziet hier uit, dat alle de kleuren, van het Wit onderſcheiden, van deze voornaame en grond-kleur voortkomen; zo dat men kan zeggen, dat ze alle niets anders zyn dan een Wit, op verſcheidenerleie wyze veranderd en verzwakt; een Wit op verſcheidenerleie wyze veranderd en gewyzigd door de oorzaaken welken ik aanwyze.

Zo myn gevoelen, aangaande het Wit, nog niet genoeg bevestigd mogt ſchynen, ik kan het onderſteunen door ondervinding: Een lamp met zuivere olie voorzien, geeft een zeer wit licht. Men menge by deze olie een aftrekſel van eenige kruiden, men zal een licht hebben van een roode, geele, groene of eenige andere kleur, naar het verſchil der drogeryen waar van men gebruik heeft gemaakt; en dit licht zal meer of min rood, geel, groen enz. zyn, naar de maate van de verſcheide drogeryen. Van waar komen deze verſcheiden kleuren, en deze verſcheiden mengelingen van kleuren? Zy komen van een licht, 't welk uit zich zelve zui-

zuiver en wit is; maar waar van de zuiverheid op verſcheiden wyzen veranderd is, waar van de witheid op verſcheiden wyzen is verdoofd, de inwendige beweeging vertraagd en geſtoord is, door de deeltjes der vermengeling, welken in het lèmmet zyn ingedrongen. Zo is het ook met het licht der Zonne. Altyd in zich zelve het zelfde, en uit eigen aart volmaakt wit, neemt het verſchillende gedaanten aan, en vertoont zich onder verſcheiden kleuren, verſcheiden mengelingen van kleuren, naar de verſcheidenheid der middenſtoffen welken het doorgaat, of der oppervlakten welken het zelve te rug kaatzen; want hier ondergaat het verſcheiden veranderingen, welken oorzaak zyn dat het verſchillende indrukſels maakt op het werktuig van ons gezicht.

Hier doet zich eene zwarigheid op tegen myn gevoelen. Ik hou ſtaande dat het licht in zich zelve gekleurd en wit zy, 't welk valſch is. Het licht heeft geene kleur; en hierom is het onzichtbaar, terwyl het alles zichtbaar maakt.

Ik antwoorde, dat het licht te gelyk onzichtbaar en zichtbaar is, zonder tegenſtrydigheid. Het is onzichtbaar ten opzichte van deszelfs zeer dunne lynen, waar door het zich verſpreidt en gemeen maakt: als ook, ten opzichte van de kleine, en als oneindig kleine lichaampjes, waar uit deze lynen ſamengeſteld worden; dit alles is te fyn om bevat te worden. Maar het is zichtbaar en zeer zichtbaar, en zichtbaarder zelfs dan eenig ander voorwerp, wanneer het in een genoegzaame mate byeenverzameld is. Zo is het in de lichaamen der Sterren, waar zyn grootſte invloed is: zo is het in het brandpunt van brandſpiegels, waar in een genoegzaam getal ſtraalen vereenigd zyn: zo is het in de vlam van een helder vuur, van onze lampen en fakkels, waar in het zich in overvloed bevindt; en op alle deze verſchillende plaatſen vertoont het zich altyd wit, en van eene verblindende witheid. Het is derhalve, uit eige aart gekleurd en wit; dat is, Filozofiſcher wyze geſproken, het is uit zich zelve bekwaam, en zonder behulp van eenig ander werker, in ons eene gewaarwording van witheid voorttebrengen. Zo het, van boven eenige lichaamen te rug gekaatst, deze aandoening in ons verwekke, en make dat wy dezelven wit noemen; waarom, terwyl het uit zich zelve deze gewaarwording in ons verwekt, en onze oogen onmidlyk aandoet, zal men dan niet zeggen, dat het inderdaad wit zy?

Andere zwarigheid. De Schilders en Ververs erkennen drie hoofdkleuren, het rood, het geel en het blaauw; en

geene anderen dan deze drie, om datze de eenigen zyn, waar van zy zich kunnen bedienen, om andere kleuren te maken. En waar aan kan men zich best gedragen dan aan menſchen die in dit ſtuk zo bedreven zyn, en welken men als bevoegde Rechters over de kleuren moet aanmerken?

Ik merke voor eerst aan, dat deze zwarigheid meer is tegen NEWTON, die zeven hoofdkleuren ſtelt, dan tegen my, die 'er maar eene ſtelle. Ik zeg wyders, dat het de Schilders en Ververs wel vry ſtaa, drie hoofdkleuren te rekenen, of 'er minder of meer te ſtellen, met opzicht op hunne gemaakte kleuren, en de verſcheiden vermengingen van verwſtoffen, welken dezelven voortbrengen; maar aangaande de natuurlyke kleuren, het onderwerp der Natuurkunde, is 'er niet meer dan eene hoofdkleur, welke het Wit is. Ik voege 'er by, dat de zaak wel begrepen wordende, de kleuren zelfs van deze konſtenaars, verre van dit gevoelen tegen te ſpreeken, veel eer dienen om het te bevestigen, want hunne kleuren, of liever hunne verfſtoffen, en de verſcheiden vermengingen van dezelven, zyn niets anders dan middelen welken zy gebruiken, om het licht, uit zich zelve wit, op verſcheiden wyzen te doen weeromſtuiten, en het zodanig eene ſchikking te geven, dat het verſcheiden kleuren vertoone, met een groote verſcheidenheid van mengeling. De gemaakte kleuren kunnen derhalve gebragt worden tot de natuurlyke, en dezen zo wel als genen zyn niets anders dan een Wit, trapswyze verminderd, dan een Wit op verſcheidenerleie wyze veranderd, en hier door bekwaam gemaakt, om andere gewaarwordingen in ons te verwekken dan die van Witheid.

Ik verwagt wel, dat elk een myn gevoelen aangaande dit laatſte niet zal toeſtemmen, ja dat 'er zullen zyn, die het met verontwaardiging, als van alle reden ontbloot, zullen verwerpen. Hoe het zy, dit zal geenen invloed hebben op myn andere gedagten tegen het overige van het ſtelſel van NEWTON, ook niet op myn andere denkbeelden aangaande de vorming der kleuren, zelfs met een gelykſlagtige ſtoffe. Dezelven zyn klaar en natuurlyk, zo datze niet met grond kunnen tegengeſproken worden. Zy verſchaffen middelen, zo gemaklyk als natuurlyk, om alle de verſchynſelen der kleuren te verklaaren, zelfs de allermoeilykſten; gelyk die van de *Prisma*, den Regenboog, het Yslands Crystal, Regen-druppen of den Dauw op de Planten, en de gekleurde Ringen, waar omtrent NEWTON zo veele ondervindingen, waarnemingen en oprekeningen heeft gemaakt. Men heeft

ſlegts

ſlegts de beginſelen, welken ik geſteld hebbe, 'er op toe te paſſen, en men zal zich gemaklyk redden uit alles wat deze verſchynſelen, zelfs het allerbezwaarlykſte vertoonen, zonder dat men hierom toevlugt zal behoeven te neemen tot de uitwerpingen van ongelykſlagtige ſtraalen, tot eenig verſchil van verbreekbaarheid of weeromkaatsbaarheid van een gedeelte derzelven, of andere dergelyke onderſtellingen; welken een iegelyk, die ſmaak heeft in goede Natuurkunde, moet laaten varen, om een Stelſel aan te neemen, 't welk 'er regelrecht tegen aangekant is.

Maar in dit Stelſel, zal men zeggen, erkent men de volheid en de perſing van eene lichtſtoffe, overal verſpreid: 't welk getoond is valsch te zyn. Dit is inderdaad het gene de Newtonianen gedurig in den mond hebben, en zonder ophouden tegenwerpen, als iet waarop niet is te antwoorden. Wel aan, laat ons een antwoord geven, 't welk zy als onmooglyk aanmerken, om hun dezen laatſten uitvlugt voor hunne dolingen te beneemen. Dit zal de ſtoffe zyn van een anderen Brief.

DE VORMING VAN HET EMAIL DER TANDEN, EN VAN HET TANDVLEESCH, *door den Heer* HERISSANT, *M. D. Lid van de Koninglyke Maatſchappyen der Weetenſchappen in Parys, en te Londen.*

HEt Tandvleesch welk de tanden verzelt, is niet het zelfde met het gene hen, voor hunne voortkoming bedekte. Het laatſte gaat weg, en wordt ten eerſte vernield, na dat het doorgeboord is. Men moet, derhalve, volgens den Heer HERISSANT, in een jong dier, de twee ſoorten van tandvleesch onderſcheiden: het een is taai en ſponsagtig, alleen geſchikt om de tandkasſen geduurende den groei van de tanden, te dekken en ſterken, en 't welk door de tanden zelven vernield moet worden, welken het verſcheuren met 'er door te breeken, zonder 'er zich eenigzins mede vast te maaken; het ander, welk eene verlenging is van het beenvlies, en van de binnenſte plaat van het eerſte, en deszelfs plaatje inneemt, als 'er de tand volkomelyk is doorgekomen, en aan denzelven zeer vast gehegt is. De Heer HERISSANT noemt het eerſte, *vergangklyk;* en het tweede *overblyvend Tandvleesch.*

Het waar 'of overblyvend Tandvleesch wordt niet verſcheurd of doorboord, door de Tanden welken uitkoomen,

gelyk men tot nog toe ſchynt geloofd te hebben. Om 'er zich van te verzekeren, en een recht denkbeeld te maaken van de wyze, op welke de groeijende tanden uit hunne kaſſen uitgedreven worden, moet men zich herinneren, dat de tanden zo langze daar gehuisvest zyn, elk op zich zelven, beſloten zyn in een klein zakje of blaasje, waar aan de Heer HERISSANT den naam geeft van een beursje. Dit beursje is zeer vastgehegt aan de geheele kroon van de bot, welke het omvat, veel meer dan elders, aan den hals. Wanneer de tand zyn wasdom en vastheid heeft in het beursje, maakt de ingang van het beursje zich wyder, en vergroot zich ongevoelig; de bodem nadert hoe langs hoe meer aan de opening van het tandkasje, tot zo ver dat de hals van den tand gelyk is met de randen van deze opening, over welken de beurs zich omkeert van binnen naar buiten, om het waare of overblyvende Tandvleesch te maaken.

Onder deze bewerking wordt het verganglyk Tandvleesch vernield, en de tand wordt hard van het wit en hard Email, waar van hy omkleed is; het welk de Heer HERISSANT, door waarneemingen geleerd heeft dus te geſchieden. Wanneer men, als het buitenſte der kroon van de tand begint been te worden, 'er het gedeelte van het zakje, welke 'er aan vast is, van affcheidt, zal men zien, als men het met een goed Vergrootglas bekykt, dat zyn binnenſte gedeelte geheel bedekt is met kleine blaasjes, welken in den eerſten tyd een helder vogt inhouden, maar het welk, naar maate de groei vordert, wit en hard wordt. En het is dit vogt, het welk geſchikt is om den tand verglaasd te doen worden: het is inderdaad onmooglyk, dat hy uit deze zak kan gaan, welke aan hem vast is, zonder al deze blaasjes te verbreeken, welken zich openende, het vogt welk zy inhouden, over de kroon uitſtorten, 't gene terſtond hard wordt, en het Email welk haar beſchermt (*).

(*) *Mem. de l'Acad. Roy. des Sc. Ann.* 1754. *Journ. des Sav.* 1761. *Avril* pag. 302.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 128.

REDENEN DIE ONS MOETEN OVERHAALEN, OM ONS, MET ALLEN MOGELYKEN SPOED, OP EENE NAAUWGEZETTE DEUGDSBETRAGTING TOE TE LEGGEN.

DE Betragting der Deugd is van zulk eene groote uitgeſtrektheid, en daar zyn zo veele trappen van volmaaking in een heilig leven, dat wy niet aanſtonds den hoogſten trap beklimmen, nog alle de voorſchriften van Godsvrugt, met de uiterſte naauwkeurigheid, volgen kunnen. Wy moeten hier allengskens toe koomen, en, door geduurige oplettenheid, en aanhoudende poogingen, ſteeds hooger en hooger ſtreeven. Maar, om in die poogingen gelukkig te ſlaagen, is het van het uiterſte gewigt, dat wy de dringredenen, welke ons in dien heilzaamen loop onderſchraagen kunnen, geduurig levendig voor den Geest hebben; en tevens de verſchillende voortgangen beſchouwen, welke wy reeds gemaakt hebben, en nog moeten maaken.

Wy hebben vroeger aangemerkt, dat de Deugd in *goede Neigingen* beſta; dit moet men ondertuſſchen niet opvatten van vlugtige en voorbygaande voorneemens, of gemoedsbeweegingen, maar van zodanige geſteldheden des harten, welke de overhand in ons bekoomen hebben over tegenſtrydige begeertens, en meer of min natuurlyk zyn geworden. Eene enkele deugdzaame daad, ſchoon by toeval verrigt; eene opkoomende loflyke Gemoedsbeweging, ſchoon van geene doorgaande Godsvrugt en ſtandvastige Heiligheid agtervolgd, verdient en verwerft ongetwyfeld de goedkeuring van alle redelyke ſchepzels, die dezelve zien of hooren; maar, om ons waarlyk deugdzaam te heeten, is het noodig, dat onze neigingen ſteeds ten goede geboogen, onze begeertens eenpaarig, en by aanhoudenheid tot loflyke bedryven zyn uitgeſtrekt.

Het is egter onbetwistbaar, dat, ſchoon wy niet terſtond

den hoogſten trap van volmaaktheid beſtygen kunnen, zo dra wy egter een vaſt en ongeveinsd voorneemen opvatten, om ſteeds deugdzaam te leeven, en *alle* onze pligten, zonder uitzondering, getrouwelyk te betragten, wy als deugzaam beſchouwd, en met dien Eer-naam benoemd mogen worden. Terwyl integendeel, zo lang wy zodanig een heilig voorneemen niet hebben opgevat, eenige voorbygaande, en, om zo te ſpreeken, toevallige braave daaden ons dien rang en naam geenzints waardig maaken. De Deugd moet uit het binnenſt van ons harte opwellen, ons gemoed moet 'er deel in hebben, en heeft 'er dat waarlyk deel in, zo kan het niet anders wezen, of wy zullen altoos tragten deugdzaam te zyn, en geduurige vorderingen te maaken.

De eerſte ſtap dan tot een heilig leven, ziet men uit deze onze aanmerkingen duidelyk, is, dat wy de bewyzen overwegen, die ons daar toe kunnen beweegen, en onderzoeken, of de Rede en het gezond Verſtand, of betaamelykheid en waarheid, of ons eigen belang eindelyk ons inderdaad raaden en verpligten, om Gods wil en wetten ſtandvastig te betragten, en deugdzaam te leeven?

Laat ons derhalven die redenen en bewyzen eens in een kort beſtek by malkander voegen, welke ons tot zodanig een voorneemen dringen. En, om dit met te meerder vrugt te doen, zo laaten wy een mensch onderſtellen, welke zig, in zyn voorig leven, tot nu toe, aan geen Wet of Pligt gebonden, nog zelfs eenige ernſtige gedagten deswegen ooit gekoesterd heeft. Zodanig een menſch, onderſtellen wy verder, wordt eindelyk uit die agteloosheid opgewekt, en krygt een levendig gezigt van de verpligting, daar Hy, als een redelyk Schepzel, onder is, om zyne bedryven aandagtiger gade te ſlaan, en op de voorſchriften van Rede en Godsdienst beter agt te geeven; Hy ziet, Hy erkent, Hy gevoelt die verpligting op eene indrukbaare wyze; Hy let op zyne bedryven; Hy overdenkt de voor- en na-deelen der Deugd en Ondeugd, en het gevolg moet onfeilbaar wezen, dat Hy een onwrikbaar voorneemen opvat, om de eerſte ſteeds te volgen, de andere, met alle moogelyke zorgvuldigheid, te vermyden.

Zodanig een Mensch immers moet wel ras ontdekken, dat hy tot dus verre een zeer nutteloos leven geleid, en eigenlyk tot geen oogmerk altoos geleefd, of iets wezenlyks bedreven hebbe. Men verzekert doorgaans, dat 'er geen waar geluk zy, dan het geen de Deugd ons aanbrengt, of het geen uit de betragting onzer pligten ſpruit. En de meeste

Ze-

Zedekundigen dringen aan, dat alle Menſchen, welke zig geen heblykheid van Godsvrugt hebben eige gemaakt; noodwendig elendig en rampzalig, zelfs in dit leven, moeten zyn; wy zullen egter zo verre niet gaan. Daar is ongetwyfeld veel waarheid in deze verzekeringen; maar daar zyn ook hier, gelyk in alle andere regelen, uitzonderingen te maaken; en ik denk, dat het zeer wel moogelyk is, dat zommigen dier geenen, welke hunnen pligt onagtzaam verwaarloozen, weinig of geene aandoening deswegen gevoelen, en 'er ter naauwer nood ooit om denken. De gewoonte kan onbegrypelyk veel doen ten goede en ten kwaade, en daar zyn zo veel en zo verſchillende middelen voorhanden, om onze gedagten van ernſtige onderwerpen af te trekken, om onaangenaame Beſpiegelingen te vermyden; daar zyn zo velerhande ſoorten van *Divertiſſementen* en dierlyke voldoeningen, dat iemand, welke een grooten toevloed van geesten, en ſterk geſtel van zenuwen heeft; die zig daarenboven in weelde en voorſpoed, en allerleie wenſchelyke omſtandigheden bevindt, jaaren lang, misſchien zyn geheele leven door, de wroegingen, welke anders de natuurlyke gevolgen van 't verzuim onzer Pligten zyn, weete voor te koomen, of ten minſten ſtraks te ſtillen. Dit geluk dier Ongodsdienſtigen egter hangt van een byster groote menigte omſtandigheden af, welke veel al buiten hun bereik zyn, en egter noodwendig dienen ſaamen te loopen, om hun een tamelyk genoegen te bezorgen. Het is alle oogenblikken mogelyk, dat een of ander onvoorzien toeval gebeure, waar door al hun wankel geluk eensklaps verydeld, en zulk een menſch zyns ondanks gedwongen wordt, om de dingen dezer wereld in een gansch ander, min aangenaam, maar meer Natuurlyk ligt te beſchouwen. Lighaams pynen, het mislukken eener gewigtige onderneeming; het verydelen zyner aanſlagen; ongunſt zyner Patroonen; duizend andere omſtandigheden, te beuzelagtig om aan te haalen, kunnen op het onverwagtst zyne geheele geſteldheid veranderen, zyne vermaaken laf, zyne geneugtens ſmaakeloos, zyne uitſpanningen verveelende maaken, en hem in verdriet en kwyning nederſtorten. Zie daar zyn geluk op 't onverwagtst vervloogen, en waarſchynlyk voor altoos verlooren! —— Daarenboven is het zeer zeker, dat elk, die zig aan ſnoode wanbedryven, aan krytende misdaaden ſchuldig kent, zig zelven noodwendig met afgryzen beſchouwen, en de yſſelykſte folteringen en angſten in zyn ontruſt geweeten van tyd tot tyd gevoelen moet. Terwyl zy, welke minder

ſnood, door eene ſchandelyke agteloosheid egter, of onvergeeflyk uitſtel de wetten der Deugd ſteeds verwaarloozen, nimmer een wezenlyk en waaragtig geluk genieten kunnen. Zo dra zy hunnen aandagt op hunne Gemoedsgeſteltenis en daaden vestigen; zo dra zy zig zelven beſchouwen, wordt al het zoet hunner aangenaamſte geneugtens bitter; zy zien hunnen wankelen ſtaat; zy begrypen, hoe weinig nut zy bedreeven, hoe veel tyds verwaarloosd, hoe veel geluk verlooren hebben; zy gevoelen, dat zy niets in zig zelven hebben, het geen den naam van heil, van waar geluk verdient; zy ſidderen op het denkbeeld der aannaderende Eeuwigheid, en, hoe voorſpoedig hun levens-loop geweest moge zyn, hoe zeer zy zig in allerleie weelde en wellust gebaad mogen hebben, als de uur des doods egter koomt, en zy in ſtaat zyn van te denken, zo erkennen, zo gevoelen zy, in weêrwil van zig zelve, dat al hunne bedryven dwaasheid, alle hunne geneugtens ydelheid, al hunne voordeelen loutere ſchade zyn geweest, en dat een leven, in dezelfde beuzelagtige bezigheden geſpild, geen enkelen wenſch van een verſtandig mensch waardig kan geoordeeld worden. Maar nu, byaldien dit natuurlyker wyze onze gevoelens en aandoeningen op onze doodbedden zullen, en onvermydelyk moeten zyn, zo begrypt elk, die zyn hoogst belang niet dwaasſelyk wil verwaarloozen, met den eerſten opſlag van zelve, dat hy deze bedenkingen in tyds behoort te maaken, terwyl hy in ſtaat is, om 'er voordeel mede te doen; men kan zig niet te veel haasten om zig zodanige denkbeelden eige te maaken, en dikwils voor den Geest te houden, welke ons op onze ſterfbedden van eene volſtrekte en onvermydelyke noodzaakelykheid zyn; wy kunnen noit te vroeg wys worden, en zullen het ons gewisſelyk te laat beklaagen, dat we het grootst gedeelte van ons leven geſpild hebben in bezigheden en gedagten, daar wy in ons ſterven geen het minſte voordeel uit kunnen hebben; beminnen wy waarlyk ons zelve, dat we ons in tyds tegen dat vreesſelyk oogenblik tragten te wapenen, en met genoegen, met vreugde leeren beſchouwen, het geen anders alle onze vreugde ſtoort, om dat het ons de akeligſte vooruitzigten geeft.

By aldien de perſoon, welken wy thans onderſtellen, zig wegens zyn aanſtaand gedrag te beraaden, zig in eenige buitenſpoorige euveldaaden verloopen heeft, zo moet hy de droevige en pynlyke gevolgen, die een zedeloos gedrag altoos voortbrengt, reeds meer of minder ondervonden hebben,

ben, want nogmaals, geen misdaad is 'er, of zy brengt eenige verderfelyke uitwerkſelen voort; voor hen, welke zig daar aan ſchuldig maaken; of heeft hy die pligten, welke hy hadt behooren te betragten, alleenlyk ſlof verwaarloosd, zo moet hy ten minſten ondervonden hebben, en kan hy zig thans zeer levendig vertegenwoordigen, dat hy nimmer eenig waar genoegen, eenig wezenlyk geluk geſmaakt hebbe, om dat hy nimmer deugdzaam is geweest; dat de begeertens zyner ziele nooit voldaan zyn geworden; om dat hy dezelve nimmer tot de regte voorwerpen heeft uitgeſtrekt. Hier uit moet derhalven eigenaartig eene levendige zugt geboren worden, om te beproeven, of hy dat grooter geluk, die voldoening zyner wenſchen op eenige andere wyze, en wel door middel van een Heiligen levenswandel en beredeneerde Godsvrugt kan bekoomen? Het moet gewisſelyk in zyne magt ſtaan, om zyne *Natuurlyke* driften, dat is te zeggen, zyne *Redelyke* begeertens te voldoen, om dat God hem dezelve heeft ingeſchaapen; en wat beter, wat veiliger weg kan hy nu inſlaan, om die voldoening te erlangen, om zo gelukkig te worden, als de ſtaat dezer wereld toelaat, dan dien, welken de Deugd hem aanwyst.

Het zy onze onderzoeker verkiest, om de algemeene ondervinding van het Menschdom, of het natuurlyk beloop der zaaken in zyne bepaaling te volgen, beide die wyzen van onderzoeken en beſluiten zullen hem even eens leiden; om met eene volkoome zekerheid, vast te ſtellen, dat hy moet ophouden ondeugend of zorgeloos, dat hy moet aanvangen deugdzaam en voorzigtig te leeven, om gelukkig te worden. De algemeene ondervinding van het Menschdom leert dit, en de rede verzekert ons, ter zelfder tyd, dat zy, die Gods wetten volgen, het regt genot van 't leven hebben, en met hunnen Schepper te gehoorzaamen, hun eigen wezenlyk vermaak allereerst bevorderen, terwyl zy, die dezelve ſchenden, zig zelven allereerst en meest benadeelen, en of hun fortuin, of gezondheid, of goeden naam, of, ten allerminſten zekerlyk, de inwendige rust en vreede hunner ziele bederven.

En gaat onze Onderzoeker verder voort, om elke byzondere deugd en ondeugd van naby te beſchouwen, de minſte aandagt zal hem aanſtonds overtuigen, dat de eerſte altoos voortreffelyk en beminlyk is in haar eigen aart, altoos voordeelig en nut in haare betragting, terwyl de andere elk welgeſtelde ziel met een onverwinlyk afgryzen treft, en haare verderfelyke gevolgen voor een onbeneveld oog reeds van

verre toont; maar wy onderſtellen hem thans alleenlyk bezig, om een algemeenen Regel voor zyn toekoomend gedrag te zoeken, en zig in zyne overweegingen derhalven tot de algemeene wetten van Betaamelykheid en Rede te bepaalen; hy heeft voor als nog geene gelegenheid, om alle byzondere deugden in haar aart te beſchouwen, maar wy verheugen ons egter nu reeds met het liefelyk vooruitzigt, dat, zo dra hy dit begint, (en hy zal het gewislyk eerlang beginnen,) hy in zyne goede voorneemens ten allerkragtigſten verſterkt zal worden.

Dat verſchillende ſoorten van gedrag verſchillende gevolgen en uitwerkſelen hebben, is onbetwiſtbaar; dat het voor ons moogelyk zy, iets ter vermeerdering van ons genoegen in dit leven toe te brengen, is een ſtuk, daar men even weinig aan kan twyffelen. Het is inderdaad niet minder, dan eene volſtrekte dwaasheid, om hier ooit een volmaakt geluk te zoeken of te hoopen; de beste en wyste Menſchen hebben hunne ongeneugtens; maar hebben deze ſlegts een gebreklyk genoegen, hoe zullen dan de ſlaaven der dwaasheid en ondeugd hier in ſlaagen!

Twee zaaken zyn onvermydelyk noodig, om ons leven met een tamelyk genoegen door te brengen. —— Onze Hartstogten en begeertens moeten alle der rede onderworpen, en derwyze geregeld zyn, dat zy malkanderen niet dwarsboomen; —— En ons gedrag moet beſtendig en eenpaarig wezen.

By aldien wy Hartstogten en begeertens hebben, die met elkanderen ſtryden, zo moeten wy noodwendig altoos als in een ſtaat van binnenlandſchen oorlog zyn, die kryg valt voor in ons hart, en onder dit geraas der wapenen, vlugt de vrede en het ſtil genoegen uit het zelve; en zyn onze driften, in plaats van de bevelen der rede te volgen, aan eene heerſchende *Paſſie* onderworpen, die *Paſſie* overweldigt alle de vermogens onzer ziele, en ſlingert ons, met eene onbefuisde woede, tot allerleie gevaarlyke uiterſtens, daar wy eindelyk onherſtelbaar in verlooren gaan.

En by aldien ons gedrag niet beſtendig, eenpaarig, en met zig zelv' overeenkomſtig is, zo zullen wy telkens onze eige voorneemens verydelen, onze eige poogingen dwarsboomen, en het geluk, dat wy reeds ten halve gevestigd hebben, zelve plotſelyk nederwerpen; wy kunnen daarenboven, met zodanig eene geſteldheid van Geest, noit het genoegen ſmaaken, van ons eigen gedrag goed te keuren, en, zonder dit genoegen, is 'er geen geluk op Aarde

te

te vinden. Gelyk derhalven eene hardnekkige aankleeving aan de Ondeugd de uiterſte veragting naar zig ſleept, zo vordert, aan den anderen kant, eene ſtandvastige en eenpaarige betragting der Deugd de grootſte Eerbied; dit alleen maakt ons waarlyk groot en agtenswaardig; dit maakt ons tevens beſtendig gelukkig; dit beveiligt ons voor de ſlagen van het wuft Fortuin; dit onderſchraagt ons in alle wederwaardigheden, welke ons, met eenige moogelykheid kunnen overkoomen; ja een Mensch, die zig geen ſchuld, geene dwaasheid of ondeugd te verwyten heeft, kan naauwelyks ongelukkig worden.

Alles, wat ons, over het geheel genoomen, gelukkiger maaken kan, moet zekerlyk een gedeelte zyn van onzen pligt; ook vorderen de wetten der Deugd niets anders dan het geen ons welzyn bevordert. Wat kan 'er derhalven van een redelyk, van een verſtandig Schepzel zo dwaas of ongerymd worden uitgedagt, dan die wetten te verwaarlooſen, en 'er zelfs regelregt tegen aan te handelen! Als wy de gunst onzer medemenſchen zoeken te gewinnen, als wy ons in hunne agting en vriendſchap begeeren te verheugen, zo behoeven wy ſlegts deugdzaam te leeven; dit genoegen, volgt de betragting van onzen pligt, als de ſchaduwe 't lyf. Maar ons grootst geluk beſtaat gewislyk in de inwendige gewaarwordingen onzer eige Zielen; en deze bedenking moet ons naar den kant der Deugd volſtrektelyk bepaalen; dat beginzel, die Zedelyke gewaarwordingen, welke in aller Menſchen borst zyn ingedrukt, en welke wy GEWEETEN noemen, maaken de boozen, in het midden van hun ſchyn-geluk, dikwils rampzalig, en doen de verdrukte Deugd, onder de yſelykſte folteringen, vrolyk zingen. Kunnen wy derhalven, dit voordeel, die zelf-goedkeuring, dat gerust geweeten ſlegts behouden, wy kunnen ons altoos verheugen! Maar nu, die levendige Bron van het allerzuiverst genoegen kan door geene menſchelyke kwaadaartigheid worden toegeſtopt; die vloeit, in weerwil van de vereende boosheid der ſnoodſte Dwingelanden, even ſterk, en voert ons, zo wy ſlegts onzen pligt betragten, in alle omſtandigheden en leet den liefelykſten wellust toe.

Maar al verder, ſchoon de perſoon, welken wy onderſtellen in dit Zedelyk onderzoek te zyn getreeden, niet gewoon was, om op God en zyne volmaaktheden te denken, zo mag men egter billyker wyze veronderſtellen, dat hy thans, nu zyne rede, vry en onbelemmerd werkt, en hy zig in ſtille overdenkingen nederzet, de blyken en bewyzen

ligtlyk zal ontdekken, welke het beſtaan van een eeuwig, oneindig, en allervolmaaktst opperwezen zo blykbaar aantoonen, een wezen, waar door hy, gelyk alles 'er zyn eerst begin uit heeft genoomen, zelve oogenbliklyk beſtaat, en wiens gunſtryke Voorzienigheid hy geduurig zo lieflyk ondervindt. Uit deze ontdekking derhalven, of liever uit deze verlevendigde overtuiging moet eene nieuwe en allerkragtigſte dringrede ter Deugd geboren worden; want indien 'er waarlyk zulk een opperwezen zy, die 't roer der wereldſche zaaken in handen houdt, zo is het meer dan waarſchynlyk, dat hy de Deugd bemint, om dat hy zyne Schepzelen bemint; en dat 'er geen ander mogelyk middel is, waar door alle zyne Schepzelen gelukkig leeven kunnen; bemint hy nu de Deugd, zo moet hy den Deugd-lievenden ook eene byzondere agting en genegenheid toedraagen, en de gevolgen en uitwerkſelen, daar van vroeg of laat doen ondervinden. Dus leidt het ligt der Natuur ons ſtraks tot eene tamelyke zekerheid, dat God ons, als wy zyne wetten betragten, zyne zegeningen en gunst op deze wereld zal doen ondervinden. Maar het ligt der Natuur leidt ons verder, en voert onze gedagten op tot een toekomend leven, waar in God zyne gunst duidelyker toonen, en het onderſcheid van agting tuſchen vroomen en onvroomen zigtbaarder zal doen blyken, alwaar de voorſtanders der Deugd dus rykelyk gezegend, de boosdoeners, of veragters van Gods wetten naar verdienſten geſtraft zullen worden. De Openbaaring bevestigt deze hoope ontegenzeggelyk, en leert ons zo duidelyk, als wy wenſchen kunnen, dat, wat 'er ook gebeuren, welke hoop ons ook bedriegen moge, „ dit ten minſten eeuwig en onveranderlyk vaſt ſta, „ en waaragtig blyven moet, dat Deugdzaame Menſchen „ hier, of hier namaals gelukkig moeten worden, terwyl „ de ondeugdzaamen zig hunner verkeerdheid te laat be„ klaagen zullen".

Wy dringen die Redenen, welke toonen, dat ons eige belang ons tot de Deugd verpligt, byzonderlyk aan, om dat dezelve den ſterkſten indruk op der meeste Menſchen zielen maaken; maar ter zelfder tyd, dat iemand bedaardelyk overweegt, welke levenswyze hem te volgen ſta, om, over het geheel genoomen, het grootst genoegen op Aarde te bekoomen, en dus zyn wezenlyk belang te behartigen, zo beſchouwt hy tevens ook alle andere dringredenen van betaamelykheid, Gods welbehaagen enz. van zelve, en, zonder dit opzettelyk voor te hebben, ontdekt hy, wat zyn

pligt

pligt zo wel als voordeel van hem vordere? —— Ja de rede en het gezond verſtand, zal zulk een bedaard Onderzoeker aanſtonds van zelve de onwaardigheid, de laagheid vertoonen, om zyne dierlyke driften bot te vieren, en zig met het domme vee gelyk te ſtellen! —— De rede en het gezond verſtand zullen hem de ſchoonheid en voortreflykheid der Deugd, de affchuwelyke leelykheid der ondeugd doen zien, ter zelfder tyd, als zy 'er hem de voor- en na-deelen van aantoonen; en hy zal het één en ander niet eer ontdekken, als ter eigener tyd begrypen, dat het Opperwezen die wetten aan zyne redelyke Schepzelen heeft voorgeſchreeven, om dat ze betamelyk tevens en nuttig zyn.

Alle dezè bedenkingen nu by malkander gevoegd zynde en te ſaamen werkende; —— „ De Deugd maakt my in „ allen opzigte gelukkiger dan de Ondeugd; zy voldoet al„ le de redelyke en heilzaame begeertens myner ziele; zy „ houdt myne hartstogten in toom; zy verzekert my eene „ aangenaame rust en onderhoudt, eene lieflyke kalmte in „ myn gemoed, in 't midden zelfs der hevigſte onweêrs„ buijen; zy beurt my onder de drukkenſte rampen vrien„ delyk op, en maakt my vrolyk onder de wrangſte tegen„ ſpoeden; zy verſchaft my een goed geweeten, en doet „ my den Dood zelven rustig onder de oogen zien. —— „ Ja zy verzekert my van Gods gunst in dit, en inzonder„ heid in een toekoomend leven; zy vertoont my eene eeu„ wige vreugde, eene eindelooze zaligheid, in een lieflyk „ verſchiet, aan de andere zyde van het Graf; —— Ter „ zelfder tyd, dat zy my ten vollen overtuigt, dat ik alle „ die voordeelen voor geene grootere moeite behoef te koo„ pen, dan door de wetten van rede en betaamelykheid te „ volgen, en my overeenkomſtig myner Menſchelyke Na„ tuur te gedraagen"! —— Wat kan, bid ik, het beſluit uit dit alles wezen? Wat anders, dan een rustig opzet, om alle de wetten van Deugd en Godsdienst ſteeds te volgen; alle onze pligten getrouwelyk te betragten; geene gelegenheden te verwaarloozen, waar door wy ons zelve volmaaken, en dus ons geluk bevorderen kunnen. Gewislyk, de ſterkſte drift, de blaakenſte begeerte, om den hoogſten trap van Deugd, Volmaaktheid en Heil te beklimmen, daar wy met moogelykheid toe kunnen ſtygen, is het natuurlyk gevolg, dat uit de gemaakte overdenkingen moet voortvloeijen.

En zo dra wy dit billyk beſluit eenmaal genoomen hebben, zullen wy ons zelven geen uitſtel vergunnen, om het

in 't werk te ſtellen; het zal ons van zelve op het harte weegen, en dringen, om de eerſte gelegenheid, die zig op doet, (en dezelve moet zig gewislyk eerlang opdoen) waar te neemen, om op eene gansch verſchillende wyze te handelen; dan waarop wy tot nu toe gehandeld hebben; alles met bedagtzaamheid te overweegen, eer wy het doen, en het niet te doen, voor dat wy verzekerd zyn, dat wy 't moeten doen. Telkens zal zig dit heilzaam voorneemen voor onzen Geest vertoonen; nooit zullen wy dulden, dat eenige ſtrydige voorwerpen, of overdenkingen het zelve daar uit verbannen; als weetende, dat ons belang en pligt te kennen, en des niettegenſtaande, moet ik zeggen, dwaasſelyk en onbedagt, of hardnekkig, te verwaarloozen, ons in erger ſtaat zoude ſtorten, dan waar uit wy door onze vorige overdenkingen zo gelukkig herkoomen zyn.

Het is waar, dat als wy onze voeten allereerst in den loopbaan der Deugd beginnen te zetten, wy van tyd tot tyd zwaarigheden en hinderpaalen ontmoeten zullen; welke zomtyds zo groot kunnen zyn, dat ons wel eens eene ongegronde twyfeling kan bekruipen, of wy, zo wy onzen vorigen weg hadden blyven agtervolgen, in veele opzigten, niet beter en gemaklyker gewandeld zouden hebben; maar zo dra wy ons in zulk eene onzekerheid herrinneren, dat dit groote vraagſtuk ten vollen afgedaan is, en wy ons zelven, na het naauwkeurigst onderzoek, op de allerduidelykſte en zekerſte wyze beweezen hebben, dat ons waaragtig belang zo wel als onze pligt ons verbindt, om deugdzaam te leeven, zal die ſchadelyke twyffeling wel haast verdwynen; wy zullen bedenken, dat deze moeijelykheden, allengskens van zelve gemaklyker zullen worden, dat dezelve zig niet zwaar en onaangenaam vertoonen, dan om dat wy aan eene tegenſtrydige levenswyze gehegt zyn; dat dezelve gewoonte, die ons thans met haatelyke banden ten kwaade trekt, ons, houden wy ſlegts ernstig aan, eerlang met de liefelykſte ſnoeren en langs den zagtſten weg tot het goede leiden zal; wy hebben dan, in zulk een geval, ons beſluit ſlegts te vernieuwen, onze voorneemens te verſterken, en, naar maate de hinderpaalen grooter ſchynen, dezelve moediger uit den weg te ruimen; alle onze pligten ſtrooken volmaakt wel met onze rede en Menſchelyke Natuur; geen pligt kan derhalven moeijelyk zyn, dan om dat wy ons te lang gewend hebben aan eene levenswyze ſtrydig met de rede en onze Natuur; gaan wy die gewoonte tegen, maaken wy ons eene tegenſtrydige heblykheid eige, het kan niet misſen,

ſen, of wy zullen de voorſchriften der Deugd met meer gemak tevens en vermaak betragten, dan wy voormaals de wetten der Ondeugd gevolgd hebben; heugelyk zullen waarlyk de gevolgen, verrukkelyk het genoegen, zelfs in dit leven zyn, als wy het eenmaal zo ver gebragt, en ons eene gewoonte van Deugd eige gemaakt hebben; Alle die onwaardeerbaare voordeelen, die wy ſtraks hebben opgeteld, moeten 'er onfeilbaar uit geboren, en als dan in haare volle zoetigheid genooten worden. Dit bedenkt myn Deugdlievende, en neemt 'er by in aanmerking, dat een verſtandig Mensch zyne aandagt verder dan het tegenwoordig oogenblik uitſtrekt, en zyne belangens niet aan dit uur alleen bepaalt; dat, ſchoon de Deugd derhalven altoos moeijelyk mogt blyven, dezelve hem egter, over het geheel genoomen, het meeſte Heil moet aanbrengen, om dat 'er een leven na dit leven zyn zal, waar in hy ten minſten boven allen mogelyken twyffel verzekerd is, dat het Goedertieren en Heilig Opperwezen zyne getrouwe poogingen met zyne liefderyke gunst zal agtervolgen, en waar in de eeuwige en onwaardeerbaare voordeelen, welke hy hier uit ſtaat te ontvangen, de kortſtondige moeite, die hy aan 't werk der Deugd beſteed heeft, rykelyk, dubbel, oneindig, vergelden zullen.

LOFREDE *op den Heer* RICHARDSON,

Schryver van de

PAMELA, CLARISSA en GRANDISON.

Vervolg van bladzyde 143.

IK heb opgemerkt dat het onderhoud gewigtiger en leevendiger werdt in een gezelſchap, waar men bezig was met de leezing van *Richardſon* in 't gemeen of afzonderlyk.

Ik heb ter gelegenheid van deeze leezing, de verhevenſte ſtukken van Zedekunde en ſmaak hooren onderzoeken en naarvorſchen.

Ik heb over 't gedrag der perſoonen hooren twisten, als over weezenlyke gebeurtenisſen, *Pamela*, *Clariſſa*, *Grandiſon* pryzen, laaken, als leevende perſoonen, die men kende, en in welken men 't grootſte belang ſtelde.

Iemand onkundig van de leezing, die voorafgegaan en het onderhoud op de baan gebragt had, zou zig verbeeld hebben, door de waarſchynlykheid en drift des geſpreks, dat men van nabuuren, van een bloedverwant, van een vrind, van een broeder, van eene zuster ſprak.

Zal

Zal ik het zeggen?..... Ik heb heimelyken haat zien gebooren worden, verborgene verachting, met een woord dezelfde verdeeling tusſchen vertrouwde perſoonen, als of het verſchil de allerernſtigſte zaak betroffen hadt. Toen vergeleek ik *Richardſon's* werk by een nog heiliger boek; by een Evangelie op de aarde gebragt, om verdeeldheid te maaken tusſchen den man en de vrouw, den vader en den zoon, de dogter en de moeder, den broeder en de zuster; en zyn werk trad dus in den rang van de volmaakſte weezens der natuure. Allen voortgekoomen uit een almagtige hand en uit een oneindig wys verſtand, is 'er onder hen geen een die niet in eenig geval zondigt. Een tegenswoordig goed kan voor 't toekoomende de bron zyn van een groot kwaad: een kwaad, de bron van een groot goed.

Maar wat kan 't ſcheelen, indien ik, dank zy deezen Schryver, myn naasten, myn pligt meer bemind heb, indien ik met de boozen ſlegts deernis gehad heb, indien ik meer mededoogen heb opgevat voor de ongelukkigen, meer hoogagting voor de goeden, meer omzigtigheid in 't gebruik der tegenswoordige dingen, meer onverſchilligheid over de toekoomende, meer kleinagting voor het leeven en meer liefde tot de deugd, als het eenig goed, dat wy van den Hemel kunnen afbidden, en het eenige, dat hy ons kan toeſtaan, zonder ons te kastyden met onze onbeſcheidene begeertens.

Ik ben zoo bekend in het huis der *Harlowes* als in het myne; het verblyf van myn' vader is my niet meer gemeenzaam dan dat van *Grandiſon*. Ik heb my een afbeelding gemaakt van de vertooneren die de Schryver ten tooneele gevoerd heeft; haar gedaanten zyn 'er in: ik ken ze op de ſtraaten, in de openbaare plaatſen, in de huizen; zy boezemen my toegenegenheid of afkeer in. Een der voorregten van zyn werk is dat ik een onmeetbaar veld overgeloopen hebbende, altyd eenig ſtuk van zyn tafereel onder myn gezigt blyf houden. Zeldzaam heb ik zes perſoonen vergaderd gevonden, zonder aan hen eenige van zyn naamen te geeven. Hy dryft my tot braave lieden, hy trekt my af van de ondeugenden, hy heeft ze my leeren kennen aan gereede en fyne tekens. Hy ſtuurt myn gang dikwyls zonder dat ik het merke.

De werken van *Richardſon* zullen meer of min aan ieder mensch behaagen ten allen tyde en op alle plaatſen; maar het getal der leezeren die al de waarde 'er van kennen zullen, zal nooit groot zyn: daar is een al te fyne ſmaak

toe

toe nodig; en verder de verſcheidenheid van gebeurtenisſen is 'er zoo groot, de betrekkingen zyn 'er zoo vermenigvuldigd, de leiding daar van is zoo ingewikkeld, daar zyn zoo veele zaaken toegerigt, zoo veele andere geſpaard, zoo veele perſonagien, zoo veel characters! Naaulyks heb ik eenige bladzyden van de *Clariſſa* doorgeloopen, of ik tel 'er reeds vyftien of zestien, wel haast verdubbeldt zig dit getal. Daar zyn 'er tot veertig in *Grandiſon*; maar 't geen ons van verbaasdheid verſtomd doet ſtaan, is dat ieder zyne denkbeelden heeft, zyne uitdrukkingen, zyn' toon, en dat deeze denkbeelden, deeze uitdrukkingen, deeze toon veranderen naar de omſtandigheden, de belangen, de driften, gelyk men op een zelfde aangezicht de verſchillende wezenstrekken der driften op elkander ziet volgen. Iemant die ſmaak heeft, zal geen brief van Juffrouw *Norton* neemen voor den brief der Moeijen van *Clariſſa*, de brief van de eene Moei voor die van eene andere Moei, nog een briefje van Mevrouw *Howe* voor een briefje van Mevrouw *Harlowe*; ſchoon het gebeure dat deeze perſoonen in dezelfde geſteldheid, in dezelfde gevoelens zyn met betrekking op het zelfde onderwerp. In dit onſterflyk boek vindt men, gelyk in de natuur in 't voorjaar, geene twee bladen van hetzelfde groen. Welke onmeetbaare verſcheidenheid van bedryven! Indien het voor hem die leest moeilyk is om ze te vatten, hoe moeilyk is het dan niet geweest voor den Schryver om ze te vinden en in Schildery te brengen!

O *Richardſon!* ik zou durven zeggen dat de waaragtigſte historie vol leugen is, en dat uw roman vol waarheden is. De Historie ſchildert alleen eenige bekende perſoonen, gy ſchildert het gantſche menſchlyk geſlacht: de historie ſchryft aan eenige bepaalde wezens toe, 't geen ze noch gezegd nog gedaan hebben; al wat gy aan den mensch toeſchryft, heeft hy gezegd en gedaan: de historie bevat ſlegts een gedeelte der duuring, een ſtip van de oppervlakte des kloots; gy hebt alle de plaatſen en alle de tyden bevat. Het menschlyk hart dat altyd het zelfde was, is, en zyn zal, is het voorbeeld naar welk gy ſchildert. Indien men den besten Hiſtorieſchryver op een ſtrenge toets bragt, is 'er wel een die het zou kunnen doorſtaan, gelyk gy? op zodanig eene wyze beſchouwd wordende, durf ik zeggen; dat de historie dikwyls een ſlegte roman is; en dat de roman, zoo als gy gemaakt hebt, een goede historie is. O Schilder der natuure! gy zyt het die nooit liegt.

Ik zal niet ophouden my te verwonderen over de ongeloof-

looflyke ſterkte van herſenen, welke gy nodig gehad hebt om ſtukken van dertig tot veertig perſonen te beſtieren, dat elk zoo ſtiptelyk de characters uithoudt, die gy hem gegeeven hebt; over de verbaazende kennis van wetten, gewoonten, inſtellingen, zeden, het menschlyk hart, het leeven; de onuitputbaare bron van Zedekunde, van ervaarenisſe, van opmerkingen welke zy u toewyzen.

Het gewigt en de fraaiheid van het werk verbergen de konst van *Richardſon*, voor hen die 't meest geſchikt zyn, om dezelve na te gaan. Menigmaalen heb ik de Clariſſa begonnen te leezen om 'er my naar te plooijen, even dikwils heb ik myn voornemen vergeeten by de twintigſte bladzyde; ik ben alleen, gelyk alle de gewoone Leezers getroffen geweest van den geest die 'er in ſteekt, in een jong meisje uitgedagt te hebben, vol verſtand en voorzigtigheid, welke niet eene tred doet die niet mis is, zonder dat men haar kan beſchuldigen, dewyl zy ontmenschte ouders heeft en een verfoeilyken kaerel tot minnaar; in aan deeze jonge wysheid de leevendigſte en lugtigſte vrindin gegeeven te hebben, die niets ſpreekt, niets doet, dan 't geen redelyk is. Zonder dat de waarſchynlykheid daar door gekwetst wordt; aan deeze een braaven uitgeſtreekenen en belachlyken vryer, die over zyne meeſteresſe zugt, niet tegenſtaande het voordeel en de beſcherming van eene moeder, die hem onderſteunt; in *Lovelace* vereenigt te hebben de zeldzaamſte hoedanigheden en de haatelykſte ondeugden, de laagheid met de edelmoedigheid, de diepdenkenheid met de beuzelagtigheid, het geweld en de koelmoedigheid, het verſtand en de zotheid; en daar van gemaakt te hebben een ſchurk, dien men haat, dien men bemint, over wien men zich verwondert, dien men veragt, die u verbaaſt onder welke gedaante hy zig vertoone, en niet een oogenblik dezelfde gedaante bewaart; en deeze drom van ondergeſchikte perſonagien, hoe zyn ze uitgedrukt! hoe veele zyn 'er! en deeze *Belford* met zyne gezellen, en Mevrouw *Howe*. en haar *Hickman*, en Juffrouw *Norton*, en de *Harloves*, vader, moeder, broeder, zusters, ooms en moeis, en alle de ſchepſels, die de plaats van ongeregeldheid bevolken! Welke tegenſtellingen van belang en aart! Hoe zy alle werken en ſpreeken! Hoe een jong meisje, alleen tegens zoo veel vereenigde vyanden, het hoofd niet bukken moet! En hoedanig nog haar val is!

Ontdekt men niet in *Grandiſon*, op een heel verſchillenden grond, dezelfde verſcheidenheid van characters dezelfde krag t van uitkomsten en leidingen?

Pa-

Pamela is een eenvoudiger werk, minder uitgeſtrekt, minder ingewikkeld; maar ſteekt 'er minder vernuft in? Nu, deeze drie werken, waar van een genoeg was om een naam der onſterflykheid te wyden, zyn door een eenigen man gemaakt.

Zedert zy my bekend zyn, hebben ze myn toetsſteen geweest, die geenen, welken 'er geen ſmaak in vinden, zyn by my veroordeelt. Ik heb 'er nooit van geſproken tegens iemand dien ik agting toedroeg, zonder te beeven, dat zyn oordeel met het myne niet mogt overeenkoomen. Nooit heb ik iemand ontmoet die in myne verrukking deelde, over wien ik niet in verzoeking kwam van hem in myne armen te ſluiten en te omhelzen.

Richardſon is niet meer. Welk een verlies voor de letteren en voor de menſchlykheid! Dit verlies heeft my getroffen als dat van myn' broeder. Ik droeg hem in myn' boezem, zonder hem gezien te hebben, zonder hem anders te kennen dan door zyne werken.

Ik heb nooit een van zyne landslieden ontmoet, of een van de myne die in Engeland gereist had, zonder hem te vraagen: hebt gy den Poëet *Richardſon* gezien? en vervolgens: hebt gy den Philoſooph *Hume* gezien?

Eene vrouw van een meer dan gemeene ſmaak en gevoeligheid, ſterk vooringenomen met de historie van *Grandiſon* die zy geleezen hadt, zei eens tegen een van haare vrienden die naar Londen vertrok: ik verzoek dat gy van mynentwegen gaat zien Juffer Emilia, den Hr. Belford, en voor al Juffer Howe, zoo zy nog leeft.

Op een ander maal gebeurde het, dat eene Juffer van myne kennis, die zig ingewikkeld hadt in een briefwisſeling, waar in zy geen erg gezien had, bevreesd geworden zynde door het lot van *Clariſa*, deezen handel geheel afbrak. Zoo dra zy dit werk had begonnen te leezen.

Zyn niet twee vriendinnen met elkander over hoop geraakt, zonder dat ik door eenig middel heb kunnen ſlaagen, in haar weer by een te brengen, alleen om dat de eene de historie van *Clariſa* klein agtte, welke van de andere aangebeden werdt?

Ik ſchreef aan deeze laatſte, en zie hier eenige plaatſen uit haar antwoord.

„ *Clariſa's godsvrugt verveelt haar!* Hoe nu! wil zy dan
„ dat een jong meisje van agttien jaaren, opgevoed door
„ deugdzaame en christelyke ouders, beſchroomd, ongeluk-
„ kig op aarde, geen hoop hebbende om haar lot verbeterd

te

„ te zien, dan in een ander leeven, zonder godsdienst en
„ zonder geloove zy? Dit gevoelen is zoo grootsch, zoo
„ zoet, zoo verrukkend op zig zelve; haare denkbeelden
„ van godsdienst zyn zoo gezond en zoo zuiver; dit gevoe-
„ len geeft aan haar character zulke eene zagte aandoenlyke
„ verſcheidenheid! Neen: neen, gy zult my nooit overtui-
„ gen dat deeze manier van denken, die van een welgebo-
„ rene ziel zy.

„ *Zy lacht, als zy dit kind tot wanhoop gebragt ziet wegens*
„ *den vloek van haaren vader!* Zy lacht, en 't is eene moe-
„ der! Ik verklaar u dat deeze vrouw nooit myne vriendin
„ kan zyn: ik bloos om dat zy 't geweest is. Gy zult zien
„ dat de vloek van eenen geëerden vader, een vloek die
„ reets in verſcheide gewigtige punten ſchynt vervuld te
„ worden, geene verſchriklyke zaak moet zyn voor een kind
„ van dit character: en wie weet of niet God in de eeuwig-
„ heid bekragtigen zal het vonnis door eenen vader uitge-
„ ſprooken.

„ *Zy vindt het byzonder, dat deeze leezing my traanen kost!*
„ En ik integendeel, als ik gekoomen ben tot de laatſte
„ tydſtippen van deeze onſchuldige, verwonder my, dat de
„ ſteenen, de wanden, de ongevoelige en koude vloer, waar
„ op ik gaa, zig niet beweegen en hunne klachten by de
„ myne voegen. Dan wordt alles donker rondsom my, myne
„ ziel wordt vervuld met duisternis, en my dunkt dat de
„ natuur zig met een dikken ſluier dekt.

„ *Naar haar begrip, zoo beſtaat het vernuft van Clariſſa in*
„ *fraie ſpreekwyzen te vormen; en als zy 'er eenige van heeft*
„ *kunnen klaar krygen, dan is zy getrooſt.* Op zulk eene wyze
„ te denken is, ik betuig het u, rampzalig; en wel zoo
„ zeer, dat ik liever wenschte dat op dit oogenblik myn ei-
„ ge dogter in myne armen ſtierf, dan dat ik wist dat zy
„ daar van getroffen wierde. Myne dogter! ..... Jaa, ik
„ heb 'er my op bedagt en haal myn woord niet te rug.

„ Arbeidt nu, uitmuntende mannen, arbeidt, verteert u
„ zelven; ziet het einde van uwe baan in die jaaren waarin
„ anderen de hunne beginnen, op dat men over uwe mees-
„ terſtukken gelykſoortige oordeelen velle. Natuure, breng
„ in veele eeuwen eenen man als *Richardſon* voort; put u uit
„ om hem te begaaven; wees ondankbaar tegens uwe andere
„ kinderen; het zal ſlegts voor een klein getal van zielen
„ als de myne wezen, dat gy hem zult hebben doen geboo-
„ ren worden; en de traan die van myne oogen zal vallen,
„ zal de eenige belooning zyns waakens zyn.

En

En ágter aan voegtze hier by. „ Gy vraagt my om de be-
„ graafenis en de uiterſte wil van *Clariſſa*, ik zend ze u;
„ maar ik zal het u nooit van myn leeven vergeeven, zoo
„ gy het mededeelt aan deeze vrouw. Ik herroep dit: lees
„ gy haar zelf deeze twee ſtukken voor, en laat niet naa my
„ te berigten, dat haar gelach *Clariſſa* verzeld heeft tot in
„ haar laatſte verblyf, op dat myn afkeer voor haar zyn vol-
„ le beſlag kryge ",

'Er is, zoo als men hier ziet, in de ſtukken van ſmaak, even als in die van den godsdienst, een ſoort van onverdraagzaamheid die ik misprys, doch waar voor ik my niet beveiligen zal dan door de kragt der rede.

Ik had een vriend by my, toen men de begraafenis en het testament van *Clariſſa* my ter hand ſtelde, twee ſtukken welken de Franſche Vertaaler heeft agter gelaaten, zonder dat men genoeg weet waarom. Deeze vriend is een der gevoeligſte menſchen die ik ken, en een der vuurigſte geestdryvers voor *Richardſon*: 't ſcheelt weinig of hy is het zoo ſterk als ik. Aanſtonds vat hy de papieren op, geeft zig in een hoek en leest. Ik nam hem waar: eerst zie ik traanen rollen, welhaast breekt hy af, hy ſnikt; eensklaps ſtaat hy op; hy wandelt zonder te weten waar, hy ſtort klagten uit als een wanhoopige, en boezemt de allerbitterſten uit tegens het ganſche gezin der Harloves.

Ik had voorgenomen de ſchoonſte plaatſen der drie Dichtſtukken van *Richardſon* aan te tekenen; maar wat middel? daar zyn 'er zoo veele.

Ik herinner my alleen dat de 128ſte Brief, (*) welke is van Mevrouw Harvey aan haare Nigt, een meeſterſtuk is; zonder toeſtel, zonder blykbaare konst, met eene waarſchynlykheid die niet te begrypen is, ontneemt zy aan *Clariſſa* alle hoop van verzoening met haare bloedverwanten, bevordert de inzigten van haaren ſchaaker, geeft haar over aan zyne boosheid, doet haar beſluiten tot de Londenſche reis, tot het luisteren naar voorſlagen van huwlyk, enz. Ik weet niet wat hy niet al uitwerkt: hy beſchuldigt de naastbeſtaanden in ze te ontſchuldigen, hy betoogt de onvermydlykheid van *Clariſſa's* vlugt door ze te mispryzen. Dit is een der plaatſen onder zeer veele anderen, daar ik uitgeroepen heb: *Godlyke Richardſon!* Maar om deeze verrukking te ondervinden, zoo moet men het werk van vooren beginnen en leezen tot deeze plaats.

'k Heb

(*) III. Deels 48ſte Brief der Nederd. Vert.

'k Heb in myn exemplaar een ſtreepje gehaald by den 124ſten Brief zynde als een wonderſtuk (*) van *Lovelace* aan zyn medeplichtigen *Leman*; daar ziet men alle de zotheid, alle de vrolykheid, de geſleepenheid en de geestigheid van deeze perſonagie. Men is onzeker of men dien drommel beminnen of vervloeken moet. Hoe misleidt hy deezen armen knegt! *'t Is de braave, 't is de eerzaame Joſef.* Hoe weet hy hem de belooning voor te ſchilderen, die hem te beurt zal vallen! *je zult weezen de Kastelein in de witte beer; je vrouw zal men noemen Juffrouw de Hospita.* En verders by het ſlot: *ik ben uw toegenegen vrind Lovelace.* Lovelace bekreunt zig niet aan eenige kleinigheden, als het op zyne belangen aankoomt: alle die tot zyne oogmerken mede werken, zyn zyne vrienden.

Een groot Meester alleen kon in zyne gedagten neemen om *Lovelace* deze troep eerlooze en ligte ſchepzels toetevoegen, laage zielen die met haare ſpotterny hem tergen en in de misdaad verharden. Wanneer *Belford* alleen zig verzet tegens zynen ſchelmagtigen vriend, hoe verre moet hy onderdoen! Wat werdt 'er vernuft vereiſcht om eenig evenwigt te krygen en te bewaaren tuſſchen zoo veele ſtrydige belangen! En denkt men dat de Schryver zonder oogmerk in zynen held die geweldigheid van character, die hitte van verbeelding, die afkeer voor 'tHuwelyk, die ontembaare ſmaak in minnelisten en onbandigheid, die overmaatige eigenwaan, zoo veele ondeugden als begaafdheden, gebragt hebbe.

Dichters, leert van *Richardſon* den boozen vertrouwden toe te voegen, om de yslykheid hunner ſchelmſtukken te verzagten, door ze te verdeelen; en aan de andere zyde, om die niet toe te voegen aan braave lieden, op dat deeze alle de verdiensten hunner goedheid voor zig behouden.

Hoe konſtig vernedert en verheft zig deeze *Lovelace!* Beſchouwt den 175ſten Brief (†). Het zyn de gevoelens van een Cannibaal, het is 't geluid van een wild beest. Vier regels naſchrift hervormen hem eensklaps, op een weinig na, in een man van deugd.

Grandiſon en *Pamela* zyn ook twee ſchoone werken, maar ik houde het met *Clariſſa.* Hier doet de Schryver geen ſtap welke zonder geest is. Ondertusſchen ziet men den ouden Vader van *Pamela*, die den ganſchen nagt gegaan heeft, niet aan de deur van den Lord koomen; men hoort hem niet zig tot

(*) III. D. 44ſte Brief Ned. Vert.
(†) IV. D. 42ſte Brief Ned. Vert.

tot de knegts van 't huis rigten, zonder de geweldigſte gemoedsbewegingen te ondervinden. De ganſche tusſchenhistorie van *Clementina* in de *Grandiſon* is van de grootſte ſchoonheid.

En welk is het oogenblik waarop *Clementina* en *Clariſſa* twee verheevene ſchepſels worden? Het oogenblik waar op de eene haar eer, en de andere haar verſtand verloor.

Ik herinner my niet zonder koude ſchrik het inkomen van *Clementina* in haar moeders kamer, bleek, 't gezigt verwilderd, een verband om den arm, het bloed daar langs loopende en by de toppen der vingeren afdruppende, en haar zeggen. *Mama, zie hier, dit is van het uwe.* Dat doorboort de ziele.

Maar waarom neemt men in deeze *Clementina* in haare buitenſpoorigheid zoo veel belang? om dat zy, niet meer meesteresſe zynde over de gedagten van haaren geest noch over de beweegingen van haar hart, zig ligt iets ſchaamenswaardig kon laaten ontſlippen, indien het in haar opkwam. Doch zy zegt geen woord dat niet openhartigheid en onnozelheid aanduidt, en haar ſtaat laat geen twyfel over aan 't geen zy zegt.

Men heeft my berigt dat *Richardſon* verſcheiden jaaren in de zamenleeving doorgebragt heeft, byna zonder ſpreeken.

Hy heeft niet alle agting genoten die hy verdiende. Welk een hartstogt is de afgunst! zy is de ontaartſte der helſche ſpooken: zy volgt den man van verdienſten, tot op den rand des grafs; daar verdwynt zy, en de geregtigheid der tyden zet zig in haare plaatſe.

O *Richardſon!* indien gy leevende niet alle verdiende agting geſmaakt hebt, hoe groot zult gy zyn by onze naneeven, als zy u zien op den afſtand waarop wy Homerus zien! Gy hebt onder ons nog meer verwonderaars gehad dan in uw vaderland, en myn hart verheugd zig daar in. Eeuwen, haast u om af te loopen en de eertekenen, die men aan *Richardſon* verſchuldigd is, met u te voeren! Ik beroep my op allen die my hooren: ik heb naar 't voorbeeld van anderen, om u hulde te doen, niet gewagt; van deezen dag af had ik my geboogen aan den voet van uw ſtandbeeld, ik had u aangebeden, zoekende in 't diepſte van myn boezem uitdrukkingen, die beantwoordden aan de uitgeſtrektheid der verwondering, die ik u toedroeg, zonder ze te vinden. Gy die deeze regelen doorloopt, welke ik daar heen geſchreven heb zonder verband, zonder uitzigt en zonder orde, naar maate zy my ingegeeven werden onder de ontroering van myn hart, indien gy van den Hemel een

gevoeliger ziel dan de myne hebt ontfangen, wischt deze regels uit. *Richardſons* geest heeft dien uitgedoofd, welken ik bezat. Zyne beelden zweeven geduurig voor mynen geest; wil ik ſchryven, ik hoor de klagte van *Clementina*, de ſchim van *Clariſſa* verſchynt my, ik zie *Grandiſon* voor my gaan, *Lovelace* ontrust my, en de pen ſlipt uit myne vingeren. En gy, zoeter ſpookſels, *Emilia*, *Charlotte*, *Pamela*, waarde Juffer *Howe*, zoo lang ik met u verkeere, gaan de jaaren van arbeid en van 't winnen der Laurieren voorby, ik nader geſtadig tot myn laatſten tydſtip zonder iets te onderneemen, 't welk ook my by de toekoomende tyden een naam kan geeven.

V. G.

EENIGE MERKWAARDIGE BYZONDERHEDEN WEGENS ALGIERS, TUNIS, TRIPOLI, FEZ, EN MAROCCO.

(getrokken uit)

Hiſtoire des Etats Barbaresques, qui exercent la Piraterie: contenant l'origine, les Revolutions, & l'état preſent des Royaumes d'Alger, de Tunis, de Tripoli, & de Maroc; *avec leurs forces, leurs revenus, leur Politique, & leur commerce. Par un auteur, qui y a préſidé pluſieurs années, avec un caractére public.* 2 vol. in 12.

WAre het niet beter, mag men vraagen, om de geſchiedenisſen van een Land, dat onvergelykelyk meer barbaarschheid, woede en ondeugd, dan deugd en trouw vertoont, in eeuwige vergetelheid te begraaven? Algiers en de omleggende Roofnesten waren reeds van over lange het tooneel van trouwloosheid, roofzugt, en ſchennis! wat zedelyk nut, wat leering kan ons de geſchiedenis van een volk geeven, dat ſteeds onder het gezag van willekeurige Opperhoofden gebukt, of laaghartig kruipt, of uitgelaaten woedt, en zyne ketenen eensklaps verbreekende zyne Vorſten den moord-dolk in het harte drukt, die het ſlegts een oogenblik te voren ſlaafſch hadt aangebeden. Een volk, by wien de vreeze alleen de grondſlag van alle gezag, gehoorzaamheid, en verpligtingen is, en dat geene andere dringredenen, dan de wreedſte ſtraffen kent, kan de kennis van zulk een volk, vraagt iemand veelligt nogmaals, ons eene zedelyke nuttigheid aanbrengen: Ja! een Wysgeer, een verſtandig Leezer, die Algiers en Marocco met Sparta of oud Rome vergelykt, zal moogelyk meer voordeel haalen uit de haatelyke karakters der eerste, uit de gebreken hunner Regeeringswyze, en de gevolgen van dien, dan uit de deugden, welke wy by die oude volkeren van Griekenland en Italië aantreffen.

Het

Het koningryk van Algiers was by de Romeinen onder den naam van *Mauritania Ceſarea* bekend, en wierdt beurtlings door hen, door de Wandalen, de Grieken, en Arabieren overwonnen en bezeten. Die laatſten verdeelden het in verſcheide Vorſtendommen, welke thans niet anders, dan door de ſteden *Trémécen*, *Bugia*, *Gigeri*, *Tenez*, &c. bekend zyn. De Spanjaarden maakten zig onder de regeering van *Ferdinand*, en het beſtier van den kardinaal *Ximenès*, van Bugia meester, en dreigden hunne overwinningen tot aan Algiers toe voort te zetten. De Mooren namen hier op toevlugt tot *Selim Eutemi*, een Arabisch Prins, beroemd door zyne burgerlyke en gezellige, zo wel als krygsdeugden, welke tot hen overkwam, zyne vrouw, eene Princes van eene gadelooze ſchoonheid, en een zoon van 12 jaaren met zig brengende. Alle de dapperheid van dezen Prins en het Leger, dat hy met zig voerde, konden egter de Spanjaarden niet beletten, van Algiers te belegeren, dat gedwongen werdt zig over te geeven, en te gedoogen, dat de overwinnaars een fort binnen de ſtad opwierpen, dat dezelve in dwang hieldt. Maar, na den dood van Ferdinand, vervoegden zig de Algerynen aan *Berberoſa*, die dezelve aanzienlyke hulp toeſchikte. Selim ging hem eerbiedig te gemoet, en leidde hem in zyn Paleis; in vergelding van welke heuschheid die Zeerover een verradersch voorneemen ſmeedde, om zig meester van Algiers te maaken, Selim Eutemi om hals te brengen, en zyne ſchoone Gemalin te trouwen. Hy voerde dit helsch voorneemen ook gedeeltelyk uit; verworgde den Arabiſchen Prins, terwyl hy in het bad was, met eigen hand, en deedt zig voor koning van Algiers uitroepen, terwyl hy zig verder ontſloeg van allen, die hy maar het minst vermoedde, van zyne belangens niet toegedaan te zyn. De hevige drift van dien Barbaar voor de Prinſes *Zaphire*, Gemalin van den vermoorden Selim, en de weêrſtand, welke die deugdzaame vrouw tegen zyne aanzoekingen boodt, zyn al te merkwaardig om 'er niet iets van te zeggen; wy zouden zelfs de brieven van den Zeerover, en de antwoorden, welke 'er die beminnelyke Vorstin op gaf, gaarne bybrengen, en de Lezer zou, geloove ik, dezelve met genoegen zien, maar het zoude ons te verre voeren; wy zyn verpligt, om ons der kortheid in ons verhaal, en der verſcheidenheid in ons werkje te betragten. —— Zie hier dan, in weinig woorden, de uitkomst dier onderhandelingen.

Toen de Dwingeland beſpeurde, dat 'er geen middel was, om *Zaphire* te buigen, of meester van haar hart te worden,

keerde hy zyne liefde in haat en woede. In de laatſte by-eenkomst, die zy ſaamen hadden; zondt hy eerst alle de vrouwen der Prinſes, onder verſcheide voorwendzels, weg, en begon haar toen zyne drift met zagtheid voor te draagen. Maar de tegenwoordigheid en het gezigt van den dwingeland beletteden haar, als naar gewoonte, haare verontwaardiging, en regtmaatigen toorn te kunnen maatigen; zy beantwoordde en behandelde hem naar zyne ſnoodheid, en met eene fierheid, welke de deugd en onſchuld eeniglyk kunnen geeven en onderhouden. Deze aanſpraaken aan den zeerover gevoegd by den brand, die hem reeds zo langen tyd verteerde, maakten hem verwoed; hy ſtort zig op Zaphire; zy worſtelt in zyne armen, en poogt hem een ponjaard, dien zy tot dit einde onder haar kleed verborgen hadt, in 't hart te drukken; hy ontwykt de ſteek, en krygt ſlegts eene ligte wond aan den arm. Daarom hieldt hy voor dien tyd af, en ging heen om zig te doen verbinden, waarna hy ylings wederkwam, met een vast opzet, om zyn beestagtige lust te voldoen; maar Zaphire hadt zig van die korte tusſchenpoozing bedient, om een vergif, dat zy mede by zig hadt, inteneemen, het welk, aanſtonds zyne werking doende, den Barbaar nogmaals te loor ſtelde; welke daarop zyne verſmaade liefde op de vrouwen der Prinſeſe wreeken wilde, die alle onmenſchelyk gewordg, en heimelyk met haare meestres begraaven wierden.

De zoon van Selim onderſtondt vrugtloos, om den zeerover met behulp der Spanjaarden te verdryven, maar *Karel de Vde* zondt nieuwe benden naar Afrika; Barbaroſſa wierdt overwonnen, en op de plaats gedood. Zyn broeder *Cheredin* volgde hem op, en onderwierp zig, om zig op den thoon te vestigen, aan den grooten Heer, wien hy ſchatting zondt; hy nam het Fort in, dat de Spanjaarden hadden doen bouwen, maakte de Moulje, en de haven van Algiers in min dan drie jaaren tyds; *Karel de Vde*, om den voortgang der Algerynſche Zeeroveryen te ſtuiten, vertrok zelve met een Vloot van 100. Schepen, en 20. Galeijen, die 30000. menſchen op hadde; hy was van een gedeelte van zyn hofverzeld, en hadt niets geſpaard, om dezen optogt luisterryk tevens en ontzaggelyk te maaken. Algiers was op het punt van zig te moeten overgeeven; toen een yſelyk onweder, dat 's nagts naar den kant van 't Noorden opkwam, en van eene verſchrikkelyke aardbeeving gevolgd wierd, Scheepen en Menſchen in den afgrond ſtortte, de Legerplaats overſtroomde, en den Keizer dwong om zyne bagagie te verlaaten,

ten, het overschot zyner troepen, waar van de meesten door de Algerynen wierden opgeligt, in groote verwarring af te voeren, en zig, met dezelve, ter vlugt te bergen, op de weinige Scheepen, die nog behouden waren.

Na het overlyden van Cheredin is Algiers door Bachâs geregeerd. Die Bachâs waren dwingelanden onder den naam van Onder-koningen, door den grooten Heer gezonden; dit deedt de Algerynen besluiten om de vryheid te verzoeken van zelve een *Dey* te mogen kiezen. Zy verkreegen dit, en verkooren in den jaare 1710. Baba-Ali; thans beschouwen de Deys zig zelve alleen als Bond-genooten van den grooten Heer, en zyn inderdaad ook min afhankelyk van denzelven, als van hun eige Krygs-volk, dat uit Turken bestaat.

De Inwooners van Algiers zyn meestal Mooren, Jooden, Arabieren, Turken, of Christenen; de Inboorlingen des lands maaken 'er het kleinste deel van uit.

De Mooren zyn door de geschiedenisen van Spanje te wel bekend, om ons daar mede op te houden. Die, welke in de stad woonen, hebben genoegzaam den geheelen handel, die ter zee en te lande gedreeven wordt, in hunne handen, en zy onderwerpen zig aan den Dey van Algiers, even als andere Burgers; maar die welke in 't land huishouden, zwerven met hunne huisgezinnen gints en herwaards om; elk zodanig een huisgezin maakt bykans een dorp, of klein vliegend legertje uit; zy noemen dit *Adouar*, en staan onder het bestier van een *Cheque*. Zy hebben een byzonder soort van kleedy en zeden; en een hunner wanbegrippen is, dat een Christen te slagten een byzonder verdienstelyk werk by de Godheid zy, en dat zy slegts eene laage en veragtelyke plaats in den Hemel bekoomen kunnen, by aldien zy zig, door dergelyke moorden, niet onderscheiden, en eene verhevener rang in het toekoomend leven waardig maaken.

De Arabieren zyn eene verzameling van verscheide natien of stammen, herkomstig van de Mahometaansche Arabieren, die zig van Afrika meester maakten; maar die door de Turken verdreeven, met hun Vee en andere bezittingen in het gebergte vlooden. Dit volk is geoeffend en beschaafd. Zy leggen zig inzonderheid op de sterrenkunde, en digtkonst toe; en beminnen de musyk. Alle hunne verzen worden gezongen, en de onderwerpen dier zangen zyn hunne vryagies, jagt en gevegten; een beroemd digter kan op de gunst en bevordering van den *Cheque* of het hoofd een vasten staat maaken. Die *Cheques* draagen zelve zorg voor

het vee, maaken verzen en liederen over de geneugtens en het ſtil vermaak van 't landleven, en zyn in één woord, by aldien de beſchryving die men 'er hier van maakt, naauwkeurig is, de egte afbeeldzels der Herders van Theocritus en Virgilius. Zy zelve en alle Arabieren beminnen den opſchik in hunne klederen.

Algiers is de algemeene wykplaats van Joodſche familien, welke, van tyd tot tyd, uit Europa gebannen worden; het zyn bykans alle handelaars en bedriegers, maar hunne bedriegeryen worden door de Regeering ſtrengelyk geſtraft.

De Turken, die te Algiers zyn, zyn meest alle Zoldaaten, zy worden 'er gevreesd, gevloekt, en zyn 'er meester. Het zyn meest allen misdaadigers uit de ſtaaten van den grooten Heer, welke in den dienst worden aangenoomen. De Sodomie is zeer gemeen onder hen, en wordt ſtraffeloos gepleegd.

De Christenen zyn te Algiers in kleinen getale, als men de ſlaaven uitzondert; het zyn eeuwigduurende voorwerpen van den hoon en ſchimp der Turken, Mooren en derzelver kinderen; op de minſte klagte worden die laatſten egter ſtrengelyk geſtraft, en wreeken zig door hunne misdaaden te verdubbelen.

Het Mahometaansch geloof is de heerſchende Godsdienst te Algiers, alle de andere worden 'er geduld, en het Pausdom geniet eene gunſtige onderſcheiding. Verder maaken eene algemeene ongebondenheid van zeden, trotsheid, en onbeſchofdheid jegens vreemdelingen het hoofd-karakter der Algerynen uit. Die trotsheid wordt gevoed en aangezet door de gewoonte, die zy hebben, van zig door ſlaaven van allerlei Volkeren te laaten dienen. De Mooren en Turken, die ſlaaven by de Christenen geweest zyn, overtreffen de andere in eene verſtandige, billyke, en heuſche behandeling hunner ſlaaven. Een enkel woord, een Jood of Christen, tegen den Mahometaanſchen Godsdienst, ontvallen, wordt altoos ſtrengelyk, en dikwils met den dood geſtraft.

De opvoeding der jeugd wordt te Algiers minder, dan in veele ſteden van een beſchaafden ſtaat verwaarloosd. Hunne begrippen wegens eene volſtrekte voorbeſchikking, (Predeſtinatie) brengen te weeg, dat zy geene de minſte voorzorgen tegen de Pest aanwenden, dat zy geene Doctoren hebben en geene medicynen gebruiken; ondertuſſchen zyn zy zeer werkzaam, worden dus weinig ziek, en leeven lang.

Het Koningryk van Algiers wordt in drie Gouvernementen

ten verdeeld; dat van de *Levant*; dat van het *Oosten*; en dat van het *Zuiden*. Elk dier Gouvernementen wordt beſtierd door een *Bey*, welke onder den Dey van Algiers ſtaat.

In het Gouvernement van de Levant zyn *Conſtantine*, *Bomne*, of het oude *Hippone*, *Bugie*, *Gigeri*, *Zamore*, &c. By Conſtantine zyn de Gebergtens van *Calo*, welke Aapen, zo groot als Menſchen voortbrengen. De Bewooners dier Gebergtens hebben hunne oude vryheid weeten te bewaaren. Als de Bey van Conſtantine eenig verdrag, dat zy met hem hebben aangegaan, koomt te ſchenden, zo vereenigen hunne Cheques of hoofden alle hunne kragten tegen hem. Als de vrouwen niet wel voldaan zyn over haare mannen, gaan zy van den eenen berg naar den anderen. De Arabieren van Gigeri zyn niet minder onafhankelyk; en van een zeer menschlievend karakter, hoe woest dezelve doorgaans worden afgeſchilderd.

De Gebergtens van Bugie, en Gigeri worden door de oude ſtammen der Arabieren, Mooren, en Sarrazynen bewoond; zy hebben alle het afbeeldzel van een kruis op de hand of de wang; de eenige rede, welke zy van dit gebruik geeven, is, dat zy het van hunne voorouderen hebben overgenoomen; het is, naar alle waarſchynlykheid, hier uit herkomſtig, om dat de Gothen, toen zy zig meester maakten van Afrika, de Christenen zagter behandelden dan de andere Inboorlingen des lands, welke om de zelfde gunst te vinden, zig met een kruis, het merk van dien Godsdienst, tekenden.

De Gebergtens van Couco zyn zeer vrugtbaar in graanen, vrugten, en vee. Dit is het aangenaam verblyf der onderdaanen van den Prins Selim Eutemi, welke zig, na zyn noodlottig omkoomen, herwaards begaven; na dat Seremeth-ben, en Cadi, zig met de Spanjaarden verbonden hebbende, om Eutemi te wreeken, en zig voor de geweldenaryen van Barberosſa te beſchutten, de ſtad Couco door de Algerynen hadden zien verwoeſten.

Oran en *Tremecen* zyn de voornaamſte ſteden van het Gouvernement van 't Oosten. Oran wierdt in 1705. door de Spanjaarden veroverd, die 'er in 1708. door de Algerynen uit verdreeven wierden, en 'er zig in 1732. weder meester van maakten. Men ziet daar eene Kapel, aan Cidi-Ben-Cena, een *Marabou* toegewyd, deze Cidi-Ben-Cena was een Priester, die zig beroemd gemaakt heeft door zyne liefdaadigheden, welke zig tot vrienden en vyanden gelykelyk uitſtrekten, en die eene broederſchap van vyf hondert

Marabous ſtigtte, welke hy de giften, die hy door zyne groote agting hadt gekreegen, ten onderhoud toelag. Dertig mylen van Oran is het beroemde Tremecen, maar daar zyn ſlegts eenige voetſtappen van deszelfs ouden luister over.

In het Gouvernement van het Zuiden zyn nog ſteden, nog byzondere gebouwen, de Menſchen leeven 'er onder tenten, of in Adouars; die drie Gouvernementen ſtaan, gelyk ik zeide, onder Algiers, en worden door een Bey, die eene zeer groote lyfwagt met zig voert, beſtierd.

Algiers, om ook een woord van de ſtad zelve te zeggen, is op 't hangen van een heuvel gebouwd, en maakt van verre eene zeer fraaije vertooning. Van binnen, is het zo gunſtig niet. De ſtraaten zyn 'er morſig, en zo naauw, dat de Jooden en Christenen, die altoos verpligt zyn te wyken, en zig tegen de muuren der huizen aan te zetten, als 'er kameelen, Muil-Ezels, Ezels of Turken aankoomen, niet zelden gevaar loopen van verpletterd, of doodgedrongen te worden. De aardbeevingen, die te Algiers dikwils voorvallen, zyn oorzaak van deze naauwte der ſtraaten. Daar is eene ſchoone, en wel verſterkte haven, ook zyn 'er zeer fraaije huizen, en omtrent honderd duizend Inwooners in de ſtad, zonder de Christenen en omtrent vyfduizend Joodſche families daar mede onder te rekenen; hunne heete baden zyn beroemd wegens derzelver ſchoonheid, gemaklykheid, en de zinlykheid waarin zy onderhouden, en waarmede men 'er gedient wordt. Daar zyn 'er afzonderlyk voor de mansperſoonen, daar de vrouwen niet inkoomen, en andere voor de vrouwen, daar de mannen buiten gehouden worden; zy weeten 'er egter zomtyds, als ſlavinnen gekleed, in te koomen, dog dit wordt, als het uitlekt, ſtrengelyk geſtraft.

De Landsdouw rondom Algiers is zeer bekoorlyk, en zeer vrugtbaar van graanen, tuin-vrugten, ooft, en bloemen. Men laat 'er de Natuur aan haar zelve over, en in weerwil dier agteloosheid, zo maaken 'er egter de wyngaarden, die 'er de Mooren, toen ze uit Spanje verdreeven wierden, gebragt hebben, en die weelig groeiende zig om de oranje-Citroen en andere hooge boomen ſlingeren, de aangenaamſte gaanderyen, die men zig verbeelden kan. Men telt twintig duizend tuinen in den omtrek van Algiers, zy worden ſlegts door heggen van barbaryſche Vygen, die men Christen-vygen noemt, van den anderen afgeſcheiden.

Het Krygsvolk, dat de geheele ſterkte der Regeering uitmaakt,

maakt, beſtaat, voor het geheele Koningryk van Algiers, ſlegts in twaalf duizend Turken, onbekend ſlegt volk, bannelingen of misdaadigers, die 't geregt ontſnapt zyn. Het is dit volk egter, 't welk den Dey en de Beys uit hun lighaam verkiest, zo wel als alle mindere officieren, en die door hunne vrydommen en vorregten opgeblaazen, regt en onregt naar den degen afmeeten, het voornaamſte gezag in handen hebben, en dikwils aan het muiten tegen hunne opperhoofden ſlaan. Zy krygen vier brooden daags voor betaaling, en koopen het vleesch een derde beneden den geſtelden tax. De Dey ontneemt hen dit voorregt als zy trouwen, om dat hunne kinderen hen zelven toekoomen. Geen Turk wordt te Algiers geagt, als hy geen Zoldaat is; de Dey, altoos voor de ongeregeldheeden van dit volk vreezende, moet ze deels door zagtheid deels door ſtrengheden beteugelen en leiden. Met dit alles egter, en in weerwil van het volſtrekt gezag, daar men den Dey mede bekleedt, is de throon dikwils leedig, om dat men den alleenheerſcher afzet of vermoordt. Dan verkiest het Krygsvolk met meerderheid van ſtemmen een anderen Dey in deszelfs plaats, die dikwils naauwelyks den throon beklommen heeft, of de andere factie, die overſtemd is, brengt hem om hals, en geeft hem een opvolger, die op zyne beurt den ponjaard van de eerſte party te dugten heeft, en dus heeft men 'er zeven onmiddelyk op malkander den throon zien beklimmen. Het geval, 't welk Ibrahim, den ſchaaker der vrouwe van den raïs *Mahmout* deedt omkoomen, kan by dat voorval, 't welk de Koningen van oud Rome deedt verbannen, vergelecken worden. Deze vrouw, eene andere Lucretia, dwong Mahmout, om eene ſaamenzweering tegen den Dey te ſmeeden, en denzelven een maand na zyne verheffing te doen ſneuvelen.

Daar zyn weinige Deys, die niet worden omgebragt; zy die hun natuurlyken dood ſterven, worden als Heiligen beſchoud. De deys moeten dagelyksch regt doen aan het volk, en met hunne officieren aan de ſtaatzaaken arbeiden. De voornaamſte dier officieren is de *Aga* van het Krygsvolk. Deze is een Generaalsperſoon die te Algiers in kwartier blyft; hy trekt niet mede te velde, en zyn ampt is eene belooning van voorige dienſten aan den ſtaat gedaan. Het is in zyn huis, dat de Turken geſtraft worden, 't welk op geene andere plaats mag geſchieden. De andere officiers zyn de *Hoyas*, of Geheimſchryvers van ſtaat; *de Cadi*, die zig met niets anders bemoeit, dan 't geen den Godsdienst raakt; de *Hazenada*, of Schatbewaarder; de *Dragoman* of Tolk; de

Cha-

Chaoux, of boden van ſtaat, die zo gevreesd zyn by de Turken, dat zy dezelve ongewapend aantastende, om ze vast te zetten, egter nooit den minſten wederſtand van hen, ſchoon gewapend, ontmoeten.

De Burgerlyke en crimineele Regts-oeffening der Algerynen is zeer eenvoudig, ſpoedig, en op goede wetten gegrond. Men weert 'er alle langwyligheden en' vitteryen. De eisſcher wordt zwaar geſtraft, als zyn eisch onbillyk is, en wordt hy wettig gekeurd, ſtaat men denzelven toe, zonder dat de party met kosten overlaaden wordt; toont dezelve voor tegenwoordig buiten ſtaat te zyn, om de betaaling te doen, men ſtaat een redelyk uitſtel toe, 't welk verloopen zynde, verkoopt men zo veel van deszelfs bezittingen, als tot het betaalen der vereischte ſomme van nooden is. De *Chaoux* zelve neemt dat geld, en brengt het den Crediteur zonder eenige onkosten. De openbaare dieven worden met de uiterſte ſtrengheid geſtraft, de ſlaaven alleen mogen ſtrafloos guiten wezen.

De wagt is 's nagts door verſcheide wyken van de ſtad verdeeld. Als 'er een winkel opgebrooken en beſtoolen wordt, moet 'er de wagt voor opkoomen, de ſchade betaalen, en wordt daarenboven ſtreng geſtraft. Als een der wagten het met de Roovers houdt, wordt hy gehangen, en de *Emir*, die het Commando van de wagt heeft, moet de ſchade betaalen.

Verſcheide byzonderheden zyn 'er ook wegens de zeezaaken aan te merken, waarvan wy eenige kortelyk melden zullen. De Regeering heeft ſlegts één Schip in zee, alle de andere behooren aan particulieren of *raïs* die verpligt zyn, als 'er een Schip genoomen wordt, of verongelukt, een ander van gelyk kaliber in deszelfs plaats te ſchaffen; ſchoon zy gebrek aan hout hebben, zyn hunne Scheepen egter vry goed; zy bedienen zig, om dezelve te kalfateren, of nagel nieuw aan te bouwen, van het hout der Schepen, die zy op de Christenen veroveren. De Dey, of liever de Regeering heeft het agtſte deel van alle de pryzen; het Scheepsvolk de helft van 't overige, en de andere helft is voor de eigenaaren of reeders. Als 'er Paſſagiers aan 't boord van een zeerover zyn, zo zyn zy tot een deel van de genoome prys geregtigd, en men geeft hen dit, van wat volk of Godsdienst zy wezen mogen, om dat men, zeggen zy, niet weeten kan, of 't moogelyk niet aan hunne verdienſten is, dat men den goeden uitſlag te danken heeft. Zy maaken geene andere tot ſlaaven, dan de Christenen, die met de wapens

in

in de hand genoomen worden, of die tot het Schip behooren; de zulken, welke bewyzen kunnen, dat zy flegts Paſſagiers waren op het genoome Schip, worden in handen van hunnen Conſul geſteld. De Dey kiest het agtſte deel der ſlaaven uit; dit behoort hem naar de wetten toe.

De Staat trekt tien ten honderd van het geld, waar voor een ſlaaf wordt vry gekogt. Men verkoóptze op de markt in 't openbaar aan de meestbiedende; zy worden te Algiers zo niet mishandeld, als zy, die men vry koopt, tragten te doen gelooven. De ſlaaven der Regeering dienen den Dey voor pages; de andere worden in de kaſernen gebruikt, en anderen eindelyk in de baden of Bagnios gebezigd; zy hebben daar kapellen; en als zy eenig handwerk kennen vergunt men hen, om 't zelve te oeffenen; daar zyn 'er, die de vryheid hebben, om een kroegje te houden. Het lot van hen, die aan byzondere menſchen ten deele vallen, hangt of van hun eige gedrag, of van het karakter hunner meesters af. De zulken, daar de Mooren handel in dryven, en welke zy koopen, om weêr te verkoopen, zyn de ongelukkigſte van allen. Hunne meesters overlaaden en mishandelen ze op hoop, dat zy des te eerder zullen worden vrygekogt. Men behoort egter op zyn hoede te wezen, om alles, wat ons de geeſtelyken en de vrygekogte ſlaaven hier omtrent verhaalen, niet blindelings aan te neemen.

De koophandel van Algiers is van zo weinig belang, dat het der moeite niet waard zy, om 'er van te ſpreeken; de Franſchen hebben 'er hunnen handel geheel laaten vervallen; de finanties worden 'er niet beter beſtierd, en de gemeene inkomſten van den ſtaat veelal of verkwist, of door de Beys en Schatbewaarders grof beſtoolen.

De Dey onderhoudt den vrede met Tunis en Marocco, die onder Moorſche Vorſten ſtaan, zo veel hy kan; want gelyk het land, dat tot het Algerynsch gebied behoort, met Mooren en Arabieren allerwegen is vervuld, zo zoude 'er, in geval van oorlog, ligtlyk een algemeene opſtand dier volkeren te dugten zyn.

Het land van Tunis was ten tyde der Carthaginenſeren beroemd. Het regt van oorlog bragt het aan de Romeinen; vervolgens raakte het onder de heerſchappy der Sarraceenen, en wierdt beſtierd door hunne *Emirs*, die door de *Almohades* wierden opgevolgd. Deze wierden op hunnen beurt verdreeven door de *Laſſis*, die den tytel van Koningen van Tunis aannamen; eindelyk verviel het onder de magt van Barberoſſa, die aan *Muley Haſſan*, den Scepter ontrukte, welken hem

hem *Carel de Vde*, in handen hadt gegeeven. Dit Koningryk was van de Spanjaarden afhankelyk tot in 1574. Toen Sultan *Selim de IIde* Tunis en *Goulette* aan *Philippus de IIde* afhandig maakte. De groote Heer vernietigde vervolgens het beſtier der Bachas en ſtelde Deys aan, die alle de één na den anderen gewurgt of op andere wyzen van kant geholpen wierden; eindelyk hebben 'er de Beys zig meester van gemaakt; zy houden den *Divan* in eene volkoome afhankelykheid, maar het geweld, dat hen verheft, bonst hen ook dikwils weder van den throon. De opſtanden en muiteryen vallen 'er al te dikwils voor, om 'er eene agter één volgende geſchiedenis of verhaal van te geeven; dit zoude niet anders dan eene ſaamenknooping van ontrouw, partyſchappen, euveldaaden en moorden wezen, waarvan dan eens de Vorſten, dan weder de onderdaanen de ongelukkige ſlagt-offers zyn. De meesten dier muiteryen worden geſtookt en aangezet door de Algerynen, die zig niet openlyk als vyanden van Tunis durvende gedraagen, dit Koningryk in 't heimelyk zoeken te ondermynen en in den grond te ſtorten; de wreedheden, die de mededingers der kroon jegens elkanderen te werke ſtellen, zyn afgryſelyk, wy zullen onzen lezer het verhaal van zo veele yſelykheden beſpaaren.

De voornaamſte ſtad van 't Koningryk van Tunis is de hoofdſtad, die denzelven naam draagt; haare gelegenheid is zeer aangenaam, en het land rondom zeer vrugtbaar.

Het oud CARTHAGO, die berugte mededingſter van Rome, is eene der ſteden, welke van Tunis afhangen; men noemt haar thans BYRSA; zy vertoont nog veele oudheden, eenige waterleidingen van een byzonder maakzel, waterbakken, penningen enz. Het Climaat is 'er goed, de lugt zuiver en gezond; maar ſchoon 'er de grond vrugtbaar is, blyft dezelve egter onbeteeld leggen, om dat de Turken de Inwooners beletten, om 'er meer van te bebouwen, dan zy volſtrekt van nooden hebben. Dit land egter, zo ten uiterſten verwaarloosd, brengt aan den zeekant nog meer op, dan de meeste der best bebouwde landen van Europa; ook vindt men 'er Kameelen, uitmuntende Paarden, Rundvee, Schaapen, allerleie ſoort van gevogelte, wild, enz.

De zeden van dit volk, dat uit Turken, Mooren, Renegaaten en Jooden beſtaat, verſchillen niet veel van die der Algerynen. De inboorlingen van Tunis zyn vreedzaam uit der aart? Maar de ſtaatzugt der Beys, om den throon te beklimmen, die door de Algerynen altoos aangeſtookt, en le-

ven-

vendig gehouden wordt, en de menigvuldige muiteryen, die 'er voorvallen, zullen van Tunis vroeg of laat een wingewest van Algiers maaken.

De handel, welken Tunis met Vrankryk heeft beſtaat in olie, graanen, boonen, linzen, wasch, leer en maroquin. De Franſchen brengen 'er Spaanſche wol, laakens van Languedoc., vermiljoen, zuiker, peper, kruidnagelen, wyn, brandewyn, papier, ſnuisteryen, yzer, ſtaal, enz. Tunis ſtrekt haaren handel in de Levant, Egypte en Italie uit. De Caravanen van *Salé* en van *Gademes* brengen 'er eene menigte ſtofgoud en Negers. De bewooners dier woestyn, en de Negers handelen ſaamen met eene openhartigheid, die der eeuwe van Saturnus waardig was. Zy koomen, op zekere tyden, by een berg van Nigritie, by elkander. Die van *Gademes* plaatzen zig aan den eenen en de Negers aan den anderen kant. De eerſte zetten hunne waaren midden op den berg, en gaan dan heenen; de andere gaan 'er vervolgens naar toe, en leggen, onder ieder hoop dier waaren zo veel ſtofgoud, als zy 'er voor geeven willen, en gaan als dan ook weder te rug. De bewooners van *Gademes* gaan 'er op nieuws na toe, en als zy bevinden, dat 'er onder alle, of zommige hoopen, zo veel ſtofgoud legt, daar zy die waaren voor geeven willen, zo neemen zy dat ſtofgoud weg, waar na de Negers alles op nieuws koomen opneemen, en die waaren haalen, die verkogt zyn, en het goud onder de andere hoopen vermeerderende, zo hen dezelve duurder aanſtaan, zonder ooit van wederzyden ergens aan te raaken, dat hen niet toekoomt.

Het koningryk van *Tripoli* verdient niet veel aanmerking; de verwoestingen, die 'er de Peſt aanregt, de duisterheid, en morsſigheid der ſtraaten, de kleine en onzinlyke huizen, en de onvrugtbaarheid van het climaat zyn voorwerpen, die niet veele aantreklykheden hebben. Het land is 'er bykans woest, het volk arm, lui, en handel is 'er niet.

Fez en marocco, die een gedeelte van het oude Mauritanie maakten, en ten tyde der Romeinen naar hunne eige wetten beſtierd wierden, zugten thans in de allerysſelykſte ſlaverny. Men maakt aan die verblinde volkeren diets, dat hy, die op bevel van den Alleenheerſcher ſterft, eene onderſcheide en verhevener plaats in 't Paradys bekoomt. Zy behouden nog eenige hunner oude gebruiken, onder anderen dat, van eene verwonderlyke zorg voor hunne paarden te draagen, welke zy gewennen om te knielen, als 'er de meester op gaat zitten, om hem te volgen daar hy gaat, een

ſtok

ſtok of degen met de tanden op te neemen, van blydſchap te grinniken, als zy hem zien, en by hem te koomen, als hy ze roept.

Deze volkeren kostten de Romeinen veel moeite, zy konden dezelve niet t'onderbrengen, het geen voor de *Gothen* was bewaard, die op hunnen beurt door de Sarrazeenen verdreeven wierden Deze wierden vervolgens door de Arabieren verjaagd, onder welke de *Almoravides* opſtonden, en *Joſeph*, de tweede Monarch dier familie, het koningryk van Marocco ſtigtte, dat van *Fez* te onderbragt, en wingewesten op de Mooren van Spanje maakte. De *Almoades* volgden deze ſtamme op; MAHOMET de IVde Koning uit die familie verloor den berugten ſlag van *Sierra Morena*. Het geſlagt der *Merins* volgde op dat der *Almoades*; de Vorſten wierden door hunne broederen, kinderen of vertrouwden bykans alle omgebragt. Zo de Gedenkſchriften van Spanje de zaaken niet vreesſelyk vergrooten, zo moeten de Spanjaarden grootelyks de overhand op deze volkeren hebben gehad, dewyl men daarin verhaald vindt, dat twintig duizend voetknegten en veertien duizend ruiters, door de Koningen van Castiliën en Portugal geleid, te *Alboacen* eene Armée van viermaal honderd duizend voetknegten en vyf-en zeventig duizend ruiters hebben afgemaakt.

Het oppergezag ging vervolgens tot de *Sherifs*, een naam dien de Afſtammelingen van *Mahometh* hebben aangenomen, over; *Achmet* en zyne Opvolgers beklommen alle den throon door wreedheden en bloedſtortingen, en wierden 'er even eens door moord en euveldaaden afgebonst. Vorst *Muley Ismaël*, beroemd door zyne woestheid, Godsdienst, ſtaatkunde en regtvaardigheid, hoedanigheden, die anders zo regtſtreeks tegen elkanderen overſtaan, verdient inzonderheid gedagt te worden. Hy hadt drie duizend wyven, vyfduizend bywyven, negen honderd zoonen, en drie honderd dogters. De geſchiedenis van den Hertog van *Ripperda*, het inneemen van *Oran*, de dappere weêrſtand der Spanjaarden, en de wreede dood van den Heer de *St. Cruz*, waren alle waardige voorwerpen, om onzen Lezer aan te bieden, by aldien wy niet door de bedenking, die wy reeds in den beginne maakten, wederhouden wierden; en die zelfde rede belet ons ook, om de zonderlinge levensgevallen van *Muley Abdaſa* te verhaalen; wy zullen 'er dit weinige alleen van zeggen: zyn moeder, tegen wier leven hy een aanſlag ſmeedde, verweet hem de wreedheden, daar hy zig tegen de bewooneren van Fez in verliep; hy gaf haar ten antwoord, dat

dat zyne onderdaanen geen ander regt op haar leven hadden, dan zyn wil, en dat zyn grootst vermaak was, om dezelve met eigene handen om te brengen. Die wreedaard inderdaad ziende, op zekeren tyd, dat de beul niet handig genoeg wist voort te vaaren, om eenige officiers, die hy ter dood liet brengen, het hoofd af te slaan, kwam zelve uit zyn paleis om hem dit te wyzen, en bragt alle die ongelukkigen met eige handen om. Op een anderen tyd stiet hy zelve een speer in 't hart van een Generaal der Negers, die tegen hem was opgestaan, en eischte een kop, om deszelfs bloed in te vangen en door te zwelgen, men bragt hem den kop, en hy zoude zyn onnatuurlyk en regt bloeddorstig voorneemen hebben uitgevoerd, by aldien één zyner hovelingen hem den zelven niet ontrukt, en het vyandlyk bloed hadt ingeslaagen.

Na dit ysselyk verhaal geeft onze Schryver verslag van de gelegenheid van Fez en Marocco, van derzelver aangenaam climaat, voortbrengselen, koophandel, en natuurlyke sterkte; hy vertoont ons vervolgens de steden van *Mequines*, *Tetuan*, *Ceuta*, dat eene belegering van vyftig jaaren, tegen eene Armee van Mooren heeft uitgehouden. Al het voordeel van de stad *Salé* bestaat in den roof, dien 'er de zeeschuimers, dat de grootste Roovers van den aardbodem zyn, brengen. Daar is te Marocco een kasteel, dat merkwaardig is door deszelfs groote zaalen, daar men vyvers in geleid heeft, die vol visch zyn, welke men opwaards kykende ziet zwemmen in de spiegels, waarmede men de zolders heeft *geplafonneerd*.

Wat de zeden en gewoontens van de Volkeren dezer twee koningryken betreft, dezelve hebben met die van Algiers vry veel overeenkomst; alle hunne begeertens en verkiezingen zyn in deze drie woorden begreepen, welke hierom ook tot een algemeen spreekwoord, onder deze Volkeren, geworden zyn, te weeten; *een Paard*, *eene Vrouw*, *een Boek*. De slaaven worden 'er slegter gehandeld als te Algiers; zy worden boven hunne kragten belaaden; men toont hen de alleruiterste veragting, en beschouwt ze naauwlyks als menschen; om alles in één woord te zeggen, men spant ze zomtyds met Ezels en Muil-Ezels tevens voor een vragtwagen.

Wy stappen met die weinige trekken af van een Schildery, dat zo haatelyk als het menschdom onteerend is. De snoodste misdaaden, welke men onder deze Volkeren aan-

treft, worden geenzints goed gemaakt of opgewoogen door eenige deugden, die men nog flegts onder het kleinſte deel der Inwooneren vindt. Zee-ſchuimers van beroep, Roovers door gewoonte, Wreedaarts uit noodzaaklykheid. Zo deze Volkeren eenige heilzaame en verſtandige wetten hebben, zy zyn dezelve minder aan eene edele zugt voor de Regtvaardigheid, als aan de eigenbaat en 't voordeel van hen, die dezelve maakten, verſchuldigd. Onze Schryver beſchouwt dit alles moogelyk met al te gunſtige oogen, en heeft zelfs een afzonderlyk Hoofdſtuk gemaakt, waarin hy hunne Zee-roveryën tragt te ontſchuldigen. Men kan zekerlyk iets ter hunner verſchooning zeggen, en hunne ſchuld een weinig verminderen. Maar hunne verderfelyke Regeeringsvorm en Staatsgeſteldheid, die op geweld en onderdrukking gevestigd, de verwoesting van alle billykheid en regt, en de vernieling van het Menschdom na zig ſleept, moet noodwendig een billyk afgryzen by alle edelaartige zielen verwekken. En het onteert gewisſelyk, ik zal niet zeggen, den Christelyken Godsdienst, maar de menſchelyke Natuur zelve, ten hoogſten, dat zo veele euveldaaden, door de onderlinge wangunst der Europeanen, zo lange ſtraffeloos gepleegd, en de byzondere voordeelen van handel boven alle aanmerkingen van menſchenliefde en regtmaatigheid worden voorgetrokken.

Dit werkje is voor het overige wel geſchreeven, en kan onzes oordeels met zo veel vermaak en nut geleezen worden, dat wy het onze Landsgenooten eerlang in zyn geheel, en met eenige aanmerkingen, zo wel ter opheldering van eenige duisterheden, als ter verbetering van zommige kleine misvattingen, in onze moedertaal hoopen aan te bieden.

BESCHRYVING VAN DE HUISKAT.

Uit de *Histoire Naturelle* van de Heeren BUFFON, en D'AUBENTON.

DE Kat is een trouwloos huisgenoot, welke men niet, dan uit nood onder dak neemt, om een anderen huisſelyken vyand te verjaagen, welke ons nog meer hinder en ongemak veroorzaakt; en naar geene dreigementen dan die van de Kat wil luisteren. Ik ſpreek niet van menſchen, wel-

welke uit enkele verkiezing en tydkorting Katten houden en ſtreelen; dat is een ſmaak, daar ik zo weinig begrip van maaken, als rede van geeven kan. Katten zyn anders door de Natuur niet geſchikt, om met menſchen in maatſchappy te leeven; en, ſchoon dit gedierte, nog jong zynde, inderdaad aardige kuuren en grimatſen maaken kan, zo toonen zy zelfs alsdan egter reeds menigmaalen die ingeſchaape kwaadaartigheid, dat valsch hart, die natuurlyke verkeerdheid, welke in ryperen ouderdom ſteeds toeneemen, en nog zigtbaarer blyken zouden, zo eene gezellige opvoeding die haatelyke hoedanigheden niet bewimpelde; gezwoore Dieven en Roovers uit ter aart, worden zy alleenlyk, als zy wel zyn opgebragt, buigzaam, onderwerpelyk en vleiende; even als de ſlimſte guiten doorgaans pleegen. Zy hebben dezelfde behendigheid, dezelfde loosheid, denzelfden trek, om kwaad te doen; dezelfde neiging om te kaapen en te knarpen daar zy kunnen; en even als ſlimme Schurken, weeten zy haare gangen te bedekken, haare voorneemens te ontveinzen, de gelegenheden te verſpieden, te wagten, omwegen te neemen, en eindelyk zig van het juiſte oogenblik, om hunnen ſlag te doen, meesterlyk te dienen; vervolgens weeten zy de verdiende ſtraf te ontwyken, weg te vlugten, en zig ſchuil te houden, tot dat men ze roept, als wanneer zy haar geſtreel en valsch gevley verdubbelen, en zig houden als of 'er niets gebeurd ware, om dus onzen toorn te ontwapenen; en, door eene geveinsde onnozelheid, eene wettige kastyding voor te koomen.

Zy neemen ligt de vertooning en gebruiken der gezelligheid aan, maar kennen, of ten minſten onderhouden 'er nooit de voorſchriften en wetten van. Zy wenden eene getrouwheid en verknogtheid voor, daar zy niets van meenen; haare draaijen en ſlimme beweegingen, haar valsch gezigt toont dit duidelyk genoeg. Zy zien den geenen, dien zy voorwenden te beminnen, nooit vlak in het aanzigt, maar altoos met een ſchuinſchen opſlag der oogen aan. Het zy uit wantrouwen of valschheid, zy naderen nooit regelregt, maar neemen altoos omwegen, als zy by ons koomen om geſtreeld te worden door eene hand, die zy niet beminnen, dan naar evenredigheid van het oogenbliklyk vermaak, dat ze 'er van ontvangen.

Ten eenemaal verſchillende van dien getrouwen huisgenoot, alle wiens gevoelens en zorgen zig tot den perſoon van zyn meeſter geheel bepaalen, ſchynt de Kat in tegen-

deel geene genegenheid dan voor haar zelve te koesteren; geen ander, dan onder voorwaarde van vermaak te beminnen, en geene gezelligheid of verkeering aan te kweeken, dan om 'er misbruik van te maaken. Zou deze grootere overeenkomst van aart, met het menschdom in het algemeen, ook de rede zyn van die grillige genegenheid, welke zommigen van deszelfs Leden den Katten zo walgelyk bewyzen? Wat hier van zyn moge, derzelver aart is ten minſten van die der Honden oneindig verſcheide, welke opregtelyk, onbaatzugtig, en uit eerbied, genegenheid en erkentenis, niet om hun zelfs wille, beminnen.

De Lighaams-gedaante der Katten ſtemt met haaren inborst volmaaktelyk overeen. Zy zyn fraay, vaardig, behendig, zinlyk en geil. Zy zyn zeer op haar gemak geſteld. Zy zoeken altoos de zachtſte kusſens, bedden of andere meubelen om op te ſlaapen, of zig ten minſten luy en wellustig uit te rekken.

Zy zyn niet alleen zeer verliefd van geſtel, maar het geen zeldzaam is onder de dieren, de wyfjes zyn driftiger dan de mannetjes. Zy zoeken ze op, zy roepen ze, zy tokkelen hen aan, zy geeven het geweld haarer driften, of liever de overmaat van haare behoeftens door een misſelyk geſchreeuw te kennen, en als het mannetje haar vliedt, of zig niet verwaardigt aan haare begeertens te voldoen, zo vervolgt, byt, en dwingt zy hem, om zo te ſpreeken, om haar te wille te zyn; ſchoon haare koppelingen altoos van een zeer ſmertelyk gevoel verzeld worden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 190.

DER MENSCHEN NATUURLYKE GESTELDHEID EN OMSTANDIGHEDEN.

Billyker wyze mogen wy veronderſtellen, dat een verſtandig Mensch, die redelyk zoekt te handelen, en tevens zyne eige waare belangens te behartigen, door de allerkragtigſte dringredenen, welke wy hebben bygebragt, zal bewoogen zyn geworden, om zig voortaan op eene ernſtige, en naauwgezette deugdsbetragting toe te leggen, en zulk eene levenswyze te volgen, die hy begrypt betaamelyk tevens en voordeelig te zyn; thans koomt het 'er derhalven maar op aan, dat wy hem een zeker rigtſnoer aanwyzen, waarnaar hy zyne levenswyze rigten, en zyne daaden aanſtellen kan, om die wenſchelyke eindens, zonder misſen, te bereiken.

Maar, om dit rigtſnoer te vinden, om zig in alle voorvallen en omſtandigheden wysſelyk, en overeenkomſtig zyner natuur te leeren gedraagen, moet hy zig zelven eerst grondig leeren kennen, en weeten, wat voor een wezen de Mensch zy?

Hier mede zullen we ons derhalven in dit, en het volgende ſtukje bezig houden; en dit onderzoek wegens de geſteldheid onzer menſchelyke natuur, moet by elk onpartydig oordeeler van eene onvermydelyke noodzaaklykheid gerekend worden. Wy hebben wel gezegd, dat de Deugd beſtondt in eene overeenſtemming van ons gemoed en daaden met de algemeene wetten van rede en betaamelykheid, en de betrekkingen, die de dingen tot malkander hebben; maar, ſchoon deze inderdaad ons de algemeene voorſchriften van ons gedrag, en inzonderheid de verpligting tot zulk en zulk een gedrag, genoegzaam aanwyzen, zo begrypt men egter ligtlyk, dat wy hier, in het dagelykſch beloop des levens, niet veel gebruik van kunnen maaken,

by aldien wy die algemeene voorſchriften niet op onzen ſtaat, als Menſchen, en nog nader, op onze byzondere geaardheden en omſtandigheden toepaſſen kunnen. Betaamelykheid, rede en betrekkingen der dingen zyn de algemeene wetten voor allerleie ſoort van verſtandelyke wezens, daar de Hemel-Geesten, daar de Engelen, daar het Opperwezen zelve, onder eerbied, aan verbonden zyn; maar van die algemeene wetten dienen zommige ten byzonderen rigtſnoere, voor byzonder ſoort van redelyke Schepzels, en hebben een onmiddelyker verband met derzelver natuur.

Onze eige natuur ſtaat ons derhalven naauwkeurig te kennen; en die kennis zal ons een veilig, een gewis rigtſnoer voor alle onze daaden geeven.

Veilig en gewis, zeg ik; alles wat, over het geheel genoomen, overeenkomſtig is met de byzondere geſtellen en geaardheden der Menſchen, alles, wat daar mede volmaaktelyk ſtrookt, kan en moet, als een pligt, die op ons legt, worden aangemerkt, ſchoon 'er, ter zelfder tyd, andere dringredenen kunnen zyn, waardoor wy tot deszelfs betragting worden aangezet. Daar is niet aan te twyffelen, of yder byzonder ſoort van redelyke wezens is van God *wel* en *regt* gemaakt, en derwyze geſchikt, als met zyne aanbidlyke oogmerken, over het geheel, op de beste wyze ſtrookte, als wy derhalven de aanwyzingen onzer natuur volgen, als wy ons dus naar des Scheppers oogmerken gedraagen, zo handelen wy ongetwyffeld wel; daar het, aan den anderen kant even zeker is, dat alles, wat tegen onze menſchelyke en redelyke natuuren aanloopt, niet ſlegts des Scheppers vriendelyke oogmerken dwarsboomt, maar ook met onze eige volmaaktheid en geluk regelregt ſtrydig moet geoordeeld worden. En het is onmoogelyk, dat eenig wezen gelukkig kan zyn, terwyl het driest aanbruiſche tegen dat geene, waar toe God het zelve geſchikt en verordend hadt, en vlak ſtrydig te werke gaat, met het geen, waar toe deszelfs bekwaamheden en vermogens dienen moesten.

Maar nu, is het, om zig te volmaaken tevens en gelukkig te worden, zo onvermydelyk noodzaaklyk, dat wy ons overeenkomſtig met onze menſchelyke natuur gedraagen? dan moet onze zedelyke onderzoeker het gewislyk zyner aandagt overwaardig rekenen, op de allernaauwkeurigſte wyze gâ te ſlaan, wat voor een ſoort van wezens de Menſchen zyn. Wat voor eene geaardheid, welke Zedelyke geſtellen zy hebben. Wat met derzelver natuur wezenlyk overeenkoome. Wat 'er tegen ſtryde. Hier maakt hy dan

nu

nu een aanvang mede, en wy zullen hem in zyne naſpooringen oplettend volgen.

I.

De allereerſte byzonderheid, die zig zyner kennisſe zal voordoen, omdat hy dezelve op alle oogenblikken van zyn leven gevoelt, is, dat de Mensch een Schepzel zy, 't welk voor veelerleie ſoorten en trappen van vermaak en ongenoegen, van vreugd en pyn vatbaar is, waarvan de meerdere of mindere maate hem gelukkig, of ongelukkig maakt. —— Hier uit volgt dit eenvoudig beſluit aanſtonds van zelve; dat zodanig eene levenswyze, welke hem, over het geheel genoomen, het grootst en zuiverst genoegen verſchaft, dat is te zeggen, de meeste geneugtens aanbrengt, zonder ſmartelyk nagevoel over te laaten; of welke hem, aan den anderen kant, voor de wezenlykſte kwellingen bevrydt, en de meeste verdrietelykheeden beſpaart, overeenkomſtig met des Scheppers oogmerken, en zyn pligt zy; en dat hy derhalven Deugdzaam moet leeven, om gelukkig te leeven.

Maar der Menſchen natuur is zodanig geſteld, dat zyn geluk menigwerven meer afhangt van het toekoomende, dan het tegenwoordige, en dat hy uit het geen ſtaat te volgen, dikwils meer vreugde of ſmart moet verwagten, dan uit het geen hy werkelyk geniet! —— Ik zal een ſtap verder gaan. „ Onze natuur is zodanig geſteld, dat het tegen„ woordige ons naauwelyks eenige oogenblikken kan bezig „ houden, en dat wy altoos met onze gedagten vooruitloo„ pen, om ons heil- of onheil in het toekoomende te zoe„ ken. Wy zyn even weinig meeſter, om naar het geen „ zig voor ons van verre als behaagelyk en wenſchelyk ver„ toont, hartelyk te verlangen, om voor het geen zig ſchan„ delyk en pynlyk voordoet, te vreezen, als om de tegen„ woordige aandoeningen van genoegen en ongenoegen, „ van vermaak of ſmart te gevoelen"; die Hartstogten zyn, even als alle andere natuurlyke driften, door den Schepper zelven ten diepſten in onze borst gedrukt, en noopen ons kragtdaadig aan, om zulke voorwerpen met allen yver te bejaagen, welke ons een aanſtaand geluk belooven, zulke daarentegen zorgvuldig te vermyden, welke ons met ramp en kwelling dreigen. Ja! dit gaat zo verre, dat wy alle zodanige dingen, welke uit der aart geene voorwerpen voor onze natuurlyke driften, voor onze liefde of haat zyn, met genegenheid egter of afkeer beſchouwen, naar maate wy

begrypen, dat zy ons nu of in 't vervolg voor- of nadeel zullen kunnen doen.

„ Zodanig handelen wy, en zodanig moeten wy hande-
„ len; het ſtaat ons vry, het is zelfs onze pligt, om alle
„ onze natuurlyke hartstogten en driften te voldoen, voor
„ zo verre zulks met ons geluk, over het geheel genoo-
„ men, beſtaanbaar is"; en wat die dingen betreft, welke geene eigenaartige voorwerpen voor onzen trek of afkeer zyn, wy moeten, naauwkeurig onderzoeken, of zy ons geluk of ongeluk bevorderen, of zy ons vermaak of ſmart veroorzaaken zullen, en ze alsdan op zulk eene wyze zoeken of vlieden, als overeenkomſtig is met derzelver waarde en gevaarlykheid; dat is, met het goed, dat wy 'er van te hoopen, of het kwaad, dat wy 'er van te dugten hebben.

Wy zullen alle de byzondere Hartstogten, welke het dierlyk leven alleen betreffen, niet byzonderlyk in aanmerking neemen; maar ons te vreede houden, met, in het algemeen, ſlegts aan te merken, „ dat de Deugd de noodige
„ evenredigheid tuſſchen dezelve bewaare; dat zy belette,
„ dat de ééne drift de andere niet overweldige, maar allen
„ eene gemaatigde voldoening krygen, overeenkomſtig met
„ de behoeftens onzer natuur, en dat zy gevolgelyk als een
„ noodige teugel in de bejaaging van ons grootst vermaak
„ beſchouwd moet worden; ja als een middel, waardoor
„ wy, en waar door wy alleen, zo veel genoegen, zelfs op
„ deze wereld, kunnen raapen, als derzelver geſteldheid me-
„ debrengt". Deze Hartstogten, ſchoon tot het dierlyk leven alleen betrekking hebbende, verdienen dan wel degelyk onzen aandagt; ondertuſſchen is het zeker, dat die begeertens en neigingen onzer zielen, welke of uit derzelver zedelyk gevoel, uit den boezem der rede zelve voortkoomen, of met dat zedelyk gevoel ten minſten verbonden zyn, veel meer oplettenheid en voorzorg verdienen. Ons vermaak dan, of het geluk, dat wy zo wel uit de tegenwoordige aandoeningen, bekoomen, of daar wy in het vervolg op hoopen mogen, ons geluk, in dien uitgeſtrekten zin genoomen, en de beſtiering van alle onze driften en neigingen, welke hier mede verbonden is, is de eerſte byzonderheid, welke onze zedelyke onderzoeker, ter regeling van zyn gedrag, moet kennen.

II.

Maar daar is een ander beginzel van veel meer belang en gezag in onze geſtellen, en dat is het vermogen der Rede.

Door

Door dit vermogen, 't welk blykbaar de grootſte waarde en voortreffelykheid onzer natuure uitmaakt, krygen wy een zelfden rang met de allerverhevenſte wezens, zelfs met die, welke vry zyn van alle gemoedsbeweegingen en driften, indien 'er eenige zodanige zyn. Door dit vermogen zyn wy in ſtaat, om alles te wikken en te weegen, en over alle voorwerpen, welke zig aan onzen geest vertoonen, een bondig oordeel te vellen; de beſlisſingen der rede zyn onveranderlyk regt en goed, als wy vooraf ſlegts de voorzigtigheid gebruiken, om alle omſtandigheden behoorlyk in agt te neemen; en, op dien zelfden voet, kan onze rede ons in ſtaat ſtellen, om ons alle de verſchillende gevolgen onzer daaden, by voorraad te vertoonen, kan ons de geſchiktheid of onbetaamelykheid van zulke of die bedryven, eer dat wy dezelve doen, ten allerduidelykſten doen beſeffen, en dus een ontwyffelbaar rigtſnoer verſchaffen, om ons Gedrag en Zeden, in alle voorvallen en omſtandigheden dezes levens, naar te regelen. Niets blykt derhalven duidelyker, dan dat dit beginzel, dan dat de rede, altoos in ons moet werken, en haare heerſchappy op alle tyden, en over alle driften onbelemmerd voeren, over alle driften gewislyk; deze mogen zig niet, dan op zulke tyden vertoonen, als de rede haar veroorloft, niet langer werken dan dezelfde rede goedvindt, nog haaren loop verder uitſtrekken, dan de paalen, welke zy daar aan heeft voorgeſchreeven. 'T is, de rede alleen, welke alle hartstogten moet teugelen en beſtieren, en tot de regte voorwerpen leiden; 't is door haar, dat onze hoop en vrees, onze blydſchap en droefheid, onze verlangens of afkeer, onze liefde of haat, ons geluk, over het geheel genoomen, kunnen en moeten bevorderen; daar in tegendeel, wanneer deze of eenige andere gemoedsbeweegingen het gebit der rede op de tanden neemende, de voorgeſchreeve paalen te buiten rennen, ons noodwendig tot ſchadelyke uiterſtens vervoeren, en ons in een poel van jammer en onheil nederſtorten moeten. Het zuiver genoegen, het waar geluk is, met zodanig eene ongeregelde geſteldheid der ziele, ten eenemaal buiten ons bereik.

III.

Het belang der Deugd, ter verkryging van het meest geluk, en de nootlottige gevolgen der ondeugd kunnen dan, uit het geen de rede ons deswegens aan de hand geeft, duidelyk genoeg blyken; om ons egter onzen pligt des te gereeder te doen betragten, om ons daar toe van zelve te doen

overhellen, heeft de Schepper ons daarenboven zekere zedelyke neigingen ingeſchapen, waar door wy van zelve tot goedheid en allerleie loflyke bedryven geboogen worden, zo lang wy door eene kwaade opvoeding, ſchadelyke voorbeelden en verkeerde gewoontens, niet ontaard en van onzen natuurlyken inborst verbasterd zyn. Eene geſchiktheid tot alles, wat de rede vordert of ten minſten goedkeurt, mag billyker wyze onderſteld worden natuurlyk te zyn aan alle redelyke wezens, maar als wy niets meer, dan zodanig eene geſchiktheid hadden, zo zoude de rede altoos vooraf werken, en haare voorſchriften of goedkeuringen bekend moeten maaken, voor dat wy, op eenigen goeden grond, zouden durven handelen; maar gelyk haare beſluiten, in zommige gevallen, te langzaam zouden wezen, en wy aan den anderen kant gevaar loopen, om die beſluiten willende verhaaſten, alle byzonderheden niet genoeg in aanmerking te neemen, maar voorbaarig en onbedagt te vonniſſen, zo heeft de Wyze en Liefderyke God, ons, buiten en behalven het vermogen der rede, nog dit ſtraks genoemde Beginzel van zedelyk gevoel en neigingen ingeplant; heeft ons het gewiſſe gegeeven, en eene blaakende drift ingeſchaapen, om alles te doen, waardoor wy onze eige Natuur volmaaken, en het nut onzer medemenſchen bevorderen kunnen. — Deze beginzels en neigingen leiden ons menigwerven zonder voorafgaand onderzoek, tot het geen de rede alleen, ons niet, dan met veele moeite, zoude hebben aangeweezen, buigen onzen wil van zelve derwaards over, en verſchaffen ons dus kragtiger dringmiddelen dan wy uit onze langzaame en gebrekkige redeneering mogelyk zouden hebben kunnen haalen. Dit zedelyk gevoel, dit geweeten, of, hoe men 't noemen wil, vertoont ons de Deugd in eene bekoorlyke gedaante, doet ons haare aanminnige ſchoonheid gedeeltelyk beſchouwen, maakt 'er ons verliefd op, en trekt ons dus met liefelyke koorden t'haarwaards aan. „ Dit geweeten past de algemeene wetten van be-
„ taamelykheid, welke de rede ons heeft aangeweezen, by-
„ zonderlyk op onzen ſtaat en omſtandigheden toe, legt
„ daar uit onze pligten voor onze oogen, en noopt ons te-
„ vens door een zagt geweld om die pligten getrouwelyk
„ te betragten." Volgen wy dien natuurlyken en zoeten drang, wy gevoelen dat wy ons naar onzen Menſchelyken aart gedraagen, wy keuren ons gedrag goed, en vinden ons gelukkig, verzetten w' ons daarentegen wederbarſtig hier tegen aan, en verdooven wy de ſtemme van 't geweeten

door

door 't gedruisch van woeste driften, wy worden in het midden onzer troetellusten, ik weet niet welk eene ongemaklykheid gewaar; onze zoetſte vermaaken worden met bitterheid vermengd; wy veroordeelen ons gedrag; wy gevoelen dat wy ons buiten onze natuurlyke geſteldheid hebben laaten vervoeren, met één woord, wy vinden ons ongelukkig, om dat ons gewisſe ons zegt, dat wy ondeugdzaam zyn. Dus moet de natuurlyke neiging, welke wy in ons zelve ontdekken tot alles, wat groot, voortreffelyk en betaamlyk is, ons de allerkragtigſte prikkel ſtrekken, om ons zelve op eene ſtandvastige en naauwgezette Deugdsbetragting toe te leggen! Het is waar, dat dit zedelyk beginzel zomtyds een verkeerden draey in onze byzondere geſtellen krygt, in eene toomelooze ſtaatzugt, of dwaaze trotsheid ontaart, en ons alleenlyk aanzet tot het bejaagen van zulke voorwerpen, die niets tot onze wezenlyke grootheid doen; ja zelfs ons wezenlyk nadeel maar al te dikwils na zig ſleepen, dus meenen w' ons te verheffen, om dat wy eene verblinde menigte als in de laagte beneden ons beſchouwen; maar waare grootheid en waare goedheid zyn onafſcheidbaar aan elkanderen verknogt; en ſchoon het menſchelyk gemoed altoos dingt naar 't geen het zelve boven anderen gunſtig onderſcheidt, de voortreflykheid en waarde egter der Deugd moet ongetwyffeld voor elk, die eenige opmerking gebruikt, en de dingen in haar waare ligt beſchouwt, veel grooter, veel wezenlyker voorkoomen, dan eenige andere verheffing, welke men buiten deze mag bejaagen; de allerbedorvenſte Menſchen zelfs, worden op zommige tyden, als hun geweeten eens ontwaakt, gedrongen om hunnes ondanks te erkennen, dat eene gevorderde en heblyke Deugd de grootſte eer, de wezenlykſte roem, de verhevenſte grootheid zy, daar de menſchelyke natuur in tyd of eeuwigheid toe koomen kan; en wy moeten derhalven niet ſlegts onze rede verzaaken, maar wy moeten dit zedelyk gevoel zelve verkragten, ons geweeten toeſchroeyen, alle edelmoedigheid verdooven, alle denkbeelden van waare eer en grootheid verwarren, en met één woord, onze geheele natuur verbasteren en bederven, eer wy met een tamelyk vermaak en rust de Deugd voorbedagtelyk verwaarloozen, en de Ondeugd volgen kunnen.

IV.

Behalven deze zedelyke beginzels en neigingen, in 't algemeen, is 'er, in het byzonder, nog eene natuurlyke zugt

tot kennis, een verlangen tot het ontdekken der waarheid, en tot vordering in allerleie nutte weetenſchap onze Harten ingeplant; het is onmogelyk, om nieuwe kundigheden, die ons worden medegedeeld, met onverſchilligheid te beſchouwen of met veragting van de hand te wyzen, alle Menſchen daarentegen, voor zo verre eene verkeerde opvoeding of lange gewoonte, om zig of met beuzelingen, of met hun beroep geheellyk te bemoeyen, hen niet ongevoelig gemaakt heeft voor het geen daar zy toe geſchaapen waren, getroosten zig, met vermaak, de moeite, welke aan het vermeerderen hunner kennis, en het ontdekken van nieuwe waarheden altoos verknogt is. Zo zyn wy wederom gemaakt; en nog heeft dit voornaamelyk omtrent de zedelyke waarheden en de voorſchriften der Deugd boven alles plaats. Wy leezen met het uiterſte genoegen ganſche Werken die ons op eene verſtandige wyze onderrigten, hoe wy leeven en handelen moeten; wy hooren met een hartelyk vermaak hen, die ons onze Pligten met rede aanwyzen; alle Menſchen, van wat ſtaat of ouderdom van wat geſtellen of geaardheid, zo zy ſlegts door weelde of een ongeregelde levenswyze niet bedorven zyn, of onder het geweld van toomelooze driften bukken, verlustigen zig altoos met deze, moet ik ze, bezigheid of uitſpanning, noemen? en gelyk het vermogen der rede ons voor de naſpooring van deze en alle andere waarheden zeer wel in ſtaat ſtelt, zoo noopt deeze natuurlyke drift ons daar toe aan, en doet vervolgens de kennis van onzen pligt ons denzelven zo veel beter betragten; het valt hard en moeyelyk inderdaad, om regelregt tegen ons beter weeten aan te handelen, om de veragtelyke laagheid en het uiterſte gevaar eener zondige levenswyze voor oogen te zien, en 'er egter in te blyven volharden; neen, zodra ons verſtand wegens de voortreflykheid en 't nut der deugd, in het algemeen, of van deeze of geene pligten in het byzonder regt verligt is, moet ons Hart die overtuiging natuurlyker wyze volgen; en niets, dan eene volſtrekte onkunde, domheid en beestagtige ongevoeligheid, of eene onbegrypelyke hardnekkigheid, en trotſe moedwil kan ons het onderzoek onzer pligten doen verwaarloozen, of dezelve kennende, in ongeregeldheden doen volharden.

V.

En gelyk wy dus eene ingeſchaape drift tot kennis in het ontdekken der waarheid hebben, zo is het verder niet min zeker, dat de Mensch van eenen werkzaamen aart zy, dat hy

hy veele en veelerhande vermogens van God ontvangen hebbe, om te kunnen werken, en, zo lang Hy zig aan eene vadzige luiheid overgeeft, niet gelukkig kan leeven. Alle onze vermogens, waardoor wy in ſtaat geſteld en geſchikt zyn van te kunnen werken, het zy wy de bekwaamheden onzer ziele, of die van het lighaam beſchouwen, hebben dikwerf rust, en ontſpanning noodig; „ maar zoo noodzaakelyk is ons egter de bezigheid, dat zo dra wy het één „ zoort van werk verlaaten, wy een ander aanvangen, om „ ons niet te verveelen, en gedrukt te worden door den last „ van den tyd zelven; wy kunnen met geene moogelykheid genoegen raapen, of wy moeten tydkorting, zo als men 't noemt, dat is te zeggen, bezigheid hebben, en eenig vermogen, het zy van ons Lighaam, het zy van onze Ziel moet werkzaam wezen. Daar zyn maar weinige Menſchen, welke lighaams-beweeging en arbeid lang miſſen kunnen, maar geene, welke de bezigheden des Lighaams, en de inſpanning der ziele tevens lang agter elkander kunnen ontbeeren; wy moeten arbeiden, of denken, of vallen onvermydelyk in eene naare kwyning. Zommige Menſchen ſchynen inderdaad een konst uitgevonden te hebben, om, zonder eenige ernstige inſpanning, hun tyd met geduurige beuzelingen door te brengen, en zig egter voor die verveelende kwyning te hoeden, welke wy zeiden een onafſcheidbaar gevolg der ledigheid te zyn. Maar dit, wel verre van de waarheid onzer verzekering om verre te ſtooten, bevestigt dezelve daarentegen op nieuws, en vertoont ze in des te duidelyker ligt. „ Die Menſchen namelyk ontdoen zig van „ alle ernstige inſpanningen en bezigheden, zo zy waanen, „ maar zy zyn, hunnes ondanks, verpligt, om hunne beuzel„ agtige tydkortingen met al den ernst, welken zy aan „ wezenlyke bezigheden behoorden te beſteeden, te agter„ volgen, en zig van hunne geduurige tydkortingen zelve „ een ſoort van oeffening en werk te maaken". Verwaarloozen zy dit, behandelen zy hunne geſtadige uitſpanningen met die ſlofheid, met dien geest van onoplettenheid welke deze inderdaad verdienen, zo vervallen zy juist in die zelfde ongemaklykheid, en verveelende kwyning, daar wy ſtraks van ſpraaken, worden droefgeestig, en klaagen, in het vol genot van allerleie vermaakelykheden, van een naar gebrek en ongenoegen. „ Daar is geene grooter te„ genſtrydigheid in de ganſche Natuur, dan te onderſtel„ len, dat een Mensch gelukkig zou kunnen zyn, welke „ geen voorwerp heeft, daar hy zig aan hegt, en dat hy

„ met ernst bejaagt; nog zyner oplettenheid waardig oor-
„ deelt." Onverſchillig voor alles te zyn, is gewisſelyk een gebrek, daar weinige Menſchen gevaar van loopen; de meesten vallen in het tegenovergeſtelde uiterſte van al te ſterke Driften te koesteren, al te yverig in hunne bejaaging te wezen, en zig aan de voorwerpen, daar zy hun vermaak in zoeken, al te veel te hegten, ſchoon dezelve dikwils beuzelagtig en van geen belang ter wereld zyn. Dit is de oorzaak dat men zoo veel gewoel en beweeging beſpeurt onder zoodanige Lieden, waar van men geene wezenlyke bezigheid aanwyzen, nog zeggen kan, wat zy eigenlyk bejaagen; „ terwyl de helft van de moeite en inſpanning,
„ die zy thans voor hunne zotternyën over hebben, met
„ oordeel en verſtand gebezigd, genoeg zou wezen, om
„ hen den tyd zoo aangenaam te doen ſlyten, als de ſtaat
„ dezer Wereld toelaat, en tot zulk een trap van volmaakt-
„ heid te klimmen, als men van redelyke Schepzels altoos
„ met rede mag vorderen." Maar ſchoon dus eene vlytige waarneeming van eenig nuttig beroep en eene getrouwe behartiging van onzen pligt, ons de moeite van zeer veel nutteloozen arbeid, en beuzelagtige bezigheden kan beſpaaren, zo moet men evenwel aan den anderen kant ook erkennen, dat zulks eene geſtadige oplettenheid, en onvermoeide vlyt vereiſcht, en ons dus genoegzaame gelegenheid kan verſchaffen, om alle onze vermogens, ten meesten nutte, in 't werk te ſtellen. Maar nu, is dit ons oogmerk, om als redelyke Schepzels *met vrugt* te werken, om ons zelven tevens de kwyning der ledigheid te beſpaaren, en iets nuttigs te doen, dan moeten wy ons weder op de betragting der Deugd met allen yver uitleggen. Dit is 't waardigſte voorwerp, dat wy ons immer kunnen voorſtellen: hier kunnen wy ons nooit te ſterk aan hegten, nog het zelve met te veel drift bejaagen! dit mag, dit moet allen onzen aandagt geheellyk bezig houden, en, aan 't geen ons hoogst belang in zig bevat, mogen we ons, met Lyf en Ziel, om zo te ſpreeken, overgeeven; ja willen wy, onze dagen door eene aangenaame tevens en nutte bezigheid op eene vermaakelyke wyze ſlyten; willen wy ons zelven van dat heimelyk verwyt onzer geweetens bevryden, dat wy den kostelyken tyd in beuzelingen ſpillen, willen wy op eene genoegelyke wyze, voor de Ziel zo wel als 't Lighaam werken, en op yder oogenblik van ons leven, het allerheugelykst loon van den liefelyksten arbeid genieten, wel aan, laaten wy op dit oogenblik beginnen, om het geleide van

deze

deze drift te volgen, welken de Schepper onzer Natuure heeft ingeplant! Laat ons werken; maar laat ons ter betragting van onzen pligt, ter volmaaking van ons zelven, ter eere van onzen Maaker werken, met één woord, laaten wy zo veele vorderingen in de kennis, en inzonderheid in de beoeffening der Deugd poogen te maaken, als ons moogelyk zal wezen.

VERGELYKING VAN J. CÆSAR EN ALEXANDER, door den Heer de SAINT-EVREMOND.

Myn Heeren!

DE aanmerkingen, die ik in het 1ſte ſtukje van het IIIde Deel uwer Letteroeffeningen, over Alexander en Cæſar aantrof bragten my in gedagten, dat de Heer de St. Evremond een gevoelen deswegen voorſtaat, 't welk van de voorgeſtelde aanmerkingen in zommige opzigten verſchilt, en in allen gevalle het karakter dier beide Helden zeer veel opheldert; ik heb gedagt, dat zyne bedenkingen dan niet kwalyk op de voorige volgen zouden. Dus ſpreekt hy 'er van.

Het wordt bykans algemeen erkend, dat Alexander en Cæſar de grootſte Mannen des Aardbodems zyn geweeſt; en alle, welke zig het oordeel over andere Helden hebben aangemaatigd, meenden hen altoos dienst te doen, als zy hen in zommige opzigten met deze doorlugtige perſonaadjen vergelyken, of eenige overeenkomst tuſſchen hunnen roem, en derzelver ſchitterenden luister vinden konden. Plutarchus, hun inborst, daaden en geluk onderzogt, en met elkander vergeleeken hebbende, laat aan zyne Lezers de beſliſſing over, die hy zelve niet heeft durven doen. Schoon Montagne min beſchroomd zy, zo is de voorzigtigheid van Plutarchus egter door veelen nagevolgd: want zeer dikwils zyn de beide voorgeſtelde Helden het onderwerp der geſprekken geweest, en zyn het nog; yder kiest gemeenlyk eene party voor één van beiden, die met zyn inborst of gedeeltelyke kundigheden overeenkoomt; ik heb hunner beider Levensbedryven zo naauwkeurig nagegaan, als ik geloove, dat weinige doen; ik zal my egter de vryheid niet aanmaatigen, om 'er volſtrektelyk over te vonniſſen; maar dewyl men egter myn gevoelen vordert, zal ik eenige aanmerkingen opgeeven, waar uit men zal kunnen zien, tot wat zyde ik overhelle. Beide

Beide hebben zy het voordeel van eene doorlugtige geboorte gehad. Alexander, als Zoon van een groot Koning. Cæsar, als gesprooten uit eene der Doorlugtigste huizen van dat Gemeenebest, waar van zig de Burgers boven de Koningen schatteden. De Goden scheenen de aanstaande grootheid van Alexander, door den droom van Olympias, en andere voortekenen aan te duiden, de verheeve neigingen, die hy van zyne eerste jeugd af aan, reeds blyken liet, zyne traanen, die hy uit naaryver wegens den roem van zynen Vader stortte, het oordeel van Philippus, welke zyn Zoon een grooter Koningryk, dan het zyne, waardig schattede, scheenen die voorzegging der Goden te bevestigen. Verscheide byzonderheden van dien aart vindt men ook in Cæsar. Sylla bespeurde in hem, hoe jong hy nog ware, reeds verscheide Mariusen. Cæsar droomde, dat hy by zyne Moeder geslaapen hadt, en de wiggelaars verklaarden, dat de Aarde, die onzer aller gemeene Moeder is, zyn gebied zoude onderworpen worden. Men zag hem, op het bekyken van Alexanders Standbeeld, schreijen, dat hy nog niets gedaan hadt, in een ouderdom, toen deze Overwinnaar reeds meester van een groot gedeelte des Aardryks was.

De zugt tot Studie hadden zy beide gemeen; maar Alexander, altoos Staatzugtig, wierdt door naaryver, om boven alle andere uit te munten, en wyzer dan eenig Sterveling te zyn, voornaamelyk aangezet; hierom beklaagde hy zig over Aristoteles, dat hy geheime Weetenschappen, welke voor hem alleen hadden moeten blyven, aan alle de Wereld hadt medegedeeld, en gemeen gemaakt; en hy erkende by die gelegenheid, dat hy zig even zeer door kundigheden, als dapperheid boven de rest van 't Menschdom begeerde te onderscheiden. Gelyk hy van een zeer nieuwsgierigen en driftigen aart was, zo schepte hy inzonderheid vermaak, om verborge zaaken op te spooren, en vondt tevens zyn lust in de Digtkunde. Yder weet, hoe veel werk hy van de Digt-stukken van Homerus maakte, en hoe, ter eere van Pindarus, de huizen zyner Nakomelingen in de algemeene verwoesting van Thebes uitgezonderd en gespaard wierden.

De Geest van Cæsar, wat min verwaand, maakte gebruik van de Weetenschappen, en hy scheen de Geleerdheid niet te beminnen, dan om dat zy hem van dienst konde wezen. Hy was der Wysbegeerte van Epicurus toegedaan, en bepaalde zig in dezelve voornaamelyk tot de beschouwing wegens

gens den aart der Menſchen. De welſpreekenheid trok ook zyne byzondere zorg en aandagt naar zig; om dat hy voorzag, dat dezelve hem, om zig tot eerampten in zyn Gemeenebest te verheffen, van eene onvermydelyke noodzaakelykheid ware. Hy deedt, ter gelegenheid van den dood zyner Moeije Julia, eene openbaare redevoering voor het volk, die zeer wierdt toegejuicht. Hy beſchuldigde Dolabella, en ſchikte zyne aanſpraak op de konſtigſte wyze, om het leven der geenen, die wegens de ſaamenzweering van Catilina gevangen zaten, te redden.

Daar is ons van Alexander, dat wy ten minſten zeker weeten, van hem te zyn, niets overgebleeven, dan eenige geestige gezegden, die uitmuntend fraay zyn, en ons een evenreedig denkbeeld van de grootheid zyner Ziele, en de levendigheid van zyn Geest geeven.

Maar het grootst verſchil, dat ik in hunne wyze van denken vinde, is met betrekking tot den Godsdienst. Alexander was tot Bygeloof Godsdienstig, en gaf zig aan de Wiggelaaren en Godſpraaken over. Het geen men behalven zyn inborst, aan het menigvuldig leezen der Digteren kan toeſchryven, dewelke den Menſchen de vreeze der Goden inboezemden, en de geheele Godgeleerdheid dier tyden bevatteden. Wat Cæſar betreft, deze viel, 't zy door zyne natuurlyke geſteldheid, 't zy door de wysgeerte van Epicurus in een ander uiterſte, verwagtte in dit leven niets van de Goden, en bekreunde zig weinig wegens 't geen 'er in een toekomend gebeuren zoude. Lucanus vertoond hem in de belegering van Marſeille, in een heilig Woud, met de byl in de hand, met welke hy de eerſte ſlagen doende, de Zoldaaten, die van Godsdienstige vreeze trilden, met zeer oneerbiedige uitdrukkigen aanſpoorde, om zyn voorbeeld te volgen, en het Bosch om verre te houwen. (*) Salustius doet hem zeggen, dat de dood het einde van alle rampen zy;

(*) LUCAN. *Libr. III. vs.* 432. *ſeq.*

Implicitas magno Cæſar terrore cohortes
Ut vidit, primus raptam librare bipennem,
Auſus, & æriam ferro proſcindere quercum,
Effatur, merſo violata in robora ferro;
Famne quis veſtrum dubitet ſubvertere Sylvam!
Credite me feciſſe nefas. Tunc paruit omnis
Imperiis non ſublato ſecura pavore
Turba, ſed expenſo Superorum & Cæſaris ira.

zy; en dat 'er na denzelven nog zorgen te vreezen, nog blydſchap te hoopen is. (*).

Maar gelyk de Stervelingen, hoe groot zy, als men den een by den ander vergelykt, wezen mogen, altoos egter klein, zwak, gebrekkig, ſtrydig met zig zelve zyn, en voor onkunde of dwaaling bloot ſtaan; zoo wierdt Cæſar door een droom, die hem het gebied voorſpelde, aangedaan, en ſpottede met een anderen, dien zyne Huisvrouw hadt, en hem het leven dreigde. Zyne algemeene levenswyze beantwoordt vry wel aan zyn Geloof. Hy was inderdaad maatig in onverſchillige vermaaken, maar onthieldt zig niets, daar hem zyne wellust toe aanzettede. Dit is het, dat zoo veele ſchimpdigten van Catullus heeft voortgebragt, en daar eindelyk dat zeggen uit geboren wierdt, dat hy de Vrouw aller Mannen, en de Man aller Vrouwen was.

Alexander was in dezen zeer gemaatigd; ſchoon niet ongevoelig. Barzine en Roxane ontvonkten hem in liefde; en hy was zo ingetoogen niet, of hy gewende zig wel haast aan Bagoas, daar Darius te voren aan gewend was geweest. (†).

Het Tafel-vermaak daar Alexander zo veel van hieldt, en zomtyds zulke buitenſpoorigheden in bedreef, hadt geene aantreklykheden voor Cæſar. Niet dat Alexander geduurende den tyd van werken reizen en arbeid, ook niet maatig genoeg en geenzints teder ware, maar de tyd van rust en ledigheid was hem om zo te ſpreeken, te laf, als hy dien niet door iets levendigs, of iets dat hem trof, verbeterde.

Beide gaven zy buitenſpoorig weg; maar Cæſar hadt 'er meer inzigt, en bedoelde 'er meer zyn belang mede. Zyne milddaadigheden aan het volk, zyne overmaatige kosten geduurende zyn Bouwmeesterſchap, zyne geſchenken aan Curio, waren eerder omkoopingen, dan wezenlyke milddaadigheden. Alexander integendeel gaf om goed te doen, en uit enkele grootheid van Ziel; toen hy naar Aſie trok, verdeelde hy eerst zyne bezittingen; hy ontdeedt zig van alles, en behieldt vóor zig zelven niets dan de hoop van veroveringen te maaken, of het voorneemen van te ſterven.

Toen

(*) *In luctu, atque miſeriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſolvere, ultra neque curæ, neque gaudio locum eſſe.* SALUST. DE CONJUR. CATILIN. *cap.* 51.

(†) *Nabarzanes accepta fide occurrit, dona ingentia ferens. Inter quæ Bagoas erat, ſpecie ſingulari ſpado, atque in ipſo flore puerituæ; cui, & Darius fuerat aſſuetus, & mox Alexander aſſuevit.* QUINTUS CURTIUS DE REB. GEST. ALEX. MAGN. L. VI. Cap. V.

Toen hy bykans niemand meer noodig hadt, betaalde hy de ſchulden der geheele Armeé. De Schilders, Beeldhouwers, Muſikanten, Digters, Wysgeeren, (alle doorlugtige behoeftigen!) hadden deel aan zyne milddaadigheid, en voordeel van zyne grootheid. Niet, dat Cæſar ook uit der aart, niet zeer milddaadig ware; maar voorneemens zynde zig te verheffen, moest hy die geenen winnen, die hy noodig hadt, en naauwelyks was hy meester van het Ryk, of men ontnam hem 't zelve met zyn leven.

Ik vind in Cæſar die tedere vrindſchap niet, gelyk Alexander voor Hephestion, nog dit volkoomen vertrouwen, dat deez' voor Craterus hadt. Zyne verbintenisſen en verkeeringen hadden zyne hoofdzaak ſteeds ten doel; zyn omgang was heusch, maar niet zo driftig voor zyne Vrinden. In vergoeding was 'er ook geen gevaar in zyne gemeenzaamheid, en men hadt nog zyn toorn, nog grillige luimen ooit te vreezen; daar Alexander in tegendeel, altoos in uiterſtens vallende, of de aangenaamſte of de verſchrikkelykſte man was in de verkeering, en zyn byzonder en gemeenzaamst onderhoud altoos deedt ſchroomen. De Vrindſchap ondertusſchen was zyne ſterkſte drift. Wy hebben hier toe geen ander getuigenis, dan zyn eige noodig, dat hy by het ſtandbeeld van Achilles dus hartelyk uithoezemde; *O! Achilles, wat zyt gy gelukkig, van een waar Vrind in uw leven gehad, en een Digter als Homerus, na uw dood, gekreegen te hebben!*

Tot hier toe hebben wy deze groote Mannen in hun karakter en natuurlyk geſtel beſchouwd; laat ons hen thans als Helden, als overwinnaars, en in de geheele uitgeſtrektheid hunner bedryven bezigtigen. Het ſchynt in den eerſten opſlag ongerymd te weezen over dingen te redekavelen, die nooit gebeurd zyn, of nooit gebeuren konden, maar enkelyk in de inbeelding beſtaan, en evenwel kan dit zomtyds het beste middel wezen, om zyne gedagten bloot te leggen, en menſchen te doen kennen, laat ons dan voor een oogenblik eens onderſtellen, dat Alexander in Cæſars plaats geweest ware; alsdan zouden zyne meeste groote hoedanigheden of onbekend gebleeven zyn, of verkeerd gewerkt, en zyn eigen ondergang berokkend hebben. Men mag vast ſtellen, dat zyn trotsch voorkoomen, en de weinige voorzorgen, die hy gewoon was te neemen, hem in de vervolgingen van Sylla verraaden zouden hebben; niet ligt zoude zy hebben kunnen beſluiten, om zyne veiligheid in eene vrywillige ballingſchap te zoeken; en gelyk hy zyne geſchenken uit enkele grootheid van Ziele gaf, zo zouden zy-

ne milddaadigheden zelve hem nadeelig zyn geweest. In plaats van het Bouwmeesterschap af te wagten, als wanneer het vry stondt overdaadig en verkwistend te zyn, zo zouden zyne ontydige giften hem verdagt aan den raad hebben gemaakt. Misschien zoude hy zig ook aan de wetten niet hebben kunnen onderwerpen, welke zulk eene heerszugtige Ziel te veel bepaald zouden hebben, en dus zoude hy iets ontydigs en roekeloos bestaan, en dus zig de ongelukken van een Manlius, van de Gracchen, van Catilina op den halze gehaald hebben. Maar, indien Alexander dus voor een gemeenebest niet geschikt ware, en te Rome niets bedreeven, of zig zelven bedorven zoude hebben, het is aan den anderen kant niet minder zeker, dat Cæsar, wiens moed en voorzigtigheid steeds hand aan hand gingen, nooit in het hoofd zou gekreegen hebben, om, gelyk Alexander deedt, zig gansch Asie te onderwerpen.

Het is te gelooven, dat Cæsar, wiens gedrag altoos zo bedekt en omzigtig was, dat hy in alle saamenzweeringen deel nam, zonder meer dan ééns beschuldigd, en zonder ooit overtuigd te worden; dat Cæsar, die de verdeeldheden onder de Gallen verwekte, om de ééne party te helpen, de andere te onderdrukken, en ze beide onder zyne heerschappy te brengen, dien zelfden geest volgende, alle zyne nabuuren onderworpen, en alle de Griekssche staaten tegen elkanderen in 't harnas gejaagd zoude hebben, om ze alle onder de knie te krygen. Maar zeker, Macedonie, van wangunstige buuren omringd; Griekenland kwanswys overwonnen, maar kwalyk te ondergebragt, en geheel ongewoon aan de dienstbaarheid zonder hoop van wederkomst te verlaaten; met vyf-en-dertig duizend menschen, min dan 60. duizend Hollandsche Guldens (*) en weinige levensmiddelen, den Koning van Persiën, welken de Grieken den GROOTEN KONING noemden, en wiens Stedehouders van eene enkele Provintie voormaals gansch Griekenland deeden beeven, zelve te gaan opzoeken, is iets dat de verbeelding te boven gaat, en nog veel stouter of roekeloozer, als of heden de republyk van Genua, van Lucca, of van Ragusa de verovering van Vrankryk ondernamen. Zo Cæsar den oorlog aan den grooten Koning hadt verklaard, dit zoude op de Frontieren, en van naby geweest zyn, en deze zou zig geenzints ongelukkig hebben gerekend, dat hy zyne overwinningen by de Granicus bepaalde. Zo de Staatzugt hem verder hadt genoopt, men geloove ten minsten zeker, dat

(*) 70 Talenten.

dat hy, die Pompejus ſteeds den Vreede aanboodt, de aanbiedingen van Darius niet verworpen; maar zig zeer gaarne met éene van des Konings Dogters, en vyf of zes Provincien vergenoegd zoude hebben, eene aanbieding, welke door Alexander misſchien al te vermetel wierdt van de hand geweezen. En eindelyk, zo myne gisſingen gegrond zyn; zo zoude Cæſar gewisſelyk den Koning van Perſien van een millioen mannen vergezeld, niet in de vlaktens hebben opgezogt. Hoe dapper, hoe rustig hy wezen mogt, ik geloof niet, dat hy den nagt, welke den ſlag van Arbelle voorging, gerust geſlaapen zoude hebben; ten minſten denk ik, dat hy van het gevoelen van Parmenio zou geweest zyn, en dat wy die antwoorden, welke Alexander ter dezer gelegenheid gaf, uit zyn mond niet zouden hebben gekreegen. Die groote ſlag moest egter gewaagd worden. Darius zoude anders den oorlog van de éene Provintie naar de andere geduurende zyn geheele leven hebben kunnen rekken, [de Perſiaanen zouden allengs krygskundiger, geoeffender, en door gewoonte aan den oorlog, en het gemis der weelde, dapperder zyn geworden, en uit hunne herhaalde nederlaagen geleerd hebben te overwinnen,] Darius moest dan zelve ſneuvelen, gelyk het ook gebeurde, en duizend verſchillende Volkeren moesten hem op eenmaal met al zyn vermogen overwonnen zien.

Het is waar, dat deze ſterke begeerte naar roem, en deze al te groote Staatzugt, welke Alexander zelven geen rust vergunden, hem zomtyds zo onverdraagelyk aan de Macedoniers maakten, dat zy op het punt ſtonden van hem te verlaaten. Maar het was alsdan inzonderheid, dat zig die grootheid van Ziel, welke zig nergens door vervaaren liet, ten duidelykſten vertoonde; *gaat verwyfden*, zeide hy, *gaat ondankbaare, in uw land vertellen, dat gy Alexander met zyne Vrinden hebt verlaaten, terwyl hy bezig was met den roem van Griekenland ten top te vyzelen onder vreemde Volkeren, die hem beter, dan zyne geboore onderzaaten gehoorzaamen zullen.* De Prins van Candé vondt in zyn geheele leven niets, dat met deze edele fierheid, en dat rustig vertrouwen op zig zelven, te vergelyken was. „ Alexander zeide hy, verlaaten van „ de zynen, terwyl hy zig onder Barbaarſche en kwalyk „ t'onder gebragte Volkeren bevondt, gevoelde zig zelven „ egter zo waardig, om te gebieden, dat hy geen het min„ ſte vermoeden konde vormen, dat iemand weigeren zou„ de hem te gehoorzaamen. Europa of Aſia, Grieken of „ Perſiaanen, alles ſcheen hem om 't even, en hy was verze-

„ kerd onderdaanen aan te treffen, daar hy menſchen vin„ den zoude."

Men brengt ten roem van Cæſar by, dat de Macedoniers met verwyfde en laffe volkeren te doen hadden, daar de verovering der Galliën integendeel, daar veel dapperder en oorlogzugtiger Volkeren woonden, den Romeinen veel werks en bloeds gekost hadt. Ik zal my niet ophouden met de dapperheid der eene en andere te onderzoeken, maar 't is zeker, dat Cæſar in de Galliën geene eigenlyke legers aantrof. Het waren de Volkeren zelve, daar hy mede te doen hadt, welke zig, ter verdediging hunner vryheid op eene woeste wyze wapenden, ruuwe menigtens, die zonder orde of krygstugt vogten, en inderdaad, zo men twee of drie voorvallen uitzondert, kon Cæſar byna in alle gelegenheden zeggen IK KWAM, IK ZAG, IK WON. Ja ik zoude ſchier gelooven, dat, zo Labienus aan het hoofd der Roomſche Legioenen geweest ware, hy Vrankryk niet minder zoude t'ondergebragt hebben, dan Cæſar; daar integendeel Parmenio, aan 't hoofd der Macedoniſche benden geweest zynde, dien grooten ſlag, welke het lot van Aſië beſliſtte niet zou hebben durven waagen. Nog moet men hier niet, ongemerkt laaten voorbygaan, dat Parmenio, de hulp van Alexander in dezen ſlag noodig hadt, daar integendeel Cæſar op zekeren dag zonder den byſtand van Labienus verlooren was geweest; deze immers alles, wat hem voorkwam, hebbende neergeſlagen, en zyn kant om zo te ſpreeken, hebbende ſchoon gemaakt, moest den Veldheer de tiende Legerbende zenden, om hem uit het dreigend gevaar te redden; dit was het verſchillende lot dier twee Helden, 't zy dit aan het grooter gevaar, 't zy aan 't onvoorzigtiger blootgeeven, of aan een zeker geluk of ongeluk moet toegeſchreeven worden. Alexander ſchroomde niets, en kwam alles te boven. Honderdmaalen was hy in een blykbaar lyfsgevaar, en wierd dikwils zwaar gewond; Cæſar liep nu en dan ook eenige zwaarigheid, maar zelden, en ik weet niet, dat hy in alle zyne oorlogen veel gekwetst is geworden.

Ook zie ik niet, waarom de volkeren van Aſië zo laf en verwyfd behoeven onderſteld te worden, nademaal zy aan Europa altoos zo verſchrikkelyk zyn geweest. Waren de Romeinen, terwyl de Republyk in haar grootst vermogen ware, niet ongelukkig tegen de Parthers, welke ſlegts een klein gedeelte van het Gebied van Darius bewoonden. Craſſus ſneuvelde daar, ten tyde van Cæſar, met zyne Roomſche Benden, en eenigen tyd daarna, deedt Antonius eene

droe-

droevige en ſchandelyke reize derwaards. Wat de veroveringen en wingewesten aangaat, men kan Cæſar eigenlyk geene andere dan die der Galliën toeſchryven; want in de burgerlyke oorlogen onderwierp hy het Gemeenebest, door middel van deszelfs eige kragten; en de ſlag van Pharſalië alleen maakte hem meester van honderd verſcheide Volkeren, die door andere voor hem overwonnen waren. Men kan niet zeggen, dat Veſpaſiaan het Ryk veroverd hebbe, om dat hy Vitellius verwonnen heeft; en op dezelfde wyze heeft Cæſar het genot gehad van al wat andere Legerhoofden voor hem hadden gedaan. De Scipioos, Emilius, Marcellus, Marius, Sylla en Pompejus, zyne eige vyanden hadden voor hem geſtreeden; alles wat in zes honderd jaar veroverd was, wierdt thans de vrugt van één uur vegtens.

Het geen my het alleronbegrypelykst van Alexander voorkoomt, is, dat hy in twaalf of dertien jaaren tyds meer lands gewonnen hebbe dan de grootſte ſtaaten, in al den tyd haarer duuring ooit hebben kunnen doen. Een Reiziger is heden vermaard, als hy eenige dier Volkeren bezoekt, welke hy zig onderdaanig heeft gemaakt; en op dat 'er niets aan zyn geluk ontbreeken zoude, zo heeft hy een vreedzaam bezit zyner heerſchappy gehad, in zo verre, dat hy aangebeden wierdt door die Volkeren zelfs, die hy overwonnen hadt. In welk opzigt ik Cæſar beklaage, welke geene gedaante naar zyn zin en voorneemens aan den Regeering heeft kunnen geeven, om dat hy te vroeg wierdt afgemaakt door hem, dien hy verwonnen hadt.

Nog eene aanmerking moet ik over Alexander maaken, dat alle Macedoonſche Veldheeren, die geduurende zyn Leven, by hem te vergelyken, ſlegts middelmaatige menſchen waren, na zyn dood groote Koningen zyn geweest. En ik vergeeve hem in zeker opzigte, dat hy in een land, alwaar het een aangenoome gevoelen was, dat de meeste Goden, eenige Naastbeſtaanden of Bloedverwanten op aarde hadden; daar men Hercules voor den Zoon van Jupiter hieldt, om dat hy een Leeuw gedood, en een of anderen Rover hadt afgemaakt, dat hy zeg ik, in zulk een land, vertrouwende op het gevoelen van Philippus, welke geloofde, dat zyne Vrouw met eenen der Goden hadt te doen gehad, en zig zelven zo verre boven de rest der Menſchen verheeven voelende, zyn waaren oorſprong heeft willen verdonkeren, en zyn afkomst in den Hemel zoeken. Misſchien ook ſtrooide hy dit onder de Barbaaren uit, om hen des te grooteren eer-

bied voor hem in te boezemen; en terwyl hy zig by de wereld voor een zoort van God uitgaf, hebben de honger, de dorst, de ſlaap, de wellust, en het bloed dat uit zyne wonden vloeide, hem genoegzaam overtuigd, dat hy niets dan een bloot ſterveling ware.

Na zo lang de voordeelen, welke Alexander boven Cæſar hebben mogt, te hebben voorgedraagen, zal ik nu met weinige woorden zeggen, dat Cæſar door zyn grooten en fraeijen Geest in allen opzigten, in ſtaats- zo wel als oorlogszaaken, de eerſte der Romeinen ware. De onderneemingen van Alexander hebben inderdaad iets verwonderlykers; maar de bekwaamheden en ſchikking ſchynen daar in geen evenredig deel te hebben. Op eene andere wyze is 't met Cæſar gelegen. De Spaanſche oorlog tegen Petrejus en Afranius, vertoont een beleid, daar zig de Lieden van dat beroep nog heden over verwonderen; de voornaamſte belegeringen der laatſte tyden zyn naar die van Ales, (*Alezia*) ingerigt; wy zyn aan Cæſar onze forten, linies en contrevallaties ſchuldig, en hebben hem in 't algemeen alles, wat de veiligheid eener Armee, voor een vaſte plaats leggende, betreft, te danken. Wat de Dapperheid betreft, de overwinning by Munda wierdt meer betwist, dan die van Aſië, en Cæſar liep al zo groot gevaar in Egypte, als Alexander in den burg der Malliërs.

Zy waren in hun geheel gedrag niet min verſchillende, dan in de uitvoering hunner voorneemens. Als Cæſar het regt niet aan zyne zyde hadt, zogt hy 'er ten minſten den ſchyn van te vertoonen, en het ontbrak hem nooit aan voorwendzels, Alexander gaf ſteeds zyn enkelen wil als de voornaamſte rede zyner daaden op, en volgde altoos zyn Staatzugt, of grillige verkiezing. Cæſar beoogde zyn belang of volgde zyne rede. Men heeft zelden zoo veele eenpaarigheid in iemands leven, zo veele gemaatigdheid in den voorſpoed, zo veele zagtzinnigheid in ontvange verongelykingen beſpeurd. Die woeſte opſtuwingen die Clitus het leven kostten, die ongegronde vermoedens, die den val van Philotas veroorzaakten, en die, ter ſchande van Alexander, vervolgens den dood van Parmenio, als een onvermydelyk kwaad naar zig ſleepten, alle die heftige gemoedsbeweegingen waren Cæſar onbekend. Men kan hem geen anderen dood, dan zyn eigen verwyten, om dat hy voor zyne eige behoudenis geene genoegzaame zorg gedraagen heeft.

Ook moet men erkennen, dat hy, wel verre van aan de ongeregeldheden zyner woeſte driften onderheevig te zyn, de

de werkzaamſte, en tevens de bedaardſte Man des werelds ware. Groote en kleine zaaken hielden hem even eens bezig, zonder dat hy zig ter verrigting der eerſte ſcheen te verheffen, of om de laatſte te verlaagen. Moest hy vegten, hy wilde het liefſt tegen Koningen doen; wilde hy jaagen, 't was de Leeuwenjagt; die hy beminde. Hy kon niet beſluiten eenig geſchenk, dat beneden hem was, te doen. Nooit zo rustig, nooit zo welgemoed, dan wanneer de benden neêrgeſlaagen waren, nooit zo ſtandvastig en dapper, dan als zy alle hoop hadden opgegeeven. In één woord, hy begon zig zelven dan eerst regt te bezitten, als de meeste menſchen, 't zy door vreeze, of door eenige andere zwakheid zig zelve niet meer bezitten. Maar zyne al te verheeve ziel kon zig naar het gewoon beloop des levens niet wel ſchikken, en niet genoegzaam van haar zelve verzekerd, was het te dugten, dat zy of in de rust of in de vermaaken zig zelve vergeeten, en als verliezen mogt.

Hier kan ik niet voorby, om eenige aanmerkingen te maaken over de Helden, wier heerſchappy deze verzagting medebrengt, dat men 'er zig zonder tegenzin aan onderwerpt. Men heeft voor hen nog die heimelyke wederſtreevingen, nog die inwendige beweegingen van de zugt tot vryheid niet, welke ons anders de overheering lastig maaken. Al wat in ons is, is zagt en onderwerpelyk, maar hunne heerſchappy is zomtyds ondraagelyk. Als zy onze meesters zyn door magt; en zig zo verre boven ons verheeven vinden door verdienſten, meenen zy zomtyds een dubbel regt op ons te hebben, en vorderen als eene dubbele onderwerping; en het wordt als dan lastig van zulke groote Mannen af te hangen, welke ons, in zekeren zin, wettig veragten kunnen. Dewyl zy egter in geene woeſtynen heerſchen, en menſchen tot hun gebied zo wel als omgang noodig hebben, zo is het gewisſelyk hun belang, om zig naar onze zwakheden wat te ſchikken. En wy zouden hen als Goden eeren, by'aldien zy zig te vreede hielden, om ſlegts als menſchen met ons te leeven.

Dog laat ons eindigen, en zeggen dat Cæſar de grootſte zaaken door beleid met dapperheid gepaard hebbe uitgevoerd; dat hy zig den eerſten der Romeinen hebbe gemaakt.

Alexander was van natuur boven de rest der Menſchen. Hy ſcheen meester der wereld geboren; en men zoude uit zyn gedrag byna zeggen, dat hy in zyne optogten minder uit was, om vyanden te verſlaan, of volkeren te verwinnen, dan om zig van zyne geboore onderzaaten te doen erkennen.

BERIGT WEGENS EEN WELGEMAAKTEN DWERG.

In den jaare 1759 *medegedeeld aan de Academie der Weetenſchappen door den Heer Graaf* DE TRESSAN.

DE Heer BORWLASKY, Poolsch Edelman, is te LUNEVILLE aangekoomen in het gevolg van Mevrouwe de Gravinne HUMIECSKA, Bloedverwante van zyne Majesteit, den Koning van Polen. Deze jonge Edelman, kan als het allerbyzonderſte wezen, dat in de natuur beſtaat; worden aangemerkt; en BEBE, de Dwerg des Konings van Polen, heeft niets byzonders meer, zo dra men dit klein, maar volmaakt menschje gezien heeft.

De Heer BORWLASKY is twee-en-twintig jaar oud, en agten twintig duim hoog. Hy is volmaakt wel geſchapen; de natuur heeft zig nergens vergist, en geene de minſte wanſtalligheid van eenige van deszelfs leden ontciert hem in één of ander opzigt Zyn hoofd is wel gemaakt, zyne oogen ſchoon en vol vuur; alle zyne trekken aangenaam, zyn wezen zagt, de opſlag zyner oogen geestig, en vrolyk; zyne houding aangenaam, zyn gedrag heusch, beſcheiden, en met de inwendige bekoorlykheden zyner ziele overeenkoomende. Zyn Lighaams *postuur* is regt en welgemaakt; zyne kniën, zyne beenen, zyne voeten zyn alle in de naauwkeurigſte evenredigheid van een welgemaakt en ſterk Mensch. Ik ben door zyne bedienden onderregt, dat hy in een ſtaat van volkoome huwbaarheid zy; ook is hy ſterk van Spieren, en neemt met eene hand dingen op, die men zeggen zoude, dat veel te zwaar zyn naar de zwakheid of kleinheid zyns lighaams.

Hy is zeer gezond. Hy drinkt niets dan water, eet weinig, ſlaapt wel, en is niet ligt vermoeid. Hy danst wel; is vaardig en behendig: in één woord, de natuur ſchynt dit kleine Menschje niet alleen niets geweigerd, maar zelfs wegens de bekrompe maat zyner grootheid vergoeding gedaan te willen hebben, door des te meer bevalligheden, welke zy uitwendig in zyne gedaante allerwegen verſpreid, en aan zyn geest gegeeven heeft.

Hy paart zyne aangenaame houding en aanvallige beweegingen, met de aartigſte invallen, en ſnedigſte antwoorden. Hy ſpreekt zeer verſtandig over alles, wat hy gezien heeft; hy heeft een zeer net geheugen, en bondig oordeel. Hy bezit

zit een teder hart, en is zeer gevoelig voor erkentenis, liefde en getrouwheid. Men heeft hem nooit toornig of boos gezien; hy is ongemeen beleefd en inſchiklyk; ook is hy zeer in zyn ſchik met de beleefdheden, die men hem bewyst, inzonderheid als men met hem, als met een jongman van twee-en-twintig jaaren ſpreekt, en den eerbied bewyst, welke men een Edelman verſchuldigd is. Met dit alles egter toont hy zig niet gemelyk of gebelgd tegen hen, die war misbruik van zyne kleinheid maaken, om met hem te ſpeelen, of als een kind te praaten.

De Vader en Moeder van den Heer BORWLASKY zyn beide van eene veel meer dan middelmaatige grootte; zy hebben zes kinderen; de oudſte is niet meer dan vier-en-dertig duimen lang, en welgemaakt; de tweede, JOSEPH geheeten, zynde die, daar ik berigt van geeve, is ſlegts agt-en-twintig hoog. Drie jongere Broeders van deze twee, welke allen één jaar met malkanderen in ouderdom verſchillen, zyn alle drie zesthalf voet lang, ſterk en welgemaakt. De jongſte der zes kinderen eindelyk is eene dogter van omtrent zes jaaren, welke men zegt van eene uitmuntende ſchoonheid van lighaams-geſtalte en wezens trekken, maar ten uiterſten nog niet meer dan een-en-twintig duimen hoog te zyn; zy ſpreekt, en gaat al zo wel en vry als andere kinderen van dien ouderdom, en belooft even veel geest te zullen hebben, als de tweede haarer Broederen.

Het geen de verdienſten van onzen JOSEPH, merkelyk verheft, is, dat zyn Vader en Moeder hem en zynen oudederen Broeder langen tyd als ongelukkige Speel-poppen der natuur beſchouwd, en derzelver opvoeding dus ten eenemaal verwaarloosd hebben.

Het is ſlegts ſints twee jaaren, dat Mevrouw de Gravinne HUMIECSKA, en eene andere Dame haarer naastbeſtaanden deze twee Jongelingen naar zig genoomen hebben. Ik weet niet, in wat ſtaat zig de oudſte thans bevindt, maar ik heb niet zonder verwondering kunnen beſchouwen, dat de tweede, dat is te zeggen, deze, waarvan ik bepaaldelyk ſpreeke, in twee jaaren tyds, zo veele vorderingen heeft kunnen maaken, en zo veele kundigheden verkrygen. Hy is zeer bedreven in den Roomſchen Godsdienst, welken hy belydt. Hy leest en ſchryft zeer wel; hy verſtaat de Rekenkunde; hy heeft zelfs een geest van order en overleg, waardoor hy van zyne kleine uitgaven zeer naauwkeurig boek houdt. Hy is behendig en ſlaagt gelukkig in alles wat hy ondernneemt; maar men ziet ter zelfder tyd, dat hy zy-

ne agting niet wil waagen met dingen by der hand te vatten, die boven zyne bekwaamheid zouden wezen; in vier maanden heeft hy genoeg Hoogduitsch geleerd, om zig te kunnen redden, en genoeg Fransch, om zig tamelyk vaardig en zeer juist uit te drukken. In één woord, men ziet 'er geene blyken in van kinderagtigheid, of van die zwakheid en domheid, welke zig in den Dwerg des Konings van Polen, zo dikwils, en mogelyk meer dan in een kind van vier jaaren vertoonen.

Daar zyn nog verſcheide andere wezenlyke verſchillen tusſchen deze twee ſoorten van Dwergen. [illegible]e van den Koning van Polen wierdt van eene Boerin in het gebergte op de zeven maanden geboren; hy was niet volkoomen agt duimen lang, toen hy ter wereld kwam, en een houte klomp, wel half vol met wol gedaan, verſtrekte hem meer dan een jaar lang tot wieg. Deze BEBE is thans in zyn twintigſte jaar. Hy zou de beſte opvoeding des werelds gehad hebben, was hy ſlegts in ſtaat geweest, om 'er voordeel uit te trekken. Hy is thans nog maar zes-en-dertig jaar oud en begint egter reeds krom en gebukt te gaan door ouderdom; zyn vel is verlept; een van zyne ſchouders is grooter dan de andere. Zyn Arends-neus is monſterlyk groot, naar evenredigheid van zyn lighaam, geworden; hy is onregelmaatig van wezen, en zyn geest is niets minder dan fraay. Men heeft hem nooit een geregeld denkbeeld van Godsdienst kunnen geeven, nog leezen of ſchryven leeren. Hy heeft nooit eenig werk, daar de minſte inſpanning toe vereischt wierdt, kunnen doen. Hy is onnozel, dom, oploopende, en het *Systhema* van DESCARTES over de ziel der beesten, zoude door het beſtaan van BE'BE', al zo gemaklyk als door dat van een aap of waterhond bewezen kunnen worden.

Alles daarentegen, wat wy van den Heer BORWSLASKY gezegd hebben, toont, dat die jonge Poolſche Edelman zulk een treffelyk verſtand als zagten inborst hebbe; ik erken zelfs dat ik BE'BE' nooit heb kunnen zien, dan met den uiterſten weêrzin, en eene heimelyken afkeer, die uit het gezigt, hoe laag de menſchelykheid vallen kan, natuurlyk gebooren wordt; de jonge Pool integendeel behaagt door zyne gedaante en voorkoomen, zo wel als door zyn geest; hy neemt ons in door zyne gevoelens, en verwekt eindelyk geene andere aandoeningen in ons hart, dan die van medelyden, en zugt, om alles, wat wy kunnen toe te brengen ter verzagting van het geen 'er in zyn ſtaat of ſmertelyk of vernederend mogt wezen.

Zie

Zie daar Myn Heeren eenige zeer byzondere omſtandigheden, wegens de geboorte der drie gemelde Poolſche Dwergen, die ik van al te veel belang heb geoordeeld, om 'er der Academie geen verſlag van te doen. Mevrouwe de Gravin van HUMIECSKA heeft ze my zelve medegedeeld, en van derzelver waarheid verzekerd, gelyk ook verſcheide Perſoonen van haar gevolg.

Mevrouw BOWLASKY is van alle haare zes kinderen altoos op haar tyd bevallen. De drie zoonen, welke thans van eene gewoone lengte zyn, zyn even eens van eene gewoone grootte, namelyk van twintig, of twee en-twintig duimen ter wereld gekoomen, met welgeſchaape lighaamen, waarvan alle de leden regelmaatig waren.

Toen gemelde Mevrouw van de drie Dwergen beviel, zo hadden de kinderen, eerst ter wereld koomende, naauwelyks eene menſchelyke gedaante; het hoofd was tusſchen de beide ſchouders, die byna even hoog met het zelve waren, weg gezonken, en de kinderen waren dus van boven plat en vierkant. De Dyen en beenen, welke gekruisd waren, en tegen het (*os ſacrum*, of) Heilig Been, en het (*os pubis* of) Schaambeen, aanlagen, maakten van onderen eene cironde gedaante. Alles met malkander genoomen vertoonde iets ongeſchikt, en een klomp, byna zo breed als lang, daar niets menſchelyks, dan de wezens-trekken aan was te zien. Alle drie deze kinderen zyn niet dan na verloop van tyd en by trappen, om zo te ſpreeken, ontzwagteld; die ontzwagteling is egter volkome geweest, en daar is geene de minſte onregelmaatigheid of mismaaktheid in eenige van derzelver Ledemaaten overig gebleeven; zy zyn in tegendeel zeer wel gemaakt, zy hebben nooit een ryglyf behoeven te draagen, en daar is geene konst of hulpmiddel noodig geweest, om eenigen hunner Ledemaaten te vormen.

Deze berigten laaten geen den minſten twyffel over, wegens eene gebrekkige geſteldheid der Lyfmoeder, waar door de vrugt gedrukt en belet mogt geworden zyn ziguit te zetten; naardien de moeder, na deze twee dwergen ter wereld gebragt te hebben, drie groote en welgemaakte kinderen gebaard heeft, welke wederom van eene Dogter van byna dezelſde grootte en gedaante, als de twee eerſte kinderen gevolgd is.

Mevrouw de Gravin HUMIECSKA ſtaat eerlang te *Parys* te koomen. Zy zal hulp zoeken tegen een ongemak, dat zy aan de regter knie heeft. Zy zal den Heer MORAND raadpleegen, en zy heeft my de eer gedaan, van my te beloo-

ven, dat zy den Heer BORWLASKY aan de Academie zoude zenden, om daar onderzogt te worden. Ik beken, dat ik het myn pligt gerekend heb, om dit doorlugtig genootſchap hier van in tyds berigt te geeven. De heuschheid, menschlievenheid en beleefdheid van deszelfs leden voor vreemdelingen zullen dit onderzoek meer aangenaam dan lastig maaken voor den jongen Edelman; welke op zyne beurt door zyn ſchranderen geest, vriendelyken omgang en bevallige gedaante een aangenaam voorwerp van nieuwsgierigheid voor de Academie wezen zal.

Ik heb Mevrouw de Gravin HUMIECSKA ernstig verzogt te poogen, om der Academie een omſtandig verſlag te bezorgen wegens den ſtaat van Mevrouw BORWLASKY gedurende haare zwangerheden, en een berigt van den Vroedmeester, of Vroed-vrouw, daar zy zig van bediend heeft; de Heer MORAND zal het zelfde verzoek kunnen herhaalen, om die berigten te bekoomen, welke misſchien eenige aanleiding zullen geeven, om de oorzaak van dit zeldzaam verſchynzel te ontdekken.

BERIGT WEGENS EEN MENSCH, DIE DOOR KOUDE TEN EENEMAAL VERSTYFD, EN DOOR BEKWAAME MIDDELEN HERSTELD IS, *door den Heer* NAUDER.

(Verhandelingen van de Koninglyke Zweedſche Academie der Weetenſchappen. Ao. 1756.)

OP den 23ſten *Maart* des jaars 1756. wierdt 'er in de Scheeren van Zweden een man van zestig jaaren door een wervel-wind om ver gewaaid, en op een rots geſmeeten. Gelyk hy te veel brandewyn hadt ingeſlagen, en dronken was, zo raakte hy, daar hy lag, in ſlaap, en men ontdekte hem niet voor den volgenden morgen. Men nam hem op, en droeg hem voor dood, naar huis. De Heer NAUDER, Geneesheer in de Provintie van Gottland, by geval daar by der hand zynde, ſtelde alle zyne oplettenheid te werk, om te ontdekken, of 'er nog eenig teken van leven in den man te beſpeuren ware. De voeten waren gansch bevroozen, en alle de toonen, uitgezonderd den grooten toon des regter voets, bykans zwart. Het wezen en het geheele lighaam was ys koud, en de wangen volſtrekt ſtyf. Geen gewrigt liet eenige de minſte buiging toe. De oogen,

gen, die open waren, ſtonden zeer wild, en knikten niet, als men ze aanraakte. Geen het minſte ſpoor van adem-haaling, van klopping des harts of van pols was 'er te ontdekken. De kolk van het hart alleen hadt een klein overblyfſel van warmte behouden, het welk den Geneesmeester deedt beſluiten, om bekwaame middelen te werk te ſtellen, waar door de omloop des bloeds moogelyk weder aan den gang kon geholpen worden. Hy begon met den Lyder de armen, beenen en lendenen met eene grove wolle lap te laaten wryven. Hy liet op de borst en den onderbuik dergelyke lappen leggen, die eventjes warm gemaakt waren, en waarvan men de warmte allengskens en by trappen vermeerderde; en uit vreeze, dat eene al te ſchielyke verwarming door kaggels of dergelyken nadeel mogt doen, leide men het lighaam ſlegts met een bed op den houten vloer. Wat de voeten betreft, de Heer NAUDER bekommerde zig deswegen niet, zig verzekerd houdende, dat, wat 'er ook van de herſtelling des Lyders worden mogt, deze ten minſten ongetwyffeld verlooren waren.

Daar waren nog Apothekers, nog Medicynen in dezen oort voorhanden; en onze Geneesmeester moest zig derhalven tot de gezegde middelen eeniglyk bepaalen. Zig egter te binnen brengende, dat men bevrooze vleesch of eijeren in koud water legt, om ze te ontdooijen, en dien bedorven ſmaak voor te koomen, dien zy van de vorst behouden, als men 'er op eenige andere wyze mede te werk gaat, wilde hy dit zelfde middel eens beproeven. Maar dewyl alle de geledingen ſtyf en onbuigzaam waren, was 'er geen middel, om de beenen van den bevroozen man in een tobbe met water te krygen. Dit verholp men derhalven door natte doeken, met koud water om de beenen te leggen, en dikwils te veranderen; allengskens begonden de omtrek van de borst en de maag wat meerder warmte te krygen, maar het was niet, dan na verloop van vier uuren, dat is te zeggen, omtrent twee uuren na den middag, dat men eenig bewys van adem-haaling merkte. Men voelde zelfs toen nog geen pols, en de wangen bleeven even ſtyf. De Heer NAUDER balzem van Tomingen by zig hebbende, lag 'er hem wat van aan de ſlaapen van 't hoofd, en op de polſen. Ten half vier na den middag, terwyl men met de vooren genoemde middelen al geſtadig aanhieldt, begon men pols-ſlag te ontdekken, en ten half vyf kon men een zilveren lepel in zyn mond krygen. Dit gaf gelegenheid om te

be-

beproeven, of men hem iets ingeeven konde? en ten dien einde warmde men wat wyn, goot 'er een lepel vol van, en deedt 'er 20. druppels van het bekende huismiddel, *gratia probatum*, in, en goot hem dit te ſaamen in de keel; zo dra hy dit in den mond kreeg, begon hy te bulken als een os, maakte eene geweldige adem-haaling, en zwolg, na eenigen weêrſtand, het ingegoote vogt, door; toen kwam 'er wat zweet op zyn aangezigt, en zyne wangen wierden rood. Te vyf uuren begon hy zyne oogen op en toe te doen, en te zes uuren zyne armen een weinig te beweegen. Toen lag men hem met zyn bed by den kaggel, en men omwondt zyne armen en beenen met heete lappen, ook nam hy een paar lepels warmen wyn. Te agt uuren begon hy te ſpreeken, eerst op eene verwarde wyze, allengskens kon men begrypen, wat hy zeide, maar hy was ylhoofdig, en meende geſtadig dat hy in een bosch was. De koude trok uit de voeten geheellyk weg, en de zwartheid der toonen verdween; ſchoon 'er zig voor als nog geene beweeging in deze Leden openbaarde. Ten tien uuren 's avonds bewoog de man zyn rug-graat een weinig, en klaagde, dat hy daar, en in zyne beenen groote pyn hadt. Hy nam wat bier met een doir van een ey daar in geklopt, en raakte in ſlaap, 's morgens waren de voeten warm, en zonder pyn, en de toonen hadden hunne natuurlyke kleur. Maar de eene en andere waren zeer gevoelig, de pols ging ſterk, en de Lyder klaagde van een brandenden dorst. Onze Geneesheer zoude hem een ader geopend hebben, als hy een lancet by zig hadt gehad, maar op reis zynde, ontbraken hem inſtrument en genees-middelen tevens. Hy bepaalde zig derhalven om een water-gruël van haver-gort voor te ſchryven; de pols wierdt dien dag allengs bedaarder, daar volgde een goede ſtoel-gang. De man ſliep, en vertrok den volgenden dag, dat is te zeggen; den tweeden, na dat hy gevonden was, met een wagen, niet zonder eenig overblyſſel van pyn, maar wel vernoegd; dat hy uit zulk een toeſtand reeds zo ver was te regt gebragt.

DE BEWAARING DER BLOEMEN, *door den Heer* DE MONTI.

getrokken uit

Eene Memorie in de Verhandelingen der Academie van Boulogne van den jaare 1755.

DE Heer JOSEPH DE MONTI, liet in de maand van February 1755. aan de Academie van BOULOGNE verſcheide Bloemen zien, die in groote glazen beſlooten, en zo ſchoon en levendig van kleuren waren, als zy, geduurende de lente en den zomer, op de Planten zelve waren geweest; geene verwelking, geene rimpeling, geene fletsheid was 'er aan te beſpeuren. Die vertooning welke, in den eerſten opſlag, niets dan wat nieuws en aangenaams ſcheen te beloóven, kon inderdaad egter aanleiding tot wezenlyke nuttigheden geeven. Dezelve zyn 'er volſtrektelyk van te verwagten, als men het karakter van den uitvinder in aanmerking neemt. Eene ziel, als die van onzen Academist, bepaalt zig tot het vermaakelyke niet alleen, maar weet het zelve wel haast met het nuttige te vereenigen. Hy heeft reeds verſcheide voordeelen van zyne uitvinding aangeweezen, wy zullen dezelve ſtraks mededeelen, laat ons eerst zyne vinding zelve beſchouwen. Zy koomt hier op uit.

Hy neemt het zuiverſte, fynſte en witſte Rivierzand, dat hy vinden kan; en, na het verſcheide maalen door eene fyne zeef gezift te hebben, doet hy het in een glas, of glazen vat met water, en wryft het lang tusſchen zyne vingers, om 'er de groffſte deelen af te ſcheiden, en het fyn te maaken; vervolgens laat hy 'er het water zagtjes afloopen, en het zand in de zon droogen; hy herhaaldt die zelfde werking, naar maate het noodig is, en krygt op deze wyze een zeer fyn en zuiver zand.

Hy begraaft dan de bloemen, die hy voorheeft te bewaaren, zeer voorzigtig en net met haare ſteelen, bladen, en al wat 'er toe behoort, in dit zuiver zand. Hy ſchikt alles derwyze, als het zig in zyn natuurlyken ſtand, en op de plant zelve vertoont, en draagt zorge, dat de bloemen in haaren grootſten luister praalen. Dus in het zand begraaven, zet hy de glazen, of glazen vaten in eene drooge plaats, en maatige warmte, waardoor het zand, alle de vogtigheid, die de bloemen aan het zelve mededeelen, zagtelyk na zig trekt en uitwaaſemt; als dezelve dus alle ſappen ten eenemaal verlooren hebben, en geheel droog zyn geworden,

haalt

haalt hy 'er de bloemen voorzigtig uit, welke zig als dan niet ſlegts met haare natuurlyke kleuren in derzelver volle levendigheid, maar zelfs in haar natuurlyken ſtand en zonder eenige rimpels vertoonen; Hy doet dezelve als dan terſtond in groote vlesſen, die hy zeer naauwkeurig ſluit, en waar in ze dus voor alle nieuwe veranderingen beveiligd blyven; 't was op deze wyze, dat hy dezelve aan de Academie vertoonde.

Men kan ligtelyk nagaan, dat het zand door deze bereiding zeer geſchikt wordt, om de bloemen en bladen ſchielyk te droogen, en by gevolg om dezelve te ontdoen van dat verderfelyk vogt, of die ſappen, die dezelve zo ſchielyk doen rotten en vergaan. De fyne deeltjes van het zand behouden de warmte der Zonneſtraalen, daar de glazen in gezet, en door verwarmt worden; zy doen dus de ſappen der bladen enz. uit dezelve uitwaasſemen, neemen die vogtigheid na zig, en waasſemen dezelve van boven allengskens uit; die warmte en ſtooving is zoo zagt en eenpaarig, dat 'er de kleuren niets van lyden, terwyl de gelyke drukking van het zand tegen alle de deelen der bloemen het rimpelen en fronſelen voorkomt.

Deze werking ziet men is zeer eenvoudig en gemaklyk. Men heeft ſlegts bekwaam zand te zoeken, en het genoegzaam te vryven; ondertuſſchen dient men wel zorg te draagen, dat de hitte juist zo groot zy, als zy weezen moet. Is zy te ſterk, zo ſtaat het te dugten, dat de Kleuren verwelken, en is zy niet ſterk genoeg, zo zouden de Bloemen haare Sappen te lang behouden, niet ras genoeg opdroogen, en dus verwelken.

De keurigſte Proeven heeft de Heer *de Monti* met den bloesſem der vrugtboomen gedaan; hy is niet altoos even gelukkig geweest met de Bol-Bloemen, wier vezels min geſlooten zyn, een grooter overvloed van Sappen hebben, en dus het oorſpronkelyke vogt niet ſlegts langer behouden, maar ook met het uitwaasſemen en verliezen van het zelve meerder lyden, om dat 'er, naar evenredigheid, minder zelfſtandigheid overblyft. De Proef kan egter ook met deze zeer wel gelukken; men behoeft ten dien einde ſlegts wat meer naauwkeurigheid en voorzigtigheid te bezigen; de Natuur volgt altoos de Bekwaamheid van haaren Leidsman.

Byaldien 'er niets dan het bloot vermaak, om in het hartje van den winter ſchoone levendige Bloemen in een ruw klimaat, te kunnen hebben, aan deze uitvinding vast ware, zo zoude men egter billyker wyze verpligt zyn, om den Heer

de

de Monti voor de bezorging van dat vermaak te danken; maar laaten we onzen aandagt eens wat verder uitſtrekken, en in aanmerking neemen met hoe veel gemak en naauwkeurigheid men op deze wyze allerleie Medicinaale Planten, daar men zomtyds niet dan gebrekkige tekeningen van geeft, of die onkenbaar zyn in den vervallen ſtaat, waar in de Reizigers dezelve veeltyds overbrengen, in haar natuurlyken ſtaat, en als levend kan bekoomen! Dit is een ſtuk van zeer veel belang voor de Kruidkundigen, om vergisſingen voor te koomen, die zo veel te gevaarlyker zyn, om dat 'er ons leven in betrokken is. Zie daar dan het voordeel der uitvinding van den Heer *de Monti;* men kan op deze wyze de allerkostbaarſte Planten bewaaren, en van het ééne end des Werelds naar het ander voeren, zonder dat zy iets verliezen; en de volmaaking derhalven van zulk eene voornaame wetenſchap, als de kruidkunde, is eene der eerſte nuttige gevolgen zyner uitvinding.

VERHANDELING VAN DE (*) BLAAS-BREUKEN.

De Breuken welken aan den omtrek, en voornaamlyk het benedenſte deel van den Buik ontſtaan, worden gemaakt door uitzakking van byna alle de Ingewanden welken in deze holte van het lichaam beſloten zyn. En onder deze moet ook de Pisblaas geenzins uitgezonderd worden. Verſcheiden ondervindingen zyn hier van voorhanden, welken duidlyk doen zien, dat dit Gebrek, ſchoon niet zo gemeen als Darm- en Net-breuken, echter niet zo zeldzaam is, dat het niet verdiene van alle Heelmeesters gekend te worden, om zich te hoeden voor misſlagen, welken door onkunde hier omtrent ligt begaan kunnen worden, en van ſommigen tot ſchade van hunne Lyders begaan zyn. Nademaal nu dit ſoort van Breuken, door de meeste Schryvers maar ter loops wordt aangeroerd, of om zyne zeldzaamheid, vermids zy zelven 'er byna geene voorbeelden van gezien hadden, of dezelven voor zich hebbende, door onkunde niet gehouden hadden voor 't gene ze inderdaad waren, geen volledige beſchryvinge waardig is geoordeeld, (†) zullen wy onze Lezers een korte en regelmatige Verhandeling, den Heer VER-

(*) *Herniæ Veſicæ.*

(†) Sharp, *Oordeelk. Aanmerkingen over de Heelkunde* pag. 126.

VERDIER (*) Lid van de Koninglyke Akademie der Heelkonst, volgende, mededeelen.

Dit Gebrek heeft met andere Breuken gemeen, dat het zich in de Liesch alleen vertoond, of lager, en by mannen, tot in den Balzak is neergezonken; als ook dat de Blaas op zich zelve, en alleen uitzakt en een gezwel maakt; of van andere deelen, Darm, Net enz. verzeld is. De uitzakking geschiedt door de Ringen, door welken de Zaadvaten uitgaan; of, door de Boogen, waar door de Darmbeens-vaten hunnen weg neemen naar de Dyen; of ook op zyde van de Vrouwlyke Scheede. Maar de Blaas of het gedeelte van dezelve, welk de Breuk maakt is niet vervat in een Breukzak, gelyk een gedeelte van een Darm of Net, om dat het niet in het Buikvlies is gelegen. 'Er kan echter een Breukzak gevonden worden wanneer de bodem van de Blaaze een gedeelte van het tusschenscheidsel, welk haar in het Bekken sluit, met zich getrokken heeft.

De *Kentekenen* van een Blaasbreuk zyn verschillende naar de omstandigheden, waar in men dezelve bevindt. Het gedeelte van de Blaas, welk de Breuk maakt, ledig zynde, is het Gezwel samengevallen; en het zelve betastende, voelt men alleen dikke en zagte vliezen onder de vingers. De tekenen zyn dan moeilykheid in 't watermaken; gestadige pogingen om te wateren; onvermogen om te konnen wateren; vergrooting van het Gezwel als de Lyder in langen tyd geen water geloosd heeft, en vermindering of een geheele verdwyning van het zelve, als hy wel gewaterd heeft. Wanneer de Blaas vol water is, en het Gezwel zich in de Liesch bepaalt, voelt men op de aanraking eene schommeling, en eenige drukking op het zelve, dringt den Lyder om te wateren; en het Gezwel vergroot, als de Lyder lang is zonder te wateren. De Breuk tot in de Balzak neergedrongen zynde, heeft de Lyder gestadige persingen om te wateren, hy watert bezwaarlyk, en met pyn, schoon op zyn rug liggende, raakt het water by druppen kwyt, en dikwils niet dan door het Gezwel met zyne hand op te ligten en eenigzins te drukken. Is 'er by de Blaasbreuk te gelyk een gedeelte van het Gedarmte of het Net uitgezakt, dan moet men de byzondere tekenen van deze uitzakkingen by de

(*) *Memoir. de l'Acad. Roy de Chir.* Tom. II. pag. 42. In dit Geschrift vindt men een vry groot getal Waarneemingen van Blaas-breuken, welken doen zien, dat het Gebrek niet zo zeldzaam is als van veelen geoordeeld wordt.

de gemelden van een Blaasbreuk voegen, om zich hier van te verzekeren. Het gebeurt ſomtyds dat zich in het uitgezakte deel van de Blaas een of meer ſteenen bevinden, welken men door het gevoel kan ontdekken als de Blaas ledig, en van geen andere deelen in de Breuk verzeld is. In een ſtaat van verwurging zynde, kan de Pis door drukking op het Gezwel niet te rug; waar by zich Braking en Hik opdoen, inzonderheid zo eenige Ontſteking oorzaak van deze verwurging of 'er mede verzeld is.

De Blaas-breuk welke by Vrouwen, op het laatſte van haare Zwangerheid, komt, tusſchen de Schaamdeelen en den Aars, wordt door de opgenoemde tekenen van alle andere Gezwellen gemaklyk onderſcheiden. De ſchommeling, geſtadige perſing om te wateren, de bevordering van het wateren door eenige drukking te maken op het Gezwel enz. zyn omſtandigheden welken behoorlyk in acht genomen, onbedrieglyk zyn.

Oorzaken. De algemeene oorzaak is een groote rekking van de wanden der Blaaze na menigvuldige ophoudingen van de Pis, waar door dezelve wordt opgeheven boven de Ringen der Spieren van den Onderbuik. Zy kan door deze Ringen, of ook door de Boogen, waar door de Darmbeensvaten uitgaan, (want hier door kan ook eene uitzakking geſchieden) niet dringen, terwyl ze vol water is, maar verkrygt eindelyk, hier toe, eene geſchiktheid, wanneer ze ledig is. Want de wanden van deze vliezige zak, verliezen, door de menigvuldige en herhaalde uitrekkingen, de kracht van wederom intekrimpen; en blyven derhalven, boven de gemelde Ringen liggen; inzonderheid, wanneer de opſtoppingen van de Pis blyven duuren. In zwangere Vrouwen, waar in de Blaas, voornaamlyk, op het laatſte van de Dragt, dikwyls merklyke verandering van gedaante ondergaat, door de herhaalde drukkingen van de Baarmoeder en de Schaambeenderen, tusſchen welken zy gelegen is, kan zulk eene Breuk ligt veroorzaakt worden. Hier by moet men voegen de gemeene oorzaken van andere Breuken; uiterlyk geweld, een ſterke en aanhoudende Hoest, Niezing, een moeilyke arbeid, ter verloſſing in een zwangere vrouw, enz. Alle de Ingewanden, in den Buik beſloten, worden als dan gedrukt door de Werking van het Midderif en der andere Spieren, welken de wanden van de gezegde holte helpen uitmaken. Hier door zullen de deelen, welken naast aan de Ringen, of de Boogen, waar door de Darm-beensvaten uitgaan, gelegen zyn, in dezelven indringen, zo dezen maar eenigzins geſchikt of verwyd zyn om ze te ontfangen. De Blaas dan, reeds tot een merklyke grootte uit-

gerekt zynde, en digt op de Ringen liggende, zal 'er door konnen dringen, wanneerze door de naaste deelen gedrukt wordt, zo wel als het Net of een gedeelte van de Darmen. Met dit onderſcheid alleen, dat de Blaas, uit hoofde van haare plaats buiten het Buikvlies, een gedeelte van dit vlies achter zich zal meeſleepen, daar het Net of Gedarmte door de Ringen gaande, dit gedeelte voor uit zullen perſen, waar door het een zak maakt om deze deelen te omvangen. Gelyk nu de zak, welke de neergezonke Blaas volgt, gelegenheid kan geven dat zich een Net- of Darmbreuk hier byvoege, kan ook door deze laatſten oorzaak gegeven worden tot een Breuk der Blaaze. Want de Breukzak, welke het Net of Gedarmte inhoudt, is gemaakt van het Buikvlies, welke de Ringen, aan de binnen zyde ſluit, en het achterſte van de Blaas dekt. Onderſteld, dat een Darm- of Netbreuk oud en groot zy, en aan zich zelve overgelaten, zal deze, door haare zwaarte, den Breukzak verlengen, en deze wederom een gedeelte van het Buikvlies, welk de Blaas bedekt, naar zich trekken, en dus ook de Blaas zelve, wanneer dezelve maar eenigzins geſchikt is om deze trekkingen te kunnen volgen. Gevolglyk zal hier een ſamengeſtelde Darm- Net- en Blaasbreuk konnen ontſtaan.

Voorzegging. Een Blaasbreuk is geneeslyk wanneerze versch is, niet zeer groot, de Lyder nog jong, van een drooge meer dan vogtige geſteldheid, en niet genoodzaakt zwaaren arbeid te doen. Ongeneeslyk wordt dezelve aangemerkt, alsze zeer groot is, verouderd, de Lyder zeer vet, en genoodzaakt ſterk te werken. In zulk een geval heeft de Blaas, in de Balzak gezonken, het vermogen van wederinkrimping genoegzaam verloren. Voorts is deze Breuk niet zeer gevaarlyk, ten zy 'er eenige verwurging van de Blaas in den Ring bykome. Een Blaasbreuk by zwangere vrouwen, tuſſchen de Schaamdeelen en den Aars, verdwynt doorgaans als de vrouw verlost is.

Geneezing. De Geneeswyze moet geſchikt zyn naar de omſtandigheden van het Gebrek. Indien de Breuk zich tot in den Balzak uitſtrekt, moet men dezelve met een Schortband ſteunen. Deze moet aangedaan worden als het gedeelte van de Blaaze, welk de Breuk maakt, ledig is. Het beursje van de Schortband moet eenigzins naar de gedaante van de Breuk gevormd, en een weinig naauwer zyn dan de omtrek van de Breuk, op dat de meerdere uitzetting van de Breuk belet worde; en de Breuk verminderende, moet het Beursje, van tyd te tyd, kleiner gemaakt worden. Ondertuſſchen verbiedt men den Lyder vette en Olieagtige ſpyzen en het gebruik van alles wat Pisdryvend is; men raadt hem zyn water te maken, zo dikwils hy 'er aandrang toe gevoelt; en zo veel hy kan

kan op de zyde te liggen waar de Breuk niet is. Als de Lyder, in deze geſteldheid, het gedeelte van de Blaas, welk in de Balzak wordt gehouden, bezwaarlyk van water kan ontledigen, moet hy zulks, door eene drukking met de hand, te hulp komen. Ook kunnen ſommigen van deze Lyders, op den rug liggende, met de Lendenen wat op te heffen, gemaklyk wateren.

Wanneer de Blaasbreuk wederom tot aan den Ring gekomen is, moet men in plaats van een Schortband een Breukband aandoen. De Pop van deze Band moet wat breed, en in 't midden een weinig hol zyn, om het deel van de Blaas te beter tegen den Ring aan te houden. Maar als de Blaas wederom geheel in den Buik is ingegaan, moet de Pop verheven zyn, en de Band gedragen worden, tot dat men verzekerd zy van eene volkome genezing.

Zo 'er eene verwurging komt aan het gedeelte van de Blaaze in den Ring, en het gene buiten is, vol Pis bevonden wordt, zo dat de gemeenſchap van deze twee deelen ten eenenmale is afgebroken, moet men eene opening met een *Trois-quarts* maken in het gedeelte van de Blaas welk de Breuk maakt, om het water welk 'er in beſloten is uit te laten. Als de verwurging na deze gemaakte doorſteeking niet wykt, ſchoon Aderlatingen en andere Middelen, hier toe dienſtig, zyn te werk geſteld, moet men den Ring verwyden, om het gewurgde deel ruimte te geven; en te gelyk, zo het mooglyk is, en 'er geene vastgroeijing aan de Bal-zak plaats heeft, het overige welk de Breuk maakt in te brengen. Zyn een of meer ſteenen in de engte, en beklemt door den Ring, oorzaak van de belette gemeenſchap tuſſchen het inwendige en uitgezakte deel van de Blaaze; men moet door een gemaakte opening zodanigen ſteen of ſteenen wegnemen; op datze niet in de Blaas welke nog in het lichaam is neerzakken; waar uit ze niet, dan door de gewoone wyze van Steenſnyding, zullen konnen gehaald worden. En, om een Pypzweer van de gezegde opening te voorkomen, kan men een Katheter, door den Pisweg in de Blaas brengen en eenigen tyd houden, waar door men de Pis door den gewoonen weg naar buiten zal leiden, en de gemaakte wond genezen.

ZONDERLINGE WEEKWORDING DER BEENDEREN.

MEn vindt onder de Waarnemingen der Geneeskundigen, eenige voorbeelden van weekheid der Beenderen, in een leevend lichaam; doch onder dezelven is ons geen geval voorgekomen, welk met 't geene wy hier voordragen, kan gelyk geſteld worden (*). Eene Vrouw van dertig

(*) Hiſt. de l'Acad. Roy. des Scienc. 1753.

jaaren, was, na dat zy in het jaar 1747 in de kraam hadt gelegen, aan beide zyden mank geworden en gebleven. Zy kraamde wederom in 't jaar 1748, en kreeg eene Miskraam in 't jaar 1749. Zes weeken hier na deedt zy een val, waar op eenige pynlyke zwelling aan haar eene been volgde, zonder dat iet uit zyne plaatſe geweken ware. Na verloop van zes maanden kreeg zy een dergelyk toeval aan het ander been, en de pyn verſpreidde zich door alle de leden. Niet tegenſtaande deze ongemaklykheid, beviel zy wederom in 't jaar 1751. En hierop verdween de zwelling, maar de onderſte ledematen hadden hunne kracht verloren.

Na omtrent nog zes maanden vermeerderden haare pynen; en men zag in haar Water een wit zetſel, 't welk van ſommigen voor een melkagtige ſtoffe werdt aangezien. En de Lyderes een tegenwillige ſamentrekking in de Spieren van de beenen, waar door de beenen en de dyen buitenwaards getrokken werden; en eindelyk zulk eene kromming volgde, dat zy op de linker zyde liggende, met het hoofd op haar voet, als op een kuſſen rustte. De andere beenderen van 't overig gedeelte van het lichaam, werden insgelyks week, en beide beenderen en dyen werden eindelyk naar om hoog gekromd, en de Lyderes bekwam hier door een zeer mismaakte gedaante.

In July 1752 kreeg zy koorts, benaauwde Ademhaling, hoest, bloedſpouwing en andere toevallen, waar aan zy in *November* van het zelfde jaar overleedt. Het lichaam na den dood onderzogt wordende, bevondt men alle de beenderen zo week geworden, behalve de Tanden, dat men dezelve kon buigen zo men wilde, en met een mes ſnyden gemaklyker dan Kraakbeen, ja byna als vleesch. Het bovenſte van het Bekkeneel was eenigzins plat, de beenderen van het zelve dik, en de beide bladen maakten, met het tuſſchenſcheidſel een rood ſponsagtig lichaam, 't welk men door drukking allerhande gedaante kon geven. Zelfs de Gehoorbeendertjes waren week geworden. De Onderkaak was van voren daar ze de Kin maakt wat plat, en zo week byna als de beenderen van het Bekkeneel. De Ruggraat was meer dan op eene wyze in kromte uitgeweken. De Wervelbeenen der Lendenen waren nog weeker dan die van den rug. Het Heiligbeen was ook mismaakt van gedaante. De eerſte en laatſte Rib van beide zyden hadden haar natuurlyke bogt behouden, maar alle de anderen hadden een onregelmaatige gedaante aangenomen. De ongenaamde beenderen waren ook veranderd van gedaante, en hadden ook het Bekken zyn natuurlyke vorm doen verliezen. De beenderen van de Ledematen waren insgelyks in natuur en gedaante ontaard, gelyk in 't begin reeds aangemerkt is. Droog geworden zynde, werden alle beenderen wederom hard.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 226.

VERDERE BYZONDERHEDEN VAN DER MENSCHEN NATUURLYKE GESTELDHEID EN OMSTANDIGHEDEN.

WY hebben in onze vorige Beſpiegelingen van dit onderwerp gezien, dat de Mensch uit der aart —— vermaak beminne; —— dat Hy een redelyk Schepzel zy; —— en boven de rede eene natuurlyke neiging tot het goede van God ontvangen hebbe; —— dat Hy daarenboven dorſte naar kennis; —— en eene werkzaame natuur hebbe.

VI.

Maar verder ſtaat ons aan te merken, dat wy zo wel vry, als werkzaam zyn, en dat dit eene der grootſte bronnen van ons geluk voor dit zo wel, als het toekoomend Leven uitmaakt; onze wil kan met geene mogelykheid gedrongen worden; wy kunnen altoos kiezen, het geen wy goedvinden; en vryheid is zo onafſcheidbaar met rede verbonde, dat men de laatſte noemende de eerſte tevens begrype. Tot wat oogmerk zoude de Alwyze Schepper ons verſtandelyke vermogens geſchonken hebben, zo dezelve ons van geen gebruik konden wezen? Waar toe zou het ons dienen, dat wy in ſtaat waren van te overleggen en, na ryp beraad, te vonnisſen, byaldien wy geene keuze hadden, om ons naar dien kant te bepaalen, welken wy goedvinden in te ſlaan? Men zegt, 't is waar, dat de Menſchen door hunne begrippen geleid, door hunne eige redeneeringen bepaald worden, dat onze wil niet anders dan het laatst beſluit van ons oordeel zynde, wy noodwendig dat geen moeten verkiezen, het geen wy op dien tyd, in die omſtandigheden en met zulk eene geſteldheid van geest begrypen best te zyn; dat gevolgelyk, dewyl onze wyze van denken van een ſamenloop van duizenderleie oorzaaken en omſtandigheden afhangt, zo ook onze wil of verkiezingen, in dat opzigt me-

nigwerven gezegd kunnen worden toevallig en buiten ons bereik te zyn. Edog ſchoon onze begrippen en wyze van denken ongetwyffeld zeer veel invloed hebben op onze bepaalingen, ſchoon wy dus niet zelden kwalyk verkiezen, om dat wy kwalyk redeneeren, zo moet men egter, aanden anderen kant, ook erkennen, dat het, ten allen tyde, in onze magt ſta, om onze dwaalingen, voor zo verre dezelve onzen Pligt betreffen, te ontdekken, ons oordeel te verbeteren, en ons beſluit op wiſſer gronden van eene bondige redekaveling te vestigen. Wy kunnen zekerlyk, de vermogens, welke God ons geſchonken heeft, getrouwelyk gebruikende, het waar van 't valſch, ſchyn van wezen, ontdekken, in alle gevallen, welke tot onze zedelyke volmaaktheid en hoogst geluk betrekking hebben, en zullen, des ons getrouwelyk bevlytigende, ligtlyk gewaar worden, dat het geen wy dwaasſelyk meenden ons belang te zyn, ons daarentegen ten hoogſten nadeelig is; terwyl wy een ſchynbaar nadeel aan den anderen kant bevinden zullen tot ons meest geluk te ſtrekken. Wy zyn inderdaad nergens meer meester van dan van onze eige begrippen, alle andere dingen zyn eigenlyk geſprooken, of geheel niet, of ten minſten niet altoos in onze magt, maar wy kunnen onze wyze van denken naar de voorſchriften der rede van het gezond verſtand, en den Godsdienst regelen, en, terwyl wy hier eene volkoome heerſchappy over hebben, kunnen wy, in den voornaamſten zin, gezegd worden vry te zyn; en, wil men een proef van deze onze volkoome en onbepaalde vryheid, men beſchouw den Deugdlievenden zynen loflyken loop, in weerwil van allerleie hinderpaalen en beletzelen, edelmoedig vervolgen; men zie hem, onder allerleie-verzoekingen en zwaarigheden, onbezweeken volharden; verzoekingen en zwaarigheden, welke, ſchoon zy ten laatſten ons waaragtig Heil moeten helpen uitmaaken, egter van zulk een aart zyn, dat niets, buiten eene volſtrekte vryheid van keuze, ons in ſtaat kan ſtellen, om dezelve blymoedig te ondergaan, en onbezweeken te verduuren. Het is zeker, dat yder zondige daad onze vryheid vermindert; en onze vermogens ſlaafsch bepaalt. Hier door immers verpligten wy ons zelven, om onzen aandagt af te trekken, van het geen, daar wy dezelve boven al op moesten vestigen; en zyn wy gedwongen om blindelings en by den tast, als 't ware, te doen, het geen ons onze toomelooze driften voorſchryven; wy durven, wy kunnen niet onderzoeken, het geen wy niet mogen, niet moeten, niet willen zien; de Deugd in-

tegen-

tegendeel noopt ons, om alle onze bedryven vooraf wysselyk te wikken, en te zien, of de rede, en Godsdienst, of ons eigen belang ons waarlyk raaden, om dus, en op geene andere wyze, te handelen; na dit voorafgaand onderzoek bepaalen we ons, met volle keuze, tot het geen wy, als redelyke Schepzels, moeten, als verstandige Menschen gaarne willen doen; en om onze vryheid derhalven te bewaaren, moeten wy wederom besluiten deugdzaam te leeven.

VII.

Een verder beginzel in de menschelyke natuur, 't welk God ons, ter onzer geleide, in onzen zedelyken pligt, heeft ingeschaapen, is onze gezelligheid, of de zugt voor, en gehegtheid aan onze medemenschen. Buiten deze verbintenissen, welke 'er tusschen ons leden eener zelfde Maatschappy, als Landgenooten en Medeburgers plaats heeft, gevoelen wy, dat we nog eene andere verbintenis met het geheele Menschdom hebben, dat alle leden van alle Maatschappyen door de geheele wereld, ook onze medemenschen zyn, dat wy dezelve niet kunnen, niet mogen haaten; ja dat wy niet gelukkig kunnen leeven, zo wy voor hen, als menschen, niet eene ongeveinsde genegenheid in onze zielen koesteren, en hun welzyn, daar wy kunnen, poogen te bevorderen. Dit natuurlyk gevoel nu leidt ons blykbaar tot de betragting der Deugd, waarvan de edelmoedigheid en eene loflyke zugt, om het nut van anderen te bevorderen, een zeer voornaam gedeelte uitmaakt; terwyl wy, om aan deze neiging te voldoen, om alles, wat ons omringt, zo gelukkig te maaken, als ons moogelyk is, allerleie andere deugdzaame gesteldheden aankweeken moeten; want zo wy in eenige byzondere takken der Deugd gebrekkig zyn, zo maaken we ons zelven vrywillig onbekwaamer, om allen mogelyken dienst te doen aan hen, die wy beminnen, en aan wie wy onze liefde gaarne, ten hunnen nutte, in alle voorvallen, toonen zouden; het is, tot ons tegenwoordig doelwit geenzins noodzakelyk, dat wy thans alle de middelen optellen, waardoor wy het nut onzer medemenschen bevorderen, aan deze onze gezellige drift voldoening verschaffen kunnen; dit hebben wy alleenlyk altoos in gedagten te houden, dat de natuurlyke verbintenis, welke alle menschen met elkander hebben, hen allen gelykelyk behoort aan te spooren, om elkanderens heil, daar zy kunnen, te betragten, en byzonderlyk in die dingen, welke,

voor allen, van het hoogſte belang zyn; dit moeten we in gedagten houden, dat de voldoening van alle onze natuurlyke Hartstogten ons een wezenlyk genoegen verſchaft, maar dat 'er geene drift zy, uit welks voldoening wy zulk een zuiver en duurzaam genoegen raapen, zulk een wezenlyk geluk bekoomen kunnen, dan die der Menſchenliefde, dat de betragting van onzen pligt, ten dezen opzigte, aanſtonds eene allerwenſchelykſte belooning mede brenge, en dat wy, naar maate wy, met meer verſtand en yver, onze medemenſchen gelukkig poogen te maken, wy zelve gelukkiger leeven.

VIII.

Het ware egter mogelyk, dat dit Beginzel van gezelligheid te ſterk konde worden, en ons voor verſcheide ongemakken bloottſtellen; en het was derhalven, om het noodig evenwigt in dezen te bewaaren, van den uiterſten dienst, dat God ons nog een ander beginzel, de zugt namelyk tot onafhangelykheid mededeelde; deze is dan, ter gemelder oorzaak, ook even ſterk als 't vorig beginzel in onze zielen ingeprent. Alle ontwerpen van Deugd, welke eene volkoome afzondering van de wereld, en verlaating van het Menschdom onderſtellen of vorderen, zyn ongerymd en buitenſpoorig; en alle poogingen, om ons eigen geluk te verzekeren, terwyl wy onze medemenſchen die goede dienſten onttrekken, die zy met regt van ons vorderen kunnen, zyn dwaas in haar eigen aart, om dat zy ons niet ſlegts van het allerwezenlykst genoegen berooven, 't welk wy uit de voldoening onzer gezelligheid en menſchenliefde zouden hebben kunnen raapen, maar voor alle andere waare geneugtens en de goedkeuring van ons eigen gedrag onvatbaar maaken. Wy moeten dan, om deugdzaam tevens en gelukkig te zyn, onder 't Menschdom blyven; maar, terwyl wy alles, wat van ons afhangt, poogen toe te brengen, om derzelver heil en welvaart te bevorderen, moeten we ons, aan den anderen kant, egter ook zorgvuldig wagten, van ons nimmer naar hunne dwaaze verkiezingen lafhartig te ſchikken, of, uit zwakheid, hunnenthalven iets te doen, 't welk met onzen pligt ſtryden zoude. Onze Natuur verbiedt ons, om ons zelven te kwellen, als wy, alles hebbende aangewend, wat in onze magt was, om anderen gelukkig te maaken, in onze vriendelyke oogmerken worden te leur geſteld, en, zelfs, door een noodlottigen zwaey en onvoorzienen ſamenloop van toevallen, meer nadeel dan voordeel komen uit te wer-

werken; onze natuur verbiedt ons, om ons zelven dwaasselyk te kwellen, als wy, in plaats van dank en agting, haat en ongenoegen, door onze edelmoedige poogingen, behaalen; wy moeten anderen, maar wy moeten ook ons zelven beminnen, en dat beginzel van onafhangelykheid, 't welk God ons zo wel als dat ander van gezelligheid gegeeven heeft, leert ons dus om het nut van anderen te bevorderen, maar ons eigen hoofd-belang, ter zelfder tyd, niet uit het oog te verliezen, dat is, niets te doen, waardoor wy ondeugdzaamer, en gevolgelyk ongelukkiger zouden worden; niets te doen; waardoor wy de inwendige rust en vrede onzer zielen ftooren; niets te doen eindelyk voor anderen, het geen wy met geene reden wenfchen of begeeren kunnen, dat anderen voor ons beftaan.

IX.

Maar, fchoon wy dus ons zelve met rede beroemen mogen dat wy onafhangelyk van de Menfchen zyn, zo behooren we egter altoos in gedagten te houden, dat wy van het Opperwezen in den alleruitgeftrektften zin, en op de allervolkomenfte wyze afhangen; wy kunnen geen heil of geluk bekoomen, dan het geen ons uit dien lieflyken Oorfprong moet toevloeijen; aan HEM zyn wy ons beftaan en alle de vermogens onzer Lighaamen en Zielen volftrektelyk verfchuldigd, zyne vaderlyke Voorzienigheid moet dezelve alle oogenblikken onderhouden, en, zonder zyne hulp en medewerking, kunnen wy niets bedryven, om onzen pligt te betragten, of ons welzyn uit te werken; hy is dan inderdaad de Bron van al ons Heil; in ons zelve zyn wy zwakke en onvermogende Schepzels; onze behoeftens zyn oneindig, en geen middel is 'er voor handen, om dezelve te vervullen, dan zyne goedheid en gunst; onze gebreken en onvolmaaktheden zyn ontelbaar, onze ftruikelingen geduurig; het is zyne genade alleen, daar wy op fteunen, en van verwagten mogen, dat hy onze welmeenende poogingen met zynen zegen agtervolgen, en hier door te wege brengen zal, dat wy allengskens deugdzaamer worden, en der volmaaktheid nader komen mogen. Zyne gunst en zegen is derhalven een volftrekt noodige grondflag voor al ons doen en denken, voor alle onze Deugd en geluk; en wy kunnen dus ons zelven en onze wyze van beftaan en handelen nooit met eenigen aandagt befchouwen, of wy krygen, op het zelfde oogenblik, den allerlevendigften indruk wegens onze volftrekte afhangelykheid van het goedertieren Opper-

wezen; wat moet nu uit dit gezigt, uit dit levendig gevoel in het hart van alle redelyke Schepzels eigenaartig geboren worden? dit eenvoudig en billyk beſluit. „ Moet ik alles „ van God ontvangen wat ik geniet; is al wat ik ben, en „ al wat ik heb van hem afkomſtig niet alleen, maar moet „ het oogenblikkelyk, door zyne voorzorg en gunst in dien „ ſtaat gehouden worden; hang ik dus met lighaam en ziel „ van Hem altoos volſtrektelyk af; dan is het gewislyk myn „ belang zo wel als pligt, om HEM, in alle myne daaden, „ naar myn vermoogen te verheerlyken; om myn geheelen „ Levensloop derwyze aan te ſtellen, dat Hy myne bedry- „ ven goedkeurt, dat Hy my in zyne gunst beſchouwt, en „ dat ik Hem door myne daaden de verpligtingen betuige „ en toone, waar van myn hart geheel vervuld en door- „ drongen is. Ik moet derhalven zyn welbehaagen naauw- „ keurig leeren kennen, en mynen wil aan zyne ſchikkin- „ gen, in alle voorvallen, gelaaten onderwerpen." De volmaaktheden zyner aanbiddelyke Natuur; en de onwaardeerbaare Gunstbewyzen, welke Hy ons bewezen heeft, en onophoudelyk vernieuwt, geeven Hem een onbetwistbaar regt op onze volkoome gehoorzaamheid, en diepe onderwerping; Hem zyn wy derhalven rekenſchap van ons geheel gedrag, dat is te zeggen, van alle onze daaden, woorden en gedagten zelve, verſchuldigd; dit alles behoort tot onzen zedelyken wandel, en moet voor zyne Vierſchaar beoordeeld worden; en deze gewigtige waarheden heeft Hy zelve ons door de ſtemme der Natuur, en den inſpraak onzer gewetens genoeg ontdekt; buiten redekaveling kunnen wy dezelve in onze eige harten, om zo te ſpreeken, leezen; daar is geen Volk of Natie onder 't ganſche Menschdom ooit bekend geweest, of zy hebben in hunne bedryven op de eene of andere wyze getoond, dat zy niet ſlegts eene Godheid erkenden, voor zo verre zy zyne Almagt, zyne Hulp, zyne Zegeningen ondervonden, maar ook, voor zo verre zy, Hem, als hunnen Wetgeever en opperſten Regter aanmerkten, en voor zyne ontzaggelyke Vierſchaar rekenſchap van hunne bedryven geeven moesten. Maar is deze waarheid zo zeker en zo diep in onze Harten ingedrukt; dan moeten wy gewislyk, zo als wy ſtraks te kennen gaven, met alle mogelyke naauwkeurigheid op onze daaden letten; dan moeten wy, met andere woorden, ons zelve met allen yver op eene ſtandvastige en naauwgezette Deugdsbetragting toeleggen.

Laat

X.

Laat ons nu nog eene andere byzonderheid in der Menſchen zedelyke geſteldheid in aanmerking neemen, waarop doorgaans weinig agt wordt geſlagen, en welke des niettemin een zeer grooten invloed op ons geluk of ongeluk kan hebben; hier in beſtaat dezelve: wy kunnen ons niet lang met dezelfde voorwerpen even goed, als in 't begin vermaaken; de dingen verliezen een gedeelte haarer aangenaamheid door 't gebruik, en wy hunkeren hierom onophoudelyk naar verandering en nieuwigheid. Maar nu, wat is 'er in de wereld, dat ons zulk eene verſcheidenheid van geneugtens kan aanbrengen, als eene redelyke en verſtandige Deugdsbetragting? De bejaagingen der ondeugd, de voldoeningen van zondige lusten, kunnen ons ons geheele leven door niet anders, dan dezelfde eenpaarige vermaaken verſchaffen, welke door het herhaald gebruik noodwendig laf en ſmaakeloos moeten worden. Yder reis, dat wy dezelfde dierlyke drift voldoen, wordt het genoegen, 't welk wy daar uit haalen, minder, en dezelfde geneugte onophoudelyk geſmaakt, maakt ten laatſten geen indruk meer op onze ziel. Dus kwynen de wellustigen in 't midden hunner weelde; dus eeten dartele lekkerbekken nooit met ſmaak, nog heeft eene trotſche ſtaatzugt eenig vermaak van de gewoone eerbewyzingen, die haar worden opgedraagen. Het vermaak daarenboven, 't welk uit de voldoening dier driften ſpruit, is al te kort en oogenbliklyk, zo dra de tegenwoordige aandoening voorby is, is al de vreugd verlooren; en alle die geneugtens derhalven, by elkanderen genoomen, zullen, in den loop van het langſte leven, misſchien niet één gelukkig jaar kunnen uitmaaken; maar de Deugd maakt onze ziel, om zo te ſpreeken, ruimer en vatbaarder voor meer genoegen; zy breidt onze vermogens uit, zy opent nieuwe toegangen tot geluk en vreugd, zy vermeerdert onze bekwaamheden en werkzaamheid, en maakt ons hier door vatbaar voor aandoeningen van vermaak, welke wy nooit te voren kenden. Zy vertoont ons onze waarde en de voortreflykheid onzer menſchelyke, onzer redelyke Natuur, zy vermeerdert die waarde, en verhoogt onzen rang onder de geſchaape wezens, ter zelfder tyd, dat zy alle de zuivere begeertens en neigingen onzer zielen voldoet; wy genieten derhalven even groote zinlyke voldoeningen, daar de ondeugenden hun geluk al te dwaaslyk toe bepaalen; onze

natuurlyke driften, als grootmoedigheid, menſchenliefde, dankbaarheid enz. krygen ook haare voldoening, maar dit is het aanmerkelyk verſchil, dat zig tuſſchen onzen wenſchelyken toeſtand, en dien der zondaaren vertoont, dat onze geneugtens duurzaam en beſtendig zyn, en, hoe meer geſmaakt, hoe lieflyker worden, daar de hunne oogenbliklyk zyn, en aanſtonds walgen. Dit is het verſchil, dat wy, na deze geneugtens geſmaakt te hebben, ons zelven met eene ſtreelende goedkeuring beſchouwen, en hier door een nieuwe bron van 't allerzuiverst genoegen openen, terwyl de anderen, na de voldoening hunner dierlyke driften, hunne oogen naauwelyks op zig zelve durven ſlaan, om hunnen toeſtand bedaardelyk te beſchouwen.

XI.

En gelyk wy dus uit 'er aart verandering en verſcheidenheid in onze vermaaken begeeren, zo zyn wy verder ook aan geduurige omkeeringen en wisſelvalligheden in dit leven onderworpen; hoe vast wy ſchynen te ſtaan, dikwils vallen we egter op het onverwagtst. Hoe veilig onze bezittingen ſchynen te wezen; een ongelukkig oogenblik berooft ons egter of van dezelve, of ten minſten van haar genot; wy hebben 't heden alles naar onzen zin; alle onze wenſchen zyn op het punt van voldaan te worden, en morgen ſtorten wy in eene akelige droefheid en rampſpoed neder; de onregtvaardigheid onzer medemenſchen verdrukt, de wangunst onzer bekenden vervolgt, de rampſpoed onzer vrienden kwelt ons, eene ſmartelyke ziekte kluiſtert ons in 't akelige bed, of de wreede dood rukt onze waardſte panden uit onze tedere armen. Deze onſtandvastigheid der wereldſche zaaken is ons, over het geheel genoomen, dienſtig, wy kunnen 'er de redenen en nuttige eindens zeer wel van begrypen, en al konden wy, dit niet, mogen we ons des egter verzekerd houden, om dat de alwyze Voorzienigheid alles dus geregeld heeft; maar om deze omkeeringen ondertuſſchen en ſtaatsverwisſelingen wel te ondergaan, om onder deze onverwagte tegenſpoeden niet laaghartig te bezwyken, maar 'er dat voordeel uit te trekken, waar toe de Albeſtierder ons dezelve toezendt, hebben wy de ondersteuning der Deugd volſtrektelyk van nooden. Deze alleen kan ons het oogmerk van deze ſchikkingen doen begrypen, deze alleen kan ons in ſtaat ſtellen, om ons gelaaten onder Gods wil te bukken; deze alleen kan ons met

het

het heugelyk vooruitgezigt van een beter leven troosten; en deze alleen kan ons gevolgelyk, in 't midden van de wrangſte tegenſpoeden gerust, eenpaarig, welgemoed, en vrolyk houden.

XII.

Maar van alle de wisſelvalligheden, daar wy aan onderheevig zyn, vordert die verandering, welke het Toneel van ons tegenwoordig leven ſluit, gewisſelyk onzen meesten aandagt. Hoedanig ook thans onze toeſtand wezen moge, dezelve zal eerlang geheel veranderen, en onze waardſte belangens zullen ons door den dood wel haast volkomen onverſchillig worden. Onze tegenwoordige duurzaamheid, weeten wy, is op zyn meest, binnen den kring van eenige weinige jaaren bepaald, maar dezelve is daarenboven ook geheel onzeker, en niets, dan het tegenwoordige oogenblik, is eigenlyk onder ons bereik. Wy weeten, wy zien deze gewigtige waarheid alle dagen voor onze oogen; maar wat moet ons dezelve, volgens de allerwettigſte wyze van beſluiten, leeren? Wat anders, dan dat wy dit tegenwoordig oogenblik gebruiken, en alle moogelyke naarſtigheid en yver aanwenden moeten, om zo veele vorderingen in de Deugd te maaken, zo veel volmaaktheid te bejaagen, als de tegenwoordige tyd, welke ons daar toe gunſtiglyk geſchonken is, eenigzints gehengt. Nooit behooren wy tot morgen uit te ſtellen, 't geen heden kan geſchieden, nooit te aarſelen, nooit te talmen in het geen onze pligt vereischt; dit beſluit is zo wettig, als de wiskunde 'er één uitlevert; terwyl het, aan den anderen kant, even zeker is, dat, by aldien wy zulk een verſtandig gebruik maaken van den tyd, ons leven altoos lang mag gerekend worden, al is het vry kort geweest. Op deze wyze immers hebben wy de grootſte, de voornaamſte oogmerken bereikt, welke God bedoelde, met ons het tegenwoordig leven te ſchenken; op zulk eene wyze hebben wy eenen aanvang leeren maaken van die bezigheden, daar wy ons in alle eeuwigheid mede verlustigen zullen; op deze wyze hebben wy zo veel genoegen geſmaakt, als de wereld ons, met moogelykheid, verſchaffen konde; op deze wyze eindelyk ſterven wy, om eindeloos te leeven; en het heugelyk vooruitgezigt dier gelukkige Staats-verwisſeling, de troostryke verzekering die ons ons geweeten geeft, dat wy in Gods gunst en liefde ſterven, doet ons den dood onverſchrokken onder de oogen

zien; wat zeg ik? niet zelden, met gejuig en verrukkingen van blydſchap te gemoete treeden. Dit zyn gevolgen van een verſtandig gebruik des tyds, en eenige zuinige beſteding der tegenwoordige oogenblikken. Wy zyn ſtervelyk, dit moet ons deugdzaam maaken, en dus kunnen we, in ons ſterven zelve, gelukkig worden; maar hoe naar en troostloos moet de toeſtand zyn der boozen, als de wreede dood met yſelyke treden t'henwaards nadert? Laat hen, zo men dit onderſtellen konde, hun gantſche leven door gelukkig zyn geweest, rampzalig egter, ten uiterſten rampzalig zyn zy op hun ſterfbedden, en rampzalig voor eene eindelooze eeuwigheid! Dit moeten wy nu met de laatſte byzonderheid, welke wy wegens der menſchen natuurlyke geſteldheid en omſtandigheden zullen waarneemen, nog wat nader ontvouwen.

XIII.

Wy merken dan eindelyk aan, dat de Mensch een Scheppzel zy, 't welk zig in alle eeuwigheid kan volmaaken, en ſteeds verder en verder ſtreeven.

Zo lang wy ons in onzen tegenwoordigen ſtaat bevinden, moeten wy zekerlyk bekwaam zyn, om geduurige vorderingen in de Deugd, geſtadige voortgangen in de kennis en betragting van 't geen goed en loflyk is, te maaken. De volmaaktheden, die wy reeds verkreegen, de deugden, die wy ons eige gemaakt hebben, kunnen gewislyk geene belet-oorzaaken ſtrekken, om verder voort te gaan; zy moeten ons daarentegen hier toe zo wel ten prikkel dienen, als zy ons in ſtaat ſtellen, om het volgend gedeelte van onzen Loopbaan ſpoediger en lustiger door te rennen. Hoe veele jaaren, hoe veele eeuwen wy op deze wereld leeven mogten, nooit zouden wy, uit hoofde van voorige vorderingen, minder geſchikt voor volgende kunnen wezen, maar ſteeds hooger kunnen ſtygen, naar maate wy meer geklommen waaren. Altoos blyven ons menſchelyke zwakheden by, altoos zyn onze Hartstogten waakzaam, om ons op 't onvoorzienſte te verraſſen; het is egter zeker, dat naar maate zy aan het gebied der rede meer gewoon zyn, zy haare bevelen beter in agt neemen, en gedweeger worden; dit is het voordeel van de gewoonte, en eene heblyke deugd, en al was 'er geen ander voordeel uit den tyd en eene aanhoudende Godsvrugt te haalen, dan deze meerdere veiligheid en eenpaarigheid in de betragting onzer pligten, zo zoude

men

men uit dien hoofde zelfs erkennen moeten, dat wy jaaren, ja eeuwen lang in de Deugd kunnen vorderen, en dus de agting en goedkeuring van het Opperwezen, de liefde en toejuiging onzer medemenſchen meer gewinnen en waardiger worden.

Maar het toppunt onzer volmaaktheid is niet, dan in de eeuwigheid te bereiken. Eene ganſche eeuwigheid wagt ons, om zo te ſpreeken, om onze kundigheden te volmaaken, onze zielsvermogens te verbeteren, en in de Deugd te vorderen. Onze rede, en dat natuurlyk gevoel, als ik zo mag ſpreeken, onzer ziel, leidt ons, om te denken, dat 'er een leven na dit leven volgen zal, en de Godlyke openbaaring bevestigt dat zeker vermoeden op eene ontwyffelbaare wyze. Maar zal 'er een leven hier namaals zyn, dan moet de Deugd in 't eind volmaakt gelukkig worden; en de ondeugd die ſchaamte, die ſpyt en wroeging ondervinden, welke de natuurlyke gevolgen van veragtelyke daaden zyn. God, de Alwyze, de Heilige God keurt de eerſte goed, wraakt de laatſte; dit verſchil moet t'eeniger tyd zigtbaar blyken. —— Hier dan, onbedagte ſtervelingen, ſtaat een weinig ſtil! Vestigt, voor een wyl, een onbenevelden aandagt op een ſtuk dat voor u allen van zo veel belang is, als een eeuwig wel of wee! Bedenkt wat 'er ſtaa te volgen, wat party gy te kiezen hebt, en wat gy aan u zelven verſchuldigd zyt!

Ik zou meer aanmerkingen van dezen aart ten voordeele der Deugd te berde kunnen brengen, maar het gezegde zal, geloove ik, genoeg zyn, om elk, die gezonde harſens, en een eerlyk hart heeft, op de allerduidelykſte en ontwyffelbaarſte wyze te overreeden van deze gewigtige waarheid, welke wy elk onzer Lezeren bidden en betuigen, dat hy ten diepſten in zyne ziele drukke, en altoos in gedagten houde; te weeten, DAT ONZE GANSCHE NATUUR, DAT ALLE ONZE VERMOGENS, DAT DE OMSTANDIGHEDEN DEZER WERELD ZELVE DOOR DEN SCHEPPER BLYKBAAR GESCHIKT ZYN, OM ONS TER DEUGD TE LEIDEN, EN DAT WY OPHOUDEN MENSCHEN TE ZYN, ZO DRA WY ONDEUGEND WORDEN.

BESCHRYVING VAN DEN PILATUS BERG, OF MONS FRACTUS IN ZWITZERLAND in het CANTON LUCERN, en anderhalf uur van daar gelegen.

(Nouvell. Oecon. & Litt. XII. 82.)

DE volgende beſchryving van den PILATUS BERG is ons door een verſtandig Man, een Zwitzer, die veel werk van de Natuurkunde en Natuurlyke Historie maakt, en zig byzonderlyk op eene naauwkeurige kennis van dezen wonderlyken Berg, jaaren lang heeft uitgelegd, vriendelyk medegedeeld. Men kan op zyne beſchryving zo veel beter ſtaat maaken, om dat hy niets ter neder ſtelt, dan het geen hy zelve heeft waargenoomen.

De *Pilatus-Berg* is in het *Canton* LUCERN, byna in het hart van ZWITSERLAND gelegen; hy neemt zyn aanvang ten westen van de LUCERNER, of WALDSTÆDTEN-ZEE, en zyn keten, die omtrent veertien mylen lang is, ſtrekt zig van 't Noorden naar 't Zuiden, tot in 't *Canton van* BERN uit.

Het Zwitzersch gebergte was nog bykans onbewoond, toen zig eene bende Roomſche *Deſerteurs* op dezen Berg kwam nederzetten, zy gaven 'er den naam aan van MONS FRACTUS; waar uit men mag opmaaken, dat dezelve altoos rotzig klippig en oneffe geweest moet zyn. De plaats daar zy hun verblyf gehouden hebben, heet nog FRACT MUND. De Romeinen kwamen hier hunne *Deſerteurs* belegeren, maar zy konden 'er geene meesters van worden, ſchoon deze niets anders ter hunner verweering hadden, dan de ſteenen, die zy van boven neder lieten rollen. De Romeinen eindelyk wanhoopende van hunne oogmerken te bereiken, trokken af, en begaven zig naar het *Canton* UNTERWALDEN, alwaar hunne bevelhebber hen deedt halte houden, zeggen, HIC STATE, of HIC STANS. Zy bouwden daar een gehugt, dat nog de voornaamſte Burg van dit Canton is, en den naam van STANS behoudt.

De Berg zelve kreeg vervolgens den naam van MONS PILEATUS, of de *Hoed-Berg*, van het Latynſche *Pileus*, en *Pileatus*, dat *Hoed*, en *gehoed* betekent, om dat hy door de Wolken, als met een ſoort van Hoed altoos bedekt is. Hier van heeft het onkundig Landvolk by verbastering vervolgens MONS PILATUS, of *Pilatus-Berg* gemaakt, en om de rede dier benaaming aan te wyzen, zig zelven overreed, dat *Pontius* PILATUS, uit wanhoop, dat hy den Zaligmaaker ter kruis-

kruiciging hadt overgegeeven, tot op den top van dezen Berg omdoolde, en daar eindelyk een klein Meirtje, daar wy naderhand van ſpreeken zullen, gevonden hebbende, zig daarin verdronk. Het is onnoodig dergelyke beuzelingen te wederleggen; wy moesten ze alleenlyk aanroeren, om den oorſprong der tegenwoordige benaaming aan te toonen.

De *Pilatus-Berg* is aanmerkelyk door zyne byzondere legging. Hy ſtaat op zig zelven, en het is in zekere opzigten de hoogſte Berg van Zwitzerland. De Berg TITLIS, die van ST. GOTHARD, en eenige andere Bergen van het GRAUWBUNDER-LAND, hebben inderdaad hooger kruinen; maar dit zyn ketenen van Bergen, die de eene op de andere ſtaan, en wier voet ver boven 't waterpas der *Lucerner-zee*, of 't Meir van dien naam is.

De *Pilatus-Berg* is over zyne geheele lengte niet ontoegangelyk, dan alleen van de punt af, welke *de Ezel*, of in de Landtaal, DER ESEL genaamd wordt, tot aan eene andere punt, der GNAP STEIN, of *Schudde-Steen* geheeten. „ Die twee punten ſtaan anderhalf myl van elkander af; en „ het is de tusſchenruimte tusſchen dezelve alleenlyk, waar „ van wy hier de beſchryving zullen geeven. Het overige „ van den Berg is zeer bewoond, en genoeg bekend".

Van den *Ezel* af, tot aan den *Schudde-ſteen* telt men zeven toppen of kruinen, waarvan wy de naamen in de taale des Lands, met een ſoort van vrije overzetting dier benaamingen, hier nevens ſtellen. Wy volgen de order van derzelver legging. (1) DER ESEL, of *de Ezel*. (2) OBER ALP, of *Hoog-kop*, (3) DIE BAND, of *de Linten*. (4) TOMLIS HORN of de *Koepel-Hoek*. (5) GAMSCH MATTLI, of *Geiten-weide*. (6) VIDER FELD of *Ramsveld*. (7) der GNAP STEIN, of *Schudde-ſteen*.

Deze Berg is veel ſteiler en klippiger naar die zyde van den wind, welke gemeenlyk den Regen aanvoert, dan naar de tegenoverſtaande zyde. Ook is de Regen-zyde vrugtbaarer, de weiden zyn 'er beter, en by gevolg is die kant meer bewoond. Daar zyn zes verſchillende wegen om 'er op te koomen, vier aan de moeijelyke, twee aan de andere zyde. Daar zyn maar drie plaatſen, langs welke men, van 't eene eind van den Berg na het andere, dat is te zeggen van *den Ezel* na den *Schudde-ſteen* kan koomen. Van deze drie wegen zyn 'er twee zeer gevaarlyk, en de derde leidt of loopt zo veel om, dat dezelve niet veel gebruikt wordt. De gebruikelykſte weg is die van BRUNDLEN; ook is hier het meest op te merken.

Aan

Aan den voet van dezen weg is een heuveltje, dat met de allerſchoonſte aard-beziën beſlaagen is, van *St. Jan* in den zomer af, tot aan *St. Jan* in den winter toe, als zy ſlegts niet onder de Sneeuw bedekt worden; en nog kan men 'er genoeg van onder de Sneeuw weghaalen, als men zig ſlegts de moeite wil geeven, van ze te zoeken.

Alle de Mast boomen, welke men te dezer plaatſe ziet, heeten *Storm-vry*, omdat de natuur dezelve voordagtelyk in veiligheid tegen ſtorm en onweder ſchynt te hebben willen plaatſen. Daar zyn 'er, die eene beſchutting van vyftig voeten in den omtrek verſchaffen, waaronder men nooit gevaar kan loopen van nat te worden, dewyl 'er de Regen nimmer doordringt. Men ziet hier de beesten zig dikwils in mooy weder ter ſchuil onder begeeven, maar als dan mist het nooit, of 'er koomt eerlang, veeltyds binnen het kwartieruurs, een onweder op.

Van den voet van dezen Rots af tot aan *Brundlen* toe, is de weg vry bruikbaar; men doet 'er zelfs koeijen langs klimmen, maar met deze voorzorg, dat 'er by elk koey twee menſchen, één aan het hoofd, en een aan de ſtaart zyn, om dezelve te geleiden, en met eene roede, die zy beide aan den kant der ſteilte langs het Lighaam van het beest houden, voor vallen te bewaaren. Men heeft doorgaans vyf kwartier uurs werk, om dien weg af te leggen, op de helft van den welken men een Mastboom aantreft, die moogelyk de eenigſte in zyn ſoort is. Uit deszelfs ſtam ſchieten, ter hoogte van vyftien voeten boven den grond, negen takken rondom, welke yder ongeveer drie voet in den omtrek dik, en maar zes voeten lang zyn. Die takken loopen byna *horizontaal*, en aan derzelver einden verheft zig op nieuws een andere en wel zeer dikke Sparre- of Mast-boom, zodat de onderſte zeer zwaare Stam, op negen armen negen andere groote en dikke Boomen draagt, en alles zeer wel naar een Kerk-kroon met derzelver armen en kaarſen, in het groot gelykt. Een weinig verder vindt men een heggetje, daar iemand, welke aan zulke voorwerpen en gezigten ongewoon is, niet zonder angst en ſiddering kan overzien. Men ziet hier namelyk van zulk eene verbaazende hoogte in zulk eene diepe ſteilte neder, dat een ſteen, dien men hier afwerpt, twee minuuten werk heeft om op den grond te kunnen koomen.

Brundlen is eene Boere-buurt. Het is de hoogſte en de laatſte van alle. Dezelve legt aan den voet van eene yſſelyke Rots, waarvan onophoudelyk ſteenen en brokken van

ee-

eene vervaarlyke grootte af neder koomen. Maar de wooningen zyn derwyze gelegen, dat alles wat 'er afvalt, boven over dezelve heen rolt, zonder ze te kunnen beſchadigen, om dat de Rots, gelyk men ſtraks nader zien zal, over de huizen heen hangt, en deze onder een gedeelte van de zelve ſtaan. Het Beeste-voer valt in deze boerderyen heerlyk, en men vindt 'er ſchoone weiden. Veertig Koeijen worden 'er vyf maanden van het jaar geweid, en men wint 'er hooy genoeg voor het overig gedeelte van het zelve. Men maait 'er egter niet anders, dan zulke plaatſen, daar de Koeijen niet kunnen gaan weiden; en men laat de maaijers met touwen neder, zy doen het hooy in groote netten, en ſmyten het dus van boven van de Rots in de laagte naar de wooningen neder, of zy haalen het op andere plaatſen op dezelfde wyze met touwen op, naar dat de plekken zyn, daar het gewonnen is, of de weg, die het langs gevoerd moet worden, vordert. Men merkt op, dat al de groente der weiden op den berg, verſchillend is in ſoorten van die van 't vlakke land, men ziet 'er wilde Roozen, geele en witte, van de gedaante eener Kastanje. Zy zyn hard; de ſtam der Boompjes is zonder doornen, en het blad, dat van een ſchoone donker groene kleur is, gelykt wel naar Myrte-blad. Deze bloemen hebben geen reuk.

Rontom de afgebrooke en neêrgerolde ſteenen groeit eene plant ter hoogte van vier voeten, die men in 't Latyn NAPELLUS, en in 't Hoogduitsch ISERHUETLEIN, of *Tzerhoed* noemt, omdat deze Bloem wel naar een *Helm* of *Storm-Hoed* gelykt; dit is een der ſterkſte en doordringendſte vergiften. Vier of vyf treeden rondom die plant, wier venynige uitwaasſemingen de Beesten op dien afſtand zeer wel gewaar worden, blyft al het gras onaangeroerd. De Bloem is van een zeer ſchoone donker blaauwe kleur. Boven uit die blaauwe Bloemen ſteeken eenige draadjes, waar aan geele bloempjes zitten, uit, welke ten opzigte van de uitwendige gedaante gelyk aan de blaauwe zyn, maar egter voor tegengif tegen het vergif van deze dienen. Dit belet niet, dat zy mede vergiftig zyn, en wel zodanig, dat 'er geen tegengif tegen deze geele bekend zy. Ook zyn 'er met witte bloempjes op de blaauwe, maar dit is zeer zeldzaam. Het vergif dier laatſte is nog het allergevaarlykst. Het is eenige jaaren geleden, dat een Jongman eene dezer Bloemen in zyn hand nam, en 'er den Berg mede afging, om zig naar eene dans-party van jonge lieden te begeeven; toen hy digt by 't huis was, daar hy wezen moest, gevoelde hy zyn hand

hand doof worden, en wierp de bloemen weg. Hy danste vervolgens eenigen tyd met een jonge Dogter; en, gelyk men, in dit ſoort van danſen, elkanderen ſteeds by de hand houdt, deelde hy, verhit door het danſen, het vergif aan zyn meisje, door het enkel aanraken, mede, en zy ſtierven 'er beide, den zelfden avond, van. Iemand anders beet onvoorzigtig even in de wortels, en zyn hoofd was een uur daarna afgryslyk gezwollen.

Nog moeten wy van *Brundlen* aanmerken, dat men hier digt by het Meirtje heeft, daar in verſcheide boeken van geſprooken wordt, en waar in men meent, dat *Pilatus* verdronken is. Men vertelt 'er meer gekheden van. Het is genoeg zegt men, dat men 'er een ſteen in werpt, om een onweder te verwekken. Zo veel is 'er egter van dit verdigtzel, dat de meeſte onweders die men hier heeft, uit dit Meirtje opkoomen. Zy neemen allereerst hun aanvang uit een klein wolkje, van grootte als de bol van een hoed. Dit wolkje zet zig tegen de naast by gelege Rots, welke zeer hoog boven 't water uitſteekt. Als het zelve opwaards klimt, en zig tot boven de Rots verheft, het geen zelden gebeurt, zo verdwynt het onweder, maar doorgaands blyſt het 'er vast tegen zitten, en wordt oogenſchynlyk grooter; naarmaate het in omtrek vermeerdert, zakt het laager, verandert eindelyk in eene dikke zwarte Wolk, en barst in yſſelyken Donder en Blikſem uit. Zy die als dan boven op den Berg zyn, zien het onweder onder hunne voeten, maar zy zyn 'er daarom niet meer voor beveiligd, dewyl de Donder, door eene byzondere beweeging, die mogelyk hier alleen plaats heeft, zo wel opwaards, als naar beneden werkt. Menſchen of Beesten hebben als dan geene andere toevlugt, dan zig in de holen en gaten der Rotſen te bergen; hier ſlaat de Donder nooit in, wegens het geſtadig geblaas van wind, die 'er uit koomt, of de geduurige drang van lugt, waardoor de Donder gekeerd en buiten gehouden wordt.

Dit Meirtje is zo diep, dat men 'er nog geen grond van heeft kunnen peilen. Het is maar agtendertig voeten in den omtrek. Deszelfs gedaante is langwerpig, en het is zo ſmal, dat men 't overſpringen kan. Het water is zwartagtig en zeer ſtil en vlak, zo dat zy, welke 'er van ſpreeken als een draeykolk, die onophoudelyk woelt en borrelt, het waarſchynlyk nooit gezien zullen hebben. Ook is het onwaaragtig, dat het op den top des Bergs legt. Het is midden in een bosch van maſtboomen, en de hoogſte top dier boomen is nog wel vier of vyf honderd voeten beneden den top.

On-

Onmiddelyk boven *Brundlen*, op eene verhevenheid van omtrent zes honderd voeten, ziet men in het midden van de Rots, die buitenwaards over *Brundlen* overhangt, en uit eene zwartagtigen ſteen beſtaat, den ingang van een hol, het welk door een ſtandbeeld, dat DOMINICUS heet, ſchynt bewaard te worden. Dit Beeld is van witten ſteen, en naar gis dertig voeten hoog. Men ziet 'er duidelyk de gedaante van een Man, die met zyn elboog op een tafel leunt, en met de beenen over elkanderen zit, en, gelyk ik zeide, den ingang van het hol ſchynt te bewaaren.

Men heeft vergeefsch getragt, om by dit Beeld te koomen. Een zeker HUEBER, zeer beroemd hier te Lande door de wegen, welke hy heeft weeten te maaken, van beneden af, tot aan *Brundlen* en elders, en door het noodlottig toeval, 't welk zyne nieuwsgierigheid met zyn leven afbrak, heeft dit tot zyn nadeel vrugtloos bezogt. Van onderen van den voet der Rots niet tot by het Beeld kunnende koomen, om dat dit Beeld zig aan de buiten of overhangende zyde, en naar *Brundlen* toe vertoont; kroop hy van de andere, of de agter zyde, boven op de Rots zelve, die over *Brundlen* overhangt; toen was hy derhalven boven het hol en het Beeld, 't welk by deszelfs ingang zit; daar op liet hy zig, met een lang touw, van deze overhangende Rots neerzakken, tot tegen over het Beeld, poogende als toen ergens grond te krygen, en dus naar het Beeld te klauteren; maar dewyl de Rots niet ſlegts ſteil, maar zelfs binnenwaards afloopt, even als een omgekeerde kegel, zo was het hem onmoogelyk, om dus zyn oogmerk te bereiken. Derhalven liet hy zig weder ophaalen, en een vry lang haakje mede neemende, terſtond weêr neêr zakken, met inzigt, om, als hy vlak tegen over dit Hol en het daar by zittend Beeld was, zyn haakje ergens tuſſchen een ſteen te ſlaan, en zig dus aan te haalen, maar terwyl hy hier aan zyn touw hing te draeijen, en zyn haakje niet wel vast konde krygen, draeide het touw eindelyk los, en brak ſtukken. Dus viel hy op de klippen en punten neder, en wierdt zelve aan flarden geſcheurd. Deze eenige kundigheid hadt men ondertuſſchen van zyn eerſten togt gekreegen, dat hy verzekerde, dat het Beeld, 't geen hy toen reeds tamelyk van naby zag; veel te fraey was, om door de natuur alleen gemaakt te zyn, dat 'er de konst ongetwyffeld deel in moest hebben.

Verſtandige Lieden denken, dat dit Beeld niet anders is, dan een witte ſteen, welke daar natuurlyk aan den ingang van dit zwarte hol altoos geweest is, naar alle waarſchyn-

lykheid van zelve eenige ruwe gelykenis met een zittend Mensch gehad zal hebben, en door de Romeinen verder uit liefhebbery wat behakt en gefatsoeneerd zyn, om die gelykenis te voltooijen. Men kan 'er thans volstrektelyk niet bykoomen, maar gelyk de ondervinding leert, dat de grond, van jaar tot jaar, uitvalt, zo mag men met rede vermoeden, dat de berg te dier tyd, wel verre van zo scherp en loodregt neêrgaande, gelyk thans, te wezen, van onderen op, of aan den kant van *Brundlen*, slegts met een zagte schuinte, of *doceerende* tot aan dit Beeld toe hebbe opgeloopen.

De kruinen, daar *Brundlen* tusschen legt, zyn *Vider-Veld* of *Rams-Veld*, en *Gamsch-Mattli*, of *Geitenweide*. Het is onmoogelyk van den een naar den anderen te gaan. Men kan op den eersten vry gemaklyk koomen, maar om den anderen te beklimmen, moet men een rots van omtrent zestig voeten hoog opklauteren, welke de rand van een der diepste steiltens uitmaakt; dit is egter de gemeenste weg, dien men in 't overtrekken van dezen berg neemt.

Aan de regter zyde van *Brundlen* is de *Ober-Alp*, of *Hoogkop*, welke zestig koeijen voedt. De grond is 'er vry plat, en zeer moerasfig door de overstroomingen van het kleine Meirtje. Dit is de beste Boeren-plaats van den geheelen Berg.

Voor den jaare 1735. waren *Brundlen*, en de *Ober-Alp* ten dienste der geenen, die 'er het eerst bezit van wilden neemen, om dat het byna onmogelyk was, om de Koebeesten derwaards te doen klauteren, maar sedert dat de wegen verbeterd zyn, zyn de zaaken, ten dezen opzigte, gansch van gedaante veranderd.

De oude weg van den *Ober-Alp* is nog in wezen, hy is met een soort van smalle trapjes, ter hoogte van zes honderd voeten, in de Rots uitgehouwen. Twee Menschen, die 'er malkanderen ontmoeten, hebben veel werk, om 'er den anderen wegens de smalte van den doortogt, voorby te komen; en des te meer, om dat deze zogenaamde weg zo steil opwaards loopt, dat hy, die naar boven klimt, als hy regt om hoog in de lugt kykt, de helft der voet- of schoenzoolen, van hem, die afklimt, zien kan.

De gewoonte en behendigheid moeten zeer veel vermogen; het is anders onbegrypelyk, hoe Menschen zulk een doortogt gebruiken kunnen; maar nog onbegrypelyker, hoe men Koeyen denzelven kan doen gebruiken; dit heet egter de gebaande weg, en een Boer gaat denzelven, met

drie

drie Kaazen, welke te ſaamen ten minſten honderd en dertig ponden weegen, op het hoofd, zonder vallen af.

Sedert den jaare 1735, dat *Hueber* den weg naar *Brundlen* dus verbeterd heeft, zyn de Landen dier twee Boerderyen zelfs zeer duur geworden.

De *Ober-Alp* wordt beſtreeken door een punt van *der Gnapſtein*, of *Schuddeſteen*. Deze ſteen, welke boven op den top is, ſteekt een weinig buiten de Rots uit, en ſchynt te zullen vallen; maar als men deszelfs legging naauwkeuriger beſchouwt, blykt dit onmogelyk te zyn, ten zy het door eene hevige Aard-beeving veroorzaakt wierde. Als men de ſtoutheid heeft, van 'er zig op neêr te leggen, en 'er zyn hoofd even buiten te ſteeken, zo ſchudt hy zo wonderbaarlyk, dat het ſchynt, als of men met denzelven nedertuimelt, en zig dus leggende, naauwelyks anders overreeden kan. In 1744. hieldt hy eensklaps op van ſchudden; men was lang, zonder 'er de rede van te bevroeden; maar in 1750. nam men eindelyk toevallig waar, dat die verandering door een klein ſteentje, dat in een ſpleet gevallen was, veroorzaakt wierdt. Zeker man nam een langen ſtok of roede en bondt een grooten hamer aan't het eind, waarmede hy tegen dit ſteentje ſlaande, het zelve uit die reet deedt uitſpringen; dus kreeg de groote ſteen zyne oude ſlingerbeweeging weder. Tuſchen dezen punt en het *Vider-Feld*, of *Rams-Veld*, vindt men de allerzeldzaamſte tevens en ſchoonſte bloemen. Het ſchynt als of de Natuur vermaak geſchept heeft, om ze in de allerongenaakbaarſte plaatſen niet alleen te zetten, maar ze zelfs zonder aarde te laaten groeijen, dewyl veele derzelver op de barre rots ſchynen te ſtaan, en daar in of op te wortelen.

Aan de Linker zyde van *Brundlen* is de groote Boerdery van CASTELEN; daar wierden in 1738. honderd en tagtig Koeyen op gehouden. Maar in 1739. ſtortte deze plaats, met een gedeelte van het Vee, in; al het Land of de Aarde gleedt van de Rots af, en ter zelfder tyd een groote brok van de Rots des *Koepel-Hoorns* los geraakt zynde, verbryzelde zig in duizenden van ſtukken, en overdekte verder den afgegleeden grond. Sedert den jaare 1744. egter is 'er door den wind weder veel aarde opgebragt, en hebben zig hier en daar weder groene plekken beginnen te vertoonen. Maar ſints dat die grond onbeteeld legt, heeft men den weg derwaards ook verwaarloosd; zo dat men dikwils verdwaalt, als men denzelven zoeken wil, en zig ligtelyk in plaatſen verwart, daar het onmogelyk is om weder uit te komen,

en daar men nog voorwaards gaan, nog agterwaards terug ge trekken kan.

Daar is wel een weg van *Brundlen* naar *Castelen*, maar die is zeer gevaarlyk; men moet alsdan een overtogt van byna honderd voeten breed, van eene roode aarde, die genoegzaam loodregt neêrloopt, gebruiken, zo dat de grond onder de voeten wykt en uitzakt; men moet om hier over te koomen zeer schielyk neêr loopen, en zyne beenen gestadig reppen, om niet te diep onder die roode afvallende aarde te raaken, of daar in te zakken, maar, met den eersten ruk, de andere zyde van dien doortogt, daar de grond vaster is, te winnen; als dit mislukte, of dat men in dien losse grond kwam te vallen, of het evenwigt kwyt te raaken, zo was men onherstelbaar verlooren. Ter oorzaak nu van dit groot gevaar gaan weinige Menschen naar *Castelen*, schoon dit de beste streek van den geheelen *Pilatus Berg* is voor eenen Liefhebber en Natuurkundigen, ten opzigte der versteeningen, en de vrugtbaarste voor de jagt.

Het wild, dat hier valt, bestaat voornaamelyk in Knorhaanen of Hennen, Klip-Geiten, Ree-bokken, enz. Daar zyn vyf of zes Jaagers, die alles onder zig verdeelen, en de vrye kost hebben in alle hutjes, die zy aandoen; gelyk het wild, dat zy schieten, doorgaans in de steiltens nedervalt, zo hebben de Bewooners dezer streken altoos de getrouwheid om het zelve den regten Eigenaaren te bezorgen; het geen dezen oneindig veel moeite en weg bespaart, dewyl zy anders om een Beest, dat zy twintig treeden van hen af geschooten hebben, te bekoomen, een omweg van drie of vier mylen zouden moeten neemen. De winzugt, welke zelfs tot in dit eenzaam gebergte is doorgedrongen, doet menig een Jager omkoomen, welke zig in de hitte zyner drift van steiltens nedergeeft, daar hy naderhand niet weder op kan koomen, en waar voor hy dus van honger en gebrek moet vergaan, of al klauterende in stukken nedervalt. Zy neemen in zodanige gelegenheden hun toevlugt tot een middel, daar men van yst, en dat hen egter zeer dikwils gelukt. Zy snyden zig met hun mes, keepen in handen en voeten, om, dezelve op de punten der Rotsen zettende, zig zo veel beter te houden. Daar koomt nog eene andere Natuurlyke oorzaak by, welke hen kragtig in het vasthouden en klimmen helpt. Het bloed namelyk, dat uit die wonden loopt, kleeft aan de steenen, en stolt daar aanstonds tegen, dit geeft hen eene onbedenkelyke vastigheid, in zo verre, dat als zy hunne handen en voeten

van

van de plaatſen daar zy dus op en tegen geplakt zitten, niet vaardig te rug trekken, zy hier, na verloop van weinig tyds, de grootſte moeite des werelds mede hebben; maar zy haalen ze, zo ras mogelyk, al klauterende na zig, en, als zy eene hand, of voet los maaken, plakken zy die weder eerst ter degen vast, eer zy de andere aanhaalen, of opſlaan. Dus maken zy zig, inderdaad, ten koste van hun bloed, een uittogt uit deze ſpelonken des doods.

De Klip-Geiten voegen zig op de hoogſte en ſteilſte plaatſen met troepen ſaamen, ten getale van twaalf of vyftien. Zy zetten wagten op de punten, om in de laagte neêr te zien, of 'er onraad koomt. Als een Jager zodanig een ſchildwagt doodt, en dezelve op de plaats blyft leggen, zo neemen alle de andere Geiten eensklaps de vlugt; maar als hy 't geluk heeft, dat het Dier voor over in de ſteilte nedertuimelt, zo volgen alle de andere, meenende waarſchynlyk, dat hy derwaards vlugt, hem ylings na, en ſtorten zig mede van de ſteilte neder, zommigen houden zig dan onderweg met de hoornen vast, en ontſnappen het doodsgevaar, maar de meesten vallen verminkt, en met gebrooke pooten, hals of lendenen neder.

Als de Klip-Geit op plaatſen is, daar de Karabyn-ſchoot hem niet kan bereiken, zo laat men ſteenen op denzelven afrollen, om hem daar door te noodzaaken om van plaats te veranderen, en zommigen der Jaagers klimmen, langs een anderen weg, naar boven, terwyl andere beneden blyven, om het Dier dus tuſſchen twee vuuren in te zetten; veeltyds wordt men het op die wyze magtig. Zo dit egter mislukt, ſtreeft het op eene onbegrypelyke wyze weder naar boven. Het hangt zig aan zyne hoornen agterwaards, en, met den rug tegen de klippen gekeerd, aan de uitſteekende punten op, en weet dan ſprongen van tien of twaalf voeten hoog agter uit te doen, dan koomt het op zyne voeten neder, als 'er grond is, om dezelve te zetten, maar die ontbreekende, gelyk vaak gebeurt, neemt hy wederom de uitſteekende punten der ſteenen waar, en weet zig in dien agteruit-ſprong daar andermaal met zyne hoorens aan te hangen; daarop doet hy op nieuws een anderen en tweeden ſprong of wip, op dezelfde wyze, als den eerſten, en is 'er nog al geen grond voor handen, zo koomt hy ten derdenmaale met zyne hoornen op een uitſteekenden punt des klips neder, en hangt 'er zig aan, en doet al weder op dezelfde manier een derden wip agter uit en opwaards; maar dan dient het Beest eindelyk grond te hebben, om 'er met zyne

ten op neêr te koomen; daar is geen voorbeeld ooit van gezien, dat zy dus het getal van drie ſprongen te boven zyn gegaan, en een vierden hebben durven of kunnen waagen.

Door de Boerdery van *Castelen* loopt een klein beekje SOULTZ geheeten. Het water daar van is wat brak, en zeer verſteenende; de Klip-Geiten houden 'er egter veel van, en verkiezen hier te gaan drinken; door dit middel worden 'er zeer veelen op de oevers van dit Riviertje gedood.

De kruinen of Toppen, die *Castelen* omringen, zyn de *Koepel-hoek*, de *Linten*, en de *Hoog-kop*. Men kan van *Castelen* niet naar een dier kruinen koomen; ook kan men den *Koepel-hoek* niet anders dan van de *Geitenweide* beklimmen.

De Rots der *Linten* wordt dus genaamd, om dat dezelve zeer lang en ſmal is, en zig met golfjes, op dezelfde wyze, als een lint dat los ontrold is, en daar neêr wordt geworpen, vertoont. De geheele lengte van die Rots ondertuſſchen is, als men 'er nader bykoomt, even als een vischgraat, en zo ſcherp als een mes, zo dat 'er geene moogelykheid zy, om dezelve langs te komen.

De Hoog-kop is van eene omgekeerde gedaante. De weg is 'er zeer moeielyk, en om daar te komen, moet men aan de andere zyde des Bergs het KERSEN-GAT voor by. Dit wordt zo genaamd, om dat het altoos vol *kerſen-ſteenen* is, die 'er door de Kraeijen gebragt worden. Dit gat is als een ſchoorſteen-pyp, en loopt den Berg onder door. Als men 'er van den kant van *Castelen* inkoomt, moet men noodwendig met zyn tweën wezen, om elkanderen te helpen. Daar is aan den ingang eene hoogte van tien voeten, daar een Mensch alleen niet op kan komen. Een Mensch alleen daarenboven kan zig in het gat zelve niet op de been houden, het is zo wyd, dat hy de wanden aan wederzyden niet met zyne handen kan beraaken; en die wanden zyn zo glad, en de weg loopt zo ſteil neder, dat hy zig niet anders houden kan. Dus voegen zig twee, met de handen in elkander en aan de andere zyde tegen de wanden drukkende naast malkander, of zo iemand genoodzaakt is, om den doortogt alleen te doen, laat hy zig op zyne billen nederglyden, maar dan moet hy, om laag komende, vaardig een punt van de Rots weeten aan te grypen, om zig op te houden, zonder welke voorzorg hy ongetwyffeld naar den een of anderen kant in de ſteilte zou nederſtorten, en onherſtelbaar verlooren zyn. Deze doortogt is zeer gevaarlyk, en wordt, ſints dat de Boerdery van *Castelen* is ingeſtort, byna niet anders, dan door de Jagers gebruikt.

De

De voorſte zyde van den *Pilatus-Berg* is zo ſteil, dat men daar niets anders, dan de eenige Boerdery van TREYEN op heeft, daar ſlegts vyf Koeijen op gehouden worden. Yder Koey heeft daarenboven een Mensch noodig, om 'er op te paſſen, terwyl dezelve weiden, op dat zy niet van de ſteiltens nedervallen, het welk, in weêrwil dier voorzorgen, nog dikwils gebeurt. Men geeft het geval van een Klip-Geit, die deze ſteilte eens wist op te klauteren, bykans als een Wonderwerk op.

De kruin van den *Ezel* is in 't midden. Onder den *Ezel* is de bron van de STOF- of STUIF-VLOED, dus geheeten, om dat deszelfs watervallen zo hoog zyn, dat het water, eer het beneden komt, zig als *ſtof*, of *ſtuivende* vertoont. Men kan by de bron zelve niet komen; maar men kan meer dan dertig voeten by den *Ezel* nederdaalen, en dan ziet men deze Bron een voet tien of twaalf onder zig, al kookende uit de Rots uitvloeijen. Deze doortogt is verſchriklyk, en om daar, tuſschen den *Hoog-kop*, en den *Ezel* door te komen, moet men onder een verwelf van eeuwigduurende ſneeuw door. De opgang van den *Ezel* is vry goed, maar men beeft egter van angst, als men dien weg gebruikt; daar is een draey aan een punt van den top, waarvan men loodregt in de zogenaemde *Lucerner zee*, of het *Lucerner meir* nederziet, welk Meir den voet van dezen berg hier beſproeit, en, van deze hoogte, eene zeer akelige vertooning maakt; dat elk ligtlyk zal bevroeden, als men hem zegt, dat de *Ezel*, veertien honderd en drie *Toiſes*, dat is te zeggen, agt duizend, vier honderd, en agttien voeten, boven 't waterpas van dat Meir, verheeven is. De kruin is wel zo ruim, dat 'er wel vyftig Menſchen by elkander op zouden kunnen ſtaan, maar in weerwil van dien omtrek van land, of grond, daar men zig op bevindt, zo wordt men dus alleen op zulk eene verbazende hoogte boven 't vlakke land ſtaande, met zulk een ſchrik en yzing bevangen, dat men ſtaat te trillen, en zig in weêrwil van zig zelven verbeeldt, dat men zig op een roede of koord bevindt, waarop men zyne veiligheid alleen in het evenwigt, dat men maakt, moet zoeken. Daar groeit een klein rood bloempje op dezen berg, dat men elders niet vindt, en 't welk zeer ſterk, maar te gelyk aangenaam van reuk is. Zy, welke deze hoogte gaan bezoeken, blyven nooit in gebreke van het te plukken, en mede te nemen, om te toonen, dat zy 'er geweest zyn.

De andere zyde van den *Pilatus-Berg* is op verre na zo ſteil niet, als de kant daar wy van geſprooken hebben. Men

vindt 'er een weg, welke regt oploopt; van het Meir af, tot aan den voet van den *Ezel* toe. Dit is bygevolg de kortſte. Men heeft zes uuren werk om 'er op te koomen. Men klimt tot boven toe egter altoos tuſſchen Boſſchen, en zeer gemaklyke Rotſen op, en men raakt op den *Hoogkop* eer men 't weet. Het eerst, dat alle die geenen, welke aan deze hoogtens en ſteile gezigten niet gewoon zyn, doen, is op den grond te gaan leggen; zy worden op het zien van die verbaazende hoogte met zulk eene aandoening bevangen, dat zy meenen dat zy vallen zullen, en zig op hunne beenen niet vertrouwen durven.

Schoon de Berg aan dezen kant niet zo ſteil is, zo wordt dezelve egter min beteeld of bewoond. De Weiden zyn 'er drooger; en ſchraaler. Men ziet 'er meer hout, en meer moeras. En daar zyn maar vier wooningen, waar van de bewooners ook veel woester zyn, dan die aan andere oorden van dezen Berg.

De Boerdery van MATT is gelegen aan den binnenſten voet van den *Ezel*. Daar worden vyftien Koeijen op gehouden. Twintig *Toiſes*, of honderd en twintig voeten boven MATT, zyn twee einden van verſteende Boomen, welke men vermoedt Eyken te zyn geweest; en daar men nog nader uit kan opmaaken, dat het niet dan door verloop van tyd is bygekoomen, dat deze oord zo wild en woest zy geworden, is, dat men thans geene Boomen meer op deze hoogte vindt, zelfs geene Sparre- of Mastboomen.

De Boerdery van OBER FRACT MUND legt beneden den *Koepel-hoek*, en onderhoudt dertig Koeijen. De weg, die derwaards leidt, begint aan één der enden van de *Lucernerzee* in de haven van ALPNACH, dit is de beſte, maar ook de langſte weg.

De Boerdery van de KOEPEL is byna op den kop van den *Koepel-Hoek*; daar worden maar zeven Koeijen op gehouden, en het is de hoogſte van alle de andere. Daar is een klein Meirtje of natuurlyke waterkuil by, daar de beesten gaan drinken. Het is niet grooter dan een tafel voor vyftien Menſchen, en daarenboven niet zeer diep. Men klimt van dezen kant vry gemaklyk op den *Koepel-Hoek*, alwaar men verſcheide zeer ſchoone, en onbekende bloemen vindt.

Onder de Boerdery van de *Koepel* begint de weg naar het GAT VAN DE MAAN, die weg is zo vervaarlyk niet als de andere, om dat de ſteilte pas 80 toiſes, of vier honderd en tagtig voeten hoog is, en dat men een rots vlak voor zig heeft,

heeft, welke het gezigt bepaalt. Maar het gaan valt 'er vry moeiſelyk, om dat de weg zo ſteil oploopt, en, tot meerder ongemak, met kleine ſteentjes bedekt is, waardoor men alle vastigheid onder de voeten mist, en geduurig te rugge zakt. Ook zyn 'er eenige koppen van rotſen over te trekken, en eenige ſteiltens met groente bewaſſen, te beklimmen, dewelke zo regt opſtaan, dat men zig by de groente byna geheel moet ophaalen, en onophoudelyk vreest, dat dezelve afbreeken, en zig, wegens des Reizigers nieuwsgierigheid, door een ongelukkigen val wreeken zal. Deze weg is eene goede halve myl lang; de Berg is aan deze zyde geheel verlaaten, en woest, wordende niet dan van eenige Geiten bewoond.

„ Eene zeer naauwkeurige beſchryving van dit zeldzaam „ gat, dat onze Reiziger met zeer veele moeite en gevaaren „ heeft doorgekruist, en de verdere Byzonderheden van de„ zen wonderlyken Berg, belooven wy onzen Lezer in het „ volgende ſtukje".

BESCHRYVING VAN DE VERSCHILLENDE SOORTEN VAN KANEEL-BOOMEN OP CEYLON.

(*Nouv. Oecon. & Litt. VI.* 110,)

DE *eerſte* en *beſte ſoort* van KANEEL-BOOM, welke op het Eyland CEYLON weelig groeit, en in grooten overvloed, maar ook daar alleen gevonden wordt, heet by de Inwooners *Raſe Coronde*, waar mede zy den ſmaak dier Kaneel uitdrukken. Dezelve is tevens *ſcherp* maar *zoet en liefelyk*, en het is dit ſoort byzonderlyk, het welk de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie overbrengt. Dezelve heeft onder zeer zwaare ſtraffen verboden, om dit met eenig ander ſoort te vermengen.

De *Tweede ſoort* wordt *Canatte Coronde*, genaamd, dat is te zeggen, *bittere en ſamentrekkende Kaneel*. Want *Coronde* betekent in de taal des Lands, *Kaneel* in 't algemeen, en *Canatte* wil *bitter* of *ſaamentrekkend* zeggen. De bast van dezen Boom gaat 'er gemaklyk af, en verſpreidt een zeer aangenaamen reuk, als dezelve nieuw is; maar de ſmaak is bitter. Het is ons geluk, dat deze Boom niet zeer weelig tiert op *Ceylon*, nog 'er overvloedig groeit, want men kan zig hier, zeer gemaklyk in vergiſſen, en zo men niet door en door kundig is, en dan nog veele oplettenheid gebruikt,

het één ſoort ligt voor 't ander neemen, en men zoude dus dikwerf gevaar loopen, om het ſlegtſte ſoort voor 't beste in te zaamelen. De wortel van dezen tweeden Boom voor 't overige verſchaft eene zeer goede Kamfer.

De *Derde ſoort* van Kaneelboom heet *Capperoe Coronde*, dat is te zeggen *Kamfer-Kaneel*, omdat dezelve een zeer ſterken reuk en ſmaak van Kamfer heeft. Dit ſoort valt zeer overvloedig op het geheele Eiland, behalven op 't oostelyk gedeelte. Men weet ondertusſchen van tyd tot tyd middel te vinden, om het zelve heimelyk derwaards te zenden, en het aan de Deenen en Engelſchen, die op de Kust van *Coromandel* koomen handelen, te verkoopen. Daar is buiten dit nog een ſoort van Kaneel op 't vaste Land der *Indiën*, en in den omtrek van *Goa*, 't welk veele overeenkomst hier mede ſchynt te hebben, ſchoon het deszelfs wezenlykſte hoedanigheden mist. Het zelfde ſoort van Kaneel gelykt in verſcheide opzigten vry veel naar den boom, genaamd *Canella Malabarica Sylvestris*, dat een wilde Kaneel-boom is, dien men op de Malabaarſche Kusten vindt. Maar ſchoon 'er in de uiterlyke gedaante van den Boom, en in de vertooning van deszelfs bast, en bladeren, weinig verſchil tusſchen dezen en den besten Kaneel-boom te beſpeuren is; zo is deze laatstgenoemde of beste egter, ten opzigte van deszelfs aangenaamheid, zoetheid en goede hoedanigheden, oneindig voor te trekken.

De *Vierde ſoort* wordt genaamd *wellé Coronde*, dat is te zeggen, *zandige Kaneel-boom*, omdat men de bast kaauwende, zand-korrels tusſchen de tanden ſchynt te krygen, ſchoon dit inderdaad egter zo niet is. De bast van dezen Boom gaat 'er vry gemaklyk af, maar men kan denzelven zo wel niet rollen, als dien van andere ſoorten, om dat hy ligt wil ſplyten of barſten, en zig gaarne weder in zyn eerſten ſtaat herſtellen. De ſmaak is ſcherp, wat bitter, en de wortels van dezen Boom geeven maar zeer weinige Kamfer.

De *Vyfde ſoort* heet *Sewel Coronde*, *Sewel* betekent in de landtaal *Snotterig*. Dit ſoort wordt in het droogen zeer hard, dat men ondervindt als men het kauwen wil. Daarenboven is 'er weinig ſmaak, en een ſlegte reuk aan, maar de kleur is zeer ſchoon. Het is nog niet lang geleden, dat men eerst ontdekt heeft, dat het Volk des Lands eene groote hoeveelheid van deze Kaneel met de beste vermengt. Deze twee ſoorten zyn vry gelyk van kleur, uitgezonderd dat de goede aan de uiteinden kleine geelagtige vlekjes heeft.

De *Zesde ſoort* wordt *Nieke Coronde* geheeten. De Boom

Boom, daar deze Kaneel van koomt, gelykt veel naar een anderen, welke de Inboorlingen *Nieke Gas* noemen, en waarvan de vrugt *Nieke* wordt geheeten; de bast van dit ſoort heeft reuk nog ſmaak, als men 'er dezelve afneemt, en de Inwooners gebruiken die niet als in de Geneeskunde; want met de zelve op den rooster te leggen, haalen zy 'er een water en oly uit, daar zy zig mede wryven, in de vaste overtuiging, dat dezelve de uitwerking van alle ſchadelyke en beſmettende uitwaaſemingen voorkoomt, ook haalen zy uit de bladeren een ſap, dat de harſenen, als men 'er het hoofd mede ſtrykt, vervrolykt en verſterkt.

De *Zevende ſoort* heet *Davet Coronde*, dat is te zeggen *Trommel Kaneel*, om dat het hout van dezen Boom opdroogende, ligt en hard wordt, en dat 'er de Inwooners zig van bedienen om vaaten en trommels van te maaken. Men ſchilt dezen Boom, als dezelve nog in zyn groey is; deszelfs bast is bleek, en wordt tot dezelfde eindens, als die van het voorig ſoort gebezigd.

De *Agtſte ſoort* wordt *Catte Coronde* geheeten, dat is te zeggen, *ſteek-* of *Doorn-kaneelboom*. *Catte* betekent in de taal des Lands *ſteeker* of *doorn*; en inderdaad deze Boom heeft 'er veele. Zyn bast gelykt wel wat naar de regte Kaneel-boom maar de bladeren zyn verſchillende; en de bast zelve heeft 'er nog den ſmaak nog den reuk van. De Inwooners gebruiken de wortels, den bast en de bladeren van dezen Boom in de geneeskunde; zy leggen dezelve by wyze van pleister op de gezwellen, welke door dik en bedorven bloed veroorzaakt worden; en zeggen, dat hen dit in korten tyd geneest.

De *Negende ſoort* heet *Muel Coronde*, of de *Bloem-kaneelboom*, omdat dezelve altoos bloemen draagt; die bloemen gelyken veel naar die van het eerſte ſoort, maar zy draagen geene vrugten. De zelfſtandigheid van dit hout wordt nooit zo vast of zwaar, nog de omtrek zo groot als van andere Kaneel-boomen, waarvan zommigen ſtammen van agt of tien voeten in de rondte hebben. Als men in dezen Boom hakt, of ſnydt, of boort, loopt 'er een ſoort van water uit, even als uit de Berken-boomen in Europa, maar het is van geen gebruik, zo min als de bladeren of de bast.

De Inwooners van Ceylon zeggen, dat 'er nog een ander ſoort van Kaneel-boom is, dien zy *Toupat Coronde* of den *Kaneel-boom met drie blaadjes* noemen; deze groeit niet in de Landen, welke de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie bezit; maar veel hooger op.

Alle

Alle deze verſchillende Kaneel-boomen moeten een zeker getal jaaren groeijen, eer de ſchors goed is, om 'er af te neemen. Dit verſchil is 'er egter, dat zommigen dier boomen van het zelfde ſoort, by voorbeeld van het eerſte of beste twee of drie jaaren eer dan de andere van gelyk ſoort ryp worden, het geen van het verſchil der gronden afhangt. Zulken by voorbeeld, die in de valeyen ſtaan, die 'er veele zyn op *Ceylon*, en daar meest een fyne witte zandgrond is, worden in vyf jaaren ryp, terwyl die, welke in een natten grond groeijen zeven of agt jaaren werk hebben, eer zy voorkoomen ryp zyn. Zulken daarenboven, die in de ſchaduwe van andere hoogere boomen ſtaan, koomen ook veel langzaamer voort, omdat zy de voordeelen der zonne zo wel niet genieten kunnen; en dit is buiten twyffel ook de rede, dat de ſchors dier boomen die zoetigheid en aangenaamen ſmaak, niet heeft, welke men in anderen aantreft, die in eene vrye lugt en op een zandgrond gegroeid zyn; dat in tegendeel die ſchors wat bitteragtig en wringend van ſmaak, en Kamferagtig van reuk is. Want de hitte der zonneſtraalen verdunt de Kamfer, en maakt dezelve zo fyn en vlug, dat zy opwaards klimmende zig eerst met de ſappen van den Boom vermengt, waarna zy ſteeds meer en meer verdund en vlugger gemaakt, zig in de takken en bladeren van den Boom verſpreidt, en derwyze gekleinsd, gezuiverd, en te gelyk zo wyd en zyd verdeeld wordt, dat men 'er geen overblyffel meer van kan ontdekken. Dat dunne en lymerige bekleedzel egter, 't welk tusſchen den bast en het hout zit, trekt, gelyk wy zeiden, de fynſte en zuiverſte deeltjes alleen naar zig, en weert de groffſte, of laat dezelve ſlegts door, zonder ze te behouden; die fynſte deeltjes der Kamfer nu, met de andere ſappen op eene zekere wyze vermengd, zyn misſchien noodig, om den reuk, ſmaak en andere hoedanigheden der Kaneel te helpen uitmaaken.

Het geen onze uitlegging eene groote waarſchynlykheid byzet, is eene waarneeming, welke men hier te lande, dagelyks gelegenheid heeft te doen. Want als de bast eerst nieuwelyks is afgeſchild, zo heeft het ſap, dat in den Boom blyft een bitteragtigen ſmaak, zweemende naar dien van kruidnagelen. Maar als men in tegendeel het binnenſte vlies of bekleedzel van den nieuwelyks afgenoomen bast proeft, zo vindt men het zeer zoet en aangenaam, terwyl het buitenſte gedeelte van dien zelfden bast omtrent eenen gelyken ſmaak heeft, als de bast van andere boomen; het

geen

geen duidelyk aantoont, dat alle de deugd en kragt der Kaneel eigenlyk in dat dunne binnen-bastje, in dat lymig of kleverig vlies of bekleedzel alleen te zoeken is. Maar als men den geheelen bast in de zon te droogen legt, zo verſpreidt zig deze olyagtige zelfſtandigheid, die aangenaamheid van het binnenbastje, van zelve door het gantſche ligchaam, en deelt zig aan het ander gedeelte van de ſchors, daar men het allerbuitenſte of groene op den Boom altyd eerst van afhaalt, mede, en deze middelſte bast, om zo te ſpreeken, dus door het dunne binnenbastje, met deze aangenaame deeltjes bezwangerd en doortrokken, maakt die lekkere tevens en heilzaame ſpecery uit, welke by de geheele wereld bekend is, en geagt wordt.

Men kan van Boomen die 14, 15 of 16 jaaren na hunne rypte geſtaan hebben, den bast nog afneemen, dit kan een jaar of twee verſchillen, naar den aart der gronden, daar ze in groeijen: maar na dien tyd verliezen zy allengskens hunnen ſmaak en aangenaame zoetigheid, en krygt de bast een Kamferſmaak; daarenboven wordt deze dan zo hard, dat als men hem in de zon te drogen legt, hy niet rollen wil, het geen hy anders van zelve behoort te doen, maar plat blyft.

Billyker wyze mag men hier vraagen, hoe het koomt, dat, na zulk eene oneindige menigte Kaneel, als men reeds van dit Eyland gehaald, en over den ganſchen aardbodem verdeeld heeft, 'er by aanhouding egter nog een genoegzaam getal goede boomen, bekwaam om geſchild te worden, jaarlyks overblyve! verſcheide *Autheuren*, welke eene beſchryving van *Ceylon* gegeeven hebben, hebben hier grovelyk misgetast, met te verzekeren, dat de boomen, als zy eens geſchild zyn geweest, weder aangroeijen, en na verloop van vier of vyf jaaren andermaal, en zo vervolgens, geſchild kunnen worden. Dit is met de ondervinding en waarnemingen volſtrekt ſtrydig. Daar is geen eene plaats in de wereld, daar de Boomen, als zy allen hunnen bast verlooren hebben, kunnen blyven groeijen, en weder nieuwen bast maaken. Integendeel zy verdroogen in korten tyd en ſterven; het is egter zeker, dat 'er jaarlyks een groot getal Boomen, die geſchild kunnen worden, op *Ceylon* voor handen zyn! maar de oorzaak is in de kragt en vrugtbaarheid der wortelen te zoeken; men hakt de geſchilde Boomen by den grond af, maar de wortels brengen ſtraks weder nieuwe ſpruiten voort, dewelke opgroeijende in 5, 6, 7 of 8 jaaren weêr andere boompjes maaken, die op hun beurt geſchild kunnen worden; dus ziet men, hoe veele zorg de Natuur gedraa-

draagen hebbe, om dien aangenaamen en nuttigen boom te bewaaren. Maar dit is 't nog niet al; zy heeft andere middelen tot derzelver voortplanting vastgeſteld, welke nog meer dienst in dezen doen. De vrugt, die afvalt, wordt van een zeker ſoort van Duiven, die men *Kaneel-Eeters* noemt, opgenomen, en allerwegen verſpreid; en dit is de voornaamſte oorzaak van de menigvuldige Kaneel-Boomen, welke men op dit Eyland vindt. Men treft ze inderdaad langs de wegen en elders by duizenden aan, en zy ſtaan zomtyds zo dik by malkander, dat ze naar een bosch gelyken.

De Oly, dien men 'er door het vuur uithaalt, wordt als een der beste harst-ſterkende middelen beſchouwd. De Kamfer, die men van de wortels bekoomt; is even eens van een groote nuttigheid tegen verſcheide ongemakken, gelyk ook de Kamfer-oly, welke zeer duur is; de bladeren van den Boom, de oly, die men 'er van overhaalt, eindelyk de vrugt met de oly, die men 'er van bekoomt, in één woord, alles, wat de Kaneel-boom uitlevert, is van een onvergelykelyken dienst in de Geneeskunde.

MIEREN-KRYG.

getrokken uit de

(Nouvelle Bigarrure Tom. VII. p. 137.)

EEn gemeenebest van Mieren hadt zig reeds ſints een geruimen tyd in myn tuin gevestigd. Zy beſloegen twee onderſcheide plaatſen, welke met elkanderen gemeenſchap hadden, gelyk ik dit doorgaans in alle de Mieren-nesten, die ik tot heden gezien heb, heb waargenoomen.

Nieuwsgierig om te weeten, hoe zig de Mieren van verſchillende geſlagten jegens elkanderen gedraagen zouden, nam ik een doos vol Mieren uit een anderen Tuin, en ik maakte in den mynen twee gaten, in een van welke ik een grooter, in een ander een kleiner gedeelte, myner nieuwe Volkplantingen in zettede, welke ik in dezer voegen ſchikte, dat zy, om uit het één na het ander gat te gaan, verpligt waren, by aldien zy geen zeer grooten omweg neemen wilden, het verblyf myner oude Inwooners aan te doen. De nieuwe Volkplantinge waren van het geſlagt der geele, de oude Inwooners waren zwarte Mieren, zo dat ik, door deze verſchillende kleuren, alle hunne beweegingen gemaklyk nagaan konde.

De

De geele waren, zo dra zy zig eerst in de nieuwe wooningen, die ik hen gegraaven had, bevonden, ten uiterſten verbaasd; zy liepen gints en weder, misſchien om het verblyf, en deszelfs gelegenheid op te neemen; zy ſcheenen egter aanſtonds beſlooten te hebben, om 'er zig te vestigen, dewyl zy zig niet meer dan twee of drie voeten van het Hoofd-kwartier verwyderden, en ſtraks te rugge keerden. Zommigen klommen op kleine ſteentjes, of kruidjes die zy aantroffen, om hunne makkers van verre te ontdekken, den weg te wyzen, of het *Terrein*, daar zy zig bevonden, naauwkeuriger te leeren kennen. De zwarte Mieren, die deze geele in hunnen weg ontmoetten, vlugtten ylings weg, en gingen wel haast de noodkreet in hun gemeenebest verſpreiden; ik beſluit dit met zo veel meer regt, omdat ik tot dus verre nooit had opgemerkt, dat zy zo eensklaps naar hunne wooningen te rugge keerden; zy hadden voorheen menigmaalen ter regter en ter linker zyde omgezworven om voeder te haalen, maar nooit gingen zy naar huis, zonder vooraf eerst in het *Magazyn* (*) te gaan. Het ging thans, ſedert den aankomst der geele Mieren, geheel anders toe; de zwarten ſpoedden zig yling naar huis, en kwamen welhaast in grooter getal te rug, om hunnen weg te vervolgen, en door hunne meerderheid beter in ſtaat te wezen, om alle vyandlyke aanvallen af te keeren; dit belette-

de

(*) De Lezer heeft zo aanſtonds gezien, dat de zwarte Mieren zig twee gaten in den grond gemaakt hadden, welke met elkander gemeenſchap hadden, en dat onze Schryver verzekert, dit altoos ſtandvastig in hunne wooningen waargenoomen te hebben. Een dier gaten nu neemt hy, naar de oude dwaaling, voor derzelver *Magazyn* of voorraadſchuur, daar zy hunne *Proviſie* tegen den winter in opleggen, en hy heeft het in den beginne reeds uitdrukkelyk met dien naam benoemd, ſchoon wy denzelven toen agterwege gelaaten hebben; het is inderdaad geen *Magazyn*, maar alleen een plaats, daar zy hunne jongen, terwyl zy nog popjes zyn, in leggen: en welke zy telkens gaan bezoeken, om dat zy eene verbaazende zorg voor deze popjes draagen, en geduurig in de weer zyn, om dezelve dan eens in de zonne te leggen, dan voor koude te dekken, by nat weder onder dak te brengen, zo dra het droog wordt, weder uit te haalen, enz. Men heeft die popjes voor graankorrels genoomen, maar elk, die zyne oogen wil gebruiken, kan die misſlag ligtelyk ontdekken, of anders nazien, het geen wy in het IIde DEEL. dezer LETTER-OEFENINGEN wegens dit onderwerp hebben medegedeeld.

de egter niet, dat zy met alle moogelyke voorzorgen, die de blykbaarſte vreeze hen ingaf, voortgingen.

Des anderen daags hadden zig myne nieuwe volkplantelingen, in de woonplaatſen, die ik hen hadt aangeweezen, ordentelyk nedergezet. En de grootſte troep inzonderheid ſcheen zig reeds volkoomen gevestigd te hebben. Zy hadden drie openingen gemaakt, daar zy, als zy om hunne bezigheden uitgingen, door trekken, en weder te rugge keeren konden. De kleinſte troep hadt ſlegts twee uitgangen gemaakt, welke zelfs in zeker opzigt bedekt, en verborgen waren. Ook hadden deze hunnen weg verlegd, en gingen altoos regt zuidwaards aan over een bed Tulpen, terwyl de andere van den grooten geelen troep ſteeds den gemeenen weg myner oude Mieren gebruikten, en westelyk aangingen.

De verſchillende geſlagten der Mieren ontmoetten elkanderen menigmaalen; en daar vielen van tyd tot tyd ligte ſchermutſelingen tusſchen dezelve voor, waar in de zwarte doorgaans de neerlaag hadden; eene derzelver, die op de plaats gebleeven was, wierdt door den vyand zegepraalende meêgeſleept. Tegen den middag, zag ik eene groote menigte geele Mieren, die in goede order op den grooten weg aantrokken; zy ſloegen tegen alle de zwarten, die hen tegenkwamen, en gelyk het getal dier laatſten telkens aangroeide, kon ik duidelyk bemerken, dat alles zig dezen dag tot een hoofdtreffen ſchikken zoude. Het ſpeet my geweldig, dat zaaken van belang, en die geen uitſtel leeden, my toen elders riepen, en buiten ſtaat ſtelden, om hunne verdere beweegingen geduurende dien namiddag na te gaan, welke my voorkwam, dat beſliſſend, en voor het één of ander volk doodelyk zoude wezen. Ik begon reeds voor myne oude Lands-lieden te vreezen, en ik beklaagde my myner nieuwsgierigheid byna, die hen voor zo veele gevaaren, en misſchien voor een volſtrekten ondergang bloot ſtelde.

Ik bleef in geen gebreke, van my des anderen daags 's morgens zeer vroeg naar de plaats van het gevegt te begeeven, om te zien hoe myne *Troepen* zig *gepositeerd* hadden. Ik ſtond wel verwonderd van alles geheel veranderd en in rust te vinden. De zwarte Mieren liepen onbeſchroomd, en werkten, als naar gewoonte, op hun *Terrein*, even als of 'er nooit Vyand, of oorlog geweest ware; maar nader toekykende vernam ik wel haast de tekenen van een bloedigen Veld-ſlag, en ik begreep hier uit, dat zy de rust, welke zy thans

thans genooten, aan haare moed en dapperheid te danken hadden. Ik telde meer dan vyftig geele, die op het Slagveld gebleeven waren, maar met de allernaauwkeurigſte naſpooringen konde ik niet ééne der zwarten ontdekken. Ik was hier eerſt ten uiterſten verwonderd over, maar die verwondering hieldt op, zo dra ik 'er de rede van ontdekte. Ik bemerkte namelyk wel haast, dat de Mieren, van alle Dieren moogelyk de naauwkeurigſte en zorgvuldigſte zyn, om haare dooden te begraaven; en dewyl de zwarte meesters van het Slagveld gebleeven waren, zo hadden zy alle haare makkers, die voor 't vaderland geſneuveld waren, weggehaald, en de eer der begraaving aangedaan.

Gelyk ik geene geele meer in leven vond, zo begaf ik my, naar haar woonplaats, daar ik ze dagt in haare verſchanzingen aan te treffen. Maar hoe ſtond ik te kyken, toen ik bemerkte, dat de zwarten reeds alle haare werken ingenoomen, zig van de vesting zelve meester gemaakt, en 'er den vyand geheellyk uit verjaagd hadden. De zwarte egter maakten veele beweegingen aan dezen kant, gaande en koomende geduurig van de eene wooning naar de andere, en aan elk der poorten of openingen der nieuwe wooningen bleeven altoos twee of drie op Schildwagt ſtaan, het geen my deedt vermoeden, dat de vyanden wel overwonnen, maar nog niet verdelgd moesten zyn; en dat men zig misſchien van wederzyden tot een nieuw gevegt bereidde.

Terwyl ik naar alle kanten omzag, ontdekte ik eindelyk twee of drie geele, die ik van naby volgde, en welke my wel haast naar 't Hoofdkwartier, dat haare *natie* toen betrokken hadt, geleidden. De Vlugtelingen namelyk hadden zig in een gat of kuil, die door zyne legging zeer veele zekerheid en voordeelen verſchafte, wyſelyk geborgen. Op een klein heuveltje boven dezen kuil zag ik een *Detachement* der zwarten bezig met alle de geele die zy krygen konden aan te houden, en op het eigen oogenblik zelfs, dat ik ze ontdekte, bragten zy 'er twee of drie zeer wreedelyk om. Ondertuſſchen beſpeurde ik dat de vlugtende zig allengskens van alle kanten herwaards aan begaaven, om zig by haare makkers te bergen, en haare veiligheid in 't Hoofdkwartier te vinden; zommige derzelver wierden door de zwarte onderſchept, en op de plaats gedood, maar het grootst gedeelte kwam gelukkig in het Leger aan.

Zodanig was de geſteldheid der beide Volkeren geduurende het overige van dien berugten dag. De volgende liep op verſcheide *Rencontres* uit. De zwarte droegen ſteeds zorg

om de doortogten te bewaaren; maar het getal der geele vermeerderde, des niettegenſtaande, zigtbaar. Zy hadden zig eene nieuwe wooning gemaakt, en voordagtelyk eene plaats in dezelve afgezonderd, daar zy alle haare dooden, die zy magtig worden konden, begraaven wilden. Het is ongeloofelyk, hoe veele moeite zy zig gaven, en aan hoe veele gevaaren zy zig blootſtelden, om dezelve te bekoomen, zy *defileerden* ten dien einde één voor één, en daar zyn geene Krygslisten te bedenken, daar zy zig niet van bedienden, om haare oogmerken te bereiken; verſcheidene zelfs ſchooten 'er het leven by in.

Het verdient zyne opmerking, dat als zy een dooden vyand weghaalen, zy denzelven langs de aarde ſleepen, maar als zy een geſneuvelden van hun eigen volk aantreffen, zy dien op den rug laaden, en dus met een ſoort van zorg en voorzigtigheid naar huis brengen, met inzigt waarſchynlyk, om, als hy nog niet geheel dood mogt wezen, denzelven door het ſleepen over het zand en de ſteenen, niet verder te kwetſen, en dus alle hoop van herſtelling af te ſnyden. 't Was op deze wyze, dat de geele byna alle haare dooden naar haare wykplaats voerden; de zwarte ſleepten 'er van haaren kant ook eenige weg, en de ééne en andere waren met dit werk zo yverig bezig, dat het onmoogelyk ware, om dezelve haaren dragt af te zetten, ſchoon men zelfs hen voordagtelyk eenige hinderpaalen voorwierp, of hunnen loop tragtte te belemmeren. Ondertuſſchen heb ik nooit kunnen ontdekken, dat zy de geſneuvelden nog van haar eigen Volk, nog van de vyanden hebben opgegeeten.

Het verſlaage heger hieldt zig, geduurende eenige dagen, zeer ſtil, en men zag 'er niet meer dan ééne of ten hoogſten twee te gelyk van voor den dag koomen, om by de opening der wykplaats of wooning Schildwagt te houden. Die opening was onmiddelyk onder een klein plat ſteentje, 't welk dezelve geheellyk overdekte, en voor alle nattigheid beveiligde, uitgehold. Eenige weinige zwarte Mieren waagden het, om de werken der geele te beklauteren, maar deze deeden geen uitval op dezelve, zy hielden zig ſteeds binnen haare *Retranchementen*, en als zy, wegens onvermydelyke noodwendigheden, verpligt waren om eens uit te gaan, vermydden zy de ontmoeting der andere zorgvuldig. Ik nam ééne der zwarten waar, welke geheel alleen de nieuwe werken geduurende meer dan een kwartier uurs omging, zy ſcheen byzonder in haar ſchik met de ontdekking, die zy deedt wegens de heimelyke opening of verborgen uitgang, daar

daar zy veel belang in ſcheen te ſtellen. Zy klom op den ſteen, die 'er over lag, en ſchoon deze niet veel meer dan een half duim in den omtrek hadt, hieldt zy 'er zig egter geduurende twee of drie minuuten op, om denzelven naauwkeurig gade te ſlaan. Twee of drie minuuten is een zeer lange tyd voor eene Mier, welke op een geheelen dag niet gaarn een eenige minuut van haare bezigheden mist.

De geele Mieren van den kleinen troep, die ik in het ander gat had gezet, en waar van ik tot hier toe geen verſlag gegeeven heb, hadden onder des eenen gansch verſchillenden weg beginnen te houden, welke met den gewoonen loop der zwarten niets gemeens hadt; ook gingen zy niet verre van haare wooning, en kwamen nooit dan met veele voorzorgen voor den dag; als zy te huiswaards keerden ſlipten zy gemeenlyk in door eene opening, welke t' haarer gelukke, by toeval met ſpinrag bedekt was. Zy leefden dus eenigen tyd zeer afgezonderd, en ik geloof niet, dat zy middel gevonden hebben om weder by haare makkers te koomen, dan ten minſten agt of tien dagen nadat ik ze in deze nieuwe wooning gezet had. Ik vond 'er omtrent dezen tyd eene op den weg, welke naar de wykplaats der verſlagene liep, maar dezelve keerde op het minſte geritzel, dat ik maakte, ſtraks weder naar de kleine wooning te rug. Kort daarna egter kwam zy weder voor den dag, en ſtilletjes langs de kanten van den zelfden weg voortſluipende, vondt zy eindelyk de wykplaats haarer makkers, en kwam daar gelukkig binnen. Verſcheide andere volgden haar één voor één op 't zelfde ſpoor, en 's anderen daags hadden zy alle de kleine wooning verlaaten, en haar met haare makkers of bondgenooten vereenigd.

De geheele troep hieldt zig verſcheide dagen na malkander volmaakt ſtil, en ik zoude gedagt hebben, dat zy alle vertrokken waren, by aldien ik niet geſtadig een Schildwagt, die aan den ingang ſtondt, vernoomen had. Om de waarheid der zaake te ontdekken, bragt ik den ſchrik in 't leger, ik maakte een loos *alarm*, en aanſtonds kwamen zy met drommen voor den dag. Eenige dagen daarna vernam ik geen Schildwagt meer, ik mogt toen *alarm* maaken, ik mogt den grond omwroeten, daar waren geene Mieren meer te vinden. Ik ontblootte dan haare wykplaats geheelenal, en ik bevond, dat zy alle vertrokken waren, zonder dat ik ooit heb kunnen te weeten koomen, waar zy gebleeven zyn, of wat 'er van haar geworden is. Ik vermoede, dat zy moeds genoeg gehad hebben, om haar oude vaderland

op te zoeken, en gelukkig genoeg geweest zyn, van het zelve weêr te vinden. Het gemeenebest, daar ik ze uitgevoerd hadt, was toen in een zeer bloeijenden ſtaat; het zelve hadt ontzaggelyke werken ter haarer beſchanzing opgeworpen, was rykelyk van inwooners voorzien, om alle vyandlyke aanvallen af te keeren, en onze vlugtelingen waren derhalven geborgen en in veiligheid, zo dra zy hunne medeburgers weêr gevonden hadden, en als oude inwooners in de veſting wederom toegelaaten waren. Maar hoe hebben zy dezelve kunnen vinden? Zy moeſten ten dien einde een geheelen tuin, en twee huizen, die tuſſchen beide waren, weeten door te koomen. Maar zou de Natuur wel ooit haare gewrogten verlaaten, welke niets anders dan haar geleide en byſtand hebben!

Het was op deze wyze dan, dat die groote opſchuddingen, welke myne nieuwsgierigheid in de ſtaaten myner Mieren verwekt hadt, gelukkig voor myne oude lands-lieden eindigden. Daar was niets min dan de volſtrekte ondergang eener geheele vyandlyke volk-planting noodig, om haar in haare oude bezittingen gerust te laaten blyven. Ik kan my niet genoeg verwonderen over het gedrag van dit kleine volk, dat anderſints zo vreedzaam, zo gezellig en werkzaam, maar in den Oorlog zo verwoed is, als hadden zy deze edele konst van de menſchen zelve geleerd.

BESCHRYVING VAN EENE KLEINE WATERRUPS.
door den Heer . . . . .

(Zie le Nouv. Oec. & Lit. XXIX. 156.)

ZEker Engelsch Heer ..... naar CHELSEA, daar hy een Buiten heeft, wandelende, hieldt zig onderweg bezig met eene kleine Plant te bekyken, die volmaakt wel naar de groote Water-lely gelykt, en 'er als eene copy in miniatuur [zo drukt zig de Schryver uit] van beſchouwd kan worden; hy verwonderde zig over de fraaiheid der bladeren, en merkte met verwondering aan, dat ſchoon deze Plant verre boven 't water uitſtak, haare wortels egter daar niet diep in nedergingen.

Dus aandagtig op het maakzel dier Water-plant ſtaarende, zag hy eene meenigte rupsjes van een ſoort, dat hy niet kende, die zeer voorzigtig en langzaam over de ſteel en bladeren kroopen. Dewyl hy niet geloofde, dat dit ſoort van Rup-

Rupſen nog beſchreeven was, wilde hy dezelve zo naauwkeurig, als mogelyk zyn zoude, waarneemen.

Men weet dat het Ey van een Witje, in plaats van eene andere Kapel voorttebrengen, een Rups geeft; welke vervolgens vleugelen krygt, en gelyk wordt aan de geene, daar zy haaren oorſprong aan verſchuldigd is. Het zyn eigenlyk geene verſchillende Dieren, het is het zelfde Lighaam, waar van de leden op verſchillende wyzen ontzwagteld en geſchikt zyn. Het Witje heeft nog mond, nog maag, omdat het geen voedzel gebruikt of noodig heeft. Deszelfs eenigſte verordening is om te koppelen, te bevrugten, en door middel der eytjes, die 'er van voortkoomen, het geſlagt voortteplanten. Zo dra het wyfje haare eytjes gelegd heeft, ſterft het, en het mannetje gaat haar veeltyds dien weg voor, na dat de koppeling volbragt is, of overleeft ten minſten zyne gade niet lang.

Dit wilden wy vooraf errinneren, eer wy het verſlag van onze Rupſen in het byzonder begonden. Het was in de maand July des jaars 1758. dat men den waaren oorſprong dier gekorvene ontdekte. Op één der heetſte dagen van die maand vernam onze waarneemer een wyfjes Kapelletje, met gryze vleugels, welke over het groen aan den waterkant voortliep of kroop; want zy was zo dik en beladen met eytjes, dat zy naauwelyks loopen konde. Met 'er tyd egter ging zy te water, zy zettede zig op een der bladen van de dryvende Plant, daar wy ſtraks gewag van gemaakt hebben, en begon daar ten eerſten haare eytjes op te leggen, ſchoon zy thans niet in ſtaat van te eeten was, nog voedzel noodig hadt, zo dreef haar egter het verward geheugen van een blad, daar zy zig voormaals zo dikwils op vergast hadt, en inzonderheid een onbekende drift, om haare jongen een bekwaam voedzel te verſchaffen, derwaards, en deedt 'er, gelyk ik zeide haare eytjes leggen, die zeer veele in getal waren, en welke zy alle zeer geregeld op verſcheide bladeren ſchikte, ſtrekkende haare voorzorgen en vooruitzigten zo verre uit, dat zy altoos de ſterkſte, dikſte en droogſte bladen uitkoos. Na deze verrigting, ſtortte zy zig in 't water, en eindigde haar leven; zy wierdt, op 't zelfde oogenblik, ten prooy eener kikvorsch, die haar greetig inſlokte. Zie daar in het voorbygaan weder eene opmerkelyke byzonderheid, die ons de zuinigheid der natuur, of liever de wyze ſchikkingen der Voorzienigheid duidelyk aantoont: die niets te loor wil laaten gaan, en het ééne dier, zelfs na zyn dood, tot voedzel van het andere verordent. Toen de ey-

tjes op deze bladeren gelegd waren, hield 'er onze waarneemer geduurig het oog op. Hy ging ze dagelyks bezien, en ontdekte op den agttienden dag, des voormiddags, dat dezelve begonden uit te koomen; hy verdubbelde zyne oplettenheid, en nam waar, dat yder eytje een groen Rupsje met een zwart hoofdje gaf. De moeder hadt de eytjes in halve kringen gelegd, en de Rupsen, die 'er uit kwamen, bleeven in dezelfde order, zonder die in 't allerminst te breeken. Men zag ze 's avonds in die order eeten, zy bemoeiden zig geheel niet met hunne broeders, die op de andere bladen waren, elk bepaalde zig tot zyne Landgenooten, en yder blad was eene afzonderlyke huishouding of gemeenebest.

Men kan zig over de geregelde handelwyze en het wys beſtier dier kleine Schepzeltjes niet genoeg verwonderen. Als 'er op het blad, waarop zy waren, geen voedzel meer voor handen was, zo hielàt de geheele troep halte, en ſchoon 'er bladeren by waren, die 'er aan grensden en raakten, zo wilde, of dorst egter geen van allen van het één tot het ander blad overgaan, voor dat zy eerst een leidsman of hoofd gekoozen hadden. Zy handelden op dezelfde wyze in dezen, als of wy een bevrooze Meir over moesten; als wy ſterk in getal waren, zo zouden wy den overtogt zekerlyk eerst door één, twee of drie, laaten beproeven, op dat wy allen niet gelyk het zelfde gevaar van verdrinken mogten loopen. Zo deeden zy even eens; en als zy een hoofd gekoozen hadden, zo ging hetzelve alleen vry wat voor uit. Twee volgden onmiddelyk agter hem, vervolgens kwam 'er eene ry van vier, dan eene van twaalf, en daar op kwam de geheele troep. Naar maate dat het hoofd voortging, volgden alle de onderdaanen zyne beweegingen na; en draaiden juist regts of links af, naar maate zy het hem zagen doen. Hy geleidde ze dus van blad tot blad, tot dat hy eindelyk een dik, ſtevig en ſappig blad aantrof, waar op hy goedvondt zig neêr te ſlaan; allen gingen zy op dit blad, in dezelfde order, waarin zy den marsch volbragt hadden, en plaatſten zig in de eige gelederen. Dus veranderden zy, altoos op dezelfde manier, verſcheide maalen van bladeren, men kon ondertusſchen in die geduurige verhuizingen opmerken, dat het Koningryk onder hen niet erfelyk ware, maar dat zy een Veld-Heer koozen, op dezelfde wyze, als de Noordſche Volkeren voor yderen woesten optogt, of vyandlyken inval 'er eenen plagten te verkiezen. Het Legerhoofd onderſcheidde zig niet door eenige byzondere uitwendige ver-

too-

tooning, ook wierdt het onverſchillig uit den geheelen troep gekoózen, en het geen boven al opmerkelyk is, wanneer hy het Léger niet wel aanvoerde, wierdt hy afgezet, en moest hy zig ſtraks onder het gemeen begeeven. Ondertuſſchen moet men zeggen, dat de grootſte eerampten onder dit volk, de gevaarlykſte posten waren, even als veeltyds onder 't menschdom plaats heeft. Het gebeurde dikwils, dat de Generaal of zyne Staf-officieren tuſſchen twee bladen in het water vielen en verdronken. De natuur heeft dit gedierte verordend om op de oppervlakte van het water huis te houden, maar heeft hen het vermoogen geweigert, om in dit element te kunnen beſtaan.

Tot hier toe hebben wy het bedryf dezer Rupſen geſchetst, zo als zy met elkanderen in gemeenſchap leeven op een blad, dat niet grooter is, dan een drie gulden-ſtuk; maar welhaast groeijen zy dermaate, dat zy niet langer op zulk een kleinen omtrek verblyven kunnen. Dan gaan zy in volkoome vriendſchap, en vrywillig van den anderen af, om elkanderen niet, dan in eene andere gedaante en ſtaat weêr te zien. Zy zoeken zig een grooter verblyf, daar zy in ruimte en overvloed leeven, zo dat zy, ten einde van drie weeken, een derde van een duim lang worden. Kort daarop volgt de tyd van hunnen ſlaap, geduurende welken zy popjes of nymphen zyn, en de manier, hoe zy zig daar toe bereiden, is niet min verwonderlyk, dan alles, wat wy tot hier toe van dit zeldzaame volk gezegd hebben.

Gelyk de bladen, waar op zy hun verblyf houden, op de oppervlakte van het water dryven, en daar door blootſtaan van onder het zelve bedolven te worden, zo ſchynen zy het doodelyk gevaar, dat hen, in een tyd dat zy het niet weeten, of 'er zig tegen beveiligen kunnen, treffen kan, te voorzien, en, door de ſchranderſte zorgen, te voorkoomen. Als zy Kapelletjes zyn, kunnen zy zig van het eene blad op het ander bergen, maar in hunnen ſlaap en uiterſte verdooving is 'er geen hulpmiddel voor handen; wat raad dan in dezen nood?

Zy gaan naar de nabygelege bladeren, zy knabbelen daar een ſtukje uit; zo groot als een zesthalf; dit naaijen zy op het blad, daar zy zig op verhouden, met een draad, dien zy zelve geſponnen hebben, en waarvan zy de ſtof, daar hy uit beſtaat, uit hun eige lighaam haalen. Zy kruipen daar vervolgens onder, en gaan voort met 'er zig volkoomen in te benaaijen, en alle openingen derwyze toe te ſtoppen, dat zy veilig voor het water zyn. Zo zy zig ondertuſſchen wat te ſchielyk in dezen kluis begeeven hebben,

eer zy nog ophielden van te moeten eeten, en deze nooddruft hen gevolgelyk nog prangt in hunne afzondering, zo ſteeken zy het hoofd eventjes buiten een gaatje uit, en eeten met veel zuinigheid en overleg, van het geene naast onder hun bereik is, waarna zy het hoofd weêr in trekken, en de gemaakte opening ſluiten, en als men dit ſoort van kist eenige dagen daar na opent, vindt men ze als in een ſoort van zyden dood-kleed bewonden.

Als de Rups, of het popje naderhand in de gedaante van Witje uit dit kistje voor den dag koomt, blyft het zo lang op het blad, als noodig is, om zyne vlerken te droogen, waarna het gaat vliegen. Het mannetje vliegt hoog, en maakt groote draaijen en bogten. Het wyfje houdt zig gemeenlyk op de kant van 't water op, daar zy het mannetje verwagt. Zo dra zy bevrugt is, en eytjes draagt, gaat zy naar de bladen van dezelfde Plant, legt de eytjes daar op, en eindigt haar leven. Zo haar getrouwe egtgenoot haar overleeft, zo duurt dit ten hoogſten maar twee of drie dagen; en nog moet hy binnen dien tyd niet onder de handen van den een of anderen vyand vallen, gelyk vaak gebeurt; zo hy dit ontſnapt, gaat hy zig onder eene grootere Plant nederzetten, en ſterft daar in vrede.

BERIGT WEGENS DE KREEFTS-OOGEN. *Door den Heer* J. CHOUNSEY. Geneesheer der Rusſiſche Troepen &c.

getrokken uit de

(Nouvell. Oecon. & Lit. III. 156.)

DE ſteentjes, welke men oneigenlyk KREEFTS-OOGEN noemt, worden in de Lighaamen dier Visſchen zelve gevonden. Yder kreeft maakt 'er jaarlyks twee; te weeten één aan yder kant van het voorſte en onderſte gedeelte der maag. Die twee ſteentjes neemen hunnen aanvang tusſchen derzelver twee vliezen of rokken; de platte of holronde zyde legt tegen den binnenſten rok, die dun en doorſchynende, ſchoon ſterk, en van eene hoornagtige zelfſtandigheid is. De bolronde zyde is altoos buitenwaards gekeerd; zy wordt door de vleezige en weeke vliezen der maag bedekt, wier indrukſels zig hierom meest altoos op die zyde der ſteentjes vertoonen. Dezelve groeijen allengskens en met laagen tusſchen deze twee rokken in, en worden gemaakt door de verſteenende ſappen, welke uitwaasſemen uit de

opo-

openingen der vaten, welke aan de binnen-zyde van het buitenſte bekleedzel zyn; de binnenſte rok, die vaster en hoornagtiger, ook dunner is, en zo veel niet uitwaasſemt, doet geen anderen dienst, dan de uitwaasſemingen die van de binnenzyde des buitenſten roks koomen, te vangen, te ſtuiten en te bewaaren, en dit is de rede, dat de ſteentjes naar die zyde of plat of holrond zyn. Het eerſte ſchubbetje, dat men van deze ſteentjes gewaar wordt, wordt altoos derzelver middelpunt, en de volgende laagen worden 'er om en op gelegd, zodat de randen aangroeijen naar maate de ſteentjes dikker worden, en zy dus in den omtrek en dikte tevens aanwinnen. Eer men de ſteentjes zelve, of eerſte ſchubbetjes in de Kreeften kan ontdekken, vertoonen zig aan de buitenzyde van den binnenſten rok, kleine ronde vlekjes, die wat doof, maar anders witter zyn van kleur, dan het overige der maag. Die vlekjes vertoonen zig juist, daar de ſteenen vervolgens koomen. Tegen over dezelve ziet men die kleverige ſnotterige zelfſtandigheden, die zommigen voor klieren neemen; dezelve zyn grooter en zigtbaarer als de Kreeften geene ſteenen in de maag hebben. Maar men beſluit hier egter verkeerdelyk uit, dat die zelfſtandigheden of klieren zelve ſteenen worden, door allengskens eene genoegzaame hardheid aan te neemen; zy dienen ſlegts gelyk wy zeiden, om de vogten uit te waasſemen, welke geſtuit, allengskens verſteenen.

Men heeft zig verbeeld, dat de Kreeften zig van deeze ſteentjes ontlastten, als zy hunne ſchaalen afleggen, het welk men weet dat jaarlyks tegen of in het voorjaar geſchiedt. Dit is eene dwaaling, waar van men den oorſprong gemaklyk kan nagaan. Tegen den tyd, als de Kreeften hunne ſchaalen moeten afleggen, booren de ſteentjes door het binnenst en hoornagtig bekleedzel der maag heen, alwaar zy door derzelver werking deels verbryzeld, en door de vogten, welke 'er in overvloed voor handen zyn, ontbonden worden. Dus vindt men 'er weinige in dezen tyd in de maagen der Kreeften die men vangt, en men beſluit 'er al te ſchielyk uit, dat zy 'er zig met de ſchaalen op de eene of andere wyze van ontlasten. Dit doen zy egter niet, en als men nader toekykt, zal men verſcheide dier ſteentjes half verteerd by hen vinden, maar het geen even duidelyk bewyst, dat zy dezelve niet uitwerpen, is, dat men dezelve nooit in die Rivieren, daar de meeste Kreeften zyn, aantreft. Onder de ſteentjes, die de Apothekers verkoopen zyn 'er eenigen, die wat van het wit afwyken, en naar den

bruinen trekken, en 't zyn deze, eigenlyk, die men in de maag der visch vindt, als dezelve gevangen wordt.

Het is vry moeijelyk om het gebruik dier verſteeningen aan te wyzen. Het waarſchynlykst, dat men 'er van giſſen kan, is, dat deze ſteentjes, zo wel als de oude ſchaalen, waarvan zy een gedeelte weder opeeten, of op eenige andere wyze in hun lighaam doen overgaan, het dier moeten dienen, om aan deszelfs vogten de eigenſchap te geeven, van ſchielyk wederom een nieuwe ſchaal, in plaats van de afgelegde, toe te ſtellen; en dat de waakzaame natuur dit middel in voorraad verordend heeft, om dat verlies, dat zy goedvindt deze dieren jaarlyks te doen lyden, met allen moogelyken ſpoed te herſtellen. De fynſte deeltjes dezer ſteentjes zullen moogelyk in de vaten opgenoomen, en met de vogten vermengd, eene zekere hoedanigheid aan die vogten moeten geeven, (of ten minſten dezelve merkelyk aanzetten) om verſteenende uitwaaſemingen te maaken, behalven dat zy zelve kunnen dienen, om de eerſte beginſels van de nieuwe ſchaal te helpen maaken. Die gedagte is ondertuſſchen niet zeer gunſtig voor het gevoelen van hen, welke de Kreefts-oogen dienſtig houden, om de ſteenagtige ſaamengroeijingen in onze nieren en blaas te ontbinden.

Het is in de groote Rivieren naar den kant van *Astracan*, dat men de grootſte Kreeften, en zogenaamde Kreefts-oogen vindt. De Visſchers vangen deze dieren hoofdzaakelyk om die ſteentjes, die zy by zig hebben. Zy haalen ze uit derzelver maagen, en gebruiken daar toe verſcheide middelen; zommige verbryzelen de visch door middel van houte ſtampers, waarna zy dezelve in tobben met water leggende, de ſteentjes, die na onderen zinken, gemaklyk bekoomen. Andere vergenoegen 'zig om de Kreeften op een hoop te leggen, en ze te laaten rotten, waarna zy 'er de ſteentjes op dezelfde wyze door middel van het water afſcheiden. Men verkoopt ze voor eenige weinige ſtuivers het pond; alle de Apothekers van Rusland bekoomen ze op die wyze, en men voert 'er eene verbaazende menigte van buiten 't Ryk.

Dog hoe gering de prys dier ſteentjes wezen mag, men laat egter niet na, van dezelve nog met kryt pyp-aarde, of andere zelfſtandigheden van dien aart te vervalſchen. Zy verliezen 'er mogelyk niets by van hunne deugd, en zyn misſchien even goed of beter in 't gebruik.

Wy zullen hier ten beſluite by aanmerken, dat men naar alle waarſchynlykheid die zelfde ſteentjes in alle andere Rivier-

vier-kreeften zou kunnen vinden, en dat de voornaamſte byzonderheden, welke de Rusſiſche Geneesheer mededeelt, of reeds aangemerkt, of ten minſten vermoed zyn door den Heer de REAUMUR, gelyk men in zyne *Memoires*, die hy in de jaaren 1712 en 1718. aan de *Academie der Weetenſchappen* heeft ingeleverd, zien kan.

VAN DE ONTWRIGTING VAN HET DY-BEEN DOOR UITERLYK GEWELD, EN DE HERSTELLING VAN HET ZELVE.

Strekkende tot een vervolg van een voorgaande verhandeling over dit onderwerp.

WY hebben in een voorgaand Stukje van onze *Letteroefeningen* (*) een vooroordeel van veele onzer hedendaagſche Heelmeesters tragten tegen te gaan, hier in beſtaande, dat het Dy-been, door uiterlyk geweld nimmer ontwrigt, en dat het gene men voor eene Ontwrigting houdt, een breuk is in den hals, en by het hooft van het gemelde been. Tegenwoordig zullen wy, tot bevestiging van het te voren geſtelde, twee gevallen mededeelen, waar door dit nog te meer buiten twyfel geſteld wordt. Beide deeze gevallen vinden wy beſchreeven in de Verhandelingen van de Koninglyke Engelſche Maatſchappy der Weetenſchappen (†).

Het eerſte vinden wy op deeze wyze aangeteekend: een man van middelbaare jaaren, gezond en ſterk, viel op den 20 *Maart*, 1759, als hy een zak tarw van een paard zou afneemen, en zyn voet uitſlipte, achter over, met zyne billen op den grond, en de vragt tarw op zynen buik en Dyen. De knegts bragten hem in huis, en leiden hem te bed, waar op hy lag met ondraaglyke pyn, wanneer de Heer CHARLES WHITE, Heelmeester, by hem kwam, omtrent twee uuren na dat de val geſchied was. Hy bevondt des Lyders rechter bil tweemaal zo dik als de ander; de knie en voet van dezelfde zyde waren binnenwaards gedraaid, en de Dy merklyk korter geworden. Wanneer hy met de Dye eene drajing poogde te doen, werdt 'er geen de minſte kraaking gehoord. Dit deedt den Heer WHITE gelooven dat het hoofd

(*) IIde *Deel*, N. I. *pag.* 38. (†) *Philoſoph. Transact. Vol.* LI. *Part.* II. pag. 676 en 846.

hoofd van het been uit de kom-holte was gedreeven; en by nader onderzoek, voelde hy het zelve, zeer duidlyk, onder de bil-Spieren: en begreep dat de vergrooting van deezen hier door, en niet door eenige kneuzing veroorzaakt ware. Hy herſtelde het been op de volgende gemaklyke en eenvoudige manier.

Eenige ſervetten om een van de ſtylen van het voeten-end van de bedſtede geſlagen hebbende, om de ſchaaving te voorkoomen, deedt hy den Lyder op den rug liggen, met een been aan elke zyde van den ſtyl; hier op plaatſte hy drie of vier helpers, om aan het ontwrigtte been te trekken; wyl de ſtyl nu tegen zyne liesch koomende een vast punt maakte. Terwyl de uitrekking gedaan werdt, ſloeg de Chirurgyn zyn ſlinker hand op het hoofd van het been, om het in zyne plaats te doen gaan; draaijende, op hetzelfde oogenblik, met zyne rechter hand, de knie naar buiten, en bragt dus het been in de holte, met het grootſte gemak, doch met zulk een ongemeen luid gekraak, dat het allen, die 'er tegenwoordig waren, verwonderde.

De Lyder was van het oogenblik af gemaklyk; de zwelling van de bil was geheel verdweenen. Na verloop van veertien dagen kon hy weder alleen gaan, en het been welk ontwrigt was geweest, was even lang als het ander.

Het tweede geval wordt dus verhaald. *John Down*, een man van een middelmatig ſtatuur, en veertig jaaren oud, beezig zynde met zyn meesters paarden in te ſpannen, ſchrikten deezen ſchielyk en raakten op de loop met de *chaiſe*. Hy ſtont met zyn rug naar de chaiſe, waarvan het wiel, terwyl het met groote ſnelheid rond draaide, hem ſloeg tegen het bovenſte en achterſte gedeelte van de rechter Dye. Hy viel op den grond, en hadt geen vermogen om weder op te ſtaan. De Heer CHARLES YOUNG, ſchryver van deze waarneeming, werdt terſtond na het geval gehaald, en deedt den Lyder te bed leggen. By onderzoek werdt bevonden, dat hy alleen klaagde over een heftige pyn omtrent de geleding van de Dye met het Heupbeen, welke op de geringſte beweeging van het been verzwaarde. De teen was binnenwaards gedraaid naar de hiel van den ſlinker voet, de hiel van het beledigde been naar buiten; en het geheele been, van het hoofd van de Dye tot het uiteinde van de teenen, naar gelang verdraaid.

Het kwam my, zegt de Heer YOUNG, op het eerſte gezicht baarblyklyk voor, dat 'er een breuk, of een ontwrigting van het Dy-been moest zyn. Het eerſte, meende ik,

was

was ligt te ontdekken. Maar, myne hand leggende op den grooten Draaijer, terwyl een helper den voet heen en weder, naar binnen en naar buiten, draaide, konde ik voelen dat de beweeging van den grooten *Trochanter* zeer net gelyk was met de beweeging van het benedenſte end van de Dye; en ik beſloot hier uit, dat zo 'er een breuk ware, dezelve moest zyn tuſſchen den grooten Draaijer, en het hoofd van het been. En was dit het geval geweest, meende ik het wel te zullen ontdekt hebben door de kraaking, welke dan altyd gevoeld wordt, wanneer twee gebroken ſtukken van een been tegen elkander bewogen worden. Doch niets zulks konnende beſpeuren, en het been echter zo verdraaid zynde, en de pyn zo heftig, en bepaald omtrent de deelen van het gewrigt, geloofde ik vastelyk en verklaarde het geval te zyn eene Ontwrigting van de Dye; en ſchikte my, om dezelve te herſtellen door de gewoone wyze van uitrekking. Tot dit einde maakten twee mannen de uitrekking, trekkende aan ſervetten, welken om den enklauw geſlagen waren, terwyl anderen de tegenwerking verrigtten, met te trekken aan een laaken, 't welk tuſſchen zyne beenen was doorgebragt, en aan 't hoofdenend van de bedſtede vastgemaakt, de voet naar buiten draaijende terwyl zy de uitrekking deeden. Dit verwekte hem groote pyn, maar het been werdt ſchielyk geheel aan het ander been gelyk. Het vertoonde zich even lang, en op het bed neergelegd zynde, lagen de groote teenen en hielen van beide voeten in een gelyken ſtand; het eenig onderſcheid tuſſchen de twee beenen, welk ik beſpeurde, was een geringe platheid op de heup van de rechter zyde. In 't kort, het verſchil tuſſchen de twee beenen was zo gering, dat ik begon te denken, dat ik my vergist hadt in myne verbeelding van eene Ontwrigting (want het was baarblyklyk, dat 'er door de uitrekking geene herſtelling ware geſchied, want dit zouden ik en de Patient niet hebben konnen nalaaten gewaar te worden) en dat de verdraajing van het been nergens anders aan ware toe te ſchryven, dan aan een tegennatuurlyke ſamentrekking der Spieren, waar toe het geweld van den ſlag aanleiding hadt gegeeven. Ik deedt hem dan Aderlaaten, beval hem op zyn rug te liggen, en zich zo weinig als mooglyk te beweegen, denkende dat de rust zyn beste geneesmiddel zou zyn. Hy bleef verſcheiden dagen zeer pynlyk; maar werdt allengs wat gemaklyker, behalven als het been bewogen werdt; en twaalf dagen na het geval kon hy verdraagen dat het

het been zagtelyk op en neer getild wierdt, met weinig of geen pyn. Hy zelf, echter, kon het niet meer opligten dan in het begin, toen het veel pynlyker was. Dit maakte my wat ongerust. Ik was wel verzeekerd, dat het been nergens gebroken ware; en meende, om de voorgemelde omſtandigheden, dat 'er bezwaarlyk eene Ontwrigting kon zyn. Ik nam, hierom, den raad in van twee andere Chirurgyns, die de geſtalte van het been gezien, en onderzoek gedaan hebbende op alle de omſtandigheden, welken 'er by waren en geweest waren, met my overeenkwamen in de gedagten, dat 'er geen breuk ware, en ook naar de omſtandigheden ten eenenmaale onwaarſchynlyk, eene Ontwrigting. Want het rechter been als het by het ander geplaatst werdt, was, gelyk ik reeds gezegd heb, aan het zelve geheel gelyk, en bleef zo, ten ware de Lyder, in den ſlaap, of op eenigen anderen tyd, zyn lichaam bewoog, zo dat zyn been nalleepte: dan werdt de teen altyd gevonden naar binnen en de hiel naar buiten gekeerd; maar nimmer zo of het kon wederom verplaatst worden, zonder eenige moeilykheid of pyn, maar gelyk men een been zou doen, 't welk verlamd is. Wy riedden derhalve de rust aan, hopende dat de rust en de tyd het been wederom tot vorige krachten zou helſtellen. Maar wyl 'er eenige dagen zonder verandering verloopen waren, gaf ik hem een ſterk buikzuiverend middel, en herhaalde dit verſcheiden maalen, om den anderen of derden dag, met oogmerk om de Spieren te doen vermageren, om 'er te beeter door heen te konnen voelen. Want ſchoon hy maar van middenbaare grootte ware, was hy wel in 't vleesch, en gevolglyk de bil-Spieren te dik, om 'er met onderſcheiding door heen te konnen voelen. Dit beantwoordde myne verwagting ten vollen; want door het buikzuiverend middel dikwils, en met korte tusſchenpozingen te geeven, het gebruiken van ligt voedzel, en te bed te blyven, vermagerde hy zo, dat het hoofd van het Dybeen, duidlyk, door de Spieren gevoeld kon worden naar achteren ontleed te zyn, en te liggen tusſchen het Heup- en Heiligbeen.

Ik gaf hier van kennis aan de Heeren, die het geval onderzogt hadden, met verzoek van dit nog eens te doen, het welk zy deeden op den 15 September, waar op zy terſtond duidlyk bemerkten, dat het Dy-been ontwrigt, en dat het het hoofd was van dit been 't welk wy door de bil-Spieren voelden tusſchen het Heup- en Heiligbeen.

Van

Van de ligging van het hoofd van het been in deeze holte, kwam het waarſchynlyk, dat wy in het begin bedrogen wierden. Want hier geplaatst zynde, hadt het meerdere vryheid van beweeging, dan het anders op eenige wyze konde hebben; en dit verklaart ook de gelykheid van het eene been met het ander, niettegenſtaande de Ontwrigting.

Doch wanneer men zyne hand leide op het hoofd van het been, terwyl de voet, beurtlings, naar binnen en naar buiten gedraaid werdt, werdt een gekraak gehoord, zo wel door den Patient als door ons allen. Dit verzette ons in 't eerst eenigzins; maar wyl deeze kraaking niet gehoord wierdt, zonder vry hard te drukken op het hoofd van het been, terwyl het been rond gedraaid werdt, en het hoofd van het been duidlyk gevoeld werdt rond te draaijen, wanneer men deeze beweeging met het been maakte; beſloten wy, dat het niets anders kon zyn, dan de zyde van het hoofd van het Dy-been tegen den rand van het Heup-been.

Hier van verzeekerd zynde, ſchikten wy ons om eene uitrekking te doen; wy bragten hem tegen het voeten-end van de bedſtede, en plaatſten hem op den rug, met den ſtyl van de bedſtede tusſchen zyne Dyen, welke met doeken omwonden was, om hem niet te ſchaaven. By den enklauw werdt een ſervet om zyn been geſlagen, waar aan twee mannen trokken, terwyl een derde de knie naar buiten draaide, en ik had myne hand op het hoofd van het been, drukkende het zelve naar beneden. Zo dra de uitrekking begonnen wierdt, voelde ik het been onder myne hand zinken, en ik had naauwlyks tyd om dit te zeggen of het gaf een ſnap, welke door den Lyder gevoeld, en door ons allen gehoord werdt, en het been was herſteld.

Op zyn rug in het bed gelegd zynde, was het rechter been eenigzins langer dan het ander; maar dit kwam waarſchynlyk om dat de Spieren van de uitrekking nog niet wederom bedaard waren, om het hoofd van het Dy-been tegen den grond van de kom-holte te drukken (*a*).

Na

(*a*) Misſchien heeft dit afgehangen van de verbreeking van de langronde band, welke de kop van het Dy-been in den grond van de kom-holte vasthegt. Dat deeze band by deeze Ontwrigtingen breekt, blykt uit de gevallen, op de aangehaalde plaatſen van onze *Letteroefeningen* gemeld, in 't byzonder *pag.* 39 en 40. Het is vry waarſchynlyk dat deeze band, by de meeste, indien niet alle Ontwrigtingen van het Dy been, dwers afbreeke of ſcheure. Ook was het herſtelde been van *W. Jones*, omtrent een vierde van een Duim langer gebleeven dan het ander, zie *pag.* 44.

Na zes of zeven dagen was hy gemaklyk, en in ſtaat, om met krukken over huis te gaan, en een aanmerklyk gewigt van zyn lichaam op het rechter been te draagen; van deezen tyd af werdt hy ſterk, en is nu, en reeds lang geweest op dit been zo ſterk en krachtig als op het ander, zonder het minſte verſchil van lengte, of iet anders.

De Schryvers van deeze Waarneemingen belyden beiden, eenſtemming, dat zy geenzins vast ſtellen, dat de hals van het Dy-been niet ſomtyds gebroken, of meermaalen gebroken dan ontwrigt worde; maar, dat uit de opgegeeven Waarneemingen blyke, dat het ook ontwrigte, en wel, zegt de Heer YOUNG, zonder een bovenmaaten groot geweld, als het geweld maar op een zekere wyze, op het deel aankoomt.

De laatstgemelde Schryver is van gedagten, dat de verzwakking der Spieren, door den Lyder vyf-en-twintig dagen in 't bed te houden, en zyne vermagering door menigvuldige *Purgatiën*, veel toegebragt hebben tot de gemaklyke herſtelling van de Ontwrigting, zo gemaklyk, zegt hy, als ik ooit een ontleedde Schouder heb zien herſtellen. Hy voegt 'er nog by; zou niet het geeven van ſterke Purgeermiddelen; en dezelven dikwils te herhaalen, om de Spieren van ſterke en zwaar geſpierde menſchen ſlapper en rekbaarder te maaken, konnen dienen tot herſtelling van de Ontwrigtingen van het Schouderbeen, welken zo menigmaalen bevonden worden op geenerleie wyze herſtelbaar te zyn?

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 237.

ZELFS-BEPROEVING EN BEKEERING.

NA dat men dan, gelyk wy in onze twee vorige Afdeelingen hebben aangeweezen, de menſchelyke Natuur in het algemeen, met aandagt gâ geſlaagen, en opgehelderd heeft, uit wat beginzels wy ALLEN gewoon zyn te werken, zo moeten wy een ſtap verder gaan, en onze Natuur en Zedelyke geſteldheid *in het byzonder* onderzoeken, om niet ſlegts een klaar begrip te hebben, hoe wy als menſchen handelen, maar ook welke hartstogten en neigingen in ons zelven byzonderlyk de overhand hebben? van wat geaardheid wy zyn? welke voorwerpen en dringredenen den meesten indruk op ons maaken? voor welke verzoekingen we ons gevolgelyk het meest te wagten, welke gevaaren zorgvuldigst te vermyden hebben?

In dit onderzoek nu van zig zelven, zal elk terſtond bemerken, dat hy altoos meer of min door eenige dier beginſels gedreeven wordt, welke wy te voren zagen, dat oorſpronkelyk tot de menſchelyke Natuur behooren; dat hy die verſtandelyke, die redelyke bekwaamheden en vermogens bezit? welke hem in ſtaat kunnen ſtellen, om alle zyne verſcheiden driften te teugelen en tot nuttige eindens te beſtieren; dat hy met een zedelyk gevoel, om het zo uit te drukken, is beſchonken, het welk hem eigenaartig leidt tot agting voor, en verwondering over alles, wat wezenlyk groot, ſchoon, en voortreffelyk is; dat zyn geweeten hem ten ſterkſten port ter betragting van alles, wat hy begrypt zyn pligt te zyn; dat hy eene onbepaalde zugt naar kennis hebbe; en verſcheide vermogens bezit, welke hy naar eige keuze en goedvinden vryelyk kan te werke ſtellen, en al of niet gebruiken; en dat hy gevolgelyk door dit alles in ſtaat is geſteld, om een geduurigen voortgang te maaken in het geen de verbetering en volmaaking zyner redelyke na-

tuur kan bevorderen, dat ſchoon de zugt voor zyn eigen geluk, en eene beredeneerde Liefde voor zig zelven, altoos de eerſte *Springveer* zyner bedryven wezen mag en moet, dit egter niet het eenigst *Rigtſnoer* is, waar naar hy zig altoos te gedraagen hebbe: dat hy ook door onverbreekbaare banden van agting, liefde, meewaarigheid en erkentenis aan zyne medemenſchen is verknogt, dat zyne natuurlyke hartstogten zelve hem ter betragting dier pligten noopen, en dat hy hunne belangens derhalven, zo wel als zyne eige behoort raad te pleegen; maar ter zelfder tyd wordt hy in zyn harte ook een diepen indruk eener Godheid gewaar; hy is inwendig overtuigd, hy gevoelt, om zo te ſpreeken, dat 'er een onbegonnen en allervolmaaktst Opperwezen is, van het welk hy zyn beſtaan ontleent, aan het welk hy den allerdiepſten eerbied, de levendigſte erkentenis en nederigſte onderwerping is verſchuldigd, ja aan het welke hy eene naauwkeurige rekenſchap van alle zyne bedryven, woorden en gedagten zal moeten geeven. —— Dus zal yder, die zig zelven aandagtig onderzoekt, ten allerduidelykſten gewaar worden, dat de byzondere geſteldheid van zyn eigen hart, zo wel als die van het menschdom in het algemeen, hem de kragtigſte dringredenen verſchaft, om allerleie deugden te oeffenen, en zig op eene doorgaande en ſtandvastige betragting van alle zyne pligten uit te leggen.

Maar ſchoon elk der gemelde beginſels in de menſchelyke natuur zelve gegrondvest, en met ons wezen onverbreekelyk verknogt is, zo moet men egter, ter zelfder tyd, erkennen, dat die beginzels meer of min vermogen hebben, op de bepaaling van onzen wil, naar de verſchillende geaardheden dier perſoonen, waar in dezelve met andere neigingen verbonden zyn. Zommige menſchen namelyk ſchynen zo gemaakt, dat alle die deugdzaame driften, als wy ze dus noemen mogen, tevens in hen werken, maar dit is de gewoone geaardheid der menſchen niet. In den eenen hebben de gezellige hartstogten, hebben menſchenliefde, vriendſchap en meewaarigheid de overhand, terwyl een ander, uit der aart meer tot eene naauwgezette regtvaardigheid overhelt, en een derde door het beſef zyner verpligtingen aan de Godheid byzonderlyk getroffen wordt. Zugt tot kennis, volmaaking zyner zielsvermogens, boek-oeffening en overdenkingen zyn de heerſchende ſmaak van dezen, terwyl geene in de bezigheden en geduurige veranderingen van een werkzaam leven meer genoegen vindt. Ge-

rust-

rustheid en ſtille kalmte is de hoofd-begeerte van zommigen, terwyl anderen het gewoel beminnen, en zig meest vermaaken, als hunne hartstogten in ſterke beweeging zyn.

Het is vry moeijelyk te bepaalen, in hoe verre de verſchillende trappen van alle die onderſcheidene geaardheden natuurlyk zy, en tot onze oorſpronkelyke geſteldheid behooren, of in hoe verre wy ons dezelve door involging, gewoonte en heblykheden eige gemaakt hebben? Dit mogen we egter in het algemeen aanmerken en verzekeren, dat geene neiging, welke ons regtſtreeks en onmiddelyk tot eenig ſoort van ondeugd aanzet, tot onze menſchelyke natuur oorſpronkelyk kan behooren, of haaren grondſlag hebben in de eerſte ſchikking onzer zielen of lighaamen; neen! Het is onzer eige verzuimenis en ſchuld te wyten, dat wy met de vermeerdering der jaaren, in plaats van geduurige vorderingen in de deugd te maaken, veeltyds te rug gaan, en de kwaade neigingen, welke in onze vroege jeugd naauwelyks zigtbaar waren, allenskens de overhand verkrygen in ons gemoed, terwyl de goede zwakker worden; dit is eene verdrietige aanmerking; maar eene aanmerking, die, gelyk zy ter betooging onzer voorgaande verzekering nodig was, zo ook door de ondervinding niet dan al te veel bevestigd wordt.

Wy zullen hier in geen omſtandig verſlag treeden wegens de verſcheide byzonderheden, welke in de natuurlyke geſteldheid van verſchillend ſoort van menſchen plaats hebben; het zal voor tegenwoordig genoeg zyn, in het algemeen aan te merken, dat zelfs die geenen, welke het minst werk maaken, om de voorſchriften der deugd te volgen, by een naauwkeurig onderzoek bevinden zullen, dat hunne *Natuurlyke* neigingen, zo lang dezelve door geen vrywillige wanbedryven bedorven en verbasterd zyn, hen van zelve ter betragting hunner pligten leiden; de allerbaatzugtigſte, en zy, welke de hevigſte hartstogten hebben, zullen gewaar worden, dat 'er zulke beginſels van billykheid en regt door den Schepper zelven hunner natuuren zyn ingeplant, waar door zy genoegzaam in ſtaat zyn, om alle ongeregelde beweegingen, die hen van 't pad der deugd vervoeren zouden, aanſtonds te doen ophouden, en zig zelve van de volſtrekte noodzaaklykheid te overreeden, dat zy dus, en niet anders moeten handelen. En hoe zorgvuldiger een mensch de oorſpronkelyke geſteldheid zyner natuure gade ſlaat, hoe volkomener hy overtuigd zal worden, dat het verzuim van

eenig gedeelte van zyn pligt even eigenaartig ſtrekt, om alles wat loffelyk en pryswaardig in hem is, te vernietigen, als om hem van het wezenlyk genot, en 't regte vermaak, dat uitwendige voorwerpen hem zouden kunnen geeven, te berooven.

Laat ons ten dezen opzigte verder aanmerken, dat men met zeer veel rede mag vermoeden, dat de byzondere geſteldheden, met welke wy in de wereld koomen, alle wysſelyk geſchikt zyn naar de omſtandigheden, daar we ons naderhand in bevinden. By aldien wy derhalven een gepast karakter bewaaren, en overeenkomſtig willen handelen met de byzondere oogmerken, welke de alwyze God met ons beſtaan bedoelde, zo moeten wy byzonderlyk die deugden aankweeken, daar wy natuurlykst toe overhellen. Hy, welke derwyze is gevormd, dat de aandoeningen van menſchenliefde, tederheid, medelyden, en alle andere gezellige deugden, den meesten indruk op zyn harte maaken, kan redelyker wyze uit dat gevoel beſluiten, dat des Scheppers inzigt, met hem dergelyk een lighaams of zielsgeſteldheid te geeven, geweest is, om hem deze deugden inzonderheid in een zeer hoogen en uitſteekenden trap te doen betragten. En op gelyke wyze kan hy, die eene onleschbaare dorst naar kennis en nutte weetenſchappen in zynen geest ontdekt, of die een natuurlyk vermaak ſchept in een werkzaam leven, hier uit met goed regt opmaaken, dat hy tot deze eindens byzonderlyk verordend is; en dat hy aan des Scheppers oogmerken beantwoordt, wanneer hy zyn verſtand met allerleie nutte kundigheden verciert, zyne zielsvermogens door oeffening en overdenking uitbreidt, of door eene edelmoedige betragting van alles, wat met regt groot en agtenswaard genaamd mag worden, den lof en toejuigingen zyner medemenſchen wint. Des Scheppers oogmerken vertoonen zig in zodanige geaardheden duidelyk, en de natuur zelve wyst hen den weg, dien zy hebben in te ſlaan, om aan die oogmerken te beantwoorden. Daar nog bykoomt, dat, by aldien zy dus hunne natuurlyke neigingen, niet volgen, en dien weg inſlaan, welke hen door hunne geſtellen wordt aangeweezen, men naauwelyks kan verwagten, dat zy in tegenſtrydige oogmerken gelukkig ſlaagen, of nuttige Leden voor de Maatſchappy worden zullen, zo min als zy, ſteeds tegen hunne verkiezingen en geaardheid aan bruiſchende, voor zig zelve vermaakelyk kunnen leeven. Ondertuſſchen is en blyft het altoos noodzaakelyk, dat wy onzen algemeenen levensloop overeenkom-

komstig met onze verkiezingen inrigtende, steeds bedagt moeten wezen, om natuurlyke, geen bedorve neigingen te volgen, en ter zelfder tyd alle andere deugden, welke onder ons bereik zyn, met alle moogelyke naauwkeurigheid te betragten. Gelyk 'er inderdaad iets groots en loffelyks is in de verkryging dier deugden, waar toe wy niet byzonder overhellen, en die dus als de enkele verdienſten van onzen wil en geoefende rede beſchouwd kunnen worden, zo behoort elk edelaartige ziel zig met allen yver uit te leggen, om deze volmaaktheden by zyne andere deugden te voegen, die, om dat hy 'er als toe gemaakt is, voor hem gemaklyker te betragten zyn, maar ook even daarom voor hem minder lof verdienen. Die grootmoedige pooging om allerleie deugden, zonder uitzondering, tevens te betragten, is daarom ook te noodiger, om dat wy, op deze wyze, geen gevaar kunnen loopen, om onze natuurlyke goede neigingen al te verre toe te geeven, of tot ſchadelyke uiterſtens te brengen, terwyl wy nalaatig en gebrekkig blyven in het geen wy in andere omſtandigheden en betrekkingen te behartigen hebben. Niemand kan dus al te meêdoogend zyn, nog zig op de pligten van Godvrugtigheid, bidden, danken, uiterlyken Godsdienst, en wat hy verder aan het Opperwezen ſchuldig is, te veel uitleggen, nog kan eindelyk zyne zugt voor ſtudiën en weetenſchappen te verre toegeeven, by aldien hy ter zelfder tyd een genoegzaame zorg draagt, om zig in alle andere voorvallen des levens wyſelyk te gedraagen, en alle andere betrekkingen voorzigtiglyk in het oog te houden. Maar hoe veragtelyk wordt ons karakter, en hoe groot onze ſchuld, indien wy die zaaden van deugd en goedheid, welke de natuur zelve in ons gelegd heeft, verzuimende aan te kweeken, en tot rypheid te brengen, alle zugt voor het geen groot en roemenswaardig is, in ons verdooven, en, naar maate wy in jaaren vorderen, en dus grootere voortgangen in de betragting van onzen pligt behoorden te maaken, onverſchilliger voor den zelven worden, dan toen wy in onze vroegſte jeugd eerst vatbaar wierden voor denken en werken.

Dit egter moet gewisſelyk ons geval zyn, byaldien wy de oeffening der Deugd niet ernstig ter harte neemen, en 'er onze Hoofd-bezigheid van maaken; daar integendeel, dit voorneemen eens regt gemaakt, en ernstig agtervolgd zynde, niet kan nalaaten geduurige vorderingen voort te brengen. De ſterkte van onze Natuurlyke goede neigingen moet van zelve geſtadig toeneemen, naar maate wy de-

zelve meer te werke ſtellen, dat is te zeggen, naar maate wy ons der betragting onzer pligten meer bevlytigen; en zo dra wy derhalven een vast voorneemen hebben opgevat, om ons geheele gedrag en zeden naar de wetten van betaamelykheid en Regt te ſchikken, zo moeten wy ter zelfder tyd, ons hart met alle mogelyke naauwkeurigheid onderzoeken, onzen voorigen Levenswandel nagaan, en onpartydig beſchouwen, in hoe verre onze gemoedsgeſteltenis en voorleede bedryven met de zedelyke wetten al of niet overeenkoomen? dit onderzoek is volſtrekt noodzaakelyk, om het goede, dat wy in ons bevinden zullen, meer en meer te voltooyen, het gebrekkige te verhelpen, en het kwaade te regt te brengen; want zeer veel gebreklykheden, zeer veele verkeerdheden zullen wy in dit onderzoek ontdekken; zo wy reeds een tamelyken ouderdom hebben, eer wy ons beginnen te bekeeren, en deugdzaam te leeven, zo mag men met rede onderſtellen, dat 'er zig noodwendig veele ongeregeldheden in onzen vorigen Levensloop vertoonen zullen; en byaldien wy door een gelukkig geſtel of beredeneerde voorzigtigheid ons zelven al van die buitenſpoorigheden hebben weeten te hoeden, byaldien wy ons zelfs reeds vroegtydig op de deugdsbetragting hebben toegelegd, altoos egter zal het blyken, dat 'er nog zeer veel te verbeteren valle, dat wy in verſcheide gelegenheden merkelyk zyn te kort gekomen, in verſcheide andere voorvallen onvoorzigtig gehandeld hebben, en dat 'er in het algemeen veele neigingen zig als nog wederbarſtig verzetten tegen het geen onze rede en pligt ons menigwerven voorſchryft. Want wie kan zeggen, ik heb myn harte gezuiverd, ik heb myne handen in onſchuld gewaſchen, ik ben rein van alle overtredingen?

Zelfs na dat wy met allen ernst in de loopbaane der deugd hebben begonnen voort te gaan, zullen wy egter, ons hart aandagtig onderzoekende, altoos nieuwe ſtof en rede tot boetvaardigheid, en meerderen ernst in het zelve vinden; altoos zullen wy onvoorzigtigheden, altoos afdwaalingen aantreffen, maar ydere afdwaaling van den weg des regts tevens en des heils is eene wettige oorzaak van berouw en droefenis voor een verſtandig Mensch, die zyn pligt, die zyn hoogst geluk bemint; maar hoe veel billyker is het derhalven, om ons zelven met een gebroken harte en verſlagen geest voor den Alweetenden neêr te werpen, en zo menigvuldige dwaasheden van onzen vorigen Levensloop te betreuren, als wy eerst beginnen onze voeten op den weg der Deugd met ernst te zetten.

Men

Men heeft zig wegens den waaren aart der Bekeering inderdaad veeltyds vergist, en het berouw, dat daar by vereischt wordt, zeer verkeerdelyk voorgeſteld; zommigen hebben het zelve derwyze beſchreeven, als of het gepaard moest gaan met eene volſtrekte afkeer van, en zulk een haat tegen zig zelven, dat men hier door ten eenemaal onbekwaam zou moeten worden voor alle vertroosting, blydſchap en genoegen. Anderen zyn tot een ander uiterſte vervallen, en hebben 't ſtuk al te lugtig behandeld; eene enkele verandering van voorneemens, en een ernſtig opzet, om zyne vorige dwaasheden te vermyden, maakt by hen de geheele bekeering uit.

Maar aan de eene zyde is het blykbaar, dat onze droefheid over het voorledene voor ons van geen dienst of voordeel wezen kan, dan voor zo verre dezelve ons tot eene wezenlyke en duurzaame verbetering leidt; en aan den anderen kant kan men naauwlyks onderſtellen, dat iemand, die de dingen in haar waare ligt en regten aart beſchouwt, niet ten uiterſten aangedaan, en met eene waaragtige droefheid vervuld zou wezen, als hy, in goeden ernst, overweegt aan hoe veele verkeerdheden hy zig ſchuldig gemaakt, hoe zwaarlyk tegen zig zelven misdaan, hoe dwaasſelyk zyn waaragtig geluk verwaarloosd, en hoe ſtrydig hy zig gedraagen heeft met die eindens, waar toe de wyze en liefderyke Schepper hem het beſtaan geſchonken hadt. Hy kan, in deze geſteldheid van geest, eene bloote belydenis van ſchuld onmogelyk genoegzaam rekenen, daar moet noodwendig een diep berouw en hartelyke droefheid bykoomen. De ondeugd is zo haatelyk in haar zelve, van zulken verderfelyken aart, en brengt zulke heillooze gevolgen voort, dat wy nimmer te grooten afkeer tegen dezelve voeden, nog ons te veel beklaagen kunnen van ze oit gevolgd en aangekleefd te hebben; dit beklag dan, die inwendige ſpyt, en de ſmart, die 'er uit geboren wordt, is een onvermydelyk gevolg eener opregte Bekeering.

Laat ons egter altoos in gedagten houden, dat ons Berouw en Bekeering evenredig moeten zyn, met de dwaasheden en misdaaden, daar w' ons zelven waarlyk ſchuldig aan bevinden. Wy moeten ons zelven geene wanbedryven verwyten, die wy niet gedaan hebben, nog ons bedroeven over ongeregeldheden, die geen plaats in ons hebben; maar ydere wezenlyke dwaasheid moet opgemerkt en door ons zelve beſtraft, en yder misdaad met heete traanen van waare boetvaardigheid, zo veel mogelyk, worden afgewaſchen, en

die droefheid moet aanhouden zo lang tot dat 'er eene volkoome verbetering van het bewuste kwaad op volgt. Wy kunnen derhalven niet te naauwkeurig wezen in onze onderzoekingen nopens den waaren toeſtand van ons gemoed, nog in de erinnering onzer vorige daaden; en hoe levendiger gevoel wy hebben wegens de verkeerdheden, daar w' ons voormaals in verloopen hebben, of van deze of geene averechtſe neigingen die wy in onze harten vinden, hoe waarſchynlyker het wordt, dat wy ons zelven zorgvuldig voor dit alles in het toekomende zullen wagten.

Laaten wy hier by bedenken, dat, ſchoon de ſchadelyke gevolgen der ondeugd onze grootſte aandagt verdienen, als zynde die ſchadelykheid een der ſterkſte redenen, welke 'er met mogelykheid kan uitgedagt worden, om elk verſtandelyk wezen van dat geen af te ſchrikken, dat tevens misdaadig en heilloos is; dat dit egter de voornaame grondſlag onzer bekeering, of de grootſte rede onzer droefheid niet behoort te wezen; neen! wy mogen ons met rede beklaagen over het nadeel, dat wy ons zelve berokkend hebben, maar wy moeten tevens en inzonderheid ſmart gevoelen, dat wy ons dus onwaardig onzer redelyke Natuur, dus ondankbaar jegens den Opperſten Weldoener, dus verkeerdelyk en redeloos gedraagen hebben; gewisſelyk, dewyl wy Gode rekenſchap van alles zyn verſchuldigd, zo moet ons berouw kragtig verlevendigd worden, door een indrukbaar beſef van die ſnoode ondankbaarheid en laagheid, waar in w' ons ten zynen opzigte verloopen hebben, en dit moet ons, uit eigener aart, aanſpooren, om zyn wil en wetten met een verdubbelden yver op te ſpooren, en voortaan getrouwelyk te volgen.

Bekeering is zekerlyk een Pligt, die op alle Menſchen rust, want alle Menſchen zyn, in zommige opzigten, ſchuldig aan het één of ander, en daar is in een redelyk Schepzel geen middelweg tusſchen boetvaardigheid, en eene volſlaage ongevoeligheid te ſtellen; maar is de Bekeering zoo nodig voor allen, dan moeten wy allen ook ons hart naauwkeurig en dikwils onderzoeken, en ons zelven leeren kennen. Dit is van eene onvermydelyke noodzaakelykheid ter bevordering van ons hoogst geluk; en de onkunde omtrent onzen waaren toeſtand kan niet anders, dan de verderfelykſte gevolgen te weege brengen. Veelen ſchynen zig verwaandelyk te verbeelden, dat zy zig niet behoeven te bekeeren; maar toont dit niet ten duidelykſten aan, dat zy, of zig zelven niet kennen, of onbewust zyn van den waaren aart

der

der bekeering. Moet niet yder, die zig zelven onderzoekt, in zyn hart bevinden, dat hy of te veel aan de geneugtens der wereld, of aan deze of geene lusten gehegt zy? dat hy zyn pligt niet altoos met den vereischten yver behartigd hebbe? dat hy dikwils ſtruikele? en zoude dan eene ſchuldige verwaarloozing om dat geene te onderzoeken, dat wy moeten kennen, en eene misdaadige onkunde van het geen wy behoorden te weeten, ons wangedrag verſchoonlyker maaken? moet dit integendeel het zelve niet verzwaaren? en ons voor des te grooter gevaaren bloot ſtellen? dat w' ons derhalven van deze nieuwe verkeerdheid wagten! dat wy onze gebreken zelve leeren kennen, aan den Alweetenden belyden, en met een ongeveinsd berouw betreuren; maar dat wy 'er altoos by bedenken, dat onze boetvaardigheid valsch, ons berouw huigelagtig is, byaldien wy, ter zelfder tyd, niet ernſtig pogen, om het beleede kwaad te verbeteren, en byzonderlyk die verongelykingen, welke wy bevinden, onze Medemenſchen aangedaan te hebben, met alle getrouwigheid en ſpoed te herſtellen.

Bekeering eindelyk is de eenigſte pligt, welke van eenige ſmart verzeld gaat; dit egter behoort ons niet af te ſchrikken, die ſmart zelve is met een deugdzaam genoegen verzeld; wy ontdekken, door het zelfs-onderzoek onze gebreken, maar wy verzekeren ons, ter zelfder tyd, ook van onze deugdzaame voorneemens; wy zien onze misſlagen, maar wy gevoelen onze opregtheid. Zodanig eene droefheid dan past een redelyk Mensch, en zal wel haast in blydſchap veranderen, om dat ze 't hoogst geluk eigenaartig voortbrengt.

VERVOLG DER BESCHRYVING VAN DEN PILATUS BERG.

(*Zie bladzyde* 251.)

DAar loopt door het GAT VAN DE MAAN, een Beek welke zig door den ingang van het zelve ontlast. Men moet derhalven om in dit Gat te koomen, een ſtap of tien door deze Beek doen, over een grond, die zeer glibberig is, om dat het Water een ſoort van Mos aan de Rots, daar 't over vloeit, nalaat; het gevaar van vallen is egter niet groot, als men ſchoenen van het Land daar wy naderhand van ſpreeken zullen, aan heeft, en hier een weinig aan gewend is.

De Ingang van het *Gat van de Maan*, is vier voet breed, en tien hoog. Daar is geen mensch, of hy wordt aan dezen ingang met ſchrik bevangen. Men gevoelt 'er aanſtonds eene doodelyke koude. Verſcheide Berg-lieden hebben gepoogd om 'er in te gaan, maar vrees en vermoeidheid hebben hen altoos te rug gehouden. Het was eerst in den jaare 1752. dat men het waagde van 'er diep genoeg in te komen, om met zekerheid vast te ſtellen, dat dit Gat den Berg geheel onder doorloopt, en dat die opening van het Hol, 't welk door het berugte Beeld van *Dominicus*, boven *Brundlen* waar van wy te voren geſprooken hebben, ſchynt bewaakt te worden, de tegen overſtaande deur, om zo te ſpreeken, van dit zelfde gat of doortogt zy! Wy zullen de hoogtens en breedtens van het zelve, zo goed wy kunnen, beſchryven.

Men ziet aan den ingang allereerst een groot verwelf, waar van de grond bedekt is met ſteenen, die van het verwelf geduurig afvallende, zonder order op elkander leggen. Daar is ter ſlinker hand, als men inkoomt, een gang van drie voeten breed, en eene andere dergelyke, vlak tegen over den ingang; en uit deze laatſte gang is het, dat de gemelde beek uitvloeit.

Als men hier maar een kwartier-uurs, zonder beweeging ſtaan bleef, zoude men gewisſelyk bevriezen, zo onverdraagelyk koud is 't er. Wy gingen 'er met ons zeven mansperſoonen in, alle met flambouwen, lantaarns, touwen en boomen gewapend, om bruggen van te maaken. Drie van ons namen den weg aan de linker hand, en vier gingen regt uit. Ik was onder die laatſten; dus zal het ook van dezen weg, regt tegen over den ingang, zyn, dat ik bepaaldelyk zal ſpreeken.

Deze weg is vier voet breed en zes voet hoog. Ruim dertig, of zes en dertig voeten van deszelfs begin is een gat of kuil met water die agt voeten breed, en zeer diep is. Daar moet men over een waterval van vyf voeten hoog heen klauteren. Wy maakten daar een brug van twee boomen, en als 'er één van ons over was, reikten hem de anderen met roeden of ſtokken de lantaarns aan. Boven dezen Waterval wordt de gang breeder, maar zo laag van verdieping dat ze weinig meer dan twee voeten houdt, zo dat wy meer dan vier roeden (60 voeten) lang, op handen en voeten door 't water moesten kruipen, waarna men een plaats van twintig voeten in het vierkant, die vry hoog is, aantreft. Dit ſoort van kamer doorgaande, kreegen wy vervolgens een

gang

gang van vyf voeten breed, zeer hoog, alwaar wy verſcheide kleine ſteentjes van 't verwelf zagen afvallen; daar zyn 'er eene menigte, die zo los zitten, dat men ze kan afblaazen, of met eenigen wind, die men maakt, doen nedervallen. Te dezer plaatſe kwamen de drie lieden, welke den weg ter linker zyde genoomen hadden, weder by ons, door een venſter, daar zy zig door neder lieten. De menigvuldige bogten, welke in hunnen gang geweest waren, hadden hen genoodzaakt, om hunne boomen agterwege te laaten; wy gingen dus weder met ons zevenen voort, naar een zeer hoogen gang, daar wy een grooten ſteen los aan het welf zagen zitten, die op onze hoofden dreigde te vallen, en welke wy verpligt waren te ſtutten, om ongelukken voor te koomen, wy zetten 'er dan een onzer Boomen onder, en hielden 'er thans maar twee meer over. Ten einde van deze gang is een ruime en overvloedige Water-val, ter hoogte van tien voeten. Hier waren wy verpligt onze boomen, die anders te lang waren om over eind te zetten, gedeeltelyk af te zaagen, waarna wy dezelve op de beste wyze plaatſten, en de ſtoutmoedigſte onzer klom 'er het eerst op. Wy hadden onze roede die ons belemmerde, maar die ons in het overreiken van het licht van zulk een merkelyken dienst geweest was, onderweg laaten blyven. Dit kwam ons thans zeer kwalyk, wy wierpen verſcheide maalen onze brandende flambouwen naar den geenen, die 'er opgeklommen was, maar zy gingen in het ſmyten telkens uit, als wanneer hy ze ons weder toewierp. Eindelyk kreeg hy 'er een brandende, toen klauterden wy allen naar boven, doornat van 't water des Water-vals, 't welk ons by de ooren in liep.

Het verwelf was zo laag dat het ons onmoogelyk was, om 'er onze Boomen regt op te zetten. Wy vonden eenige treden verder een doortogt, die zoo laag was, dat men denzelven op den buik doorkruipende, zig den rug bezeerde. Toen wy denzelven door waren, hielden wy ſtil, en verfriſchten ons met wat wyn en brood, dat wy aan den hals hangende hadden medegenomen, en zeer veele mocite gehad hadden, om zo verre te torſchen. Al drinkende namen wy de gevaaren in aanmerking, welke wy reeds geloopen hadden, en nog verder loopen moesten, om weder te keeren. Daar was niemand onder ons, die geene lappen vleesch, of ten minſten vel, verlooren hadt. De vermoeying, en de overmaatige koude hadden ons daarenboven onze kragten doen verliezen. De vrees eindelyk, dat 'er een ſteen van boven neder van de welfzels af mogt vallen, die ons den door-

doortogt ſtopte, deedt ons de lust, om verder te gaan, ten eenemaal verliezen.

Onze maaltyd dan geëindigd zynde, was 'er één onder ons, die de moed hadt, om alleen nog een end wegs voort te gaan, en eenige treeden gevorderd zynde, riep hy ons, om ons den dag te doen zien door een klein gat, dat nog zeer wyd van ons af was. Daar is geen twyffel aan te ſlaan, of wy zouden daar boven *Brundlen*, en de Poort van *Dominicus*, zyn uitgekoomen; dit was gewisſelyk de opening daar wy het ligt door zagen, maar in weerwil dier ontdekking, deeden de vermoeying en vreeze, gelyk ik zeide, ons egter te rug trekken; en wy hadden inderdaad werks genoeg om te rug te koomen, en onze boomen, die ons zo noodig waren, om bruggen te maaken, mede te ſleepen.

Wy namen veel MAANROOM, eer wy uit het hol gingen, mede. Dit is eene mos of zweet, welke uit de Rots uitziepert, gedurende de drie eerſte dagen van de volle Maan, waarna zig dit tot een wit water ontdoet, ſmelt en wegloopt. De Berg-lieden maaken 'er veel werks van, en gebruiken geen ander middel tegen alle hunne ziektens. Het is inzonderheid van zeer veel dienst tegen kneuzingen; dezelve worden onzigtbaar binnen den tyd van twee dagen, als men 'er een pleister met deze *Room* oplegt. Ook geneezen deze Lieden hun Rundvee door dit zelfde middel, als het koomt te vallen en zig bezeert, en dewyl dit in deze ſteiltens en rotzige gronden zeer gemeen is, zo wordt deze *Room* of het water dat 'er van ſmelt, zeer gezogt, en is altoos wel gewild. Daarenboven komen 'er jaarlyks Lieden van MONTPELLIER aan den voet van deze Rots, daar zy zelve niet durven ingaan, en koopen het voor de Apothekers of Geneesheeren op van de Geitenhoeders, welke het voor hen uit de ſpelonk haalen. Deze *Room* van de wanden dier ſpelonk afgenoomen zynde, kan zo lang goed blyven als men wil, maar zy wordt zo hard als kryt. Als men ze in zulk een ſtaat wil gebruiken, heeft men ze ſlegts in warme melk te ontbinden, en zy neemt ſtraks haar eerſten ſtaat weder aan.

Men maakt hier ook veel werk van de keutels of drek der Geiten, die op dezen Berg weiden, en men zoekt ze zorgvuldig op. Daar zyn verſcheide kruiden op de toppen van dezen berg, daar inderdaad eene byzondere kragt en deugd in is. En naar maate de plaatſen hoger leggen, leert de ondervinding, dat die kruiden beter vallen. De Geiten gaan ze op de toppen van 't gebergte zoeken, en men zoekt

ze,

ze, op derzelver aanwyzing en geleide, mede op. Maar dewyl men die kruiden zelve 't geheel jaar door niet hebben kan, zo bedient men zig van de keutels dier beesten. Men doet ze met lynzaad benevens andere *ingrediënten* kooken, en men doet 'er dikwils verbaazende *cuuren* mede, zy genezen inzonderheid allerleie ſoort van kwaadaartige zweeren in den grond.

Langs de kanten van het *Gat van de Maan* voortgaande, koomt men aan het begin van *Vider-Feld*, daar een Hut is, BOUEBER-SUTTEN, of *Jongens-Barak* geheeten. Dit is de allereenzaamſte en woeſtſte plaats van den geheelen Berg. Daar wast wel groente genoeg, maar dezelve is altemaal zwart, verſchronkeld en gekwetst door den donder en de winden. Ik zag in deze Hut niet, dan eenige jongens van tien of twaalf jaaren, welke alleen een hond by zig hadden, en nog veel wilder voorkoomen hadden, dan de plaats zelve. Zy beſtaan eeniglyk van een troep Geiten, welke zy melken. Zo dra wy ons te dezer plaats vertoonden, ſlooten zy zig in hunne Hut op, en zonden hunnen hond op ons af. Ik noem hem een hond, om dat hy blafte, maar hy hadt voor het overige zulk eene byzondere gedaante, dat ik niet weet, waar denzelven by te vergelyken, dit is zeker, dat zyn figuur al zo yſelyk, als byzonder was.

Van deze Hut kan men, al wandelende, na *Vider-Feld* klimmen. De weg loopt zagtjes op, en is vry effen. Men heeft opgemerkt en de proef genoomen op *Vider-Feld*, dat men daar, zonder zyn ſtem te verhoogen, of ſterker geluid te maaken, op een afſtand van drie honderd treeden zeer duidelyk en verſtaanbaar met elkander ſpreeken kan; en dat men een Pistool-ſchoot op den zelfden afſtand niet kan hooren, maar op verderen afſtand zeer wel gewaar wordt. Zo dra men zig maar een weinigje naar het midden van den Berg plaatst, en de Rots maar eenige voeten hoger dan ons hoofd koomt, zo wil de ſtem niet meer zo wel voort, nog doet zig zo verre hooren, daar een Pistool-ſchoot integendeel alsdan veel verder, dan op een vlakken grond, gehoord wordt.

Beneden *Vider-Veld*, digt by *Brundlen*, is een klein meirtje. Daar digt by is de oorſprong van de beek RUMLIGUE. Al het water van dezen kant van de Rots ontlast zig daarin, zodat het zelve, in tyden van onweders en plasregens ligtelyk overloopt, ſtortingen veroorzaakt, en geheele wooningen wegſleept. In zulke geweldige overſtroomingen ziet men niets dan ſchuim en vuur; ſchuim, welke uit de ſter-

ſterke beweeging en woeling van het water voortkoomt; en vuur 't welk door het rollen der ſteenen, die tegen elkander botſende, een geſtadig vuur als van blikſem of weerligt maaken, veroorzaakt wordt. Men vindt goud in het zand van deze beek, en men heeft aan den oorſprong ſteenen gevonden, daar vry veel van dit metaal in was. Het is boven deze beek ook, dat men de meeste Regen-boogen ziet, welke zig hier te lande, in de valeije van EIGEN-THAL vertoonen. Het is gevaarlyk met opene oogen in deze valey te gaan; men dient dezelve te ſluiten, of men loopt gevaar van blind te worden.

Doctor LANG van *Lucerne* heeft een Kabinet van natuurlyke zeldzaamheden gemaakt, welke hy in zyne zwervingen op den *Pilatus Berg* gevonden heeft. Daar zyn eene ontallyke menigte verſteende zee-ſchulpen, graaten, en rompen van Viſchen in dit Kabinet. Het is onder den *Köepel-hoek*, dat men de meesten vindt. Hy heeft 'er ook koraal gevonden; gelyk ook Ley-ſteenen, daar men de Leijen met een mes zeer gemaklyk kan afligten, en, in het hart van alle welke ſteenen, men byna zeker een Visch aantreft. Dezelve valt, op het minſte aanraaken, tot ſtof van malkander, maar het indrukzel en de gedaante van de Visch vertoont zig klaar in den ſteen. Daarenboven kan men, hier ook eene groote menigte Visch-tanden verzamelen. Alle de Geneesheeren van het Land verzekeren, dat het Slange-tongen zyn. Zy meenen, dat deze dieren zig op zekere tyden van het jaar van hunne tongen ontdoen, met dezelve tegen de Rotſen te vryven, dat deze tongen vervolgens vallen en verſteenen. Maar het geen hunne uitlegging ten eenemaal om ver ſtoot, is, dat men geheele kakebeenen, ja ganſche koppen van Viſchen, met deze zelfde tanden voorzien, naderhand gevonden hebbe.

Men ziet, in het zelfde Kabinet van Doctor LANG, een mes, waarvan het lemmet, en zelfs het heft, dat van hartshoorn is, geheel verſteend is, behalven zeer vele andere zeldzaamheden, te lang om hier alle op te tellen.

Wylen de Heer MAILLET verzekert in zyn TELLIAMED, dat men in het *Canton* van BERN een geheel verſteend Schip gevonden hebbe, dit is onwaar; daar zyn bewyzen, en onbetwistbaare bewyzen genoeg voor handen, dat de Bergen met water zyn bedekt geweest, zonder dat men tot valsheden of onzekere berigten zyn toevlugt behoeft te neemen.

Men geeft in deze ſtreeken leſſen om te leeren gaan, gelyk

lyk men den jonge Lieden elders het danſen leert. Het is in deze gevaarlyke plaatſen van de uiterſte noodzaakelykheid, van net te weeten, of men den regter of linker voet eerst moet gebruiken? of men voor of agterwaarts moet nederdaalen? of men regt uit, of op zyde moet gaan? of en hoe men zig van zyn ſtok moet bedienen? of men de hakken of de toonen het eerst op een uitſteekenden punt moet zetten? enz. By gebrek van noodige kundigheid in dit alles, verwart men zig zomtyds, in moeijelyke doortogten, derwyze, dat men niet voor- of agter-waards kan koomen. Daar zyn plaatſen, daar men zig enkel aan de handen houden moet; daar zyn 'er zelfs, daar men niet meer dan een vinger kan gebruiken, dien men in gaten ſteekt, welke de natuur daar toe voordagtelyk ſchynt gemaakt te hebben. Deze doortogten heeten egter *veilig*, om dat men 'er geen gevaar loopt, om 'er het evenwigt te verliezen, gelyk wel op andere, daar men regt op moet afklimmen, en daar men dikwils niet meer dan eene vastigheid van zes of zeven duimen onder zyne voeten heeft, om; met behulp der zelve, van eene volſtrekte ſteilte neêr te gaan. Het is veiligst in deze plaatſen bloots voets te gaan, en men hangt alsdan zyne ſchoenen aan den hals.

De ſchoenen, welke men hier te Lande gebruikt, zyn eigenlyk een zool van ligt hout, die men met riemen om de voeten vastmaakt, men ſlaat 'er tien hoef-nagels in, vier onder de hak, en zes onder den bal van de voet; en gelyk deze nagels van taay yzer gemaakt zyn, zo breeken ze nooit, en men kan 'er zig gerust op verlaaten, zy ſteeken een half duim buiten het hout uit.

Maar 't is op zyn ſtok voornaamlyk, dat zig een klimmer moet verlaaten. Die ſtok behoort ligt, taay, en ter zelfder tyd ſterk genoeg te zyn, om een mensch te draagen, wanneer men dien met zyne twee einden op de punten der Rotſen legt, en 'er dus aan moet hangen. Hy is van onderen voorzien, met een goeden yzeren punt, die 'er ten minſten twee duimen uitſteekt.

Als men eene ſchielyk neergaande ſteilte af moet, zo gaat men niet met het aanzigt voorwaards; eene kleine helling brengt het lighaam aanſtonds buiten zyn evenwigt, wat zoude het dan in eene ſchielyke ſteilte wezen? Maar men gaat op zyde, zo dat men den regter of linker kant zyns lighaams naar die plaats zet, daar men wezen moet, dat is te zeggen, naar beneden. Zet men 'er de linker zyde naar toe, zo ſtaat de regter-voet het hoogst; of keert men 'er de regter zy-

zyde heen, zo is de linker voet het hoogst. Dit moesten wy eerst errinneren, om de behandeling van den ſtok in deze *Paſſages* te vertoonen. Men houdt hem met de beide handen wel vast voor zig met den punt op de aarde. Als men met de linker zyde wil afgaan, zo houdt men de regterhand naar 't boven-end en de linker-hand aan 't onder-einde van den ſtok, die in een ſoort van draag-band eenigzints vast is, en dus leunt men op denzelven, en laat men hem over den grond voort krasſen. Dus begeeft men zig dan naar om laag, maar men begrypt ligtelyk, met wat een ſpoed men de beenen moet roeren; in welk een geval 'er inderdaad ook weinig gevaar is, dewyl het lighaam, door het ſteunen op den ſtok, die niet van den grond koomt, en door de ſnelle beweeging der voeten eenigzins in evenwigt wordt gehouden, en dus het vallen niet zeer te vreezen is. En zo de beenen al eens koomen uit te glyden, zo heeft men altoos nog den ſtok te baat, welken men in zulk een geval van zelve laager vat, en zo veel te ſterker drukkende, den grond zo veel dieper door doet krabben, waar door hy niet alleen aanſtonds meer keert en weêrſtand biedt, maar ook door het minſte kuiltje zo wel als bultje of verhevenheid geſtuit wordt, zo dat men daar tegen vastigheid bekoomende, zig aanſtonds weder op kan regten, en zelden ver behoeft te vallen.

Als men de kanten langs gaat, dat is te zeggen, als men, in plaats van by eene ſteilte neder te moeten, denzelven ſlegts dwars over wil, zo houdt men zyn ſtok in zyn draagband op dezelfde wyze. Het geheele verſchil beſtaat hier in, dat deszelfs punt, die, als men afklimt, boven, thans beneden den laagſten voet, en naar de ſteilte is. Men ſteunt thans minder op den ſtok; men legt zig naar den hoogen kant over.

De wyze, hoe men die plaatſen, die met groente begroeid zyn, afklimt, is zeer byzonder. Gelyk deze plaatſen zeer hard, en hier en daar met uitſteekende punten van Rotſen, en groote ſteenen zyn doorzaaid, zo zet men zig boven aan dezelve plat op 't gat neder; men houdt zyn ſtok, zonder dat dezelve den grond raakt, in de linker-hand; en zig een weinig op de regter-bil overgeevende, en het linker-been wat ophoudende, laat men zig voort ſullen. Als men een ſcherpen punt, of een ſteen aantreft, zo ligt men zig met de regterhand, die men vry heeft, wat op, en zet zig voor dien tyd wat op de linker-bil over, en dus wipt men daar gemaklyk over heen, zonder denzelven bykans eens te voelen.

len. De linker-voet ondertusschen, die, gelyk wy zeiden, wat opgehouden wordt, dient voor bestiering, en als een roer; en als men zyn streek wil veranderen, is het deze, daar men dit mede doet.

Men moet altoos van boven af eerst een steen of punt in 't oog hebben, daar men zyn koers heen rigt, en daar men vastigheid aan vinden kan, om zig te houden; de snelheid, daar men mede nederdaalt, regt u daar van zelve op uwe voeten op; dan houdt men zyn stok gereed, om zig verder vast te houden, op dat men door den schok niet over wippe, en met het hoofd om laag naar beneden valle. Ook heeft een glyder altoos een stukje hout met gaatjes in zyn mond, om de ademing te helpen. Als hy al te schielyk nedersult, en dat hy voelt, dat het hoofd hem begint te draaijen, zo laat hy zyn stok vaaren, werpt zig op zyn buik, en houdt zig met de handen vast, zo hy best kan.

Als men van steiltens af moet, waar van de grond vol losse key steentjes is, zo gaat men altoos twee of drie te saamen, dewyl de allerkundigste en bedrevenste alleen zynde, met het uitschieten dier steentjes anders vallen moet. Men legt dan een houten roede dwars voor 't lyf, die men alle met de ééne hand vast houdt, terwyl men den stok in de andere heeft. Als 'er dus één uitglydt, zo houden de anderen hem met hunne Roede op. En als zy alle te gelyk glyden, gelyk ook wel gebeurt, dan is hy, die de Roede los laat, strafbaar naar 't goedvinden van de anderen.

Dit alles koomt een Leerling vreemd en vreesselyk voor; maar het is hier noodig om het te weeten, en te werk te stellen. Allengskens oeffent men zig, en leert men zyne kragten kennen eerst op de min, vervolgens op de meer gevaarlyke plaatsen.

Door middel van alle deze voorzorgen ondertusschen sneuvelen 'er weinig menschen. Van tyd tot tyd buitelen 'er eenigen van hen, die de verdwaalde Geiten gaan zoeken, en te regt brengen willen. Deze beesten springen dikwils op steiltens, daar zy niet weder af kunnen koomen. De boeren klauteren ze na, en draagen ze op de nek weder naar hunne woonplaats, maar men begrypt ligtelyk, hoe gevaarlyk die *Passages* moeten wezen voor menschen, met een geit beladen, welke de geit zelve, leegs lyfs, geen kans zag om over of door te koomen.

Eene byzonderheid moesten wy niet vergeeten op te merken, dat men namelyk hier te lande verpligt is de zogenaamde schoenen onder de bloote voeten; en zonder kousen te

draagen: om dat men zomtyds water aantreft, dat zo koud is, dat als 'er de kousen mede doortrokken waren, en men dezelve aanhieldt, men 'er ongetwyffeld ongemak van krygen zoude.

Ook moet men zeer ligt, maar te gelyk zeer warm gekleed zyn, om dat het op deze hooge bergen dikwils onverdraagelyk koud is; en voor alle dingen moet men nooit vergeeten, om een goeden voorraad van mond-behoeftens mede te neemen, om dat 'er de lugt zo fyn, zo zuiver, en door de koude aangezet, zo werkzaam is op onze geſtellen, en zo ſterken omloop in onze vogten maakt, dat men byna geduurig dient te eeten, of men zou flaauw worden en bezwyken. Het is van agteren aan den gordel of draagband, dat men dezen voorraad van levensmiddelen doorgaans hangt. Zy moeten van agteren zyn, om in het klauteren niet te hinderen. Aan den hals zouden zy knellen, en op de ſchouder ligtelyk het evenwigt breeken.

De gezwoore klimmers doen hunne proeven op zeer hooge en ſteile punten van regt neêrgaande Rotſen. Eene dier voornaamſte proeven beſtaat hier in, dat zy eene hak op zulk een punt zetten, en de hak van den anderen voet tegen de toonen van den eerſten aanbrengende, dus hun evenwigt bewaaren.

De Bewooners van den *Pilatus-Berg* zyn, in 't gemeen, vry geestig en ſchrander; men ſchryft dit aan de lugt toe, die zy ademen. Ik weet niet hoe verre die oorzaak werkt, maar de zaak zelve is zeker. Schoon zy onder een beſtiering en wetten ſtaan, bemoeijen zy zig egter niet veel om dezelve te onderhouden, als wel weetende, dat men hen in hunne Rotſen niet zal koomen beſtooken. De geſtadige en moeijelyke arbeid, dien zy verpligt zyn voor hun beſtaan, en noodig onderhoud aan te wenden, beneemt hen allen tyd om op den Godsdienst te denken. Als zy in de laagte koomen, loopen zy ter Mis, zonder byna te weeten, wat zy 'er mede voor hebben. Want niemand heeft hen ooit van God of Godsdienst hooren ſpreeken.

Zy dulden geene vrouwen in hunne hutten, uit vreeze, dat deze hunne melkery in de war zouden brengen. En gelyk zy zig niet dan vier maanden van het jaar, boven op 't gebergte verhouden kunnen, ter oorzaake van de ſneeuw, die hen den overigen tyd belemmert, zo begeeven zy zig alsdan, na verloop van den zomertyd, naar hunne wooningen, die zy midden op den berg hebben, en daar zy, de andere agt maanden, met hunne vrouwen en kinderen door-

bren-

brengen. Zy leeven inderdaad niet anders dan van zuivel. En nog geeven zy de knegts van de boerdery de melk niet anders, dan met half water gelengd. Het geen een derzelver op zekeren tyd deedt zeggen, „ dat als hy Koning van „ Vrankryk was, hy dertig koeijen voor hem alleen zou hou„ den, en altoos klaare melk drinken". In weerwil dier ſchynbaare armoede leeft het volk egter zeer lang, en wordt heel oud op deezen berg.

Hout té hakken is hier zeer gevaarlyk. Men laat namelyk geene andere boomen vallen dan die op ſteiltens ſtaan, en daar men dus geen den minſten dienst van hebben kan. Men laat de andere, die gemaklyker te bekoomen zouden zyn, ten dienſte van het vee ſtaan. Als zy een mastboom vallen laaten, zo heffen zy een vreugde-kreet op, die men heel verre hooren kan; als men den boom in het vallen hoort kraaken, zonder 'er dit gejuig by te verneemen, mag men vast ſtellen, dat 'er iemand bezeerd zy; als dan is elk even yverig in de weer, om denzelven by te ſpringen en te helpen.

Zy hebben een *Fabriek* van grove Lakens, die van Geitenhair gemaakt, en nooit geverfd worden; zo dat zy allen op dezelfde wyze gekleed gaan.

Hunne taal verſchilt weinig van die van 't vlakke land; zy gebruiken woorden, welke by hen, door eene ſtilzwygende overeenkomst en gewoonte de betekenis van geheele ſpreekwyzen hebben; zy ſpreeken, gelyk wy zomtyds ſchryven, by verkortingen.

Zy hebben de kamp-ſpelen van de Romeinen over behouden, daar zy zig veel mede verlustigen. Deze ſpelen of gevegten geſchieden voor gezwoornen, welke den overwinnaar den prys toewyzen. En hy, die denzelven verdient, bewaart dien, tot dat hy zyn meester heeft gevonden, dat is te zeggen, op zyn beurt door een ander overwonnen is. Men ziet nooit, dat 'er in deze gevegten bloed vergooten wordt. Het gebeurt zelfs niet veel, dat zy boos tegen elkander worden. Hunne ſtryd is een ſpel en eindigt met vriendſchap. Maar als 'er ymand van het vlakke land tegen hen koomt worſtelen, koomt 'er ligt drift by, om dat zy zig verre boven de rest van 't menschdom ſchatten.

Het is naauwelyks te begrypen, hoe een volk zig zulk een akelig verblyf kan verkiezen, en 'er zulk een harde levenswyze zo blymoedig ondergaan en uithouden. Maar wat vermag de zugt tot vryheid niet op 't menſchelyk gemoed? Deze kan de woeſtynen in vrugtbaare velden, holen

en ſpelonken in aangenaame verblyf-plaatſen, en barre Rotſen in liefelyke vlaktens verkeeren. Deze moet gewisſelyk veel invloed op 't genoegen der menſchen hebben, dewyl wy zo gereed zyn, om den dood boven de ſlaverny te verkiezen.

DE VERSCHILLENDE SEXEN EN GROEY DER BOOMEN, EN ANDERE BYZONDERHEDEN; opgehelderd uit een werk genaamd LA PHYSIQUE DES ARBRES, *ou il eſt traité de l'Anatomie des Plantes, & de l'Oeconomie Vegetale*; &c. Par MR. DU HAMEL DU MONCEAU, 2 vol. in 4to. Paris 1758.

DE Heer DU HAMEL DU MONCEAU, *Lid van de Koninglyke Academie der Weetenſchappen, van de Koninglyke Societeit te Londen, van de Academien van Palermo en Beſancon, van de Societeit van Edimburg, van de Academie der Marine, Inſpecteur Generaal der Marine van Vrankryk* heeft zig reeds door verſcheide werken, de Zee-zaaken, den Landbouw, en de bewaaring der graanen betreffende, beroemd gemaakt. Hy hadt, voor eenige jaaren, een werk over de opgaande en laagſtamde boomen; (*Traite des Arbres, & des Arbustes*) uitgegeeven, en het werk, dat wy hier voorſtellen is 'er als een gevolg van, en kan ter zelfder tyd als een voorlooper beſchouwd worden, van een ander, 't welk hy in den jaare 1760. door den druk heeft gemeen gemaakt, onder den titel. *Des Semis & Plantations des arbres, & de leur Culture, 4to a Paris*, waar van wy onzen lezer, by gelegenheid, mogelyk ook eens verſlag zullen geeven.

In de voorrede van dit werk berigt ons de Heer DU HAMEL wegens het oogmerk, dat hy ten opzigt van het volgende hadt; en verdeelt verder het tegenwoordige in vyf boeken.

In het *eerſte* geeft hy een ontleedkundig begrip wegens den ſtam, de takken, en de wortels der boomen; in het *tweede* handelt hy over de hout-knoppen, de bladknoppen, en bladen, de wol, de doornen, en de handen of haakjes. De geheele wereld kent de knoppen der boomen, die zig in de lente openen, om nieuwe takken voort te brengen, en bladeren en bloemen te maaken. Zo dra zy open gaan, ziet men de bladeren voor den dag koomen, en men kan bemerken, dat zy op verſcheidenerleie wyzen gevouwen zyn, zom-

zommige zyn dubbel toegeſlaagen, andere als een waaijer geplooid, andere als het papier van eene lantaarn, anderen eindelyk als dunne wafels opgerold. De rigting der knoppen wyst die der takken, en deze die der bladeren aan. Die bladeren zyn of enkel, of ſaamgeſteld, en veranderen van gedaante naar de boomen, daar zy toe behooren. Zy zyn, glad of hairig, groot of klein, breed of ſmal, loopen puntig uit, of zyn van onderen rond, getand, gekarteld, uitgekeept, of anders gefatſoeneerd. Onze Schryver geeft eenige redenen, wegens die verſchillende ſchikkingen der bladeren, op, onderzoekt de oorzaaken van derzelver afvallen, en vraagt inzonderheid wat dienst dezelve aan de boomen doen, of tot wat oogmerken dezelve geſchikt zyn? De Natuurkundigen hebben deswegens zeer verſchillende begrippen gekoesterd. Zommigen hebben voorgewend, dat zy de vrugten, en bloesſems alleen beſchutten moesten, andere gemeend, dat het vrugtbaar ſap in de bladeren gekleinsd worden, en zyne laatſte bewerking krygen moest, om, dus verbeterd en volmaakt, uit de bladeren in de vrugten over te gaan, en die te voeden; andere wederom hebben de nuttigheid der bladen, hier in voornaamelyk gezogt, dat zy de vogtigheid der lugt na zig haalden, en als inpompten, om dezelve door alle de deelen der planten te verſpreiden, terwyl anderen eindelyk dezelve ſlegts als ontlasting-vaten hebben aangemerkt. Dit alles wordt hier naauwkeurig overwoogen, zo wel als de natuur der eikels, de wol, en de handen of haakjes. Die handen of haakjes dienen den planten, die lange en zwakke looten ſchieten, om zig aan ſteevige lighaamen, die zy aantreffen, vast te hegten, en men merkt aan, dat zekere doornen of punten met de nagels der dieren vergeleeken kunnen worden.

Het *derde* boek heeft de bloem- en vrugt-knoppen ten onderwerpe, of liever de leden der bevrugting, die men anders de teel-deelen der planten zou kunnen noemen, hier koomen de kelken, (*calices*) de bloembladen, (*petala*) de ſtofvezelen, (*ſtamina*) de Stampers, (*piſtilla*) enz. op het tapyt. Men onderzoekt de verordening dier leden, en men heldert de verſchillende Sexen of kunnen der planten op. Volgens dit *Systhema* zyn de ſtofvezelen de mannelyke, en de ſtamper de vrouwelyke deelen der planten. Die leden vindt men in de bloemen, welke van de beide Sexe zyn, vereenigd, en onderſcheiden in de bloemen, welke tot de mannelyke of vrouwelyke kunne alleen behooren. Laat

ons hier nog een weinig op ſtil ſtaan, het ſtuk is leerzaam, en der aandagt van alle onze lezers waardig.

De oude wysgeeren hebben van de Sexe der planten geſprooken, en ſchynen mannelyke en vrouwelyke planten te erkennen. Zy hebben zig egter deswegen niet zo duidelyk verklaard, dat men met zekerheid bepaalen kan, of zy ook de verſchillende teeldeelen, of leden der bevrugtiging in dezelve kenden, en toeſtonden. Zy ſchynen dit onderſcheid van Sexe in tegendeel eerder van de grootte, kragt, en lustigen groey der boomen te doen afhangen. Maar men heeft ſedert tuſſchen de gewaſſen en dieren zo veel overeenkomst gevonden, dat men daar door geleid en als gedrongen is om de verſchillende kunnen in de planten te erkennen. De ouden droomden van twee manieren van voortteeling; de eerſte die uit enkele bederving of verrotting kwam, waaruit zy waanden, dat andere ſchepſelen gebooren wierden; de andere, die van het zaad der verſcheide geſlagten der Schepzels afhing; de hedendaagſche natuurkundigen zyn, door duizend proeven en waarneemingen, met eene volkoome zekerheid overtuigd, dat de eerſte wyze van voortteeling, ingebeeld en beuzelagtig is, en dat alle gewaſſen en dieren niet anders, dan uit hun zaad, en volgens de geregelde wetten eener werktuigelyke *generatie* geboren worden. De Vergrootglazen hebben ons in ſtaat geſteld, om ooggetuigen te zyn van zulk eene wyze van voortbrenging en geboorte in eene menigte van gekurvene dieren, die men meende, dat aan de enkele verrotting hunnen oorſprong verſchuldigd waren. En dezelfde hulpmiddelen hebben ons ter gelyker tyd, gelegenheid gegeeven, om de zaaden van veele planten, welke men meende, dat geene zaaden droegen, waar te neemen. Zo onze waarneemingen in zommige opzigten nog gebrekkig zyn, zo men nog niet wel in ſtaat is, om den oorſprong van zommige gekurvene dieren duidelyk aan te wyzen, of den eerſten groey van eenige planten na te gaan, de kennis egter, die wy reeds van zo veele wezens van het zelfde ſoort, wier oorſprong ons eerst even onbekend en duister was, bekoomen hebben, moet ons, natuurlyker wyze, tot de gedagten leiden, dat dit onbekende mede de algemeene wetten der natuur volgen, dat niets by toeval gebeuren, en het kleinſte plantje zo wel uit zaad voortkoomen zal, als de Ceder of Eyk, gelyk de Mug, in zynen oorſprong, even juiste wetten van voortteeling volgt, als de Kemel of de Olyphant. Wy weeten, dat eene

ne menigte levendige Schepſelen uit eyers voortkomen, en wy hebben alle rede van te denken, dat de Gewasſen, die men ook als levendige Schepzels *kan* beſchouwen, die men ten minſten op den voet van bewerktuigde lighaamen *moet* aanmerken, een dergelyken oorſprong hebben. 't Is waar, dat dezelve ook van ſtek, of uitloopen, en knop enz. kunnen groeyen; maar die knoppen, uitloopen, looten, of afzetzels koomen die alle zelve niet allereerst van dien boom, welke uit zyn zaad is gegroeid, of zo gy wilt, uit een ey gebooren? Men mag gewisſelyk als eene algemeene wet ter neder ſtellen, dat de vereeniging van twee verſchillende kunnen noodig zy, om de geſlagten voort te planten. Een ey moet bevrugt worden, om een kuiken te leveren. Maar die bevrugting gaat in verſchillend ſoort van Dieren, op verſchillende wyzen, toe; en ſchoon men de verſchillende Sexen der Visſchen kent, en gemaklyk kan onderſcheiden, en geen mensch in twyffel trekt, of derzelver eytjes worden door de mannetjes bevrugt, men weet egter nog met geene genoegzaame naauwkeurigheid en zekerheid, op welk eene wyze die bevrugting geſchiede? en men behoort zig derhalven niet te verwonderen, dat die der Planten, op eene verſchillende wyze van die der Dieren toega.

In één woord, de zaden der Planten zyn wezenlyke eytjes. Als zodanig hebben zy noodig bevrugt te worden, om eene Plant te kunnen voortbrengen van den zelfden aart, als daar zy uit geſprooten zyn. De Planten moeten dan noodwendig de Teel-leden der beide Sexen hebben, maar welke zyn die Leden, en waar zitten dezelve? In die deelen, daar het zaad voortkoomt; daar het zelve bevrugt wordt, en deszelfs eerſten groey begint. Die deelen nu zyn de bloemen en vrugten. Dus moet men de BLOEMEN bepaalen te zyn. „ De Teel-leden der Planten, welke ter bevrugting „ der zaaden dienen"; en de VRUGTEN „de Teel-leden der „ Planten, welke tot voedzel van het vrugtje ſtrekken." Maar alle de Planten, die zaaden draagen, hebben ook ſtofvezels en ſtampers. De ſtofvezelen zyn, gelyk wy zeiden, de mannelyke, de ſtampers de vrouwelyke deelen. Als dan, gelyk in de Peeren- Perſik- Abrikoos- boomen en andere, de ſtofvezels en ſtampers in dezelfde bloemen by elkander zyn, zo zyn die bloemen *Hermaphroditen* van beiderleie kunne, of manwyven. De bloemen, die niet anders dan ſtofvezelen hebben, zyn mannelyke, en die welke ſlegts ſtampertjes hebben, vrouwelyke bloemen. Die onderſcheide plaatſing of vereeniging van die leden, welke tot verſchil-

lende Sexen behooren, heeft niets ſtrydigs met het geen men in de Dieren waarneemt; want ſchoon de meesten van eene bepaalde Sexe zyn; zo zyn 'er ook verſcheidene, gelyk de pieren of aard-wormen, de ſlekken en andere, welke de beide Sexen in zig vereenigen, en waare *Hermaphroditen* zyn.

De Palmboomen zyn van het ſoort der zulken, welke de mannelyke en vrouwelyke bloemen op onderſcheidene ſtammen hebben. Ten tyde reeds van Alexander bemerkten de Landlieden, welke de Palmboomen kweekten, dat het tot derzelver bevrugting en voortteeling noodig ware, dat die twee onderſcheide ſoorten digt by den anderen ſtonden. *Herodotus* verhaalt; dat men in 't Oosten, daar men veel gebruik van de vrugt dier boomen maakt, de gewoonte hadt, om takken van Mannetjes Palboomen te hangen aan de takken der wyfjes boomen, of van zulke, welke vrugten droegen. *Prosper Alpinus* zegt, dat de goede oogſten der Dadels, welke de woestynen van Arabie voortbrengen, geenzints van eene byzondere zorg, of goede kweeking der Palmboomen afhangen, maar hier door alleen veroorzaakt worden, dat het ſtuifmeel der ſtofvezelen van de mannelyke bloemen, ter bekwaamer tyd, door den wind worde overgewaeid in de vrouwelyke of teel-leden der andere Sexe. De herhaalde Proefneemingen, die de boeren welke voor geen *Systhema* waren ingenoomen, deswegen gedaan hebben; en die altoos den zelfden uitſlag gaven, hebben moogelyk den aandagt der oude Natuurkundigen allereerst op dat onderwerp gevestigd, en hen doen bemerken, dat 'er inderdaad in deze en andere Planten twee onderſcheide Sexen waren; andere waarneemingen, die zy, van tyd tot tyd, verder hebben uitgeſtrekt, hebben dit onloogenbaar bewezen. In Sicilie hangt men de bloemen der mannelyke Pistasjes, of Pimpernooten-boomen op de vrouwelyke boomen van dat zelfde ſoort, om dezelve te bevrugten. In de Levant onderſcheidt men de Terpentyn of Harts-boomen, en de Lentiscus of Mastik-boomen in mannetjes en wyfjes. De laatſte draagen alleen, de eerſte dienen ſlegts om haar te bevrugten. De Heer DU HAMEL dringt alle deze byzonderheden met eene Proefneeming aan, die hy zelve heeft gedaan. „ Daar was, zegt hy, in den tuin van den Heer *de la Serre*, „ in de St. Jacob-Straat te Parys, een wyfjes Pistasjes- „ boom, die alle jaar bloeyde, zonder ooit vrugt te gee- „ ven, die bekwaam was om voort te teelen. Dit ſpeet den „ Heer *de la Serre* geweldig, om dat hy dezen boom gaarne

„ voort-

„ voortgeteeld wilde hebben. Wy oordeelden, de Heer „ *Bernard de Jusfieu* namelyk, en ik, dat men hem dit ge„ noegen bezorgen konde, met hem een mannetjes Pistas„ jes-boom te zenden. Wy zonden 'er hem inderdaad een, „ die zeer vol bloesfem was, en dien men gemaklyk ver„ voeren konde, om dat hy in een bak ftondt; die manne„ lyke Pistasjes-boom wierdt in den tuin van den Heer *de* „ *la Serre* gezet, digt by de vrouwelyke boom van 't zelfde „ foort, welke tegen latten ftondt. In het zelfde jaar kreeg „ de Heer *de la Serre* daar eene menigte wel geltelde vrug„ ten van, die alle naar wensch voortteelden. Men zondt „ den manlyken Pistasjes-boom vervolgens weg; maar in „ de volgende jaaren, bragt de zelfde boom van den Heer „ *de la Serre* weder niet een vrugt voort, bekwaam om uit „ te loopen."

In het *vierde boek* handelt onze Schryver over de zaaden en derzelver uitbottinge, van den groey der boomen, in langte zo wel als dikte; derzelver wonden; het griffelen; de knoppen, looten, de rigting der Stammen en die der wortelen.

Voor dat wy onderzoeken, hoe het zaad werke, moeten wy eenige waarneemingen wegens levend-baarende, en eyerleggende Dieren vooraf laaten gaan. Het vrugtbeginzel der levend-baarende dieren neemt zyn aanvang in het lighaam der Moeder, waaruit het jonge Dier, met alle deszelfs leden voorzien, te voorfchyn koomt. Voorheen ontving het zyn voedzel door de navel-aderen, het ademde niet, en op 't oogenblik van deszelfs geboorte begint het eene nieuwe levens-wyze, het ademt, en neemt zyn voedzel op eene andere wyze. Het kan de moeder egter nog niet ontbeeren. Het heeft nog geene tanden, en deszelfs maag zoude ook nog geen zwaar voedzel verduwen kunnen. Het zuigt derhalven de borften zyner moeder, om 'er een foort van Chyl uit te trekken, tot welks verteering het bykans geene verduwings-kragten noodig heeft. Allengskens worden alle deszelfs deelen fterker, zyn maag wordt in ftaat om zwaarer voedzel te nuttigen en te kooken, en dus kan men zeggen, dat het na zyne geboorte, deszelfs volmaaktheid eerst allengs bekoomt. Wat de Eyer-leggende Dieren aanbelangt, de Moeder kan alleen één of meer eyers leggen; men ziet dit dagelyksch in de hoenderen, maar de eyeren blyven, fchoon voor het overige wel *geformeerd*, zonder den dienst der mannetjes onvrugtbaar. Na deze bevrugting kan men tusfchen dit, en een ander onbevrugt ey geen uitwen-

dig onderſcheid ontdekken; daar is thans egter een beginzel, een ſpruitje, iets in, 't welk bekwamelyk gebroeid zynde, in ſtaat is, om een kuiken voort te brengen; ſchoon het kuiken voor als nog, ten minſten niet zigtbaar, beſtaat. Na een aanhoudenden en bekwaamen trap van warmte, merkt men eerst in den dooyer kleine plekjes, die kloppen, vervolgens kleine bloedvaatjes, die allengskens duidelyker worden; langzaamer hand wordt het kuiken *geformeerd*, en voedt zig, geduurende allen dien tyd met den dooyer, welke met het wit wordt aangevuld, waarvan de geheele zelfſtandigheid, door de vaten van gemeenſchap, welke het gemeen verkeerdelyk voor het vrugtbeginzel, of de zogenaamde treede neemt, in den dooyer overgaat. Het kuiken koomt uit zyn ſchaal of bekleedzel te voorſchyn, met genoegzaam voedzel verzorgd, om agtenveertig uuren te kunnen vasten. Na dien tyd begint het op de onderregting der moeder te eeten. Die korte opheldering wegens de huishouding der Dieren zullen het *Syſthema* van den Heer DU HAMEL des te verſtaanbaarder maaken.

De Pitten zyn vol van eene ſlymagtige zelfſtandigheid, gelyk die der eyeren. Naar den punt toe is een ander vogt, dat in deszelfs eigene vliezen beſlooten is. Dit blaasje, in dit opzigt gelyk aan den dooyer, heeft gemeenſchap, door eenige daar toe geſchikte vaten, met de gemelde ſlymige zelfſtandigheid, die men met het wit van 't ey vergelyken mag. Zie daar derhalven een ey volkomen gelyk aan dat van gevogelte. In een versch gelegd, ſchoon volmaakt goed en bevrugt ey, beſpeurt men niets, dat naar een kuiken zweemt, zo ook verneemt men in den Amandel niets, dat naar een Amandelboom gelykt. Korten tyd daarna, begint het ey iets te vertoonen, 't welk allengskens grooter wordende, het eerſte beginzel van het kuiken maakt; zo wordt ook de Amandel, beſlooten in die zelfſtandigheid, welke wy met de Dooyer van het ey vergeleken hebben, allengskens grooter en zigtbaarer, en de boom trekt zyn voedzel uit die zelfſtandigheid, gelyk het kuiken uit den dooyer, welke zelfſtandigheid door de ſlymige ſtof, even als de dooyer uit het wit wordt aangevuld. Men zoude die overeenkomst verder vervolgen, en daar uit het uitbotten, en den groey der boomen aanwyzen kunnen, maar dan zouden wy plaaten noodig hebben.

In het *vyfde boek* onderzoekt onzen Schryver de eerſte bereiding van het vrugtbaar ſap. Of men in de planten eenige zekere kenmerken kan vinden, dat eenig gedeelte der aarde

of

of mest in de Planten overga? of alle de Planten van verſchillende ſoorten zig met gelyke ſappen voeden, enz. —— Het ſap moet binnen in de Planten in beweeging zyn; zie daar de bron van eene menigte wetenswaardige vraagen. Wat is de oorzaak, die het ſap in beweeging brengt? loopt het zelve rond gelyk het bloed in 't lighaam van Menſchen én Dieren? wat 'er van dit alles wezen moge, dit is zeker, dat de Planten en Gewaſſen een ſoort van levendige Scheppzels zyn. Zy hebben voor eerst alle de tederheid, die de kindschheid eigen is. Zy haalen door de wortels even als door melkvaten de Chyl aan, die ze voeden moet. Dat vogt moet in derzelver ingewanden verſcheide veranderingen en bereidingen ondergaan. Men heeft in de gewaſſen een ſoort van gevoelige en ongevoelige doorwaaſeming waargenomen, welke invloed moet hebben op de bereiding van het voedend ſap. Allengskens wordt de Plant volwaſſen, en alsdan met de leden der beide Sexen, 't zy in eene Plant vereenigd, 't zy in verſchillende Planten verdeeld, voorzien zynde, brengt zy vrugtbaare zaden voort. Die zaden zyn wezenlyke eytjes. En na dat hier uit een ontelbaar nageſlagt is voortgeſprooten, zo vervallen de Planten in een afgaanden leeftyd, en vergaan allengs, en wel de eene vroeger, de andere laater, ſchoon van het zelfde ſoort, even gelyk men dit in de Menſchen en alle Dieren waarneemt, terwyl zy geduurende haaren groey en leven, nogmaals op de eige wyze, als deze aan verſcheide ziektens en ongemakken zyn blootgeſteld. Het artykel dier ziektens, en de middelen om dezelve te geneezen, zoude ons nog verſcheide leerzaame byzonderheden voor den Liefhebberen verſchaffen kunnen, dog wy vreezen, dat een onderwerp, 't welk dus onder de hand moeyelyker en ingewikkelder worden zoude, en zekerlyk niet langer van eene algemeene ſmaak en verkiezing blyven, veelen onzer Lezeren verveelen mogt; en het is om die rede niet wel mogelyk, onze berigten zo uitvoerig te maken, dat een *Liefhebber* door middel derzelver dit treffelyk Werk ontbeeren kan. Wy zullen liever ter opheldering van verſcheide zaaken, welke ons hier voorkomen, en ten dienſt van ongeoeffenden voornaamelyk, hier eenige byzonderheden, van gelyken aart, uit een ander werkje, laaten volgen.

WAARNEEMINGEN OVER DE VERSCHILLENDE KUNNE DER BLOEMEN.

(*Zie le Nouvell. Oeconom. & Litter. IV.* 146.)

DE Heer *Mylius* van Berlyn heeft aan den Heer *Watſon* een verhaal gezonden wegens de bevrugting van een wyfjes Palmboom van des Konings tuin, door middel der takken van een mannetjes Palmboom, die men van Leypſig hadt doen koomen; en de Engelſche Botanist heeft daar uit gelegenheid genoomen, om de nieuwe leer, wegens de verſchillende kunne der Planten, en de wyze van derzelver bevrugting zo klaar als bondig aan den dag te leggen. Wy noemen het de *nieuwe leer*, om dat, ſchoon de ouden, van eenige hedendaagſchen gevolgd, de konst-bevrugting van den Palm-boom beſchreeven, en eene billyke onderſcheiding tusſchen het mannetje en het wyfje gemaakt hebben, dit ſoort van boomen egter, het eenigst is, waaromtrent zy zig met die benaamingen niet vergist, en dezelve verkeerdelyk toegepast hebben; in andere gevallen hebben zy altoos naar de ſoortelyke grootte, naar de kragt, en dergelyke hoedanigheden der boomen gezien, en heeft zelfs een byzonder maakzel van het zaad, hen zig in dezen doen vergiſſen.

Een dieper en naauwkeuriger onderzoek der Planten heeft die verborgenheid der bevrugting van de Planten voor *Millington*, *Grew*, *Ray*, *Camerarius*, *Morland*, en na hen, aan *Vaillant*, *Geoffroi*, en *Linnæus* opgeklaard. Zy hebben door duizend Proefneemingen beweezen, dat de ſtofvezelen (*), en ſtofknopjes, (†) anders genoemd de draadjes, en ſprietjes, de mannelyke deelen zyn, en dat het ſtampertje, (‡) door *Linnæus* verdeeld in het vrugtje, (§) ſtyltjes, (§§) en het merk (§§§) de vrouwelyke Sexe onderſcheidt. Zonder het ſtuifmeel der mannelyke bloemen vallen de vrouwelyke onvrugtbaar af, of ſpruiten nooit meer uit.

De overeenkomst tusſchen het dierlyke en groeyend ryk, (*regnum animale, & regnum vegetabile,*) is derhalven ten vollen bewezen; men erkent in het één en ander dezelfde ſchikking, dezelfde hand der Natuur. Maar die ſchikking is, ſchoon niet verſchillend, egter op verſcheiderhande manieren ingerigt. De wyze hand des Makers heeft zyne oogmerken op onderſcheide manieren, uitgevoerd, en de

(*) *Stamina.* (†) *Apices.* (‡) *Piſtillum.* (§) *Embryo.* (§§) *Stylus.* (§§§) *Stigma.*

de algemeene wetten, waarnaar hy de Natuur gevormd heeft, dan eens op deze dan weder op geene wyze gevolgd, zonder dezelve immer uit het oog te verliezen. Dus zyn 'er in alle de ryken der Natuur ſtandvastige regels en afwykingen, die nogthans met die regels in het zelfde einde uitloopen. Laat ons die, welke de Planten betreffen, kortelyk doorloopen.

I. Die boomen en Planten, welke op verſchillende ſtammen de bloemen van ydere ſexe voortbrengen, zyn niet menigvuldig in getal. Men brengt tot dezen rang, den Palm, den Populier, den Ypen, den Jenever-boom, den Wilg, de Hop, den Mispelboom, den Hennip, de Spinagie, het Bingelkruid, en eenige andere Planten. Onder deze onderſcheidt zig de *Vallisneria* (*), door de byzonderſte ſchikking. De mannelyke bloemen maaken zig van hunne ſteeltjes los, altoos onder water, en op deszelfs oppervlakte dryvende, gaan zy, zig aan de zyden der vrouwelyke bloemen openen die onderſteund op ſpierswyze gedraeide ſteeltjes, zig opligten, om de wet der Natuur te volgen, en het ſtuifmeel, dat haar bevrugten zal, te ontvangen.

II. De Eyk, de Ceder, de Cypres, en eenige andere boomen; en onder de planten, het mays, of de Turkſche weyt, de brandnetels, de meloenen, enz. draagen enkele bloemen van de eene en andere ſexe op den zelfden ſtam; ſchoon de bevrugting dier Planten voor mindere toevallen is blootgeſteld, dan die der voorige, om dat elk derzelver haar zelve kan bevrugten zonder tuſchenkomst van andere; zo wordt die bevrugting egter door verſcheide ongunſtige omſtandigheden van het weder menigmalen grootelyks belemmerd, en in veelen wel eens geheel verhinderd, terwyl zy in andere op eene gebrekkige wyze geſchiedt. Dit nadeel is het, dat de geduurige regens, die men zomtyds in February kan hebben, aan de Noteboomen, die, welke in May vallen, aan de Kastanjeboomen, en die van July aan de Turkſche weyt kunnen doen. De Hoveniers trouwen of huwelyken dikwils de bloemen der komkommers en meloenen met elkander, om 'er zig een goed gewas van te verze-

ke-

(*) Ik weet niet, dat deze Plant een Nederduitſchen naam heeft. *Linnæus* brengt ze onder de *Diœcia Diandria*, en geeft 'er deze beſchryving van; *maſc. Spatha bipartita, ſpadix tectus floſculis. Corollæ tripetalæ. femina. ſpatha bifida uniflora. Calix tripartitus ſupra germen ſtyli tres; capſula unilocularis, polyſperma.* LINN.

keren, gelyk *Theophrastus* reeds voor 2000. jaren geleerd heeft, dat men met de Palmboomen doen moest.

III. Maar de meeste planten hebben wezenlyk dubbele bloemen, en bevatten in denzelfden kelk de zaaden, korrels of eytjes die bevrugt moeten worden, en tevens het ſtuifmeel, dat dezelve moet bevrugten. Het vermogen van voortteelen hangt in deze Planten nog van het behulp der menſchen, nog van wind of weder af.

Dog ik ſpoede my om tot eenige byzonderheden te koomen, welke zullen kunnen dienen, om ons te overtuigen, dat wy de wonderen van 't Heel al niet binnen den naauwen kring van onze bevattingen bepaalen, of die gewrogten, waarvan wy de oorzaaken niet ontdekken kunnen, geenzints als onregelmaatig beſchouwen moeten.

Een klein getal boomen en planten met bloemen van beiderleie kunne, laat ter zelfder tyd niet na, om dan eens mannelyke, dan eens vrouwelyke bloemen alleen te draagen. Dit neemt men waar in den Moerbeyen-boom, de Banilles, de Esſchen, het wit Nieskruid, het Melde, (*Atriplex* of *Atriplexum*) het glaskruid, (*Parietarium*, of *Muralium*,) en eenige andere, de zonderlingſte plant van dit ſoort is het *Empetrum*, (*) welke zomtyds niet anders, dan mannelyke bloemen draagt, zomtyds mannelyke en vrouwelyke tevens, maar onderſcheiden, en zomtyds eindelyk de beide kunnen in dezelfde bloemen vereenigt.

De Palm-boom, daar *Labat*, in het IIIde deel zyner reyzen van gewaagt, welke niet naliet dadels te dragen, ſchoon dezelve niet bevrugt was, welke dadels egter als dan niet groeyen of voortteelen konden, moet zekerlyk een wyfjes boom geweest zyn. Dit voorbeeld ondertusſchen van een boom, welke gewasſen draagt, die zonder door een mannelyken boom van 't zelfde ſoort bevrugt te zyn, niet uitbotten, voortteelen, of andere boomen voortbrengen kunnen, maar even als de hoender-eyers, die de treede van den haan ontbeeren, onvrugtbaar zyn, is geenzints het eenigſte van die natuur. Verſcheide waarneemingen, welke aan den Heer *Miller* zyn medegedeeld, hebben dit ſtuk bevestigd. *Ray* hadt een dergelyken gezien, welke door *J. Bauhinus* beſchree-

(*) Ik weet weder niet, dat deze plant een Nederduitſchen naam hebbe. *Hermaphrod. Calix tripartitus. Cor.* 3 *petala. Stam.* 3. *longiſſima ſtigmata* 9. *bacca* 9 *ſperma.*
Maſc. Cal. 3 *partitus*, *Cor.* 3 *petala. Stamina* 9. *longiſſima.*
Femina. Cal. 3. *partitus Cor.* 3. *petala Stigmata* 9. *bacca* 9 *ſperma.*

ſchreeven is. *Jungius* verlangde, dat het geen hy op zommige gezien hadt, welke in hunne jeugd met bloemen zonder vrugten belaaden, naderhand vrugten zonder bloemen droegen, door nadere waarneemingen mogt bevestigd worden. Zyn wensch is vervuld; de Heer *Miller* heeft dikwils moerbeyen-boomen gezien, welke eeniglyk mannetjes waren in hunne jeugd, vervolgens vrouwelyke bloesſem gaven, en oud wordende nooit anders droegen. De Ridder *Kathgel* Keizerlyke Agent te Venetiën heeft dezelfde byzonderheid aan een Mastixboom waargenoomen, en de Proefneemingen van den Heer DU HAMEL, welke wy in ons voorig berigt hebben bygebragt, ſtelt deze zaak buiten allen mogelyken twyffel.

VERSCHEIDEN WAARNEMINGEN VAN (*) BLAAS-BREUKEN.

WY hebben, in een voorgaand ſtukje van onze Letteroefeningen (†), een korte Verhandeling gegeven over de Blaas-breuken. Om te toonen, dat dit ſoort van Breuken, ſchoon niet zo dikwils voorkomende als Darm- of Netbreuken, echter niet zo ongemeen of zeldzaam is, als men in 't gemeen denkt, zullen wy onze Lezers, tegenwoordig, een aanmerklyk getal Waarnemingen van deze Breuken voorhouden; waar uit, te gelyk, een klaarder begrip van deze Breuken zal konnen opgemaakt worden. Zonder van éenigen, welken van vroeger Schryvers, nu en dan, gemeld zyn, te gewagen, zullen wy het geſchrift van denzelfden Heer VERDIER, welk wy ons tot geleide, in de gemelde Verhandeling hebben voorgeſteld, ook nu wederom volgen.

Men heeft dit ſoort van Breuken op drieerleie wyze leeren kennen. 1. Door het openen en beſchouwen van dóode lichaamen; 2. Door verkeerde behandeling van Praktizyns, welke een Blaasbreuk voor een Ettergezwel aanziende, dezelve onvoorzigtiglyk geopend hebben, wanneer men Pis in plaats van Etter zag uitlopen; 3. En eindelyk door een naauwkeurige opmerking van de omſtandigheden, welken zich by dit gebrek voordoen, met betrekking tot de werkingen van de Blaaze, vergeleken met de klagten der Lyders aangaande hun gebrek. De Waarnemingen zelven zullen dit klaarblyklyk aantoonen.

1. *Waar-*

(*) *Herniæ Veſicæ.*
(†) Zie boven bladz. 221-225.

I. *Waarneming.* In het jaar 1742. opende de Heer CURADE, Leerling van den Heer FOUBERT, Heelmeester van het Hospitaal *de la Charité*, het lyk van een man van 75 jaaren, in het hospitaal, na dat hy veelmaalen opſtopping van Water hadt geleden, geſturven; en zag in de ſlinker Liesch een gezwel, 't welk zich tot in den Balzak uitſtrekte. Het was niet zeer verheven, en door het gevoel werdt hy niets gewaar dan eenige zagte en dikke vliezen. De Heer CURADE zag het aan voor een zak van een oude Breuk, waar in eenig gedeelte van het Net was overgebleven. Hy opende het gezwel met gelyke omzichtigheid, als hy in een levend mensch zou gedaan hebben. De bekleedzelen doorgeſneden zynde, ontdekte hy een vliezige zak, welke zich van den Ring drie vingerbreedte nederwaards uitſtrekte. Deze zak geopend zynde, werdt 'er niets in beſloten gevonden. Alleen bleek dat deszelfs holte, door een naauwe opening, gemeenſchap hadt met de holte van den Buik. By nader onderzoek, voornaamlyk, door inſpuiting van water door den Pisweg in de Blaaze, met behulp van een holle Blaaspeilder, bleek ontwyfelbaar, dat de Blaas hier een Breuk gemaakt hadt. De Blaas was zeer groot, het uitgezakte en ingebleven deel te ſamengenomen, bevatteden drie halve Pinten water, Parysſche maat. Het uitgezakte deel was aan den Balzak vastgegroeid.

II. *Waarneming.* In 't jaar 1716 verzogt de Heer VERDIER een van zyne vrienden, die in 't Hospitaal werkte, het onderſte gedeelte van de Spieren van den Buik, en vervolgens de uitwendige deelen der voortteelinge, van een manlyk lichaam af te ſcheiden. Gemelde Heer de Balzak openende, was verwonderd een gedeelte van de Blaaze in dezelve te vinden, welke zich klaar deedt kennen, zo door haare Vleesſchige vezelen, als door het Watervat of de Blaasband (*). En het uitgezakte gedeelte van de Blaaze was door een celagtig weeffel met de naastliggende deelen vastgegroeid.

III. *Waarneming.* 1731. Werdt een bekwaam Heelmeester van Parys geroepen om de Operatie te doen op een gewurgde Breuk; doch hy vondt den Lyder reeds geſturven. Zyne nieuwsgierigheid dreef hem, om de Breuk te onderzoeken. Hy bevondt, dat niet alleen een gedeelte van het gedarmte, maar ook van de Blaaze in het *Scrotum* waren gezakt, en dat het laatstgemelde in zich beſloot vier Steenen, ter grootte van een kleine Hazelnoot. Een vyfde Steen werdt

(*) *Urachus.*

werdt nog gevonden in het gedeelte van de Blaaze, welk in het Bekken was gebleven.

Misvattingen aangaande deze Breuken hebben mede geholpen tot ontdekking van dezelven.

I. *Waarneming.* De Heer GUYON verhaalt, dat een Boer, na verſcheidene maalen bezwaarlyk te hebben konnen wateren, een volkome opſtopping kreeg, waar door de Bilnaad, de Balzak en de regter Liesch opzwollen; hier by kwam een heftige pyn omtrent de Bilnaad, en den Aars. De zwelling in de Liesch geſtadig toenemende, werdt door een Veld-Chirurgyn aangezien voor een Ettergezwel; 't welk hy, wyl hy 'er ſchommeling in voelde, opende. Maar hy ſtond verbaasd, wanneer hy 'er Pis, in plaats van Etter, zag uitkomen. Na den zak te hebben laten ledig lopen, ſloot hy de opening met een dikke ſteekwiek. De Lyder vondt zig niet alleen niet verligt, maar na deze bewerking erger dan hy te voren was geweest. Hierop werdt de Heer GUYON gehaald, die het geval erkende voor een Blaas-breuk, de Pis, door een Katheter in de Blaas te brengen en te houden, zyn gewoonen weg wederom deedt verkrygen, en de gemaakte opening ter genezing bragt.

II. *Waarneming.* Een ander Heelmeester (wiens naam verzwegen wordt) niet kundiger dan de voorgemelde Veld-Chirurgyn, een gezwel in de Liesch van iemant onderzoekende, oordeelde het een verharde Venus-buil te zyn. Hy lei op het zelve verzagtende Pappen en Pleisters; en zyn oogmerk hier mede niet bereikende, een Byt-middel; waar na hy de korst doorſneedt. Maar hy was zeer verwonderd, dat hy een ſteen vondt in den zak welken hy geopend hadt. De geſtadige uitvloeying van Pis door de wonde liet geen twyffel over aangaande de hoedanigheid van het gebrek.

Wy zullen nu eenige Waarnemingen laten volgen, waar in het Gebrek, door deszelfs omſtandigheden, als zo veel eigenaartige kentekenen, is ontdekt, en naar vereisch behandeld geworden.

I. *Waarneming.* Wyle de Heer PETIT, de Vader, werdt geraadpleegd door een man van 47 jaaren, die hem klaagde, dat de regter zyde van zyn Balzak, op de minſte aandrang, welke hy deedt om te wateren, opzwol; en de zwelling toenam naar mate hy ſterker aandrang maakte om te wateren, terwyl de Pis zich niet dan drupsgewyze ontlastte. De Lyder voegde 'er by, dat hy eens den Balzak drukkende en met de handen opligtende, de Pis met verwondering, met een ſtraal hadt zien uitlopen, en den Balzak ontzwellen;

Maar dat hy naderhand bevindende, als zyn Water wat lang in de Blaaze was opgehouden, 't welk meest by nagt plaats hadt, dat hem het gemelde behulpzel geen genoegzaame verligting aanbragt, en hy met eenige pyn waterde, verſcheiden geſtalten van 't lichaam beproefde, en bevondt, dat het liggen op den rug, en opligten van het onderſte der Lendenen hem gemaklyk, en dikwils zeer veel, deeden wateren, zonder genoodzaakt te wezen den Balzak te drukken. Ook betuigde hy verſcheide kleine en ronde ſteenen gevoeld te hebben in het gezwel van den Balzak, welken, zonder moeite, in de Blaaze wederom te rug gingen, en eindelyk door den Pisweg naar buiten kwamen. Op dit berigt oordeelde de Heer PETIT, dat het gezwel van den Balzak een Blaas-breuk ware. De vermindering van het gezwel na ontlasting van Pis, door de drukking geholpen, en de opligting van het onderſte der Lendenen, waar door de Pis gelegenheid gegeven werdt om in de Blaaze te konnen te rug keeren, zonder dat het als dan nodig was den Balzak te drukken, laten zich dus gemaklyk verklaaren.

II. *Waarneming.* Zeker perſoon nam den raad in van den Heer MERY, aangaande een Breuk, welke geoordeeld was een Darmbreuk te wezen. Deze tot aan den Ring te rug gebragt zynde, kon hier niet gehouden worden, door een ſtaalen Band, maar zakte allengs wederom in den Balzak. De kundige Heelmeester eene ſchommeling in het gezwel gevoeld hebbende, verzekerde den Lyder, dat zyn Breuk gemaakt wierdt door de Blaaze, en niet door het gedarmte. Hy riedt hem den Breukband af te laten, op dat het gedeelte van de Blaaze, welk in den Balzak was neergezonken, de vryheid mogt hebben van zich te ontlasten in het gedeelte welk binnen het Bekken was gebleven.

De gemaklykheid, waar mede de Lyder waterde, zo dikwils hy den Balzak drukte, na dat hy den Breukband hadt afgelaten, liet geene twyffel over aangaande de natuur van het gebrek; waar by nog kwam, dat de Pis niet naliet drupswyze te zieperen in het gedeelte van de Blaaze, welk in het *Scrotum* gezakt was, ſchoon de Breukband op zyne plaatſe wierdt gehouden.

III. *Waarneming.* De Heer MAURAIN ſpreekt van eene Blaas-breuk, hem voorgekomen in het jaar 1736. De Lyder, een man van tagtig jaaren, voor twaalf jaaren een val gedaan hebbende van zyn paard, voelde op dat oogenblik, een ſoort van gekraak in den Buik, verzeld van een heftige pyn, en in de ſlinker Liesch kwam een gezwel, 't welk voor

een

een Darm-breuk werdt aangezien. De herſtelling gedaan zynde, verzorgde men hem met een gewoonen Breukband. Maar de Lyder zich hier by ongemaklyk bevindende, verwaarloosde deszelfs gebruik, waar door de Breuk wederom te voorſchyn kwam. Dewyl hy eenige moeilykheid hadt in het wateren, welke verdween als de Breuk wederom was ingebragt, oordeelde men dat dezelve ook gemaakt wierdt door een gedeelte van de Blaaze, welk door den Ring was gezakt. De Lyder, eenige jaaren hier na, met eenige moeite in een rytuig klimmende, werdt wederom een gekraak gewaar, doch veel ſterker, dan het gene hy by zynen eerſten val gevoeld hadt; met veel pyn en zwaarte op de Liesch. En ſchoon hy zynen Band aanhadt, de Breuk kwam weerom. Hy kreeg Koorts, Walging, Hik, en moeilykheid om te wateren. Men poogde de Breuk weer in te brengen, doch te vergeefs; en de toevallen verzwaarden dermaten, dat men tot de Operatie beſloot. Men bevondt toen dat niet het gedarmte alleen, maar ook een gedeelte van de Blaaze in de Breuk was vervat, gelyk men te voren gedagt hadt. Het koud vuur in 't gedarmte, en de vastgroeijing van de Blaaze aan de naastgelegen deelen, waren oorzaak dat men geen van beiden kon binnen brengen. De Lyder ſtierf 's anderen daags na de Operatie. Het lichaam geopend zynde bevondt men den Blaasband van de Blaaze gebroken; welke verbreking waarſchynlyk begonnen was by den eerſten val van den Lyder, en geheel geſcheiden, wanneer hy eenige moeielyke poging deedt, om in een rytuig te klimmen. Op beide deze tyden was hy eenig gekraak gewaar geworden.

IV. *Waarneming.* In het jaar 1749 zag de Heer SUE *de Jong* een geestelyken van omtrent 76 jaaren, die een Breuk, al ſedert vyf jaaren, hadt gedragen. De Breuk maakte in de ſlinker zyde van den Balzak een groote zwelling; doch zonder eenig kwaad toeval. De Heer SUE ziende dat de Breukband, welke hem was aangedaan, de Breuk niet volkomelyk inhieldt, bezorgde hem een anderen. Eenigen tyd hier na werdt de Lyder, wegens eene opſtopping van Water, genoodzaakt het bed te houden. Hy verbeeldde zich den Band nu wel te mogen aflaten. Doch op een tyd, door aandrang om te wateren zich ſchielyk opligtende, voelde hy, op het oogenblik, een zeer heftige pyn op de plaats der Ringen, en de Breuk werdt zeer groot, waar by neiging tot Braking en Hik kwamen. De Heer SUE by den Lyder ontboden, poogde de Breuk te herſtellen, maar vrugteloos.

De Lyder in vierentwintig uuren geen Water geloosd hebbende, bragt de Heelmeester een Katheter in de Blaaze, waar door twee pinten Waters afliepen, en de zwelling merklyk verminderde. Deze omſtandigheid, welke zou hebben doen denken, dat de Darmbreuk van een Blaasbreuk verzeld ware, liet echter eenige twyffeling over, om dat de toevallen bleven duuren. Doch dezen door een tweede ontlasting van Water, welke de Heer SUE bevorderde, door den Balzak op te ligten en te drukken, bedaardzynde, verzekerden hem dat de Blaas een gedeelte maakte van het gezwel. Aanmerklyk was het, dat de Walging en Hik weder kwamen, als 'er een groote mate Pis in de Breuk wierdt opgehouden. Gemelde Heelmeester riedt den Lyder, het Water te doen aflopen door behulp van drukking, zo dra hy merkte dat de zwelling begon grooter te worden, en geen anderen dan een Schortband te dragen, vermids de Breuk niet ingebragt kon worden. En de Lyder dit in acht nemende leefde vervolgens in goede gezondheid.

V. *Waarneming.* In January 1750 kreeg de Heer DE LA PORTE onder het oog een knegt, bynа 70 jaaren oud, die eene opſtopping van Water hadt, gelyk hy te voren, meermaalen hadt gehad. De gemelde Heelmeester vondt op den onderbuik niet zulk eene opryzing van de Blaaze, als gemeenlyk by een groote opvulling van dit deel gezien wordt. Maar in de beide Lieſchen was een zagte zwelling, als een groot hennen ey. Te vergeefs poogde hy deze gezwellen naar binnen te brengen; hy werkte 'er niets door uit, dan dat eenige druppen Pis door den gewoonen weg uitliepen. Dit deedt hem oordeelen dat de gezwellen konden gemaekt zyn door de Blaaze, welkers zydelyke deelen gerekt zynde, door de Ringen waren uitgedrongen. Het inbrengen van een Katheter in de Blaaze, en het bevorderen van de Waterlozing door eenige drukking op de Breuken te maken, bevestigden dit gevoelen. De Lyder werdt den Heer DE LA PORTE onttrokken, en naar het hoſpitaal *de la Charité* gebragt, alwaar hy na eenige dagen overleedt.

VI. *Waarneming.* De Heer LEVRET bragt den Heer VERDIER, eenige jaaren geleden, by eene Vrouw van veertig jaaren, aan een Buik-Waterzugt kwynende. Aan het bovenſte van de Dye, van voren, zag men een gezwel, 't welk minder of meer groot was, naar dat de Lyderes in langen tyd al of niet gewaterd hadt. Deze omſtandigheid gaf gelegenheid om te denken, dat het gezwel veroorzaakt wierdt door een gedeelte van de Blaaze, 't welk door de Dye-boog

was

was uitgeſlipt. En men werdt hier in bevestigd door de ſchuinte van den Pisweg, welke men ontdekte, by het inbrengen van een holle pyp, deze weg keerde zich eenigzins naar de regter zyde, zynde door de Blaaze, welke zich aan deez' zyde bevondt, derwaards henen getrokken.

VII. *Waarneming.* Een jonge Juffrouw klaagde den Heer SIMON en LEVRET, in 't jaar 1751, dat zy zedert haar laatſte zwangerheid was geplaagd geweest van geſtadige perſingen om te Wateren, zo dat zy haar Water bezwaarlyk kon ophouden, en aan elke zyde in de Liesch een gezwel hadt, 't welk op de minſte drukking verdween, en niet grooter was dan een Duiv-ey. Men oordeelde dat deze gezwellen twee Blaas-breuken waren, en het eenigſte middel, om de Lyderes te verligten, zou zyn het aandoen van een Breukband, om dezelven, ingebragt zynde, tegen te houden. Dit werkſtellig gemaakt zynde, vondt zich deze Juffrouw verligt, en door den band te blyven dragen was zy van haar ongemak bevryd.

VIII. *Waarneming.* Wy zullen hier nog twee gevallen byvoegen van Blaas-breuken in Vrouwen, ter zyden de Scheede uitgezakt, en dan oordeelen aan ons voorſtel genoeg gedaan te hebben. Een arme Vrouw vyf maanden zwanger zynde, vroeg den Heer MERY om raad, over moeilykheid in 't wateren, en pyn onder het zelve. Hy ontdekte tusſchen de Vrouwlykheid en den Aars, een weinig op zyde, een gezwel, grooter dan een Hen-Ey. Dewyl zich eenige druppen Pis door den Pisweg ontlieten, op een zagte drukking van het gezwel, oordeelde gemelde Heer, dat het gemaakt wierdt door een gedeelte van de Blaaze; welke door drukking van de Baarmoeder belet werdt zich te konnen ontlasten, niet tegenſtaande alle poging welke deze Vrouw hier toe aanwendde. Hy twyfelde niet dat het een Blaasbreuk ware, om dat het gezwel, als men 'er op drukte, ten eenenmaale verdween, en al de Pis welke 'er in vervat was, door de gewoone weg uitliep.

IX. *Waarneming.* De Heer CURADE *de Vader* verhaalt, dat hy geroepen zynde over eene Juffrouw van drie-en-twintig jaaren, en zes maanden zwanger, by de zelve bevondt een gezwel aan de Bilnaad, een weinig ter zyde, 't welk toenam in grootte als de Lyderes op de been was; en zy hadt in lang niet konnen wateren. Dit gezwel, zegt de gemelde Heelmeester, ſcheen alleen gedekt te zyn door de Huid, welke haar natuurlyke kleur hadt behouden. Het was zagt, zonder pyn, en op de aanraking voelde men ſchom-

meling in het zelve, het verdween op de minſte drukking, en het kwam weerom, zo dra men afliet van drukken. Als het zagtelyk gedrukt werdt, voelde de Lyderes alleen eenigen drang om te wateren; maar ſterker gedrukt wordende, liepen eenige druppen Pis, door den gewoonen weg naar buiten. Deze omſtandigheden deden den Heer CURADE beſluiten, dat dit gezwel gemaakt wierdt door een gedeelte van de Blaaze, welke, door de Baarmoeder gedrukt, neergezakt was tusſchen de Schede en den Regten darm. Deze Breuk verdween na de Verlosſing, en openbaarde zich niet wederom dan op het einde van een tweede zwangerheid. De Chirurgyn het gedeelte van de Blaaze, welk het gezwel maakte, door drukking op het zelve, ontledigd hebbende, ſteunde hy het door druk doeken en een bekwaamen band.

ZONDERLINGE GENEEZING VAN EEN STEEN IN DE NIER. (*).

DE volgende Brief is ons zo aanmerklyk voorgekoomen, dat wy denzelven onze Vaderlandſche Leezers wel hebben willen mededeelen. Het Middel tegen den Steen, hier in voorgeſteld, is van een gemaklyke bereiding, en veel minder onſmaaklyk, dan het welk op den naam van Juffr. Stephens is aangepreezen. Of de uitſlag van het gebruik van dit Middel altyd zo gelukkig zal zyn als in den Schryver van deezen Brief, zal door meerdere Proeven alleen beſlist moeten worden: één enkele ondervinding is te weinig om 'er ſtaat op te maaken. Zie hier den voornaamen inhoud van den Brief.

Het is, geloove ik, 12 of 14 jaaren, wanneer ik eerst eenige pyn, ongemaklykheid en zwaarte, in myn ſlinker Nier, gevoelde, welke geſtadig vermeerderde, en my met veel verdriet deedt leeven. Dewyl my bekend was, dat de Middelen van Juffrouw Stephens, in eenige zodanige gevallen, met nut waren genomen, gebruikte ik dezelven eenige jaaren, en bevondt my veel verligt en beter, zo lang ik ze gebruikte; maar als ik het gebruik eenigen tyd naliet, verviel ik altyd wederom in dezelfde ongemaklykheden. Ik liet dan dezelven geheel achter, en beproefde verſcheiden andere dingen, welken my aangeraaden werden, en vondt doorgaans met het begin van eenig nieuw Middel, verligting;

(*) *Gentlem. Magaz.* Jun. 1761. pag. 261.

ting; maar zo ras liet ik het niet eenigen tyd achter, of myn voorgaande kwellingen kwamen weerom. Het is nu meer dan een jaar, dat ik van alle deze Middelen heb afgezien, en toevlugt genomen tot *Limoenſap* en *water*, met een weinig *ſuiker* voor myn gewoone drank. Ik heb dit, met eenige tusſchenpoozingen, omtrent een jaar aangehouden, gebruikende twee of drie, en ſomtyds in heet weder, vier Limoenen op een dag; en bevinde my van tyd te tyd gemaklyker, zo dat ik in verſcheiden maanden naauwlyks eenig ongemak in myn Nier gevoeld hebbe. Omtrent zes weeken geleden had ik een ſterken aandrang om te wateren, en ik loosde een ſoort van Geley, 't welk my, by onderzoek, toeſcheen te wezen het lym, welk waarſchynlyk, de vaste deelen van een ſteen ſamenhegt.

Het is, meene ik, het algemeen gevoelen van onze Geneesheeren, dat een ſteen in 's menſchen lichaam beſta uit aardagtige deelen, met een kleine maate vast zout en lucht; welken te ſamen verbonden worden door een ſlym of lymagtige ſtoffe; en dat de middelen uit Loogzouten beſtaande, gelyk de zeep en kalk, deze lym doen ſmelten, waar door de aardagtige deelen van de overigen afgeſcheiden worden, en ongevoelig weg raaken: maar dat zuure middelen de aardagtige enz. deelen van den ſteen ontbinden, doch het lym onaangeroerd laaten. Dr. LOBB toont ons, in zyne Verhandeling over de Middelen welken den ſteen doen ſmelten, door Proeven, dat Limoenſap een ſteen kan zagt maaken, en zelfs doen ſmelten.

Ik danke God, dat ik nu gemaklyk en volkomen wel ben; en ben zeer verheugd, dat ik verlost ben van een Steen, welke my, veele jaaren lang, zo veel ongemaks heeft aangedaan; en welke, indien ik mag oordeelen uit de grootte van den brok ſlym, welke ik geloosd hebbe, geloove zo groot zal geweest zyn als een dikke Spaanſche Noot.

Het Middel welk ik gebruikte, was my aangenaam en ſmaaklyk, vooral in de Zomer. Ik drukte gemeenlyk een groote Limoen uit in wat meer dan een half pint zoet Water, en maakte het zoet naar mynen ſmaak; en als ik wat zwak was, of het my wat koud in de Maag viel, deedt ik 'er een weinig wyn by. Het heeft my nooit krimping in 't gedarmte gemaakt, 't welk de Limoenen by ſommigen wel bevonden worden te doen, voor hoedanigen dit Middel niet dienſtig is.

Dr. LOBB geeft by gelegenheid van deeze bekendmaking, de volgende aanmerkingen (*). In het jaar 1738 zogt

(*) *Gentl. Magaz.* August. pag. 354.

zogt ik, door het neemen van veele Proeven, te ontdekken of het gene wy tot ſpyzen gebruiken, eenig vermogen heeft om den Steen te doen ſmelten; en bevond dat veelen zulk eene hoedanigheid hadden; en dat deeze voornaamlyk krachtig is in het ſap van Limoenen. Dit ſap doet ſtukken van Marmer, Albaster enz. op een verwonderlyke wyze ſmelten, waar van elk de Proeve gemaklyk kan neemen. Men legt een ſtuk Marmer of Albast in een glas, en giet 'er ſap van Limoenen op, tot dat het 'er een duim of meer boven ſta; en men zal een groote menigte Luchtbellen naar boven zien koomen, 't welk veele uuren zal voortgaan, en de ſtukken ſteen zullen verdeeld worden in een wit fyn poeder.

De uitwerking van deeze Proeven, zegt de *Doctor*, verheugde my; dit ſap, dagt ik nu, zal een krachtig middel zyn tegen den Steen. Eenige kleine menſchen-Steentjes en brokken van grooteren verkreegen hebbende, handelde ik 'er mede als in de voorgaande Proeven, maar vondt my niet weinig bedrogen, want ik zag geene Luchtbellen uit de Steentjes opkoomen. Ik lietze veele dagen in het ſap van Limoenen ſtaan, en bezag ze daaglyks, maar zonder eenige verandering in de gedaante van de Steenen of het Limoenſap te konnen bemerken. Maar, als ik 'er het Limoenſap had afgegooten, en de Steentjes met myne vingers aanraakte, lieten zy zich als een zagte lil voelen; het welk bewyst dat de vereeniging van de ſamenſtellende deelen ontbonden ware, en te gelyk, dat de Lucht niet één van de ſamenſtellende deelen zy der ſteenen, welken in het menſchelyk lichaam gemaakt worden, gelyk van Marmer, Albast enz, welker tusſchenruimten ongemeen veel Luchts in houden (*). Deeze ontdekking van eene eigenſchap in het Limoenſap om den Steen te doen ſmelten, deedt myne blydſchap in my herleeven.

In het beloop van myne Proeven heb ik bevonden, zegt de Heer LOBB, dat goede ontbindende Middelen niet allerhande ſoort van menſchen-Steenen doen ſmelten; hierom moeten de Lyders die Steen hebben, gebruik maaken van verſcheidenerhande ontbindmiddelen, zo in ſpyze en drank, als de overige levenswyze; en hy meent voor zich zelve veel nut gehad te hebben van koffie te drinken.

(*) De Heer HALES heeft uit een Menſchen-Steen, $\frac{1}{4}$ van een cubieck duim groot, door distilleering, 516 cubick duimen veerkrachtige Lucht doen voortkoomen. *Veget. Stat.* pag. 194.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENSTÆN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 283.

BEDAGTZAAMHEID EN OPMERKING.

HEt is reeds van overlang een voornaam geſchilſtuk geweest onder de Zedekundige Schryvers, op welke Deugden wy ons voor al behooren toe te leggen, of welke zedelyke geſchiktheden ons allereerst eige te maaken? Veelen zyn van gedagte geweest, dat, naardien onze verpligtingen aan de Godheid zekerlyk de allereerſte en grootſte zyn, en boven alle andere verpligtingen van wat natuur geoordeeld moeten worden, zo ook de gevoelens van Eerbied, Erkentenis, en Godsvrugt jegens den goedertierneñ Vader van het Menſchdom, allereerst ſtand behooren te grypen in onze harten, en alle andere Deugden en deugdzaame neigingen voor te gaan. Anderen hebben geoordeeld, dat wy met het aankweeken der gezellige Hartstogten en Deugden beginnen moesten, om dat wy, in onze dagelykſche verkeering en handelingen, een onmiddelyker betrekking tot onze Medemenſchen hebben; Terwyl anderen eindelyk op zommige byzondere Pligten zyn gevallen, en dezelve derwyze voor alle de overigen aangedrongen hebben, dat 'er naauwelyks ééne Deugd of Pligt in de geheele Zedekunde is aan te wyzen, welke niet, door dezen of geenen, als het beginzel van alle anderen, en de bron om zo te ſpreeken, van een heiligen en Godsdienſtigen Levenswandel is opgegeeven, daar allerleie volmaaktheden en loffelyke hoedanigheden, als van zelve, uit voortvloeijen, en daar wy ons gevolgelyk boven al op bevlytigen moeten.

Maar dit geheele ſtuk koomt my eerder een aartige en nieuwsgierige vraag, dan een onderwerp van veel belang voor; Want alle de deugden en deugdzaame neigingen, alle de voorſchriften en Pligten van den Godsdienst zyn onderling zo naauw verbonden en aan elkanderen verknogt, dat het niet wel mogelyk zy te bevatten, hoe wy ons, met

allen ernst en getrouwheid, op ééne of eenige derzelver uitleggen zouden, zonder een deugdzaam voorneemen in het algemeen, en gevolgelyk, zonder eene hartelyke zugt, om ook alle andere bekende wetten van het Opperwezen te betragten, of, met andere woorden, ons zelven eener naauwgezette deugdsbetragting te bevlytigen.

Ja gewisselyk! Met een opregt gemoed, gedeeltelyk deugdzaam zynde, zullen wy het geheel poogen te worden; en eene waare Godsvrugt zal ons aanzetten om altoos en in alles godvrugtig te leeven: Want byaldien wy het Opperwezen, waarlyk lief hebben, welk het allervolmaaktst voorbeeld van alle bedenkelyke volmaaktheden is, hoe is het ons dan moogelyk, om die volmaaktheden zonder verwondering en eerbied te beschouwen, en derhalven eene edele volgzugt in onzen boezem aan te kweeken, om ons zelve zo veel moogelyk daar aan gelyk te maaken, en ons te vercieren met die hoedanigheden, die het zo beminlyk in onze oogen maaken? Hoe kunnen wy onzen aandagt, met eenigen troost en genoegen, op zulk een zuiver en heilig Wezen vestigen, ten zy onze eige harten zuiver, welmeenend en deugdzaam zyn? ten zy wy ons ontslagen vinden van die woeste en ongeregelde driften, welke ons ongeschikt maaken, voor zyne genaderyke tegenwoordigheid en gunst? En hoe zoude wyders eene waare Godsvrugt niet vergezeld gaan van eene hartelyke zugt voor het heil en voordeel onzer Medemenschen? Het besluit, dat een der heilige Schryvers ten dezen opzigte maakt, is volkomen wettig: „ Indien wy onzen Broeder niet lief hebben, wien wy gezien hebben, hoe zullen wy God lief hebben, wien wy niet gezien hebben ". En op dezelfde wyze eindelyk, als dit eene waare en ongeveinsde liefde jegens onze Medemenschen voortbrengt, zo moet 'er ook eene algemeene zuiverheid des harten, eene algemeene maatiging van alle onze driften uit geboren, en wy byzonderlyk hier door geleid worden, om die hartstogten wel te breidelen, welke ons, door den Alwyzen Maaker, ter bevordering van ons eige vermaak of nut zyn ingeschaapen. Want zo wy dezen den losfen teugel vierden, en onze eige belangens alleen betragtten, zo zoude ons dit noodwendig tot zulk eene Levenswyze en daaden brengen, waar door de Liefde des Naasten ten uitersten benadeeld zoude worden, en zouden wy wel haast worden aangezet om ons belang, ten koste van anderen, te bevorderen.

Wil men de Liefde des Naasten als het eerste beginsel van

van een heiligen Levenswandel beſchouwen, de zelfde aanmerking, welke wy ſtraks gemaakt hebben, dat namelyk alle deugden en pligten met elkanderen verbonden zyn, koomt ook hier wederom te pas. Waare Liefde tot onzen Evenmenſch moet gewisſelyk eene ongeveinsde Godsvrugt voortbrengen; want zo wy het welzyn van anderen opregtelyk ter harte neemen, hoe zouden wy niet blaaken van een edel liefdevuur jegens Hem, die dezelve naar zyn Beeld en Gelykenis gemaakt, en ons de Liefde tot malkander als de hoofdwet van allen Godsdienst heeft voorgeſchreeven? zo wy het geluk onzer Medemenſchen zoeken, hoe zouden wy den bron van alle geluk en zaligheid, waar uit hun heil en 't onze even eens moet voortvloeijen, met onverſchillige oogen beſchouwen kunnen.

En zo wy de Deugd beſchouwen als eigenlyk in regtvaardigheid, en een gedrag naar de betrekkingen der dingen ingerigt, beſtaande, het koomt alles weder in het zelfde middelpunt te ſaamen, niets immers is redelyker, niets koomt met de betrekkingen der dingen beter overeen, dan dat wy God beminnen, eeren, en dienen, dat is te zeggen, alle de wetten, welke Hy ons door de ſtemme der Natuur, der Rede, of in zyn Woord heeft voorgeſchreeven, heilig en naauwkeurig onderhouden; gelyk het aan den anderen kant, onmoogelyk is, dat wy de betrekkingen der dingen, dat wy de wetten van regtmaatigheid en waarheid immermeer verbreeken of verwaarloozen kunnen, zonder of onze Medemenſchen onbillyk, althans liefdeloos te behandelen, of ons zelve in een poel van jammer en elenden neêr te ſtorten.

Als wy eindelyk de Deugd, naar de eerſte en oorſpronkelyke betekenis van 't woord, neemen voor eene dapperheid der Ziele, voor eene ſterkte des Gemoeds, wat beginzels, wat dringredenen kunnen 'er dan gevonden worden, die ons tegen alle de verzoekingen der wereld, en de verleidingen onzer blinde driften beſtand kunnen maaken, dan eene diepe eerbied voor, eene nederige onderwerping aan den wil van het Aanbiddelyk Opperwezen, en eene blaakende zugt, om het belang onzer Medemenſchen, naar onze vermogens, grootmoedig te bevorderen?

Maar ſchoon wy dus erkennen en zelfs beweeren, dat 'er zulk een natuurlyk verband zy, tuſſchen alle ſoorten van Deugd, (als ik my dus mag uitdrukken,) dat het naauwelyks mogelyk is te begrypen, dat het één zou kunnen beſtaan, zonder dat 'er het ander ook, in meer of minder trap, gevonden wordt, zo is het egter in eene Verhandeling van

Zedekunde onvermydelyk noodig, om één of ander beginzel van Deugd den voorrang te geeven, om dat men, met dit ééne, een aanvang van het geheel moet maaken, en niet met allen tevens kan beginnen; En ten dien einde koomt het my voor, dat het geen, daar we ons, in een deugdzaamen Levenswandel, allereerst op hebben toe te leggen, is, een Geest van *Bedagtzaamheid* en ernstige *Opmerking* aan te kweeken.

Men zal zig misschien verwonderen, dat wy *Bedagtzaamheid* en *Opmerking* als Hoofd-deugden aanpryzen, en ik moet erkennen, dat dezelve, in den eersten opslag, niet zo beminlyk schynen, als de gezellige Deugden, en Pligten van edelmoedigheid en menschen-liefde. Edog als wy op de gewigtige gevolgen, die hier uit geboren worden, onzydig agt geeven, zullen wy wel ras bemerken, dat dezelve een onderscheiden rang onder de verscheidene takken der Deugd verdienen.

Wy hebben te voren reeds de noodzaakelykheid van eene rype overweeging en ernstige opmerking, eer wy ons tót een deugdzaamen Levens-wandel bepaalen, aangetoond, en, ter zelfder tyd, doen zien, dat, na het neemen onzer eerste besluiten des aangaande, eene aanhoudend overleg vereischt wierdt, om een geregeld Plan voor ons volgend gedrag te maaken. Maar nu, om voordeel van dit alles te hebben, ziet men ligtlyk, dat 'er eene geduurige oplettenheid, dat 'er een Geest van *Bedagtzaamheid* en *Opmerking* noodig is, om ons zelven, niet slegts ons Godvrugtig voorneemen telkens te errinneren, maar ook de gemaakte schikkingen, wegens ons gedrag, geduurig in het oog te houden.

Ontelbaare gevallen koomen ons daarenboven, in den dagelykschen loop van 't leven, voor, waarin de algemeene regels, die wy ons zelven hebben voorgeschreeven, niet duidelyk genoeg zyn, om ons naar te rigten, en waar in wy derhalven, tot dien Geest van Opmerking en Bedagtzaamheid, toevlugt moeten neemen, om te overleggen, wat ons te doen of te vermyden sta? en waar in wy het ons zelven ligtlyk eeuwig beklaagen zullen, zo wy blind en onbedagtzaam te werke gaan. —— De geduurige veranderingen ook, welke in onze omstandigheden voorvallen, vorderen geduurig onderzoek, opmerking, en vernieuwde voorneemens; Ja de beste beginzels, de ernstigste voorneemens kunnen ons nadeelig worden, byaldien wy dit alleen verwaarloozen van telkens, op nieuws, te onderzoeken, in hoe verre dezelve, in den tegenwoordigen staat van zaaken,

al

al of niet te paſſe koomen, en in hoe verre men thans beginzels en voorſchriften van eene gansch verſchillenden aart moet volgen? Nog eens? Die oplettenheid is op ieder oogenblik noodzaakelyk, en buiten deze zal de Godsvrugt wel ras in eene dwaaze Bygeloovigheid, of blinde Geestdryvery, Edelmoedigheid en Menſchenliefde in een laf en ongeregeld mededoogen ontaarden; de zugt voor regt en billykheid ons ſtreng en ongezellig maaken, en dapperheid in 't eind tot woede of eene heldhaftige dolheid overſlaan.

Het is byna overtollig, dat men de redelykheid en voordeelen, welke die Geest van overdenking, en die heblyke bedagtzaamheid aanbrengt, breedvoerig aanwyze. Buiten dit immers mag men zeggen, dat de Mensch zig op den zelfden voet ſtelle met het domme vee, dat hy blindelings, en by den tast handele in dingen, waar toe zyn Maaker hem 't verſtand geſchonken hadt, en zig zelven moedwillig aan allerleie gevaaren en elenden bloot ſtelle. En zo wy in eene of andere byzonderheid al eens naar wensch in onze onderneeming ſlaagen, dit egter kan ons weinig voldoening of vermaak verſchaffen, als wy bedenken, dat dit geluk enkel toevallig is, en dat 'er onze eige opmerking of overleg geen het minſte deel in hebben, terwyl, door die zelfde oorzaak en bedenking, de wrangheid der ongelukken, die we ons zelven dus dwaasfelyk op den halze haalen, merkelyk wordt aangezet. Maar betragten we onzen pligt in dezen, gaan we als verſtandige Menſchen, met goed overleg en bedagten raade, ſteeds te werk, dit moet ons goed geluk niet ſlegts te zoeter en aangenaamer maaken, maar kan ook in alle wederwaardigheden de kragtigſte troost verſtrekken, door de liefelyke overdenking, dat we ons best gedaan, en alle voorzorgen, en bedagtzaamheid gebezigd hebben, welke men van redelyke Schepzelen, met rede, mag verwagten.

Het is inderdaad niet alleen noodzaakelyk, dat wy ons zelven dikwils tot eene bedagtzaame overweeging van onzen toeſtand, voorneemens en handelingen zetten, maar dat wy ons zulk eene overdenkende Zielsgeſteldheid geheellyk eige maaken, en dezelve onophoudelyk volgen; want, zo wy die noodige bedagtzaamheid en ernst ſlegts één oogenblik verzuimen, zo kan dit één oogenblik ons noodlottig worden, en in zo naare rampen en onheilen ten opzigte inzonderheid van onze zedelyke geſteldheid, ſtorten, dat alle de naarſtigheid, welke wy in 't vervolg gebruiken, naauwelyks in ſtaat zal wezen, om dit kwaad te herſtellen.

Laat ons dan ſteeds zorgvuldig op onze hoede zyn tegen alles, dat onzen aandagt, zelfs voor zo kort een tyd, kan aftrekken van het geen onophoudelyk de hoofdbezigheid van ons leven behoort te wezen; Laat ons bedenken, dat enkele Lugthartigheid van geſtel zelfs misdaadig wordt, zo dra dezelve ons belet deugdzaam te zyn, of verhindert een genoegzaamen voortgang in dit allergewigtigst werk te maaken; Maar laaten we ons inzonderheid wagten voor allerleie ongeregelde Driften, bedenkende, dat, waar de Hartstogten den meester ſpeelen, de rede zwygt of wykt; Laat geene uiterlyke voorwerpen ons derhalven immer zo ſterk treffen, geene Drift voor eenige genieting ons zo verre vervoeren, dat wy daar door buiten ſtaat geraaken zouden, om 'er onzen aandagt af te trekken, of in ons zelven te treeden, om onzen toeſtand en handelingen te beſchouwen, en met de wetten van Godsdienst en Rede te vergelyken.

Nimmer kunnen wy zodanige voortgangen maaken in de kennis of beoeffening der Deugd, dat wy geene verdere bedagtzaamheid en opmerking meer noodig zouden hebben. Het is daarentegen ten uiterſten nuttig, het is zelfs menigmaal noodzaakelyk, om zodanige waarheden, daar wy reeds genoeg van overtuigd zyn, in onze gedagten te herroepen, en ſteeds levendig voor den Geest te houden, terwyl wy onze kundigheden in alle andere nuttige zaaken geduurig uitbreiden, en onze overtuiging geſtaag op wisſer gronden vestigen moeten. Ten dien einde moeten wy niet ſlegts ons eigen verſtand en rede gebruiken, maar ook toevlugt neemen tot alle andere hulpmiddelen, die voor handen zyn, en inzonderheid ons voordeel doen met de onderregtingen die wy van onze vrienden bekomen, of die wy uit nuttige boeken haalen kunnen; Onze Geest wordt doorgaans door veelerleie vooroordeelen beneveld, die ons in menigvuldige dwaalingen ſtorten; Dit is eene algemeene waarheid, welke de ervarenis aan alle menſchen leert, welke wy zelve dikwils ondervonden hebben, en die ons gevolgelyk met een diepen indruk van onze feilbaarheid vervullen, en aanzetten moet, om tegen alle oorzaaken, welke ons van de waarheid verwyderen kunnen, zorgvuldig te waaken, en alle moogelyke poogingen, ter verligting van onzen Geest, en ter verbetering onzer denkbeelden, aan te wenden. En zo de zugt voor waarheid, zo eene loffelyke begeerte om ons verſtand en oordeel te volmaaken, zig eenmaal meester van onze harten heeft gemaakt, zullen wy altoos voorwerpen

t'over

t'over vinden, waar omtrent wy onzen weetlust met zo veel vermaak, als voordeel, te werke kunnen ſtellen, om dat zy tevens aangenaam, en van het hoogſte belang zyn.

Maar ons eige gedrag behoort altoos het voornaam en byzonder voorwerp onzer aandagt en opmerking te wezen; wy moeten ons zelven dikwerf afvraagen, hoe wel wy onze kennis beleefd, en ons zelven naar onze overtuiging, gedraagen hebben. Een der oude Wysgeeren vorderde van zyne Leerlingen, dat zy nooit één dag ſluiten zouden, zonder dat zy, voor zig te bedde te begeeven, zig op het allernaauwkeurigst alles errinnerden, wat zy op denzelven byzonderlyk gedagt, geſprooken, en voornaamelyk verrigt, of met één woord, hoe zy denzelven beſteed hadden; en de ſtandvastige onderhouding van zulk een regel kan niet misſen van ons merkelyke vorderingen, in het werk der Deugd, te doen maaken, onze voorzigtigheid te vermeerderen, de oorzaaken onzer afdwaalingen voor te koomen, onze Zedelyke ongeſteldheden aan onze eige onbenevelde oogen bloot te leggen, ons zelve te doen kennen, voor alle verzoekingen en gevaaren te leeren wagten, en dus den hoogſten top van Zedelyke volmaaktheid te beklimmen, daar onze redelyke Natuur voor geſchikt en vatbaar is.

Der menſchen Geest is altoos werkzaam, en moet altoos eenig voorwerp van bezigheid en overdenking hebben. Maar waarom deze zugt dan niet ten nutte gewend? en denzelven tot wezenlyke bezigheden, tot waardige beſpiegelingen bepaald? Wat moogelyke verſchooning kan iemand inbrengen, dat hy zulk een edel, zulk een verheve wezen als zyne redelyke Ziel onophoudelyk met beuzelingen paeit, dat hy niets anders bedoelt, dan zig zelven te verdooven of te ontvlieden, zynen kostelyken tyd te dooden, en het dierbaarst geſchenk, 't welk de Opperſte Goedheid hem geſchonken heeft, nutteloos te ſpillen! Hoe zal een verſtandig Mensch, hoe zal iemand, die zyn hoogst belang en eeuwig geluk wysſelyk ter harte neemt, niet veel eer beſluiten, om alle de kostelyke oogenblikken zyns kortſtondigen levens, met alle bedenkelyke zuinigheid en overleg, te beſteeden, en zig te gewennen, om, voor een dwaas en kinderagtig, een wezenlyk vermaak, te zoeken, in plaats van ſpel en tydkorting, nuttige voorwerpen te betragten, en in plaats eindelyk van God, en zig zelven te ontvlieden, zig, met een gerust geweeten, en vrolyk harte, onophoudelyk in zyne nabyheid te verlustigen.

EENIGE BYZONDERHEDEN WEGENS SENEGAL.

getrokken uit de

Histoire Naturelle du Senegal, *avec la Relation abregée d'un voyage, fait en ce Païs pendant les années* 1749——1753. *par* MR. ADANSON. *Correspondant de l'Academie Royale des Sciences.*

„ IK gevoelde, zegt onze Schryver, reeds in myne vroege „ jeugd, eene ſterke zugt voor de Natuurkunde en Natuur„ lyke Historie, en gaf my hier geheellyk aan over". De Kruidkunde was byzonderlyk de weetenſchap, welke hem in den beginne boven andere bezig hieldt. Ten dien einde woonde hy de openbaare Leſſen der Heeren de JUSSIEU in den Tuin des Konings naarſtig by; En na meer dan zes jaaren lang alle moogelyke vrugt uit hunne onderregtingen getrokken te hebben, ſtelde hy het voorneemen, dat hy reeds van overlang gekoesterd hadt, om namelyk zyne kundigheden door buitenlandſche Reizen te volmaaken, eindelyk te werk, als by zig zelven overtuigd, dat hy, door het bezigtigen van andere Waereld-deelen, aan Europa eenige nuttige kundigheden in deze gewigtige weetenſchap zou kunnen mededeelen; En 't was met deze inzigten en overtuiging, dat de Heer ADANSON zig te *Oriënt* ſcheep begaf, om naar dat gedeelte van Africa, dat onder de Even-Nagts-Lyn legt, te ſtevenen. Ik zal geen verſlag geeven wegens alle de byzonderheden zyner Reize; Ik kan egter niet voorby, om my een oogenblik by de Viſchery van 't Eiland *Teneriffa* op te houden. Als de nagt is gekoomen, en de zee ſtil is, voorzien zig de bewooners van dit Eiland van flambouwen, en verſpreiden zig met hunne Canoes langs de geheele Reede, een uur in 't rond. Als zy al vaarende zulke plaatſen eindelyk aantreffen, die hen voorkoomen, de Viſchrykſte te wezen, en daar zy derhalven goed vinden hun geluk te beproeven, blyven zy leggen, en houden hunne flambouwen derwyze over 't water, dat 'er de viſch door vermaakt en gelokt wordt, zonder de al te ſterke flikkering te vreezen. Zo dra zy eene genoegzaame menigte viſch by elkander zien, werpen zy het net, dat zy ſchielyk te rug haalen, en in hunne Canoes uitſtorten; beginnende ſtraks daar op weder met hunne flambouwen te ligten, om andere viſch te lokken, en vervolgens het net te werpen, het geen zy zo lang herhaalen, tot dat zy hunnen voorraad bekoomen, of genoegzaame vragt gekreegen hebben.

Gelyk

Gelyk de Heer *Adanſon* op eene gunſtige wyze bekend was by den *Directeur-Generaal* der Franſche West-Indiën, den Heer *De la Brue*, en deze hem alle moogelyk vermaak poogde te doen, zo kreeg hy hier door eene wenſchelyke gelegenheid, om zyne oogmerken te bereiken. Hy hadt eene onbelemmerde vryheid van zig Landwaards in te begeeven, alles, dat hy goed vondt, te onderzoeken, en de voortbrengzels van 't Gewest op te neemen. Gemelde Heer bezorgde hem een Canoe, eenige Zwarten, om hem te geleiden, en een Tolk, om zig te doen verſtaan. Na eene moeijelyke Reize door boſchen, ſtruwellen, dorre en brandende woeſtynen, en over verſcheide Rivieren, kwam onze Schryver eindelyk al jaagende, en Kruiden zoekende in het gehugt SOR; Hy vondt 'er het Hoofd, wien de Negers *Borom-Dek*, of Dorp-meester noemen; Dit was een man van omtrent vyftig jaaren, met een witten baard, en gryze hairen; Hy zat op den grond, onder het lommer van een boom, die voor zyn hut ſtondt, en was, onder 't rooken van een pypje, bezig wat te kouten met zyne vrienden. Zo dra hy den Heer *Adanſon* vernam, ſtondt hy op, gaf hem driemaalen de hand, dezelve telkenmaalen tegen zyn voorhoofd, en vervolgens op zyn borst leggende, onder een driemaal herhaald vraagen, *hoe hy voer;* het welk onze Schryver naderhand vernam, de gewoone wyze van groeten hier te Lande te zyn. Vervolgens liet hy een matje ſpreiden, waar op hy den vreemdeling verzogt te gaan zitten, plaatſende zig zelven op een der tippen of uiterſte punten, zonder dat men hem door eenige verzoeken of noodigingen beweegen konde, om 'er een grooter gedeelte van te beſlaan, of zig meer naar 't midden te begeeven. Dit is een bewys van eerbied, 't welk de Zwarten den Europeaanen, als die zy verre boven zig beſchouwen, gemeenlyk toonen. De Vrouwen van het Opperhoofd, kwamen een oogenblik daar na met haare kinderen, om ook haare eerbiedigheid aan den Vreemdeling te betuigen, en bragten hem eenige koppen melk, terwyl het middag-maal vervaardigd wierdt. De kinderen van beiderleie kunne, zelfs die reeds negen of tien jaaren oud waren, liepen geheel naakt. Men zou moogelyk vermoeden, dat de meisjes zig deswegen in het byzyn van een Vreemdeling geſchaamd zouden hebben. „ Maar niets, dat 'er naar geleek, was 'er in dezelve te be„ ſpeuren; men mogt zo digt by haar koomen, als men „ wilde, men mogt ze aanraaken, ſtryken, kittelen, men „ zag nog beginzels van ſchaamte, nog van wellust; Eene

„ ongedwonge vryheid, eene natuurlyke en onbelemmerde „ houding maakten haar ſteeds bekoorlyk ". Dit is zekerlyk eene opmerkelyke byzonderheid, en even vreemd moet het, dunkt my, voorkoomen, dat men „ kinderen, die pas „ een half jaar oud waren, reeds aan zig zelven overliet, en „ deze gemeenlyk al begonden te loopen. Werwaards, ver„ volgt de Heer *Adanſon*, ik myne oogen wendde in dee„ zen bekoorlyken oord, 't was alles behaagelyk, en al „ wat zig aan myn gezigt voordeedt, ſchetſte my den aller„ volmaaktſten ſtaat der zuivere Natuur. Eene verrukke„ lyke eenzaamheid, die allerwegen in aangenaame lands„ douwen uitzag; de bevallige gelegenheid der hutten, „ die hier en daar in 't veld ſtonden, en altoos van hemel„ hooge boomen omvangen waren; de wellustige ledigheid „ der Negers, die onder 't lieffelyk lommer lagen uitge„ ſtrekt; de rust en vergenoeging, die op hunne wezens „ waren afgebeeld; de eenvoudigheid hunner kledy; de „ onnozelheid hunner vermaaken; de zuiverheid hunner „ Zeden, alles bragt my het denkbeeld der eerſte wereld „ in gedagten, en ik verbeeldde my, by onze Voor-ouders „ in het Paradys te zyn ". Met deze beſpiegelingen hieldt zig onze Schryver bezig, toen men hem kwam aandienen, dat het middag-maal wierdt opgedischt. Het Opperhoofd, zyne kinderen en eenige goede Vrienden zaten met de beenen kruislings over elkander, op den grond, rondom een grooten houten bak met *Couscous*, zynde een ſoort van *Bouilli*, die met honig gemaakt wordt. Het Opperhoofd liet onzen Schryver by zig zitten, en begon te eeten, ſteekende zyn hand in den ſchotel, en neemende een hand vol vleesch en ſop, dat hy verder met zyne vingers rolde en kneedde, en dus naar zyn mond bragt, by gebrek van lepels of vorken, als waar van zy 't gebruik niet kennen. Hy verzogt zyn vreemden gast hem rustig na te volgen, 't welk deze deedt, maar de kost zeer laf en ſmaakeloos vindende, ſchielyk afhieldt, 't geen egter niet belettede, dat de ſchotel in een oogenblik leedig was. In dit ééne geregt beſtondt het gansch onthaal, en de maaltyd geëindigd zynde, boodt een jong ſlavinnetje gansch naakt, aan elk der gasten, de een na de andere een kom water aan, daar elk uit dronk, en 'er daar op zyne hand, die hem voor lepel gediend hadt, in afwiesch. Men wilde onzen Schryver op een Bal houden, dat men voorhadt dien dag te geeven. Maar dewyl het reeds laat was, nam hy affcheid van 't Opperhoofd, die hem door zyne Muſicanten meer dan twee hon-

honderd ſchreeden wyd deedt geleiden, daar zig eene menigte jonge Lieden byvoegden, die op 't geluid der trommen voor en om hem danſten. Dit onthaal gaf hem een zeer gunſtig denkbeeld wegens het karakter dier volkeren, en hy beſloot, zig nog al verder Landwaards in te begeeven. Ik zal eenige byzonderheden mededeelen, welke hem in die verſcheide kleine reisjes voorkwamen.

De Heer *Adanſon* op zekeren tyd het Land der *Maringoins* gaande bezien, zo wierden alle de kleine kinderen, die nog nooit een Blanken gezien hadden, bang voôr hem, liepen ylings weg, en zogten een wykplaats tusſchen de beenen hunner moeders. Eerlang egter wierden zy wat gemeenzaamer, waagden het om hem te naderen, en wel haast wierdt hy van een troep kinderen van beiderleie kunne, die door de nieuwsgierigheid om hem te zien, herwaards ſaamen vloeiden, omringd. De ééne vattede zyne klederen; andere bekeeken en bevoelden zyn linnen. Zommigen hielden zig met zyn hoed, en veelen met zyn hoofd-hair, dat hy in een hairzak droeg, bezig. Allen ſtonden zy over zulk lang hair, als 't geen zy aan de ſlaapen van zyn hoofd, en boven zyne ooren zagen, ten uiterſten verwonderd. Hy gaf eenigen zyn goud-beurs te bekyken, welke zy meenden vol Tabak te zyn, wegens de gelykheid, die zy 'er tusſchen vonden, met een klein lederę zakje, dat zy met Tabak gevuld, voor op hunne borst draagen. Maar om hen nog meer te verraſſen, zo maakte de Heer *Adanſon* zyn hair-zak los, en nam dien weg, waar op zy met de uiterſte verbaasdheid zyn hair tot op zyn middel toe zagen nedervallen. Hy gaf ze vryheid, om het zelve met hunne handen te betasten, en van naby te bekyken; en zy ſloegen van verbaasdheid in de handen, toen zy duidelyk zagen, dat dit lange hair wezenlyk aan het hoofd vast zat.

De Heer *Adanſon* zag in den omtrek van dit Land, een groot ſoort van doornagtig *kruidje roer my niet*, by de Negers *Guerackiao*, dat is te zeggen, *goeden dag* geheeten. Men geeft dien naam aan de Plant, om dat, als men dezelve aanraakt, of 'er digt by ſpreekt, zy haare bladeren aanſtonds vallen laat, als wate het, om den byſtanders te groeten, goeden dag te wenſchen, en te betuigen, dat zy gevoelig is voor de beleefdheid, die men haar bewyst.

Geduurende het verblyf van onzen Schryver te *Podor*, aan de oevers van de Rivier *de Niger*, was hy oog-getuige van eene vertooning, welke verdient aangehaald te worden. Men hadt op dit Comptoir, ſints twee jaaren, een paar

Struis-

Struis-vogels onderhouden en gevoed, welke, ſchoon nog jong, egter byna zo groot waren, als of zy hunnen vollen wasdom hadden. Zy waren zo tam, dat 'er de kinderen mede ſpeelden, en dat eindelyk twee jonge Negers waagden, om op den grootſten dier twee vogelen te gaan zitten. De vogel gevoelde zo dra dien last niet op zyn rug, of hy zettede het uit al zyne magt op 't loopen, en voerde hen, met eene verbaazende ſnelheid, verſcheide maalen het Dorp om, zonder dat het moogelyk was, om denzelven op eenige andere wyze te ſtuiten, dan door den weg, dien hy langs kwam, toe te ſtoppen. Om de kragt dier vogels te beproeven, zettede men een volwasſen en vry zwaaren Neger op den kleinſten derzelver, en twee andere Negers van gelyke geſtalte op den grootſten. Die last ſcheen hen beide niet te zwaar; zy droegen denzelven zonder het minſte teken van ongemak. Eerst begonden zy zagtelyk te draaven, vervolgens, toen men ze een weinig hadt aangezet, ſpreiden zy hunne korte vlerken uit, als of zy zig van den wind bedienen wilden, en namen zulk een ſnellen loop, dat zy geen grond ſcheenen te roeren, en zekerlyk de beste Engelſche Paarden zeer verre agter zig gelaaten zouden hebben; Zy zouden het naar alle waarſchynlykheid tegen deze op den duur niet kunnen uithouden, maar het ongetwyffeld in ſpoed zeer verre van dezelve winnen. Van hoe veel dienst en nuttig gebruik zou dit Dier dan kunnen worden, als men middel wist te vinden, om het zelve te temmen en te onderwyzen als de Paarden.

Op de *Magdalene-Eilanden* en in andere Streeken van *Senegal* vindt men een Boom, wien de Inwooners in hun taal *Aapen-Brood* noemen, en wiens verbaazende dikte onze opmerking ten hoogſten verdient, onze Schryver vondt 'er, van BEN naar *Caap Verde* gaande, twee op zynen weg, waar van hy beſloot met een touw naauwkeuriglyk den omtrek te meeten. Hy bevondt dien des eenen Booms zes en zeventig, dien des anderen zeven en zeventig voeten groot te zyn, dat is te zeggen, dat deze beide Boomen een middellyn van meer dan vyf-en-twintig voeten hadden, of, gelyk de Land-Lieden ſpreeken, meer dan vyf-en-twintig voeten over 't kruis dik waren. Hunne hoogte was niet veel meer dan van zestig voeten. Van boven uit den ſtam ſchooten verſcheide takken, waar van zig zommigen Horizontaal of naar den Gezigt-einder uitſtrekten, maar aan derzelver uit-einde, door hunne natuurlyke zwaarte nederbuigende, den grond veelal raakten. Deze rigting hadden byzon-

zonderlyk de grootſte Takken, en dezelve waren vyf-en-vyftig voeten en meer lang. Elk derzelver zoude in Europa een zeer grooten boom hebben uitgemaakt; en alle dezelve te ſaamen ſcheenen eerder een geheel bosch, dan eene enkele boom te zyn. Een Wortel, welke genoegzaam geheel ontbloot was door den ſtroom eener nabygelege Rivier, vertoonde zig honderd en tien voeten lang, zonder dat gedeelte mede in aanmerking te neemen, 't welk nog in den grond was, en zig, als men de fynſte hairwortels mede rekent, moogelyk nog eens zo verre zal hebben uitgeſtrekt. Het is onbegrypelyk, dat de beſchryving dier boomen verzuimd zy door hen, die ons de Historie van *Senegal* gegeeven hebben, en dat zo veel te meer, om dat 'er geen Boom bekender is in 't Land, dan deze. Onze Schryver heeft 'er verſcheidene aangetroffen, daar veele Europeaanen hunne naamen op geſneeden hadden, met het jaargetal daar by. Hy las op zommigen naamen in de vyftiende, op anderen in de zestiende eeuwen geſneeden. Die Letters waren thans een half voet en meer in de lengte opgegroeid, maar zy vertoonden zig niet zeer wyd of gaapende, waar uit men op goeden grond ſchynt te mogen beſluiten, dat deze naamen op de boomen zyn geſneeden, na dat dezelve bykans hunne dikte reeds bekoomen hadden, en dat zy derhalven toen, wel verre van jeugdig, reeds zeer oud moeten zyn geweest; Het welk des te minder vreemd zal voorkoomen, als men in aanmerking neemt, dat deze Boomen, gelyk zy de grootſte zyn des werelds, zo ook, naar alle waarſchynlykheid, van alle andere, die op de Aarde zyn, het langst groeijen en leeven, en de oudſte worden kunnen.

Men zamelt in de Rivier de *Niger*, zes of zeven mylen van haaren mond, de Oesters van de Boomen in, gelyk men dezelve elders van de Rotſen haalt. Het verbazende, het ongeloofelyke dat hier in is, zal aanſtonds op houden, zo dra men de zaak nader zal verklaard en opgehelderd hebben. De wortels der Boomen, die langs de Oevers der Rivier ſtaan, worden, door de geduurige ſchuuring van het water, veelal van aarde ontbloot, terwyl de takken der Boomen zelve in het water hangen. Die ſchuuring van het water, welke door den ſtroom der Rivier reeds ſterk genoeg was, wordt nog vermeerderd door de Ebbe en Vloed der Zee, welke zig tot zeer wyd in de Rivier doet gevoelen, zo dat het water in dezelve tot zes of zeven mylen bykans de zoutheid van zeewater behoudt. De Oesters nu met den vloed de Rivier opgevoerd, hegten zig aan de ontbloote wortels, of

of aan de takken der boomen die in 't water hangen, en teelen daar voort. Als nu het water tegen het einde der Ebbe op zyn laagst is, kan men dezelve in groote menigte zien, en op eene zeer gemaklyke wyze vangen. De Negers hebben geene de minſte moeite om ze te bekoomen. Zy hakken ten dien einde den tak of wortel daar zy aan zitten, ſlegts af; dus krygen zy 'er dikwils honderd te gelyk, en als 'er verſcheide takken by malkander hangen, maakt dit zomtyds een *Bouquet* van Oesters, daar een man genoeg aan te draagen heeft

Men zou niet ligt vermoeden, dat zulk een veragtelyk ongedierte, als de Sprinkhaanen, den Mensch tot voedzel verſtrekken kan. Het is egter eene zekere zaak, dat verſcheide volkeren van *Africa* dit voedzel nuttigen. Zy hebben zelfs verſcheide manieren van het te bereiden. Zommigen ſtampen ze, en maaken 'er eene *Bouilli* van met melk. Anderen braaden ze alleenlyk op koolen, en vinden 'er veel lekkerny in.

Het is naauwelyks te beſeffen, wat yſelyke wanorders dit allerſchadelykſt ongedierte aan de landeryën van *Senegal* veroorzaake. Onze Schryver verhaalt, dat hy op zekeren morgen de lugt eensklaps als door eene dikke wolk verdonkerd zag. De oorzaak dier ſchielyke duisternis was eene verbaazende menigte Sprinkhaanen, die omtrent tien of twaalf roeden boven de oppervlakte der aarde vloogen, en een omtrek van verſcheide mylen lands bedekten; die wolk wierdt door een vry ſterken Westen wind aangevoerd. Dezelve liep den geheelen voormiddag door de naby gelegen Landen rond, en men geloofde dat eene tegenſtrydige wind het ongedierte weder zeewaards voerde, en in dezelve nederſtortte. Zy voerden de verwoesting allerwegen, daar zy trokken, mede, en na alle de gewaſſen, vrugten, en bladeren der Boomen verſlonden te hebben, tastten zy den ſchors derzelver aan. Het Riet zelfs, daar de hutten der Inboorlingen mede gedekt waren, hoe dor en droog, was niet vry voor hunnen aanval. De Heer *Adanſon* ving 'er verſcheidene, waar van hy 'er zommigen in zyn Kabinet bewaart. Eene zeer opmerkelyke byzonderheid vertoonde zig ondertuſſchen in dit geval, die wy vooral niet ſtilzwygende behooren voorby te gaan; Te weeten, dat de bladeren der Boomen, welke door dit ongedierte waren afgegeeten, zig door eene verbaazende vrugtbaarheid, en grooten overvloed van ſappen, ſtraks na 't ongeval wederom herſtelden, en de Boomen, binnen vier dagen, na dat zy kaal geſchoo-

ſchooren waren, zig weder tamelyk groen vertoonden, en weinig tekens lieten zien van den fellen aanval, dien zy hadden moeten lyden.

In den omtrek van het Eiland van *Goeree* hebben de Zee, en de visch, die men 'er in vangt, eene zeer byzondere eigenſchap; laat ons den Heer *Adanſon* zelven verſlag zyner waarneemingen, ten dezen opzigte, laaten doen. „ Ik had „ in myn kamer, zegt hy, allerwegen Vlootjes vol met „ Zeewater ſtaan, daar ik levendige visſchen in hieldt, „ welk des nagts een ligt even als dat van *Phosphorus* van „ zig gaven. De bokaalen, die met ſchelpen ſtonden, de „ visſchen zelfs, die op myn tafel lagen uitgeſtrekt, gaven „ allen een dergelyk ligt van zig. Alle deze ligten te ſaamen flikkerende, en op verſcheide ſtukken die in myn „ kamer waren, op de muuren zelve gevangen en te rug „ gekaatst, verdubbelden door deze weêrſtraaling het ſchynzel zelve der lichtende lighaamen, en ſcheenen myn kamer in vuur en vlam te zetten. Ik wil wel bekennen, „ dat, toen ik wakker wordende, die wonderlyke vertooning voor de eerſte reize zag, ik 'er ten uiterſten van „ verſchrikte, en door eene angſtige vrees bevangen wierdt. „ Ik begreep egter wel haast, wat het was, ik wierdt allengs gemeenzaamer met dit gezigt, en had 'er geene „ aandoening meer van, dan die van vermaak, om zo zeldzaame en fraaije vertooning te bekyken. Fraai zal men „ dezelve inderdaad met my gereedelyk noemen, zo dra ik „ 'er nog bygevoegd hebbe, dat ieder Visch derwyze ſchitterde, dat hy zyne natuurlyke gedaante naauwkeuriglyk „ behieldt, en zig alleenlyk met alle zyne trekken glaazig „ en vuurig vertoonde. Op dezelfde wyze was het ook „ met de ſchelpen gelegen, en in het algemeen met alle de „ voortbrengzels der Zee, die ik op myn kamer had. De „ Vlootjes zelve, die vol Zeewater ſtonden, vertoonden „ zig als brandende ovens. De Zee, als dezelve verbolgen „ was, en hol ging, gaf my even het zelfde gezigt in 't „ groot. Haare hemel-hooge golven vertoonden zig niet „ anders, dan als brandende bergen, of liever als bergen „ van enkel vuur; Dit maakte eene verbaazende uitwerking „ op mynen geest en zintuigen; En dat zo veel te meer, „ om dat ik van alle vreeze voor dit verſchynzel ten eenemaalen vry, my geheellyk aan eene aangenaame verwondering konde overgeeven ".

De Inwooners van *Senegal* hebben zo veel eerbied voor de Slangen, dat zy dezelve onverhinderd laaten kruipen, groei-

groeijen, en zelfs tot in hunne hutten voortteelen, ſchoon dit ongedierte menigmaalen hunne kuikens op eet, en zomtyds niet ſchroomt by hen te bed te koomen. Op zekeren dag, dat de Heer *Adanſon* met het *Opperhoofd* en zyne *Familie* op een Matje zat, in 't midden van het Dorp *Sor*, kwam een Adder, na dat dezelve eerst rondom het ganſche gezelſchap was gekroopen, tot hem in het byzonder naderen; Die gemeenzaamheid mishaagde hem, en om dezelve af te ſnyden, en 'er de gevolgen van voor te koomen, vattede hy een ſtok, en ſloeg den Adder op den kop, dat hy ſtorf, of ten minſten in zwym lag. Ieder een vloog ylings op, roepende en ſchreeuwende, als of hy een moord begaan hadt; men ſpreide zig van elkander af, men vlugtte, even als of het grootſte ongeluk aan het Dorp was overgekoomen, of dat de vyand in het zelve was. De zaak wierdt ernſtig, men begon elkander op te hitſen, en 't zou gewisſelyk van zeer nadeelige gevolgen voor onzen Reiziger geweest zyn, byaldien het Opperhoofd, dat een verſtandig man was, hier niet tuſchen beiden was gekoomen, en zig van zyn gezag bediend hadt, om het oproer te ſtillen.

Men vindt in het zoete water van *den Niger* den Visch, dien de Franſchen *Trembleur* noemen, en by ons gemeenlyk *Torpedo*, of *Beef-Aal* heet, om dat dezelve die zonderlinge eigenſchap heeft, om eene pynlyke trilling te verwekken in de leden der geenen, welke dezen Visch of onmiddelyk met de hand, of met eene yzere roede, of zelfs een harden ſtok aanraaken. De uitwerking verſchilt weinig van die der *Elektricaale* ſchok in de Leidſche Proefneemingen. Zy deelt zig ook mede door het enkel aanraaken met een ſtok of yzere roede, van vyf of zes voeten lang, en de beweeging of trilling is zo ſterk, dat men alles, wat men in de handen heeft, daar uit laat vallen, gelyk onze Reiziger dit verſcheide maalen, dat hy 'er de Proef van nam, ondervonden heeft. Het lighaam van dien Visch is rond, zonder ſchubben, en glibberig als dat van eene Aal, maar veel dikker, naar evenredigheid der grootte of lengte. Het vleesch, ſchoon vry goed van ſmaak, is in 't gebruik egter niet even gezond, voor allerleie ſoort van menſchen.

Eene andere byzonderheid van de Rivier de *Niger* is de *Pellikaan*, anders genaamd, de *Groot-ſtrot*, die even als de Zwaanen, deftig op het water, om zo te ſpreeken, wandelt. Dit zyn buiten den Struis, de grootſte Vogels van het Land. Zy hebben onder hun bek, die omtrent anderhalf voet lang is, een zak, daar omtrent twee-en-twintig Paryſche pinten

water

water in kunnen. De dienst, welken zy van dezen zak hebben, is enkel voor de Visschery. Het is een soort van fuik of werpnet, zo als men het beschouwen wil, welke de natuur aan deze Dieren heeft gegeven, om in hunne groote behoeftens te voorzien, en middelen van bestaan te verschaffen. Zy kon dit middel van onderhoud aan geen Dier gegeeven hebben, het welk 'er zig beter van wist te bedienen; en men kan zeggen, dat deze Vogels de Visschery volmaakt wel verstaan. Zy zwemmen gemeenlyk op ondieptens in gezelschap en by troepen saamen; en maaken, als zy aan 't visschen zullen tyen, eerst een grooten kring, dien zy vervolgens, met naar 't middelpunt te zwemmen, steeds naauwer en naauwer maaken, om dus de Visch, welke in dezen omtrek is, als in een drom by elkander te jaagen, en door de beweeging hunner pooten te houden. Als zy oordeelen, een genoegzaamen voorraad binnen dien kreits te hebben, ploffen zy hunnen langen grooten bek, geheellyk open, met eene verbaazende snelheid in het water, en sluiten denzelven even schielyk weder toe, op gelyke wyze als een Visscher zyn werp-net op 't onverwagtst in 't water werpende, en weder na zig trekkende, de Visch daar tusschen in besluit. Om het water, dat zy tevens in hun zak gekreegen hebben, gemaklyk weder te loozen, houden zy hun bek slegts een weinig op zyde, openen denzelven eventjes, en laaten dus al het water schoon uitlopen. De Visch blyft dus droog in hunnen zak, zy gaan 'er mede te land, en eeten dezelve daar op hun gemak vreedzaam op.

Wy zullen de byzonderheden, welke wy voorhadden van *Senegal* te melden, besluiten met een woord te zeggen, van een Festyn of Bal, dat de aanzienlykſten daar van tyd tot tyd geeven, en alwaar de Heeren van den eerſten rang met hunne Paarden koomen dansen. Niets is vermaakelyker, dan deze moedige Dieren voor een oogenblik hunne drift te zien afleggen, of liever wysselyk matigen, om zich naar de order van het Feest te schikken, en op de maat te dansen, zy ligten hunne voeten geregeld op, en slaan lugtig en in Cadans op de aarde. Alle de beweegingen, die zy maaken, stemmen met het geluit en den toon der Instrumenten volmaaktelyk over een, en niets, eindelyk, gelykt meer naar eene geregelde en wel uitgevoerde dans, dan hun getrippel. Het schynt, dat het Feest voor hen is ingesteld, zo veel deel neemen zy in 't zelve, zo veele moeite geeven zy zig, om 't zelve wel te doen gelukken, en zo gevoelig zyn zy voor

de Toejuichingen, die zy deswegens ontfangen. De Ridders zelve ondertusſchen zyn het voornaamelyk, waaraan men dit vermaak te danken heeft; zy geleiden hunne Paarden; zy beſtieren dezelve, en doen ze alles nabootſen, wat zy door derzelver beweging en houding voor hebben te vertoonen. Dan eens een Gevegt, dan eene Worſteling, dan een Jagt, een Dans of iets anders van dezen aart. Het is als Ooggetuige, dat de Heer *Adanſon* hier van ſpreekt.

Dog om niet langwylig te worden, moeten wy met denzelven eindelyk te rugge keeren. Hy is vier agtereenvolgende jaaren in dit Land geweest; geduurende welke hy zyn tyd gewoonlyk tusſchen de Planten, de Diëren en de Schelpen verdeelde. Hy wierdt op het laatst van eene ziekte aangetast, die waarſchynlyk door het ſteeken der zonne veroorzaakt was geworden, en waaraan hy dagt te ſterven; hy ontſnapte het egter, maar was verpligt te vertrekken, toen hy nog op verre na niet volkoomen herſteld was. Van alle de Schepen, welke uit Vrankryk aan de Kust gekoomen waren, was 'er nog maar één voor handen; de andere waren reeds te rug gekeerd. Schoon nog zwak, vondt hy egter goed, om zig deze gelegenheid niet te laaten ontſlippen, maar zig daar op te begeeven, en vertrok met het zelve, van de Reede van *Senegal* den 6 September 1753. De Reis was lang en gevaarlyk, en het was eerst den 4 January des volgenden Jaars, dat hy in de Haven van *Brest* aankwam; van waar hy vyf weeken daarna naar *Parys* vertrok. Zyn eerſte werk was hier, om alle de aanmerkingen en waarneemingen die hy op zyne geheele Reis gemaakt hadt, in eene zekere order te ſchikken; en dewyl hy bedoelde, om eene volleedige natuurlyke Historie te geeven, wilde hy eerst met de Schelpen beginnen. „ Ik had nog eene andere rede, zegt hy, welke „ my deedt beſluiten, om aan deze de voorkeur te geeven, „ omdat dezelve tot hier toe meest verwaarloosd waren. Ik „ durf zeggen, dat ik in dit Stuk mynen Lezer zeer veele „ nieuwe zaaken zal voordraagen enz": Men moet ook erkennen, dat hy 't ſtuk zeer wel uitgevoerd, en een goed gebruik gemaakt heeft van de vrugtbaarheid welke de zee van *Senegal* ten dezen opzigte zo gunſtig onderſcheidt; en dat veele keurlyke zaaken, in een goeden ſtyl beſchreeven, en zedig voorgeſteld, dit werk een grooten luister byzetten.

DE VEROORDEELING VAN JEAN CALAS, OP DE ONZINNIGE WOEDE VAN HET BYGELOOF.

EEne verzameling van uitgegeevene Franſche geſchriften, met betrekking tot den Regtshandel van *Toulouſe* in 't veroordeelen van *Jean Calas*; (*) ons ter hand gekomen zynde, zo heeft het ons, dezelve doorbladerd hebbende, niet onnut geſcheenen, daar uit den Lezer een beknopt eenvoudig berigt van dit voorval mede te deelen. Het zelve kan ons tot een aanmerkelyk ſtaal verſtrekken van den verſchrikkelyken invloed, die de Geestdryvery en 't Bygeloof, zelfs in onze dagen, en onder eene anderszins beſchaafde Natie, op der menſchen gemoederen heeft. We zullen vooraf het Huisgezin van *Calas*, dat de droevige gevolgen hier van ondervindt, kortlyk beſchryven.

Jean Calas, een Koopman te *Toulouſe*, aldaar, van voor omtrent veertig jaaren woonagtig, was, gelyk zyne Vaders, den Protestantſchen Godsdienst toegedaan; voor 't overige een getrouw Onderdaan van den Koning, en een welmeenend Burger van zyn Vaderland. Hy huwde in 't jaar 1731 met *Anne-Roſe Cabibel*, gebooren uit *Refugies* in England, van 's Moeders Grootmoeders zyde vermaagſchapt, aan een der doorlugtigſte huizen van de Provintie Languedoc. Uit dit huwelyk waaren zes kinderen voortgeſprooten. *Marc-Antoine Calas*, *Jean Pierre Calas*, *Louis Calas*, die reeds voor eenigen tyd den Katholyken Godsdienst omhelsd had, *Louis Donat Calas*, die een Koopman is, en twee Dogters *Anne-Roſe* en *Anne Calas*. In dit Huisgezin was een bejaard Meisje, *Jeannette*, dat zedert dertig jaaren aldaar gediend en de kinderen opgevoed had. Dit meisje was bekend van wegen haare aankleeving aan

(*) Deeze verzameling behelst de volgende ſtukken. *Mémoires a conſulter, & Conſultation pour la Dame Anne-Roſe Cabibel, veuve Calas, & pour ſes Enfans. Mémoire pour Dame Anne-Roſe Cabibel, veuve du Sieur Jean Calas, Marchand a Toulouſe; Louis & Louis-Donat Calas leurs fils; & Anne-Roſe & Anne Calas leurs filles, Demandeurs en caſſation d'un Arrêt du Parlement de Toulouſe du 9 Mars 1762. Extrait d'une Lettre de la Dame veuve Calas. Lettre de Donat Calas. Mémoire de Donat Calas, pour ſon Pere, ſa Mere, & ſon Frere. Declaration de Pierre Calas. Un Ecrit hiſtorique de cette affaire, auquel on a joint le recit d'une ſemblable arrivée il y'a quelques tems en Angleterre, dans laquelle néanmoins les Accuſés innocens n'ont pas ſuccombé. Lettre de M. de Voltaire a M. d'Alembert, pour ſervir de ſuite aux Mémoires des Calas.*

aan den Katholyken Godsdienst, en voorbeeldige Godsvrugt; ook had zy zeer veel toegebragt tot de zogenaamde bekeering van *Louis Calas*. De Ouders, die hunnen Zoon *Louis* nooit hebben zoeken te mishandelen, om zyne verandering, hebben zig ook jegens dit Meisje, niettegenstaande dat geval, altoos wel gedraagen, en 't zelve in hunnen dienst gehouden; tot geen onduidelyk bewys, dat zy zich door geen redeloozen yver voor den Godsdienst lieten vervoeren (*).

Marc-Antoine Calas, de oudste Zoon, (wiens character en omstandigheden hier byzonder aanmerking vereisschen,) had voorheen ten oogmerk gehad Advocaat te worden; maar 't was hem niet mogelyk geweest dit doelwit te bereiken, uit hoofde dat hy niet had konnen besluiten meineedig te weezen, ter verkryginge van het daar toe vereischte *certificaat van Catholiciteit*. Dit had hem het oog doen wenden op den Koophandel; doch de omstandigheden van zynen Vader lieten niet toe, dat dezelve hem deel gave in zyne Negotie; en de laatere poogingen van *Marc-Antoine*, om eene compagnieschap aan te gaan met een Koopman van *Alais*, mislukten. Het eene en 't andere stortte deezen Jongeling, nu reeds den ouderdom van 28 jaaren bereikt hebbende, van een mymerend humeur en zwaarmoedigen inborst zynde, in een harttreffend verdriet en bittere kwelling des geestes. Hy tragtte dit menigwerf te verzetten, door zich in zynen ledigen tyd aan *Divertissementen* over te geeven; inzonderheid vermaakte hy zich veelal 's avonds met speelen op 't Billard, daar hy niet zelden zyne geringe geltsomme in de waagschaal stelde en verloor; dat hem nu en dan wel eens blootstelde voor de regtmaatige bestraffingen zynes Vaders; welk alles zyn hartzeer verdubbelde. In zodanig eene gesteldheid bevond zich *Marc-Antoine*, toen hy op eene treurenswaardige wyze het leven eindigde, dat de rampzaligste gevolgen voor zyne Familie met zich gesleept heeft, naar uitwyzen van 't volgende verhaal.

Een zeer deftig jong Heer, *François-Alexandre Gaubert de Lavaysse*, den 13 October 1761, toevallig aan 't huis van den

(*) Toen de Heer *de Lamote*, Raadsheer in 't Parlement, de afzweering van *Louis Calas* aan den Vader bekend maakte was de taal van dien Vader; *ik keur de bekeering van mynen Zoon goed, indien ze oprecht zy; de consciencien te willen dwingen dient nimmer dan alleen om volkomene Huichelaars te maaken, die eindelyk geen Godsdienst in 't gebeel hebben.*

den Heer *Calas* gekomen zynde, zo ſtaan de Vader *Calas*, en deszelfs twee Zoonen, *Marc-Antoine* en *Jean Pierre*, met veel vriendlykheid, op 't ſterkſte aan, dat hy t'avond met hun den maaltyd zal houden. De jonge Heer laat zich eindelyk overhaalen, en gaat vervolgens met *Jean Pierre* ten huize uit, om na paarden te zien; alzo hy van zins was, om den volgenden dag na *Caraman* te gaan, alwaar zyn Vader zich diestyds bevond. De oude Heer zendt intuſſchen *Marc-Antoine* uit om *Louizen* voor *Ecus* te zoeken; en deeze, in ſtede van zynen Vader het geld terſtond te brengen, gaat na 't Billard: men weet dat hy aldaar eenige partyen betaald heeft, en dat het ontvangene geld vervolgens niet by hem gevonden is; doch wat ook hier van verder zy: 't is zeker, dat hy t'huis gekomen zynde, voor dat men aan den maaltyd ging, zeer ſomber en mymerende in een armſtoel heeft gezeten; waar op men egter, als zulks van hem wel gewoon zynde, diestyds geen byzondere agt geſlaagen heeft. —— Middelerwyl komt de Heer *Lavaysſe* met *Jean Pierre* ook weder te rug; en men ſchikt zich wel dra, naar de gewoonte van 't Huis, omtrent zeven uuren ter tafel; aan welke zich vervoegen Vader en Moeder *Calas*, de twee Zoonen *Marc-Antoine* en *Jean Pierre*, (*) en hun gemeene Vriend *Lavaysſe*.

Marc-Antoine nuttigt weinig ſpys, ſtaat voor de anderen op, en gaat in de keuken, naast aan de eetzaal: de Dienſtmaagd hem ziende, vraagt, *zyt gy koud Myn Heer*? en hy, vinnig antwoordende, *in tegendeel ik brand*, vliegt na beneden; De Dienſtmaagd vermoedt 'er niet kwaads uit, als zulks aan zyn humeur toeſchryvende; en in de eetzaal baart zyn vertrek geen argwaan, nadien men vooronderſtelt, dat hy, naar gewoonte, nog na 't Billard gegaan is. Men blyft derhalven ongeſtoort aan tafel, en, den maaltyd geëindigd zynde, begeeven Vader en Moeder *Calas*, met hunnen Zoon *Jean Pierre* en Vriend *Lavaysſe*, zich in 't naaste vertrek, daar ze den overigen tyd al koutende doorbrengen, en *Jean Pierre*, in een armſtoel zittende, door den ſlaap bevangen wordt.

De Heer *Lavaysſe*, omtrent quartier voor tien uuren, zyn affcheidt willende neemen, zo doet men *Jean Pierre* ontwaaken; deeze neemt Licht, en gaat met zynen Vriend na beneden, om hem uit te geleiden. Beneden in den gang komen-

(*) De twee andere Zoonen woonden buitens huis, en de twee jonge Juffers waaren toen by één haarer kennisſen gelogeerd.

mende; zien zy de deur van den winkel open; zy gaan 'er in, maar, Hemel! wat vertoont zich voor hunne oogen! 't is *Marc-Antoine*, hangende in de deur van den winkel na 't pakhuis. Ter dood ontroerd ſnellen ze na den gang, vliegen den trap op, en ſchreeuwen met misbaar tot Vader *Calas*, die op 't geroep na beneden komt. De Moeder vertoont zich ook wel dra; doch *Lavayſe* houdt haar tegen, en dwingt haar weder in de kamer te treeden. Hy ſpoedt zich voorts na een Chirurgyn; vindt hem niet t'huis; vraagt na den knegt *Gorce*; men beduidt hem dat hy in een nabuurig huis is; hy loopt derwaards; maar deeze, door *Jean Pierre* waargenomen zynde, was reeds in 't huis van *Calas*. De oude Heer had intuſſchen vooraf, met *Jean Pierre* het ligchaam afgenomen, en 't zelve den ſtrop van den hals gedaan, ook was de Moeder, niet langer wederhouden zynde, beneden gekomen, naa dat de Meid, die ze gelast had te verneemen wat 'er gaans waare, niet wederkeerde. Wat een yſelyk gezigt voor eene tedere Moeder! Zy ſchreit en gilt op dit ſchouwtooneel; haare tederheid doet haar nog bedagt zyn op middelen; zy legt haaren Zoon in den ſchoot, en tragt hem te doen herleeven, door hem *liqueurs* in den hals te gieten: ydele poogingen! *Marc-Antoine* is niet meer dan een zielloos lyk! De Chirurgyns knegt, terwyl gekomen zynde, verklaart, naa een behoorlyk onderzoek, dat het lichaam koud genoeg is, om te oordeelen, dat het ten minſte reeds twee uuren zielloos geweest is: het was toen omtrent tien uuren, en derhalven zal *Marc-Antoine* omtrent acht uuren geſtorven zyn, kort naa dat hy van tafel gegaan is.

De eerſte aandoeningen der natuure eenigzins bedaard zynde, begint men de zaak te overweegen. Is *Marc-Antoine* door iemand, die zich in huis verſtooken heeft, om hals gebragt? geen omſtandigheden begunſtigen dit denkbeeld. Heeft hy zich zelven het leven benomen? alle tekens leiden de Familie tot die gedagten: zyn kleed ligt opgevouwen in 't comptoir; zyn hair hangt in orde; geen droppel bloeds vertoont zich op het hembd; geen teken van ſlaan of ſtooten is aan 't lichaam te beſpeuren. Wat nu gedaan? De Vader oordeelt niet beter te konnen doen, dan dit verſchrikkelyke geheim, zo 't mogelyk zy, in eene eeuwige vergetelheid te begraaven, dies neemt *Lavayſe* op zich, na 't Geregt te gaan, en te verzorgen 't geen noodig is, om de vryheid te verkrygen, van den overleedenen op morgen ter aarde te mogen beſtellen; 't geen de Proteſtanten van het Geregt moeten

ten verzoeken. Het Geregt komt in gevolg hier van, om na den dooden te verneemen; men doet het gebruikelyke onderzoek, als in een gewoon toeval, en alles ſchikt zich ten goede.

De Regenten ſtaan zo oogenbliklyk het huis te verlaaten; maar ziet, het geſchreeuw van een onbekenden, *Marc-Antoine ſtond de Kettery af te zweeren*, brengt het gepeupel, dat door al 't voorgaande voor 't huis vergaderd was, in beweeging. Men hoort dat geſchreeuw, en een ander uit den hoop is ſtout genoeg om te zeggen, *Marc-Antoine zou morgen zyne afzweering doen:* een derde houdt ſtaande, *dat de Proteſtantſche Godsdienſt de Ouders magtigt, om hunnen kinderen het leeven te beneemen, indien ze tot den Katholyken Godsdienſt willen overgaan.* Hier op ontſtaat een gerugt; *het zou wel konnen zyn dat de eige Famille Marc-Antoine vermoord heeft;* en vervolgens, *de eigene Famille heeft Marc-Antoine om hals gebragt.* —— Dit gerugt komt ter ooren van het Geregt; een der Regenten, met naame *David*, neemt het zelve greetig aan, en ſtelt zich reeds voor den Godsdienst te zullen handhaaven, door die euveldaad te wreeken. Zyn Amptgenoot, de Heer *Brive*, brengt hem vrugtloos de ongegrondheid en onwaarſchynlykheid van zodanig eene betigting onder 't oog: *ik neem alles*, zegt hy, *voor myne rekening*; klimt met zyne *Escorte* terſtond na boven, komt in de kamer, daar Vader, Moeder, Broeder *Calas*, de Heer *Lavaysſe* en de Dienſtmaagd, vol droefheid by elkander zyn, en doet ze allen, benevens het Lyk, na 't Stadhuis brengen.

Men begint hier op eene Regtspleeging, en zet dezelve vervolgens voort, op zodanig eene wyze, dat men niet onderzoeke na de waarheid of valschheid der beſchuldiginge, maar den moord als eene bedreevene daad vooronderſtelle; men geeft uit kragt hier van geen gehoor aan 't geen ter ontlastinge, maar alleen aan 't geen zelfs met den minſten ſchyn, ter bezwaaring van de gevangenen kan worden bygebragt. Men houdt het wanbedryf voor onbetwistelyk, en ziet *Marc-Antoine* voor een Martelaar aan. Op dit vooroordeel, en in die hette van Geestdryvery, wordt het doode lichaam, (eer 'er nog behoorlyke informatien genomen zyn,) op beſtelling van eenigen der Regenten, (in weerwil van den voorzigtigen raad van den Prieſter van St. Stephanus,) als dat van een Katholyk, in de gewyde aarde begraaven. De Geestlykheid houdt een plegtigen Lykdienst over den Martelaar; het geestdryvende gemeen roept hem aan als een Heiligen; de bygeloovige menigte verdringt elkander om

tot de doodkist te naderen, de neusdoeken aan dezelve te doen raaken, om die als reliquen te bewaaren, en begint reeds te mompelen van mirakelen door den nieuwen Heiligen gewrogt. — In zulk eene gisting der gemoederen, te grooter, daar men eerlang het eeuwgety van den moord der Hugenooten, met verdubbelde plegtigheid, ſtaat te vieren, durft naauwlyks iemand openlyk op zich neemen, om voor de gevangenen te ſpreeken, en die 't onderwindt verkrygt genoegzaam geen gehoor. Van hier wordt de Regtspleeging vervorderd op denzelfden voet, als ze begonnen is, en 't Crimineele Geregtshof beſluit eindelyk op den 9 Maart 1762, by meerderheid van ſtemmen, *Jean Calas* ter dood te vonnisſen: bepaalende, *dat hy tot de gewoone en buitenwoone pyniging gebragt zal worden, om hem tot bekentenis zyner medepligtigen te brengen; dat hy voorts geradbraakt zynde, twee uuren op 't rad zal blyven liggen, dan den genadeſlag ontvangen, en ten laatſten verbrand worden.*

Jean Calas ondergaat vervolgens de pyniging, beklimt het Schavot, draagt het ſtrafvonnis, en betoont in alle de omſtandigheden, tot hem de dood wordt toegebragt, eene onverſchrokkene manmoedigheid en christelyke gelaatenheid, onder de plegtigſte betuiging van zyne en zyner medegevangenen onſchuld aan de hun te laste geleide euveldaad.

Hier op gaat men over tot de medegevangenen, om te raadpleegen hoe men met hun zal handelen, daar *Jean Calas* tot op 't uiterſte hunne onſchuld zo wel als de zyne heeft ſtaande gehouden; en men nu zelfs geen ſchaduw van perſoneele bewyzen ter hunner veroordeelinge heeft; terwyl egter hunne vryſpraak zal ſchynen te pleiten voor de onſchuld van den gevonnisden. Naa herhaalde overleggingen beſluit men ten laatſten den Broeder te bannen, niet van wegen Broedermoord, maar uit hoofde van ergerlyke geſprekken ten opzigte van den Katholyken Godsdienst, waar mede hy zeer los beſchuldigd was: en de Moeder, de Heer *Lavayſe* en de Dienstmaagd werden op vrye voeten geſteld, als zulken tegen welken geen beſchuldigingen zyn.

Dit geeft nu der ongelukkige Famille van *Calas* gelegenheid om zich te vervoegen tot den raad des Konings, dien te ſmeeken, om eene regtmaatige beſchouwing van deezen Geregtshandel, en eene onpartydige overweeging van alle de ſtukken tot dit onderwerp betrekkelyk; en dezelve vleit zich met eene gunſtige verhooring haarer klagten, tot herſtelling haarer eere, en verzagting haarer rampen. — Hier toe dient inzonderheid eene Memorie van den Heer *Mariet-*

te,

te, Advocaat van den Raad, ingeleverd, *ter casſatie van 't Vonnis tegen Jean Calas te Toulouſe* uitgeſproken. Deeze Memorie behelst voor af een duidelyke ontvouwing van 't Factum; ſtrekt vervolgens om de nulliteit der Proceduure, op welke *Jean Calas* veroordeeld is, te zien; de onſchuld van die Famille in een helder daglicht te ſtellen; en boven al op eene overtuigelyke wyze te toonen, dat die voorgewende aanſtaande afzweering van *Marc-Antoine* eene enkele herſenſchim is, waar van het tegendeel onwederſprekelyk blykt; des het onmogelyk zy dat *Jean Calas* hem uit haat deswegens van het leven zou beroofd hebben. Het character van *Jean Calas* laat niet toe zulks te denken; het getuigenis van de vrygelaatene Moeder en derzelver Dienstmaagd, benevens dat van den Heer *Lavayſſe*, als mede de betuiging van den op losſe beſchuldiging gebannen Broeder, ſtrekken eenpaarig tot de onſchuld van *Jean Calas*; en ter verzekeringe dat *Marc-Antoine*, de gewaande Katholyke Heilige en Martelaar, niet door de Famille omgebragt is, maar zich zelven het leven benomen heeft; dat zeer wel beantwoordt aan zyn character in die dagen. Alle de omſtandigheden eindelyk ſpannen te zamen, om genoegzaam te bewyzen, dat de ganſche beſchuldiging haaren oorſprong verſchuldigd is aan onbeſuisde Geestdryvery; dat een valſche yver en 't blinde bygeloof dezelve onderſteund heeft, en dat het vooroordeel alleszins medegewrogt heeft in het meerendeel der Regteren te verblinden.

DE TYD VAN 'S HEILLANDS KRUISDOOD.

Volgens de Rekening van JAMES FERGUSON *in his Astronomy.*

MEn leest Dan. IX. 27. eene aanmerkelyke Godſpraak, raakende het jaar in 't welk de Meſſias zou afgeſneeden worden; *hy zal velen het verbond verſterken een weke: ende in de helfte der weke, ſal hy het ſlachtoffer, ende het Spysoffer doen ophouden*: nademaal het nu algemeen is aangenomen, dat men door ieder propheetiſche week van Daniel heeft te verſtaan zeven jaaren, zo moet het midden der weeke vallen in het vierde jaar: en vermids onze Zaligmaaker zyne openbaare bediening of het *verſterken van 't Verbond*, niet aangegevangen heeft voor zynen doop; welke, volgens Luc. III. 23, aan hem bediend werd in 't begin van deszelfs dertigſte

jaar, of als hy ten volle negen-en-twintig jaaren oud was, zo bepaalt deeze voorſpelling het waare jaar van deszelfs dood, naamlyk het drie-en-dertigſte jaar zynes ouderdoms, of het vierde jaar zyner openbaare bedieninge (*). Laat ons nu beproeven, of we uit Astronomiſche beginſelen en rekeningen konnen vaſtſtellen welk jaar dit zy.

De Jooden maten hunne maanden by de Maan, en hunne jaaren by den omloop der Zonne; van waar ze, ten einde van twaalf maanden, elf dagen tot het jaar moesten toevoegen; of ieder derde jaar eene maand, (die ze Veadar noemden) meerder tellen: want twaalf maanmaanden zyn omtrent elf dagen korter dan twaalf maanden volgens den loop der Zonne.

In het jaar der kruiſiginge viel de volle Maan van *Paſcha* op een Vrydag; want onze Heilland leed op den dag naast voor den Joodſchen Sabbathdag. Dus hebben we den dag der weeke zeker, volgens Marc. XV. 42. en Luc. XXIII. 54.

Ge-

(*) Wy laaten in deezen den opgegeeven zin van Daniels Godſpraak, en de bepaaling van 's Heillands ouderdom toen hy den doop ontving, uit de woorden van Lucas, voor den Heer *Ferguſon*, vermids een nader onderzoek deswegens ons veelligt te ver zou doen uitweiden. Wy zien in deezen meerder op zyne Astronomiſche rekening, welke ons den tyd van 's Heillands kruisdood uitdrukkelyk bepaalt op *het drie-en-dertigſte jaar onzer gemeene tellinge*. Het zy genoeg hier aan te merken, dat men, *den uitgangh des woords, om Jeruſalem te houwen*, Dan. IX. 25. gemeld, volgens Neh. II. 5. brengende tot *het twintigſte jaar van Artaxerxes Langhand*, deeze rekening beantwoord vindt.

De uitgang des woords geſchiedt dan in 't jaar 4620 der Juliaanſche Periode.
De LXX weeken, beginnende in dat jaar, maaken 490 jaaren,

en brengen ons dus in 't jaar 4749
Van hier de drie verloopene jaaren der laatſte weeke, 3

komt het jaar 4746.
Van hier de verloopene jaaren der Juliaanſche Periode tot op de gemeene tellinge, 4713

Zo komt het ſterf jaar van Christus in de helft der weeke in 't . . . . . 33ſte Jaar der gemeene tellinge.

Gelyk nu het maanjaar elf dagen korter is dan het zonnejaar, zo valt de volle Maan in eene geſtelde maand, op het jaarlykſche wederkeeren dier maand, elf dagen vroeger; en gevolgelyk kan ze niet wedervallen op denzelfden dag der weeke, want elf dagen zyn vier dagen meer dan eene week. Indien derhalve de volle Maan van April, in dit jaar, by voorbeeld, komt op een Zondag, zo zal ze in 't volgende jaar komen op Donderdag, indien 't geen Schrikkeljaar zy: in dit geval zou 'er twaalf dagen verſchil weezen, en dus, rugwaards tellende, de volle Maan vallen op Woensdag. Uit kragt hier van is 't klaar, dat de volle Maan van Paſcha, in eenige agtervolgende jaaren moet vallen op onderſcheidene dagen der weeke; of het moest zyn, dat de Paaschmaanden zelven onderſcheiden waaren: het welk plaats heeft, wanneer de volle Maan invalt tusſchen de Lenteſnee en den eerſten April, waar door Paſcha in Maart komt: maar anders in April, wanneer 'er geen volle Maan is tusſchen deezen bepaalden tyd.

Indien 'er nu beweezen kan worden, dat 'er maar eens eene volle Maan van Paſcha op eenen Vrydag is gevallen, in 't verloop van eenige weinige jaaren, omtrent welken wy ons laaten voorſtaan dat het jaar der kruiſiginge geweest is, (zynde het zo algemeen erkend, dat onze telling niet meer dan vier of ten hoogſte vyf jaaren verkeerd is,) dan moet ongetwyfeld het jaar, in 't welke de volle Maan van Paſcha op een Vrydag viel, het gezogte jaar weezen.

Om dit te bepaalen ging ik eerst te werk met myne *Orrery*, (*) welke in twee of drie minuten in orde geſteld kan worden, zo dat ze toone de dagen der maanden, op welke de nieuwe en volle Maanen, en verduisteringen vallen, in eenig gegeeven jaar, binnen het tydbeſtek van zes duizend jaaren, zo voor als naa de gemeene telling: en welke, eens wel geſteld zynde, meer dan driehonderd jaaren dienst kan doen, zonder eenige nieuwe verzetting. Ik begon met het een-en-twintigſte jaar, naa de gemeene tel-

(*) Dit is eene Engelſche benaaming van een *Planetarium*, aan 't zelve gegeeven door Mr. *Rowley*, „ uit dankbaarheid voor een Edelman van dien naam; tot wiens gebruik, en door wiens „ aanmoediging hy zodanig een kunſtſtuk had aangevangen, en „ wiens edelmoedigheid hem in ſtaat geſteld had, om het te „ kunnen voltooijen", naar 't ſchryven van *R. Steele in den Guard. III D. XXXI Redenv. bl.* 265.

telling van 's Zaligmaakers geboorte; en van daar lettende op ieder jaar tot het veertigſte, was ik verwonderd te vinden, dat 'er, in 't geheele verloop van twintig jaaren, maar eens eene volle Maan van Paſcha op Vrydag geweest was: en die één was in het drie en dertigſte jaar van 's Heillands ouderdom, met uitſluitinge van 't jaar zyner geboorte, vermids 'er vooronderſteld wordt, dat hy gebooren is omtrent het einde van 't jaar. Doch, op dat men niet zeggen zoude, dat ik ſteun op de *mechaniſche* uitwyzing van een werktuig, zo rekende ik daar en boven alle de volle Maanen van Paſcha volgens de Astronomiſche Tafels, welken beginnen, niet met het jaar van onzes Zaligmaakers geboorte, maar met het eerſte jaar naa dezelve; en vond, als iets dat zeer merkwaardig is, dat de eenige volle Maan van Paſcha, welke op een Vrydag in dien geheelen tyd gekomen was, was op het drie-en-dertigſte jaar van 's Heillands ouderdom volgens de tafels, of het vierde jaar zyner openbaare bedieninge, in beantwoording aan de voorgemelde merkwaardige Godſpraak.

Wy zullen hier aan hegten een tafeltje der waare tydſtippen van alle de t'zamenſtanden der Zonne en der Maane, (geſchikt naar de Meridiaan van Jeruſalem,) welke de volle Maanen van Paſcha voorgaan, van 't jaar onzes Heeren 28 tot 36 ingeſlooten; ſchoon het meer zy dan het dubbelde getal der jaaren, welken ons in 't tegenwoordige opzigt ſtaan te onderzoeken. Alle deeze nieuwe Maanen vallen in *Piſces* en *Aries*, welke tekens een grooter hoek maaken met den *Horizont* in 't Westen, dan eenige andere; van waar ook gevolglyk eenige weinige graaden van dezelven meer tyds noodig hebben om onder te gaan. De Maan nu loopt van de Zonne af iets meer dan twaalf graaden in vier en twintig uuren: en indien men twee *mouches* twaalf graaden van een ſtelt, op twee deelen van *Piſces* of *Aries*, op de *Ecliptica* van eene gemeene *Globe*, en men de *Globe* ſtelt op de Poolshoogte van Jeruſalem, zo zal het oosterlykſte *mouche*, de Maan verbeeldende, een uur laater ondergaan, dan het andere, het welk de Zon betekent: gevolglyk kan men op die breedte de Maan een uur naa de Zon zien ondergaan, wanneer ze nog niet meer dan 24 uuren ouderdoms heeft (*): en veertien dagen gevoegd by deezen dag van de eerſte

(*) Men vergelyke, met dit gezegde van den Heer *Fergusſon*, de welgegronde aanmerking van den Eerwaarden *Bernardus Lamy* in

ſte verſchyning naa de verwisſeling geeft den dag der volle Maane

Waare t'zaamenſtand te Jeruſalem. De Maan zigtbaar. Volle Maan.

Jaar.	*Maand.*	*Dag.*	*Uur.*	*Minuut.*				
28.	Maart	15.	1	4	's morgens.	Maart 16.	Maart 30	Dingsdag.
29.	April	2.	7	30	's naamidd.	April 3.	April 17	Zondag.
30.	Maart	22.	8	45	's naamidd.	Maart 23.	April 6	Donderdag.
31.	———	12.	1	51	's morgens.	——— 13	Maart 27	Dingsdag.
32.	———	29.	11	19	's naamidd.	——— 31.	April 14	Maandag.
33.	———	19.	1	12	's naamidd.	——— 20.	—— 3	Vrydag.
34.	———	9.	5	12	's morgens.	——— 10.	Maart 24	Woensdag.
35.	———	28.	6	20	's naamidd.	——— 29.	April 12	Dingsdag.
36.	———	16.	6	30	's naamidd.	——— 17.	Maart 31	Zaturdag.(†)

Het

in *Apparatu Chronologico* P. I. C. VIII. §. II: alwaar hy toont, dat de Nieuwe Maan in 't Joodſche Land merkelyk vroeger zigtbaar is dan in onze gewesten, en uit welke oorzaaken dit ontſtaat. Hy haalt by die gelegenheid ook eene plaats aan uit een der ſchriften van *Maimonides*, (*Kiddus Cap.* 17. *n.* 3.) die het zien of niet zien der Maane aldaar bepaalt tusſchen den afſtand van 9 en 15 graaden: „ als de Maan 9 graaden van de Zon is, is 't „ onmogelyk dat ze over 't geheele Joodſche Land gezien worde; „ wanneer ze meer dan 15 graaden van de Zon is, is 't buiten „ twyfel, dat ze over 't geheele Joodſche Land zigtbaar zy.

(†) Een onzer goede Vrienden heeft ons eene dergelyke rekening van zyne hand doen zien, die reeds eenige jaaren voor de uitgaaf van *Ferguſon's Aſtronomy* gemaakt was, en ten opzigt der Paaschdagen met het bovenſtaande volkomen overeenſtemt. Men vindt ook zodanig eene telling in *Buntings Chronologia* p. 221. & ſeqq. alleen met dit verſchil dat hy in 't jaar 32 het Paſcha heeft op 13 *April*, *Zondag*, ſtellende de Maan zigtbaar op den 30ſten Maart, dat egter bezwaarlyk heeft konnen zyn; aangezien de nieuwe Maan den 29ſten 's avonds wat laat inviel, om den volgenden dag met Zonnen ondergang gezien te konnen worden.

In de reeds aangehaalde *Apparatus Chronologicus van Bernardus Lamy*, P. II. C. II. §. II. vindt men eene zeer naauwkeurige opgaaf van denzelfden aart van den Heer *Jean le Febvre*, die in 't berekenen der gemelde Paaschdagen met onzen *Ferguſon* eenſtemmig is; egter met dit onderſcheid dat hy zommige dagen, van wegen het al of niet zigtbaar zyn der Maane, in eenige onzekerheid ſtelt; des we 't der moeite waardig geoordeeld hebben, het volgende uit zyne rekening hier nevens te melden, op dat men 't zekere en 't onzekere des te beter ſcheide.

In 't jaar 29 was de Maan den 3den April 's avonds maar 10 gr. 8 min. van de Zon, en 't verlichte deel der Maane was niet groo-

tes

Het bovengemelde 33ſte jaar was het jaar 4746 van de *Juliaanſche Periode*, en 't laatſte jaar van de 202de *Olympiade*,

ter dan een 110de deel van derzelver diameter; zo dat ze naauwlyks zigtbaar waare; des hy niet vreemd zy van de zigtbaare Maan, en dus ook Paſcha, een dag laater te ſtellen, April 18. Maandag.

In 't jaar 30 was de Maan den 23ſten Maart 's avonds maar 10 gr. 4 min. van de Zon, en dus als boven niet gemaklyk te zien: niet te zien zynde, zo viel de zigtbaare Maan, en dus ook Paſcha, een dag laater, April 7. Vrydag.

In 't jaar 32 was de Maan den 30ſten Maart 's avonds maar 10 gr. 10 min. van de Zon; indien ze nogtans de Maan dien avond gezien hebben, [*dat egter bezwaarlyk was*,] zo kwam de zigtbaare Maan, en dus ook Paſcha, een dag vroeger, April 13. Zondag.

In 't jaar 34 viel de Lenteſnee op den 22ſten Maart 's avonds te 10 uuren: vermids nu iemand hier uit zou konnen denken, dat deeze maand de Paaschmaand niet geweest zal zyn, zo heeft hy ook de volgende Maan gerekend, aldus.

Nieuwe Maan 7 April. 2: 28 's naamiddags. zigtbaar 8 April, geeft 22 April, Donderdag.

In 't jaar 36 was de Maan den 17den Maart 12 gr. 15 min. van de Zon; een 76ſte deel van haaren diameter was naauwlyks verlicht; en zy bevond zich kort aan den Horizont: niet gezien zynde zo is de zigtbaare Maan, en dus ook Paſcha, een dag laater, April 1. Zondag.

De Heer *le Febvre* doet hier aan nog volgen de jaaren 37 en 38, hebbende het eerſte Paſcha op 19 April *Vrydag* en 't laatſte op 9 April *Woensdag*; doch de Maan was den 25ſten Maart 12 gr. 13 min. van de Zon; zo ze op dien tyd gezien zy, valt de zigtbaare Maan, en dus ook Paſcha, een dag vroeger, April 8. Dingsdag.

De meerdere naauwkeurigheid van den Heer *le Febvre* baart hier, gelyk men bemerkt, geen zwaarigheid; alleen ſchynt zyne bepaaling van 't Paſcha mogelyk op *Vrydag* in 't jaar 30, en bepaaldlyk op *Vrydag* in 't jaar 37, de redeneering van den Heer *Ferguſon* eenigzins te verzwakken: doch nadien uit andere Chronologiſche kundigheden blykt, dat het ſterfjaar van Christus niet kan vallen op het jaar 30 als te vroeg, noch op 't jaar 37 als te laat, (gelyk de Eerwaarde *Lamy* l. c. §. III toont,) zo doet zulks geen weezenlyk nadeel. Men vergelyke hier mede het negende Hoofdſtuk der *Tydreekenkundige Aanmerkingen*, gevoegd agter de nieuwe Nederduitſche vertaaling der *Kerkelyke Geſchiedenisſen van Euſebius*. 't Is waar de geagte Schryver dier aanmerkingen maakt ook gewag van eene rekening, volgens welke het 34ſte jaar der gemeene tellinge, naar *de reekening van 't Joodſche Paaschfeest, ook het ſterfjaar van onzen Zaligmaaker geweest kan zyn*; doch deze re-

de, dat het zelfde jaar is, in 't welke *Phlegon* ons berigt, dat 'er eene buitengewoone verduistering der Zonne is voorgevallen: zyne woorden luiden dus. *In 't vierde jaar van de 202de Olympiade was 'er de grootſte Zonsverduistering, die oyt bekend was: het was nagt op 't zesde uur van den dag; zo dat men de ſterren des hemels zage.* Deeze tyd van den dag komt volkomen overeen met den tyd van 't begin der duisternisſe, volgens Matth. XXVII. 45, Marc. XV. 33 en Luc. XXIII. 44: (*) maar al wie rekent zal vinden, dat 'er geen geheele Zonsverduistering in Jeruſalem kon voorvallen, naar den loop der natuure, op eenigen dag in dit jaar.

Dit alles ſchynt voldoende te zyn, om vast te ſtellen, dat de waare tyd van onzes Zaligmaakers geboorte en kruiſiging is, gelyk we thans berekend hebben, en om een einde te maaken aan 't geſchil der tydrekenkundigen over dit onderwerp. Van hier kan men gelykerwyze afleiden de waarheid van de Prophetiſche ſchriften; nadien ze zo ſterk eene proef konnen uitſtaan als deeze, van onderzogt te worden op Sterrekundige beginſelen.

rekening, naar ons inzien, niet beſtaanbaar zynde, komt in deezen te minder in aanmerking, nadien zyn Eerwaarde zelf daar weinig of geen werks van ſchynt te maaken.

(*) De Heer *Ferguſon* brengt dus het gezegde van *Phlegon* tot den tyd der duiſternisſe by 's Heillands kruiſiging; doch 't is bekend dat dit gevoelen veel tegenſpraak onderhevig is. Ons beſtek laat niet toe ons hier over in 't breede uit te laaten. Wy merken voor tegenwoordig ſlegts aan; (1) dat het onzeker ſchynt te zyn, of *Phlegon* geſchreeven heeft het 1ſte, 2de, 3de of 4de jaar der 202de Olympiade; vermids de Schryvers hem zo onderſcheiden aanhaalen; en de Kerk-Leeraars, ſchoon ze zeer verſchillen over 't ſterfjaar van Christus, 'er nogtans gebruik van maaken, op alle de jaaren hunner ſtellinge. (2) Dat het verhaal van *Phlegon* niets bovennatuurlyks behelst, en zeer wel verſtaan kan worden van eene zeer groote natuurlyke Zonsverduistering; hoedanig een voorgevallen is in 't eerſte jaar der 202de Olympiade, den 24 November omtrent den middag. En (3) dat het derhalve niet onwaarſchynlyk is, dat men by *Phlegon* heeft te leezen, *in't eerſte jaar* enz. Men zie deeze aanmerkingen in 't breede in *A. Sykes Diſſert. on the Eclipſe mentioned by Phlegon*, en in *a Defence of the Diſſert.* &c. die wel tegengeſprooken, maar, zo veel ons voorſtaat, niet wederleid is.

M E.

METHODUS DE MAXIMIS ET MINIMIS,
opgehelderd,
of
VERHANDELING
wegens de Leere
van 't
MOOGLYK GROOTSTE OF MOOGLYK KLEINSTE,
door
A. F. M.

Non nova ſunt fingenda, niſi hæc vera eſſe probentur:
Nullam verba fidem amota ratione merentur.

PALINGENIUS.
In Zodiaco Vitæ.

DOorgrondgeleerde Wiskonſtenaars weeten door eige ondervinding het beste, hoe groot een Verſchil dat 'er is, nopens de uitwerkingen der Voorſtellen van de Reken- en die der Stelkunde; en dat de moeilyke overpeinzing van die der laatſte niet kan nog mag vergeleeken worden by de weinige Regels, welke men, zonder veel hoofdbreekens, maar gebruiken moet, om aangaande telkonſtige voorvallen tot een beſluit of oplosſing te konnen koomen. Want de Rekenkunde ſlegts ſteunende op eene duidelyke bevatting van vier evenredige *hoegrootheden*, 't zy dat die of in geheele of in gebrooke getallen of *Quantiteiten* opgegeven worden; zoo is de zoo genaamde *Regula de tribus Poſitionibus* of de Regel van DRIEËN het eenigſte middel, 't welk de beminnaars der getallen moeten gebruiken, om het begeerde te konnen vinden, *dat is*: van drie opgegevene *Quantiteiten* met eene zeekere hoedanigheid vermaagſchapt voor vast te konnen zeggen en te beſluiten dat het vierde niet anders kan zyn, als de uitkomst of *Quotient* aantoont, die 'er ontſtaat, wanneer het vermenigvuldigde van het tweede en derde der bekend gegevene Leden volgens hunne order door het eerſte Lid gedeeld wordt.

't Is wel waar, dat 'er egter zomtyds gevallen konnen voorkomen, die met het zoo even ge-opperde zullen ſchynen te ſtryden en dierhalven daarvan moeten uitgezonderd worden, *nam nulla Regula ſine Exceptione*; dog ſchrandere Rekenkonſtenaren zullen wel haast, naar ryp overleg van die

daar-

daarby gevoegde omſtandigheden, de ontmoetende zwarigheden weeten te doen verdwynen en zulke aan de wetten der regel van Drieën te onderwerpen. Daarentegen worden dikwils de ſtelkonſtige voorwerpen met zoo veel onbekende zaaken verward en verduisterd ter oplosſinge voorgegeven, dat nog de tel- en meetkonſtige tot nu toe bekend zynde Leerſtellingen, nog het geene elk yverig Liefhebber der wiskonſtige Weetenſchappen door eige naarſtigheid en vlyt zig mogte bekent gemaakt en voor zig afzonderlyk dien aangaande uitgevonden hebben, op verre na nog niet toereikende bevonden worden, om zoodanig eene ſtelkonſtige verwarring door dezelve, volgens zyne begeerte te konnen ontwarren, ten zy hy PROPRIO MARTE, *door eige diepe overdenking* van die daar by voorkomende vermengeling van onbewuste dingen, nog eene byzondere wiskonſtige aanleiding tracht te ontdekken, welke hem het gewenschte doelwit doet bereiken. Men acht het onnodig, dien aangaande byzondere voorbeelden by te brengen, aangezien de menigvuldige ſchriften der hier en daar opgeregte *Academiën* van Weetenſchappen daarvan tot genoegzaame getuigenisſen konnen verſtrekken.

Vermits nu al de Weetenſchappen nog niet zoodanig onderzocht en derzelver geheimen dus volkomentlyk uitgepluist zyn, zoo dat men met grond der waarheid het NON PLUS ULTRA dien aangaande konde uitgalmen; maar nog veel daarvan, om te doorgronden, is overgebleeven (*), waar door elk liefhebber dier zaaken kan aangemoedigd worden, om zyne bequaamheid daaromtrent te laaten blyken: zoo zal het zeekerlyk de mispryzing der Geleerden niet konnen ontmoeten, wanneer nu en dan door iemand iets nader nageſpeurd en opgehelderd wordt, waarvan juist de regte bevatting nog niet bekend is geweest. Ten dien opzichte heeft men voorgenomen door dit Opſtel aan de geleerde wiskonſtige weereld eene opheldering mede te deelen van die nog zeer donker zynde METHODUS DE MAXIMIS & MINIMIS, dat is, *het mooglyk grootſte of het mooglyk kleinſte* met waarſchynlykheid van Reden in dit of dat telkonſtig geval te konnen vinden; want het is de getallen ſlegts eigen, dat derzelver konſtige verbinding en afzondering gevallen uitleveren, die des menſchen verſtand onbegrypelyk voorkomen, en op wereldſche dingen wegens derzelver onnaſpeurelyke verknochtheid niet

(*) *Teste* Wolffio *in præfatione ſua ad Elementa Analyſeos Mathematicæ tam finitorum, quam infinitorum.*

niet gemakkelyk konnen toegepast worden. Want derzulker aaneenſchakeling heeft zoodanig eene verborgentheid van onbekende omſtandigheden tot een grond, welke de allerſchranderſte Wysgeer niet in ſtaat is, door zyne met veel moeite verkreege kennisſe in natuurlyke zaaken te konnen ontwarren; en hy moet bekennen, dat des menſchen eindig verſtand onvermogend is, tot in 't oneindige toe op te klimmen. Dierhalven ſtemt het met het gezonde vernuft zeer wel overeen, zig ſlegts te bepaalen aan 't geene men door kracht van onwederſpreekelyke ſluit-redenen vermogend is uit te vorſchen.

De Wiskonſtenaren hebben tot nu toe nog geenzins eene vaste regel opgegeven, door welke men vooraf konde verzeekerd weezen, dat, in dit of dat telkonſtig geval, of het mooglyk grootſte of het mooglyk kleinſte moeste bereikt worden (*); hunne uitwerkingen hebben hen ten einde hunnes werks eerst getoont, wat mooglykst van beiden mogte gebeuren konnen; en zy hebben juist niet al te naauwkeurige zorge gedragen, hunne oplosſingen met baarblykelyke proeven in getallen te bevestigen.

Men zegt niet te veel, wanneer men veronderſtelt, dat derzelver al te vaste aankleeving aan de ALGEBRA SPECIOSA hen belet heeft, dienaangaande eene volkome zekerheid te konnen gewaar worden: want de Letters, die men gewoon is, zoo wel voor onbekende als bekende hoegrootheden, in deeze zoort van weetenſchap te veronderſtellen, zyn niet van die natuur, dat ze zoo ligt als de getallen in hunne byzondere deelers konnen ontleed worden; om de eigenſchappen, welke aan dit of dat denkbeeld, door getallen niet uitgedrukt, gehecht zyn, met weinig moeite te ontwarren, en zig bekend te maaken.

Om dit gezegde nu eenigzins klaarblykelyk te bevestigen, zo laat de twee getallen 6 en 24 door de twee letters a en b verbeeld worden. Daarmede de gewoonlyke werkwyzen der Rekenkunde volbrengende, zal men verkrygen $a+b = 30$, $b \div a = 18$, $ab = 144$, $\frac{b}{a} = 4$ of $\frac{a}{b} = \frac{1}{4}$. Ieder een zal nu ligtelyk gewaar worden, dat de telkonſtige uitwerkingen voor de zinnen gemakkelyker te begrypen zyn, dan die der letterlyke; konnende door tusſchenkomſte van een der-

(*) *Ut elucet ex* JOHANNIS HUDDENII *Epistola Secunda de* MAXIMIS *&* MINIMIS *ad* FRANCISCUM *à* SCHOOTEN.

derde *Quantiteit* deeze twee letteren in geene vergelykinge tegens malkander gebragt worden; want zonder dat weet men niet te besluiten, of *a* grooter als *b* of *b* meerder als *a* kan of zal zyn, dat is: *welke van beide maar een zeeker gedeelte van het ander is.*

Neemt men nu verder een zeekere bepaalde hoegrootheid aan, te weeten, als die in twee ongelyke deelen gesplitst wordt, of derzelver *Product* of de zom hunner vierkanten de mooglyk grootste of mooglyk kleinste *Quantiteit* voortbrengen kan; zoo geeft de letterlyke uitwerking ons in 't minste nog geen zulk klaar denkbeeld daarvan, waaruit men voor vast konde besluiten, op welke van beide het een of het ander, buiten eenige twyfeling, moest toegepast worden. Want laat $C = A + B$ zyn het voorgestelde, zo is de vraag of $A + B$ het mooglyk grootste of het mooglyk kleinste zy, en wat daarentegen $A^2 + B^2$ moet of kan weezen. Maar vermits zomtyds in twyfelachtige of onbepaalde *Algebraïsche* voorstellen, en daaruit voortkomende *Æquatien*, uit een enkele veronderstelling niets beslisfende kan opgemaakt worden, zoo moet eene tweede veronderstelling ons daar omtrent of een meerder licht te wege brengen of ook ons nog meerder doen verdoolen, dat is zoo veel te zeggen als *ons doen te kennen geven, misschien eene oplosselyke zaak aangevaard te hebben.*

Men neeme dan voor een tweede Stelling aan, dat de twee deelen zyn.

$$\left.\begin{matrix} A \div d \\ B + d \end{matrix}\right\} A + B = C$$

dan is der zelver Product $= AB \div Bd + Ad \div d^2$
en der Vierkanten Zom $= A^2 \div 2Ad + B^2 + 2Bd + 2d2$

Om deeze uitwerkingen van de tweede stelling met die der eerste nu in eene ordentelyke vergelyking over een te brengen, moet 'er eene andere *Quantiteit* wederom verondersteld worden, die het meerdere of het mindere verbeeldt, 't welk ze met elkander zouden verschillen; laat die dan *d2* weezen, en nadien 'er teffens twee gevallen by voorkomen, die men evenwel met malkander zal doen overeenstemmen, zoo komt ons

I. *aangaande het* PRODUCT,

te overweegen voor, wat het mooglykſte is

van $AB+d2 \sqsupset AB \div Bd+Ad \div d^2$
of van $AB \div d2 \sqsupset AB \div Bd+Ad \div d^2$

uit de Natuur der Vergelykingen verkrygt men dan

$$+ d2 \sqsupset \div Bd + Ad \div d^2$$
$$\div d2 \sqsupset \div Bd + Ad \div d^2$$

door d ter wêerzyden gedeelt, zyn de *Quotienten*

$$+ 2 \sqsupset \div B+A \div d \text{ en } \div 2 \sqsupset \div B+A \div d$$
$$\text{of } 2 \rightleftarrows B \div A + d$$

Vermits nu tweederlei *Quantiteiten* (onderling met malkander ſtrydig zynde), aan 2 gelyk gevonden worden, dus moet eene daar van noodzakelyk valsch of onwaar zyn; want twee tegenſtrydige dingen konnen onmogelyk aan een zelfde derde teffens gelyk weezen; dit nu te beramen op eene onwederſpreekelyke wyze, daar toe zyn de veronderſtelde letteren voor zig zelve nog niet toereikende genoeg, ten zy dat men dezelve met eene andere hoedanigheid vergelykt, die eene begrypelyke reden tusſchen beide te kennen geeft. Zoodanig eene reden, voor de zinnen bevattelyker zynde als enkelde letters, wordt dan door middel van de getallen verkreegen, dierhalven voor A, B en d geſtelt zynde 24, 6 en 5, zoo zal

2 gelyk $\div 6+24 \div 5$ en 2 ook gelyk $+6 \div 24+5$ worden

dat is $2 \sqsupset + 13$ en ook $2 \sqsupset \div 13$

het eerſte aannemelyker zynde dan het tweede, zoo kan het eenvoudig beſluit daar uit opgemaakt worden, dat zoodanige PRODUCTEN altyd grooter worden, dat is: *het mooglyk grootſte voortbrengen.* Neemt men nu

II. DE ZOM DER VIERKANTEN

in Overweeging, zoo ſtaat te onderzoeken, of die het mooglyk kleinſte of mooglyk grootſte kan uitleveren. Dierhalven, vol-

volgens de voorgaande veronderſtelling by de *Producten* gedaan, moet ook hier

$$\left.\begin{matrix} A^2+B^2+d2 \\ A^2+B^2\div d2 \end{matrix}\right\} \text{ gelyk weezen aan } A^2 \div 2Ad+B^2+Bd+2d2,$$

ge-*reduceert* naar vereisch, heeft men nog

$$\left.\begin{matrix} + d2 \\ \text{of} \div d2 \end{matrix}\right\} \text{ gelyk aan } \div 2Ad+2Bd+2d^2$$

ter weêrzyden door d gedeeld, zyn de uitkomſten

$$+2 = \div 2A+2B+2d$$
$$\text{of } \div 2 = \div 2A+2B+2d$$

vermits nu de zelfde ſtrydigheid, als te vooren, hier ontmoet wordt, en de Oplosſing met de voorgaande getallen 2 gelyk maakt aan + 26 of aan ÷ 26, waar van de eerſte maar de regte kan weezen, dus volgt 'er uit, dat de Zom der Vierkanten altyd kleinder wordt, en gevolgelyk het mooglyk kleinſte voortbrengt, 't welk door getallen veel duidelyker kan voorgeſteld worden. Want laat een zeker getal als 16 in twee ongelyke deelen geſplitst worden, zoo is

van 1	en 15	het *Product* 15	en der Vierkanten Zom	226
2	14	28		200
3	13	39		178
4	12	48		160
5	11	55		146
6	10	60		136
7	9	63		130
8	8	64		128

waaruit het te vooren geſtaafde nog beter blykt; namentlyk dat het *product* zulker deelen altyd grooter, daar en tegen de Zom der Vierkanten geduurig kleinder wordt. Maar daaromtrent verkrygt men nog een veel klaarder denkbeeld, als men in plaats van twee deelen drie verkiest en eene zeekere willekeurige reden of betrekking aan de twee eerſte tot elkander toe-eigent. Laat dierhalven gegeven zyn 160, om in drie deelen te ſplitſen, waar van de reden der twee eerſte zal zyn, als 5 tot 11, dan konnen zoodaanige deelen zyn, by gevolg de Zom hunner *producten* van twee en twee, mitsgaders de Zom van derzelver Vierkanten, als volgt:

de Deelen, de Zom der PRODUCTEN *en die der Vierkanten.*

5.	11.	144	.	2359	. .	20882
10.	22.	128	.	4316	. .	16968
15.	33.	112	.	5871	. .	13858
20.	44.	96	.	7024	. .	11522
25.	55.	80	.	7775	. .	10050
30.	66.	64	.	8124	. .	9352
35.	77.	48	.	8071	. .	9458
40.	88.	32	.	7616	. .	10368
45.	99.	16	.	6759	. .	12082

't welk het geopperde van het voorgaande bevestigt. Hier uit wordt men teffens gewaar, dat het mooglyk grootſte van de Zom der *Producten* en het mooglyk kleinſte van de Zom der Vierkanten tuſſchen 30 en 35 des eerſten deels moet invallen, zoo als in 't vervolg zal blyken. Men kan nu dierhalven voor een vaste regel opgeven, wanneer in eenig Voorſtel de Zom der *Producten* van twee en twee, van drie en drie, van vier en vier enz. of de Zom der Vierkanten, Teerlingen, *Biquadraten* enz. ter oplosſinge van 't zelve in aanmerkinge komen, dat dan in 't eerſte geval het mooglyk grootſte en in het tweede geval het mooglyk kleinſte zal gevonden en daar uit voortgebragt worden. Maar wanneer die, onder malkander vermengd, voorgeſteld worden, dat dan juist voor af niet al te zeeker zal te bepalen zyn, welk van beiden de uitkomst mag uitleveren, en na gedane oplosſinge de Proef eerst moet te kennen geven, welk het mooglykſte daar van zal zyn.

Waaruit dan van zelve drie Hoofdſtukken voortvloeijen, zullende

het *eerſte* die voorvallen gade ſlaan, welke het mooglyk grootſte moeten voortbrengen.

het *tweede* zoodanige, die het mooglyk kleinſte tot hun doelwit hebben, en

het *derde* alzulke welkers onzeekerheid voor af niet toelaat voor vast te bepalen, wat van beiden gebeuren zal en moet.

Het zy dan, dat, in dit of dat geval, of het mooglyk grootſte of het mooglyk kleinſte moet voortkomen, zoo is het onomſtootelyk waar dat zulks evenwel maar eens by elk voorſtel zal gebeuren konnen, dat is te zeggen, *de vergelykingen of* ÆQUATIEN, *welke uit de oplosſinge van diergelyke Voorſtellen op 't laatſte voortkomen, zullen maar eene mogelyke wortel mogen hebben;* want ſchoon deeze *Æquatiën*, wegens de verſcheidentheid der by de voorſtellen bekend gemaakte om-

omſtandigheden, tot eene grooter *digniteit* als die van een vierkante vergelyking konnen verheven worden; zoo is het niet te min onwaarſchynlyk, dat derzelver wortels alle aan malkanderen gelyk zullen zyn; want dan moeste

eene *Æquatie* van de tweede *digniteit* een juist Vierkant
- - - - derde - - - Teerling
- - - - vierde - - - *Biquadraat*

enz. uitleveren, 't welk dan, gelyk reeds gezegd is, door de verſcheidentheid der omſtandigheden of voorwaarden, denkelyk niet zal gebeuren konnen. Dierhalven is ſlegts het beſluit op te maken, dat zoodanige vergelykingen nooit meer als twee gelyke wortelen zullen mogen hebben, ten waare dat die uit gerechte *Vierkanten*, *Teerlingen*, BIQUADRATEN enz. volſtrekt beſtonden.

„ Dit zoo zynde, beſtaat de konstgreep by diergelyke „ Æquatiën dan daarin, dat men een van die twee gelyke „ wortels daarin tracht te doen verdwynen; vermits nu de „ zelve uit *bepaalde* en *onbepaalde* QUANTITEITEN te zamen „ geſteld zyn, zynde de eerſte onveranderlyk, maar de twee- „ de aan verandering onderworpen; Zoo is het in de ſtel- „ kunde, by onbepaalde of veranderlyke *Quantiteiten*, eene „ al voor lang aangenome vaste GRONDLES, in derzelver „ plaatſe andere te veronderſtellen, die gemakkelyker zyn, „ om ter oplosſinge het voorgeſtelde doelwit te mogen be- „ reiken; wordende dan ook eene bepaalde of onveander- „ lyke *Quantiteit*, als die met *Nul* wordt vermenigvuldigd, „ gelyk geſteld aan o, of aan niets, waar door die noodza- „ kelyk uit de vergelyking moet weg raaken ".

Door zoodanig een konstgreep nu worden alle vergelykingen tot een lid minder gebragt, en wel door eene ordentelyke *Multiplicatie* van elk lid der vergelyking, met het getal der *digniteit* van de onbepaalde of veranderlyke *Quantiteit*. Om 't gezegde dan klaarblykelyk te bewyzen, zoo laat onderſtaande Teerling (wiens gelyke wortel is $3x \div 4 = o$).

$$27x^3 \div 108x^2 + 144x \div 64 = o$$

met 3 2 1 . o ge-*multipliceerd* worden.

$$81x^3 \div 216x^2 + 144x = o$$

't welk men door $9x$ kan *deprimeeren* of verkleinen.

zoo dat men verkrygt

$$9x^2 \div 24x + 16 = 0$$

nog met 2 1 0 vermenigvuldigt

komt $18x^2 \div 24x = 0$

door $6x$ gedeelt

men heeft $3x \div 4 = 0$, zoo als boven is veronderſtelt.

Deeze te vooren geſtelde vermenigvuldiging verſtrekt dan bygevolg tot eene algemeene wet by alle *Æquatiën*, ze mogen zoo verheven van *Digniteit* zyn, als ze willen; en het is de eenigſte grond, waar door men voorſtellen, aangaande de vinding van het mooglyk grootſte of mooglyk kleinſte, tot de oplosſinge kan bekwaam of inſchikkelyk maaken.

Wy hebben 't noodig geagt dit voor af te laaten gaan, als eene Inleiding tot de bewerking, die we in 't vervolg zullen mededeelen.

DAMON EN ROOSJE,

APRILSCHE VRYAADJE. (*)

DAMON.

Hoe lokt de dageraad, met onze Min bewoogen,
De lieve lonkjes, Lief, uit uw' wellustige oogen!
Hoe groent myn Bloem-tuin, en hoe ſchynt deez' Linde-laan,
Met jonge blaadjes, ook van blydſchap aangedaan!
Hoe ſchenkt de preveltaal een onderling genoegen
Aan onze Min, myn Lief! de ſtamel-zugtjes zwoegen
In onzen boezem; en een tedre liefde-brand
Van zuivre wedermin ſtrekt ons ten onderpand.
De leden huiveren, gekitteld van verlangen,
Als ik de roosjes zie geſchilderd op uw' wangen;
't Is of een zuide-wind my om de leden woelt,
Die door een labbertogtje het Zomer-zweet verkoelt:
Zoo jaagt uw vriendlyk oog de liefde door myn' Adren:
Kom lieve *Roosje*, laat myn mond uw lipjes nadren,
Ach, zoeten Engel! myn' alwaardſte Hartvriendin,
Dat ik uw mondje kus; myn zieltje ſchuilt 'er in.

ROOSJE.

'k Beken het *Damon*, en ik kan het niet ontveinzen,
Dat ik u min, ô knaap, gy zyt van myn gepeinzen

Het

(*) *Wy deelen onzen Leezeren dit Stukje mede, zo als het ons door den Dichter is ter hand geſteld.*

Het eenig onderwerp: Als ik uw aanſchyn zie,
Uw fieren opſlag, en uw bruine lokken, die
Zoo fyn als goud-draad met een trits van krullen zwieren,
Op breede ſchouderen, zoo juist van form en ſpieren,
Dan is myn hart vernoegd; dan agt ik my gelyk
Een Rhee, die zig vermaakt in 't lommer van een Eyk.
Maar ſchoon ik u bemin, lief Boom-kind, is 't op heden
Geen tyd om 't Rooze-bed der Liefde te betreden:
't Was deeze winter pas, dat ik op 't Bruilofts-feest
Van jeugdige *Amaril*, uw Speelnoot, ben geweest:
Liefst in den zomertyd wil ik by 't groen der Elzen,
Met duizend lonkjes, zoo veel zoentjes, u omhelzen:
Deez' enkle kus ſtrekk' u tot borge: Wees te vreên.

DAMON.

Dat waar te lang, myn Lief: gy meent het niet, ô neen!
De zieltjes zyn voorlang door minnelyke zugten
Getuigen onzer Min. De dagen, uuren vlugten
Als ſchichten ſnel voorby, en keeren nooit weêrom!
Uw lipjes bleeven reeds te lang vóor 't Ja-woord ſtom.
Elk ſtondje is 'er één, en 't zal nooit wederkeeren,
De liefde zal ons, als wy oud zyn, niet verheeren,
Wanneer de vlugge voet zal wanklen onder 't gaan
En 't gladde voorhoofd vol met rimpels zyn belaân;
Uw honing-mondje zal dan niet van Nectar vloeijen;
Uw rooze-lipjes niet als purpre karsjes gloeijen;
Dat leevende oogje, dat nu flonkert vol van vuur,
Zal flaauwer vonken, als een nagtlamp kort van duur;
Ook zal uw boezem, nu zoo zagt en malsch, verſlenſchen,
En 't ſtrenge noodlot zal niet luistren naar uw wenſchen.
De vlugge vingertjes, die nu zoo rad alom
Zig roeren, zullen dan ook eindlyk ſtyf en krom
Met loome handen naauw uw ſilvren hairlok vlegten;
Gy zult geen tuiltjes dan aan uwe krullen hegten:
Geen paerelſnoer, nog bag van glinſterend robyn
Zal aan uw' ooren, nog uw hals tot cieraad zyn;
En als een dauwdrup, neêrgedaald op dorre biezen,
Geen weêrſchyn geeven, maar 't natuurlyk ſchoon verliezen.
Wy zullen, zyn wy eens de Levens-Lente kwyt,
Vergeefs verbeiden naar den eens verloopen tyd:
Myn hartediefje wil, ai wil niet langer marren,
Dit uur begunſtigt ons; de tintelende ſtarren
Begunſtigen myn Min; zy deinzen in het rond
Des Hemels, die geen wolk vertoont op dezen ſtond.
Zie; zelfs Aurora knikt ons toe, daar zy de plooijen
Van 't fulpe Wolk-gordyn met roze-goud wil tooijen;
Terwyl de weêrglans van die purpre dageraad,
Met een lief morgen blosje, op uwe koontjes ſtaat;

Veel

Veel ſchooner als Satyn, het welk, om te behaagen,
De ſteedſche Juffers in hun Zomerhoedjes draagen.
't Is alles gunſtig; kom, dit eenzaam plaatsje hiet
Myn ziel haar Paradys, daar gy, myn Lief, gebied.
Hier is ons koningryk, hier heerscht myn koninginne;
Hier ſluipen in het hart de zaligheden binnen;
Hier is de regte plaats, die zuivre wellust voedt:
Hier moet men minnen, Lief.

ROOSJE.

Myn *Damon*, al dit zoet
Verrukt my 't harte; Ja ik, min u, wees te vreden;
Maar wagt tot zomer, dan zal ik myn tederheden
U ſchenken; dan mint elk, dan is de gantſche buurt
Met Meijen opgecierd; het Vinkje tureluurt
Ook veel geruster door de alsdan volwaſſe bladren;
Dan kan men korven vol met Palm en Bloempjes gadren;
Dan rypt de kers; dan zyn 'er Roosjes in den Thuin,
En duizend kruidjes, wyd en zyd op Veld en Duin
Verſpreid, om kroontjes voor de Bruiloft ſaam te binden.
Dan vrydt men veilig in het lommer van de Linden.
Dees Maij-haag is als nog veel te yl; beſpeurt gy niet
Hoe verr' men langs het Veld door deeze takjes ziet.
Ligt zag ons Koridon, en hy op my te onvreden,
Vertelde 't iedereen; des laat u overreeden;
't Aprilletje is wel zoet; maar, in de groene Mey,
Dan is 't de regte tyd te ſtoeijen in de wey.

DAMON.

Neen; lieve *Roosje*, neen: 't is nu regt tyd van vryen.
Het lieflyk Lente-weêr wil onze min verblyen;
De zoele wind ontdooit de ſpruitjes en het groen;
Het warme zonnetje wil ook al wellust voên.
Het koestert tederlyk de botjes en de knopjes
Van onze boompjes in deez' boomgaard; zie de topjes
Van deez' Aalbesſeboom reeds groen: zie aan weerzy
Eens met uw oogjes langs deez' heining, op een ry
Met vroege Perſiken en bloeijende Abrikooſen
Bezet, als met een kleed van witte en purpre roozen,
Zoo aartig geſchakeerd eens glooren als fluweel:
Het Matteliefje kroont ook op zyn dunne ſteel
De tedre grasjes, die, pas uit den grond ontlooken,
Met booterbloempjes, als een bloemperk zyn beſtooken:
Kom hier, myn Zoetertje, zie eens in deeze floot,
Hoe 't lieve Visje vrydt met zyne min-genoot:
Beſchouw hoe vriendelyk zy met elkander ſpeelen,
Hoe zagt dat Kuitertje zyn Hommertje wil ſtreelen;
Daar zwemt het, 'k bid u, zie, by deeze water-plant.
Kyk, ginder ligt een Snoek, die ook van Liefde brand,

Te

Te riemen tegen ſtroom; hoor ook 't rikkikkerend tieren
Van 't blyde kikkertje dat vrolyk by 't lumieren
Van dezen uchtend, aan den oever dezer vliet,
Zyn liefdedriftje ook aan het zwymend Workje biedt:
't Welk door 't geworkquakquak, met opgeblaazen ooren
Opborlend tuſſchen 't quab, haar liefdeſtem laat booren,
Terwyl ze op eenen ſtond haar jongen teelt en broedt,
En dus op haare wyz' de Lente ook eere aandoet.
Natuur heeft dit Saiſoen een eigenſchap gegeeven,
Waar door het alles mint, ſtreelt, teelt en wil herleven.
Hoor hoe de Nachtegaal, met lieffelyk gefluit,
Een bruiloftsdeuntje zingt ter eere van zyn Bruid;
Het kryſchend Zwaluwtje, by 't vrolyk uchtend krieken,
Vervolgt zyn Vryster langs deez' beek op vlugge wieken;
Gints klept een Oyevaar, die met een morgen groet
Ten hoogen Hemel ſtreeft, de Zonne te gemoet.
De Koekkoek lagt en roept, en zoekt vast onder 't paaren
Een Quikſtaart-nestje om daar zyn eytje in te baaren;
De geele Wielewaal kiest hier zyn Vaderland,
En hangt in 't hoog gewaay zyn huwlyks ledikant.
Het Tortelduifje met haar halscieraad en veeren,
De Doffer kirt van vreugd, om 't huwlyk te vereeren.
Vriend Vogelaar geeft thans zyn Eendjes vrye vlugt
En laat haar uit de kooi heen zweeven door de lugt;
Het quakend Waardje vreest geen netten meer nog fuiken,
Maar zwemt gerust door 't kroos met dartelen en duiken.
Zie 't Winterkoninkje, het huppelt om ons heen,
En vliegt, al piepend, langs de paân die wy betreen.
Hoe tjelpt het Musje; let, hoe vliegt het op de daken,
Van onze boomgaard-hut, om 't nestje klaar te maken
Met ſtrootjes of met wol van Veemans Schaapenſtal;
Hoe galmt de liefdezang des Leuwriks in dit dal;
Hoe roept de Kiewit, met een ſtem zo lief en teder,
Zyn Ega tot de min; vast zweevend heen en weder,
Uit vrees, dat onze knaap, die ik deez' morgenſtond,
Om verſche Eijeren voor *Roosje* veldwaards zondt,
Zyn nest mogt ſtooren, dat het Wyfje vol van zorgen
Had onder 't klavergroen zeer konſtiglyk verborgen.
't Vrydt alles, lieve Meid! en alles vol van vreugd
Vertoont op dezen dag, een nieuw' ontlooken jeugd.
Kom dan, myn Engel! laat ons minnen, ſtreelen, kuſſen;
Kom, zoete bekje, reik my uw hand eens. Ondertuſſen
Zal ik, tot dat wy zyn aan myn klim-op' prieel
Genaderd, voor uw keursje uit bloempjes zagt en eel
Een geurig Ruikertje vergaaren onder 't wandlen:
Nu troeteldiefje, nu laat ons van liefde handlen!
Daar 't alles met ons vrydt, daar 't al de min gebiedt,
O Rooze-Mondje, voegt aan ons het veinzen niet.

ROOS-

ROOSJE.

Ik wil, myn *Damon*, ja ik wil, met u te vreden
Ook minnen, waarde knaap: Ik wil myn jeugd beſteeden
Aan u, die vol van Min, in deez' verliefden tyd,
Al myn verlangen, al myn hoop en vreugde zyt.
Ik zie zoo wel als gy, dat alles is gebooren
Tot minnen. Maar, myn Lief, zou ons hier niemant hooren?
Is 't hier wel veilig? kan hier niemant ons beſpiên?
Gewis men kan nog door de ondigte Heggen zien;
My dunkt, ik hoor een ſtil geruisch, dat zig, by poozen,
Verheft; myn *Damon* lief! begin ik niet te blooën?
Gewis, wy zyn beſpiet, ai luiſter!

DAMON.

Malle meid!
Vreest gy 't beluisteren hier in deeze Eenzaamheid.
De Boomgaard is op 't ſlot; de Duiker opgewonden,
Waar door met zagt geruisch het water langs de gronden
Uit gintſchen Waterval, door deeze grepjes ſtroomt
Met dunne Vlietjes, tot verfriſsching van 't Geboomt:
Dit is het dat gy hoort; of 't zal een koeltje weezen
Van 't weste windeken, myn Lief, dat u doet vreezen.
Laat ons dan kuſsen, zet u neder, is 't uw wil,
Hier op dit zootje, dat met jeugdige Camil
Zoo fleurig is begroeit; en dat ik aan de kanten
Met Trosnarciſsen voor myn *Roosje* liet beplanten.
Wat zegt, myn Engel? vindt zy dit welriekend Bed
Niet aardig? en, als gy op al de bloempjes let,
Ziet gy 't Jonquilletje niet voor u neder buigen,
En 't rood Adonisje u van myne vlam getuigen.
Beſchouw dit Loofwerk eens! het welk nog friſ en vers
Den naam van *Roosje* ſpeldt door groene Sterrekers,
Waar om een groenend hert, met krullen en met bogten,
Dat u myn Min verbeeldt, zoo keurig is gevlogten.
Wat liever lachje, welk een lonkje! 'k merk het al,
Gy wilt, dat *Damon* zelf u nederzetten zal:
Kom reik me uw handje dan, en ſla uw blanke bouten
Om myne ſchoud'ren, Lief.

ROOSJE.

Hoe geestig kunt gy kouten,
Myn *Damon*! van de Min: wel aan, myn leevenslust,
Ik agt my veilig als ik in uwe armen rust.

Veniam pro Laude!

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 321.

ZUIVERHEID DES HARTEN.

WY kunnen onmoogelyk eenigen merkelyken voortgang in de Deugd en een heiligen Levenswandel maaken, zo wy ons zelven vooraf niet ontllaan van alle ondeugende gewoontens, en zondige neigingen, welke ons aan 't kwaade als gekluisterd houden, en ons op des Levensbaan onophoudelyk verhinderen.

Der Menſchen gemoed helt noodwendig tot het één meer dan het ander over. Allen hebben we onze geliefde neigingen, onze troetellusten, rede en drift zyn niet ſlegts twee onderſcheidene, maar veelal twee ſtrydige beginzels, welke elkanderen het meesterſchap, in onze Harten betwisten; en elk onzer moet onvermydelyk door het één of ander dier beginzelen genoopt en geleid worden.

Als wy eerst tot jaaren van onderſcheid koomen, hebben de driften doorgaans het gebied in ons gemoed; en byaldien wy nu der rede magtig, niet aanſtonds een aanvang maaken, om die toomelooze driften onder haare beſtiering te brengen; byaldien wy dezelve maar eenigzints toegeeven in haare ongeregelde lusten, zo mogen we ons verzekerd houden, dat zy allengs ſterker worden, en zig het bedwang der rede geheellyk onttrekken zullen.

Dog hoe ſterk en geweldig onze driften, hoe verouderd onze verkeerde heblykheden wezen mogen. Ja, hoe laag wy, door misdaad en ſchuld beneden den ſtaat van redelyke Schepzels gezonken mogen zyn, nimmer egter behoeven wy te wanhoopen, om ons zelven uit dien afgrond weder opwaards te heffen, en den rang van Menſchen weder te bekoomen. Die elendige ſtaat van Slaverny is gewislyk de oorſpronkelyke geſteldheid onzer zielen niet; wy zyn van onzen Alwyzen en Liefderyken Schepper geenzints geſchikt, om onze dierlyke driften laaghartig te dienen, om door allerlei woeste begeer-

tens heen en weder geſlingerd, en tot allerleie gevaarlyke uiterſtens vervoerd te worden, maar om onze Hartstogten door rede te leiden, en als Menſchen redelyk te handelen. De Staat, gevolgelyk, daar we ons thans in bevinden, is een ſtaat van bederf en verbastering; en het ſpreekt van zelve, dat het niet anders, dan by een vrywillig verzuim van onzen kant kan bygekoomen wezen, dat de oorſpronkelyke geſteldheid der dingen dus is omgekeerd; en de Dienaars zig tot Tyrannen opgeworpen hebben. Is dat waar, dat het by ons vrywillig verzuim is toegekoomen, en met de oorſpronkelyke geſteldheid onzer zielen ſtrydt, dan ſpreekt het van zelve, dat het ook in onze magt moet ſtaan, om die haatelyke boeijens te verbreeken, en onze vrygeboore zielen een jok te onttrekken, 't welk even zeer met de waardigheid van onze redelyke Natuur, als met onze wezentlykſte belangens en hoogſte gelukzaligheid ſtrydig is, om daarentegen in onzen volgenden Leeftyd zodanig een gedrag te houden, waar door onze rede en edele zielsvermogens haar ouden luister en wettig gezag weder krygen, en ons waaragtig heil verzekerd wordt. Dit is gewisſelyk voor Menſchen, welke, der zonden dienstbaar, zig langen tyd in allerleie ongeregeldheden toegegeeven, en verouderde heblykheden van de Ondeugd gekreegen hebben, een werk van de uiterſte moeijelykheid; maar 't is genoeg, dat het niet onmoogelyk is, en dat een ſtandvastig vooorneemen, en aanhoudende poogingen over den hardnekkigſten wederſtand eindelyk kunnen zegepraalen.

Onze driften zullen altoos eenigen invloed op onze wyze van denken en bedryven houden, en, zo lang wy in dit Leven zyn, en dit Lighaam met ons omdraagen, kunnen we ons tegen derzelver eerſte aanvallen nooit geheél en al beveiligen. Dit ondertusſchen, meene ik, gerustelyk te mogen verzekeren, dat zo dra wy dezelve het gebied der rede in zo verre onderworpen hebben, dat zy ons nimmermeer tot dat geene vervoeren, 't welk wy begrypen met Gods wet te ſtryden, of beletten in de betragting van iets, dat onze Pligt van ons vordert, dat wy als dan *zuiver van Harten*, en geſchikt zyn voor de gunst des Allerhoogſten.

De *Zuiverheid des Harten* kan indeedaad als de bron en oorſprong van allerleie Deugden worden aangemerkt; En wy kunnen deze geſteldheid onzer zielen niet gevoegelyk tot de enkele ontkenning van zondige lusten, nog zelfs tot de blooto heerſchappy over ongeregelde driften bepaalen. Al wie zyne begeertens poogt te breidelen, al wie alle zyne Hartstogten, zonder uitzondering, het gebied der rede grootmoedig onderwerpt,

werpt, toont van eene loffelyke zugt tot Deugd in het algemeen te blaaken; en wy mogen, wy moeten zelfs onder deze uitdrukking van zuiverheid des harten, billyker wyze betrekken een vast voorneemen, eene edele pooging om alle zyne vermogens tot Gods Eer, tot onzer Medemenſchen nut, en ons waaragtig heil aanteleggen. (Eene pooging welke niet kan nalaaten ſtand te grypen in ons gemoed, zo dra het zelve vry is van de onſtuimige beweegingen onzer woeste driften;) en gevolgelyk zouden wy deeze uitdrukking in eene nog ruimere betekenis gebruiken mogen, om 'er eene algemeene deugdlievende geſteltenis mede aan te duiden. Voor tegenwoordig egter zullen we ons, met dezelve byzonderlyk bepaalen, om 'er de opregtheid onzer voorneemens en poogingen onder te betrekken, en die zuiverheid des harten aan te wyzen, welke wy, in den eerſten aanvang van onzen deugdzaamen levens-wandel reeds behooren te hebben.

Men kan op geen grond van rede verwagten, dat wy op eenmaal aanſtonds onverſchillig zouden worden voor alles, 't welk wy begrypen ons eenige geneugte te kunnen verſchaffen; maar zodra wy een ernſtig voorneemen hebben opgevat, om naar Zedelyke Volmaaktheid te ſtreeven, zo moeten wy noodwendig de volſtrekte noodzaakelykheid begrypen, om ons zelven juiste begrippen te maaken, van alles, wat hier ons vermaak bevordert, en alle onze geneugtens op haaren regten prys te leeren waardeeren; en een weinig oplettenheid en overweeging zal ons welhaast doen zien, dat de voorwerpen, die onze verſcheidene Hartstogten 't haarer voldoening vorderen, niet volſtrekt noodzaakelyk zyn tot ons wezenlyk geluk; dat wy ook buiten dit niet alleen gelukkig kunnen leeven, maar zelfs noodwendig ongelukkig zouden moeten worden, byaldien ons heil, hier eeniglyk van af hing. Niets vertoont zig in der waarheid voor een opmerkend en onbeneveld oog duidelyker, dan dat ons waaragtig en beſtendig genoegen uit het één of ander beginzel in onze eige harten moet geboren worden, en de dagelykſche ervarenis bevestigt de ydelheid en nietigheid dier uiterlyke voorwerpen, die wy met de meeste drift bejaagen, ten allerduidelykſten; zo wy derhalven ons eigen gemak, rust en vergenoegen waarlyk bedoelen, zo kunnen wy de middelen, welke ons ter maatiging onzer begeertens dienen kunnen, met geene onverſchillige oogen aanzien, maar moeten wy noodwendig van een hartelyk verlangen blaaken, om onze zielen van de uitwendige voorwerpen allengskens los te maaken, en een vaſten grond van duurzaam en beſtendig vermaak in ons eigen hart te leeren vinden. En hy, welke zig dagelyks met zodanige be-

beſpiegelingen bezig houdt, moet zig ongetwyffeld wel ras beſpaalen, om geene driften in te volgen, geene begeertens bot te vieren, dan die, welke de Rede en Godsdienst duidelyk veroorlooven, nog zelfs aan geoorloode lusten verdere voldoening te verſchaffen, dan hy klaar begrypt met zyn pligt tevens en zyn waar geluk overeentekoomen.

Als wy alle onze verſcheidene Hartstogten, in alle byzonderheden, onderzoeken, zo zullen wy bevinden, dat geene derzelver geſchikt is, om het eenigst beginzel onzer daaden, of het rigtſnoer onzes zedelyken levens te zyn. Zy zyn allen onzer natuuren tot wyze en nuttige eindens ingeſchaapen, en vorderen daarom elk op haare beurt eene wettige en gemaatigde voldoening. Maar de rede of het gezond verſtand is de eenige Regter hoe verre die voldoening behoort te gaan, en wanneer wy billyker wyze verpligt zyn onze lusten te verzaaken, onze driften te weêrſtreeven. De eerſte, de allerlaagſte trap derhalven van waare zuiverheid des harten luit een vast voorneemen, een geduurige pooging in, om alle onze Hartstogten altoos in eene wettige gehoorzaamheid aan de voorſchriften van Rede en Godsdienst te bewaaren.

Maar zodra onze Rede haare heerſchappy over de driften begint te bemerken, zal zy ons van zelve allengskens verder leiden, en hooger opvoeren, en wy zullen, nu bevindende, dat wy over het dierlyke zegepraalen, en in ſtaat zyn, om naar onzen Maaker te gelyken, van zelve van een edel opzet worden bezield, om ons alle moogelyke volmaaktheden eige te maaken, en ſteeds hooger en hooger te ſtreeven. Ja! de man, wiens oordeel nu door de nevels van dierlyke lusten niet meer verblind, nog wiens gemoed door het woest geweld van ongeregelde begeertens meer geſlingerd wordt, zal de voortreffelykheid, de ſchoonheid en het voordeel van allerleie ſoorten van deugden, nu in hellen dag beſchouwen, en door geene tegenſtrydige neigingen wederhouden, gereedelyk volgen. Alle zyne vermogens en bekwaamheden zullen derwyze aanwinnen dat zig de dringredenen tot zynen pligt altoos op het nadrukkelykst vertoonen, en hem, als met zagte koorden, van zelve tot deszelfs betragting noopen. Hy zal vermaak ſcheppen in een redelyk onderzoek, in verſtandige overdenkingen en nutte geſprekken. Alle waarheden, van wat zoort, zullen hem behaagelyk voorkoomen. De verſtandelyke vermogens egter, of het geeſtelyk gedeelte, om zo te ſpreeken, van zyne Natuur zullen zyn aandagt byzonderlyk bezig houden; de geſtadige oefening van zyne rede zal hem niet alleen geduurig nieuwe denkbeelden, maar tevens ook nieuwe en telkens verhevener gevoe-

lens

lens geeven, en uit dit alles zal de allergrootſte en zuiverſte, ſchoon de allerbedaardſte blydſchap geboren worden; nu ontdekt, nu gevoelt hy, dat hy voor een andere en betere waereld geſchaapen is. Nu leert hy zyne waare verordening en goedertieren Schepper in alle zyne beminlyke volmaaktheden kennen. Nu verheugd hy zig in den God zyns Heils, en geniet een voorſmaak van die allervolmaakſte Gelukzaligheid, welke alle ſterfelyke verbeelding te boven gaat. Hy ſtreeft met allen iever voort, om volmaakt te worden, gelyk God volmaakt is; en onderhoudt, zo veel de ſtaat van dit onvolmaakte leven medebrengt, eene geduurige gemeenſchap met dien Vader der Ligten; elk oogenblik van zyn beſtaan, yder daad die hy verrigt elke gedagte die in zyne deugdlievende ziel opryst, verzekert hem van 's Allerhoogſtens gunst, omdat hy zynen roem in alles op het oog heeft; yder tydſtip, derhalven, vermeerdert of verzekert zyn geluk, en de geheele waereld is ten langen leste naauwelyks in ſtaat, om zyn ſtil, maar zalig, genoegen, te verhooren.

Dus g niet dan een zuivere van Harten, hier op aarde reeds het allerwenſchelykſt geluk, dat uit de gerustheid van zyn gemoed, en de verzekering der Goddelyke goedkeuring en gunſt kan ſpruiten! Maar moet hy hier voor niet eene menigte andere voordeelen misſen, en aan dit Godsdienſtige vermaak alle zyne wereldſche geneugtens ongelukkig opofferen? — Byaldien het hier mede dus al mogt gelegen zyn, zoude het verſchil in dezen egter groot genoeg zyn, om een verſtandig Mensch geen enkel oogenblik te doen beraaden, of hy deze voordeelige ruiling moest aangaan. Dog het is hier zo verre af, dat de zuivere van Harten, terwyl zy zig deze nieuwe bronnen van waar genoegen openen, een even groot, of grooter deel behouden in de geneugtens, welke uit de voldoening onzer Hartstogten ſpruiten kunnen. Regtgeaarde Godsdienst en zuivere Deugd verpligten ons geenzins, om de regte vermaaken van dit Leven te verzaaken; zy vergunnen ons onbelemmerd, om dezelve ſteeds in zo verre te genieten, als met de onnozelheid, opregtheid en den vrede onzer zielen beſtaanbaar is. 't Is ons eigen nut, 't is het vermaak zelve, 't welk wy bedoelen, dat zy, door haare waarſchouwingen en voorſchriften poogen te verzekeren. In duizend gevallen verlevendigen zy het genoegen, 't welk de verſcheidene voorwerpen onzer Hartstogten ons verſchaffen kunnen, en nooit verbieden ze ons andere dan buitenſpoorige, en dus gevaarlyke of nadeelige geneugtens. 't Is waar, dat zy ons dikwils raaden, zomtyds beveelen, om ons van zodanige voldoeningen onzer zinnen te wagten, waarvan zig de verder-

felyke gevolgen niet zo aanſtonds aan een onkundig oog vertoonen, maar die noodige zelfsverzaaking vergoeden zy rykelyk door de liefelyke overdenking, dat wy dus de voorzigtigſte party gekoozen hebben, en, in allen gevalle, in ſtaat zyn, om ons zelven te beheerſchen, over onze waardſte lusten te zegepraalen, en alle onze neigingen Gode te onderwerpen; eene bewustheid, een genoegen by geene zinnelyke vermaaken te gelyken.

Maar het groot belang dier Deugd, met welker beſchouwing wy ons tegenwoordig bezig houden; blykt inzonderheid hieruit, om dat dezelve ons boven het gevaar der verzoekingen ten kwaade ſtelt, en ten toppunt van alle Zedelyke Volmaaktheid opleidt. Zodra wy onze dierlyke driften, naamelyk, eenmaalen het gebied der rede onderworpen hebben, kan ons naauwelyks eenige verzoeking meer ten kwaade ſleepen, of eenige zondige lust een merkelyk vermogen hebben in onze ziel; terwyl wy daarentegen, gelyk wy uit de gemaakte aanmerkingen reeds gezien hebben, en de minſte overdenking ons verder leeren kan, door onze zuiverheid des Harten tot allerleie Deugden van zelve overhellen. Is nu de Deugd de waare Volmaaktheid eens redelyken Schepzels, en de bron van een zuiver en beſtendig geluk, zo kunnen wy als verſtandige Menſchen niet nalaaten om ons, met allen moogelyken ernst en yver, op deze loffelyke, deze voordeelige en heilzaame zielsgeſteldheid toe te leggen.

En om die noodzaakelykheid en voordeelen nog des te duidelyker te beſeffen, zo laat ons den toeſtand van hen, welke hunnen pligt ten dezen opzigte verwaarloozen, en van eene ſtrydige geaardheid en neigingen zyn, eens kortelyk beſchouwen. —— Gelyk de zuiverheid des Harten een ryke bron van een ſtil maar niet min wezenlyk genoegen, eene bedaarde, maar niet min liefelyke vreugde is, zo is het, aan den anderen kant onbetwistbaar zeker, dat zy, die aan hunne dierlyke driften ſchandelyk verſlaafd, geduurig heen en weder geſlingerd worden, nooit waare rust, nog ergens eenige beſtendige blydſchap vinden kunnen. Zy zyn eigenlyk nooit voldaan; de genietingen der begeerde voorwerpen zelve doen hen walgen, en zy weeten niet, werwaards hunne grillige verkiezingen op nieuws te wenden? zy hangen niet van zig zelven af; hunne onrustige begeertens rukken hen naar de verſchillende kanten tevens; kwelling, onmagt, ſpyt, wroeging en berouw vervullen hunne ziel onder het genot van 't ingebeeld vermaak, en wanhoop volgt altoos hunne dwaasheid onaffcheidbaar op de hielen. Byaldien zy zig geheellyk aan ééne heerſchende Hartstogt overgee-

geeven, dezelve zal, met ydere voldoening, nieuwe kragten krygen, nieuwe lusten vormen, grilliger worden, en moeijelyker te vergenoegen zyn, naar maate men dezelve meer voldoening poogt te bezorgen; te loorstelling, en daar uit spruitende kwelling moeten hierderhalven zeer dikwils de onvermydelyke gevolgen van wezen; of zo men, door een gelukkige saamenloop van veele omstandigheden, al middel weet te vinden, om die nooit verzaade begeerte eens of meermaal te stillen, hoe kort, hoe onvolmaakt moet egter de vreugde wezen die hier uit geboren wordt! 't Is eene oogenbliklyke aandoening, welke door geene liefelyke overdenkingen ondersteund wordt, en derhalven ophoudt, zo dra meuze gevoeld heeft, om ons op nieuws aan kwelling, onrust, wroeging, althans aan een akelig ydel, 't welk zig straks hier op in onze ziel ontdekt, onbarmhartig over te geeven; zo ras immers zulk een mensch zyne begeerte in het één voldaan ziet, jankt hy weder even zeer naar iets anders; hy moet zig altoos aan uiterlyke voorwerpen hegten, omdat hy van binnen geen heul of troost kan vinden. Hy moet zig zelven steeds ontvlieden, omdat de beschouwing van zyn eigen hart hem niet dan kwelling en verdriet kan baaren. En even zorgvuldig moet hy de Goddelyke Tegenwoordigheid vermyden, omdat dezelve hem zyne verkeerdheid en euveldaden op het smartelykst verwyt, en terwyl hy dus geduurig of in zyne verwagtingen van vermaak te jammerlyk te loor gestelt, of aan zig zelven en zyne naare overdenkingen en knaagend geweeten overgelaaten, zyn beklaagelyken toestand tegen wil en dank aan zig zelven moet erkennen, acht hy zig egter buiten staat, om de boeijens, welke hem in de Slaverny der zonden gekluisterd houden, te verbreeken, zyn hals van een jok, dat hem op het smartelyks drukt te vryden, en een geluk te bekoomen, dat zig in de betragting der Deugd, aan zyn beneveld oog, als in een donker verschiet vertoont, dog dat hy niet kent, dan om deszelfs gemis eeuwig te betreuren. Zie daar den waaren toestand van eenen Zondaar, van een Slaaf zyner driften. Maar is dit nu eene Schildery, welke redelyke Schepzels zonder afgryzen beschouwen kunnen, of daar zy vrywillig besluiten zullen, naar te gelyken? —— Dat verhoede God! kragtiger dringredenen weet ik althans niet te berde te brengen; om elk verstandig mensch te beweegen, van zig, met allen moogelyken spoed en yver, op de zuiverheid des Harten toe te leggen.

De beweegredenen tot zuiverheid des Harten zyn inderdaad zo menigvuldig als de verscheide waarheden van den Godsdienst en de Rede. Maar zo wy den hoogsten trap van volmaaktheid

in dezen wenſchen te beklimmen, zo moeten wy *edelmoedig* worden, dat is te zeggen, de voortreffelykheid onzer redelyke Natuure, naar het beeld des onzienlyken Gods gevormd, in aanmerking neemen, en ons geſtaadig vertegenwoordigen, hoe weinig het aan zulke Schepzels betaamt, als wormen op der aard te kruipen, en hunner Dierlyke Driften ſlaafsch te dienen. Hoe onbeſtaanbaar zulk eene laagheid daarenboven is met het belang van ons, die voor verhevener, voor hemelſche, voor eeuwige geneugtens geſchaapen zyn, en ons zelven hier van, al te kinderagtig zeker, berooven voor beuzelingen, die der aandagt, 'k laat ſtaan der poogingen van een verſtandig man onwaardig zyn. Houden wy deze gegronde aanmerkingen geduurig voor den Geest, geen twyffel is 'er aan te ſlaan, of dezelve zullen een magtiger invloed op onze wyze van denken, op onze geheele geſtellen hebben, zullen ons de Deugd allengskens gemaklyker maaken, en, met dit vermeerderd gemak, het genoegen van derzelver betragting, oneindig vergrooten.

Eenvoudigheid van voorneemens en oogmerken is met de zuiverheid des Harten naauw verknogt. Om eenige merkelyke vorderingen in wezenlyke voortreffelykheid te maaken, of ten toppunt van volmaaktheid te ſteigen, is het noodig, dat wy ſteeds door eenig vast en bepaald beginzel geleid worden. Wy kunnen inderdaad op één tydpunt maar één voornaam oogmerk in ons bedryf bedoelen. Verſcheidenheid van inzigten verzwakt de kragt van elk derzelver in 't byzonder, en belet, dat wy eenigen daarvan met den vereischten yver agtervolgen kunnen. Maar nu; zullen wy ons maar één doelwit hoofdzaakelyk voorſtellen, wat kunnen wy dan waardiger verkiezen, dan om onze Harten te zuiveren, en onze redelyke Natuuren te volmaaken.

Een Mensch, die waarlyk goed en deugdzaam is, houdt zig niet met eene menigte fyne onderſcheidingen op. Hy heeft één Hoofd-oogmerk te beſchieten; hy rigt zyn geheele leven en alle zyne bedryven, om het zelve gelukkig te treffen; en dit Hoofd-oogmerk is het geen hy wenscht, dat alle redelyke Schepzels met hem bedoelen mogten. Eene edele opregtheid vertoont zig hierom in zyn geheel bedryf. Hy is niet bekwaam om iets te doen, iets te denken zelfs, dat hem met rede van argdenkenheid of een wantrouwigen aart zou kunnen doen beſchuldigen. Hoe nader by men zyn gedrag beſchouwt, en hoe naauwkeuriger het zelve onderzoekt, hoe meer het, by alle onzydige Regters, gebillykt wordt.

Laat ons dan, die beminlyke, die edele, die geruste Zielsgeſteldheid poogen te verkrygen, en een zuiver opregt hart trag-

tragten te bekoomen. Laat ons alle neigingen, welke met onzen pligt ſtryden, of ons van 't pad der Deugd vervoeren zouden, edelmoedig tegen gaan; alle ongeregelde Staatzugt, welke ons geluk van uitwendige grootheid doet afhangen, breidelen; alle laage baatzugt, die ons bekrompen maakt, en de liefelykſte bronnen van het zuiverſte genoegen ſtopt, uit onze boezems weeren; Laaten we inzonderheid die onmaatige zugt naar Rykdommen, Roem, en Grootheid, welke ons in het uitvoeren onzer deugdzaame voorneemens zo deerlyk belemmeren, wysſelyk beteugelen; Maar boven al, laaten we onzen trek tot zinnelyke vermaaken maatigen, want hy, die zig aan zinnelyke geneugtens overgeeft, moet noodwendig een ſlaaf zyner Driften zyn, of eerlang worden, en gevolgelyk de zuiverheid des Harten ten eenemaal verliezen.

BEDENKINGEN EN TWYFELINGEN OVER DEN OORSPRONG DER NEGERS, BY GELEGENHEID VAN EEN BLANKEN NEGER TE PARYS,

Door den Heer MAUPERTUIS.

BYaldien de Blanken, of witte menſchen, toen zy de Negers of Zwarten voor de allereerſte reize zagen, dezelve in Bosſchen gevonden, of in de woeſtynen aangetroffen hadden, zouden zy hen mogelyk niet voor menſchen aangezien, althans niet aanſtonds met dien naam verwaardigd hebben. Maar die, welke men niet ontdekte, dan na dat zy zig in groote en welbevolkte ſteden hadden ſaamgevoegd; dan na dat zy zig onder de loflyke beſtiering van wyze Koningen, (*) op allerleie konſten en nutte weetenſchappen hadden toegelegd, en na dat zy de order en eene welgeregelde Politie eindelyk onder hen deeden bloeijen in een tyd, toen alle andere volkeren ſlegts Barbaaren waren; die Negers zeg ik, welke, in zulk een ſtaat, van de Blanken allereerſt gezien wierden, zouden byna rede hebben kunnen neemen, om de Blanken niet voor hunne Medemenſchen aan te zien.

Men vindt in Africa, tusſchen de keerkringen van den Kreeft en den Steenbok, geen andere dan zwarte Bewoners.

(*) Zie *Diodorus Sicul.* in het IIIde Boek zyner Hiſtorien.

hers. Niet ſlegts zyn zy door hunne kouleur van andere menſchen onderſcheiden, maar verſchillen 'er ook door hunne byzondere wezens-trekken van. Breede platte Neuzen, dikke lippen, en wol in plaats van hair op 't hoofd, ſchynen 'er inzonderheid een nieuw ſoort van menſchen te maaken (†).

Als men van den *Equator* naar de Zuider-Pool afzakt, zo worden de Negers allengskens ligter van kleur, maar behouden dezelfde leelykheid: en men ontmoet op dezen weg dat vuil en morsſig volk, het welk de zuidelyke Punt van Africa bewoont (§).

Dat men integendeel Oostwaards aanreize, en men zal volkeren aantreffen, wier wezens trekken zagter worden, en zig regelmaatiger vertoonen, maar wier kleur weder ſteeds even zwart is, als die welke men in Africa zag.

Agter deze volkeren onderſcheidt zig eene groote Natie, door een taanig aanzigt met lange en naauwe oogen, welke nog daarenboven ſchuins geplaatst zyn.

Als men in dat groot Waereldsdeel overſteekt, 't welk van de andere Deelen des Aardbodems van Europa, Africa, en Aſië ſchynt afgeſcheiden, zo vindt men, gelyk ligt te vermoeden was, weder allerhande nieuwe verſcheidenheden. Daar zyn egter geene Blanken; het is meest bevolkt met rosſche en olyfkleurige menſchen, in welke koleuren men allerhande kleine verſcheidenheden en tusſchen-of by-kleuren, ook ligter en donkerder ſchaduwen aantreft. Dit waereld-deel eindigt aan den Zuider-Pool in een Kaap en Eilanden, welke men zegt door Reuzen bewoond te worden. En als men de verhaalen van verſcheide Reis-beſchryvers geloof mag geeven, zo ontmoet men inderdaad aan dit eind van America een ſoort van menſchen, die byna eens zo lang zyn, als die van ons ſoort.

Eer wy het vaste Land verlieten, hadden wy van een ander ſoort van menſchen, zeer verſchillende van deze, kunnen ſpreeken. De Bewooners namelyk van het noorderlyk gedeelte van Europa zyn de kleinſte van allen, die ons tot dus verre bekend zyn, en de Laplanders aan de Noord-pool, de Patagons in America naar den kant van 't Zuiden, ſchynen de beide uiterſtens van het geſlagt der menſchen te zyn.

Ik zoude nooit gedaan hebben, zo ik van alle de Bewoo-

ners

(†) *Æthiopes maculant orbem, tenebrisque figurant*
Per fuscas hominum gentes.
Manil. Lib. IV. vs. 723.

(§) De Hottentotten.

gers der Eilanden, die in de Indiaanſche Zeën leggen, en die, welke men in den grooten Oceaan, tusſchen Aſie en America aantreft, ſpreeken wilde. Yder volk, ydere Natie heeft daar zyne byzondere gedaante, even als zyne taal (*); En mag de gedaante inderdaad niet als een ſoort van taal, op haar zelve, en wel eene taal, die zig het best van allen doet verſtaan, worden aangemerkt?

Als we alle die Eilanden eens doorliepen, zouden wy misſchien, in zommigen derzelver, Bewooners aantreffen, die ons nog meer belemmeren zouden, dan de Zwarten, aan welken wy reeds zo veele moeite hebben, om den naam van menſchen te geeven, of te weigeren. De bewooners der Bosſchen of de Bosch-menſchen van Borneo, daar zommige Reizigers van ſpreeken, en die in alle opzigten zo gelyk aan de menſchen zyn, moeten die onderſteld worden minder verſtand te hebben, of de rede te misſen, om dat zy ſtaarten hebben, even eens als de Aapen, en het geen men verpligt is te erkennen, dat van de kleur, van wit of zwart, of taanig, nog van [illegible] fatſoen en de plaatzing der oogen geenzints afhangt, zo men dat nu beweeren door het getal der wervelbeenderen bepaald te worden?

In die Landengte, welke de Noordzee van de ſtille zee ſcheidt, verzekert men (†) dat menſchen woonen, veel blanker dan eenige andere, welke wy tot nog toe kennen; Hun hoofd-hair vertoont zig als witte wol; Zy houden hunne oogen, om dat zy het dagligt niet verdraagen kunnen, geduurende dien tyd, ſteeds geſlooten, en openen dezelve niet dan 's nagts. Zy maaken in het geſlagt der menſchen het zelfde ſoort uit, als by ons de Vledermuizen en Nagtuilen in het geſlagt der Vogelen; als de Zon onder is, en de natuur zig, om zo te ſpreeken, in zwarte Rouwgewaaden heeft gekleed, als alles zwygt, en de overige bewooners des werelds, vermoeid van hunnen arbeid, verzaad van hunne vermaaken, of afgeſloofd door hunne zorgen, zig te rust begeeven, en hunne verſpilde kragten door een zoeten ſlaap poogen te herſtellen, of hun verdriet in deszelfs ongevoeligheid te vergeeten, dan ſtaan de bewooners van Darien op, loven hunne Goden, verheugen zig in de af-

(*) *Adde ſonos totidem vocum, totidem inſere linguas,*
Et mores pro ſorte pares, ritusque locorum.
Manil. Lib. IV. vs. 731

(†) Zie de reizen van *Wafer*, Beſchryving der Land-Engte van America.

afweezigheid van een ligt, dat hen onverdraagelyk was, beginnen hunne bezigheden, en vervullen het ydel, dat zig anders op dezen tyd in de Natuur vertoonen zoude. Zy hooren het geſchreeuw der Uilen met zo veel vermaak, als de Harders in onze Lugt-ſtreeken het liefelyk gezang van den Leeuwerik, wanneer dezelve met het krieken des daags, buiten het gezigt van den wreeden Havik, de Zon, die op het punt is van zig te vertoonen, in de wolken ſchynt op te zoeken, of te gemoet te willen vliegen. Hy vergezelt zynen zang met het klapwieken zyner vleugelen, en tekent 'er de verſcheide toonen mede; Hy dartelt in de lugt, zig telkens hooger en hooger opwaards begeevende; Hy vliegt de wolken in; men verliest hem uit het gezigt; maar men geniet nog het vermaak van zynen lieven zang; de toonen egter zyn niet meer te onderſcheiden, het geluid wordt flaauwer, daar blyft eindelyk niets dan eene erkentelyk nadenken van over: men verbeeldt het zig nog met vermaak te hooren, en die verbeelding eindigt in tederheid en mymering. Dit oogenblik koopt en verbindt de ſtille gerustheid van den nagt met de vermaaken van den dag. De Zon gaat op, en koomt de beweeging en het leven op de aarde wederbrengen; tekent de uuren, en wyst yder den arbeid zyner handen aan; maar de bewooners van Darien wagten dit oogenblik niet af; zy zyn reeds allen te rust. Men mag hier of daar nog eenige *Bon Vivants* aan tafel vinden, die, na hunne maagen met *Ragouts* overlaaden te hebben, hunnen Geest in ſcherpe trekken uitputten, of in fraaije antwoorden verſtompen; Maar de eenige fatſoenlyke Lieden, die thans nog op zyn, zyn de zulken, die op den middag wagten, om hunne Schoonen een bezoek te geeven; Des middags namelyk, als de Zon op 't hoogst, en het ligt het ſterkst is, dan is 't, dat een Minnaar de toeverzigt van eene oplettende moeder zoekt te loor te ſtellen, en toegang tot zyne ſchroomagtige Minnares te krygen.

Het zonderlingſte verſchynzel, ten opzigte van de kleur der verſcheidene bewooners van onzen Waereld-kloot, en de regel, die, gelyk zy ſtandvastigst doorgaat, zo ook de meeste opmerking verdient, is, dat die breede Band of Gordel, welke Oost en West om onzen Bol loopt, en die wy de verzengde Lugtſtreek noemen, alleen beſlaagen wordt, door zwarte, of zeer donker olyfkleurige bewooners. Die Band wordt door de tusſchenſtroomende Zeën op veele plaatſen afgebrooken, dat men egter dezelve, in weerwil dier ſcheidingen, dwars door Africa, Aſia, en America

vol-

volge, dat men de aarde dus van het Oosten naar het Westen, het zy over de Eilanden, het zy door de vaste Landen, rond loope, men zal 'er geene andere, dan zwarte volkeren vinden; want wat die Nagt-menschen, daar wy zo aanstonds van gesprooken hebben, aangaat, en eenige Blanken, welke nu en dan buiten den algemeenen regel onder de Zwarten gebooren worden, derzelver getal is zo gering in vergelyking van alle de overigen, dat men ze naauwelyks als eene kleine uitzondering op dien doorgaanden regel kan beschouwen.

Als wy den Evenaar verlaatende ons nader naar de Poolen toe begeeven, zo vinden wy dat de kleur der volkeren zig allengskens en als met schaduwen opheldert. Zy blyft steeds nog zeer donker en bruin, zo lang men aan de andere zyde der Keer-kringen is, en wordt niet volkomen wit, voor dat men vry wat in de gemaatigde Lugtstreek voortreist. Het is aan den uitersten rand dier Lugtstreek eindelyk, dat men de witste of blankste volkeren vindt. De Reizyger staat op het zien der Deensche Vrouwen met haare blonde hairen verbaast, over eene kleur, die hem de oogen doen tysteren, en kan zig niet overreeden, dat de sneeuwwitte voorwerpen die hy ziet, en de Zwarte of Bruine, die hy straks in Africa aanschouwde, beide Vrouwen zyn.

Nog verder naar het Noorden en tot in de bevroore Lugtgewesten, vertoont zig dit verschil nog duidelyker. Ja in die Landen, welke de zon, geduurende den winter, zig niet verwaardigt te beschynen, daar de aarde, nog harder dan de barre Rotsen, die haar schynen te bedekken, geene vrugten voortbrengt, die zy overal elders in menigte uitlevert, in die akelige streeken, zeg ik, ziet men aan derzelver bewooners een vel van Leliën en Roozen. Ryke en benydde Gewesten van het zuiden, grônden van Peru en Potosi, stooft vry het goud in uwen boezem! ik zal u 't zelve nooit onthaalen; Ik veragt uwe schatten, om dat u het beminlykste schoon, dat my de noorderlyker Landen aanbieden, ten eenemaal ontbreekt! Golconde! dat de dierbaare vogten, waar uit de Diamant en Robyn moet groeijen, door uwe aders vloeije; ik misgunne ook u die nutteloze kostelykheden niet; Dezelve kunnen uwe zwarte Vrouwen nooit behaagelyk maaken, en onze Schoonheden hebben ze niet van nooden. Dat ze u voortaan eenigiyk moogen dienen, om alle jaaren de zwaarte van eenen veragtelyken Vorst aan te wyzen, die, terwyl hy zyne loffelyke hoedanigheden naar het gewigt zyns gemesten lighaams re-

rekent, en zyne kostelyke oogenblikken in eene belagchelyke Schaal verſpilt, zyne vryheid met zyne Staaten op het onverwagtst verliest (*).

Maar mag men niet zeggen, dat 'er in deze uiterſte, en verst van den anderen afgelege Gewesten, alwaar alles blank, of alles zwart is, te veel eenpaarigheid heerſche? en zoude de vermenging van het een met het ander, zoude de verandering, en de verſchillende ſchaduwen, die hier uit noodwendig moeten gebooren worden, niet meer vermaak verſchaffen? Gewisſelyk ja! en 't is het gelukkig Vrankryk, waar in de Natuur die gemengelde ſchoonheden, die bevallige veranderingen op het aangenaamst vertoont; 't Is op de oevers van de Seine, dat men die verſchillende ſchaduwen tusſchen zwart en wit met genoegen beſchouwt; en één ſchoone zomerſche dag zal aan een oplettend Reiziger in de Tuinen van de Louvre al het fraaije vertoonen, dat over den gantſchen aardbodem is verſpreid.

Eene Bruinet met oogen als een git blaakt van 't levendigſte vuur, dat men onderde ſchoonheden van het Zuiden vindt; de blaauwe oogen eener andere ſchoonheid vertoonen de zagte trekken van haar aanminnig Wezen, en ſtellen de bekoorlykheden van onze blonde in het aangenaamſte ligt; Terwyl het Kastanje-bruin hoofdhair, dat onze *Nationaale* kleur ſchynt te zyn, tusſchen dat der zuidelyker en noordelyker volkeren in ſtaat; Dus hebben ook onze Franſche Vrouwen niet de levendigheid van haar, welke door eene brandende zon geduurig worden gezengd, nog de kwyning dier andere, welken dit vuur des levens naauwelyks beſchynt, zy ſtaan weder tusſchen beiden, en hebben alles, wat zy hebben moeten om behaagelyk te zyn. Welk een luister ſchittert allerwegen, daar zy zig vertoonen! zy ſchynen uit Albast, Goud, en Azur te ſaam gezet; Zy koomen my verrukkend voor, en ik bemin zelfs de dwaaling der Natuur, die zig in de kleur van haare hoofdhairen, zomtyds ſchynt te vergisſen. Die zelfde gunſtryke moeder heeft haar, uit eene verregaande tederheid, vergoeding gedaan, wegens een nadeel, dat inderdaad geen nadeel is, zy heeft een

(*) Men ziet ligtelyk, dat hier de gewoonte van den grooten Mogol jaarlyksch te weegen, om daar uit zyne gezondheid op te maaken, wordt bedoeld; de gewigten, die men hier toe bezigt, zyn Diamanten en Robynen. Verder weet men, dat Thamas Kouli-Kan by onzen leeftyd, den grooten Mogol onttroont, en hem eynsbaar aan het Perſisch Ryk gemaakt heeft.

een ſchitterend wit met de zwartheid haarer oogen en lokken, op de bekoorlykſte wyze gepaard, en 'er, om zo te ſpreeken, blonde Brunetten van gemaakt. Beminlyke ſchepzels! vreest niet, dat het een gebrek zy, daar wy van ſpreeken? Neemt geenen toevlugt tot een haatelyk poeder, die uwe Schoonheden verdooft. Laat de Roozen en Lelien zig vryelyk over uwe wangen ſpreiden, en laat het bevallig zwart uwer losſe hairlokken derzelver zagten luister des te levendiger maaken! —— Ik heb onder die meenigte van Schoonheden groene oogen aangetroffen, ik kende ze reeds van verre; zy onderſcheidden zig van alle anderen, en geleeken even weinig naar die der volkeren van 't Zuiden, als naar die der noordſche Gewesten.

Maar 't is tot het Wit en Zwart alleen niet, dat zig de verſcheidenheden van het menſchelyk geſlagt bepaalen; Men vindt 'er daarenboven duizend andere, en de zulke, welke ons het meest in 't oog loopen, kosten misſchien even weinig moeite aan de Natuur, als de zulke, die wy naauwelyks merken kunnen. Als men 'er naauwkeurige Proeven van konde neemen, zou men misſchien bevinden, dat het al zo zeldzaam zy, een kind, wiens voorouders allemaal zwarte oogen hadden gehad, met blaauwe te zien gebooren worden, als dat een Blanke van zwarte Ouders of Negers voortkoome.

De kinderen gelyken doorgaans naar hunne Ouders; en de verſcheidenheden zelve, welke zy vertoonen, zyn dikwils niet anders, dan uitwerkſelen en gevolgen dier gelykheid. Die verſcheidenheden, als men dezelve tot in haaren oorſprong konde nagaan, zouden naar alle waarſchynlykheid, uit den éénen of anderen onbekenden Voorouder afkoomen, en daar in te ontdekken zyn; Zy worden door opelkanderen volgende geſlagten van menſchen, waar in ze plaats hebben, voortgeplant, en daarentegen door dikwils herhaalde *Generaties* van anderen, daar ze niet in gevonden worden, verzwakt, onzigtbaarer gemaakt, en eindelyk geheel vernietigt. Maar, daar men zig moogelyk nog meer dan over iets van dit alles moet verwonderen, is, dat men die verſcheidenheden, en byzondere eigenſchappen of kenmerken van een geſlagt, menigwerven op nieuws weder ziet te voorſchyn koomen, na dat dezelve geduurende ééne of meer *Generaties* onzigtbaar geweest, en als verdweenen zyn. Dus ziet men dikwils kinderen, welke nog naar hunnen Vader, nog naar hunne Moeder gelyken, de wezenstrekken, ligbaams-houding enz. van een Grootvader, Overgroot-

grootvader, of Bet-over-grootvader vertoonen, en die gevallen hoe vreemd en wonderlyk dezelve mogen zyn, vallen egter al te dikwils voor, dan dat men ze in twyffel zoude kunnen trekken.

De witte Neger derhalven, welke thans te Parys is, eene Negeresse vindende, even blank als hy, zoude by dezelve misschien niet dan zwarte kinderen verwekken, om dat 'er eerst eene genoegzaame meenigte voortteelingen van Ouderen tot kinders, en Kinds-kinders enz. moet vooraf gaan, eer de byzondere kleur der eerste Stam-vaders verzwakt, en vernietigd worden kan; Maar als men, geduurende den loop dier verscheide op elkander volgende *Generaties*, aan de Afstammelingen van dien blanken Neger telkens Negersche Vrouwen, die ook blank, of van blanke Negers waren voortgeteeld, bezorgen konde, zo zoude men eindelyk die zelfde kleur bestendig maaken, en dus een nieuw soort van Negers in de wereld brengen.

De grond van alle die verscheidenheden is in de Natuur zelve ongetwyffeld te zoeken; maar men kan de Natuur aan 't werken helpen, en het geval of de konst hebben niet zelden eene merkelyke verandering in haare Gewrogten voortgebragt. Dus kan men zeggen, dat zy, welke zig uitleggen, om de byzondere verkiezingen der Liefhebberen, in het één of ander soort van Dieren te voldoen, in zekeren zin de Scheppers van nieuwe wezens, althans van nieuwe Geslagten zyn; Dus zien wy, door hun vernuft en zorgen, een nieuw ras van Honden, een nieuw soort van Duiven, van Canary-vogeltjes of andere Dieren te voorschyn koomen, en schepzelen op den aardbodem verschynen, welke 'er te voren niet op te vinden waren; Zy allen waren eerst toevallige wezens, Speelpoppen eener dartelende Natuur, die slegts enkel en zonder andere van hun soort bestonden; Maar men heeft ze met zulken gekoppelt, die 'er meest naar geleeken, men heeft die zelfde toeverzigt tot volgende *Generaties* steeds, met dezelfde oplettenheid uitgestrekt, en 'er eindelyk een nieuw soort van Dieren uit gefokt; Dus schept de berugte Lyonnés jaarlyks eenig nieuw soort, en vernietigt die, welke niet meer in de mode zyn; Hy verbetert en verfraait de uiterlyke gedaantens, verandert de koleuren, en vermaakt zig, om dan eens *Arlequins* dan eens *Mopsen*, dan weder andere soorten in de wereld te helpen.

Maar waarom bepaalt men deze konst tot de Dieren alleen? Waarom laaten zig die wellustige Sultans, die zig met zo veele honderden van Vrouwen in hunne Serrails op-

flui-

ſluiten, geene nieuwe ſoorten daar van maaken? Byaldien ik my zelven, even als zy, tot het enkele vermaak der lighaamelyke wellust moest bepaalen, en geen ander genoegen kende, dan 't geen uit de gedaante en wezens-trekken der Vrouwen is te haalen, zou ik ongetwyffeld toevlugt tot die verſcheidenheden neemen. Zy zouden zig door dit middel, naar alle waarſchynlykheid, een nieuw ſoort van Schoonheden bezorgen; Dog hoe bekoorlyk de Vrouwen mogen zyn, welke zy op deze wyze bekoomen mogten, zy hebben egter geen denkbeeld, dan van het geringſte gedeelte van 't vermaak, 't welk die aanminnige ſchepzels verſchaffen kunnen, zo lang 'er hun Geest geen deel in heeft, of zy 't verhevener vermaak niet kennen, 't welk uit eene beſchaafde verkeering en waare Liefde is te raapen.

Zo wy die nieuwe geſlagten van Schoonheden onder ons niet zien te voorſchyn koomen, wy zien egter niet dan al te dikwils voortbrengſelen der Natuur, welke voor een verſtandigen waarneemer van het zelfde ſoort zyn, en op één uitkoomen; Geheele geſlagten en *Families* van ſcheelziende, van manken, van Jigtigen, Teering-agtige of Aamborſtige Lieden; en ongelukkiglyk zyn 'er niet eens veele op één volgende voortteelingen noodig, om zulke gebreken erfelyk te maaken, en in een geſlagt te vestigen. Hoe veele redenen van Dankzegging hebben wy niet aan de wyze Natuur dat Zy ons zo ſterken afkeer voor die ongemakken heeft ingeprent, en daar door voorkoomt, dat dezelve zig door Huwelyks-verbintenisſen niet meerder voortplanten, en het Menschdom dus geheel ontluisteren, en nog ongelukkiger dan het thans is, maaken; Hoe veele redenen van verpligting hebben wy ter zelfder tyd niet aan die zorgvuldige Moeder, dat zy de Schoonheden zo wel als de gebreklykheden erfelyk heeft gemaakt! Ja die fraaije leest, dat blanke vel, die levendige oogen, die bevallige zwier, die ons zo vaak betovert, zyn de uitwerkſelen van op elkander volgende *generaties*, in welke men ſteeds de vereischte zorg heeft gedraagen, om, ter volmaaking der Natuur, geſchikte voorwerpen met elkanderen te paaren.

Een Vorst in 't Noorden, kan de aanmerkingen, welke ik tot dus verre maakte, door zyne ondervinding bevestigen, om dat Hy, zonder het te bedoelen, daar Proeven van genoomen heeft. Hy was een ongemeen groot Liefhebber van menſchen, die lang van ſtatuur waren, en eene bevallige houding en Lighaams-gedaante hadden; Hy zogt ze van alle kanten op, en trok ze door alle moogelyke midde-

len naar zyn Ryk; En zy, welke door de Natuur, met genoegzaame lengte en welgeſchikte Leden begunſtigd waren, konden hier op een zeker fortuin hoopen. Thans ziet men de gevolgen van die zonderlinge Liefhebbery des overleeden Konings, en Pruiſen levert het zeldzaamſte voorbeeld en bewys uit, hoe verre zig het vermogen der Vorſten uitſtrekt? en hoe veel invloed zy zelfs op de Natuur en haare werkingen hebben. Dat Ryk onderſcheidt zig gewisſelyk door groote en netgeregelde Lighaamen, door eene gunſtige *Taille* en bevallig ſtatuur der Inwooneren; Het is 'er even eens mede gegaan, als met een Bosch, 't welk onder het waakzaam en oplettend oog des kundigen Eigenaars weelig opgroeit, en, om dat 'er nog moeite nog kosten aan worden geſpaard, om dat men 'er niet anders dan regte en uitgeleeze ſtammen in behoudt, zig boven alle andere Boſchen, die het omringen, lustig verheft; De Eik en Olm ſchieten haare groene kruinen tot in de wolken, en ſchynen zig naauwelyks den tyd te gunnen, om haare takken ter zyden uit te ſpreiden, zulk een Drift jaagt ze naar boven; Men poogt vrugtloos om met het oog die hemelhooge toppen te bereiken, de Arend alleen kent ze, om dat 'er de Arend alleen by kan koomen. Zo vertoont zig het Bosch door den overleeden Vorst geplant; zyn Zoon en Opvolger is thans met een onvermoeiden yver bezig, om 'er allerwegen Myrten en Lauwrieren in te planten, en het met de ſchoonſte bloemen te vercieren.

De Chineezen hebben reeds voor lang in 't hoofd gekreegen, om het als eene der grootſte Schoonheden der Vrouwen aan te zien, dat dezelve zo kleine voetjes hadden, dat ze 'er naauwelyks op ſtaan, althans niet bekwaamelyk op wandelen kunnen. Dat volk, aan de begrippen en gewoontens hunner Voorouderen ſteeds onverbreekelyk gehegt, heeft die gewaande ſchoonheid van geſlagt tot geſlagt, met zo veel ernst, voortgezet, dat haare Vrouwen eindelyk voetjes gekreegen hebben, die men niet weet, of eer gelag of verwondering verwekken moeten. Ik heb Chineeſche Vrouwen-muiltjes gezien, daar veele onzer Dames naauwelyks haar grooten Toon in zouden hebben kunnen ſteeken. En die ſchoonheid is geenzins nieuw in de wereld. *Plinius* ſpreekt reeds van eene Indiaanſche Natie, wier Vrouwen zulke kleine voeten hadden, dat men ze, uit dien hoofde, Struis-vogels-voeten noemde (*). Hy voegt 'er, wel is waar,

(*) *Plin. Nat. Hiſt. L. VII. cap. 2.*

waar, onmiddelyk by, dat 'er de Mans voeten hadden, die een Elleboog lang waren; Maar men mag met regt vermoeden, dat die byzondere kleinheid van der Vrouwen voetjes de tegenoverſtaande berigten wegens de langte van die der Mannen wat vergroot zullen hebben; Zou nu de onderſtelling zo vreemd wezen, dat dit volk, daar *Plinius* van ſpreekt, de *Chineezen*, daar men toen nog weinige kennis aan hadt, geweest mogen zyn? Voor het overige zoek ik deze ondervinding niet verder aan te dringen, dan met de rede overeenkoomt, en erkenne gewillig, dat men die kleine voetjes der Chineeſche Vrouwen aan de Natuur alleen niet kan toeſchryven; Ik weet, dat men haare voeten geduurende haare eerſte kindsheid ſterk bezwagtelt, om dezelve het groeijen te beletten. Maar het is zekerlyk ten alleruiterſten waarſchynlyk, dat de Meisjes in China met kleiner voeten geboren worden, dan in eenig ander gedeelte van de wereld. Dit ondertuſſchen is eene waarneeming, die het der moeite waard is, verder met alle moogelyke naauwkeurigheid na te gaan, en die ik der oplettenheid onzer beste Reizigers aanbeveele.

Noodlottige ſchoonheid! onmaatige zugt om zig behaagelyk voor te doen, wat yſſelyke wanorders worden door u in de wereld niet veroorzaakt! Het is u niet genoeg, om onze Driften aan te ſtooken; onze rede te verjaagen, onze Zielen te folteren! Gy verandert, gy verwart zelfs de vastgeſtelde order der Natuur! Onze franſche Dames, terwyl zy met de dwaasheid der Chineeſche Vrouwen ſpotten, belaggen haar niet om de zaak zelve, die zy bedoelen, maar om de verkeerde middelen, die zy, ter bereiking haarer oogmerken, bezigen, en om den waan, die haar verblindt, als of zy ſchooner worden zouden, met de bevalligheid van haaren gang, aan de kleinheid haarer voeten op te offeren; In de zugt, welke haar bezielt, zyn zy het volkoomen met de Chineeſche eens, en denken niet, dat zy haare bekoorlykheden te duur betaalen, ſchoon zy die voor ſmart en pynigingen koopen moeten; Zy laaten zig, van haare vroegſte kindsheid af, het lighaam in balyne kaſſen of doozen ſluiten, of door yzere banden, die haar misſchien pynlyker drukken, dan alle die zwagtels de Chineeſche Vrouwen-voeten doen, naar de mode dwingen; Haare hoofden, met harde *Papillotten* omringt, moeten in plaats van op haar zagte lokken, op de wreede punten van een onbuigzaam papier haare nagtrust zoeken; Het wykende dons kan haar naauwelyks eenige vermindering van pyn verſchaffen, edog, zy hebben

die vreemde hulp ook niet van nooden, zy slaapen gerust, om dat ze op haare bevalligheden rusten.

Het vervolg in 't naaste Stukje.

VAN DE VEZELEN DES MENSCHELYKEN LICHAAMS.

TOt de kennisse van de natuure des menschelyken lichaams behoort, buiten twyfel, de kennis der kleine deelen, waar uit grooter zyn samengesteld. Van de vaste deelen kan men zeggen, datze allen uit Vezelen samengesteld worden; waar van een kleinste, by eenen Schryver over de Natuurkennisse des menschlyken lichaams, aangemerkt wordt als een streep by de Meetkundigen. Wy zullen onze Vaderlandsche Lezers een begrip trachten te geven, hoe deze deelen als de grondslag van het geheel gestel van het menschelyk lichaam, door de hedendaagsche en nieuwste Schryvers der Medicynsche *Physiologie*, beschreven en verklaard worden; en onder anderen voornaamlyk, den Heer HALLER tot Voorganger nemen (*a*).

Een *Vezel* is een stoflyk deel, 't welk het ganssche menschlyke Lichaam gemeen is. Broos of week; veerkragtig of ten eenenmaale papagtig; lang, zonder byna eenige breedte te hebben; of breed, zo dat de breedte de lengte bykans gelyk zy; maakt zy Beenderen, Kraakbeenderen, Vliezen, Vaten, Banden, Peezen, Spieren, celagtig Weefsel, vleesch der Ingewanden, Hairen en Nagelen.

De hoofdstoflyke deelen van een Vezel zyn, ten deele, vaste, ten deele vloeibaare; doch welken met de vaste zodanig vereenigd zyn; datze alleen door middel van verbranding, of langwylige verrotting, van elkander scheiden. Het vaste hoofdstoflyke is Aarde van een kalkagtig soort; welke, met zuure dingen vermengt, opbruist, en alleen door een uiterste kracht van vuur, in een wit ondoorzichtig glas overgaat. Deze Aarde, van haare vloeibaare banden losgemaakt, valt aan gruisdeeltjes, welken niet aan malkander hangen, en in water niet verder ontbonden worden. Men ontdekt dezelven alleen, wanneer alle andere hoofdstoflyke deelen, door het vuur verteerd zyn; en nog beter door een lange verteering in de Lucht. Beenderen van Lichaamen, welken voor twee duizend, en meer jaaren, gebalsemd zyn, hebben hunnen kleef-lym behouden. Maar wanneer Beenderen eenige

(*a*) *Elem. Physiolog Tom. I. Lib. I. Sect. 1.*

eenige jaaren achter malkander, voor de Lucht bloot, en op een vogtige plaatſe gelegen hebben, wordenze, eindelyk zo van alle Olie en Water beroofd, dat de Aarde alleen, zonder eenige andere ſtoffe overblyve. Met deze Aarde is eenig yzer vermengd; of, ten minſte, zulk eene aarde, welke door bymenging van eenige brandbaare ſtoffe, tot yzer kan gebragt worden, en van de Zeilſteen wordt aangetrokken.

Het ander gedeelte van een menschlyke Vezel is eene Lymſtoffe, vloeibaar, doch met de Aarde ſamenhangende; en zonder welke de aardagtige deelen van malkander vallen. De aanwezendheid van deze Lym wordt bewezen door het vaneenſcheiden der deelen van een Vezel, waar uit dit ſamenbindſel, door het vuur, of de verrotting verteerd is; en de herſtelde vastheid welke deze ſtofdeeltjes wederom aannemen, wanneer 'er water of olie bygebragt en door dezelven wordt ingeſlurpt, gelyk door menigvuldige Proeven, voornaamlyk van BOERHAAVE (*), getoond is. Deze Lym door het vuur verteerd zynde, ziet men beenderen, koolen, papier, hairen enz. de gedaante van Vezelen behouden: maar de beſtendigheid en kracht is verloren. Terwyl zodanige lichaamen verbrand worden, verliezen zy hunne Lym onder de gedaante van Rook.

In de Beenderen is deze Lym zeer blykbaar, en kan gemaklyk getoond worden; om dat zy een groot gedeelte van dezelven uitmaakt. Men heeft Beenderen met water, in een koperen bus, wel digt geſloten, dat 'er geen de minſte waasſem uit konde, op het vuur gezet. Hier door werdt alles geſcheiden, week, en als tot een geley gemaakt. De Beenderen van teere Vruchtjes zyn enkele Lym, eerst vloeibaar, daarna wat taaijer; gelyk men in Kiekens, nog in den dop, gemaklyk kan waarnemen. Ja een jong lam, op een zagt vuur gekookt, wordt met Beenderen en al een enkele ſlym. En men kan van geraspte Beenderen, met water, een geley kooken, welke de Lym der Schrynwerkers, uit vellen, peezen, kraakbeenderen enz. van dieren gemaakt, niet ongelyk is. Op zodanige wyze kan alle Lym uit de deelen uitgetrokken worden, dat 'er niets anders dan een krytagtige Aarde overblyve.

Deze Lym vereenigt de aardagtige en drooge deelen der Beenderen. Dit kan bewezen worden door een Proeve van P. SHAW, die het geley, in den ſtookketel uit oſſe-beenderen,

(*) *Elem. Chem. Tom.* II. pag. 369.

ren, aan deze uitgemergelde beenderen wedergaf, en hier door de natuurlyke hardheid en gelykheid van deze beenderen herſtelde.

De natuur van deze Lym wordt gemaklyk ontdekt. Geley uit Beenderen gekookt, verrot uit eigen aart en vervliegt. Over den Helm gedisteleerd, geeftze Water, vlug Zout, en eenig Zee-en Loogzout. Zodanig een Geley kan, door de Scheikunde, getrokken worden uit alle deelen van Dieren, Hair, Nagelen, Vleesch en Beenderen; en is altyd van gelyke natuur, en uit Zouten, door de kracht van het vuur voortgebragt, Water en Olie ſamengeſteld. Zonder datze de kracht van het vuur heeft ondergaan, is ze zonder reuk of ſmaak. Het grootſte gedeelte is Water, eenig gedeelte Olie, want deze heeft groote kracht van ſamenlyming.

Maar in deze Lym is ook een groot deel Luchts, gelyk de Heer HALES ontdekt heeft (*). Er is, naamlyk, niet alleen Lucht in de vloeibaare deelen van het menſchlyk lichaam, welke haare veerkracht heeft afgelegd; maar ook zeer veel in de vaste deelen, welke zo wel als de voorgaande, door het vuur of een ſmeltvogt, uit dezelven kan uitgedreven worden; en meer naar maate de deelen vaster zyn. Ja de Lucht ſchynt een voornaam verband te maken tuſſchen de hoofdſtoflyke deelen: nademaal deze deelen niet eer van een vallen, voor dat de Lucht uit dezelven zy uitgedreven. En deze doet zich in allerhande ontbindingen voor, onder de gedaante van bellen, zelfs in een ſteen der Blaaze, ja in een Keiſteen (†), of eenig ander lichaam, hoe hard het ook zy. Op welk eene wyze de Lucht haare terugdryvende kracht aflegt, en in aantrekkende verandert, en, hier door, den ſamenhang der kleine deeltjes van het Lichaam vermeerdert, kan door geene wetten der Werktuigkunde verklaard worden, hoe overtuiglyk het door ondervinding blyke.

Uit deze hoofdſtoffen, Aarde, Water, Olie, Yzer en Lucht te ſamen vereenigd beſtaat een Vezel, eene hoofdſtoffe van een dierlyk lichaam; enkelvoudig aangemerkt, onzichtbaar, en veel kleiner, dan dat men haar, door behulp van een Vergrootkyker, voor het oog kan brengen. Want de kleinſte Diertjes, welken wy, met behulp van de meest vergrootende Glaasjes, zichtbaar voor ons kunnen maken, beſtaan echter uit Vezelen, welken bygevolg veel kleiner zyn dan het lichaam van zulk een Diertje.

Zulk

(*) *Vegetable Staticks* c. VI.
(†) STACHELIN *in Epiſt. ad* Dav. Hartley.

Zulk een onzichtbaare Vezel, welke wy alleen met ons verſtand begrypen, uit enkele aardagtige hoofdſtoffen en Lym, niet uit kleiner Vezelen, ſamengeſteld, gaat met zyns gelyke over in twee zichtbaare hoofdſtoflyke vaste deelen van een dierlyk lichaam. Het eerſte van dezen byna aan een lyn gelyk, is lang, maar heeft geringe breedte, en wordt gemeenlyk een Vezel genoemd. Want een draad, hoedanige wy zien kunnen, wordt uit kleinere te ſamengeſteld; gelyk de gemeene wet der Natuure leert, welke nooit zuivere hoofdſtoffen voor ons zichtbaar doet zyn. De Vergrootkykers leeren ons, dat een been-en ſpiervezel in kleinere draaden kan geſcheiden worden; dat 'er in een been-vezel bundels van Vezelen vervat zyn; dat ſpier-vezelen in zodanige kleine draaden vaneenſcheiden, dat 'er met geen Vergrootglas een eind aan te zien is. Het gene van de been-vezelen is aangemerkt, is, buiten twyfel, ook waar van de vliezige: want het gene nu een been-vezel is, is, te voren, een vliesvezel geweest. Verſcheiden draaden, naar de lengte, en gelykwydig, aan malkanderen gevoegd, ſamengeſteld, maken een zichtbaare Vezel: zo dat de lengte en breedte niet meer enkelvoudig zyn. Zodanige worden gezien in de platte Beenderen van kinderen; het Voorhoofdsbeen en de Opperhoofdsbeenderen. In de Peezen, Banden, het harde Herſenvlies en elders, zynze zichtbaar: ook kunnenze in de Kraakbeenderen, hoewel ze kort en digt opeengepakt zyn, getoond worden.

Een Vezel is veerkrachtig, en herſtelt zich in haaren vorigen ſtaat, alsze gebogen wordt. Zelfs de Beenderen hebben deze eigenſchap gehad; en ze is 'er nog byna in, als men 'er fyne draaden van afſcheidt. De meesten laten zich uitrekken, indien het niet met al te groot en haastig geweld geſchiedt; en krimpen wederom in, alsze losgelaten worden. Geene Vezel, integendeel, is beweegvaardig (*), dan alleen een ſpieragtige: want ze verkort zich niet, hoe ze geraakt of geprikt worde, als ze geheel is; en de aandoening van verbytende vogten, of van het vuur, moeten niet worden aangedrongen, nademaal door zulk een geweld alle Vezelen van Dieren geſchroeid en ſamengetrokken worden. Uit zich zelve heeftze geen gevoel, en niet anders dan door tusſchenkomst van Zenuwen, welken zich in dezelve voegen. Ook is zy van natuure een bloedloos en vast deel, waar in geene holligheid kan getoond, en 't welk door geene konst

(*) *Irritabilis.*

konst van inſpuiting kan opgevuld worden. Zy is eenigzins zwaarer dan water, gelyk alle vaste deelen van Dieren in het water zinken, ten zy 'er rotting bykome. Meerendeels zyn deze Vezelen wit van kleur.

De tweede ſoort van Vezelen is een Blad, 't welk behalven lengte, ook eenige zichtbaare breedte heeft. Men moet hier door echter, niet verſtaan de zeer breede Bladen der Beenderen; maar de Bladen van het celagtig Vlies, en wel de enkelvoudige, of welken in geene kleiner Bladen kunnen geſcheiden worden. Dezen hebben alles gemeen met de gemelde Vezelen, behalve datze breedte hebben.

EEN ZELDZAAM GEVAL VAN EENE BLOEDSPOUWING, *door* ERASMUS DARWIN, M. D. (*).

ZEker Heer tusſchen veertig en vyftig jaaren, oud, bleek, en van een ſchraale geſteldheid, was verſcheiden jaaren daagslyks onderhevig aan zwaare hoofdpynen; en nu omtrent vier jaaren geleden, na dat hy tamelyk veel Bast van Peru gebruikt hadt, ſchielyk aan de eene zyde lam geworden. De kracht van zyn rechter been was echter in zo verre wederom herſteld, dat het alleen nog wat zwakker ware dan het ander.

Den 7 Mey, 1759, wanneer hy, omtrent twee uuren, in den morgenſtond wakker werdt, ſpoog hy vier of vyf Uncen vloeibaar bloed. Hem wierden aanſtonds twaalf of veertien Uncen bloeds uit den arm Gelaaten; men gaf hem de *Elixir Vitrioli*, en zette hem 's avonds een Klisteer.

Den 8, werdt hy wederom, op het zelfde uur ſchielyk wakker, en gaf wederom zo veel bloed op als te voren. Men riedt hem meer van de *Elixir Vitrioli* te neemen, gaf hem een brokje met *Extract van Campechie-hout*, alle zes uuren; men zette een bloedzuiger op een blinde Aanbey, welke hy ſedert lang als hy afgang hadt, gemerkt hadt.

Den 9, kreeg hy op 't zelfde uur wederom dezelfde loozing als voren. Dat het bloed kwam uit de Long-ſlagader, en niet uit de byzondere Slagader van dit ingewand, (de *Arteria bronchialis*) bleek uit de ſchielyke opgeeving, de groote maate van bloed, deszelfs vloeibaarheid, onpynlykheid van de opgeeving en ongemengdheid met ſlym.

Na-

(*) *Philoſoph. Transact. Vol.* LI. *P.* II. *pag.* 526.

Nademaal hy geene tekenen hadt van Koorts, wanneer hy ontwaakte, noch ook over dag; werdt hem geen meer bloed afgelaaten; en vermits hy altyd gerust sliep van tien tot twee uuren, wanneer hem het toeval overviel, werdt hem nu geraaden, dat hy zich zou laaten wekken, en uit zyn bed opstaan, te één uur in den morgenstond, en tot drie uuren opblyven, en van alle Medicynen afzien.

Hy hieldt aan 's morgens uit zyn bed op te staan een week lang, en heeft zich sedert gewend op den zelfden tyd te ontwaaken; en is niet alleen geheel vry geblecven van dit toeval, zonder eenige ontlasting uit de Aanbey-vaten, maar is ook vleeschiger geworden, en zyne hoofdpynen zyn ook verder zeer gering geweest.

Ik moest niet vergeeten te zeggen, dat hem den 12den een Braakmiddel werdt gegeeven, en hier na nog tweemaal, in den tusschentyd van drie of vier dagen.

Dewyl uit een voorafgegaane Lammigheid van de eene zyde van het lichaam, naar alle waarschynlykheid, veele deelen des lichaams van den Lyder eene mindere dan natuurlyke beweegvaardigheid hadden; nademaal hy doorgaans zwaar sliep, en de Bloedspouwing hem altyd wakker maakte, als hy vier uuren geslaapen hadt; kwam ik tot de gedagten, dat geduurende den slaap, zyne Longen niet gevoelig genoeg waren, om den geheelen omloop van het bloed voort te zetten, en het bloed, hierom, allengs opgehoopt, eenige kleine vaten van de Longslagader deedt bersten, voor dat de ongemaklykheid groot genoeg wierdt om den Patient te doen wakker worden. En zo de blykbaarheid van een enkel geval in de Geneeskunde iets vermag, zal de gelukkige geneezing dit gevoelen bevestigen.

Ik zal hier alleen byvoegen, dat de benaauwdheid, waar mede Lyders, die zeer verzwakt zyn, uit den slaap wakker worden, benevens de onregelmatige Aderslag, van anderen aangemerkt zyn, als veroorzaakt wordende door eene ophooping van bloed in de Longen, geduurende den staat van verminderde gevoeligheid. En hoe gevaarlyk is dan in zulke gevallen het geeven van *Opium* of Salpeter? schoon de ontbeering van slaap, of het weeromkoomen van eene Bloedspouwing, een onvoorzichtig Practizyn zulks nodig zou doen achten.

Na verloop van eenige dagen merkende dat 'er eenige hoest nableeve, scheen het raadzaam, twee of drie Braakmiddelen te geeven; voor zo veel nu de ondervinding geleerd hadt, dat hier van geen nieuwe Bloedspouwing te vreezen ware; en dit de opgeeving van de gemaakte korst, of eenig buiten gevaat bloed kon bevorderen: want dit hier verblyvende, maakt door

een rottige ſcherpte, waarſchynlyk, dikwils verknaging van de nog onbeledigde vaten, en doet door nieuwe verzweeringen te veroorzaaken, de Teering, zo menigmaal, op Bloedſpouwingen volgen.

VERVOLG DER HISTORIE VAN DE BEENWORDING DER PEEZEN EN SPIEREN VAN EEN JONGEN IN IRELAND. (*).

NA het gebruik van de Bading, de beſtryking met het ſap van *Quercus marina*, en het gebruik van Kwikpleisters, veranderde zyn uitgemergelde gedaante, in een goede en gezonde geſteldheid, 't welk duurde tot Maart 1760. Omtrent dezen tyd kwam zyne Hoest weerom, de zeeren begonnen weer te lopen, en de beenwording begon op nieuws. Hy werdt wederom toegelaaten in *Mercers* hospitaal, waar hy eenige maanden bleef, en werdt, als voren, behandeld met uit- en inwendige Kwikmiddelen. Na hier uitgelaten te zyn, begaf hy zich wederom tot het baden in de Zee, en zyn lichaam te ſmeeren met de *Quercus marina*. Deze wyze van doen herſtelde wederom zyne gezondheid, en ſtuitte den voortgang van de beenwording. Zyne knieën en beenen werden zelfs zo ſlap, door de verſmelting van de *Callus*, dat hy in ſtaat ware twintig (Engelſche) mylen, op een dag te gaan.

Men vreesde, dat zyn ongemak in 't voorjaar wederom zou verergeren; doch dit is niet geſchied. De eerſte verharding blyft, en alle de Spieren van den Elleboog tot aan de Hand, ſchynen een vast been. Gelukkig is het voor hem, dat dit niet verder voortgegaan is; en zyne gezonde geſteldheid hope geeft, dat het niet vorder zal voortgaan.

(*) Men zie het begin *Vaderl. Letteroefen. I. Deel. bladz.* 613, *Gentlem. Magaz.* 1762 *Januar.* pag. 12.

VEERKRAGTIGE HARS TE CAJENNE. (*)

DAar groeit in de boſchen van *Emeraldas* een Boom, dien de Inboorlingen *Hévé* noemen, en daar men met 'er eene enkele ſneede in te doen, een ſoort van Hars, wit als melk, doet

(*) Dit berigt is een verkort uittrekſel uit de waarneemingen, welke de Heeren *Bouguar* en *Condamine* in den jaare 1736. aan de Koninglyke Academie der Weetenſchappen gezonden hebben, en van eene Memorie, welke de laatstgenoemde op den 26 February 1751 aan dezelfde Academie heeft voorgeleezen.

doet uitvloeijen; Men vangt dezelve onder aan den voet des booms, op bladeren, welke men voordagtelyk daar toe ſpreidt; vervolgens legt men ze in de Zon, daar zy wel ras hard, en dan eerst van buiten, daarna ook van binnen bruin wordt; men maakt 'er flambouwen af, van anderhalf of twee duim dikte, en twee voeten lengte; men omwindt dezelve met een dubbel *Bixa* blad, om ze by malkander te houden als ze aangeſtooken en vloeijend zyn; de flambouwen dus toebereid, worden zonder pit in haar geheel aangeſtooken en gebrand, en loopen egter, als men ze ſtil laat ſtaan, nimmer af. Zy hebben eenige reuk, maar die geenzints onaangenaam of verveelend is; het ligt, dat zy geeven, is zeer helder, en eene flambouw van de grootte, als wy ſtraks hebben opgegeeven, kan vier-en-twintig uuren branden.

Die zelfde Boom groeit ook op de oevers van de Rivier der Amazoonen, en men noemt daar de Hars, die 'er uitvloeit, *Caoutchout*. De Wilden maaken een ſoort van Mal of Vorm van aarde, welke de gedaante van een Fles heeft, zy bedekken dezelve rondom met dit Hars, dat zy 'er gelyk en eenpaarig overplakken; vervolgens ſlaan zy, als de Hars droog en dus hard genoeg is geworden, die Vorm ligtelyk aan ſtuk, en laaten de verbryzelde aarde door de opening der Fles uitloopen; dus krygen zy Flesſen, die ligter, dan onze glaze *Bouteilles*, en egter geen gevaar van breeken onderworpen zyn. Zy gebruiken dezelfde Hars om linnen kappen mede te beſtryken, en dezelve dus ondoordringbaar voor den regen te maaken; 't is waar, dat die kappen, wat lomp en onhandelbaar zyn, maar tegen het nat zyn zy ten vollen beſtand, hoe zwaar of aanhoudende de regen wezen mogte; ook maaken zy 'er laarzen van, die even veilig en ondoordringbaar voor het water zyn, en wel naar ledere laarzen gelyken, als zy wat in den rook gehangen hebben. Hunne ſpuiten zyn van dezelfde ſtoffe.

Maar de grootſte byzonderheid, welke wy wegens deze Hars hebben aan te merken, is haare veerkragt; hier in van alle andere Harsſen ten eenemaal verſchillende, als welke harde onbuigzaame lighaamen zyn, en die men niet kan uitrekken, of inhaalen. De Natie der *Onaguas*, die mede langs de oevers van de Rivier der Amazoonen woonen, maakt 'er bouteilles van, die de gedaante hebben van een Peer, boven in den hals dier flesſen ſteeken zy een houten pypje, en den buik of het wyde einde vervolgens ſaamendrukkende, doen zy het vogt, 't welk in de flesſen is, door het pypje uitſpatten, door welke eenvoudige konſtgreep zy inderdaad een ſoort van wezenlyke Spuiten bekoomen. Het zoude eene groote onbeſchaafdheid onder hen wezen, om ie-

iemand wien men ten eeten hadt genoodigd, voor de maaltyd, niet zulk een fles of ſpuit met warm water aan te bieden, daar hy, voor zig aan tafel te zetten, niet in gebreke blyft, gebruik van te maaken; en dit is de oorſprong der benaaming van *Spuiten*, welke de Portugeezen aan deze boomen geeven.

De Heer FRESNEAU, Ingenieur te *Cajenne*, heeft zyn werk gemaakt van dezen boom te zoeken, en het geluk gehad van denzelven in deze onze *Colonie* niet ſlegts te ontdekken, maar ook het gebruik, 't welk men van dit Hars maaken konde, aan te wyzen, dit werk aan den gang te helpen, en dus een nieuwen tak van handel aan Vrankryk te bezorgen.

Eer hy nog gevonden hadt, het geen hy zogt, had hy beproefd om het zap van de *Mapa*, een bekenden boom te Cajenne, te vermengen met dat van een wilden Vyge-boom, *Comacaï* genaamd, en hy was zo ver gekoomen, dat hy 'er een ſoort van vel of huid van maakte, 't welk denzelfden aart als Leêr ſcheen te hebben, buigzaam, en tegen het water beſtand was, en door het zelve niet ontbonden konde worden, maar met dit alles, geene veerkragt hadt. De vermenging van het Zap van de *Comacaï* met dat van een Peêre boom, die de Portugeezen *Couma* noemen, gaf hem een volmaakter ſoort van leder, dan daar wy zo aanſtonds van ſpraaken. Het melkagtig vogt van den Boom, te *Para* bekend onder den naam van *Lang-Hout* (*Pao Comprido*) maakte eene gelyke ſtoffe met die, welke de ſtraksgenoemde mengzels gaven, en welke zelfs dit voordeel hadt boven dezelve, dat zy door geene hitte, hoe groot dezelve wezen mogt, week of ontbonden wierdt.

Eindelyk na veele navorſchingen ontdekte de Heer FRESNAU den Spuit-Boom in de Landen, die onder Cajenne behoorden. Hy merkte op, dat deze Boom zeer hoog en regt is, dat dezelve ſlegts een kleine kroon en geheel geene takken in de lengte van den Stam heeft; dat zyne vrugt driehoekig ware, omtrent gelyk met die van de *Palma Christi*, maar veel grooter, en dat 'er in dezelve drie langagtige bruine zaaden zaten, in yder van welke een pit was beſlooten.

Deze pitten geſtampt en in water gekookt zynde geeven een dikke Oly, die zig byna als Vet voordoet, en waarvan zig de Indiaanen, even als wy van boter, bedienen, om hunne Spyzen te bereiden. Het Hout van den Boom is ligt en buigzaam, en gelyk dezelve zeer hoog en zeer regt opgroeit, kan men 'er met vrugt gebruik van maaken, het zy om tot geheele Masten van één ſtuk op kleine Scheepen, of tot boveneinden van de grootſte Masten te dienen.

BERIGT WEGENS EEN ONFEILBAAR MIDDEL OM EEN TUIN VAN MOLLEN TE ZUIVEREN.

Overgenomen uit *le Nouvelliste Oeconomique & Literaire.* T. IV. p. 36.

IK heb lang in beraad geſtaan met myn hulpmiddel tegen de Mollen gemeen te maaken, om dat 'er reeds zo veele andere middelen tegen opgegeeven, en met ongelyken uitſlag gebezigd worden; maar de vernielinge, welke dit verderfelyk ongediert in onze tuinen aanregt, dikwils met verdriet beſchouwende, heb ik eindelyk geoordeeld, dat de hulpmiddelen, die daar tegen wezenlyk heilzaam en dienſtig zyn, niet ligt te veel vermenigvuldigd konden worden, en dat hy, welke daar toe medewerkt, niet anders dan erkentenis en gunst van zyne medemenſchen mag verwagten; elk kan dus uit de voorgeſtelde middelen zodanig één uitkiezen, daar hy 't meeste voordeel van verhoopt, of de beste uitwerking van beſpeurt. Zie hier één, 't welk ik als zeker en altoos doorgaande durve opgeeven, omdat het nooit gemist heeft van by my de bedoelde uitwerking voort te brengen.

Neem eerst naauwkeurig op in uwen Tuin, hoe veele Mollen gaten dat 'er zyn; neem vervolgens een gelyk getal van Walnooten, daar gy de bast of ſchaal zult afdoen, en die gy vervolgens een uur of anderhalf uur, met een goede hand vol ſcheerling of dolle kervel, zult laaten kooken, leg die gekookte nooten alsdan in elk dier gaaten, welke gy in uwen tuin hebt opgenoomen; de Mollen, die 'er zeer greetig naar zyn, zullen dezelve vindende, ze ongetwyffeld opeeten, en alle, die 'er van gegeeten hebben, zullen 'er onfeilbaar, en wel op 't oogenblik, van ſterven, want gy zult ze 's anderendaags aan den ingang der gaten, waar ge uwe Nooten geplaatst hebt, dood vinden leggen.

Dit is de eenvoudige manier, daar ik my menigwerven en altoos met even goeden uitſlag van bediend heb, om myne tuinen van dit haatelyk ongediert te zuiveren, zy waren 'er te voren mede vervuld, en thans verneem ik 'er niet één meer van.

Ik moet hier ondertuſschen eene waarſchouwing byvoegen, om namelyk dit middel niet anders dan in beſloote tuinen te bezigen, en zorg te draagen, dat 'er geen ander Vee van nuttige, want dewyl de dolle kervel of ſcheerling een vergif is, gelyk men weet, zo zoude men zig door onvoorzig-

tig-

tigheid ten dezen opzigte ligtelyk onaangenaamheden op den hals haalen. De noodige voorzorg hier van beveel ik derhalven aan de wysheid en voorzigtigheid myner Lezeren, die deze gevreesde nadeelen ligtelyk zullen weeten voor te koomen, en de allerwenſchelykſte uitwerkſelen van myn raad beſpeuren.

MIDDELEN OM VET EN OLY-VLEKKEN WEG TE NEEMEN (*).

DE meeste vlekken beſtaan uit vette en olyagtige zelfſtandigheden die door de pooren der Lakens, Zyden enz. heendringende, derzelver kleuren veranderen. Men vent allerwegen middelen uit om die vlekken weg te neemen, en men behoudt dezelve egter meest altoos, om dat de meeste dier middelen geene andere kragt dan in de ſnorkery der verkoopers hebben, of de Vlekken, op zyn best, maar voor een korten tyd wegneemen. Het middel dat wy voorſtellen zullen, neemt dezelve volkoomen weg, en wel indiervoegen, dat 'er niet alleen geen overblyffel op dien tyd, als men het middel gebruikt, van te zien is, maar naderhand zig daar ook niets weder van vertoont.

Neem van dat ſoort van Leem of Pot-aarde, daar zig de vulders voor de Wollen van bedienen. Die aarde zal de Hoofdzaak van uw mengzel uitmaaken. Doe daar vervolgens een vierde *Soude* of *Krabbekwaad* by. Dit is de verkalkte asch eener Plant van denzelfden naam, welke in *Spanje* groeit, en byzonderlyk in den omtrek van *Alicante*, en op de kusten van *Valence*, daar men nog wel de beste vindt. Doe hier ook een vierde witte Zeep by; maar vooraf moet men het Krabbekwaad met de Zeep wel ter deeg door malkander kneeden, met 'er wat ſchoon water by te doen, en op een marmere ſteen te wryven, zo als men zommige Verf-ſtoffen doet; vervolgens zal men 'er de Leem, Pyp- of Pot-aarde bydoen, en alles nog eens door malkander werken, om 'er een deeg of beſlag van te bekoomen, daar men kleine brokjes van zal maaken van zulk een grootte als men zal verkiezen, welke men droogt, en, tot dat men ze noodig heeft, weg legt.

Het zyn deze brokjes, of balletjes, waar van men zig, om de vlekken uit klederen enz. te doen, op de volgende wyze bedient. Men ſchraapt wat van dit balletje af met een mes,

(*) *Nouv. Oecon. & Litt. XXIX.* 172.

mes, en laat dit Stof of Poeder op de Vlekken vallen; vervolgens vryft men hetzelve met de vingers daar wat in of over, om het met de vettige zelfſtandigheid, die de vlek uitmaakt, te vereenigen, en het Poeder gelegenheid te geeven, van zyne werking te doen, dat is te zeggen, om het vet of den oly op te ſlurpen, of in te trekken, en dus van de ſtoffen af te neemen. Ten dien einde nu moet men het 'er eenigen korten tyd op laaten blyven, en alsdan de Stoffen met de handen wryvende, of met een roedje of ſtokje uitkloppende, zo zal de vlek als zy niet zeer oud is, aanſtonds met het Poeder verdwynen, zonder ooit weder voor den dag te koomen.

Maar zo de vlek oud is, en het vet of de oly als verdroogd is op de Stof, of dat het Poeder met het zelve verbonden, daar een ſoort van korstje op maakt, zo kan men hier uit beſluiten, dat die zelfſtandigheid, welke de vlek maakt, niet olyachtig of vloeibaar genoeg meer is, om door het Poeder opgeſlurpt, ingetrokken, en dus weggenomen te kunnen worden; en derhalven moet men op deze byzonderheid agt geevende, het middel op eene andere wyze gebruiken. Men moet wat Poeder van dit balletje ſchraapen op een Thee-ſchoteltje of Tafelbord, en het zelve vaardig met kookend water vermengende, 'er een deeg van maaken, dat men zo heet als mogelyk is, op de vlekken ligt. De hitte zal het Poeder, met het water beſlagen, en daar mede vereenigd, in het weefzel der ſtoffen voeren. De Zouten, die in dit Poeder zyn, zullen 'er inzonderheid allerwegen doordringen, en door de hitte aangezet, te kragtiger werken, naarmaate het warme vogt zelve de vettige deelen zal los weeken, het verdroogde invullen, en door dit alles zal het Poeder in ſtaat zyn, om deszelfs nuttige uitwerking volkoomen te volbrengen, en alle de vettige deeltjes in te drinken, na zig te trekken, en vervolgens afgeborſteld, weg te neemen. Men zal dan alles in de ſchaduwe laaten droogen, op dat de aard-agtige en Loog-zoutige deeltjes van het Poeder dus te betere gelegenheid hebben, om alles volkoomen na zig te trekken, vervolgens zal men de ſtoffen, eerst met de hand op malkander, en daarna met een borſtel uitwryven, en alles zal verdwynen.

Men zoude, als men 't goedvondt, een geheel balletje ſchraapen, ſtampen, of op wat andere wyzen ook, tot Poeder maaken kunnen, en het zelve dus, gemakshalven, in gereedheid bewaaren, tegen dat men 't noodig hadt, maar op deze wyze, vreeze ik, dat de opſlurpende of Loog-zou-

ten

ten, die daar in zyn, te veel vervliegen zouden, en het Poeder dus veel van zyne kragt verliezen. Dus agte ik het beter, om het mengzel in Balletjes of Steentjes te bewaaren, en 'er niet meer af te schraapen, dan men telkenmaale noodig heeft. Men dient het zelfs in een doosje wel te sluiten, en voor alle dingen op een drooge plaats te zetten; Het zoude anders de vogtigheid der lugt na zig trekken, week worden, gedeeltelyk smelten, en zyn voornaamste kragt ten eenemaal verliezen.

De Soude of het krabbekwaad weet men, is een zeer treffelyk middel, om het linnen wit te krygen, als het in water ontbonden, en tot een loog gemaakt wordt; en het is de *Basis* van de spaansche Zeep. De Pyp-of Potaarde, welke wy verder by de Soude voegen, werkt kragtig mede, om de vettige deeltjes aan te trekken, en op te slorpen, terwyl de Zeep, dezelve ontzwagtelt, losmaakt, en 'er zig geheellyk mede vermengende, aanvoert.

Zy die zig met het wegneemen van Vlekken uit de klederen geneeren, bedienen zig gemeenlyk hier toe alleen van aarde met gesmolte Zeep gemengd, welke zy zo heet, als moogelyk is, op de stoffen leggen, waarna zy 't alles langzaam laaten droogen, uitvryven en afschuijeren. Dus gebeurt het dikwils, dat zy de Vlekken slegts onvolkomen wegneemen, of dat dezelve zig na een korten tyd wederom vertoont. Maar men begrypt ligtelyk, dat als men 'er het krabbe-kwaad byvoegt, gelyk wy in onze Vlekballen doen, dezelve als dan eene veel zekerer uitwerking moeten hebben; De onderving heeft zelfs geleerd, dat die uitwerking nooit mist, en dat men dus allerleie vettige of olyagtige Vlekken onfeilbaar kan weg doen, en zonder dat men tot heet water zyn toevlugt behoeft te neèmen, zo dezelve maar niet al te oud en té droog zyn, en dus noodig hebben, om eerst door eene warme vogtigheid geweekt en losgemaakt te worden.

VERHANDELING WEGENS DE LEERE van 't MOOGLYK GROOTSTE of MOOGLYK KLEINSTE,

Vervolg van Bladz. 324.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Aangaande de Vinding van 't mooglyk grootste.

Naar maate, dat de omstandigheden, by diergelyke Voorstellen opgegeven, eene meerdere veronderstelling van onbe-

bepaalde of veranderlyke *Quantiteiten* vereiſchen, die men echter maar tot op vier zal laten opklimmen, zullen 'er ook nog vier afzonderlyke Afdeelingen uit voortkomen, te weeten, *van een, twee, drie en vier veronderſtelde onbekende Hoegrootheden*, om in geen ſtelkundige verwarring te geraaken, welkers oplosſing maar al te veel wydloopigheid zoude veroorzaken. Dies zy ſlegts

DE EERSTE AFDEELING

van maar eene veronderſtelde onbekende QUANTITEIT.

Vermits daar door evenwel, wegens menigte der deelen van een zeeker opgegeven willekeurig getal, *Æquatiën* van een grooter *dimenſie*, dan van twee, konnen voortgebragt worden, zoo zal men insgelyks dienaangaande eene Order gade ſlaan, en die niet hooger, als maar tot de vierde *digniteit* laten *progredeeren* of voortgaan. Nadien ook by al deeze achtervolgende Voorſtellen, tusſchen de verlangde *partes alicujus numeri dati*, eene of meerder *Proportie* of Reden tot een vasten grondſlag der *Solutie* moet bekend gegeven worden, zoo zal men dezelve altyd door getallen uitdrukken, welke een Liefhebber dier zaaken ten allen tyde na believen anders en anders kan nemen en veranderen, in zoo verre de voornaamſte Omſtandigheid of Eigenſchap van 't opgegeven voorſtel zulks zal konnen gedoogen. Ten dien einde mag het eerſte Lid van deeze eerſte Afdeelinge dan behelzen.

I. LID.

*Æ*QUATIËN *of Vergelykingen van de tweede* DIGNITEIT.

Deeze komen eigentlyk voort uit Vermenigvuldiginge van twee en twee *Quantiteiten* met elkander, en naar dat het getal der vereiſchte deelen groot of klein is, zal de menigte der *Producten* ook meerder of minder worden, gelyk de Oplosſing van de navolgende Voorſtellen klaarlyk zal te kennen geven.

I. VOORSTEL. „ Een na willekeur genomen getal *a* in drie
„ deelen te ſplitſen, waarvan de twee eerſte
„ eene reden tot malkander hebben, als 3
„ tot 4, zoo dat, als men twee en twee deezer te zamen vermenigvuldigt, de Zom der
„ *Producten*, welke alhier 3 zyn, het moogſte grootſte getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Veronderſtelt de twee eerſte deelen te zyn $3x$ en $4x$, zoo is het derde deel $= a \div 7x$, by gevolg de Zom der drie *Producten*

$7ax \div 37x^2$ gelyk aan Max^m.

Vermits dit nu een gerecht Vierkant moet zyn,

zoo wordt $37\ Max^m. = 12\frac{1}{4}a^2$

of $49a^2 = 148\ Max^m$.

Om nu geheele getallen te verkrygen, moet men voor *Maximum* een getal nemen, 't welk door 49 en 37 effen op kan gedeeld worden, *dat is:*

Maximum is gelyk aan 49 X 37 of aan 1813.

Maar als $7ax \div 37x^2 = Max^m$.
met 1 2 0 wordt *gemultipliceerd*

komt $7ax \div 74x^2 = 0$

x

of $7a = 74x$, *dat is:* $a = 74$ en $x = 7$.

by gevolg zyn de deelen 21, 28 en 25
en derzelver *Producten* I met II $= 588$
I X III $= 525$
II X III $= 700$

komt voor het mooglyk grootſte 1813 als boven.

Om dit nu te toetſen, of ook het mooglyk grootſte getal is voortgekomen, zoo moeten de twee eerſte deelen maar een weinig grooter of kleinder genomen worden, de reden onder hen van 3 tot 4 egter behoudende, als zoo die waren

of $22\frac{1}{2}$ 30. $21\frac{1}{2}$ } dan is de Zom der *Producten* } $1803\frac{1}{4}$
$19\frac{1}{2}$ 26. $28\frac{1}{2}$ } in beide gevallen, }

't welk minder is als het boven gevonden getal van 1813. Maar dit eens voor al *generaliter* betoogd zynde, zal het naderhand overtollig weezen, zoodanig eene toetſinge telkens by elk byzonder voorſtel te hervatten. Laat dierhalven de gevondene twee deelen $\frac{1}{100}$ *part* kleinder of grooter gemaakt worden, dan zullen de *partes* zyn

20_{100}^{97}. 27_{100}^{96} en 25_{100}^{7}.
of 21_{100}^{5}. 28_{100}^{4} 24_{100}^{93}.

tot honderſte deelen gemaakt, om geheele getallen te verkrygen, men zal hebben 2097-

2097. 2796 en 2507 } honderſte deelen
of 2103. 2804 . 2493 }

Derzelver *Producten*, twee aan twee, zyn dan

in 't eerſte geval 2097 X 2796 . 5863212 }
2097 X 2507 . 5257179 } 10000
2796 X 2507 . 7009572 }

18129963 (10000

of 1812 $\frac{9963}{10000}$

en in 't tweede geval 2103 X 2804 . 5896812 }
2103 X 2493 . 5242779 } 10000
2804 X 2493 . 6990372 }

18129963 (10000

of 1812 $\frac{9963}{10000}$

waaruit nu klaarblykelyk kan beſlooten worden, dat die te vooren gevondene deelen, volgens de opgegevene Reden tuſſchen de twee eerſte, geene andere konnen nog mogen wezen, dan 21, 28 en 25.

II. VOORSTEL. „ Laat een na willekeur genomen getal a in „ vier deelen geſplitst zyn, waar van de „ eerſte drie deelen eene Reden tot elkan- „ der hebben, als: 3, 5, 7, met deeze voor- „ waarde, dat de Zom hunner Producten, „ twee aan twee (*), het mooglyk groot- „ ſte getal voortbrenge ".

OPLOSSING.

Volgens de opgegeven Reden zyn de drie eerſte deelen $3x$ $5x$ en $7x$, by gevolg het vierde $= a \div 15x$ en de Zom van derzelver 6 *Producten* twee aan twee

$15x^2 . 21x^2 . 35x^2$ — Zom $71x^2$

$3ax \div 45x^2$
$5ax \div 75x^2$
$7ax \div 105x^2$

$15ax \div 225x^2$

ge-

(*) Die maar *zes* konnen zyn, gelyk door de ARS COMBINATORIA gevonden wordt.

geheele Zom $15ax \div 154x^2 \sqsupseteq Max^m$.
't welk een gerecht Vierkant moetende zyn, verkrygt men dan: $56\frac{1}{4}a^2 \sqsupseteq 154\ Max^m$.

of $225\ a^2 \sqsupseteq 616\ Max^m$.

ter verkryginge van geheele Getallen moet voor *Maximum* gesteld worden $225 \times 154 \sqsupseteq 34650$.

Dog by aldien

$15ax \div 154x^2 \sqsupseteq Max^m$.

met 1 . . 2 . . . 0 vermenigvuldigd wordt

komt $x/\ 15ax \div 308x^2 \sqsupseteq 0$

of $15a \sqsupseteq 308x$, *dat is:* $a \sqsupseteq 308$ en $x \sqsupseteq 15$.
dienvolgens zyn de begeerde deelen 45, 75, 105 en 83, en de *Producten*

I X II $\sqsupseteq$	3375.	I X III $\sqsupseteq$	4725.
I X IV $\sqsupseteq$	3735.	II X IV $\sqsupseteq$	7875.
II X IV $\sqsupseteq$	6225.	III X IV $\sqsupseteq$	8715.
	13335		21315.

geheele Zom 34650 voor het mooglyk grootste Getal, als boven.

Dit evenwel nog ten overvloed op de Proef te stellen, zullen wy dan maar $\frac{1}{16}$ minder of meerder, volgens die onder hen vastgestelde Reden, voor de bovengevonden eerste dier drie deelen nemen, zoo dat men zal krygen

voor het mindere $44\frac{7}{16}$, $74\frac{1}{16}$, $104\frac{1}{16}$ *en* $84\frac{1}{16}$
en voor het meerdere $45\frac{1}{16}$, $75\frac{1}{16}$, $105\frac{7}{16}$ *en* $81\frac{1}{16}$.

tot tiende deelen gemaakt, zal voortkomen

447, 745, 1043 en 845 } tiendedeelen, zoo dat
en 453, 755, 1057 en 815 } de *Producten* zyn

	van het geminderde	*en van het vermeerderde*
I X II . .	333015 . .	342015
I X III . .	466221 . .	478821
I X IV . .	377715 . .	369195
II X III . .	777035 . .	798035
II X IV . .	629525 . .	615325
III X IV . .	881335 . .	861455
	3464846 (100	3464846 (100

of $34648\frac{46}{100}$ in beide gevallen, zynde minder als boven gevonden, zoo dat de te vooren verkreegen deelen 45, 75, 105 en

en 83 maar de eenigſte konnen zyn, welke het mooglyk grootſte getal naar vereisch voortbrengen.

III. VOORSTEL. „ Een na believen opgegeve Getal a in „ vyf deelen te ſplitſen, waarvan de vier „ eerſte in *Proportie* tegens malkander „ zyn, als 3, 5, 7, 9; zoodanig dat de „ Zom der *Producten* (*d*), van twee en „ twee, het mooglyk grootſte getal te „ voorſchyn doe komen.

OPLOSSING.

Volgens de opgegeven voorwaarde zyn de vyf deelen

$3x$, $5x$, $7x$, $9x$, en $a \div 24x$

dan is de Zom der tien *Producten*, twee aan twee

$24ax \div 370x^2 = Maximum$

by gevolg

$24ax \div 370x^2 + Max^m.$ een juist vierkant

en dus $144a^2 = 370\ Max^m.$

voor $Max^m.$ nu geſteld $185 \times 72 = 13320$

dierhalven $144\ a^2 = 4928400$

de vierkante wortel hier uit getrokken, zynde

$12a = 2220$

dat is $a = 185.$

In de hier boven eerst gevondene Vergelyking voor a en $Max^m.$ geſteld 185 en 13320, men zal verkrygen

$24 \times 185x \div 370x^2 = 13320$

of $370x^2 \div 4440x + 13320 = 0$

door 370 gedeeld

komt $1x^2 \div 12x + 6 = 0$ een Vierkant.

dies $1x = 6$

en de deelen van 't gevonden getal 185 zyn dan

18. 30. 42. 54. en 41.

by gevolg de tien *Producten*

540.	972.	1260.	1230.	1722.
756.	738.	1620.	2268.	2214.
1296.	1710.	2880.	3498.	3936.

en hunne Zom 13320 het mooglyk grootſte Getal naar begeerte.

IV.

(*d*) Moetende in dit Geval 10 weezen, want $\frac{1}{2} \times \frac{1}{5} = \frac{1}{10}$.

IV. VOORSTEL. „Een ander willekeurig getal b in zes deelen te splitsen, de reden van de vyfeerste tot malkander zynde, als: 4, 7, 10, 13 en 16, onder voorwaarde, dat derzelver 15 *Producten* Zom, twee aan twee genomen (*e*) het mooglyk grootste Getal voortbrengen".

OPLOSSING.

Volgens het voorgestelde zyn de deelen

$4y$, $7y$, $10y$, $13y$, $16y$ en $b \div 50y$

en de Zom der 15 *Producten*

$$50by \div 1545y^2 = Max^m.$$

met 1 - . 2 - . 0 *gemultipliceerd*

komt $3090y^2 = 50by$

door $10y$ gedeeld

men verkrygt $309y = 5b$

bygevolg $b = 309$ en $y = 5$, dierhalven het mooglyk grootste Getal 38625 en de zes deelen van 't Getal 309 de volgende, als: 20, 35, 50, 65, 80 en 59, zynde derzelver 15 *Producten*, als volgt:

700.	1000.	1300.	1600.	1180.
1750.	2275.	2800.	2065.	3250.
4000.	2950.	5200.	3835.	4720.
6450.	6225.	9300.	7500.	9150.

Zomma 38625. als boven.

Hier uit zal elk een, des verstaande, ligtelyk konnen gewaar worden, hoe diergelyke Voorstellen tot in 't oneindige toe zyn te beramen en op te geven; ook dat derzelver oplossinge nog minder eenige groote moeijelykheid in zich vervat. Egter moet hier nog bygevoegd worden eene

AANMERKING.

In de vier voorgaande Voorstellen is het mooglyk grootste Getal, als mede de nog onbekende *Quantiteit* welke in een zeekere menigte van deelen zoude gesplitst worden, uit die by het Voorstel gevoegde Omstandigheden bestemd en voortgekomen; maar als een van beide mede bekend gegeven is, dan wordt het Voorstel veel bepaalder; hoewel de Oplossing daar-

(*e*) Hier zyn 15 *Producten*, door dien $\frac{6}{1} \times \frac{5}{1} = 15$ is.

daar door geene weezentlyke verandering van belang onderworpen is, gelyk uit de onderstaande gevolgen nader zal blyken.

I. GEVOLG. „ Een Getal te vinden, het zelve in drie „ deelen gedeeld zynde, waar van de twee „ eerste in Reden staan, als 3 tot 4, dat „ derzelver drie *Producten* zom, twee aan „ twee, voortbrenge 333, als het mogelyk „ grootste getal". (*f*)

In de Oplossing van 't eerste Voorstel op pag. 392. heeft men gevonden gehad

$$49\,a^2 = 148\,Max^m.$$

vermits nu voor het *Maximum* bekend gegeven wordt 333, zoo verkrygt men

$$49\,a^2 = 49284$$

hier uit de vierkante wortel getrokken

is zulke $7\,a = 222$

dat is $a = 31\frac{5}{7}$ het mooglyk kleinste Getal dat 'er hier op kan gevonden worden, bygevolg zyn deszelfs deelen, 9, 12 en $10\frac{5}{7}$.

II. GEVOLG. „ Het Getal 160 in drie deelen te splitsen, „ welkers twee eerste deelen in redens zyn, „ als 5 tot 11, zoo dat de Zom van derzel- „ ver drie *Producten*, twee aan twee, het „ mooglyk grootste getal zy.

Volgens het voorgaande, stellende $160 = p$, verkrygt men voor de *partes* $\frac{40}{201}\,p$, $\frac{88}{201}\,p$ en $\frac{73}{201}\,p$, dienvolgens zyn dezelve

$31\frac{169}{201}$, $70\frac{10}{201}$ en $58\frac{82}{101}$, zynde dan het mooglyk grootste Getal $= 8151\frac{9349}{40401}$, 't welk het op pag. 352 gezegde ten vollen bevestigt; dat het eerste deel meerder als 30 en minder als 35 moet weezen.

(*f*) Uit PAUL HALKE Mathematisch Zinnen Confect. *Hamborg.* 1719. in 8vo. No. 371.

AAN DEN SCHRYVER

DER

VERDEDIGINGE

VAN DE

EER DER HOLLANDSCHE NATIE.

Wierd Hollands eere in ſchrift van Englands trots beleedigd,
Zy wierd wel haast met kragt verdedigd
Van een' regtaarten Patriot;
Dien nimmer iets zo zeer, benevens de eer van God,
Ter harte ging, als 't Land van zyn geboorte en wooning:
Die tot een waare dankbetooning
Dit gulden boekje bragt in 't licht,
Van omſlag waarlyk kleen, oneindig in gewigt:
Leef braave Patriot, leef lang tot Hollands luister.
Uw naam, ſchoon nog voor ons in 't duister,
Verga met 's aardryks jongſten ſtond!
Hy leeve ſteeds in 't hart, hy leeve in aller mond!
De goede hemel wille uw' landsliefde altyd zeegnen,
Uw overleg met heil bejeegnen!
Dat England woede en raaze en ſpott',
Geen nood, daar DEDEL leeft, en DEZE PATRIOT.

ΑΑΘΕ ΒΙΩΣΑΣ.

Dit Dichtſtukje is den uitgeeveren der *Verdediginge van de Eer der Hollandſche Natie* (*), onder anderen, onlangs toegezonden.

(*) Zie *Vaderl. Letter. Oeff.* III. D. pag. 317.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 367.

TREK TOT VERMAAK.

WY waarſchouwden den Deugdlievenden reeds in ons vorig Vertoog, om zig niet te veel aan zinlyke geneugtens te verſlaaven; maar, gelyk eene al te groote trek tot, en verſlaafdheid aan dergelyke vermaaken eene der voornaamſte oorzaaken is van de menigvuldige wanorders der tegenwoordige eeuw, zo zal het niet ondienſtig wezen, om dit onderwerp eens weder op te vatten, en een ſtuk, van zo veel belang, wat omſtandiger te verhandelen.

Het is in der waarheid niet gemeener, dat zommig ſoort van menſchen zig met alle hunne vermogens aan het bejaagen van zinnelyke geneugtens overgeeft, dan dat een ander ſoort daar met de grootſte ſtrengheid tegen uitvaart, en alles wat naar wereldſche vermaaken zweemt, zonder genade veroordeelt. De menſchen loopen doorgaans in uiterſtens; dezen willen niets van 't geen de wereld geven kan, verliezen, geene willen al het genot van wereldſche vermaaken verbieden, en de laatſten zyn moogelyk even talryk als de eerſten. Die ſtrenge Zedekundigen hebben zo veele bewysredenen tot hun oogmerk omgehaald, en dezelve op zo velerleie wyzen voorgeſteld, dat het niet moogelyk ſchyne, om hieromtrent iets anders dan verſleete denkbeelden by te brengen; het zal egter der moeite wel waardig wezen, de wezenlyke kragt dier bewysredenen, en hoe verre dezelve het voorgeſtelde ſtuk bevestigen, aandagtig te onderzoeken. Niemand ſchynt geheel onkundig aan deze bewyzen, en niemand egter ſchynt 'er door overtuigd te wezen; niemand zyn gedrag en wandel naar te rigten; allen zoeken wy de geneugtens der wereld, maar onder verſchillende gedaantens, en op verſchillende wyzen.

Het is waarlyk ook ydel en vergeefsch de waarde van het geen wy vermaak, genoegen, of geluk noemen, te verklei-

nen, en alles, wat ons dit kan bezorgen, mag en moet ſteeds by ons in agting blyven, omdat het in zyn eigen aart goed, wenſchelyk, en nuttig is, voor zo verre wy 'er het voorgeſtelde doelwit mede bereiken; maar hier koomt het op aan, 't paſt ons, als verſtandige ſchepzelen, altoos zorgvuldig toe te zien, of het geen zig aan ons beneveld gezigt dikwils als vermaak en vreugd vertoont, by het genot, niet eerlang blyken zal kwelling en verdriet te zyn? en of wy ons, wyl we ons zoeken te verlustigen, niet, over het geheel genoomen, ongelukkiger maaken?

Wy mogen het als een vasten ſtelregel, daar nooit verſchil over gemaakt kan worden, nog ooit uitzondering op vallen, ter neder ſtellen, dat zodanig eene Levenswyze, welke ons, over het geheel genoomen, gelukkig maakt, in zig zelve goed, en onzer keuze waardig zy. Konde men betoogen, dat de wetten der Deugd uit eigener aart ons genoegen dwarsboomen, ons vermaak beletten, en ons ongelukkig maaken, zo zoude het ongetwyffeld geoorlofd, wat zeg ik, zo zoude het zelfs de pligt van een redelyk wezen zyn, om dezelve eenskláps te verlaaten, en zyn wezenlyk voordeel boven eene dorre deugd te ſtellen; maar zo die Deugd daarentegen eigenaartig ſtrekt, om onze geneugtens te vermeerderen tevens en duurzaamer te maaken, ons van kwelling en onruſt te bevryden, en ons vermaak te verlevendigen, zo zy ons geene andere uitſpanningen verbiedt, dan die in 't einde blyken ons wezenlyk onheil te berokkenen, door de ſchadelykſte gevolgen na zig te ſleepen, dan vordert zekerlyk ons eigen belang, dan vereiſcht de zugt zelve tot geluk, die onzer natuuren is ingeſchapen, dat wy ons aan zodanige bepaalingen, als ons door de Deugd worden voorgeſchreeven, gewillig onderwerpen, en geene geneugtens bejaagen, dan die zy ons wil vergunnen.

Van de verſchillende ſoorten van vermaak, daar wy vatbaar voor zyn, zyn de eene zekerlyk van veel meer of minder waarde dan de andere. Een volwaſſe mensch veragt die voorwerpen, welke het grootst genoegen aan een kind verſchaffen. Dit mogen we ondertuſſchen van meest alle onze uitſpanningen en geneugtens veilig verzekeren, dat dezelve doorgaans ingebeeld, ydel en beuzelagtig zyn, en in der waarheid zo veel niet verſchillen van die der kinderen, als wy ons zelve gaarne overreeden zouden. Wy kunnen ons zelven van de bewustheid, die wy wegens onze redelyke natuuren hebben, niet wel zo geheel ontſlaan; wy kunnen zo volkoomen niet vergeeten, dat wy naar Gods beeld en ge-

gelykenis gevormd zyn, om op de minſte overdenking niet aanſtonds gewaar te worden, dat die geneugtens, welke de Dieren, eveneens als wy, genieten, daar zig krankzinnigen, even goed als wyzen, mede vermaaken, en die zo wel ter verlustiging ſtrekken van kinderen, als van bejaarde menſchen, zekerlyk niet die voorwerpen zyn, daar wy onzen hoogſten wensch toe bepaalen, of die wy met de meeste drift bejaagen moeten.

Het kortſtondig en voorbygaand genot van de meeste ſoorten van vermaaken, is eene andere byzonderheid, welke onze gehegtheid aan dezelve behoort te maatigen; zy duuren doorgaans zo kort, dat 'er geene de minſte evenredigheid is tusſchen den tyd, dien wy, om ze te verkrygen, ſpillen, en tusſchen het genot derzelver. Zo dra wy onzen wensch meenen vervuld te zien, verdwynt dikwils alles in damp en rook, en het vermaak vliegt weg, bykans eer wy het hebben kunnen proeven. Maar als het eenmaal vervloogen is, wat genoegen blyft 'er dan in onze ziel van over? een ydel, eene ledigheid, die zekerlyk verre af is, van genoegelyk te wezen. Wat kan 't ons heden baaten, ons zelven te herinneren, dat wy gisteren de aangenaamſte toneelen van het uitgezogtst vermaak aanſchouwden? wat baat het ons, dat we ons voor een of twee uuren op de vrolykſte wyze verlustigden? dat genoegen is voorby, en even weinig voordeel zullen wy morgen hebben van 't wuft vermaak, dat wy dezen dag genieten.

Maar hoe dikwils zyn de vermaaken in hun eigen aart geheel beuzelagtig en der begeerte van een verſtandig mensch onwaardig! hoe dikwils worden zy, na de oogenblikkelyke en ſtraks voorbyvliegende aandoeningen, die men 'er van gehad heeft, door een duurzaam gevoel van grievende ſmart gevolgd! Ja eene enkele zondige involging van een redelooze lust ſleept menigwerven een keten van leed en jammer na zig, die nimmer in ons geheele leven eindigt, berokkent ons elenden, daar niets, dan de dood, ons van verloſſen kan, en telkenmaale, als wy, om onze ongeregelde hertstogten eene oogenblikkelyke voldoening te verſchaffen, de wetten der Deugd verkragten, zo doen wy inderdaad niet anders, dan ſtoffen voor een aanhaderend verdriet en kwelling te vergaderen, welke ons in het eind te deerelyk zal martelen, en de genoote wellust duizend en duizendmaalen doen betaalen.

Ten opzigt van zinnelyke geneugtens in het byzonder, is het buiten allen weerſpraak zeker, dat wy boven al ons

zelven maatigen, onze lusten breidelen moeten; al te ſterke of lang gerekte genietingen worden zelfs verveelend; ſtet is de zwaarſte bezigheid altoos *divertiſſementen* op te zoeken, en een onmaatig genot derzelver ſtelt ons eerlang buiten ſtaat, om 'er eenige genoegelyke aandoeningen van te hebben, ja om eenige vreugd uit het leven zelve te raapen. Ja onderſtel eene lighaams-geſteldheid zo vast en ſterk als gy begeert; verbeel u zulk een gelukkige ſaamenloop van omſtandigheden als ooit iemand is ten deel gevallen, dit is en blyft ten minſten zeker, dat de dingen mettertyd haare aangenaame aandoeningen verliezen en ſmaakeloos worden, en dat wy gevolgelyk, naar maate wy de geneugtens meerder proeven, dezelve ons laffer voor moeten komen.

Daarenboven kunnen wy op den duur geene plaiſier-partyen bejaagen, nog geduurige *divertiſſementen* ſaamenknoopen, of wy moeten 'er eene wezenlyke bezigheid, een hoofdwerk van maaken, en dit doende, vallen we even daar door, op zyn best genomen, in dien zelfden ſtaat, als zy, die zig op eene loffelyke wyze met een nuttig beroep, met hun voordeelig werk verlustigen. Hoe zeer wy tot vermaaken overhellen, hoe behaagelyk ons de uitſpanningen voorkoomen, zo zyn wy, zo zyn onze redelyke zielen egter door onzen Schepper zelven geformeerd, dat wy ons niet altoos, dat we ons niet lang zelve, met enkele Tydkortingen kunnen bezig houden; dat dezelfde bezigheden, wat meer is, een groot gedeelte van haar vermaak verliezen, wanneer zy ons onder het denkbeeld van enkele tydverdryven voorkoomen, en aangenaamer worden, als wy ze als wezenlyke bezigheden, en een gedeelte van ons beroep en pligt beſchouwen kunnen. De menſchen zyn geſchaapen om hunne vermoogens altoos op het een of ander voorwerp te oeffenen, dat is te zeggen, om op de eene of andere wyze te werken; dit weeten, dit gevoelen wy, en eene aanhoudende rust is de alleronverdraagelykſte toeſtand, daar een mensch in kan wezen; maar ons zelven heimelyk te verwyten, dat we ons altoos met vodderyen en beuzelingen ophouden, dat wy niets anders doen, dan den kostelyken tyd te verdryven, en weg te jaagen, dat wy naar de eeuwigheid ſnellen, zonder eenig wezenlyk doelwit te agtervolgen, is byna even onverdraagelyk; en, kunnen wy gevolgelyk ons zelven overreeden, dat wy *nuttige* tydkortingen bejaagen, onze verbysterde rede grypt dat begoogelend denkbeeld eenklaps aan, en het genoegen vermeerdert, naar maate onze bezigheden wezenlyker worden, dat is te zeggen, met onzen

zen pligt en het einde onzer Scheppinge beter ſtrooken. Hy derhalven, die zig aan geduurige *divertisſementen* overgeeft, hy, die zig niet anders, dan met enkele tydkortingen ophoudt, leeft in der waarheid ongelukkig, hoe zeer zyn lot dikwils benyd wordt van een onkundig gemeen, dat den arheid hunner handen al zingende voortzettende, volmaakt gelukkig zoude kunnen leeven, zo het zyn geluk ſlegts op den juisten prys wist te ſchatten. De dagelykſche ondervinding bevestigt myne verzekeringen buiten allen moogelyken tegenſpraak; de tyd valt hen, die hun werk met den vereischten yver, en met lust verrigten, altoos te kort, terwyl dezelve niemand langer valt, dan die verdwaasden, die denzelven ſteeds door hunne ſmaakelooze tydkortingen poogen te verdryven.

Maar de voornaamſte en ſterkſte dringrede, welke ons van eene onmaatige bejaaging van de geneugtens dezer wereld, kan, en moet weêrhouden, is, dat wy, door zodanig een verkeerde geſteldheid, ons zelven ongeſchikt maaken, om die deugden en inwendige volmaaktheden te verkrygen, waar uit ons wezenlyk geluk, als uit een zuiveren bron, eigenaartig kan en moet voortvloeijen, terwyl we ons daarentegen ongevoelig wikkelen in ſchuld en misdaaden, welke op het eind, niet anders, dan ons rampzaalig kunnen maaken; wy zyn geſchikt voor bezigheden, maar wy hebben tevens ook een natuurlyke trek tot uitſpanning en vermaak, en zo wy deze trek over alle andere neigingen, over pligt en betaamelykheid laaten heerſchen, zo kan het met deze, gelyk met alle hartstogten zonder uitzondering, niet anders zyn, of wy zullen, door deze drift vervoerd, over alle hinderpaalen heenen ſtappen, welke ons de Deugd, tegen derzelver voldoening, in den weg mogt zetten; wy zullen eerst een afgryzen hebben van zondige geneugtens, maar de trek tot vermaak, geduurig ingevolgd, zal ſterker worden, de denkbeelden van pligt, nimmer opgehaald, zullen verdooven, wy zullen met het gezigt dier ſchandelyke bedryven, daar we eerst voor gruwden, allengskens gemeenzaam worden, en eindelyk, om onze geneugtens voort te zetten, doen, dat we eerst niet denken durfden. En ſchoon wy al tot zulke verregaande buitenſpoorigheden niet vervielen, dit is ten minſten een onvermydelyk gevolg van deze onmaatige begeerte tot vermaak, dat onze gedagten hier door verſtrooid, en wy van alle ernſtige beſpiegelingen afgetrokken worden. Het verwaarloozen van verſcheide pligten en deugden, het verlies van dien geest van bedagtzaam-

heid en opmerking, dien wy, in onze voorige Vertoogen, zo ernſtig hebben aangepreezen, moet hier noodwendig het gevolg van wezen. Hoe noodig is het derhalven, uit hoofde van dit alles, voor hen, welke zig eene deugdzaame geſteldheid eige zoeken te maaken, voor hen, die naar de zedelyke volmaaktheid ſtreeven, om hunne drift tot vermaak, en uitſpanning te maatigen; en hoe behooren zy byzonderlyk welke hunne voeten eerst beginnen te zetten op de baane des heils, niet met alle moogelyke zorgvuldigheid te letten, dat zy door hunne lusten niet afgetrokken, en of tot een ontydig wederkeeren gebragt, of ten minſten in hunnen voortgang merkelyk verhinderd worden, eer zy nog genoegzaame ſterkte hebben, om de voorkoomende verzoekingen te weêrſtreeven.

De gewoone omſlag van het leven, en alle de pligten van ons beroep, met yver en getrouwheid waargenoomen, verſchaffen ons gewislyk zo veele bezigheid dat wy met onzen tyd en gedagten geenzints verlegen behoeven te zyn; en als wy of de oorſpronkelyke geſteldheid onzer natuur, of de dagelykſche ondervinding met aandagt gade ſlaan, zullen wy wel ras gewaar worden, dat de volbrenging van yder gedeelte van onzen pligt van de allerwezenlykſte geneugtens, van een zuiver vermaak verzeld ga. Welk eene dwaasheid derhalven dien bron van zuiver genoegen toe te ſtoppen, onze beroepen te verwaarloozen, onzen tyd in ledigheid te ſpillen, om naar ingebeelde vermaaken, die meest wegvliegen, eer wy ze genieten, en veelal kwelling of een lastig ydel overlaaten, met zo veel drift te jaagen, terwyl wy zulk een ruime Wel van duurzaam genoegen in ons zelven hebben.

Lastige ſtrengheden, noodelooze kastydingen zyn geenzints noodzaakelyk tot het wezen der Deugd. De Godsdienst, dien wy aanpryzen, is redelyk, en als wy ons zelven eenig vermaak, dat binnen ons bereik is, afſlaan en weigeren, behoeven wy dit alleen te doen, omdat onze pligt ons zulks verbiedt, of dat wy het op dien tyd, en in die omſtandigheden, zonder nadeel voor ons zelven of anderen niet kunnen genieten; „ maar verliezen „ wy dus ten opzigte van ons wezenlyk genoegen? verre van „ daar! Hy die de wetten der Deugd getrouwelyk volgt, is „ eigenlyk die geene, welke het regt genot van de vermaa„ken dezer wereld heeft; en terwyl hy minder aandoenin„gen van vrolykheid ſchynt te hebben, worden dezelve naar „ evenredigheid levendiger en zuiverder. Hy zoekt de ver-

„ maa-

„ maaken niet, maar dezelve zoeken hem, en behaagen zo
„ veel meer, omdat zy ongedwonge koomen.
„ Geen dwaazer begrip is 'er ooit geweest, dan dat zy,
„ die hunne hartstogten beteugelen, en zig door geene on-
„ geregelde lusten tot buitenspoorigheden verpoeren laaten,
„ daarom onplaisierig leeven, of de wezenlyke geneugtens
„ des levens misfen zouden"! „Ik durf integendeel den
„ grootsten *Bon Vivant* gerustelyk uittarten, om my een tyd-
„ gewrigt aan te wyzen, waar in hy ooit zo veel wezenlyk
„ vermaak, zulk eene zuivere en waare vergenoeging ge-
„ smaakt heeft, als een verstandige betragter der Deugd da-
„ gelyks geniet. Wat is 'er tog in de uitgezogtste genietin-
„ gen van zondigen wellust, die in vergelyking gebragt kan
„ worden met de inwendige vreugd, welke in ons gemoed
„ ontstaat uit de bewustheid van onzen pligt betragt, onze
„ lusten gebreideld, en over de verzoekingen ten kwaade ge-
„ zegepraald te hebben? Of wat is 'er uit eenig soort van on-
„ geregelde *plaisieren* te haalen, dat de stille maar hemelsche
„ vergenoeging kan opweegen, die uit een belangelooze
„ menschenliefde, eene verheve edelmoedigheid, of zuivere
„ vrindschap in onze harten opwelt? wat geniet eindelyk
„ een wellustige, dat hy durft stellen tegen de verzekering,
„ dat een Alweetend, Wys, Heilig en Almagtig Opperwe-
„ zen onze bedryven kent en goedkeurt, en ons als zyne
„ lieve kinderen bemint?

Zegt men, dat eene heblykheid, om dus steeds zig zelven te beteugelen, en alle zyne waardste neigingen te dwingen, in den beginne althans, niet anders, dan ten uiterstenmoeijelyk kan wezen, en zelfs by aanhoudenheid niet kan geoefsend worden, zonder ons zelven geduuriglyk geweld te doen, en onze natuur te wederstreeven; wy antwoorden hier op, dat de bronnen van vermaak in der waarheid meer onder ons bereik zyn, dan men doorgaans gelooft. Zodra wy eenige zaak met ernst betragten, zodra wy met yver streven, om het een of ander voorgesteld doelwit, dat wy in ons hart goedkeuren, te bereiken, en wy in onze poogingen gelukkig slaagen, een wezenlyk genoegen is straks het gevolg van onze ernstige poogingen, en hoe grooter de moeijelykheden zyn, welke wy in deze onderneeming verpligt zyn te overwinnen, hoe grooter ook het vermaak is dat hier uit geboren wordt; die evenredigheid heeft altoos plaats, als wy in 't eind gelukkig slaagen, en zelve dit bedryf in ons gemoed goedkeuren; maar is nu het voorwerp, dat wy met onze ernstige poogingen bedoelen, in zyn eigen aart het best,

en waardigst, dat we ons immer voorſtellen, of waarom-trent wy onze vermogens ooit oeffenen konden, dan wordt het genoegen, 't geen hier uit ſpruit, oneindig groot, en wy beſchouwen de grootſte hinderpaalen, die zig tegen deze onderneeming verzetten mogen, als enkele beuzelingen, die onzen aandagt niet verder verdienen, dan om dezelve ſchielyk uit den weg te ruimen. Dus gaan dan zelfs de eerſte poogingen tot het beteugelen onzer driften, en het betragten van eene naauwgezette deugd, aanſtonds van zulk een zuivere wellust, van zulk een innig zielsvermaak verzeld, dat alle moeijelykheden welhaast daar voor verdwynen moeten, en terwyl wy dus dien loopbaan inderdaad gemaklyker bevinden, dan wy in het eerst hadden durven hoopen, zo verſterkt die heugelyke ontdekking onze voeten verder op denzelven, zo vermeerdert dit op nieuws onzen yver, en naarmaate onze moed en wakkerheid vermeerdert, worden de zwaarigheden nogmaals evneredig minder, en proeven wy de geneugtens, die 'er aan verknogt zyn, meerder in haare volle kragt en zuiverheid.

„ Wat is daarentegen het geval van hem, die enkel „ op zyn plaiſier leeft, zonder zig over pligt of voortgan„ gen in de deugd te bekreunen? met hoe veel rede mogen „ wy hem een elendigen Slaaf van zyne bedorve lusten noe„ men, welke, in plaats van zyn genoegen te bevorderen, „ hem geduurig heen en weder ſlingeren, en naauwelyks „ eenig oogenblikkelyk genot van eene gebrekkige vreugde „ gunnen, of zy brengen hem, ter zelfder tyd, honderd an„ dere gewaande behoeftens onder 't oog, die hy wil, maar „ niet kan, vervullen, en ontſteeken rusteloze begeertens „ in zyne ziel, die 't hem volſtrektelyk onmoogelyk is om „ alle te voldoen". Om nu niet te melden, hoe menigmaalen die ſterke bejaagingen van zinlyke geneugtens op een volſtrekt bederf van zyn lighaam of bezittingen uitloopen, hem ziekten op den halze haalen, in ſchulden en armoê dompelen, of andere gevolgen na zig ſleepen, die de rust van zyn gemoed voor eeuwig ſtooren. Hoe dikwils hangen de wellustigen tusſchen eene lastige keuze van twee plaiſierpartyen, daar zy even zeer toe overhellen, die zy beide niet genieten kunnen, en waarvan de heimelyke vergelyking der eene het vermaak der andere, onder het genot, menigmaal verydelt. Welk eene moeite en kosten moeten zy dikwils aanwenden ter voldoening van lusten, ter verkryging van geneugtens, die hen niet de helft der vreugde verſchaffen, welke zy zig daarin hadden voorgeſteld! hoe menigvuldig

zyn

zyn de te loorſtellingen, die zy ontmoeten, en hoe wreed de ſmart, die zy deswegens gevoelen! maar hoe kort, aan den anderen kant, hoe oogenblikkelyk is 't genot van wellusten, daar zy zo lang naar gehaakt, zo veele moeite om gedaan, zo veel geld om beſteed hebben; eene omſtandigheid die zekerlyk by hen in aanmerking koomt, omdat dit hen van zo veele middelen, tot volgende verlustigingen berooft! Ja hoe dikwils verveelen hunne vermaaken reeds terwyl zy dezelve nog genieten! hoe dikwils walgen ze al van de begeerde ſpyze, terwyl zy die nog in hunne monden hebben, hoe dikwils kwynen ze in het midden der vreugde zelve! Terwyl zy, door hunnen bedorven ſmaak geduurig in te volgen, en behoeftens te ſmeeden, die de natuur hen niet gegeeven hadt, zig zelven ongeſchikt maaken voor die geneugtens, die min woelig, maar ook even daar door zuiverder en duurzaamer zyn, daar zy door de natuur toe verordend waren, en welke alle menſchen buiten hen genieten.

Maar wy wagten ze inzonderheid op het einde van hun leeven, dan zullen zy gewisſelyk ondervinden, dan tegen hunnen dank bekennen moeten, dat zy vergeefsch gearbeid, en hunne kragt ydelyk hebben toegebragt, dat zy zig zelven, jaaren lang, moeite hebben berokkend, zonder toen, of nu, of namaals eenige vergelding daar voor te kunnen krygen! welk eene dwaasheid, zig zelven door een verblinden waan van luidrugtige vermaaken in zo verre te laaten vervoeren, dat men 'er het tegenwoordig genoegen, de ſtille vreugd der ziele, het wezenlyk genot des levens voor mist, om zig des op zyne ſterfbedde te beklaagen, en 'er zig hier namaals rampzalig door te maaken!

Ten ſlot dan, is het in zig zelven redelyk, is het de pligt van elk verſtandig wezen een geluk te zoeken, dat van geene uiterlyke voorwerpen afhankelyk, altoos onder ons bereik en magt is; een geluk, dat onze zielen kan verzadigen, zonder wroeging en bitterheid na te laaten; een geluk, eindelyk, dat nimmer walgt, maar dat, hoe meer geſmaakt, hoe lieffelyker wordt, zo laaten we onzen trek tot aardſche vermaaken niet verder involgen, dan de Deugd veroorlooft, en in de betragting van derzelver wetten inzonderheid, in de vrede onzer zielen, die 'er uit geboren werde, en in de gunst van 't Opperwezen, die 'er aan verkregt is, onzen hoogſten wellust zoeken.

BEDENKINGEN EN TWYFELINGEN OVER DEN OORSPRONG DER NEGERS, BY GELEGENHEID VAN EEN BLANKEN NEGER TE PARYS;

Door den Heer MAUPERTUIS.

Vervolg van bladz. 378.

IK wenschte inderdaad wel, dat ik het Verschynzel, daar ik thans van spreeken moet, vergeeten mogt; Ik zoude my met de bekoorlykheden van Iris op te tellen, of den luister van Climene te vertoonen, veel beter verlustigen, dan met dien misselyken Neger, wien ik egter, om aan myne verbintenis te voldoen, verpligt ben myne Lezers thans van nader by te leeren kennen.

Het is een Kind van vier of vyf jaaren, dat alle de trekken der Negers heeft; en wiens leelykheid door zyn wit vel en bleekheid merkelyk vermeerderd wordt; zyn hooft is, in plaats van hair, met witte wol, die naar den rooden trekt, bedekt. Zyne oogen, die ligt blaauw zyn, schynen de helderheid van den dag niet te kunnen verdraagen; zyne dikke en lompe handen, gelyken eerder naar de pooten van een Dier, dan naar menschen-leden; hy is geboóren, zo als men verzekerd, van Vader en Moeder, die beide Afrikaanen, en zeer zwart waren.

De Historie van de Academie der Weetenschappen maakt gewag (*) van een dergelyk monster, 't welk te Surinamen, uit een Afrikaansch geslagt gesprooten was. Deszelfs moeder was een Zwartin, en verzekerde, dat zyn Vader mede zeer zwart was. De Historieschryver, welke dit Academisch berigt heeft te boek gestaagen, schynt die laatste byzonderheid in twyfel te trekken, of liever, schynt overtuigd te zyn, dat de Vader een blanke Neger geweest ware. Maar ik zie hier geene de minste noodzaakelykheid voor; Het is genoeg, dat dit kind eenigen Blanken Neger onder zyne Voorouders hebbe gehad; of men mag zelfs zonder ongerymdheid, onderstellen, dat hy de eerste blanke Neger van dien Stam kan geweest zyn.

Mevrouw de Gravin van V**, welke een Cabinet, van de

(*) *Hist. de l'Acad. Royale des Scienc. A.* 1734.

de allerbyzonderſte zeldzaamheden der Natuur, bezit, maar wier verheeve geest boven dat alles uitmunt, en nog zeldzaamer is, dan iets, 't geen in haare keurige verzaameling gevonden wordt, heeft ook het Portrait van een Neger van dit ſoort, die werkelyk in Spanje is, alwaar Mylord M **. my verzekerd heeft denzelven in Perſoon gezien te hebben; ſchoon deze ouder zy, dan die, welke thans te Parys is, en die my de byzondere aanleiding tot deze bedenkingen verſchaft heeft, zo komenze beide egter in alles, waar in ze van de overige Negers, zo wel als Blanken verſchillen, volmaakt wel, overeen. Zy hebben hetzelfde vel, dezelfde kleur en verf, dezelfde oogen, dezelfde wezenstrekken, gelaat, lighaams-postuur, alles is gelyk.

Men heeft my verzekerd, dat men in Senegal geheele familien van dit ſoort vondt; en dat het zelfs in de geſlagten der zwarte Negers niet zonder voorbeelden, en zelfs niet heel ongemeen ware, dat 'er, van tyd tot tyd, blanke Negers onder geboren wierden.

Africa en America zyn de eenigſte Deelen van de Waereld niet, daar men dit ſoort van Monſters aantreft. Aſia, brengt 'er mede dergelyken voort. Een man, die zig even gunſtig door zyne verdienſten als door den aanzienlyken Post, welke hy in de Oost-Indiën bekleedt heeft, onderſcheidt, maar die zig inzonderheid eerwaardig heeft gemaakt door zyne bekende zugt voor waarheid en opregtheid de Heer van M*** heeft, onder de Zwarten, Blanken gezien, waar van de witte kleur van Vader tot Zoon overging. Hy heeft myne nieuwsgierigheid hieromtrent wel willen voldoen, en my zyne gedagten des aangaande mededeelen; hy beſchouwt die witheid als eene ziekte van het Vel, (†) het is, naar zyne gedagten, een Toeval, maar een Toeval, 't welk zig voortzet, en dat, geduurende verſcheide voortteelingen, ſtand kan houden.

Het is my ten uiterſten aangenaam geweest te vinden, dat de denkbeelden van zulk een kundig en verſtandig man, zo overeenkomſtig waren met de begrippen, welke ik my van dit ſoort van Monſters had gemaakt. Want het zy men die witheid voor eene ziekte, of voor zodanig een Toeval neeme, als men wil, het is en blyft tog altoos eene erfelyke ver-

(†) Of liever de *Membrana Reticularis*, (Nets-wyze vlies) 't welk dat gedeelte is, waaruit de zwarte kleur der Negers voortkoomt, en waarvan dezelve afhangt.

verſcheidenheid, welke door op elkander volgende geſlagten wordt bevestigd of vernietigd, naar maate de paaren, die ter voortteeling by elkander koomen, aan de eene of andere zyde gunſtig zyn.

Die veranderingen van kleur vallen meer voor onder de Dieren, dan onder de Menſchen. Het zwart is zulk een beſtendige kleur van de Ravens en Lysters, als het die van de Negers is; ik heb egter dikwils witte Ravens en Lysters gezien, en die verſcheidenheden, die uitzonderingen, zo als zy in het eerſte zyn, zouden waarſchynlyk geheele verſchillende ſoorten uitmaaken, als men ze zorgvuldig gadeſloeg, en door voortteeling poogde door te zetten. Dus heb ik Landen gezien, daar men geene andere, dan witte Hoenderen aantrof. De byzondere blankheid van de huid, die gemeenlyk met de witte vederen gepaard gaat, en waar door zig gevolgelyk de witte Hoenderen op eene aangenaame wyze op tafel onderſcheiden, heeft dit ſoort waarſchynlyk de voorkeur boven andere kleuren doen bekomen; men heeft zig altoos toegelegd, om witte Hoenderen te krygen, en dit is door veelvuldige generaties zo volkomen in den aard geraakt, dat eindelyk alle andere kleur geheel of byna geheel vernietigd is.

Voor het overige is het ten hoogſten waarſchynlyk, dat het verſchil van zwart tot wit, hoe treffende zig dat aan ons gezigt vertoont, eene geringe beuzeling zy voor de Natuur, en haar, om zo te ſpreeken, geene of weinig moeite koste. Eene ligte verandering, de kleinſte wond in de huid van 't allerzwartſte Paard, een weinig Sterkwater daar op geſpat, neemt het zwarte hair te dier plaatſe weg, en brengt 'er ſpierwit voor in de plaats, zonder eenigen overgang door andere kleuren, zonder eenige ſchaduwen of vermenging, met dezulken, welke tuſſchen deze twee uiterſtens in zyn.

Als het tot ons oogmerk noodig ware na te ſpooren, wat 'er in de Planten voorvalt, om daar uit nadere bewyzen voor myne verzekeringen te ontleenen, zo zouden zy, welke zig met derzelver kweekery bemoeijen, kunnen zeggen, dat alle die ſoorten van gekuifde of Tros-planten en boompjes, die gelyk men 't uitdrukt, *dubbele* bloemen draagen, en zommigen *dubbele* vrugten geeven, welke de ſieraaden onzer Tuinen, en de verwondering der onkundigen uitmaaken, haaren oorſprong allereerst verſchuldigd zyn aan dergelyke verſcheidenheden en ſpelingen der Natuur, welke men heeft gadegeſlagen, zorgvuldig voortgekweekt, en dus erfelyk gemaakt, maar welke wederom vervallen en allengskens

kens tot haaren ſtaat van *enkele* wederkeeren, zo dra men 'er de hand niet meer aan houdt, of derzelver kweeking ver waarloost. (*)

Ik zal my niet onderwinden, om die verſchynzels naauwkeurig te verklaaren; (†) derzelver oorzaak is misſchien, voor

(*) *Vidi lecta diu, & multo ſpectata labore,*
Degenerare tamen; ni vis humana quotannis,
Maxima quaque manu legeret.
Virgil. Georg. Lib. II.

(†) Onze Schryver geeft 'er inderdaad een ſoort van verklaaring van; die genoegzaam woordelyk hier op uitkoomt; „men „ moet deze onderſtellingen, zegt hy, aanneemen, welke de „ ondervinding ons ſchynt te dwingen van toe te ſtaan.

„ 1. Dat het Zaad-vogt van yder ſoort van Dier een talloos ge„ tal van Deeltjes bevatte, welke, door hunne vereeniging, een „ ander Dier van 't zelfde ſoort voortbrengen kunnen.

„ 2. Dat in het Zaad-vogt van yder Dier op zig zelven be„ ſchouwd, die deeltjes, welke een gelykſoortig Dier *van dezelf„ de trekken*, kunnen ſaamenſtellen, doorgaans in grootſte geta„ len gevonden worden, en het meeste verband met elkander „ hebben, ſchoon 'er ook eene menigte andere Deeltjes voor „ *verſchillende trekken* in zyn.

„ Dit onderſteld zynde, zo kan men de zaak in dezer voegen „ verklaaren.

„ Die deeltjes, welke *dezelfde trekken*, moeten maaken, en de „ gelykenis naar de ouders uitwerken, zyn doorgaans de meesten „ in getal, en hebben 't meeste verband met malkander; dus „ zullen zy zig ook gewoonlyk ſaamenvoegen, en een Dier for„ meeren in alles gelyk, aan de ouden, daar het zyn oorſprong „ aan verſchuldigd is.

„ Maar, by toeval, zullen zig die deeltjes ook wel eens op „ eene andere, en min regelmaatige wyze, ſaamenzetten; de „ zulken, die dezelfde trekken, en eene volkoome gelykenis naar „ de ouders moeten maaken, zyn eens wat ſchaars in het Zaad„ vogt, daar op vleien zig die andere, van verſchillende trekken „ in derzelver plaats, en daar koomt uit zwarte ouderen, een „ wit kind, of van witte ouderen een zwart kind voort, ſchoon „ dit laatſte zeer zeldzaam is.

„ Ik ſpreeke hier alleen van die zonderlinge geboortens, wel„ ke door middel van gelykſoortige ouderen, geſchieden, en „ en waarin de jonggeboornen nog naar vader, nog naar moeder „ gelyken, want, wat de vermenging van verſchillende ſoorten „ aangaat, de ondervinding leert, dat de Jongen, in zulk een „ geval, eenige gelykenis naar beide de ſoorten tevens hebben.

„ Die buitengewoone vereeniging van deeltjes, die niet voor al-

voor een groot gedeelte, of in de verſchillende geſteldheid, of in eene verſchillende vermenging van het zaadvogt in de lyfmoeder te zoeken; maar het zoude ongetwyffeld een zeer waardig voorwerp voor de weetlust en onderzoekinge onzer Wysgeeren zyn, dat zy eens nagingen, en door herhaalde en duidelyke Proefneemingen poogden te bepaalen, of zommige Konst-byzonderheden der Dieren, dat is zulke, die men voordagtelyk aan dezelve maakt, het verminken by voorbeeld, of het wegneêmen van deeze of geene Ledemaaten, door veelvuldige geſlagten telkens herhaald, niet eindelyk natuurlyk worden zouden aan de Dieren, welke daar uit voortkwamen? en of de ſtaarten, telkens weggenomen, of de ooren, aan yder volgend geſlagt van Honden afgeſneeden, allengskens niet verminderen, en ten laatſten geheellyk agterblyven zouden?

Maar, terwyl ik zegge, dat de oorzaak van alle die verſcheidenheden misſchien ten grooten deele of in de verſchillende geſteldheid, of in de verſchillende vermenging van het Zaadvogt te zoeken is, zo zoek ik den invloed, welken de Lugt, het Climaat, en 't voedzel in dit alles hebben kunnen, geenzints uit te ſluiten. Het ſchynt inderdaad, dat de hitte der verzengde Lugtſtreek geſchikter is, om die deeltjes, welke het vel zwart moeten maaken, te ſtooven, en tot volmaaktheid te brengen, dan die andere, waar door het zelve wit moet worden. En ik durve niet bepaalen, hoe verre die invloed, welken het Climaat en het verſchillend voed-

„ elkander geſchikt waren, of overeenkomſtig zyn met de trek-
„ ken der ouderen, zyn wezenlyke Monſters voor den Vermete-
„ len, die de wonderen der Natuur zou willen verklaaren, maar
„ 't zyn nieuwe ſchoonheden voor den wyzen, die zig te vrede
„ houdt, om dezelve met eene eerbiedige verwondering te be-
„ ſchouwen.

„ Die voortbrengſels zyn eerſt niet dan toevallig; de oorſpron-
„ kelyke deeltjes der Voorouders behouden in de eerſte en twee-
„ de volgende Voortteeling nog de overhand, en hierom zal een
„ kind, daar zig niets van Vader of Moeder in vertoont, naar
„ zyn Grootmoeder, enz. gelyken, maar dikwils herhaalde *gene-*
„ *ratien* geeven hier aan eindelyk eene beſtendigheid; enz."

Dit zegt, dunkt my, zo weinig, dat ik twyffel, of de groote man het wel ernſtig geſchreeven hebbe? het zweemt byſter veel naar de *qualitates occultæ*, en de *fuga vacui*, althans heb ik geoordeeld, dat zyne geestige aanmerkingen en vrolyke gedagten 'er niets by lyden zouden, als ik deze zogenaamde Verklaaring uit den Text agterwege liet.

voedzel op de menschelyke Lighaamen hebben moge, in lengte van eeuwen gaan kan.

Dit is ondertusschen zeker, dat alle die verscheidenheden, waar door de nieuwe soorten van Dieren en Planten in wezen zouden moeten koomen, van zelve neigen, om op te houden, en zig ongaarne, om zo te spreeken, in volgende Geslagten voortzetten. Het zyn afdwaalingen der Natuur; het zyn de uitwerkselen van een verkeerden weg, dien zy onverhoeds heeft ingeslagen, en waar op men Haar niet kan houden, dan door zorg, konst, en eene vereischte levenswyze, waar door men Haar verhindert, om weder op haar gewoone pad te koomen; verwaarloost men die voorzorgen, laat men Haar aan Haar zelve over, men zal wel haast wederom dezelfde eenpaarigheid in haare werkingen bespeuren.

Ondertusschen zoude men uit deze geboortens van blanke kinderen, welke zig in het midden van zwarte Volkeren zo eensklaps op het onverwagtst vertoonen, natuurlyk schynen te mogen besluiten, dat het Wit de eerste en oorspronkelyke kleur der menschen is, en de zwarte kleur aanmerken, als één dier verscheidenheden, daar wy zo dikwils van gesprooken hebben, als eene dwaaling der Natuur, welke niet, dan na verloop van veele Eeuwen, en door oneindige opvolgende geslagten, erfelyk geworden is, terwyl egter het oorspronkelyk wit nog zo niet geheellyk is vernietigd, of de Natuur hervat van tyd tot tyd haare pooginge, om haar oud gezag in dezen weder te bekoomen, en haare eerste schikkingen te volgen, met witte menschen voort te brengen. Want men ziet het tegenoverstaande niet veel gebeuren, en zwarten zelden uit blanke ouders geboo-ren worden.

Ik weet dat men voorgegeeven hebbe, als of dat voorval by onzen tyd waarlyk gebeurd zou zyn; maar het verhaal des aangaande steunt op zo zwakke gronden, en is van alle genoegzaame bewyzen zo ten eenemaal ontbloot, dat men het redelykerwyze niet kan gelooven. De smaak, die alle menschen voor het zeldzaame en verbaazende hebben, moet ons altoos voorzigtig maaken in het aanneemen van wonderen, die men ons vertelt; daar is van zelve reeds een wettig vermoeden van onwaarheid tegen, omdat zy zo wonderlyk zyn; de neiging, die wy aanmerkten dat by meest alle menschen plaats heeft, vermeerdert dat vermoeden, en 't is derhalven niet, dan op onloogenbaare bewyzen, dat we ons geloof in dezen moeten vestigen. Daar wordt hier of daar,

een

een kind met eenig uiterlyk gebrek gebooren; de verbaasde Vrouwtjes, die 'er by zyn, maaken 'er aanſtonds een verſchrikkelyk monſter van; deszelfs vel byzonderlyk is wat bruiner dan naar gewoonte; men luistert eerst malkanderen in 't oor, dat het de kleur eens Negers heeft; de wilde verbeelding van eene andere vrouw vindt 'er meer gelykheid met de Zwarten aan, en men vertelt welhaast openlyk, dat 'er waarlyk een Neger op dien tyd en van die Moeder ter waereld is gebragt. Maar elk ondertuſſchen, welke by de geboorte van Neger-kinders ooit tegenwoordig is geweest, weet, dat zy niet alleen niet zwart ter waereld koomen, maar dat men zelfs, in den eerſten tyd huns levens, moeite hebben zoude om ze van andere kinderen te onderſcheiden. En derhalven, zo 'er in een geſlagt van Blanken al een zwart kind of jonge Neger gebooren wierdt, zo zoude het noodwendig langen tyd onzeker moeten blyven, dat hy het ware; in den beginne zou men 'er geen vermoeden van hebben, en zou men derhalven geen zorg draagen om het te verbergen, en naderhand, als 't zigtbaar was geworden, zou 'er geen kans meer wezen, om het te verdonkeren; men zou dit kind immers, ten minſten gedurende de eerſte maanden van deszelfs beſtaan, der kennis van 't gemeen niet onttrekken kunnen, nog bewimpelen, waar het in vervolg van tyd gebleeven ware, inzonderheid zo de ouders eenig vermogen of aanzien hadden; en wat gemeene lieden aangaat, die zouden 'er nog minder gelegenheid toe hebben, de Ryken zouden 'er van alle kanten naar toevloeijen, om dit zeldzaam verſchynzel te zien, en de ouders zelve, wel verre van het te willen verdonkeren, zouden het voor een geluk rekenen, om, door het vertoonen van hun kind, een ruimer beſtaan te krygen, en, naar alle waarſchynlykheid, ruim zo wel in haar ſchik zyn met hunnen jongen Neger, als met den allerblankſten zoon.

Maar nu, zo deze wonderen zomtyds gebeurden, zo zoude de waarſchynlykheid, dat dezelve onder de kinderen van het gemeene volk eerder, dan onder die der Grooten voorvallen zouden, als duizend tegen één zyn; want voor een kind van een man van rang en aanzien, worden 'er zekerlyk ten minſten duizend van gemeene lieden gebooren; maar hoe zouden dan die byzonderheden onbekend? hoe zouden die zigtbaare voorvallen zo duister kunnen wezen, dat men derzelver egtheid met rede in twyffel konde trekken?

Zo 'er blanke kinderen onder zwarte Volkeren geboren wor-

worden, zo deze voorvallen zelfs onder de bewoonèrs van Africa en America, Waereldeelen op verre na zo wel niet bevolkt als onze gewesten, niet zeer ongemeen zyn, moesten 'er dan niet, zo hier dezelfde evenredigheid plaats hadt, onvergelykelyk meer zwarte kinderen onder de tallelooze Volkeren van Europa gebooren worden? Dit gevolg is onbetwistbaar, en het uitwerkſel zou zekerlyk zodanig wezen, als de Natuur even kaarig was met de eene en andere dier toevallen te vertoonen. Voeg hier by, dat zo wy kennis van die verſchynzels krygen, als dezelve in zo verre afgelege Landen worden vernoomen, wy 'er ten minſten kennis aan zouden moeten krygen, als dezelve onder onze oogen, om zo te ſpreeken, voorvielen.

Ik ontkenne egter met dit alles niet, dat 'er ooit Zwarten uit Blanke ouders gebooren worden; myne uitlegging brengt daarentegen bykans mede, dat deze geboortens in vroegere tyden moeten geſchied zyn, en gevolgelyk ook nu nog, van tyd tot tyd, geſchieden. Dit wil ik alleen, en dit koomt my voor uitgemaakt te zyn, dat 'er onvergelykelyk minder zwarten uit blanken, dan blanken uit Negerſche ouders voortkoomen.

Hier uit ſchynt men derhalven met grond te moogen beſluiten, dat het wit de oorſpronkelyke kleur der eerſte menſchen, de kleur, om zo te ſpreeken, der Natuur zy, en dat het alleenlyk door eenig toeval is bygekoomen, dat het zwart eene erfelyke kleur is geworden dier groote Huisgezinnen, (want zo mag ik ze noemen) welke de verzengde Lugtſtreek bevolken, en dat 'er om geene andere rede zo veel meer Blanken, dan by ons Zwarten gebooren worden, dan omdat de oorſpronkelyke kleur nog zo geheellyk niet is uitgewischt, of de Natuur ſchynt haar regt wel eens te willen herneemen en handhaaven.

Men ziet nu en dan nog andere monſters, en zelfs onder ons gebooren worden, die waarſchynlyk niet anders dan toevallige vereenigingen, ſtremmingen, of vermengingen van het zaadvogt, of uitwerkſelen van de al te groote aantrekking van eenige deeltjes van het zelve zyn. Laaten wy de verdere uitlegging weder aan zyn plaats laaten, en ons tot de gevallen zelve bepaalen; die zyn ontwyfelbaar zeker, en al te wel bekend, om 'er byzonderheden van by te brengen, gelyk het oogmerk, waar toe ik ze aanhaal, zig zelven ook genoegzaam aanwyst. Indien 'er namelyk middel was, en genoegzaame zorg wierdt aangewend, om die ongeregeldheden der Natuur door voortteeling door te zetten,

zoude men dezelve naar alle gedagten erfelyk maaken. Menſchen van eene buitengemeene grootte, en andere van eene alleruiterſte kleinheid zyn een ſoort van monſters, welke men met gepaste wedergaden paarende, een geſlagt van Reuzen aan den eenen, of van Dwergen aan den anderen kant zou kunnen doen uitleveren.

Zo het geen ons de Reizigers wegens de Terra Magellanica, en de uiterſte ſtreeken van het Noorden, verhaalen, waaragtig is, zo moeten die geſlagten van Reuzen ter eene, en van Dwergen ter andere zyde zig daar of vrywillig heen begeeven, en neêrgezet hebben, of zy moeten, naar maate zy zig onder de andere bewooners van den Aardbodem nu en dan vertoonden, met vereende kragten derwaards verdreeven zyn door hen, welke of die groote Colosſen vreesden onder zig te laaten woonen, of die veragtelyke Dwergen te veel verſmaadden, om 'er als hunne medemenſchen mede te verkeeren.

Dit is dan het waarſchynlyk beſluit, daar ik alle myne voorige aanmerkingen mede zal eindigen. Die Reuzen, die Dwergen, en die Zwarten zyn onder de andere menſchen, en van gelykſoortige ouderen als deze, door eenige, niet al te wel bekende en toevallige oorzaaken, met die monſterlyke gedaante of kleur gebooren. De hoogmoed of de vrees hebben het grootst gedeelte van het menschdom tegen hen in de wapenen gejaagt, en zynde verre het magtigſte, heeft het dit gering getal naar onbevolkte Landen gedreeven. De Dwergen, dus uit de ſaamenleeving verbannen, hebben zig naar de Noord-Pool, en de Reuzen naar Terra Magellanica begeeven, terwyl de Negers de verzengde Lugtſtreek gingen bevolken.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN HARING. (*)

DE Haring wordt om geene andere redenen van het onkundig Gemeen, en van veele Natuur-Schryvers zelfs, met zo veele onverſchilligheid aangezien en behandeld, als om dat deze Visch zo overvloedig is. Dezelve verdient egter door het lekkere en gezonde voedzel, dat zy ons verſchaft, de voorkeur boven de meeste andere visſchen, en zy is uit hoofde van het beſtaan, dat zy aan geheele volkeren verſchaft, eene byzondere opmerking waardig, terwyl ze door

(*) *Nouvell. Oecon. & Litt. XIX.*

door haar konſtig maakſel en zonderlinge reizen onzen aandagt niet minder had behooren op te wekken, dan zo veele andere, daar men ons zo'veele en naauwkeurige afbeeldingen van gemaakt, en zo breedvoerige beſchryvingen van gegeeven heeft. Twee Schryvers, voor zo verre my bekend is, hebben zig boven anderen, byzonder toegelegd, om ons eene uitvoerige Natuurlyke Hiſtorie van den Haring mede te deelen. De eerſte, dien ik bedoel, is een Duitſcher, RAULUS NEUCRANTS genaamd, wiens werk in den Jaare 1654. te Lubeck onder dezen Latynſchen Tytel in 4to is uitgekoomen, *De Harengo, Exercitatio Medica, in qua, Principis Piſcium exquiſitisſima bonitas, ſummaque gloria aſſerta & vindicata.* De andere is, JACQUES SOLAS DODD, een Engelsman, wiens Proeve den Titel voert van *Eſſay towards a Natural Hiſtory of the Herring*; en waar van verſcheide uitgaven voor handen zyn. Het is uit deze twee werken, en inzonderheid uit het laatſte, dat de waarneemingen, welke wy thans onzen Lezer hoopen mede te deelen, genoegzaam eeniglyk getrokken zyn.

De gewoone lengte van den Haring, als hy zyne volle maat heeft, is omtrent van 12 duimen, en zyn omtrek van 4. Hy heeft vyf vinnen, en de voornaamſte, die op zyn rug is, beſtaat uit zeventien geledingen. Aan yder zyde van het hoofd heeft hy ook een vin, en onder aan den buik een dubbele, die de gedaante van een vork maakt, en waar van yder deel uit negen geledingen beſtaat; by deze koomt eindelyk nog eene andere digt aan den aars, en aan de zyde van den ſtaart.

Zyne ſchubben zyn langer dan breed, wat rondagtig, de buitenrand der eene op den binnenrand der andere leggende, gelyk de leyen op een dak, en zitten vast onder het vel door middel van een ſoort van lym, dat ze doet kleeven: zy zyn zo ſchitterend en glanzig, dat ze, in den donker, een vry helder ligt van zig uitgeeven, en daar de ſchubben van andere viſchen zig meest al geelagtig, of met geel vermengd vertoonen, zyn die der Haringen in tegendeel volkoomen wit. Deze ſchubben beſtaan uit draadjes, die in de rondte te ſaamen gewoeld, en op het naauwst vereenigd zyn; loopende van haaren eerſten oorſprong of middelpunt af, tot aan haaren buitenſten omtrek toe, ſteeds wyder en wyder uit.

Onder dit ſoort van harnas, 't welk de Natuur aan den Haring gegeeven heeft, om denzelven voor de ſtooten van harde lighaamen, die hy in zynen vaart ontmoet, en voor

de wonden, die de ſcherpe vinnen van zo veele andere visſchen, als hem in zulk eene groote menigte omringen, hem toebrengen zouden, te beveiligen, is een zeer tedere huid, welke op den rug van een donker blaauwe kleur is, maar naar den buik allengskens ligter, en eindelyk geheel wit wordt, byna gelyk de ſchubben. Dikwils vindt men nog tuſſchen dit vel en de ſpieren, een zwartagtig vet, onder welke die ſpieren met verſcheide laagen leggen, en zig zo wit als melk vertoonen. Elk derzelver heeft zyne byzondere huid, daar dezelve, met verſcheide draadjes, en meest al met kleine graaten, in bewonden en beſlooten is.

Het hoofd van den Haring is beenagtig, en de rug ſteekt 'er met eene kleine verhevenheid boven uit. Men ontdekt, aan de beide zyden, twee kleine dieptens, die in het lang uitloopen, maar zeer naauw zyn. Dit hoofd wordt naar de neus of mond vry dun, en platagtig aan de beide kanten, waar van elk met agt beenagtige ſchubben of dikke en breede graaten voorzien is. De harde deelen zyn niet, gelyk men dit in andere Dieren vindt, met getande naaden ſaamgevoegd. Men onderſcheidt in de harſenen de negen deelen, gemeenlyk *Proceſſus* geheeten, en zy zyn daar in drie rangen verdeeld. De eerſte rang beſtaat uit twee ronde verhevenheden; de tweede uit zes andere, die langagtig rond, en grooter zyn dan de eerſte; en de laatſte eindelyk heeft maar eene hoogte, waar van de gedaante driehoekig is. De holligheden van het agterbrein (*cerebellum*) zyn doorgaans vol van eene *lympha*, of zoutagtig wey. De dikke en dunne harſen-vliezen, (*dura mater* en *pia mater*) zyn zeer zigtbaar. Het merg van de Rugge-graat is zeer verſchillende van dat in andere visſchen; het is niet in gelyke deelen verdeeld, maar eenpaarig, en zonder afbreeking doorloopende, waar in de Haring met de menſchen en viervoetige dieren gelyk ſtaat. Uit het midden van de agterharſenen (*Cerebellum*) koomen de zigtbaare zenuwen, die zeer kort zyn, voort. Zy voegen zig niet aanſtonds ſaamen, maar loopen zonder elkanderen te kruizen, of te onderſcheppen, naar het agterſte gedeelte der oogen, en maaken het eerſte paar zenuwen uit; de oogen voor het overige hebben eene zeer byzondere ſchikking.

Het net-gelyke vlies (*Tunica choroïdea*) gelykt wel wat naar een ſpier, en het loopt op een kleinen afſtand rondom de zigtbaare zenuwen heen; dus kan de Haring dit vlies naar zyn welgevallen uitſtrekken of inhaalen, en by gevolg zyn oog langer of korter maaken. De oog-appel is van een

ſchoo-

ſchoone roode kleur, en het christallyn is, even als in andere visſchen, een ſoort van vel om de oogen te kunnen ſluiten.

Zy hebben vier zenuwen voor den reuk, twee namelyk aan elke zyde; het bovenſte paar koomt uit het midden der agterharſenen, en ſtrekt zig aan weêrkanten tot binnen in de oogen uit, op een afſtand van omtrent een duim; dan koomt het digt by die twee bultjes, die van de eige zelfſtandigheid zyn als de agterharſenen, en loopt 'er over in de gedaante van een boog, dan kruizen zy malkanderen, en koomen by de neusgaten weder ſaamen; vervolgens ſcheiden zy zig nogmaals, en gaan naar het binnenſte gedeelte van het kleine bultje, dat boven de agter-harſenen uitſteekt; daar is eigenlyk de plaats van het zintuig de Reuk, en de holligheid van een kraakbeen digt by den mond van den visch, en zyne neusgaten zyn verder met zulke dunne en tedere vezels bekleed, dat dezelve zekerlyk een zeer fynen reuk moet hebben.

Van alle deelen van den bek verdient het verhemelte eene byzondere opmerking. Dit verhemelte vertoont eerst eene holligheid, wit als paarlemoer, en vol met kleine bogten. Het beſtaat uit een beenagtigen omtrek, als een halve cirkel, voorzien van een groote menigte tandjes. Onder in den mond ziet men nog twee verhevenheden, met gelyke tanden voorzien, die dezelve ruuw en ſcherp in het voelen maaken, en daar agter begint ſtraks de ruggegraad. De Natuur heeft dezen visch zo veele tanden gegeeven, om dat hy, op vischjes aazende, die oneindig kleiner dan hy zelve zyn, buiten deze voorzorg gevaar zoude loopen, om zyn prooy onder het kaauwen te verliezen. Dus dienen hem die tanden niet ſlegts om zyn voedzel magtig te worden, en 'er de eerſte bereiding aan te geeven, maar ook om het zelve te bewaaren, dat het hem niet wederom ontſlippe.

De Tong van den Haring is klein, ruuw, puntig, en omzet met een ſoort van eelt.

Het onderst Kaakebeen ſteekt een weinig buiten het bovenst uit.

De Strot is vol kleine vleezige draadjes, van ongelyke dikte, welke de plaats van ſpieren en klieren vervullen. Zy is met vier onderſcheide huiden bedekt, wier weefzel van dat der huiden in de maag zeer veel verſchilt. Zy loopt naar de linkerzyde van den visch om laag, daar zy de maag uitmaakt, is boven breeder dan onder, en eindigt in een punt.

Wy zouden nu verſlag moeten doen van de deelen ter voortteeling geſchikt; en eene meenigte byzonderheden,

welke zig daar in vertoonen, zouden den aandagt van Liefhebberen met vermaak bezig houden, maar, vreeze ik, de meesten myner andere Lezeren, door de langwyligheid, verveelen. Laat ons derhalven bekorten, en ſlegts eenige andere voornaame deelen van den Haring beſchouwen, waar van men nog zelfs, zo men geheel geen gevallen in deze beſpiegelingen heeft, de ontleeding zou kunnen overſlaan, om zig tot de Visſchery, en vervolgens tot den eet te ſpoeden.

Het middel-rif (*diaphragma*) in dezen visch is kraakbeenig, en heeft nog vleezige vezels, nog eenig ander behulp van ſpieren; het is derhalven zonder beweeging, en ſchynt tot geen ander einde verordend, dan om eene ſcheiding tusſchen de groote holligheid van 't lighaam te maaken, of om andere deelen ſaam te verbinden; het hart legt onder de longepypen (*branchiæ*); de plaats, daar het in is, heeft een weinig meer ruimte, dan het zelve ſchynt te beſlaan, op dat het zyne bewegingen naar vereisch zou kunnen doen; dit hart is driehoekig, en beſlooten in een harte-zakje, (*Pericardium*) dat dezelfde gedaante, en den aart van vel heeft, dat is te zeggen, zeer ſterk en naauw met dit ingewand verbonden is; onder uit dit hart koomt de groote ſlag-ader, (*Aörta*) die met een ſoort van kraakbeen bedekt is, en daar de andere takken der vaten uitkoomen. De Longe-pypen, gelyk ook de ſlagaders en de aders, zyn boogs-gewyze door één gevlogten; zy zyn vast aan de leenige deelen, welke ze in hun plaats houden, en tegen uitwendige toevallen verdedigen; daar ontbreeken hier verſcheide vaten, gelyk de longe-ader en ſlag-ader, maar zy worden door een groot getal bloedvaten der longepypen vervuld, welke de Natuur voor den doortogt en de klenzing van het bloed aan de longen heeft bygezet, en dus geſchiedt de omloop even als in andere Dieren. Die zorgvuldige moeder heeft altoos meer dan één middel, om dezelfde eindens te bereiken.

Wy zullen thans in de dierlyke huishouding van den Haring, zyne ſtaart, vinnen en blaas nog maar alleen beſchouwen. Dit zyn de riemen en zeilen, daar zig dit ſchepzel van bedient, om in het water voort te koomen, zelfs om zulke groote togten, als het met een onbedenkelyken ſpoed volbrengt, te kunnen onderneemen.

De ſtaart is het voornaamſte werktuig, daar zig de Haring van bedient, om te zwemmen; de vinnen (die de Franſchen t'onregt *Nageoires* noemen, uit een vooroordeel, dat de visch dezelve tot het zwemmen gebruikt) dienen hem al-

alleenlyk, om zig in evenwigt te houden, en met een ſteevigen vaart, zonder wankelen óf draayen, voort te zwemmen; en het is ter dezer oorzaake, dat de ſtaart met verſcheide ſpieren voorzien, en ſterker is, dan eenig ander gedeelte.

De Blaas is een langwerpig vat; de visch heeft dezelve volſtrekt noodig, om zig in het water op verſchillende diepten te kunnen ophouden. Dit blaasje heeft eene ſpieragtige beweeging, dat is te zeggen, kan door den visch toegedrukt of ſaamgeperst worden, en is met lugt gevuld; de lugt nu, weet men, is oneindig ligter dan het water, en mede van dien aart, dat dezelve zeer gemaklyk kan ſaamgedrongen, en in naauwer omtrek beſlooten worden. Als nu de visch zyn blaasje inhaalt, door de lugt die 'er in is, ſaam te perſen, zo beſlaat dèszelfs lighaam een kleiner plaats in 't water, dan vooren, wordt ſoortelyk zwaarder dan het zelve, en moet derhalven nederzakken; daar in tegendeel, als de visch zyn blaasje uitzet, zyn lighaam een grooter plaats beſlaat in 't water, dus ſoortelyk ligter wordt, en van zelve opwaards ryst; en met deze eenvoudige werking, die hy zonder eenige moeite doet, kan hy zig aanſtonds op allerhande hoogtens in het water plaatſen, daar het hem behaagt.

Wy onderſtelden in deze uitlegging tot hier toe alleenlyk, dat de visſchen de lugt in hunne blaasjes ſaamenperſen, maar het is inderdaad ten hoogſten waarſchynlyk, dat dezelve het vermogen hebben, om de lugt uit hunne blaazen te dryven, en 'er andere te laaten inkoomen. RAY heeft in de meesten derzelver een buis waargenoomen, die van de ſtrot naar de blaas gaat, en naar alle waarſchynlykheid tot dit gebruik dient. Daarenboven het vel van deze blaas heeft, gelyk wy ſtraks zeiden, eene ſpieragtige beweeging, door middel van welke de visch dezelve kan vernaauwen, wanneer hy wil. En om eindelyk deze giſſing des te meer geloofbaarheid by te zetten, zo merkt RAY nog aan, dat als men een visch doorſteekt, en zyn blaasje kwetst, dezelve zig niet meer in het water ophouden, veel min opwaards begeeven kan, maar verpligt is, op den grond te blyven; daar men kan byvoegen, dat de platte visſchen, die zig altoos op den bodem der wateren onthouden, door de Natuur van zulk een zwemblaasje niet voorzien zyn. —— Dog laat ons de ontleeding van den Haring afbreeken, om van derzelver vangst te ſpreeken.

De Haring-visſchery geſchiedt in den omtrek der Hitlandſche Eilanden, gelegen in de *Caledoonſche Zee*, wat noordelyker dan de *Orcadiſche Eilanden*. De bewooners dier Eilanden, zegt men, dat een zeker kenmerk hebben, wanneer de Haring

ſtaat te koomen. Dit geheim is egter zeer twyffelagtig. Dit is zekerder, dat de Haring zyn gezetten tyd van overkomst zeer regelmaatig in agt neemt, en eenige weinige dagen in de maand van Juny in eene verbaazende en ongeloofelyke menigte aan koomt zwemmen. Men weet niet net, waar zy van daan koomen, maar het is zeker genoeg, dat het uit de verst afgelege Zeën van 't Noorden zy; zommige Natuurkundigen beweeren, dat zy naar de *Caledoonſche Zee* getrokken worden door kleine wormpjes, *Surf* geheeten, die in groote menigte boven op het water wriemelen, en den Haring voor eene lekkere ſpys verſtrekken. Maar ſchoon het tamelyk waarſchynlyk is, dat deze wormpjes den Haring ten prooye dienen, zo kan dit egter de eenige rede niet wezen, welke hen van zo verre herwaards leidt, om dat alsdan de geheele troep dit voedzel zou koomen opzoeken en nuttigen, daar wy nu in tegendeel ſtraks zien zullen, dat zy zig van malkander af verdeelen, en verſchillende wegen inſlaan. Daarenboven zoude men alsdan moeten onderſtellen, dat de Noordſche Zeën dit voedzel geheel niet uitleveren, en dit onderſtellende, waar leeven dan die Haringen van, die t'huis gebleeven zyn, gelyk 'er altoos eene menigte doen, welke het geſlagt voor een volgend Jaar weder voortplanten, en een nieuwen teelt, om zo te ſpreeken, ten dienſte van het Menschdom vervaardigen; zo zy in hunne Geboorte-Zeën het noodige voedzel vinden kunnen, waarom gaan hunne makkers dan het zelve in zo verre afgelege wateren opzoeken? De Heer *Dodd* neemt hier tot de Voorzienigheid zynen toevlugt, en beweert, dat dezelve die togten der Haringen voordagtelyk beſchikt, om aan het Menschdom een overvloedig, gezond, en lekker voedzel te verſchaffen. De uitlegging is godvrugtig, maar de Natuurkundigen zyn met zulke oploſſingen niet ligt te voldoen. Is het zo ongerymd te onderſtellen, dat de Haring natuurlyker wyze te ſterk voortteele, om in de Noordſche Zeën voor hun allen een genoegzaam voedzel te bekoomen, en dus door de nood gedrongen worde, om hunne geboorte-gronden met troepen te verlaaten, en elders te zoeken, het geen t'hunnent ontbreekt; men zoude verſcheide voorbeelden van dien aart onder de Dieren kunnen aanwyzen, en wat behoeven we ons tot de Dieren alleen te bepaalen, de Menſchen zelve verſchaffen 'er een duidelyk en treffend voorbeeld van, en kunnen deze uitlegging genoegzaam opheldren tevens en aandringen.

Zo dra de Visſchers van *Schetland* dan de aankomst van den Haring verneemen, zetten zy hunne netten uit, zy vangen 'er ſtraks een goed gedeelte van, en belaaden 'er hunne vaar-

tui-

tuigen mede. De Haring keert zig vervolgens naar *Schotland*; daar men ze op dezelfde wyze vangt; als zy *Engeland* naderen, ſcheiden zy zig van één, en een gedeelte rigt zyn togt naar het Westen of Zuidwesten; laatende de Orcadiſche Eylanden en die van Schetland terlinkerzyde leggen, zwemt deze troep het *Wester Eyland* voorby, en maakt dus de kusten van *Ierland* te winnen. Daar ſplitst zig dezelve nogmaals in tweën; een gedeelte loopt zuidwaards aan, de Engelſche kusten langs, en trekt tot in het *Kanaal van St. George*, of de *Golf van la Saverne*; dus zwemt dezelve tusſchen Engeland en Ierland tot in de *Saverne* voort. Hier vindt dezelve de andere *Diviſie*, welke haare *route* Oost- of Zuid-oost-waard aan op de kusten van Ierland tot aan het Zuidelyk gedeelte van dat Eiland heeft genomen, om zig dus te zamen weder te vereenigen met die, welke het Kanaal van Ierland Zuidwestelyk zyn afgetrokken. Het ander gedeelte, dat zig naar 't Noorden heeft afgezonderd, draait vervolgens wat Oostelyk of Zuid-oostelyk af, loopt de kusten van Engeland langs, paſſeert boven Schetland, en vertoont zig vervolgens op de oevers van *Aberdeen*. Deze vullen de Baayen en de monden der Rivieren met hun kuit of ſchot. Nadat de Schotten aan de Noordzyde van de Rivier *de Tay* 'er een zeer groote menigte van hebben weggevischt, zo koomen de booten van *Dunbar* en *Fife* op hunne beurt, om den Haring, die zuidwaarts aantrekt, op te vangen; deze draayen aanſtonds om de verheeve ſtranden van *Berwick* en *St. Tabb*, en men ziet ze niet, tot dat men te *Scarborough* koomt, daar zy een weinig ſchynen te toeven, om zig gezamentlyk en in veel grooter meenigte naar de kusten van *Yarmouth* te begeeven; dan *paſſeeren* zy de mond van de *Teems*, en bezoeken de kusten van *Kent*, *Suſſex*, *Hampshire*, tot aan het uiterſte van Engeland.

De menigte van Haring, die in onze zeën gevangen wordt, is verbaazende, en nog zou men mogelyk zonder grootſpraak mogen zeggen, dat de Europeanen van de honderd-duizend, welke 'er in de wereld zyn, pas één in hunne netten krygen; men heeft ook Haring in het *Noorden van America* vernoomen, maar niet in zo groote hoeveelheid, als zig dezelve aan ons koomt aanbieden; zuidwaards loopen zy niet wyder, dan tot de Rivier van *Carolina*; Men kan met geene zekerheid zeggen, of deze mede behooren tot dat gedeelte, 't welk uit de Noordſche Zeën koomt, en of zy in plaats van met de andere Zuid-Oostelyk aan te trekken, ten Noordoosten afgedraeid zyn, en zig naar de kusten van America begeeven hebben, of dat het een overblyfzel is, van hen, die het Canaal van Enge-

land zyn gepasseerd; dog wat hier van wezen moge, zeker is het, dat men ze op de Zuidelyke kusten, als *Spanje*, *Portugal*, *Vrankryk*, nog ook op de kusten van *Africa* niet aantreft, of zo ze 'er zyn, zo is het ten minsten in eene zeer kleine menigte; als zy Engeland verlaaten hebben, ziet men ze niet meer, en men weet niet, wat 'er van hun geworde; zy houden zig gemeenlyk een veertien dagen, dat is, van den 8. tot den 22sten Juny, op by *Cranehead*, de verst afgelege punt van *Brassy-sound*; van daar zakken zy zeven mylen ver ten Zuid-oosten van Schetland af; de plaats der Visschery is *Buffin deeps*, gelegen op 28 mylen naar 't Noorden van *Firth*: Daar vertoeft de Haring andermaal een veertien dagen, namelyk tot den 6 July. Dan gaan zy naar *Chewithils*, en voorby *Buchanness*, daar zy tot den 20 July blyven; waarop zy hunne reis geduurende eenige dagen vervolgen, tot *Doggerbanck*, alwaar zy zig 37 dagen ophouden, en in het begin van de maand September ziet men ze by *Yarmouth* alwaar zy zig zeventig dagen verhouden, waarna zy Zuidelyk afdraeijen, en niet anders dan door kleine Visschers vervolgd worden, omdat de Visschery langs deze *route* te gevaarlyk voor de buizen wordt.

De Schotten en Hollanders zyn de beroemdste Haringvisschers; die twee Naties hebben zwaare geschillen deswegens gehad, welke niet tot ons onderwerp behooren. De Franschen hebben mede zomtyds op de kusten van Schotland gevischt, maar de Engelschen te *Yarmouth* en te *Leostaff* alleen, rooken alle jaaren meer dan veertig of zestig duizend tonnen Haring, en hoe veelen worden 'er tusschen Engeland en Vrankryk niet gevangen! Voorheen hadden de Hollanders geen deel in deze visschery, zy moesten hunnen Haring van de Schotten koopen, en deze waren onhandelbaarder, naar maate men hen meer van nooden hadt; dit begon dezen te verveelen; zy namen de party om zelve Buizen in Zee te stuuren; daar men verhaalt, dat zy te beter in slaagden, omdat zekere Visscher *Violet Stephens* geheeten, onvernoegd over zyne Baazen, die hy meende, dat hem verongelykten, zig hunnen dienst onttrok, naar Enkhuyzen overstak, en daar alle de geheimen der Haring-visschery aan eene Maatschappy van Reeders ontdekte.

De Schepen, daar men zig tot den Haring-vangst van bedient, heeten Buyzen, welke van verschillende grootte zyn. Omtrent *St. Jan*, als de Haring met groote troepen begint te zwemmen, zeilen de Hollanders met hunne Buyzen, en met verscheide andere vaartuigen uit de Havens van *Rotterdam*, *Schiedam*, *Vlaardingen*, *den Briel*, *Enkhuyzen* enz. In den jaare 1601. liepen 'er in drie dagen tyds vyftien honderd Visschers

uit

uit; men wil zelfs, dat 'er in 1609. 3000. vaartuigen, op de Britſche kusten zyn verſcheenen, en dat de Haringviſſchery na dien tyd nog merkelyk zy toegenoomen. Dezelve helpt zekerlyk ten minſten honderd-duizend menſchen in Holland aan het brood, en verrykt zommige Reeders merkelyk. *Huet* berekent de jaarlykſche vangst der Hollanderen, door malkanderen, op driemaal honderd duizend tonnen en *Funcius* beweert, dat zy ten minſte veertien duizend en agthonderd millioenen Haringen ophaalen. Onze *Dodd* durft zelfs verzekeren, dat 'er in 1688 eenige honderd-duizend menſchen aan de Haringviſſchery zyn te pas gekoomen; In het begin dezer laatſte eeuw, vingen twee duizend Buyzen van 60 tot 200 tonnen, van *Buchan-nes* tot aan den mond van de *Teems*, zestien duizend last, of honderd twee-en-negentig duizend tonnen Haring, yder ton bevat gemeenlyk duizend ſtuks, en dus haalde men honderd en twee-en-negentig millioenen Haringen op. In 1718 was de Haring tot zo laagen prys in Holland, dat men een last, dat is 12 tonnen, eerst voor honderd en tien, en vervolgens voor drie en tagtig guldens kogt.

De Haring heeft altoos de gewoonte om op het ſchynzel des ligts aan te zwemmen, en des nagts heeft hy zelve eene flikkering, die hem altoos verraadt, en den weg, dien hy neemt, ontdekt, en het is ter dezer oorzaake, dat de Viſſchery veeltyds des nagts geſchiedt. Zodra de Haring uit het water koomt, ſterft dezelve; en hierom moet men denzelven aanſtonds zouten en kaaken, of tonnen, om dus bewaard of gerookt te worden.

Voor dat men dit middel om den Haring te kaaken hadt uitgevonden, moest men denzelven of versch of gedroogd gebruiken, en was dezelve gevolgelyk op verre na, zo veel niet waard; Het tydperk dier nuttige uitvinding wordt door zommige Historie-Schryvers op het jaar 1397, door andere op 1416 bepaald. De Uitvinder heette *Willem Beuckels*, of *Beukelſen*, of *Buckfeld*, en was geboortig van *Biervliet*. Men bemerkte in Holland de voordeelen van dit kaaken wel ras, als waardoor de ſmaak van den Haring behouden en dezelve egter bekwaam wordt om allerwegen te verzenden; ſedert is deze eenvoudige konstgreep de *baſis* geworden van alle de voordeelen, welke de Hollanders uit die Viſſchery trekken. De gedagtenis van *Beuckels* naam, was in 't vervolg zo aangenaam, dat Keizer *Carel V.* in den jaare 1536. zyn graf te *Biervliet* in perſoon ging bezoeken, om zyne verpligting, als 't ware aan denzelven te betuigen.

Daar zyn twee wyzen om den Haring voor bederf te bewaaren met 'er namelyk blanken Haring en rooden van te maaken. Zie hier de eerſte manier: zodra de Haring gevischt is, opent men den-

denzelven, men ſcheidt 'er de ingewanden af, vervolgens wascht men denzelven in frisch water, men vryft hem wel met zout, en men legt hem in een Pekel zo ſterk, dat 'er een ey op dryven kan; hier blyft de Haring 14 of 15 uuren in, waarna men hem 'er uitneemt, droogt en met laagen in tonnen legt. Als alle de Haring dus wel gepakt en geperst is, ſtrooit men 'er zout op, dat men zomtyds ook tuſſchen de laagen in legt; vervolgens ſluit men de ton ter deeg, op dat 'er de pekel niet uitloope, of de minſte lugt indringen kan; buiten deze voorzorg zou de Haring ongetwyffeld bederven; en het zelfde moet men in agt neemen, als men de Haring in andere tonnen overlegt.

De Hollandſche Haring is malſcher, beter van ſmaak en minder zout dan de Engelſche. Ook zyn de Haringen, die in den eenen tyd gevangen worden, veel beter en vetter dan die, welke men op andere tyden vischt, maar hoe vetter dezelve zyn, hoe vaster zy geſlooten, en hoe ſtyver geperst moeten worden.

De andere manier van den Haring te bereiden is deze: als de visch uit de pekel is genomen, rygt men hem aan houte ſpeetjes, die men door de kop ſteekt, en die men vervolgens in een ſtoof ophangt, daar 'er gemeenlyk twaalf duizend in kunnen. Deze Haring, welke men dus tot Bokking bereid, dient vooraf wat langer in de pekel te ſtaan, dat is te zeggen, ten minſten 24 uuren; in de ſtoof worden zy of met wyngaardranken, of met eike ſpaanders berookt, om veel rook en weinig vlam te krygen. Dus laat men ze, tot dat ze genoeg gerookt en gedroogd zyn, daar men 24 uuren, of meer of minder tyds toe neemt, naar de verſchillende verkiezingen en ſmaaken, welke hieromtrent gevolgd moeten worden; dan neemt men ze daar uit, om ze in tonnen te pakken; hunne grootſte volmaaktheid is, dat zy dik, vet, vers, teder, malsch, en van eene glanzige goud-agtige kleur zyn, verder gaaf en onbeſchadigd. Te *Meklenburg* volgt men in het droogen nog eene byzondere manier, die egter minder volmaakt ſchynt, dan de geene, welke wy opgegeeven hebben.

Daar worden verſcheiderleie ſoorten van Haring door de Natuurkenners opgegeeven; dat ſoort, 't welk der Ryken tafels verciert, die der armen vervult, en aan beide even aangenaam is, is al te bekend, om ons met het optellen van deszelfs nuttige eigenſchappen op te houden.

Elk weet, dat de Trekvisſchen doorgaans gezonder zyn dan andere; de Haring heeft veel oly en vlug zout, hy is tevens voedzaam en ligt te verteeren; eigenſchappen, die alle te ſaamen koomende, de heilzaamſte uitwerkingen kunnen voortbrengen.

Brief

Brief aan de Heeren Schryveren van de Nouvelliſte Oeconomique & Litteraire, *over een* BYZONDER SOORT VAN KOOL.

Myn Heeren!

EEn myner Vrinden, welke de eer heeft van by U Ed. bekend te zyn, en die uw Werkje met genoegen leest, heeft my verzogt, om U Ed. het volgend berigt wegens een ſoort van Kool, welke wy met regt HOOG-STAMDE KOOL mogen noemen, toe te zenden; dit berigt is inderdaad zeer byzonder; ik heb nooit dergelyk een ſoort van Kool gezien, en ik denk, dat gylieden in het eige geval zult wezen. Hy zelve, ſchoon wel bereisd, betuigt ze nergens aangetroffen te hebben, dan in het Land van Mans, daar hy woont, maar, in vergoeding van alle die kleine zwaarigheden, is dezelve daar zo algemeen en overvloedig, dat 'er even weinig gronds zy, om voor eenig gebrekkig verſlag ten dezen opzigte te vreezen, als om de getrouwheid van den geloofwaardigen Schryver in twyffel te trekken. Gylieden zult het dan, denk ik, met ons eens zyn, wegens de nuttigheid om dit verſlag een plaats in uw Werkje te geeven.

Ik ben enz.

Wyze om de Hoogſtamde Kool te planten, te teelen, en te plukken.

Men moet het zaad van deze Plant boven al in eene zeer goede aarde zaayen; zo dra de Plantjes, welke hier van te voorſchyn komen, groot genoeg zyn, om verzet te kunnen worden, brengt men ze over op eene bekwaame plaats, welke vry en open behoort te zyn, op dat zy niet alleen een onbelemmerden invloed van de lugt genieten, maar zig ook tot hunne gewoone hoogte, welke dikwils zes voeten is, verheffen mogen.

Naar maate dit ſoort van Kool opwaards ſchiet, ſpruiten 'er over de geheele lengte van den ſtam, van onderen tot boven, bladen uit, welke men dagelyks, of, om den anderen dag, kan plukken, zo men ſlegts zorge draagt, van de kroon der Planten niet weg te neemen, of dien te beſchadigen. Zo men deze bladeren lang genoeg aan den ſtam laat zitten, om ryp te worden, zo groeijen 'er van binnen kleine harten in, die zeer hard en vast zyn, en welke men het geheele Jaar door kan plukken, want het geheele Jaar over blyft deze Kool in den grond, zonder dat dezelve in al dien tyd immer ophoudt, van dagelyks haare vrugt te geeven.

Wat haare hoedanigheden in het gebruik betreft, dezelve zyn even uitmuntend, en zelfs in dit opzigt wint zy het boven alle andere ſoorten van Kool, neemende nimmer dien ſmaak van Muscus aan, welke men zo dikwils aan deze vindt.

De ſtam, die eindelyk overblyft, kan tot veelerleie nuttige gebruiken gebezigd worden.

En

En nog heeft deze Plant eene zeer byzondere eigenſchap, dat men namelyk, terwyl zy bloeit, kan voortvaaren met haare bladen af te plukken, tot dat het zaad volkoomen ryp is, alsdan eindelyk haalt men de ſtam uit den grond, en, na denzelven eenige dagen in de open lugt te hebben laaten droogen, ſchut men 'er het zaad ligtelyk uit, het welk men voor een volgend Jaar bewaart.

Dit ſoort van Kool is zekerlyk voordeeliger dan eenig ander, om dat men 'er een gansch Jaar door genot van heeft, en dat, hoe meer men 'er van plukt, hoe meer men 'er van plukken kan. Liefhebbers, die dezelve begeeren te hebben, behoeven ſlegts naar Mans om zaad te ſchryven, dewyl daar niet één Hovenier is, of hy teelt deze nuttige Plant, en dus is 'er gelegenheid t'over, om altoos zaad daar van te krygen.

ZONDERLINGE UITWERKING VAN EEN VAL TOT WEGNEMING VAN DE VALLENDE ZIEKTE EN VERSTANDELOOSHEID (*).

EEn kind van agt jaaren, de Vallende Ziekte onderworpen, viel in zulk een overval, achter over, op het achterſte gedeelte van het hoofd; waar door een ſamengeſtelde breuk van het Opperhoofds- en het bovenſte gedeelte van het Achterhoofds-been was veroorzaakt. Het hoofd werdt getrepaneerd op twee plaatſen, waar door de ſplinters van het been gemaklyk werden weggenomen. De wond werdt, na verloop van veel tyd, geſloten. En de Vallende Ziekte kwam, behalve nog een- of tweemaal, gedurende de genezing, nooit wederom.

Een jong perſoon, van kinds af verſtandeloos, valt, en krygt een geweldigen ſlag op het achterſte van het hoofd, veroorzakende een breuk van de Herſenpan, met verſcheiden hoeken, van het onderſte gedeelte van het Opperhoofds en het achterſte van het Slaapbeen. De wond genezen zynde, zagen de nabeſtaanden van den Lyder, met groote blydſchap, de vermogens van zynen geest zich vertoonen. En zyn verſtand werdt van dag tot dag beter, en, in korten tyd, was hy gelyk met perſoonen van zynen ouderdom.

Onze volſlage onkunde aangaande het maakzel der Herſenen, welk tot zodanige vermogens der Ziele vereischt wordt, maakt het onmooglyk, voor ons, te bepaalen, of de ſchudding, door den val, eenige verandering makende in de ſchikking der deelen van de Herſenen; dan de ontlasting van ſtoffe door de wond en de Trepaan, deze gelukkige uitwerking hebbe veroorzaakt. Miſſchien zullen volgende tyden, een meerder begrip van deze deelen, of eenige andere toevalligheden, hier in eenig meerder licht geven.

VER-

(*) *Gentlem. Magaz.* 1762. *Supplem.* pag. 631.

VERHANDELING WEGENS DE LEERE
van 't
MOOGLYK GROOTSTE OF MOOGLYK KLEINSTE,
Vervolg van Bladz. 397.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Aangaande de Vinding van 't mooglyk grootſte.

II. LID.

Vergelykingen van de derde DIGNITEIT.

Deeze komen voort uit *Multipliceering* van drie *Quantiteiten* met elkander, en naar de menigte der deelen, die opgegeven worden, zullen de daaruit voortkomende *Producten* ook menigvuldiger zyn; laat dierhalven daartoe dienſtig zyn het volgende.

I. VOORSTEL. „ Om een gegevene *Quantiteit a* in vier „ deelen te ſpliſſen, waar van de drie eer„ ſte een Reden tot malkander hebben, „ als 2, 5, 8; en welkers *Producten* Zom, „ (*g*) drie aan drie genomen, het mooglyk grootſte getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Volgens het bekend gegevene zyn de veronderſtelde deelen

$$2x,\ 5x,\ 8x, \text{ en } a \div 15x.$$

derzelver vier *Producten* Zom is dan

$$66\,a\,x^2 \div 910\,x^3 = Max^m.$$

met 2 - . 3 - . 0 *gemultipliceerd*

men verkrygt $132\,a\,x^2 \div 2730\,x^4 = 0$

door $6\,x^2$ gedeeld

Zal komen $22\,a = 455\,x$.

dat is: $a = 455$ en $x = 22$

Maar om nu het *Maximum* te hebben, zoo moet

$$66\,a\,x^2 \div 910\,x^3 = Max^m.$$

$$\sqrt[3]{22\,a\,x^2} \quad \sqrt[2]{455\,x^3}$$

komt $10648\,a^6\,x^6 = 207025\,Max^m.\,x^6$

of $10648\,a^6 = 207025\,Max^m.$

Nu

(*g*) Die zyn maar 4, want $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = 4$ in.

Nu is het *Max^m.* alhier 10648 X 455 = 4844840 dienvolgens wordt

$$\sqrt{10648\ a^3 = 100300300 1000}$$

$$22\ a = 10010$$

dat is $a = 455$ als boven

bygevolg zyn de *partes* 44, 110, 176 en 125, en de *Producten*

I X II X III = 851840
I X II X IV = 605000
I X III X IV = 968000
II X III X IV = 2420000

het mooglyk grootſte Getal 4844840.

II. VOORSTEL. „ Het zy *a* voor een willekeurig Getal opgegeeven, om het zelve in vyf deelen te ſplitſen, zoo dat de Zom der *Producten*, „ (*b*) drie aan drie, het mooglyk grootſte „ Getal te voorſchyn brenge, zullende de vier „ eerſte deelen in *Proportie* tegens malkander „ zyn, als: 1, 2, 3 en 4.

OPLOSSING.

Voor de vier deelen veronderſteld

$1x$, $2x$, $3x$, $4x$, dan is $a \div 10x$ het vyfde en de Zom der 10 *Producten* van drie en drie

$$35\ a\ x^2 \div 300\ x^3 = Max^m.$$

Om nu het *Maximum* te hebben, zoo deelt

$$\text{door } 3\sqrt{35\ a\ x^2} - 2\sqrt{150\ x^3}$$

$$\sqrt[3]{1587\tfrac{26}{27}\ a^3 x^6} \quad \sqrt[2]{22500\ x^6}$$

dienvolgens,

$$1587\tfrac{26}{27}\ a^3 x^6 = 22500\ x^6\ Max^m.$$

door $125\ x^6$ gedeeld

komt: $12\tfrac{19}{27}\ a^3 = 180\ Max^m.$

of $343\ a^3 = 4860\ Max^m.$

Het *Maximum* kan in dit Geval maar weezen 343 X 150, *dat is*: 51450, by gevolg wordt

343

(*b*) Zullende 10 weezen, doordien $\frac{1}{4} \times \frac{2}{4} \times \frac{3}{4} = 10$ wordt.

343 a^3 gelyk aan 4860 X 51450

of 343 a^3 = 250047000

hier uit de Cubicq-wortel getrokken

is zulke $7a = 630$

dat is $a = 90$.

de eerstgevonde *Æquatie*

$35\,a\,x^2 + 300\,x^3 = Max^m.$

met 2 . 3 . 0 *gemultipliceerd*

zal $70\,a\,x^2 + 900\,x^3 = 0$ worden

dus: $7a = 90\,x$

dat is: $a = 90, x = 7$ en de gezogte *partes* van 't gevonden getal (90), 7, 14, 21, 28, en 20.

De tien *Producten* zyn dan drie en drie

2058. 2744. 1960. 4116. 2940.
3920. 8232. 5880. 7840. 11760.

Zom 51450 het mooglyk grootste Getal als te vooren.

III. VOORSTEL. „Men verlangt een na believen genomen „Getal *b* in zes deelen gesplitst te hebben, „waarvan de vyf eerste eene reden tot el„kander hebben, als: 1, 2, 3, 4, 5, „in diervoegen dat de Zom der 20 *Pro*„*ducten*, drie aan drie (*i*), het mooglyk „grootste Getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Gesteld voor de vyf deelen

$1\,x$, $2\,x$, $3\,x$, $4\,x$, $5\,x$, dan is het zesde $b - 15x$ en de Zom der 20 *Producten*

$85\,a\,x^2 - 1050\,x^3 = 5\,Max^m.$

door $1\frac{1}{2}$ gedeeld

komt

(*i*) Want $\frac{1}{2} \times \frac{2}{3} \times \frac{3}{4}$ is = 20.

komt $51\,a\,x^2 \div 630\,x^3 = 3\,Max^m.$

$$3\,/\,\overline{17\,a\,x^2}\quad 2\,/\,\overline{315\,x^3}$$

$$\overline{\qquad\qquad}\,\sqrt{3}\quad\overline{\qquad\qquad}\,\sqrt{2}$$

dienvolgens verkrygt men

$$4913\,a^3\,x^6 = 99225 \times 3\,Max^m.\,x^6$$

vermits het *Maximum* hier maar 4913 X 105 kan zyn, dus worden

$$\sqrt{4913\,a^3 = 153560113875}$$

$$17\,/\,\overline{17\,a = 5355}$$

$$1\,a = 315$$

Nu verder $85\,a\,x^2 \div 1050\,x^3 = 5\,Max^m.$

met 2 . . 3 . . . 0 vermenigvuldigd

komt $170\,a\,x^2 \div 3150\,x^3 = 0$

of: $17\,a = 315\,x$, *dat is*; $x = 17$ en $a = 315$

bygevolg zyn de zes *partes*: 17, 34, 51, 68, 85 en 60. en derzelver 20 *Producten*, als volgt:

29478.	39304.	49130.	34680.	58956.
73695.	52020.	98260.	69360.	86700.
117912.	147390.	104040.	196520.	138720.
173400.	294780.	208080.	260100.	346800.
394485.	533494.	459510.	560660.	631176.

Zom 2579325 = 5 *Max*^{m}. het mooglyk grootste getal, 't welk 'er uit voortkomt.

AANMERKING.

Hier wordt even hetzelve bedoeld, als in die van het eerste Lid op *pag.* 369, *te weeten:* dat wanneer het een of ander Getal bekend gegeven wordt, om volgens eene zeekere Reden in eenige deelen te splitsen, of wanneer het mooglyk grootste Getal wel naauwkeurig bepaald wordt, voortkomende dan daaruit de onderstaande Gevolgen.

I. GEVOLG. „ Een Getal te vinden, 't welk in 4 *partes* „ gesplitst zynde, de drie eerste daarvan in Re-

„ Reden zyn, als: 1, 2, 3, zoo dat der-
„ zelver vier *Producten* zom, drie aan drie
„ voortbrenge 6480, als het mooglyk groot-
„ ste getal". (*k*)

Na behooren gewerkt, men verkrygt:

$$11\,a\,x^3 \div 60\,x^3 = Max^m.$$

$$\sqrt[3]{3\tfrac{3}{11}\,a\,x^2} \qquad \sqrt[2]{30\,x}$$

dan heeft men $49\tfrac{5}{17}\,a^3\,x^6 = 900 \times 6480\,x^6$

of $1331\,a^3 = 157464000$

hier uit de *Cubicq*-Wortel getrokken

is zulke $11\,a = 540$

by gevolg het begeerde Getal $a = 49\tfrac{5}{11}$ en de *partes* worden gevonden te zyn 6, 12, 18 en $13\tfrac{1}{11}$, dienvolgens zyn de vier *Producten*,

I X II X III = 1296 I X III X IV = $1413\tfrac{8}{11}$
I X II X IV = $942\tfrac{6}{11}$ II X III X IV = $2827\tfrac{7}{11}$

$2238\tfrac{6}{11}$ $4241\tfrac{5}{11}$

Zom 6480 na begeerte

II. Gevolg. „ Het Getal 60 in vier deelen te splitsen, wel-
„ kers drie eerste deelen tot malkander ge-
„ *proportioneerd* zyn als: 2, 3, 4: wanneer
„ men de 4 *Producten*, drie aan drie, tot mal-
„ kander *addeert*, dat zulks de grootste Zom
„ voortbrenge". (*l*)

als men volgens het opgegevene te werk gaat, zal men verkrygen:

$$1560\,x^3 \div 210\,x^3 = Max^m.$$

$$\sqrt[3]{520\,x^3} \qquad \sqrt[2]{105\,x^2}$$

dien-

(*k*) Uit Paul Halke No. 373.
(*l*) Uit denzelven No. 374.

dienvolgens wordt 11025 $Max^m. x^6 = 140608000\, x^6$

of 441 $Max^m. = 5624320.$

dat is: $Max^m. = 5624320$ (441 of $12753\frac{147}{441}$ voor de grootste Zom.

Nu de eerste gevonde *Æquatie*

$1560\, x^2 \div 210\, x^3 = Max^m.$

met 2 . . 3 . . 0 *gemultipliceerd.*

komt $30\, x^2 \,/\, 3120\, x^2 \div 630\, x^3 = 0$

$21\, x = 104$

dat is: $1\, x = 4\frac{20}{21}$

bygevolg zyn de *partes* $9\frac{19}{21}$. $14\frac{6}{7}$. $19\frac{17}{21}$ en $15\frac{3}{7}$.
en derzelver vier *Producten*

I X II X III	$= 2915\frac{307}{3087}$	I X III X IV	$= 3027\frac{29}{343}$
I X II X IV	$= 2270\frac{148}{343}$	II X III X IV	$= 4540\frac{284}{343}$
	$5185\frac{3585}{3087}$		$7568\frac{16}{343}$

Zom $12753\frac{147}{441}$ als boven.

III. Lid.

Vergelykingen van de vierde DIGNITEIT.

Deeze komen voort uit Vermenigvuldiging van vier *Quantiteiten* met malkander en de daaruit voortkomende *Producten* zullen ook altyd menigvuldiger worden, naar mate, dat de deelen, waarin een zeeker Getal zal gesplitst worden in menigte toenemen, zoo als uit volgende Voorbeelden zal blykbaar worden.

I. Voorstel „ Een geheel Getal te vinden, wanneer „ het zelve in vyf deelen verdeeld wordt, „ waarvan de vier eerste *partes* tegens „ malkander in Reden staan, als: 1, 2, „ 3, 4, dat dan de vyf *Producten*, vier „ aan vier (*n*) opgeteld, de allergrootste „ Zom voortbrenge". (*o*)

Op-

(*n*) Want $\frac{1}{2} \times \frac{4}{2} \times \frac{3}{3} \times \frac{2}{4} = 5.$
(*o*) Uit Paul Halke N. 382.

OPLOSSING.

Volgens het voorgeſtelde zyn de vyf *partes*
$1x, 2x, 3x, 4x$ en $a \div 10x$
by gevolg de Zom der vyf *Producten*
$50ax^3 \div 476x^4 = Max^m.$
$4\sqrt{12\frac{1}{2}}$ $3\sqrt{158\frac{2}{3}}$
dienvolgens verkrygt men
$24414\frac{1}{16}a^4x^{12} = 3994450\frac{36}{97}x^{12}$ *Max^m.*
Vermits het *Maximum* in dit Geval moet wezen
$24414\frac{1}{16} \times 158\frac{2}{3}$ *dat is* $= 3873697\frac{11}{12}$.
aldus worden
$24414\frac{1}{16}a^4 = 15473296373456\frac{61}{81}$
hier uit de vierkante Wortel getrokken
komt $156\frac{1}{4}a^2 = 3933611\frac{1}{9}$
Nog eens de vierkante wortel uitgetrokken
men heeft $12\frac{1}{2}a = 1983\frac{1}{3}$

dat is: $1a = 158\frac{2}{3}$
De eerst gevondene Vergelyking
$50ax^3 \div 476x^4 = Max^m.$
met 3 . . . 4 . . 0 *gemultipliceerd*
komt $150ax^3 = 1904x^4$
$2x^3\sqrt{}$
$75a = 952x$
by gevolg $a = 952$ (is 6maal $158\frac{2}{3}$) en $x = 75$,
dan zyn de *partes* 75, 150, 225, 300 en 202,
en de vyf *Producten*, te weeten:

I.	II.	III.	IV.	=	759375000
I.	II.	III.	V.	=	511312500
I.	II.	IV.	V.	=	681750000
I.	III.	IV.	V.	=	1022625000
II.	III.	IV.	V.	=	2045250000

dus 5020312500 de mooglyk grootſte Zom.

Boven heeft men voor het *Maximum* geſteld $3873697\frac{11}{12}$ dit vermenigvuldigt met 1296 (als het *biquadraat* van 6, waarmede $a = 158\frac{2}{3}$ is vergroot) men zal ook voor de mooglyk grootſte Zom verkrygen als te vooren 5020312500.

II. VOORSTEL. „ Een geheel Getal in zes deelen te splitsen, hebbende de vyf eerste daarvan eene Reden tot malkander, als: 2, 3, 4, 5, 6, zoo dat derzelver 15 *Producten* vier aan vier (*p*) opgeteld, in Zom het mooglyk grootste Getal doe voortkomen".

OPLOSSING.

als men veronderstelt, de eerste vyf deelen te zyn

$2x$, $3x$, $4x$, $5x$, en $6x$ dan is het zesde $a \div 20x$ en de Zom der 15 *Producten*

$$580\,a\,x^3 \div 10556\,x^4 = 29\,Max^m.$$

$$29 \,/\, 20\,a\,x^3 \div 364\,x^4 = 1\,Max^m.$$

$$\sqrt[4]{5} \quad \sqrt[3]{121\tfrac{1}{3}}$$

dienvolgens verkrygt men

$$625\,a^4\,x^{12} = 1786242\tfrac{10}{27}\,Max^m.\,x^{12}$$

Nu kan het *Maximum* maar weezen $121\frac{1}{3} \times 625$,

dat is, $75833\frac{1}{3}$

dies heeft men: $625\,a^4 = 216730740\frac{76}{81} \times 625$

of $1\,a^4 = 216730740\frac{76}{81}$

hieruit de vierkante Wortel getrokken

komt $1\,a^2 = 14721\frac{7}{9}$

Nog eens de vierkante Wortel *ge-extraheert*

is zulke $1\,a = 121\frac{1}{3}$

de boven gevondene Vergelyking

$$20\,a\,x^3 \div 364\,x^4 = Max^m.$$

met . 3 . . 4 . . 0 vermenigvuldigd

komt $60\,a\,x^3 \div 1456\,x^4 = 0$

$$4\,x^3 \,/\, 15\,a = 364\,x$$

By gevolg is $x = 15$ en de 6 deelen zyn

30, 45, 60, 75, 90 en 64, welkers Zom is $364 = a$

maar de 15 *Producten* vindt men de volgende te weezen:

6075000

(*p*) Want $\frac{4}{3} \times \frac{5}{2} \times \frac{4}{3} \times \frac{3}{4} = 15$.

6075000	7290000	5184000
12150000	8640000	12960000
9112500	6480000	10368000
7776000	18225000	12960000
15552000	19440000	25920000
50665500	60075000	67392000

Zom 178132500 het mooglyk grootſte Getal, 't welk men ook verkrygt, als het bovengevondene *Max^m.* = 75833$\frac{1}{3}$ nog vermenigvuldigt word met 81 maal 29, uit Reden dat 29 *Maximum* is verondersteld geworden, van het mooglyk grootſte Getal te zullen voortbrengen, en het voor *a* gevonden Getal drievoudig genomen zynde, 81 voor de vierde Digniteit uitmaakt.

AANMERKING.

Het zoude overtollig weezen, hiervan meerder Voorbeelden by te brengen, aangezien elk een, in deeze Weetenſchap ter degen bedreeven zynde, daarvan zoo veel verzinnen kan, als hem gelieft: alleenlyk moet hier nog bygevoegd worden, dat men het *Maximum* uit Vergelykingen van hooger *Dignitéiten*, als vier, even zoo gemakkelyk kan bepaalen, als in die reeds aangehaalde is geſchiedt. Want verondersteld men had uit een opgegeven Voorſtel (waar in vereischt wierde een zeeker getal in eenige deelen te ſplitſen, zoo dat de Zom der *Producten* van vyf en vyf het mooglyk grootſte getal deede te voorſchyn komen, door een ordentelyke *Solutie* verkreegen:

$$30\,p\,A\,x^4 \div 20\,q\,x^5 = Max^m.$$

beteekende *A* een zeeker getal, 't welk of bepaald opgegeeven wordt, of nog eerst ſtaat uitgevonden te worden; daarentegen wordt de waarde van *p* en *q* van zelve openbaar, en wel uit de getallen, welke met x^4 en x^5 vergezeld gaan.

door $30\,p\,A\,x^4$ en $20\,q\,x^5$ 5 en 4 gedeeld

de *Quotienten* $6\,p\,A\,x^4$ en $5\,q\,x^5$

tot de vyfde en vierde Digniteit verheven

men verkrygt $7776\,p^5\,A^5\,x^{25} = 625\,q^4\,x^{20} Max^m.$

dat is: $7776\,p^5\,A^5 = 625\,q^4\,Max^m.$

ſtellende nu het *Max^m.* gelyk aan $7776\,p^5 \times 5\,q$

men zal hebben: $7776\,p^5\,A^5 = 24300000\,q^5\,p^5$

hier-

hieruit de *furdefolid*-Wortel getrokken

is zulke $6\,p\,A \sqsupseteq 30\,p\,q$

of $1\,A \sqsupseteq 5\,q$

de boven veronderſtelde *Æquatie*

$30\,p\,A\,x^4 \div 20\,q\,x^5 \sqsupseteq Max^m.$

met 4 . . . 5 . . o *gemultipliceerd*

dan worden $120\,p\,A\,x^4 \sqsupseteq 100\,q\,x^5$

$20\,x^4$

$6\,p\,A \sqsupseteq 5\,q\,x$, *dat is*: $A \sqsupseteq 5\,q$ en $x \sqsupseteq 6\,p$

of laat men door vermenigvuldiging van zes en zes *Quantiteiten* verkreegen hebben

$30\,p\,A\,x^1 \div 20\,q\,x^6 \sqsupseteq Max^m.$

door 6 en 5 gedeeld

komen $5\,p\,A\,x^1$ en $4\,q\,x^6$

$\sqrt{6}$ $\sqrt{5}$

men heeft: $1024\,q^5\,x^{10}\,Max^m. \sqsupseteq 15625\,p^6\,A^6\,x^{10}$

of: $1024\,q^5\,Max^m. \sqsupseteq 15625\,p^6\,A^6$

Voor het $Max^m.$ nu $15625\,p^6 \times 4\,q$ geſteld zynde

men zal verkrygen:

$64000000\,p^6\,q^6 \sqsupseteq 15625\,p^6\,A^6$

of: $15625\,A^6 \sqsupseteq 64000000\,q^6$

de vierkante Wortel uitgetrokken

komt $125\,A^3 \sqsupseteq 8000\,q^3$

Nog de Teerlings-Wortel *ge-extraheerd.*

is zulke: $5\,A \sqsupseteq 20\,q$

of: $1\,A \sqsupseteq 4\,q$

De eerst veronderſtelde *Æquatie*

$30\,p\,A\,x^5 \div 20\,q\,x^6 \sqsupseteq Max^m.$

met 5 . . . 6 . . . o *gemultipliceerd*

komt $150\,p\,A\,x^5 \sqsupseteq 120\,q\,x^6$

door $30\,x^5$ gedeelt

men verkrygt; $5\,p\,A \sqsupseteq 4\,q\,x$

dat is: $1\,A \sqsupseteq 4\,q$ en $1\,x \sqsupseteq 5\,p$.

Dit zo verre verhandeld hebbende zullen wy by de naaſte gelegenheid overgaan tot de *tweede Afdeeling*.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 467.

NOODZAAKELYKHEID VAN GOD REGT TE LEEREN KENNEN, EN ZIG MET DE BESPIEGELING ZYNER VOLMAAKTHEDEN BEZIG TE HOUDEN.

WY hebben in onze vorige Zedekundige beſpiegelingen, de onvermydelyke verpligting van een deugdzaamen levenswandel aangedrongen; wy hebben getoond, dat onze Rede en Pligt, met ons eigen belang en de zorg voor ons waaragtig geluk te ſaamen looperi, om ons hier toe aan te ſpooren; ja dat onze geheele Natuur daar toe eeniglyk geſchikt, alle onze hartstogten eeniglyk toe verordend zyn; —— Verder hebben wy de algemeene regels aangeweezen, waar naar wy onzen zedelyken wandel hebben in te rigten, en die geſteldheden voorgedraagen, die wy ons eige hebben te maaken, om in deze allergewigtigſte onderneeming wel te ſlaagen; als nu een verſtandig en welmeenend mensch zig van deze onze onderregtingen wil bedienen; als hy, bewoogen door de dringmiddelen, die wy hem daar toe hebben voorgeſteld, een heilig voorneemen van een ſtandvastige Godsvrugt opvat, en, in alle byzondere voorvallen dezes levens, zynen toevlugt wil neemen tot de algemeene regels, die wy hem daar toe aan de hand gegeeven hebben, zo is 'er geen de minſte twyffel aan te ſlaan, of hy zal, ja hy moet deugdzaam, en dus in 't eind gelukkig worden. Het zal derhalven niet noodig wezen, om zulk een verſtandigen en wyzen van harten, alle zyne byzondere pligten omſtandig voor te draagen, als het welk ons te verre vervoeren, en onzen Lezer eindelyk verveelen zoude. Zoekt inderdaad zodanig een mensch Gods eer, en zyner medemenſchen heil en voordeel; zoekt hy zyn eigen waaragtig geluk en welzyn te betragten; poogt hy de voorſchriften van Rede en Betaamelykheid te volgen, en zyns Scheppers welbehaagen te volbrengen; maakt hy zig eindelyk die zedelyke geſteldheden eigen, die wy hem hebben

aangepreezen, hy kan onze byzondere onderregting verder wel ontbeeren.

Een ſtuk is 'er egter nog voor handen, 't welk een zo algemeenen als kragtigen invloed heeft op een heiligen Levenswandel, dat wy oordeelen het zelve nog ten onderwerpe onzer Zedenkundige beſpiegelingen te moeten ſtellen; en dit is „ de Noodzaakelykheid en verpligting om zig eene grondige „ kennis wegens het Opperwezen eige te maaken, zig juiſte „ begrippen wegens zyne oneindige volmaaktheden te vormen, en met deze beſpiegelingen geduurig te verlustigen." Dit koomt in alle de bedryven van ons leven, in alle pligten, zonder uitzondering, te pas; en het verwaarloozen daar van, is de bron der meeste verkeerdheden en onheilen, daar zig het verdoolde menſchdom onbedagt in ſtort. Dit zal ons derhalven een nuttig onderwerp voor dit en het volgend Vertoog verſchaffen, waar mede wy ons Derde Deel beſluiten zullen, om het vierde met andere losſe Godgeleerde of Zedekundige Stukjes te beginnen, en dus de verandering, zo noodig tog tot aandagt en opmerking voor de meeste Lezers, en de grondſlag van vermaak voor alle menſchen, naar onze vermogens te betragten.

De bewyzen, welke de Natuur ons voor het beſtaan van een eeuwig, onafhankelyk, allervolmaaktſt Opperwezen aan de hand geeft, zyn zo menigvuldig en treffende, dat zy de gedagte en opmerking zelfs van de alleronoplettendſte en zorgelooſte menſchen, of van hen, die diepſt in de onbeugd verzoopen leggen, niet wel ontſlippen kunnen. Maar die algemeen zedelyke geſteldheden, welke wy voorheen hebben aangepreezen, Bedagtzaamheid namelyk, Opmerking, en Zuiverheid des harten, zullen ons geduuriglyk in ſtaat ſtellen, om nieuwe bewyzen voor het beſtaan, nieuwe kenmerken der eindelooze volmaaktheden van dit aanbiddelyk Wezen te ontdekken, en langs hoe naauwkeuriger, waardiger, en verhevener begrippen van zyn natuur en volmaaktheden te vormen.

Eene oppervlakkige en voorbygaande overtuiging van zommige byzondere waarheden, tot het Opperwezen betrekkelyk, kan maar eene zeer geringe uitwerking, ter regeling van ons geheele gedrag, ter beſtiering van alle onze pligten, in onzen ganſchen wandel te wege brengen. En het is derhalven onvermydelyk noodig, dat, zodra wy onze voeten op de loopbaane der Deugd beginnen te zetten, zo dra wy ons ernſtig op een Godvrugtigen levenswandel uitleggen willen, dat

dat wy Gods Volmaaktheden en Deugden niet slegts oppervlakkig, niet slegts in het algemeen, kennen, en van derzelver wezenlykheid eene taamelyke overtuiging hebben, maar dat we ook elk dier volmaaktheden en deugden afzonderlyk, op de allerlevendigste en indrukbaarste wyze, kennen, en die kennis, die overtuiging, die bespiegeling onophoudelyk voor onzen geest tegenwoordig houden, en ons zelven hier van zodanig eene heblykheid eige maaken, dat zig het denkbeeld, dat we in de gedugte tegenwoordigheid zyn van een Alweetend Harten-kenner, van een Almagtig en Regtvaardig Opperwezen, van een Allerheiligsten God, in alle de bedryven van ons leeven, in alle omstandigheden, waar in wy ons ooit bevinden, in onze afgezonderste eenzaamheid zelve terstond vertoone.

De Noodzaakelykheid, van ons zodanig eene levendige kennis, zulk eene werkzaame overtuiging, (om ze eens zo te noemen) wegens Gods bestaan en volmaaktheden eige te maaken, kan zig voor elk, die de minste oplettenheid wil en kan gebruiken, in den eersten oplag, aanstonds van zelve vertoonen, en de voordeelen, welke uit eenen Levens-wandel, die naar zulk eene levendige overtuiging, ja zulk een indrukbaar gevoel der Goddelyke Volmaaaktheden steedts wordt ingerigt, zyn zekerlyk de allergrootste en wezenlykste, welke een Redelyk Schepzel immer kan bejaagen.

Zo 'er een God is, zo moet ons Geluk geheel in zyne handen wezen; en gelyk ons Geluk volstrektelyk van Hem afhangt, zo moet Hy het zelve ook geduurig, in alle de onderhandelingen, die Hy met het menschdom heeft, bedoelen, maar zo moet Hy het tevens langs den weg der Deugd bedoelen. Die twee waarheden, die als de grondlag van allen Godsdienst beschouwd kunnen worden, vertoonen zig aan alle welmeenende en verstandige menschen, op het eerste voorstel, aanstonds zo klaar, en aanneemelyk, dat wy ons thans ontslagen kunnen agten, van dezelve omstandig aan te dringen. De alweetende en heilige God, de Vader van het Menschdom, kan gewisselyk de daaden zyner schepzelen met geene onverschillige oogen aanzien; elk, wiens gedrag den Souverainen Bestuurder van het gansch Heelal aangenaam en welgevallig is; elk, wiens bedryven door zyne alziende en zuivere oogen worden goedgekeurd, moet gewisselyk vroeg of laat de heugelyke blyken dier heilryke goedkeuring ondervinden; vroeg of laat, die wenschelyke voorwerpen bekoomen, die de uiteindens van zyne redelyke begeertens waren. En zy, wier gedrag den Almagtigen mishaagt, zy, welke zyne billyke

verontwaardiging door hunne verkeerdheden verwekken, zullen zig de vreesſelyke gevolgen daar van even zeker vroeg of laat beklaagen. Byaldien wy derhalven eenigen billyken agt op onzen eigen welvaart ſlaan; byaldien ons hoogſt, ons eeuwig geluk ons niet ten eenemaalen onverſchillig is, zo moeten we ons gewisſelyk met allen bedenkelyken ernst uitleggen om God wél te leeren kennen, om zodanige begrippen van zyne volmaaktheden, zodanige kundigheden van de verpligtingen, die daar aan beantwoorden, te verkrygen, dat wy gerust kunnen wezen van zyne goedkeuring in der tyd, van zyne gunst in der eeuwigheid.

Dus moet een levendig beſef, een indrukbaar gevoel der Goddelyke volmaaktheden, ons natuurlyker wyze tot allerleie ſoorten van deugden aanzetten, en ons ſtandvastig in de betragting van alle onze pligten, zonder uitzondering, maaken. Wy hebben te voren aangemerkt, dat alle pligten ons, om zo te ſpreeken, even na zyn, en dat 'er geene de minſte rede is, van te denken, dat de één een byzonderer voorrang en waardigheid boven den anderen zoude hebben, of dat wy tot de een meer dan tot de andere verbonden zouden zyn. Maar de invloed van zommige waarheden, en deugdzaame geſteldheden, is zekerlyk veel grooter en ſterker, dan die van andere; en het is derhalven van ons hoogſt belang, om zodanige waarheden te leeren kennen en dikwils te beſpiegelen, ons zelve zodanige geſteldheden der ziele eige te maaken, welke ons van den meesten dienst kunnen wezen, om ons alle onze pligten tevens naauwkeurig en gemakkelyk te doen betragten, en welke dus den besten invloed op onzen geheelen zedelyken wandel hebben. Maar zie daar derhalven een onwederſpreekelyk bewys van de volſtrekte noodzaakelykheid, om in de eerſte plaats te poogen, van de naauwkeurigſte tevens en levendigſte begrippen van God en zyne volmaaktheden in onze zielen ten diepſten in te drukken. Want wat kan 'er kragtiger worden uitgedagt, om ons tot allerleie goedwilligheid en gezellige deugden aan te ſpooren, of wat beweegredenen zyn 'er voor te draagen, die ons nadrukkelyker overreeden kunnen, om ons zelven op eene inwendige, zedelyke heiligheid, en Godvrugtigen levenswandel uit te leggen, dan de geduurige beſchouwing van die beminnelyke tevens en ontzaggelyke, die heugelyke te gelyk en vreesſelyke eigenſchappen van den grooten Schepper en goedertieren Beſtierder van het gansch Heelal! —— Die geduurige, die hebbelyke beſchouwing der Goddelyke Volmaaktheden, mag men inderdaad met regt verwagten, dat zo ſterken indruk op het men-

menſchelyk gemoed zal maaken, dat hy, welke zig niet met allen yver uitlegt, om alle zyne pligten getrouwelyk te betragten, met regt onderſteld mag worden, aan Gods beſtaan zelve te twyfelen, of in deze of geene gevaarlyke dwaaling te ſteeken, wegens zyne aanbiddelyke Natuur en oneindige Volmaaktheden.

De regte en levendige kennis van God, de geduurige beſchouwing zyner Eigenſchappen, en het betragten van die pligten, welke hier, op eene byzondere wyze, mede verbonden zyn, moet ook eene overvloedige bron van de allerzuiverſte vreugde, van de allerwezenlykſte vergenoeging wezen. Hoe verſtandig is de raad van den ouden wyzen: „Leert God „ kennen, en geniet den waaren Vrede der ziele." Hoe onverbreekelyk is dit laatſte aan het eerſte verbonden! Zo onze gemoederen een levendigen indruk der Goddelyke Volmaaktheden hebben, zo onze zielen gewoon zyn, dezelve met den vereischten aandagt te beſchouwen, en wy eindelyk in ſtaat zyn, om onze Godsdienſtigheid aan 't Opperwezen, met dat nederig vertrouwen, met die eerbiedige gerustheid, met die onderwerpende gemeenzaamheid te bewyzen, welke uit dezen pligt, in 't hart van elk waardig aanbidder, eigenaartig geboren worden, en welke een onvermydelyk gevolg zyn van die redelyke bewustheid, dat wy God en zyne volmaaktheden grondig kennen, wat liefelyker bron van zuiver genoegen, wat grooter troost en heil kan 'er dan, bid ik, op alle tyden en ſtonden worden uitgedagt? Laat dan onze uiterlyke omſtandigheden wezen, zo zy willen, laat rampen ons beſtormen, vyanden op ons aanvallen, ja laat Hel en Aarde, om zo te ſpreeken, zig tegen ons vereenigen, en ons alle menſchelyke trooſt en byſtand worden afgeſneeden! nog geene zwaarigheid! dit weeten wy zeker en ontwyffelbaar, dit ſtaat eeuwig en onveranderlyk vast, dat 'er een Almagtig en Goedertieren Albeſtierder leeft, dat die het roer der ondermaanſche zaaken altoos in handen houdt, en, met eene ondoorgrondelyke wysheid, beſtiert; dat Die onze gangen en bedryven, dat Die onze gemoedsgeſtalte kent en goedkeurt, dat Die ons zelfs, op eene byzondere wyze, en als zyne lieve kinderen, bemint, en de blyken zyner liefde, vroeg of laat, op de heugelykſte wys zal doen ervaaren; met een woord, dat den geenen, die God liefhebben, alle dingen eindelyk ten goede moeten medewerken. —— Zo dit nu, in de meeste omſtandigheden geen rede van vreugde en blydſchap, zo het zelfs in de allerakeligſte gevallen geen grond van hoop en vertróosting zy, betuige ik geen denkbeelden van hoop of kwelling,

van verdriet of vreugd te hebben, nog in ſtaat te wezen, om den ongelukkige Stervelingen eenige rede van vertroosting voor te draagen.

Even blykbaar is het ook, dat de geduurige beſchouwing van God en zyne volmaaktheden, en de heblykheid van waare Godsvrugt, welke hier eigenaartig uit geboören wordt, dat geene eigenlyk is, het welk een Redelyk Wezen meest veredelt, om zo te ſpreeken, en met de waardigheid onzer natuure op eene byzondere wyze overeenkomt. God is zekerlyk het waardigst voorwerp, daar wy onze gedagten, of aandoeningen ooit op kunnen vestigen; en eene geduurige, eene heblyke verheffing onzer zielen tot God, kan niet anders te wege brengen, dan Gods beeld in ons te doen herleeven, en ons, in onze redelyke geſteldheid, in ons zedelyk karakter, Gode gelyk te maaken. Het is in zig zelven onnatuurlyk, het is niet moogelyk te onderſtellen, of te begrypen, dat hy, die een levendig beſef van Gods Natuur en Volmaaktheden heeft, dat hy, die zig met deze beſpiegelingen dikwils bezig houdt, en wiens gemoed van deze verheve denkbeelden geheel vervuld en als doortrokken is, zig aan zyne dierlyke driften verſlaaven, zig voor de aldoorziende oögen van den Alweetenden en Allerheiligſten God veragtelyk maaken, of in laage bedryven verloopen zoude. Neen! die beſpiegelingen, daar hy zig nu geduurig mede bezig houdt, moeten gewisſelyk een gansch anderen draai aan alle zyne denkbeelden geeven, moeten hem op een veel edeler en verhevener wys doen denken; moeten hem leeren, om alle voorwerpen, die zig zyner beſchouwing of genieting aanbieden, met gansch verſchillende oogen te zien, en opleiden, om eene billyke onverſchilligheid te koesteren voor alles, dat in zyn eigen aart niet voortreffelyk en verheven is, of hem, als een verſtandig wezen, naar het beeld en de gelykenis des onzienlyken Gods gevormd, niet betaamen zoude. —— En hoe meer wy deze overdenkingen van God en zyne Volmaaktheden herhaalen, hoe geduuriger wy onze zielen hier mede bezig houden, hoe meer dezelve vervult zullen worden van eene blaakende zugt, om haar zelve ſteeds hooger en hooger te verheffen; hoe grooter onze begeerte zal zyn naar alles, wat waarlyk verheven is, hoe levendiger onze afkeer van alles, 't geen laag en veragtelyk is, zyn zal; ja wy zullen in alle eeuwigheid nieuwe ſtof voor hoogagting, eerbied, verwondering, en volgzugt vinden, als wy ernſtig op God en zyne Volmaaktheden denken.

Hoe meer voortreffelyke Deugden wy reeds van hem ontdekt hebben, en hoe meer onze ziel tevens door oeffening

en bedaarde driften, tot deze afgetrokke beſpiegelingen geſchikt wordt, hoe meer wy in ſtaat zullen wezen, om ſteeds nieuwe Deugden in zyne ondoorgrondelyke Natuur te ontdekken, of liever dezelfde luiſterryke volmaaktheden in een nieuwen glans te aanſchouwen, en nieuwe bewyzen voor zyne onnaſpoorlyke wysheid, voor zyne belangelooze goedertierenheid, in zyn gedrag met zyne ſchepzelen te vinden, en levendiger indrukſelen van zyne verbaazende Almagt, en ſmetteloze heiligheid te krygen. Dit is onvermydelyk. Zo wy die liefelyke beſpiegelingen met een onvermoeiden vlyt vervangen, zo we 'er ons altoos met zo veele inſpanning, als de waarde van het onderwerp vereiſcht, mede bezig houden, zo zullen de bekwaamheden onzer ziele ſteeds aanwinnen, onze aandagt zal levendiger worden, onze inſpanning langer duuren, en onze overdenkingen een dieperen indruk op onze zielen maaken, en dus zullen onze vorderingen in deugd en waare heiligheid altoos evenredig zyn aan de vlyt, welke wy in deze oeffening beſteeden.

(Het ſlot in het volgende Stukje.

VERDEDIGING VOOR DE JOODEN,

Door den Heere PINTO.

DE Heer PEREYRE, reeds bekend door zyne zonderlinge bekwaamheid om de ſtommen te doen ſpreeken, en thans Agent van de Portugeeſche Joodſche Natie te Bourdeaux, den Autheur van dit geſchrift verzogt hebbende, om hem by te ſtaan in zyne *Sollicitaties*, ter behoudenis van alle de voorregten, welke de Portugeeſche Jooden, ſints meer dan twee honderd jaaren in Vrankryk gevestigd, aldaar genooten, en welke de Jooden van andere Natiën poogden te verminderen. De Heer PEREYRE, zeg ik, onzen Schryver om zynen byſtand in deze *Sollicitaties* hebbende verzogt, zo ſchreef Deze daar over aan den Maarſchalk de Hertog de R... en ontving 'er een antwoord van, zo ſtreelend voor hem in 't byzonder, als voldoende voor de Portugeeſche Natie.

, Dit gaf aanleiding, om de ongunſtige tevens en onbillyke vooroordeelen, welke men tegen alle Jooden, zonder uitzondering, heeft, wat nader te beſchouwen, en byzonderlyk op de onkunde te letten, welke in Vrankryk zo algemeen heerscht, wegens de regtmaatige onderſcheidingen, die de Portugeeſche en Spaanſche Jooden boven die van an-

, dere Natien verdienen. Deze bedenkingen deeden den Heer , PEREYRE onzen Schryver aanſpooren en overhaalen, om , eene billyke verdediging der Jooden te maaken, en het ver- , ſchil, dat tuſſchen de eene en andere plaats heeft, aan te , wyzen.

, Het geen de Heer VOLTAIRE in het 1ſte Kapittel des , viiden Deels zyner Werken tegen hen geſchreeven hadt, , was het ſterkſte, dat 'er tot hun nadeel voorhanden was; en , dat zo veel te meer, om dat het gewigt, 't welk die be- , roemde Schryver, door zyn gezag, aan deze vooroordeelen , geeven konde, in ſtaat was van deze Natie t'eeniger tyd te , verpletteren, door de haat, laster en wraakzugt de ſterkſte , wapenen tegen haar in handen te geeven. Maar gelyk dit , nimmer het oogmerk van den Heer VOLTAIRE heeft kun- , nen weezen, zo was het te denken, dat hy zelve wel in , zyn ſchik zoude zyn, als men hem beter onderregtte, en , gelegenheid gaf, van een kwaad voor te komen, 't welk hy , niet bedoelde toe te brengen.

, Door deze aanmerkingen heeft zig onzen Schryver laaten , overhaalen, om de beſchuldigingen of aantygingen van den , Heer VOLTAIRE te wederleggen, en die wederlegging , den Heer PEREYRE toe te zenden, welke het gemeen een , dienst heeft gedagt te doen, met ze in 't ligt te geeven. Dus , begint dezelve.

Van alle ondeugden is de laſter de ſchadelykſte voor de Maat- ſchappy; van alle verongelykingen de treffendſte, van alle mis- daaden de haatelykſte. De nadeelen, welke zy, die 'er de voor- werpen en ſlagtoffers van zyn, door lyden, zyn oneindig. Dit is eene waarheid, die de geheele wereld erkent, en die de Heer VOLTAIRE op verſcheide plaatſen zyner werken in 't helderst ligt geſteld heeft. Even zeker is het, dat, naar maate eene beſchuldiging grooter is, de bewyzen ook duide- lyker moeten zyn. Dit is onbetwistbaar, zelfs wanneer die beſchuldigingen ſlegts een enkel Lid van de Maatſchappy be- treffen; maar hoe veel grootere omzigtigheid behoort men dan niet te gebruiken, als men een geheel Volk te gelyk be- ſchuldigt! en hoe algemeener de aantyging is, hoe zekerder hoe duidelyker de bewyzen ongetwyffeld ook behooren te zyn; maar zyn 'er ooit bewyzen te vinden, welke de misdaaden van een geheel Volk kunnen betoogen, en behooren wy dan wel ooit eene Natie in het algemeen te beſchuldigen? Kan men het onthalzen van Carel I. het ganſche Volk van Enge- land te laste leggen, of zyn de Franſchen in het algemeen,

we-

wegens de Parysſche Bruiloft, aanſpraakelyk? Een algemeen voorſtel is altoos verdagt, en aan gevaar van dwaaling onderhevig, inzonderheid als men van het karakter eener geheele Natie ſpreekt, waar van de ſchaduwen naar den ſtaat, rang, lighaams-geſteldheid en het beroep van elk van derzelver Leden altoos oneindig verſchillen. Elke Provintie van denzelfden Staat is zo verſchillende van eene andere Provintie, als dezelve van de Hoofdſtad zyn, en als deze is van het Hof, alwaar zelfs nog ydere Familie iets byzonders heeft, terwyl de Leden dier Familien zig eindelyk nogmaals door hunne eige afzonderlyke karakters onderſcheiden. Zo 'er in een geheel bosch geen bladen zyn, die malkander net gelyken; zo 'er in de geheele wereld geene twee aangezigten voorkoomen, die men niet van den anderen onderſcheiden kan; zo 'er eindelyk op den ganſchen aardbodem geene twee menſchen gevonden worden, welke, in alles, op gelyke wyze denken, hoe kan men dan in 't hoofd krygen, om met eene trek het zedelyk *pourtrait* van een geheel Volk te willen maaken. Het is met het karakter der Naties, even eens als met die van byzondere menſchen, waar van zy ſlegts verzaamelingen zyn. De Natuur verſchilt in de laatſten door natuurlyke toevallen, welke in hun *Temperament*, en in de eerſte door Politieke, welke 'er in de *Conſtitutie* voorvallen. De Volkeren hebben hunne heldere en duistere zyde; zy hebben luiſterryke tyden, waar in zig hunne Deugden in hellen dag vertoonen, zy hebben oogenblikken, waar in dezelve min zigtbaar zyn; maar nimmer zyn zy geheel deugdzaam of geheel ondeugend; nog blyven zelfs lang agter één in denzelfden ſtaat. De ontſtandvastigheid is het deel van 't Menschdom; maar zo dit, ten opzigt van alle Volkeren in het gemeen, waaragtig is, zo is het ten opzigte der Jooden in 't byzonder waar. Onder zo veele verſchillende Natiën verſpreid, hebben zy, na eenig verblyf, in yder Land een gedeelte van het Volks-karakter overgenoomen. Een Jood te Londen gelykt zo weinig naar een Jood te Conſtantinopel, als deze naar een Mandaryn van China. Een Portugeeſche Jood van Bourdeaux, en een Hoogduitſche Jood van Metz ſchynen twee gansch verſchillende wezens. Men kan derhalven van de zeden der Jooden in het algemeen niets verzekeren, zonder in een omſtandig verſlag te treeden, en byzondere onderſcheidingen in agt te neemen. Een Jood is als een Cameleon, die overal de kleuren aanneemt dier byzondere Lugtſtreeken, die hy bewoont, dier Volkeren, daar hy mede verkeert, en dier verſchillende Regeerings-vormen, daar hy onder leeft.

De Heer VOLTAIRE heeft ze allen egter onder malkanderen verward, allen tevens beſchouwd, en heeft 'er dus een *pourtrait* van gemaakt, dat zo yſelyk is, als het weinig gelykenis heeft naar het *origineel*. Zie hier, hoe hy zig, ten hunnen opzigte, uitdrukt.

„ De Christelyke, zo wel als Mahometaanſche Godsdienst, „ (zegt hy) erkennen beiden den Joodſchen voor hunne ge„ meene moeder, en hebben, door eene zonderlinge tegen„ ſtrydigheid, tevens eerbied en afgryzen voor deze moeder." Hy kon 'er nog byvoegen, het geen de Heer MONTESQUIEU ergens zegt; dat deze moeder twee dogters ter wereld heeft gebragt, die haar met duizend wonden doorſtooken hebben. Maar waarom moet de Heer VOLTAIRE, gebooren om het Heelal te verligten, den nevel der Volks-vooroordeelen, welke men, ten ſchande der menſchelykheid, over dezen Godtsdienst verſpreidt, nog verdikken? Hoe heeft die groote Geest, in ſpyt van zyn hart en vernuft, tegen rede en waarheid aan, zig in zulk eene aftrekking van gedagten kunnen verloopen? Hoe kan ik zagter uitdrukking gebruiken, daar ik den beſtryder der vooroordeelen, zyne pen aan eene blinde vooringenoomenheid zie overgeeven, en onbedagt het werktuig worden van een monſter, dat hy zo dikwils heeft beſtreeden, ik meen de Laster. Hoe kan ik zagter uitdrukking inzonderheid gebruiken, als ik hem dit Hoofdſtuk, zyns zo weinig waardig, met deze verſchrikkelyke woorden hoor eindigen; „ Eindelyk zal men in hen (de Jooden naamelyk) niets anders „ vinden, dan een dom en woest Volk, 't welk reeds ſedert „ langen tyd eene ſlordige gierigheid, met een verfoeijelyk „ Bygeloof vereenigt, en die beide paart met een yſelyken „ haat tegen alle Volkeren, die hen dulden en verryken. „ Men moet ze egter (voegt hy 'er als uit eene byzondere „ goedertierenheid by) men moet ze egter niet verbranden."

Ik moet den Heer VOLTAIRE zedigelyk verklaaren, dat zeer veelen onder hen, die hy zo wreed behandelt, zig liever zouden willen laaten verbranden, dan die beſchuldigingen, welke, God lof! ongegrond zyn, te verdienen. Het zou misſchien niet zwaar vallen te bewyzen, dat de Jooden nog onkundiger, nog barbaarſcher, nog bygeloviger zyn, dan andere volkeren; en dat de ryke Lieden onder hen meer tot verkwisting dan vrekheid overſlaan; het geen elders zo gemeen niet is, als onder hen. En om te toonen, dat zy den Patriottiſchen Geest dier volkeren, daar zy zig onder neder zetten, overneemen, dat zy dien zelfs in hooger maate hebben dan de Inboorlingen zelve, behoeft men

men geene andere bewyzen, dan de openbaare kennis, die ieder hier van heeft by te brengen. Dit is een ſtuk, dat ieder weet; De Jooden ſtaan den roem dier volkeren, die hen dulden, en, *welken zy verryken*, tot buitenſpoorigheid toe voor; En zo de Heer VOLTAIRE maar een weinig tyds wil neemen, om dit onderwerp nader te onderzoeken, (want het is tot zyn eigen regtbank, dat ik my wel beroepen durve,) zo zal hy wel haast bevinden, dat hy eene herſtelling van eer verſchuldigd is aan de Jooden, aan de waarheid, aan zyne eeuw, en boven al, aan de Nakoomelingſchap, welke zig op zyn gezag zal beroepen, om tegen een volk, dat reeds niet dan al te ongelukkig is, te woeden, en 't zelve verder te verpletteren. Zo de Heer VOLTAIRE in deze gelegenheid, die juistheid van oordeel, daar hy zyn werk van maakt, gevolgd hadt, zo zoude hy eerst begonnen hebben met de Spaanſche en Portugeeſche Jooden, welke zig met de menigte der overige Israëliten nooit vermengd, nog zig in hunne ſtammen ingelyfd hebben, van dezelve zorgvuldig te onderſcheiden. Hy zou dat groot onderſcheid tusſchen de Portugeeſche en andere Jooden hebben aangeweezen. Ik weet, dat dit onderſcheid in Vrankryk niet zeer bekend is, en dat dit aan de Portugeeſche Natie te Bordeaux, in meer dan eene gelegenheid, nadeel heeft gedaan; maar het kan den Heer VOLTAIRE niet onbekend zyn, met welk eene ſchroomagtige naauwkeurigheid de Portugeeſche en Spaanſche Jooden zig wagten, om zig niet by huwelyken of andere verbintenisſen met de Jooden van andere Naties te vermengen; Hy is in Holland geweest, en weet, dat zy onderſcheidene Synagogen hebben, en dat hunne Ceremoniën, ſchoon zy denzelfden Godsdienst, en dezelfde geloofs-artykelen belyden, dikwils in 't geheel niet naar den anderen gelyken, de zeden der Portugeeſche zyn ook zeer verſchillende van die der andere Jooden. De eerſten draagen geene baarden, en hebben niets byzonders in hunne kleeding, de gegoede Lieden onder hen brengen zelfs de netheid, het cieraad, en de pragt in dit ſtuk zo verre als andere volkeren van Europa, daar zy in geen opzigt, dan alleen in den Godsdienst van verſchillen. Hunne afzondering van hunne andere Broeders gaat zo verre, dat, als een Portugeeſche Jood in Holland of Engeland, eene Hoogduitſche Joodin trouwde, hy ſtraks alle zyne voorregten verliezen zoude. Men zoude hem niet langer voor een Lid van de Synagoge dulden; Hy zou van alle kerkelyke en burgerlyke bedieningen uitgeſlooten, en van het geheele lig-

lighaam der Natie afgeſcheiden worden; Ja hy zou zelfs, na zyn overlyden, onder zyne Portugeeſche Broeders niet begraaven mogen worden. Het denkbeeld, dat zy in 't algemeen hebben, van uit de ſtammen van Juda geſprooten te zyn, waar van zy gelooven dat de voornaamſte geſlagten, ten tyde der Babyloniſche gevangenis, na Spanje zyn overgevoerd, zet hen tot deze onderſcheidingen aan, en brengt zeer veel toe, tot die verhevenheid van gevoelens, die men in hen vindt, en welke hunne Broeders van andere Naties zelfs ſchynen te erkennen.

Het is door deze gezonde Staatkunde, dat zy hunne zeden onbeſmet bewaard, en een aanzien en agting verkreegen hebben, welke hen zelfs voor 't oog der Christenen doet onderſcheiden; Zy verdienen derhalven die bynaamen niet, die de Heer VOLTAIRE hen zo kwistig naar het hoofd ſmyt. Die van Holland hebben daar, op het einde der vyftiende eeuw, groote rykdommen gebragt, en hebben vervolgens, met onſtraffelyke zeden den handel van dat Gemeenebest zeer veel doen toeneemen. Hunne Synagoge ſcheen eene vergadering van Raadsheeren; en als vreemde Duitſche Heeren daar in kwamen, zo zogten zy 'en de Jooden, en konden zig geen denkbeeld maaken, dat zy, welken ze voor zig hadden, van dezelfde Natie waren, die zy in Duitſchland hadden gekend. In het begin der zeventiende eeuw zyn zy nog nuttiger voor Holland geweest, dan de Franſche vlugtelingen op het einde dier eeuwe waren. Deze bragten, na de herroeping van 't Edict van Nantes, veel nyverheid en kloekheid, maar weinig rykdommen derwaards. De Portugeeſche Jooden bragten 'er, met ontzaggelyke vermogens, den Spaanſchen handel over, en wekten de kloekheid van alle andere Ingezetenen verder op. Hunne Nakoomelingen zyn veel meer bedrogen geworden, dan zy anderen gepoogd hebben te misleiden. Dikwils de ſlagtoffers zynde van den woeker van anderen, zelden, misſchien nooit, zelve woekeraaren. Naauwelyks zou men een enkel voorbeeld van een Portugeeſchen Jood, te Amſterdam of in den Haag ter dood gebragt, in het beloop van twee eeuwen kunnen vinden. Men zoude moeite hebben, om in de Jaarboeken van het menſchelyk geſlagt eenig genootſchap of lighaam eener Natie, zo talryk als dat der Portugeeſche en Spaanſche Jooden in Holland en Engeland, op te ſpooren, waar onder zo weinig misdaaden, door de wetten ſtrafbaar, zyn gepleegd; Ik beroep my, in dezen, op alle kundige Christenen dier Landen. De ondeugden,

die,

die men hen kan te laste leggen, zyn niet alleen van een verſchillenden aart, maar zelfs vlak ſtrydig met die, welke de Heer VOLTAIRE hen te laste legt; de weelde, verkwisting, pragt, zugt voor de Vrouwen, verwaandheid, veragting van den arbeid en handel, welken zommigen niet dan al te veel verwaarloosd hebben, zyn de oorzaaken van hun verval. Eene zekere trotſche deftigheid, en eene edele fierheid maaken het onderſcheidend karakter dezer Natie uit; maar dit zyn gebreken van groote zielen, en die, ik herhaale het, niets gemeens hebben met de aantygingen, welke hen de Heer VOLTAIRE doet.

Laat ons tot eenige byzondere voorbeelden koomen. Is de *Baron* DE BELMONTE door het Hof van Madrid niet gebruikt in hoedanigheid van deszelfs Reſident in Holland? en heeft hy zig van dezen last niet tot groot genoegen der beide Mogenheden gekweeten, heeft D. ALVARO NUNES D'ACOSTA, zo wel als zyn Vader, het Hof van Lisſabon niet met zo veele waardigheid als getrouwheid gediend? Hebben de SUASSOS, de TEXEIRAS, de NUNES, de PRADOS, de XIMENES, de PEREIRAS, en veele andere zig niet de agting en goedkeuring van allen, die hen kennen, verworven. MACHIADO was een der gunſtelingen van Koning William; Die Vorst erkende, dat hy groote dienſten aan zyne Legers in Vlaanderen hadt gedaan. Het verlies van den *Baron* D'AGUILAR, Treſorier van de Koningin van Hongaryen, wordt nog beklaagd te Weenen. De Heer GRADIS is in hooge agting aan het Hof van Vrankryk. Ik zou nooit gedaan hebben, als ik eene volkome lyst wilde maaken van allen, die men, met lof, kan noemen, en in wier karakter men niets vindt, dat naar het *pourtrait* van den Heer VOLTAIRE gelykt. Zy die de Portugeeſche Jooden in Vrankryk, Engeland, en Holland kennen, weeten, dat wel verre van, gelyk de Heer de VOLTAIRE zig uitdrukt, „ een onverwinlyken haat te koeste„ ren tegen alle volkeren, die hen dulden". Zy zig daar en tegen oordeelen derwyze met dezelve ingelyfd, en vereenigd te zyn, dat zy zig, als een gedeelte der Natie, aanmerken. Hunne Portugeeſche of Spaanſche afkomst is eene loutere kerkelyke tugt geworden, daar een geſtrenge bedilzugt, trotsheid en verwaandheid, maar geene gierigheid of bygeloof, in zou kunnen berispen.

Zie daar eene getrouwe afbeelding der Portugeeſche en Spaanſche Jooden. Men moet zig nog gunſtiger, en, ter zelfder tyd, naauwkeuriger en billyker denkbeeld van hen maa-

maaken, als men in aanmerking neemt, dat zy meer zwaarigheden, dan eenige andere Natie in de Wereld, te overwinnen hebben, om de Deugd te blyven aankleeven, en onstraffelyke zeden te bewaaren. Zy zyn van eene oneindige menigte middelen, welke die van andere Godsdiensten tot hun bestaan voor handen hebben, beroofd; zy hebben meer en dringender behoeftens, en bygevolg ontmoet hunne deugd meer zwaarigheid, en staan zy voor meer verleidingen bloot. Zo de nood geene wetten kent; zo deze gevolgelyk minder nagekoomen worden, naar maate geene dringender is, ten zy de zuiverheid van zeden dit gevolg verhindere, zo moet men erkennen, dat de zeden der Portugeesche Jooden in Holland zuiverder zyn, en hunne deugd meer lof verdient, dan die van andere Natiën. Zy toonen dit door een braaf gedrag, dat nu reeds twee eeuwen lang eenpaarig en zig zelven gelyk gebleeven is.

Laat ons ook een woord van de Hoogduitsche Jooden zeggen. Daar zyn te Amsterdam en te Londen eene menigte Hoogduitsche Jooden, die ik voor zeer braave en agtenswaardige menschen houde, en hunnen Handel met alle moogelyke eerlykheid dryven. Dezen zyn niet aanspraakelyk wegens het gedrag van zo veele Poolen en Duitschers, welke door de armoede uit hun geboorteland gedreeven, en uit barmhartigheid onder hunne Broederen ontvangen worden. Daar zyn, aan verscheide Hoven van Duitsland, Jooden, die zig door hunne verdiensten onderscheiden. De Heer BOAS is geagt en bemind in den Haag by lieden van den eersten rang. Met dit alles, egter, is 'er tegen deze meer, dan tegen de Portugeesche Natie in te brengen; maar is het zo zeer te verwonderen, dat zy, beroofd van de voordeelen der Maatschappy, vermenigvuldigende door de wetten van den Godsdienst, zo wel als der Natuur, allerwegen veragt, allesints vernederd, dikwils vervolgd, altoos bespot, tot laagheden vervallen? Is het te verwonderen, dat de Natuur altoos vertreeden, altoos neêrgeslagen, geene gemeenschap meer schynt te houden, dan met de behoeftens? Die behoeftens, zig op eene harde wyze doende gevoelen, blaazen hen, welke 'er de martelaars van zyn, allerleie middelen in, om dezelve te vervullen, of te verminderen. De veragting, daar men hen altoos mede behandelt, verdooft in hen het beginzel van Deugd en Eer. De schaamte houdt op, daar eene onverdiende schande de misdaad voorgaat; en men baant zelve den weg tot die misdaad, als men hen, die 'er zig niet aan vergreepen hadden,

de

de veragting en oneer daar af doet draagen. Maar is het een misdaad, eenen Godsdienst, welken de tegenwoordige beschimpers zelve voormaals heilig agtten, ſtandvastig aan te kleeven? Men mag hen beklaagen, zo men gelooft, dat zy dwaalen; maar men kan, zonder onregtvaardigheid, niet nalaaten, van zig ter zelfder tyd te verwonderen over hunnen moed, ſtandvastigheid, goede trouw en belangeloosheid, waar mede zy alle tydelyke voordeelen aan hunnen Godsdienst opofferen. Zoude men loſſpraaken weigeren aan een Zoon, welke eene ryke erfenis weigerde, om dat hy, misſchien buiten rede, vreesde, zyns Vaders wil te wederſtreeven? Zou zulk eene loffelyke, zulk eene edele, zulk eene byzondere naauwgezetheid, de veragting, ſpot en mishandelingen zyner jonger Broeders, die 'er door bevoordeeld werden, verdienen? Het is niet genoeg, dat men de menſchen niet verbrandt; men teiſtert ze zomtyds niet minder met de pen, en dit vuur is zo veel yſelyker, om dat deszelfs uitwerkſelen tot de Nakoomelingen overgaan. Wat moet men van het blind en woest gepeupel verwagten, en hoe zal men deszelfs domme woede en vervolgzugt, tegen eene reeds al te ongelukkige Natie, ſtuiten, als zulke ſchrikkelyke vooroordeelen door den verligtſten geest der eeuwe goedgekeurd en bekragtigd worden? Dat hy zyn eigen hart en rede raadpleege, en ik houde my verzekerd, dat hy al zyn vernuft zal aanwenden, om deze fout op de beste wyze te herſtellen. Hy zal op eene onwederſpreekelyke wyze toonen, dat men de laage gevoelens van zommige Poolen en andere Vreemdelingen niet aan den ouden, heiligen en eerwaardigen Godsdienst, dien zy belyden, wyten moet. 't Is de nood, 't is de vervolging, 't zyn toevallige oorzaaken, welke hen gelyk maaken aan de zodanigen, die, ſchoon een anderen Godsdienst belydende, zig eveneens gedraagen, als zy zig ſlegts in de eige omſtandigheden bevinden. Zo 'er onder deze ongelukkigen zommigen zyn, die het geld beſnoeid hebben, zy zyn het alleen niet; zy maaken zelfs het grootst getal der misdaadigen van dit ſoort niet uit. Zyn het oude kleeren- en vodde-koopers; dit is een beſtaan, gelyk meer andere, nuttig voor de Maatſchappy, en in alle Godsdienſten geoorloofd; de vader van MOLIERE won 'er zyn brood mede. Maar de Heer VOLTAIRE, die de misdaaden der Volkeren in de Schaal der rede en billykheid weegt; die aan de ééne zyde de Nationaale en geregtelyke Konings-moord der Engelſchen, aan de andere zyde, de herhaalde aanvallen van byzondere Dweepers tegen

het

het leven van een grooten Vorst, en die ysselyke moord van een gedeelte der Natie, door een ander gedeelte, onder het oog en op ordre des Konings uitgevoerd, onzydig beschouwt; dat die dan ook met dezelfde naauwkeurigheid en onpartydigheid wikke alle de ondeugden, waar in zig de arme Hoogduitsche Jooden zedert tien eeuwen verloopen hebben, ondersteld, het geen, egter, niet bewezen is, dat zy het geld meer besnoeit, en meer bedrog in hunnen handel gepleegd hebben, dan Bedelaars en Landloopers van andere Godtsdienſten, en dat hy, tegen alle hunne streeken en kleine bedriegeryen, eens de onheilen stelle, welke eene doorlugtige en verheeve Staatzugt, en zo veele andere soorten van dwingelanden, onophoudelyk der Maatschappye toebrengen, en, om der begunstiging hunner schatten en grootheid, straffeloos pleegen; dat hy 'er zoo veele openbaare en heimelyke misdaaden tegenstelle, welke zy der wraake van de vierschaaren weeten te onttrekken, door den schitterenden glans, die hen omringt; dat hy 'er eindelyk zo veele bekende boosdoenders tegen stelle, die door de *Justitie* zyn ter dood gebragt; en dat hy dan weege, dat hy dan rekene, vergelyke, en vonnis velle!

Is het moogelyk, dat de Heer VOLTAIRE duistere lasteringen, daar men een ongelukkig volk mede bekladt, door zyne pen voortzette? Dat hy zyne talenten veel eer aanlegge, om een vooroordeel te verbeteren, 't welk de menschelykheid onteert! —— „De Joodsche Godsdienst, zegt hy „ zelve, is een oude Stam, welke twee takken heeft ge„ maakt, die zig over de gansche wereld hebben uitge„ spreid". Dat men dien ouden Stam dan in waarde houde, dat men dien heiligen oorsprong eerbiedige! dat men hen, welke aan die oude wet zo veel opofferen, zo veel men wil, beklaage, maar dat men zig ter zelfder tyd, over hunne standvastigheid verwondere. De Oudvaders, de Priesters, de oude Jooden offerden lammeren, schaapen, stieren; maar de hedendaagsche Jooden wyen den Heere, op 't altaar des geloofs, veel waardiger offerhanden toe; zy offeren Hem hunne eigenliefde op; een dierbaar wierook, en dat zo kostbaar is voor onze verwaandheid. Zy offeren hem, ampten, bedieningen, waardigheden, al middelen, om langs den kortsten en gemaklykſten weg, rykdommen, eer, en aanzien te bekoomen. Hunne wysgeeren (want daar zyn 'er onder hen, en het geen de Heer VOLTAIRE wegens hunne onkunde zegt, heeft evenweinig rede als de smetten die hy op hun zedelyk karakter heeft gelegt;) hunne Wysgeeren willen uit naauwgezetheid van ge-

geweeten, hunnen Godsdienst niet te koop ſtellen. Zy eerbiedigen de Godheid, zy aanbidden zyne beſluiten heimelyk, en wagten zyne gunſten nederig en gelaaten af; zy verdienen dan gewiſſelyk zo veel grooteren lof, om dat zy genoegzaame ſtandvastigheid van ziel hebben, om grootmoedig eenen Godsdienst te blyven aankleeven, dien men veroordeelt, veragt, vervolgt. De Heer VOLTAIRE behoort zekerlyk eene verdediging van deze Natie te maaken, 't Is van zyne pen, dat wy het beſtryden der gemeene Volksdwaalingen en vooroordeelen met even veel regt, als vrugt, verwagten mogen.

Men verwyt den Jooden de doodſtraf van Jeſus Christus. — maar zo men al erkende dat de Jooden hier aan ſchuldig waren; zo dit geheel bedryf al niet op rekening der Heidenen geſteld moest worden; is het dan nog de Heer VOLTAIRE zelve niet, die beweezen heeft, dat het even onbillyk zy, om de hedendaagſche Jooden daarvoor aanſpraakelyk te maaken, of deswegen te veragten als het ongerymd zoude wezen de tegenwoordige Romeinen te haaten, omdat hunne voorouders de Sabynſche maagden ſchaakten, of de Samniten plunderden. — Dat de Christenen dan ophouden te veragten en te vervolgen „hen, die als menſchen hunne broeders, „ en als Jooden hunne Vaders zyn"; het zyn de eige woorden van den Heer VOLTAIRE. Hem past het die waarheden in haar vollen dag te ſtellen; geen onderwerp kan zyn pen waardiger zyn, dan allerleien Nationaalen haat tuſſchen wat volkeren die wezen moge, uit te dooven; Dit uit te werken, is den grootſten dienst aan 't Menschdom doen. Dikwils heb ik by my zelven gezegd, wat zouden de ſtervelingen gelukkig zyn, zo zy maar eenen Godsdienst hadden! maar vervolgens op de ſtrydige belangens agt geevende, zelfs onder hen, die denzelfden Godsdienst belyden, erkende ik wel haast, dat de ongelukken van het Menschdom hunnen oorſprong in de Menſchelykheid zelve hadden. Carthago en Rome haatten elkanderen niet, omdat zy verſchillende Godsdienſten, maar omdat zy ſtrydige belangens hadden. Ik zal den af keer der hedendaagſche volkeren niet aanhaalen, maar ik denk, dat als alle groote mannen van Europa eenpaarig werkten, om middelen te zoeken, waardoor de ſtrydige belangens der Volkeren overeen gebragt konden worden, dat deze alsdan minder verſchillen zouden, dan men zig verbeeldt, en dat het *Systhema* van den *Abt de* SAINT PIERRE wel iets meer dan eene Godvrugtige mymering zoude worden. Ik heb een verward beginzel van dit *Systhema* in 't

hoofd, 't welk tyd en beſpiegeling vereischt, om verder uit te botten. Zeker beroemd Schryver heeft 'er onlangs een ſchets van gemaakt. De eerſte ontwerpen zyn altoos gebrekkig; maar men kan ze met 'er tyd volmaaken; nooit zou 'er tyd beter of nuttiger voor 't Menschdom beſteed zyn. Ik vermaan derhalven allen, die meer kundigheden en bekwaamheid hebben, dan ik, om hier eens ernſtig op te denken, en inzonderheid de Joden niet te vergeeten.

„Men heeft dit geſchrift aan den Heer VOLTAIRE ge„zonden, die het op eene zeer heuſche wyze beantwoord „heeft. Hy heeft de grootmoedigheid gehad van zyn ongelyk „in het ſtuk, daar het voornaamelyk op aankwam, te bely„den. Zie hier zyne eige woorden.'

„ De uitdrukkingen, daar U Ed. zig over beklaagt, Myn „ Heer, zyn te ſterk, en onbillyk. Daar zyn onder u lieden „ zeer geoeffende en agtenswaardige mannen. Uw E. brief „ overtuigt 'er my ten vollen van. Ik zal zorg draagen, om, „ in de nieuwe uitgave, dit blad te veranderen. Als men on„ gelyk heeft, moet men het verbeteren; en ik heb ongelyk „ gehad met de gebreken van verſcheidene byzondere leden „ aan eene geheele Natie toe te ſchryven."

PROEF OVER DE WEELDE, EN HAARE NADEELIGE UITWERKSELEN VOOR HET GEMEEN.

Door den Heer PINTO.

VAn alle de onderzoekingen, welke de Wysgeeren dezer verligte Eeuwe bezig houden, is 'er moogelyk geene van zo veel gewigt voor het gemeene welzyn, en voor het belang zelfs van 't Menschdom, dan die, welke de WEELDE betreft; welke van zommigen voor een der grootſte onheilen en geeſſels der Maatſchappy gehouden, door anderen als de bron van Nyverheid (*), Rykdom en Welvaart wordt aangezien.

Men heeft duizendmaalen aangemerkt, en ik moet het des niettegenſtaande egter nog herhaalen, dat men dikwils twist, om dat men elkanderen niet verſtaat, om dat elk een byzonderen zin hegt aan de woorden daar men zig over en weder van bedient,

(*) Dus vertaalen wy *Induſtrie*; in welk woord de denkbeelden van naarſtigheid, overleg en winzugt ſaamen loopen.

dient, en welke men vooraf naauwkeurig had behooren te bepaalen. Maar schoon dit menigwerven, in voornaame twistredenen, plaats hebben moge, zo is dit egter niet altoos het geval, nog belet het, dat 'er geschillen zyn, daar elk der Partyen de woorden in denzelfden zin gebruikende, de zaaken egter van zo verschillende kanten beschouwt, en 'er zo verschillend over redekavelt, dat de een gansch strydige gevolgen met die des anderen trekt, of dezelve ten minsten in een gansch strydig ligt koomt te plaatsen. Het blyft ondertusschen altoos nuttig, dat men een aanvang maake met de woorden, daar het geschil over valt, naauwkeurig te bepaalen, en vast te stellen, in wat zin men dezelve bezigt, inzonderheid wanneer zy eene saamgestelde betekenis hebben. Zodanig nu is het woord WEELDE, 't welk een algemeen en onbepaald denkbeeld uitdrukt; 't geen tot het verschil dier strydige gevoelens, die men hieromtrent koestert en verdedigt, buiten twyffel aanleiding zal gegeeven hebben; terwyl de eene het voordeel, dat de Weelde in een Staat te weeg brengt, hoog verheffen, en andere dezelve als verderfelyk voor dien Staat veroordeelen en verbannen.

Dit laatst gevoelen egter was van alle oude tyden her het aangenoome begrip van alle Wysgeeren en Staatkundigen. Altoos beschouwde men de Weelde als de oorzaak van het bederf der Zeden, en den ondergang der Volkeren; ja dit ging, om zo te spreeken, voor een ontwyfelbaare stelregel, zonder tegenspraak, by allen door, tot dat in deze laatste Eeuw eenige schrandere Geesten (†) de verdediging der Weelde, als om stryd, op zig genoomen, en beweerd hebben, „ dat dezelve „ noodig ware, om groote Koningryken te doen bloeijen, „ den Koophandel te begunstigen, den omloop van 't geld „ voort te zetten, de Nyverheid op te wakkeren, de *Manufacturen* te bevoordeelen, enz. en dat de groote ongelykheid, die 'er tusschen de verschillende staaten der Ingezetenen is, door de Weelde alleen vergoed kon worden, door „ het overtollige, dat de eene heeft, ter vervulling van de behoeftens der andere te doen overgaan. 't Is de Weelde, zegt „ men, welke ons een fyner smaak in alle werken van konst „ en vernuft doet bekoomen, die de bekwaamheden van konstenaaren ontzwagtelt, welke buiten haar steeds onbekend „ gebleeven zouden zyn, en thans door de milddaadigheid, of „ zo gy wilt, de verkwisting der Ryken worden opgewakkerd." Zie daar de fraaije zyde der medaille. Maar gelyk dikwils het geen

(†) De Heeren MELON, VOLTAIRE en HUME.

geen men van een voorwerp ziet, niet alles is, wat men 'er van behoort te zien, en dat een waarheid, met ons het gezigt van andere waarheden te onderscheppen, ons ligtelyk ter dwaaling leiden kan, zo is het zeer moogelyk, dat, schoon byna alles, wat men, ten voordeele der Weelde, koomt aan te haalen, tot een zeker punt, waaragtig wezen moge, de nadeelen egter, welke eene overmaatige weelde van een anderen kant veroorzaakt, oneindig gevaarlyker en verderfelyker zyn, en dat gevolgelyk de beschouwing blyft overeenstemmen met het geen de ondervinding van zo veele eeuwen duidelyk beweezen heeft. 't Is namelyk eene standvastige waarheid, welke uit alle geschiedenisen blykt, „ dat eene al te groote Weelde altoos „ de voorlooper ware van den ondergang van eenen Staat; laat „ ons meer zeggen, dat dezelve dien ondergang meest altoos „ berokkend hebbe." Naarstigheid en zuinigheid, zyn de eigenlyke bronnen, waar uit de waare welvaart van een Volk moet voortvloeijen, en de luister van de pragt en grootsheid zyn, buiten dit, niets dan een valsche glans, die de oogen verblindt, en de wezenlyke elenden verbergt.

Maar hier is het, dat wy ons, eer wy verder gaan, een weinig ophouden moeten, om een naauwkeurig denkbeeld te geeven van het geen men door Weelde verstaat. Als men hier onder alles zou betrekken, wat boven de volstrekte behoeftens der Natuur is, alles wat wy in den strengsten zin ontbeeren kunnen, zo zoude ik eene lofspraak der Wilden schynen te maaken, of de wetten van *Lycurgus* in te willen voeren, het geen ik egter betuige geenzins myn oogmerk te zyn. Ik neem het woord in eene ruimer betekenisse, en erken zelfs, dat het geen *weelde* is op den eenen tyd, zodanig niet zy op een anderen; maar 't is in deze op- of afklimming, waar van de verschillende trappen tot in het oneindige loopen, dat men, met zeer veel oordeel en schranderheid, dien juisten trap moet weeten te bepaalen, waar op de *weelde* ophoudende voordeelig te zyn, op het zelfde oogenblik begint verderfelyk te worden voor den Staat. Nog sta ik toe, dat dit verschil omtrent de Weelde van den tyd alleen niet afhangt, maar ook tot verschillende plaatsen, Landen, Persoonen, en omstandigheden moet worden uitgestrekt, en dat het geen een *verderfelyke Weelde* is voor het eene Land, misschien *nuttig*, of ten minsten *onverschillig* kan wezen voor een ander. Eene Weelde, welke zekeren Rang van Menschen in een Staat eerlang in den grond helpen zoude, kan eerlyk en geoorlofd, kan zelfs nuttig en onvermydelyk wezen voor een anderen Rang; en in het zelfde Land eindelyk kunnen de omstandigheden, met betrek-

king

king tot omleggende Volkeren, derwyze veranderen, dat een Weelde, welke thans geoorlofd en zelfs noodig is, eerlang door ſtrikte wetten, tegen de verteering der Ingezetenen, geweerd, en die ſchadelyke uitgaven afgeſneeden moeten worden.

Zo men de moeite wil neemen van my in de ontleding dier beginzelen te volgen, zo zal men zien, , dat, ſchoon de , *Weelde* in 't afgetrokkene, en zonder opzigt op alle die verſchillende omſtandigheden beſchouwd, voordeelig ſchyne te , wezen, derzelver misbruik egter de alleruiterſte wanorders in , een Staat veroorzaakt.' Als de weelde der byzondere Leden altoos de *Thermometer* ware van hun fortuin, en dat hunne verteeringen ſteeds de vereischte evenredigheid met hunne inkomſten hielden, zo zoude een groote weelde als een zeker kenmerk en duidelyk bewys van het vermeerderd vermogen, de aangroeijende ſchatten, de opgewakkerde nyverheid, en der welvaart van een Volk in 't algemeen beſchouwd kunnen worden, ſchoon die weelde, zelfs in dit geval, wel verre van de oorzaak dier welvaart te zyn, derzelver voortgang daarentegen noodwendig ſtremmen zoude; maar hoe moet inzonderheid dat gevolg hier uit niet voortvloeijen, terwyl de hoogmoed en verwaandheid, door vooroordeelen, gewoonte, en dikwils door noodzaakelykheid zelfs, aangezet, te wege brengt, dat men wil ſchynen wel geſteld te zyn, om in een goeden ſtaat te koomen; rykdommen te vertoonen, om dezelve te verkrygen, en zig boven zyn rang te verheffen, om hier door allengskens een hoogeren rang te beklimmen! Dit oogmerk gelukt zomtyds, dog mislukt oneindig meer, en mislukkende heeft men zyn huis afgebroken, en de fondamenten beginnen te leggen van een Paleis, dat men onvermogend is op te trekken; de Staat verliest dus het huis, en krygt 'er het Paleis niet voor in plaats. In een Land, daar de Weelde heerscht, wordt dit voorbeeld onder alle ſoorten van menſchen duizend en duizendmaalen nagevolgd, en moet dezelve gevolgelyk van nadeelige uitwerkſelen zyn voor het Gemeen.

, Dit nu is de Weelde, die ik byzonderlyk bedoele, waar , door de meeste Ingezetenen tot grootere verteeringen wor, den aangezet, dan zy in ſtaat zyn goed te maaken, en door , het aanzien, 't welk de Rykdommen geeven, door de verag, ting, welke eene voorzigtige zuinigheid allerwegen ont, moet, door waan en vooroordeelen, door gemak en dartelheid, door gewoonte en duizend andere oorzaaken genoopt, , tot geldverkwistingen vervallen, die zy veelal niet kunnen , uithouden, zonder zig zelven te bederven, en den Staat ge, volgelyk te verarmen; beuzelingen, overtolligheden wor-

, den alsdan noodzaakelyk, en de zotſte buitenſpoorigheden , als kenmerken van 't fatſoen, of behoeftens der Natuur beſchouwd; En het is ten dezen opzigte, dat men met rede , zeggen kan, „ dat het geluk en het ſchynbaar vermogen, „ 't welk de Weelde voor eenige oogenblikken aan eene *Natie* „ geeft, gelyk is, aan die geweldige koortſen, die den zieken, voor een korten tyd, een onnatuurlyke ſterkte byzetten, terwyl zy zyne levensgeesten verteeren, en zyne „ kragten niet ſchynen te vermeerderen, dan om hem van die „ kragten zelve, ja van 't leeven te berooven." Het zyn van die gulzige takken, die de ſtam verdroogen, en de wortels uitputten, en die een bekwaam Tuinman altoos afſnydt. Men kan 'er moogelyk door kragt van mest en broei eene vroege en fraaije vrugt van krygen, maar de boom zal die gedwonge vrugt, daar we ons zo dwaasſelyk aan vergaapen, met een ontydigen dood en eeuwige dorheid moeten boeten.

Het is ook natuurkundig zeker en waaragtig, dat eene onmaatige weelde het lighaam verzwakt, en den moed vermindert: de verwyftheid ontzenuwt het eerſte, en de menigvuldige nooddruftigheden, die men zig maakt, verſlappen den anderen. Men gewent zig aan de vermenigvuldigde behoeftens; men krygt eene heblykheid om dezelve te moeten voldoen, en die gewoonte, terwyl zy ons allengs ongevoelig maakt voor de gewaande zoetigheden van 't genot, kan de ſmart en wanhoop van ze te moeten derven, niet even eens verzagten. Het is niet dan al te waaragtig, „ dat men dikwils ongelukkig wordt „ door het verlies van dingen, wier bezitting ons niet gelukkiger maakte." Dat men niet zegge, dat dit een onheil is, waar door de byzondere Leden van een Staat lyden, maar 't welk den Staat zelven niet betreft; want als veele byzondere Leden ongelukkig zyn, zo lydt hier het Gemeen altoos van zelve door; en zo het waar was, dat de voordeelen en bezittingen, die zommigen door hunne dwaasheid verliezen, door het Gemeen onverminderd weêrgevonden wierden, zo zoude nog het bederf dier ongelukkigen, voor het geheele Volk niet anders dan nadeelig zyn, om dat het de menigte der gelukkige Ingezetenen alleen is, die een Staat welvaarende kan maaken; maar het is ten eenemaalen onwaaragtig, dat het Gemeen die goederen onverminderd wederkryge, die de Byzonderen verliezen; als alle de bezittingen van elk Borger, die zig zelven in den grond helpt, in geld alleen beſtonden, dan zoude men aan deze onderſtelling nog eenigen ſchyn van waarheid kunnen geeven; maar de meeste bezittingen verkrygen haare waarde door een ſoort van overeenkomſt tuſſchen de verſchei-

dene

dene Leden van den Staat; het zyn voortbrengzels van de konst, die waardig zyn het geen men ze waardig ſchat, en die door het gemeen *Crediet*, de Nyverheid van 't Volk, waan, en welvaart in agting moeten blyven; maar dit alles vervalt, zo dra de eene bezitter voor, en de andere na in armoede valle, dan valt, met hun vermogen, de grond zelve, daar het op gevestigd was, dan verminderen alle die vercierſelen allengs in waarde, men begint ze te agten voor het geen zy zyn, en de Staat wordt gevolgelyk evenredig armer met het bederf der vermogendſte Ingezetenen. Die vaste goederen zelfs, die de wezenlykſte waarde hebben, wier voordeelen van geen waan of gewoontens afhangen, Landeryen by voorbeeld, waaromtrent het ten eenemaal onverſchillig ſchynt voor het Gemeen, door wien dezelve bezeten worden, verliezen, met dit bederf der Ingezetenen, een groot gedeelte haarer waarde, en het zelfde Land wordt in zyn eigen aart minder, om dat het, door het geduurig verval van de gegoedſte Ingezetenen, meer verwaarloost wordt, en dus minder kan opbrengen. Daarenboven worden de gronden nooit beter beteeld, dan als dezelve in verſcheide handen zyn verdeeld; dog naar maate 'er meer Weelde heerscht in een Land, zo is het verſchil in het vermogen der Ingezetenen grooter, en ſlokken de Rykſten alles meerder in. Maar nu het is ongetwyffeld zeker, dat honderd welgeſtelde burgers, oneindig nuttiger zyn voor een Staat, dan honderd armen, of tien ſchatryke menſchen. Die verzekering is inderdaad zo duidelyk en blykbaar, dat het niet noodig zal wezen, om dezelve te bewyzen. Het is, zeg ik nogmaals, de menigte van fatſoenlyke en welgeſtelde huisgezinnen, het is de duurzaame en geregelde verteering, die dezelve maaken, waar door het geld moet *circuleeren*, en de nyverheid, de verteeringen, de Koophandel, de *Manufactuuren*, en alle *nuttige* Konſten, die het regt van eerstgeboorte boven de *aangenaame* hebben, bevorderd worden. Maar wanneer eene buitenſpoorige Weelde te wege brengt, „ dat de Konſten en Handwerken voor hen, „ die 'er zig mede geneeren, voordeeliger zyn in eene om„ gekeerde rede van derzelver nuttigheid, zo worden de „ noodzaakelykſte wel haast het meest veragt, en het Land „ ontvolkt door de vermeerderinge van zodanige Ingezete„ nen, die het zelve inderdaad tot last verſtrekken en ver„ armen." 't Is dan, dat men juist vervalle in het ongemak van de wilden van Canada, „ die den boom by den ſtam af„ ſlaan, om 'er de vrugten van te plukken." Het geen yder Lid van het lighaam verzwakt, moet ook het geheele lighaam

noodwendig zwakker maaken, maar nu, de buitenſpoorige Weelde verzwakt, buiten tegenſpraak, bykans alle de orders en rangen in het lighaam van den Staat, verzwakt dezelve, wat meer is, in een natuurkundigen tevens en zedelyken zin, en bygevolg moet dezelve de gezondheid van dat lighaam zelve ondermynen, en het eindelyk doen ſterven.

Het vervolg in 't eerſt volgend Stukje.

VAN HET CELAGTIG WEEFZEL IN 'T MENSCHELYK LICHAAM.

HEt *Celagtig* of *Vakagtig Weefzel* of *Vlies*, ook wel het *Vetvlies* genoemd, is van zulk een algemeenen dienst voor ons Lichaam, en de zitplaats van zo veele Ziekten en Gebreken, dat het nodig is, in zyne waare hoedanigheid, volgens de waarnemingen van de hedendaagſche Ontleedkundigen, van allen die eenig werk maken van de beoefening der Heel- of Geneeskonst, begrepen en gekend te worden. In een voorgaand Stukje van onze *Letteroefeningen* (*) van de *Vezelen* geſproken hebbende, zullen wy hier op eene beſchryving van dit Vlies, als een algemeen en zeer uitgebreid deel van ons Lichaam, laten volgen. Wy zullen ons wederom bedienen van het gene de Heer HALLER (†) voornaamlyk, en anderen, aangaande dit deel des menſchelyken Lichaams hebben opgegeven.

Men verſtaat door het *Vakagtig Weefzel* een Draad- of vliesagtige zelfſtandigheid, welke zich tuſſchen de meeste deelen van ons lichaam, en ſcheiding zo wel als verbintenisſe onder dezelven maakt; gemeenlyk ſlibberig op het aanraken, en op veele plaatſen Vet in zich bevattende. Het is ſamengeſteld uit Vezelen, of Vliezen, of uit beiden. Op ſommige plaatſen hebben de vezelen de overhand, en dan is het draadagtig; op anderen de Vliezen, tuſſchen welken Vet gevonden wordt. Het is het alleruitgeſtrektſte deel van het geheele lichaam. Van ouds heeft men het aangemerkt als een algemeen bekleedzel, onder de Huid: maar de latere ontdekkingen hebben getoond, dat het zich door het geheele lichaam en alle deszelfs deelen, uitwendige en inwendige, uitbreidt en tuſſcheninvoegt. Het is uit dunne vezelen, of vliezige bladen ſamengeſteld, gelyk een

(*) III. *Deel*, No. X. Mengelw. pag. 378.
(†) *Elem. Phyſiolog. Tom. I. Lib. I. Sect. 2, 3.*

een Net, uit kleiner deelen, op verſcheiden wyzen, onderling vereenigd, gemaakt; zo datze tusſchenruimten vervatten, welken eng en lang zyn, als de draaden lang zyn, gelyk in de ſcheden van Slagaderen en Aderen, en wyd, waar het nodig is dat veel vet vergaderd worde. En zodanige ruimten, van een duim breedte, ziet men by de Nieren. Eindelyk zeer kleinen, en welken naauwlyks zichtbaar zyn, waar dit Weefzel tot een Vlies in een gedrongen is.

Dit Weefzel heeft plaats, voor eerst, onder de Huid, over het geheele lichaam; en tusſchen deze en de Spieren is veel Vetvlies, waarom de Ouden het onder de algemeene bekleedzelen van het Lichaam geteld hebben. Het omvangt alle de groote Vliezen, welken de Ingewanden van het menſchelyk Lichaam, als in zakken, insluiten. Men ziet het op de buitenzyde van het Hert-zakje en Borst-vlies, overal, zo wel waar dit door de tusſchenribbige Spieren en het Middenrif, de Wervelbeenderen en Ribben geſteund wordt, als daar de twee zakken van het Borstvlies, tegen malkanderen aankomende, het Middenſchot van de Borst maken. Het bekleedt ook het Buikvlies van buiten overal, waar het aan de Spieren van den Buik en het Middenrif vast is, waar het op de Blaaze, Lyfmoeder en Endeldarm, de Nieren en Wervelbeenderen ligt; als ook, waar het zich, dubbeld omwendende, tot zyn eige holte wederkeert; en twee tegen elkander overſtaande bladen, het dunne en dikke Darmſcheil, en andere breede banden voor de Ingewanden van den Buik en de Baarmoeder maakt. Want de tusſchenruimte van deze twee Bladen is, overal, met eenige celagtigheid vervuld. Dit Weefzel maakt ook het vlies, welk tusſchen de Rok, welke nu de buitenſte der Darmen genoemd wordt, zo wel als van de Maag en Galblaaze, is, het eerſte celagtig vlies. Ook omvangt het, hoewel het hier zeer dun is, het zagte Herſen-vlies van de voor- en achter-Herſenen, onder den naam van Spinnewebsvlies. Andere eigene vliezen der Ingewanden, het Hert, de Longen, Nieren worden door celagtige draaden met het ondergelegen Ingewand vereenigd.

Het zelfde vakagtig Weefzel omvangt, wyders, de Vezelen en Vezelen der Vezelen van de Spieren, zo wel als derzelver geheele vleeschagtige buiken; makende om de Spier een volkome zak; en om de vezelen en enkele draaden te ſcheiden, kleiner en vezelagtiger omwindingen, naar mate de vleeschvezelen fyner zyn: zo dat nergens of ooit, in eenig Dier een vleesch-vezel gevonden wordt, welke hier van vry is. De meerdere dikte van dit Vlies maakt ſcheiding tusſchen de Spie-

ren; en het vult al de ledige beddingen van het menſchelyk lichaam.

Alle Vaten, Slagaderen, Aderen en Zenuwen worden met een celagtigen rok bekleed, dikwils veel vet inhoudende; gelyk in de Ledemaaten doorgaans: maar ook wel weinig, voornaamlyk in de Ingewanden. En elk Vat, Ader, Slagader en Zenuw hebben, op zich zelven, veel celagtige draaden rondom zich, waar door ze aan de nabygelegene Vaten gehegt worden; terwyl een geheele bundel, door een grooter en zichtbaarder gedeelte, aan Spieren of Beenderen verbonden wordt: zo dat geen takje vry loopt, of door de hand van eenen Ontleedkundigen kan opgeheven worden, voor dat deze celagtige bindzels zyn losgemaakt. Inzonderheid zyn aanmerklyk de ſcheden, welken de Zaadvaten, met aanmerklyke bladen omvangen, en de Stamvaten van de Lever ſamenbinden; gelyk ook de ſcheden van de Longvaten en de Slaap-Slagaderen, door LANCISIUS, HEBENSTREIT en anderen beſchreven. En overal, waar verſcheiden rokken een holle buis maken, zyn tuſſchen dezen zo veel celagtige vlegtingen, welken de twee rokken, waar tuſſchen ze gelegen zyn, van een ſcheiden, en dezelven aan elkanderen vereenigen. Voorbeelden hier van ziet men in de Slagaderen, Aderen, Darmen, Maage, de Pis- en Galblaaze, den bol van het Oog, het Druivevlies en elders. Ook voegt dit vakagtig Weefzel de Klier-kernen, zo ver men dezelven met het Vergrootglas kan nagaan, aan malkander; en dient de geheele Klier, wat vaster zynde, tot een bekleedzel; en maakt de groote Klieren, elk op haare plaatſe, met eenige vryheid van beweging, vast. Nog is 'er een ander ſoort en andere dienst van het vakagtig Weefzel; om naamlyk eenige holligheden, welken, van alle zyden, een vast ſteunſel hebben, te vullen. Hier toe kan men brengen het celagtige, welk in de Beenderen beſloten, vet, onder den naam van Merg, inhoudt; en het ſponsagtig Weefzel der bladen, welk in de ſpelonkswyze lichaamen (*) vervat, en met bloed opgepropt wordt. Een dergelyk maakzel, alleen wat fyner, bevat in de Longen, Lucht; in den Navelſtreng, Water; in de vakjes van het Glasagtig lichaam, in het Oog, een zeer helder Vogt. Een vakagtige ſpons, hier aan zeer gelyk, vervult zelfs de onrype ſteelen van de meeſte Planten, en gaat, als de Plant volgroeid is, of in een vlies of in hout over.

Hoe zeer zich dit vakagtig Weefzel, met zyne holligheedjes

(*) *Corpora cavernoſa.*

jes uitbreidt, is 'er nogtans, overal, een ruime weg naar alle plaatſen; zo dat de Lucht, of eenig ander vogt, in eenig deel van het Lichaam, eveneens welk, uitgeſtort, naar alle andere, zelfs de allerafgelegenſte deelen kan vloeijen en zich bewegen. Ja, een vast lichaam, by toeval, op eenige plaatſe in het vakagtig Weefzel ingedrongen, kan zich, allengs, overal henen bewegen. Nademaal deze eigenſchap van het genoemde Weefzel, door BOERHAAVE reeds opgemerkt, en van veel gewigt is, zullen wy dezelve, door eenige Proeven tonen, en door de werklyke Ontleedkunde bevestigen.

Lucht onder de Huid ingelaten, 't zy met voordagt, of door een ongelukkig toeval, zal ſchielyk over de geheele oppervlakte van het dierlyk Lichaam voortkruipen; en de geheele Huid, overal, van de Spieren losmaken en uitzetten. En het zal hier by niet blyven; maar de Lucht zal in de tusſchenruimten van de Spieren indringen; en, ſchoon bedrieglyk, het dier als zeer vet vertonen. Doch de Lucht door dampen, welken geſtadig onder de Huid uitwaasſemen, beſmet, en haare veerkracht vernietigd zynde, verdwynt zulks wederom na eenige dagen. Deze eerſte en gemeene Proeve wordt van de Vleeschhouwers dikwils in 't werk geſteld; op dat de Huid, van derzelver bindzelen losgemaakt, te zuiverder van het vleesch zou ſcheiden. Ja men doet dit in ſommige gewesten in levende Paarden, Kalveren, en zo men zegt, Kameelen, in 't Oosten, om dezelven een beter vertoning te geven. Ook willen ſommigen, dat door deze opblazing de vetwording inderdaad kan bevorderd worden. Door dezelfde konſtſtreek plagt RUISCH gedroogde Kindervruchtjes, met Lucht onder de Huid te blazen, een welgeſtelde gedaante wedertegeven. Men vindt verhaald van een ondeugend menſch, die zyn eigen kinderen het Lichaam, als een groote zak opblies, of een Waterhoofd (*) door konst naboostte.

Op gelyke wyze kan de Lucht, door eene wonde van de Luchtpyp of de Longe, in de vakagtige ruimten, tusſchen de Ribben en Spieren, of in de celletjes, welken de Wervelbeenderen omvangen, uitgekomen; of op eenige andere maniere, door een ſnede in de Huid, in de holligheedjes onder de Huid ontfangen, en door het toevallen van de wond niet wederom konnende uitgaan, door het geheele Lichaam van den mensch voortlopen; en door de natuurlyke warmte uitgezet, de wonderbaarlyke en overal plaats hebbende opblazing veroorzaken, welke men Luchtgezwel (†) noemt. Zie hier

(*) *Hydrocephalus.* (†) *Emphyſema.*

hier eenige voorbeelden. De Lucht, na de Caſtratie ingedrongen, maakte een Luchtgezwel over het geheele Lichaam; zo dat zelfs het Darmſcheil, de Aders en het Hart vol Lucht waren. Na een doorgaande wonde van het Strottenhoofd ontſtaan dikwils Luchtgezwellen, zelfs van de handen en voeten. Na eene doorſnyding van de Luchtpyp en een gebroken Rib, vindt men een algemeen Luchtgezwel by G. CHESELDEN (*). In andere voorbeelden heeft zich de inwendige Lucht, overal, door het vakagtig Weefzel verſpreid. 'Er geſchiedde een geheele opblazing van het Lichaam, zelfs van het manlyk Lid, in een jonge uit een opgeſtopte Koorts.

Water verſpreidt zich even verre; als in het Lyfwater (†) blykt. Alle de tusſchenruimten der Spieren zyn dan vol water. Zo is het ook met de Verzweeringen; de Etter verſpreidt zich uit zyne holte, welke hy ergens, al is het in een verzworen Ingewand, gemaakt heeft, wyd en ver door het geheele Lichaam. Getoond hebbende hoe verre de vakjes van het celagtig lichaam voor malkander openſtaan, begrypt men, hoe de ſtoffe, welke in deze holligheden uitgeſtort is, als 'er eenige beweging bykomt, van alle plaatſen naar alle anderen kan voortgaan. Het voorbeeld van het vloeibaare vet der Struisvogels is verwonderlyk. De Arabieren, naamlyk, weeten dit, door het ſchudden van den vogel, uit éene wonde, van 't geheele lichaam te vergaderen. Op gelyke wyze kan de Etter, welke wy als geſmolten vet aanmerken, door afgelegene plaatſen uitgelaten worden. Men leest van een Etterborst, op een Zydwee gevolgd, door een Etterzweer op den arm gered. Eene Vrouw die Etter ſpoog, werdt door het zetten van een Seton, van haare Teeringagtige toevallen verligt; en dezelven verzwaarden wederom, wanneer de gemaakte Etterdragt wederom was geheeld. Menigvuldig zyn de voorbeelden, waar in het Water een Waterzugtigen, door een enkele wonde, en dikwils in een zeer afgelegen deel gemaakt, ontlast is. De beenen van eenen Waterzugtigen, van zelfs openge broken zynde, wordt een Waterzugtige, ſomtyds, genezen. Men ziet zelfs zodanige genezingen by geval geſchieden; zo dat iemant zyn voet gebrand hebbende, het geheel lichaam hier door van het Water bevrydt wierdt. Ook maakt het Water van zelfs beweging, door de vakagtige ruimten; zo dat uit een Waterzugt in de Borst eerſt de Balzak, en hier na de beenen, het Water naar beneden zakkende, zwellen.

Ein-

(*) *Anat. of hum. Body, Ed. 6.* pag. 130.
(†) *Anaſarca.*

Eindelyk geſchieden ook de wonderlyke verplaatſingen van pylen en andere dingen, welken door wonden, in eenig deel van het Lichaam ingedrongen, door een geheel ander wederom uitgaan, of zich voordoen, om uitgetrokken te kunnen worden, door deze celagtige ruimten. PARÉ gewaagt van een ingeſlokte Grashalm, welke door de zyde wederom uitging. Een Naald in den arm vastgeraakt, kwam, na eenige jaaren, uit de regter Mam te voorſchyn. Looden Koegels, door de Borst ingedreven, zyn door eene Etterzweering in de Billen ontlast.

Laaten wy nu nog zien, op welk een wyze verſcheiden deelen van het celagtig Weefzel gemeenſchap met malkander hebben. Om van het hoofd te beginnen: de vakagtige ruimten onder de Huid, hebben baarblyklyke gemeenſchap met gelyke tusſchenruimten van den Hals; van daar, langs de Wervelbeenderen, met het celagtig wezen van de Borst, met de verdubbeling van het achterſte Borstmiddeſchot, gelyk het genoemd wordt; met den omtrek van het Hert-zakje; met het wolagtige, welk over het Borstvlies verſpreid, en onder de tusſchenribbige Spieren gelegen is. Voorts is 'er een open weg met de groote Slagader, achter het Middenrif, naar een diergelyke reeks van vakagtige bladen, op de Wervelbeenderen der Lenderen gelegen, naar den geheelen buitenſten omtrek van het Buikvlies; naar de tusſchenruimten der bladen van het Darmſcheil, zo wel het dunne als het dikke (*); naar het vet van de Nieren; naar het celagtige, welk onder de buitenſte vliezen van de Ingewanden des Buiks gevonden wordt; en van de eerſte celagtige, met de vaten zelven, naer de tweede vakagtige Rok van de Maage en Darmen. Van de Lendenen gaat een voornaame ſtreek van het vakagtige, met de Darmbeens-vaten, naar de Dye, en den geheelen voet van voren, en volgt de bundels der vaten: een andere gaat met de Zaadvaten naar de Ballen; een andere omvangt de Baarmoeder, de Pisblaaze, en de beide gedeelten van den Endeldarm, overal van buiten, tegen het Buikvlies aangevoegd, en van de Lende-wervelen afkomende. Een ander afzetzel gaat door het eironde gat van het Schaambeen, naar de Dye, met de Stopvaten (†); een ander door de groeve van het Ys- en Heiligbeen, naar de Billen, den omtrek van den Aars, en het achterſte van de Dye. Maar deze diepgelegen en de Vaten verzellende ſponsagtige zelfſtandigheid heeft, door de tusſchenruimten der Spieren, overal, gemeenſchap met het vak-

ag-

(*) *Meſenterium & Moſocolon.* (†) *Vaſa obturantia.*

agtige onder de Huid, en gaat, met de Vaten en Spieren, naar het uiterſte van den Voet. De bovenſte Lidmaat krygt zyn vakagtig wezen van het gene de Onderſleutelbeens Slagader omringt; en een ander onder de Huid, en het buitenſte van de Borſt, welk onder de Onderſchouderblads Spier gelegen is. Het is, derhalve, niet meer duister, op hoedanig eene wyze Lucht of Water, van het Ooghol en het Voorhoofd, naar de Borst, en onder de Huid, waar de Mammen gelegen zyn, naar beide de Ledematen, naar het Darmſcheil en het Borstvlies, kunnen verwandelen. Naar de ſpelonkswyze lichaamen van het manlyk lid dringen beiderleie vloeiſtoffen, waarſchynlyk, met de bloedvaten; en zo ook naar de celletjes van het glasagtig Vogt in het Oog. De Werktuigen van wonden ingedrongen zynde, worden, door de beurtlingſche zwelling en ſamentrekking der Spieren, en door hun eige zwaarte voortgedreven, Water en Etter bykans alleen door derzelver zwaarte.

Het gene tot dus verre gezegd is, kan genoegzaam met het Ontleed-mes getoond worden, of is in 't algemeen bekend. Doch dewyl dit vakagtig Weefzel zich zo zeer door het menſchelyk lichaam uitbreidt, moet het van een groote nuttigheid voor het zelve zyn. Om niet te ſpreken van het vet en den damp, waar voor het ruimte en vakjes maakt, is een voornaame dienst van het zelve, aan alle deelen van het dierlyk lichaam behoorlyke vastigheid, tot zeer wyze einden geſchikt, te bezorgen. Want dit Weefzel weggenomen zynde, waggelen Zenuwen, Spieren, Vaten en Vliezen naar alle kanten, en wederſtaan niet, naar behooren, hunne vogten, of worden niet met gewoone ſterkte, door de Spier-krachten geregeerd, en behouden ook hunne plaatſen niet. Het vakagtig Weefzel, welk de Slagaderen en Aderen van buiten omringt, alleen weggenomen zynde, ontſtaan 'er Slagaderſpatten en Aderſpatten (*), en kunnen op deze wyze, door konst, in levende Dieren gemaakt worden. Dit weggenomen zynde, wordt een Zenuw langer dan natuurlyk, welker oneindige draaden het, buiten twyfel, tot een nutte kortheid, hadden ſamengebonden. Het zelfde Weefzel verbindt de Vliezen aan malkander; en geeft kracht aan de Darmen, Maage, en alle bewaarplaatſen, welken, door een nuttelooze ſlapheid, voor alle geweld van Lucht en Vogten zouden wyken, ten zy

de

(*) *Aneurysmata & Varices.*

de celagtige draaden den ſpierigen Rok met den zenuwagtigen en den buitenſten verbonden. Dit, indien het niet het Buikvlies aan het Middenrif, aan het Borstbeen, het Middenſchot van de Borst, de Peezen van de grootſte Buikſpier vastmaakte, zouden de Ingewanden van den Buik niet op hunne plaatſe blyven; en het Hertzakje, gevolglyk het Hert ook, zou zyne beſtendigheid misſen, en de meeste menſchen zouden Breuken krygen. Dit Weefzel, terwyl het de kernen der Klieren en Ingewanden met elkander vereenigt, maakt Ingewanden van een bepaalden ſamenhang zeer vast, als het gemelde Weefzel weinig en ſchraal is; maar ſlap, als het veel, lang en vol vet is. Dit hegt het uitwendige Oor aan het hoofd; en is, overal, een bindzel, waar van zich de natuur bedient heeft, om nabygelegen deelen aan malkander te voegen. Hier van komt het, dat de Klieren, welken op de Nieren gelegen zyn, als deze celagtige draaden zyn afgeſneden, naar andere en van de Nieren afgelegene plaatſen, naar de ſtammen der groote Vaten overvallen.

Maar, gelyk dit vakagtig Weefzel aan de meeste deelen van het menſchelyk lichaam hunne vastigheid geeft, bewaart het ook wederom derzelver beweegbaarheid, welke met de vastheid gepaard is. Want, dewyl het draaden heeft, welken veerkrachtig en rekbaar zyn, maakt dit, dat de ſaamverbonde deelen, met eenige vryheid, onder malkander konnen bewogen worden, en niet aaneengroeijen of ſtyf worden. Hierom groeijen de Spieren, als het vakagtig Weefzel onder de Huid vernield is, aan de Huid vast, en verliezen een groot deel van hunne beweging; en ſomtyds zo veel, dat dit gebrek een ſtyf lid (*) gelyk zy. Wanneer dit celagtig Weefzel, met de witte ſappen, tot een Knoestgezwel verhard is, groeijen de Klieren, welken beweeglyk waren, vast aan de Huid; gelyk nog van meer andere dingen zou konnen gezegd worden.

Eindelyk worden ook de gedaante en ombuiging der deelen, eeniglyk, door het vakagtig Weefzel bepaald. Het Zaadblaasje (†), het welk, aan zich zelve overgelaten, en van de celagtige draaden losgemaakt, een Darm gelyk is met veel blinde aanhangſels, wordt door middel van gemelde draaden, in een zeer kort, verwerd en als een veelhokkig kluwen ſamengetrokken. De hals van de Galblaaze heeft haaren bogt van het vakagtig Weefzel, en verliest den-

(*) *Ancyloſis.* (†) *Veſicula ſeminalis.*

denzelven, als men die wegneemt. Het Klapvlies van den Kanteldarm (*) hangt eeniglyk af van de celagtige draaden, welken den Omgewonden Darm met den dikken Darm verbinden; en dezen vernield zynde, verdwynt ook het Klapvlies. (†) De bogt van de Slaap-Slagader (§), welke onder het Bekkeneel is, wordt ook zelfs door het vakagtig Weefzel veroorzaakt; en dit vernield zynde, wordt de gezegde Slagader lang, en gaat recht opwaards. Hierom is de Milt-Slagader in een bejaard mensch meer gekreukt; het vakagtig Weefzel, welk de Slagader in plooijen dringt, harder geworden zynde. Ook voegt dit de Tepeltjes in de Nieren, welken in een menschelyke vrucht op zich zelven beſtaan, en van een geſcheiden zyn, terwyl het hard wordt, allengs aan malkander; zo datze, de tusſchenruimten vernietigd zynde, tot een enkel Ingewand ſamengroeijen; welken, door water in de vakagtige ruimten te gieten, tot den ſtaat, als in een vrucht, wedergebragt kunnen worden. Ja dit zelfde Weefzel, roekeloos weggenomen zynde, als of het onnut ware, wordt de waare gedaante der deelen van een dierlyk lichaam bedurven.

Het gene wy hier op zullen laten volgen, zal het gebruik en de nuttigheid van dit Weefzel nog klaarblykelyker doen zien. De ondervinding heeft my geleerd, zegt de Heer HALLER, dat byna alle de vaste deelen van het menſchelyk lichaam, enkel vakagtig weefzel zyn, vast byeengevoegd, en naauw door malkander gewikkeld; dat alle vliezen, zonder eenige uitzondering, en vaten, welke holle vliezen zyn, ja het eige vleeſch der Ingewanden, Banden, misſchien ook Peezen, Kraakbeen, en een groot gedeelte der Beenderen, celagtig Weefzel zyn, of ten eenigen tyde geweest zyn. Het gemeene Vlies der Spieren, om van eenige deelen in 't byzonder te ſpreeken, zo wel als het eigen, en de tusſchenſcheidzels, welken tusſchen de bundels der Spieren ingaan, worden van het celagtig Weefzel alleen gemaakt; gelyk door het inblaazen van Lucht kan getoond worden. Zo kan ook het Spinnewebsvlies (‡) der Herſenen, het welk in het Rugmerg voor een wyd uitgebreid en vast vlies gehouden wordt, aan het onderſte van de Herſenen, en

(*) *Valvula Coli.*

(†) De Heer ALBINUS zegt, dat dit volgt, als de ſpierige Rokken doorgeſneden en geſcheiden worden. *Acad. Annot. Lib.* III. pag. 20.

(§) *Carotis.* (‡) *Membrana Arachnoidea.*

en tusschen de halve Bollen derzelven, in enkele celagtige blaasjes ontdaan worden. De vliezen, welken voor peesagtige bekleedzels der Klieren, van voornaame Mannen in de Ontleedkunde, beschreven worden, in de Klier, achter de Ooren gelegen, en een andere by den hoek van de Kaak, worden baarblyklyk in celagtige draaden ontwonden. Zelfs de Huid, welke ter loops beschouwd, vast van zelfstandigheid schynt te wezen, aan de zyde naar de Opperhuid, wordt ook ontbonden, en gaat in bladen en celagtige blaadjes over, waarze naar het Vet gekeerd is. Het omwindzel van de groote Slagader, zo hard en veerkrachtig, dat men het gemeenlyk peesagtig noeme; het Beenvlies, het hardste der vliezen; en de zeer harde Zak, welke het spelonkagtig lichaam van het manlyk Lid insluit, wordt door het mes alleen, by schubbetjes langzamerhand afgenomen worden de, in enkele vakagtige blaadjes ontdaan, zo dat 'er niets van eenige andere zelfstandigheid overblyve.

Door Lucht of Water te doen indringen in 't gene, in 't algemeen, voor een Vlies gehouden wordt, kan men het zelve in een celagtig wezen ontdoen. De witte en uitgebreidde peesagtige of zenuwagtige vliezen van de Maag, Darmen en Pisblaaze, welken alleen aan deze ontfangplaatsen vastigheid geven, worden, door het inblaazen van Lucht, het zy door een gemaakte wonde, of door omkeering van zulk een Deel (*) zodanig in een witte wolagtigheid veranderd, dat 'er niets overblyve, 't welk niet naar Kottoen gelykt. Dezelfde Lucht heeft het bekleedzel van het manlyk Lid, 't welk RUISCH zenuwagtig heeft genoemd; den band van het zelfde Lid, en het vleeschig bekleedzel van den Balzak (†), als een Spier beschreven, in een waare celagtige spons ontwonden.

In andere vliezen is het Water bekwaamer om de celagtige eigenschap te vertoonen. Want, gelyk dit in de openingjes van Suiker en hairfyne Pypjes, langzaam indringt, kruipt het ook allengs in de holen en vakjes der vliezen, zelfs van zulken, welken voor de diksten gehouden worden, scheidt de vezelen en bladen van malkander, en brengt de vliezen weder tot een sponsagtige wol, waar uit ze eerst waren voortgekomen. Deze Proeve, genomen met de groote Slagader, de Huid, het harde Hersenvlies, het Hertzakje, het Beenvlies, eveneens waar afgenomen, het Buikvlies, het harde Oogvlies, geeft altyd dezelfde uitkomst, en alle de gemelde vliezen worden in een soort van vlokagtige spons

(*) Zie ALBIN. *Academ. Annotat. Lib.* II. pag. 28. (†) *Dartos.*

ſpons ontwonden. Ja het Water ontdoet de enkele Klieren (†), de Baarmoeder, de ſpelonkagtige lichaamen der Roede, en van den Kittelaar, in een dergelyke celagtigheid en blaadjes. In de Ingewanden en groote Klieren ſcheidt het baarblyklyk het vleesch der Ingewanden (*) in vaten en celagtige draden.

Het zelfde vakagtig Weefzel wordt tot dikke vliezen op een gepakt. Wanneer de holletjes met veel damp, water, geley of vet gevuld zyn, welker vogten de naastliggende blaadjes van malkander ſcheiden, is het een celagtig Wezen: maar dit verandert in vliezen, van meerder of minder dikte, wanneer de vogten uitgedreven zynde, de naaste draaden elkander aangetrokken hebben, en de bladen door een naauwe aaneenvoeging of bykomende drukking, aan malkander gegroeid zyn.

En men moet het niet vreemd vinden, dat dit tot de Peezen, het Kraakbeen en de Beenderen zelven uitgeſtrekt worde. Sommige Peezen, immers, worden in een celagtig wezen, gelyk een hard vlies, onder den naam van peesagtig uitſpanſel, uitgebreid; andere worden, door de vingers uit malkander getrokken, en in een waar Vlies veranderd: gelyk in de Pees van de Zool-ſpier kan gedaan worden. De Kraakbeenderen van een bejaard mensch, en van een kind nog meer, voornaamlyk van de Ribben, worden byna eveneens als het celagtig vlies van de groote Slagader, in ſchubbetjes losgeweekt; en het celagtig Weefzel gaat weerkeerig, door verharding, over in de natuur van Kraakbeen: gelyk in de vliezen van harde Kliergezwellen dikwils gezien wordt. Wat de Beenderen aanbelangt, het is zeker dat de Aangroeiſels (§) vol celletjes zyn, welken alleen in hardheid van het meergemelde Weefzel verſchillen.

Ondertusſchen is het waar, dat 'er, behalven de Beenderen, in het menſchelyk lichaam twee ſoorten zyn van Vezelen, welken, door derzelver eigenſchappen, van de draaden van het vakagtig Weefzel verſchillen. Een Spiervezel, namelyk, altyd regt, en gelykwydig met de naastaangelegene, nooit eigenlyk met haare takken in naastgelegen vezels ingeplant, en beweegvaardig (‡), ſchynt van een anderen aart te zyn. Ook wordt het Merg der Herſenen, en het mergagtig wezen der Zenuwen, hier van afkomſtig, door de eenvoudigheid van maakſel, en uitlopende lengte, zonder afbreekingen, en de regtheid der vezelen, welken in de Zenuwen nimmer door malkander verwerd worden; en eindelyk, door zyn gevoelige natuur van het celagtig Weefzel onderſcheiden: want dit laatſte, gelyk het zonder beweegvaardigheid is, heeft het ook geen gevoel.

VER-

(†) *Glandulæ conglobatæ.* (*) *Parenchyma.* (§) *Epiphyſes.* (‡) *Irritabilis.*

VERHANDELING WEGENS DE LEERE van 't MOOGLYK GROOTSTE of MOOGLYK KLEINSTE;

Vervolg van Bladz. 438.

DE TWEEDE AFDEELING.

Van twee veronderſtelde onbekende Quantiteiten.

Vermits hier zoo wel als in de eerſte Afdeeling, naar mate dat 'er veele deelen met elkander zullen vermenigvuldigd worden, de voortkomende *Æquatien* tot een grooter *dimenſie*, als van twee opklimmen konnen, dog derzelver Oplosſing al vry meerder moeijelykheid vereischt als voorheen, zoo zal men zich in deeze en verdere Afdeelingen maar ſlechts bepalen tot die van de tweede dimenſie of een Vierkant, komende die voort, gelyk bekent is, uit *Multipliceering* van eene *Quantiteit*, met haar zelve, ſchikkende zig ook de menigte der *Producten* na de veelheid der deelen, waarin een zeeker getal volgens bekend gegeven *Proportiën* zal geſplitst worden, gelyk volgende voorbeelden het gezegde baarblykelyk zullen aantoonen.

I. VOORSTEL. „ Men verlangt een geheel getal te vin-
„ en 't welk in vier deelen geſplitst zynde,
„ het eerſte tot het tweede in Reden is, als
„ 2 tot 3, en het derde tot het vierde als
„ 3 tot 4, zoodanig, dat de zes *Produc-*
„ *ten*, twee aan twee t' zamen opgeteld,
„ de mooglyk grootſte Zom voortbrenge".

OPLOSSING.

Als voor de vier Deelen veronderſteld worden.

$2x$, $3x$, $3y$, en $4y$

dan heeft men: $5x + 7y = a$

dat is: $1x = \frac{1}{5}a \div 1\frac{2}{5}y$

bygevolg zyn de *partes*:

$\frac{2}{5}a \div 2\frac{4}{5}y$. $\frac{3}{5}a \div 4\frac{1}{5}y$. $3y$. $4y$.

en de Zom haarer *Producten*

$\frac{6}{25}a^2 + \frac{91}{25}ay \div \frac{651}{25}y^2 = Max^m$.

met 100 *gemultipliceerd*.

komt $24a^2 + 364ay \div 2524y^2 = 100\ Max^m$.

of: $2524y^2 \div 364ay + (100\ Max^m. \div 24)\ a = 0$

vermits dit nu een gerecht Vierkant moet zyn, zoo volgt, dat

100 *Max^m.* ÷ 24 a^2
met 2524 *gemultipliceerd.*

gelyk is aan 182 ay X 182 ay

bygevolg: 252400 y^2 *Max^m.* ÷ 60576 a^2y^2 = 33124 a^2y^2

of: 252400 y^2 *Max^m.* = 93700 a^2y^2
door 100 y^2 gedeeld

is de uitkomst: 2524 *Max^m.* = 937 a^2
het *Max^m.* moet dan zyn
631 X 937 of 591247

dus heeft men: 937 a^2 = 1492307428
door 937 gedeeld

komt: 1 a^2 = 1592644

dat is: 1 a = 1262

de eerstgevonde *Æquatie*

$\frac{24}{25} a^2 + \frac{91}{25} ay \div \frac{631}{25} y^2 = Max^m.$
met 25

$6a^2 + 91ay \div 631y^2 = 25\ Max^m.$

of: $631y^2 \div 91ay + (25\ Max^m. \div 6a^2) = 0$
met 2 . 1 . 0 *gemultipliceerd*

komt: $1262y^2 \div 91ay = 0$
dat is: $1262y = 91a$

bygevolg: 1 a = 1262 en 1 y = 91, dan wordt 1 x = 125 en de vier *partes* zyn: 250, 375, 273 en 364, makende in Zom 1262 = 2

dies komt voor de zes *Producten*, als volgt:

I X II =	93750	II X III =	102375
I X III =	68250	II X IV =	136500
I X IV =	91000	III X IV =	99372
	253000		338247

de mooglyk grootste Zom 591247 als boven gevonden.

Om

Om dit nu te toetſen, of ook het mooglyk grootſte inderdaad is gevonden of niet, zoo moeten de twee eerſte *partes* volgens derzelver *proportie* tot malkander maar om iets weinigs verminderd of vermeerderd worden, dan worden de twee andere deelen of grooter of kleinder; aldus genomen zynde voor de twee eerſte deelen

236 en 354 of 264 en 396

dan verkrygt men voor de twee laatſte

288 en 384 of 258 en 344.

en de zes *Producten* zyn gevolgelyk:

van 't verminderde ten opzichte der twee eerſte deelen	*van 't vermeerderde*
83544	104544
67968	68112
90624	90816
101952	102168
135936	136224
110592	88752
590616	590616

beide Zommen evenveel en minder als het te vooren gevondene, waar uit dan voor vast is te beſluiten, dat 250, 375, 273 en 364 de waare en rechte *partes* zyn en geene andere mogen gevonden worden, die het begeerde *præſteeren.*

II. VOORSTEL. „ Een geheel getal in zeven deelen te „ ſplitſen, dog dat de drie eerſte tot el„ kander zyn als 2, 3, 4, en de drie „ daar op volgende, als 3, 4, 5, zynde „ het zevende de Rest, zoodanig dat de „ Zom hunner 21 *Producten*, twee aan „ twee genomen, het mooglyk grootſte „ getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Veronderſteld voor de zes *partes*

$2x$, $3x$, $4x$, $3y$, $4y$ en $5y$.

dan is het zevende deel $A \div 9x \div 12y$, bygevolg de Zom hunner 21 *Producten*

$9Ax + 12Ay \div 55x^2 \div 108xy \div 97y^2 \sqsupseteq Max^m.$,

met $\left\{\begin{matrix} 1 & 0 & 2 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 1 & 2 \end{matrix}\right\}$ *gemultipl.*

men verkrygt:

$9A \div 110x \div 108y \sqsupseteq 0 \mid 54 \mid 97$
$12A \div 108x \div 194y \sqsupseteq 0 \mid 55 \mid 54$

dus heeft men:

$486A \div 5940x \div 5832y \sqsupseteq 0 \mid 873A \div 10670x \div 10476y \sqsupseteq 0$
$660A \div 5940x \div 10670y \sqsupseteq 0 \mid 648A; \quad 5832x \div 10476y \sqsupseteq 0$

dat is: $174A \sqsupseteq 4838y$ *en* $225A \sqsupseteq 4838x$
dierhalven is: $A \sqsupseteq 4838$, $x \sqsupseteq 225$ *en* $y \sqsupseteq 174$.
bygevolg zyn de *partes* dan:
450, 675, 900, 522, 696, 870 en 725.
Om nu het *Maximum* ook te verkrygen, zoo moet
$97y^2 + (108x \div 12A)y + (55x^2 \div 9Ax + Max^m.) \sqsupseteq 0$,
een juist Vierkant zyn

dus moet *gemultipliceerd* worden
$55x^2 \div 9Ax + Max^m.$ en $54x \div 6A$
met 97 met $54x \div 6A$

men zal hebben
$5335x^2 \div 873Ax + 97Max^m. \sqsupseteq 2916x^2 \div 648Ax + 36A^2$
of: $2419x^2 \div 225Ax + (97Max^m. \div 36A^2) \sqsupseteq 0$ dit een gerecht Vierkant insgelyks moetende weezen,
Zo wordt *gemultipliceerd*
$97Max^m. \sqsupseteq 36A^2$ en $112\frac{1}{2}A$ met $112\frac{1}{2}A$
met 2419

komt: $234643 Max^m. \div 87084 A^2 \sqsupseteq 12656\frac{1}{4} A^2$

of: $234643 Max^m. \sqsupseteq 99740\frac{1}{4} A^2$
door $4838 \sqsupseteq A$ gedeeld

men verkrygt tot uitkomst:
$48\frac{1}{2} Max^m. \sqsupseteq 99740\frac{1}{4} A$ *4

$97 \mid 194 Max^m. \sqsupseteq 398961 A$

$2 Max^m. \sqsupseteq 4113 A$

met

met $4838 = A$ vermenigvuldigd

$2 / 19898694$

komt: 9949347 voor het *Maximum*.

't welk aldus tot een Proef bevestigd wordt, want *gemultipliceerd* zynde

de zom der 6 laatste	4388	met	450	het eerste, komt	1974600
. . 5 . .	3713	.	675	tweede	2506275
. . 4 . .	2813	.	900	derde	2531700
. . 3 . .	2291	.	522	vierde	1195902
. . 2 . .	1595	.	696	vyfde	1110120
het laatste	725	.	870.	zesde	630750
				Zom	9949347

gelyk met het bovengevondene.

DE DERDE AFDEELING.

van drie veronderstelde onbekende QUANTITEITEN.

Hiervan zullen wy maar slegts twee Voorbeelden bybrengen, gelyk in de tweede Afdeeling ook is geschiedt, omdat het weinig moeite in zich heeft, daarvan meerdere te verzinnen, en ook om onnodige wydlopigheden te vermyden.

I. VOORSTEL. „ Een zeeker geheel Getal in zes deelen te
„ splitsen waarvan het eerste tot het twee-
„ de een Reden heeft, als 1 tot 2, het der-
„ de tot het vierde, als 3 tot 4 en het vyf-
„ de tot het zesde als 5 tot 6, indiervoegen
„ dat de Zom hunner 15 *Producten* twee
„ aan twee genomen, het mooglyk groot-
„ ste Getal voortbrenge".

OPLOSSING.

men veronderstelt voor de zes *partes*

$1x, 2x, 3y, 4y, 5z$ en $6z$

dan worden $3x + 7y + 11z$ gelyk aan A de Zom der zes deelen.

of: $3x = A \div 7y \div 11z$

dat is: $1x = \frac{1}{3}A \div 2\frac{1}{3}y \div 3\frac{2}{3}z$

bygevolg zyn dan de zes veranderde deelen
$\frac{1}{3}A \div 2\frac{1}{3}y \div 3\frac{3}{5}z, \frac{8}{3}A \div 4\frac{8}{3}y \div 7\frac{1}{3}z, 3y, 4y, 5z$ en $6z$
en de Zom der 15 *Producten*:
$\frac{1}{3}A^2 + 3\frac{8}{15}Ay + 6\frac{1}{3}Az \div 26\frac{1}{3}y^2 \div 42\frac{7}{15}yz \div 64\frac{1}{3}z^2 \sqsupset Max.$
0 1 0 2 1 0 0
0 0 1 0 1 2 0

men zal verkrygen
$3\frac{8}{3}A \div 52\frac{2}{3}y \div 42\frac{7}{5}z \sqsupset 0$
$6\frac{1}{3}A \div 42\frac{7}{15}y \div 128\frac{8}{3}z \sqsupset 0$

dus: $10A \sqsupset 95y + 171z$

$30 \left| \frac{1}{3}A \sqsupset 3\frac{1}{6}y + 5\frac{7}{10}z \right.$
of: $2\frac{1}{3}y + 3\frac{2}{3}z$

dat is: $\frac{1}{6}y + 2\frac{1}{30}z \sqsupset 1x$
en $1\frac{2}{3}y + 4\frac{1}{11}z \sqsupset 2x$
} de op nieuw veranderde twee eerſte deelen,

de overige vier blyven nog dezelfde, als boven in 't begin is *geſupponeerd* geworden, $3y$, $4y$, $5z$, $6z$
dienvolgens de Zom deezer zes *partes*:
$9\frac{2}{3}y + 17\frac{1}{10}z \sqsupset 1A$
verder: $3\frac{8}{3}A \div 52\frac{2}{3}y \div 42\frac{7}{5}z \sqsupset 0$ met 11
$6\frac{1}{3}A \div 42\frac{7}{5}y \div 128\frac{8}{3}z \sqsupset 0$. 7
} vermen.

komt: $42\frac{7}{3}A \div 574\frac{4}{3}y \div 470\frac{5}{9}z \sqsupset 0$
$42\frac{7}{3}A \div 299\frac{8}{3}y \div 897\frac{1}{3}z \sqsupset 0$
} afgetrokken

blyven $275y \sqsupset 427z$
dat is: $1y \sqsupset 427$ en $1z \sqsupset 275$; dan wordt $A \sqsupset 8759$
bygevolg zyn de zes deelen:
915, 1830, 1281, 1708, 1375 en 1650
wordende het *Maximum* gevonden $\sqsupset 31681303$.

II. VOORSTEL. „ Een onbekend geheel Getal in zeven „ deelen te ſplitſen, waarvan de zes „ eerſte tegen malkander in Reden „ zyn, te weeten A tot B, als 1 tot „ 2, C tot D als 2 tot 3, en E tot F, als 3 „ tot 4, zynde de G de reſt, zoo dat de zom

„zom hunner 31 *Producten*, twee aan twee, het „mooglyk grootste getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Laat de zes eerste deelen zyn

$1x$, $2x$, $2y$, $3y$, $3z$, $4z$, dan is het zevende deel $= A \div 3x \div 5y \div 7z$

bygevolg wordt voor de Zom hunner 21 *Producten* gevonden:

$3Ax \div 7x^2 \div 15xy \div 21xz \div 19y^2 \div 35yz \div 37z^2 + 5Ay + 7Az = Maximum$

of: $7x^2 + 15xy + 21xz \div 3Ax + 19y^2 + 35yz \div 5Ay + 37z^2 \div 7Az = Maxim.$

2	1	1	1	0	0	0	0	0
0	1	0	0	2	1	1	0	0
0	0	1	0	0	1	0	2	1

men zal verkrygen:

$14x + 15y + 21z \div 3A = 0$ | met 5
$15x + 38y + 35z \div 5A = 0$ | . . 3 7 } *gemultipl.*
$21x + 35y + 74z \div 7A = 0$ | 5 }

komen:

$70x + 75y + 105z \div 15A = 45x + 114y + 105z \div 15A$

dat is: $25x = 39y$

verder heeft men:

$105x + 266y + 245z \div 35A = 105x + 175y + 370z \div 35A$

bygevolg: $91y = 125z$

Hier door vindt men, dat $x = 1\frac{14}{25}y$ en $z = \frac{91}{125}y$ is,

In geheele getallen moet dan

$1x = 195$; $1y = 125$ en $1z = 91$ weezen.

Waar door men vindt A aan 2172 gelyk te zyn.

dienvolgens zyn de zeven deelen

195, 390, 250, 375, 273, 364 en 325,

en de Zom der 21 *Producten* is dan 2005842 het mooglyk grootste Getal.

DE VIERDE AFDEELING.

Van vier veronderstelde onbekende QUANTITEITEN.

Hier zullen wy ook maar twee gevallen gade slaan, uit reden in de derde Afdeeling vermeldt.

I. Voor-

I. VOORSTEL. „ Laat een zeeker Getal in acht deelen *te*
„ ſplitſen zyn, zullende de Reden van *A*
„ tot *B* zyn als 1 tot 2, van *C* tot *D* als
„ 1 tot 5, van *E* tot *F* als 1 tot 8, en laat-
„ ſtelyk die van *G* tot *H* als 1 tot 11, zo-
„ danig dat de 28 *Producten* voortkomen-
„ de uit vermenigvuldiging van twee en
„ en twee deelen t'zamen *in Zom* het
„ mooglyk grootſte getal doe te voor-
„ ſchyn komen".

OPLOSSING.

Volgens de in 't Voorſtel opgegeve Reden konnen voor de verlangde *partes* veronderſteld worden:

$1x, 2x, 1y, 5y, 1z, 8z, 1p, 11p$

dan is derzelver Zom

$$3x + 6y + 9z + 12p = 3A$$

of: $3x = 3A \div 6y \div 9z \div 12p$

dat is; $1x = 1A \div 2y \div 3Z \div 4p$

bygevolg zyn de twee eerſte veranderde deelen de volgende: $1A \div 2y \div 3z \div 4p$; en $2A \div 4y \div 6z \div 8p$ de vier andere blyven als boven veronderſteld, daardoor vindt men, dat de Zom der 28 *Producten* moet weezen:

$A^2 + 10Ay + 15Az + 20Ap \div 23y^2 \div 30yz \div 40yp \div 55z^2 \div 60zp \div 101p^2 = Max^m.$

Hier mede na de te vooren aangetoonde wyze, om een der gelyke Wortelen daar uit te doen verdwynen, te werk gegaan, men zal verkrygen:

$10A = 46y + 30z + 40p$	met	3.		*gemultiplic.*
$15A = 30y + 110z + 60p$	..	2.	4.	
$20A = 40y + 60z + 202p$	..		3.	

komen:

$30A = 138y + 90z + 120p$	afgetrokken.
$30A = 60y + 220z + 120p$	

blyven $0 = 78y \div 130z$
door 26 gedeeld

is de uitkomst: $3y = 5z$

Voorts

Voorts heeft men nog:

$$\left.\begin{array}{l} 60A \sqsupseteq 120y + 440z + 240p \\ 60A \sqsupseteq 120y + 180z + 606p \end{array}\right\} \text{gesubstr.}$$

blyven $0 \sqsupseteq 260z \div 366p$

dat is: $130z \sqsupseteq 183p$

Hierdoor vindt men, dat $y \sqsupseteq \frac{61}{65}p$ en $z \sqsupseteq \frac{183}{130}p$ is. dan moet in geheele getallen

$1y \sqsupseteq 305$; $1z \sqsupseteq 183$ en $1p \sqsupseteq 130$ weezen

De zom deezer 8 deelen is bygevolg $7416 \sqsupseteq 3A$

dienvolgens $1x \sqsupseteq 793$ en de acht *partes* zyn als volgt:

793. 1586. 305. 1525. 183. 1464. 130. en 1430.

gevolgelyk de Zom der 28 *Producten*, twee aan twee $\sqsupseteq$ 22597788 het mooglyk grootste Getal

II. VOORSTEL. „ Een zeker geheel getal in 9 deelen „ te splitsen, waar van de agt eerste in „ Reden staan, als volgt: *A* en *B* als 1 „ tot 2, *C* en *D* als 1 tot 3, *E* en *F* als „ 1 tot 4, *G* en *H* als 1 tot 5, zynde *I* „ de Rest, zoo dat de Zom hunner 36 „ *Producten*, twee aan twee het mooglyk „ grootste getal zy".

OPLOSSING.

Laat de 8 deelen zyn $1x$, $2x$, $1y$, $3y$, $1z$, $4z$, $1p$ en $5p$ dan is het negende deel $A \div 3x \div 4y \div 5z \div 6p$, by gevolg is de Zom hunner 28 *Producten*:

$3Ax + 4Ay + 5Az + 6Ap \div 7x^2 \div 12xy \div 15xz \div 18xp \div 13y^2 \div 20yz \div 24yp \div 21z^2 \div 30p \div 31zp^2 \sqsupseteq Max^m$.

door verdwyning van een der gelyke Wortelen zal men verkrygen:

$$\left.\begin{array}{l|l} 3A \sqsupseteq 14x + 12y + 15z + 18p & 6 \\ 4A \sqsupseteq 12x + 26y + 20z + 24p & 6 \\ 5A \sqsupseteq 15x + 20y + 42z + 30p & 6 \\ 6A \sqsupseteq 18x + 24y + 30z + 62p & 3\ 4\ 5 \end{array}\right\} \text{t'zamen vermenigvuldigd.}$$

men zal voor het eerste verkrygen:

18*A*

$18\,A = 84x + 72y + 90z + 108p$
$18\,A = 54x + 72y + 90z + 186p$ } afgetrokken.

blyven: $0 = 30x \div 78p$

dat is: $5x = 13p$

Voor het tweede heeft men:

$24\,A = 72x + 156y + 120z + 144p$
$24\,A = 72x + 96y + 120z + 248p$ } gefubſtr.

rest: $0 = 60y \div 104p$

bygevolg: $15y = 26p$

Eindelyk vindt men voor het derde:

$30\,A = 90x + 120y + 252z + 180p$
$30\,A = 90x + 120y + 150z + 310p$ } afgetrokken

blyft: $0 = 102z \div 130p$

dus: $51z = 65p$

Waardoor gevonden wordt, dat
$1z = \frac{65}{51}p$, $1y = \frac{26}{15}p$ en $1x = \frac{13}{5}p$ is.
Dan moet in geheele getallen weezen
$1x = 663$. $1y = 442$. $1z = 325$ en $1p = 255$
gevolgelyk is de Zom deezer 9 deelen $= 8017$. en de *partes* voor haar zelve

663. 1326. 442. 1326. 325. 1300. 255. 1275. 1105.

dienvolgens de Zom der 36 *Productien* twee aan twee genomen $= 27706152$ het mooglyk grootſte getal.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NATUURLYKE GODSDIENST EN ZEDEKUNDE.

Vervolg van bladzyde 445.

NOODZAAKELYKHEID VAN GOD REGT TE LEEREN KENNEN, EN ZIG MET DE BESPIEGELING ZYNER VOLMAAKTHEDEN BEZIG TE HOUDEN.

WY hebben in onze voorgaande beſchouwing van dit gewigtig onderwerp niet alle, maar verſcheide voordeelen aangeweezen, welke uit eene geduurige beſpiegeling en levendigen indruk der Goddelyke Volmaaktheden voortkoomen. Laat ons nu ten ſlot de zaak eens van den tegengeſtelden kant bezigtigen, en met aandagt overweegen, hoe onwaardig het is voor menſchen, hoe onteerende voor onze redelyke natuur, in eene ſchandelyke onkunde wegens God en zyne volmaaktheden te ſteeken! Op wat voorregten zullen wy tog boven de domme dieren boogen, byaldien wy onzen Maaker niet kennen? byaldien wy even als de zwynen onder de boomen, die hen voeden, naauwlyks opzien naar de hand, die ons geduurig verzorgt, en ons niet verwaardigen, om 'er zyne onbetaalbaare Goedheid eenig bewys van erkentenis, nog zyne andere volmaaktheden eenig teken van eerbied voor te betoonen. Is 'er eenige wezenlyke waarde en voortreffelykheid in onze redelyke zielsvermogens, is vernuft en oordeel inderdaad agtenswaardig en edel in zig zelven, wat kan ons dan zo laag vernederen, wat onze waarde en voortreffelykheid zo ten eenemaal vernietigen, als die veragtelyke domheid, daar we ons zo onwaardig aan overgeeven, en die ſchandelyke verwaarloozing van dat groot en aanbiddelyk Wezen, 't welk het rigtſnoer en de oorſprong tevens van alle moogelyke volmaaktheid is, en op wien wy gevolgelyk niet kunnen nalaaten onzen aandagt te vestigen, zonder onze Rede uit te ſchudden, en ons met het domme vee gelyk te ſtellen.

Laat ons hier by bedenken, hoe veele gevallen 'er in het leven voorkoomen, waar in het ten eenemaal onmoogelyk

is, dat we ons naar behooren van onzen geheelen pligt kwyten, en denzelven ongeſchonden betragten kunnen, byaldien wy niet door een duidelyk en levendig beſef van Gods Wil, Natuur en Eigenſchappen aangeſpoord, en hier door bewoogen worden om te doen, het geen wy overtuigd zyn en begrypen Hem welbehaagelyk te wezen.

Boven al laat ons ernſtig agt geeven, hoe menige voorvallen en omſtandigheden 'er zyn, waar in het *onmoogelyk* is, om een waaren vrede der ziele, eene inwendige gerustheid des gemoeds te genieten, ten zy wy door die heugelyke overtuiging, door die liefelyke troost worden ondersteund, welke eeniglyk uit de bewustheid, uit de leevendige bewustheid en daadelyke overtuiging ſpruit, dat de Allerhoogſte ons bemint, dat de Almagtige en Alweetende God onze bedryven kent en goedkeurt, en ons gevolgelyk zyne Vaderlyke hulp niet zal onttrekken; welk alles niet kan werken, ten zy wy ons zelven vooraf met de beſpiegeling der Goddelyke volmaaktheden geoeffend, en daar leevendige en indrukbaare bevattingen van hebben.

En alle deze bedenkingen by elkanderen gevoegd, behooren gewisſelyk meer dan genoeg te zyn, om ons, als Redelyke en Verſtandige Schepzelen, te bepaalen van alle onze vermogens en bekwaamheden getrouwelyk aan te wenden, allen onzen tyd en aandagt vlytig te beſteeden, ter verkryging van zulk eene leevendige kennis, van zulk een duidelyk en indrukbaar beſef van Gods Natuur en Eigenſchappen, als ons maar eenigzins moogelyk zal wezen. Ten dien einde nu moeten wy ook dikwils in de beſchouwing zyner werken, en de handelingen die hy met het menschdom heeft gehouden, beezig zyn; de zigtbaare wereld derhalven, en de vroegere en laatere Geſchiedenisſen, zyn hulpmiddelen, welke met oordeel gebeezigd, ons ten uiterſten dienſtig kunnen wezen; dog wy moeten, terwyl wy zyne Volmaaktheden overpeinzen, hier by nooit vergeeten te overdenken, in wat betrekkingen wy tot Hem ſtaan; wat gedrag en handelwyze Hy van ons vordere, en wat wy billyker wyze van Hem verwagten mogen, als een genadeloon van het volbrengen onzer pligten, en het betragten van zyn heilryk welbehaagen.

Dit alles vordert in den beginne zekerlyk moeite en inſpanning, maar eerlang zullen ons deze en de andere geſteldheden, welke wy, als noodig tot een godvrugtig leeven, hebben aangepreezen, zo eige worden, dat zy ons, door de heblykheden, die we 'er van bekoomen, als natuurlyk

lyk schynen zullen; onze driften, der heerschappy van onze Rede en Pligt volstrektelyk onderworpen, zullen ons eene onverhinderde gelegenheid overlaaten, om, met de vereischte bedagtzaamheid en voorzigtigheid, te werk te gaan; wy zullen zuiver van harten zyn, zonder ons zelven te willen, zonder ons zelfs, zedelyker wyze, te kunnen bezoedelen; de Goddelyke Volmaaktheden zullen zig van zelve, zonder dat wy dit, in yder byzonder bedryf des leevens, bedoelen, aan onzen geest vertoonen, en de eerbied voor Hem ons bezielen, en van alle kwaad weêrhouden, zonder dat het ons eenige pooging behoeft te kosten, om dien eerbied in onze gemoederen te verleevendigen. Met één woord, onze deugd zal hebbelyk, onze Godsvrugt gemaklyk, ons loon zeker, onze verwagting veilig, onze vreugd duurzaam, en onze troost onwankelbaar worden. Dit liefelyk gevoel, dit heugelyk vooruitgezigt zal eerlang de heilryke belooning in dit leeven zyn; maar welk een gansch zeer uitneemend eeuwig gewicht van heerlykheid staat ons namaals niet te wagten? Daar moeten wy van zwygen, dit moeten we aan de Godvrugtige Verbeelding, aan de leevendige hoop, aan het heugelyk voorgevoel der Deugdlievenden zelve overlaaten; wy kunnen inderdaad geen vreugd beschryven, die alle woorden en verbeelding te boven gaat; geene heerlykheid vertoonen, welke nooit een sterfelyk oog gezien, nog oor gehoord heeft; geen heil aanduiden, dat nimmer in de gedagten der menschen is opgeklommen, of van iemand onzer naar waarde kan begreepen, veel min beschreeven worden.

PROEF OVER DE WEELDE, EN HAARE NADEELIGE UITWERKSELEN VOOR HET GEMEEN.

Door den Heer PINTO.

Vervolg van bladzyde 462.

EEn ander ongemak, 't welk uit de Weelde ontstaat, is, dat volgens de natuurlyke order, de voortplanting van het geslagt moet vermeerderen in een Land, byaldien dezelve, door het een of ander natuurlyk of zedelyk gebrek, in deszelfs *Constitutie*, niet verhinderd wordt. Men heeft in tyden, toen de Weelde zig tot de Grooten alleen bepaalde, zwermen van menschen hunne geboortelanden zien verlaaten, om zig in andere landen neêr te slaan, zonder

dat 'er de eerſte eenigzins door ontvolkt wierden; maar de weelde der ouderen, wier ſchadelyke voorbeelden dikwils de geheele erffenis der kinderen uitmaaken, dwingt dezelve menigwerven ongehuwd te blyven, om de kosten eener pragtige huishouding te ontgaan, en verſtopt dus de bronnen, waar uit eene welgeregelde maatſchappy haar voedzel haalen moet. Het wyst zig zelven aan, dat de bezittingen der ouderen onder hunne kinderen geſmaldeeld, dezen niet toelaaten, om dezelfde kostbaare Levenswyze, als by hunne ouderen, te agtervolgen, dan door middel eener nyvere zuinigheid en naarſtig overleg. Onze vooruitziende ouders beſpaarden voorheen, onder een voordeeligen handel, het geen noodig was, om hunne kinderen op den eigen voet te doen beſtaan, en lieten, by hun overlyden, hun Capitaal aan dezelve verdubbeld, ja zomtyds drie of viermaalen vermeerderd, na; zy verlieten het toneel dezer wereld niet, zonder eene of meer andere ſpeelers van gelyke of grootere vermogens in hunne plaats geſteld te hebben. De ſpaarzaamheid, de overwinſten, ja, ik durf het zeggen, de gierigheid zelfs van iemand, die ſchatten oplegt, is nooit verlooren voor den Staat, wiens beſtaan niet in het afgetrokkene voor het tegenwoordig tydſtip alleen beſchouwd moet worden, maar waar van de Nakoomelingſchap een deel uitmaakt. De Opleggers en Gierigaarts ſtapelen hunne ſchatten niet in hunne koffers weg, om ze renteloos te laaten leggen, maar zy laaten ze *circuleeren* ten profyte van hen zelve, ten voordeele hunner Tydgenooten, en ten nutte zelfs der Nakoomelingſchap.

Hier koomt by, dat zuinige lieden, zonder andere weelde, dan die van een redelyk gemak, en burgerlyk genot, van een eerlyken handel, of eene goede en gemaklyke *Fabriek* ordentelyk kunnen leeven, daar in tegendeel door de vervaarlyke naſleep, die eene groote weelde met zich voert, de minſte tegenſpoeden, het geringst verlies, het fortuin van een eerlyk Man en nuttig Borger niet zelden t'onderst boven werpen, en zulk een mensch, dewyl de gewoone middelen van beſtaan niet toereiken om zyne verteeringen goed te maaken, dwingen, om tot buitengewoone middelen toevlugt te neemen. Men vangt dan een Waag-handel aan, en eene geregelde koopmanſchap gaat tot een *Hazard*-Spel over. Het hulpmiddel is nog erger dan het kwaad zelve, en men ſnydt alle zyne verwagtingen eensklaps af, om dat men dezelve te ſchielyk poogde te voldoen.

Ik ga thans ſtilzwygende voorby, hoe zeer die harde nood-

noodzaakelykheid van zig te vertoonen, en dikwils meer te ſchynen dan men is, de zeden van een Volk bederft, door alle andere aandoeningen voor de gouddorst alleen te doen wyken, en met deze drift het harte geheellyk te vervullen, door namelyk de rykdommen boven alles in eer en agting te houden. De uitwerking keert zig tegen de oorzaak; en eveneens, als die ongelukkige ſlagtoffers der liefde, uit een beginzel van eer, de vrugten haarer wetteloozé driften dooden, en de ſtemme der Natuur verdooven, zo werpt men zig ook, uit eene gewaande eerzugt, in een wezenlyke ſchande, en maakt men zig arm, om zig ryk te vertoonen. Alles loopt in de Weelde zamen, om de zeden te bederven; zy vernietigt, zy verdooft de deugd, of liever, zy bederft en verbastert dezelve. Men kent geene vermaaken, dan die even bedriegelyk zyn, als de eer, die men door zyne weelde zoekt; de Geest wordt door het Hart misleid; men wil volſtrekt in aanzien leeven; men wil het tegenwoordige genieten, men zoekt veragting te vermyden. Alle andere bedenkingen verdwynen; men verwyderd de gevolgen in zyne gedagten, men verdooft zig, men ſluit zyne oogen om niet te zien, gelyk die vogels, die door de Jagers vervolgd, hun hoofd agter een boom ſteeken, en waanen nu in veiligheid te wezen, om dat zy hunnen Vervolger niet meer verneemen.

Om de nadeelen, welke de Weelde aan den Koophandel toebrengt, uit voorbeelden en gevallen op te maaken, behoeft men de oogen ſlegts te vestigen op den ſtaat van Handel van zekere Haven in de Middellandſche Zee, waar alles ſaamen loopt, om denzelven voordeelig te maaken voor hen, die 'er zig mede bemoeijen. Dat men, dit hebbende opgenoomen, verder de lysten eens nazie van hen, die 'er zig bedorven hebben, en ik tart een yder, om my hier eenige andere oorzaaak, dan de uitſpoorige weelde, die 'er heerscht, van aan te wyzen. Zo men in deze Zee-Plaats den Handel hadt gedreeven met den geest van Handel, zo zou die Haven een Kweek-plaats van *Capitalisten* zyn geworden, daar de Hoofdſtad *Recruten* uit zou hebben kunnen haalen, in de plaats van hen, die zig aan het Hof bederven moeten; en de Stam zou dus altoos in wezen hebben kunnen blyven, ſchoon 'er eenige takken ſtorven. Maar daar zyn wel andere wortels, welke de Weelde verdroogt, en belet takken uit te ſchieten.

Het is pas zeventig jaar geleeden, dat de grootſte *Negotianten* van eene der handeldryvenſte Steden van geheel Europa,

ik meen AMSTERDAM, nog tuinen, nog lust-plaatſen hadden, die in vergelyking konden koomen met die, welke hunne Boekhouders thans bezitten. Het aanleggen en onderhouden dier kostbaare Tover-Paleizen, of liever dier kolken, daar alles in verzinkt, is nog het grootſte nadeel niet, dat 'er uit voortkoomt, maar de aftrekking en verwaarloozing, welke deze weelde onvermydelyk met zig ſleept, veroorzaaken niet zelden eene groote wanorder in de *zaaken* en in den handel. Eerst gaat men daar niet heen, als op *Zon-en* Feestdagen; vervolgens, door het zorgeloos vermaak, dat men 'er vindt, bekoord, maakt men 'er zyn verblyf wat langer; men gewent hier aan, en men verlaat zig wegens zyne zaaken langs hoe meer op de Comptoirbedienden; men raakt dus het beloop der dingen kwyt, men kan den draad niet altoos nagaan, men ziet niet meer uit zyne eige oogen, en, van dat tydſtip af, is men reeds half bedorven. De Commiſen volgen 't voorbeeld van hunnen Patroon, de wanorder wint veld, en wordt zelfs te grooter door de poogingen, die men naderhand aanwendt, om ze te verbeteren. Voeg hier by, dat hoe meer tyd men beſteedt, om geld te winnen, hoe minder men beezigt om 't zelve te verteeren. Men legt dus de overgewonne ſommen op nieuws in zynen handel aan, en dezelve *circuleeren* niet minder ten voordeele van den Staat, dan of men ze op eene kwiſtige wyze hadt doorgebragt. Twintig Boekhouders of Clerken op een groot Comptoir doen onvergelykelyk meer voordeel aan de Maatſchappy, dan twintig Lakeijen; en een groot *Negotiant* bezorgt, door het beloop van zyn handel zelve, aan veel meer menſchen brood, dan een groot Heer door al zyn pragt en geld-verſpillingen. De hommels behooren gewisſelyk uit den voorraad der naarſtige byen niet gevoed te worden. Het is door handel en zuinigheid, dat het fortuin van den Negotiant aangroeit, zonder dat 'er eenig mensch door benadeeld wordt; hy wint, zonder dat iemand door zyne winst verliest; maar buiten den Handel weet men niet dan al te wel, dat die ſchielyke vorderingen, welke zommigen maaken, niets minder dan voordeelig voor het gemeen zyn; en men kan het ſchitterend vermogen der zodanigen, ten opzigt der Maatſchappy, vergelyken by eene waterzugt, die wel opgeblaazenheid en gevulde ligha-men maakt, maar geene gezondheid geeft. Geesten van den eerſten rang beſchouwen die verbysterende grootheid en ontzaggelyke vermogens van menſchen, die zo eensklaps, men weet naauwelyks door wat middelen, tot fortuin ge-

geraaken, als het voermiddel, of zo gy liever wilt, als de aanſtookers der Weelde. Het zyn de *Modellen*, waar van de *Copyen* voor een tyd vermenigvuldigen, om naderhand voor altoos te verdwynen. Elk wil ze navolgen, en elk bederft 'er zich mede. Men kan de weelde der Grooten, die ons in geboorte en rang overtreffen, zeer wel inſchikken, maar men kan zulk een aanſtootelyk verſchil tusſchen zyn's gelyken niet verdragen, en men wil niet onderdoen voor menſchen, die men niet beter agt, dan zig zelven. Men blaast zig derhalven met de kikvorsch, in de fabel, op tegen de koe; maar gelyk 'er veel meer kikvorſchen dan koeyen zyn, zo is ook het getal der geenen, die zig te barſten blaazen, onvergelykelyk grooter.

Maar laaten wy van die korte uitweiding afſtappen, en ons een oogenblik bepaalen, om te doen zien, dat gebrek van zuinigheid en overleg, of liever het misbruik van de weelde eene natuurlyke oorzaak is, dat veele menſchen het land verlaaten, en dat dezelve dus de vermeerdering van het Volk op alle wyzen benadeelt. Een Vader, die drie of vier kinderen heeft, en alle zyne inkomſten verteert; die zyne kinderen in dien trein van leven opgevoed en aan dezelfde weelde met hem gewend heeft, maakt ze ongelukkig. Men wil op dezelfde wyze blyven leeven, zonder dezelfde middelen daar toe te hebben; en zie daar den oorſprong van duizend ongeregeldheden. Men verlaat dan zyn Vaderland, om elders zyn fortuin te zoeken, of men blyft ten minſten ongehuwd; men vervalt tot armoede, vermeerdert het getal der Doodeeters, of begeeft zig in den Krygsdienst; dit is misſchien het eenige goed, dat hier uit voortkoomt, „ſchoon de Dienst altoos een lichaam is, dat zyn „ eige leden opvreet."

Zo 'er te Lyon, by voorbeeld, minder weelde, en meer welgeſtelde Burgers waren, zou men 'er een derde meer gemeene ſtoffen verkoopen; men zou 'er meer menſchen aan 't werk kunnen helpen, en meer geld winnen op de effe ſtoffen, dan nu men dezelve van goud en zilver doet ſchitteren. Het is met andere takken van den Handel eveneens gelegen. Het arbeidsloon, dat beter koop zoude wezen, zo de Weelde den prys der noodwendigheden niet had verhoogt, zou een gunſtigen invloed op alle *Manufacturen* en *Fabrieken* hebben, en den buitenlandſchen Handel merkelyk vermeerderen, terwyl 'er de Landbouw zelve een heugelyk gevoel van hebben zoude. Het beteelen der Landeryen wordt onder een arbeidzaam, ſober, maatig en zuinig Volk

nooit verwaarloost; een goed gebruik van den grond is een uitwerkſel van de Volkrykheid des Lands, die het op zyne beurt vermeerdert; 't is de Weelde alleen, die dit groot en gewigtig voorwerp uit het oog doet verliezen. Men kan nooit te ſterk dringen op deze allergewigtigſte tevens en zekerſte waarheid, dat eene welgeoefende Landbouw en eene groote menigte welgeſtelde Ingezetenen, de groote voorwerpen zyn, welke eene verſtandige *Politie* ſteeds boven alles moet bedoelen, en de zuilen, om zo te ſpreeken, daar alle grootheid en welvaart eeniglyk op kan en moet gevestigd worden. Schoon deze waarheid, door ze dikwils te herhaalen, verveelend worden mogt, dit egter zou niet beletten, dat zy van het grootst gewigt en aanbelang zou blyven; zy zou die verveeling ſlegts met zeer veele andere waarheden gemeen hebben, welke daarom niet minder noodig zyn voorgedragen te worden, om dat men ze ongaarne hooren wil. —— Veroudert de waarheid? of wordt zy oneedel, om dat men ze yder één doet kennen? verliest een ſpreekwoord van zyne waarde, om dat het gemeen het zelve geduurig in den mond heeft? Het mag dan aangenaam of verveelend zyn, „het zal eeuwig en onveranderlyk waarag„ tig blyven, dat eene onmaatige Weelde den ondergang „ van een Staat of Volk onfeilbaar met zig ſleept. Zy ver„ bant den Patriottiſchen geest, verbant de Deugd, ver„ nietigt de liefde des Vaderlands, en ſtelt 'er een valſchen „ roem en waan voor in de plaats. Zy onttrekt ons de Bur„ gers en Ingezetenen, en laat ons ſlegts Inwoonders over. „ Elk met zyne eige behoeftens, die de waan en gewoonte „ in het oneindige vermeerderd hebben, overlaaden, be„ kommert zig niet wegens de behoeftens van het Gemeen. „ Alle zyne aandagt en poogingen worden verzwolgen door „ zo veel omſlags in zyne Huishouding, als de Weelde daar „ heeft ingevoerd. De middelen, daar men ten nutte van „ het Land gebruik van zoude kunnen maaken, zyn tot „ byzondere nooddruftigheden alle reeds verbezigt, en „ het Gemeen vindt onvermogen, daar het hulp verwagten „ moest. Hier van die ontzaggelyke Leeningen, die de „ Staat verpligt is te doen, en daar eene nabuurige Natie „ misbruik van ſchynt te maaken." (*) Leeningen, aan onze Vooroudéren onbekend, en die onze wezenlyke zwakheid, door eene ſchynbaare kragt bemantelen, die het kwaad ver-

(*) Men erinnere zig, dat dit in 't Franſch, en in Vrankryk geſchreeven is.

verwyderen, die het voor een tyd verzagten, maar het niet geneezen. Die manier van geld op te neemen, zou groote voordeelen kunnen hebben, zo men 'er geen misbruik van maakte, maar de Weelde vernietigt de middelen, die het heilzaam zouden kunnen maaken. Het opregten van *publyke Fondſen*, als het op zyn tyd geſchiedt, en de magt van den Staat niet te boven gaat, is eene wezenlyke *Alchymie*, daar zy zelve, die 'er in werken, dikwils het geheim niet van begrypen; maar het vuur al te ſterk aangezet, kan het goud, dat in de ſmeltkróes is, welhaast in rook en damp na boven jaagen.

De ontzwagteling van alle deze beginzels, of liever van alle deze waarheden, met aanhaalingen uit *Horatius*, *Perſius*, *Saluſtius*, *Cicero* enz. uitgebreid en verciert, uit de geſchiedenisſen opgehelderd en aangedrongen, en dit alles eindelyk met gewoone uitweidingen verrykt, zou genoegzaame ſtof tot een goed boekdeel verſchaffen kunnen, maar ik zal my met deze ſchets te vrede houden, en verder alleenlyk eenige middelen, om de Weelde te beſnoeijen, aanwyzen.

Wetten tegen de al te groote verteeringen der Byzondere Leden van de Maatſchappy zouden dit einde niet genoegzaam te wege brengen. Zy moeten dikwils aan een zeker Tydsgewrigt bepaald worden, gelyk de Romeinen in den tweeden Puniſchen Oorlog dergelyke wetten, uit aanmerking dier byzondere Tydsomſtandigheden, maakten. Met dit alles, zo beantwoorden zy menigmaalen niet aan 't oogmerk, 't welk men zig daar mede voorſtelt; men ſtelt ze ligtelyk te loor, door eene zedige weelde, die niet min kostbaar is, dan de vorige pragt; en 't is dit misbruik eigenlyk, het geen de wetgeevende Magt behoort voor te koomen; waar toe het veiligſte middel zoude wezen, dát men, door wyze inſtellingen, die zotte agting, welke men voor een ſchitterend voorkoomen en uiterlyke vertooning heeft, daar van wist af te trekken, en in derzelver plaats een waaren eerbied voor wezenlyke verdienſten in der menſchen gemoederen aan te kweeken; dat men dien onbillyken afkeer, dien men voor eene eenvoudige zedigheid heeft, vernietigde, en der menſchen ſmaak en oordeel in dit ſtuk zag te verbeteren. Hy gewisſelyk, die dit begoogelend vooroordeel door eenige wetten wist uit te rooijen, en 'er eene gezonde redeneering voor in plaats te brengen, zou hier mede een grooten dienst aan 't menschdom doen; de Deugd en eene loffelyke Naaryver zouden dan welhaast wederom te voorſchyn koomen, en de ondeugd en dwaas-

heid zig uit ſchaamte verbergen. Na dat men de verteeringen, naar de verſcheidene rangen der menſchen geregeld hadt, zo zoude men nog kunnen trachten, om de Deugd en verdienſten, door het een of ander kenmerk, in de plaats van dien uiterlyken glans, dien men vernietigde, te onderſcheiden, om ten minſten te kunnen ſtaan naar 't geen men zo zeer tracht te verdienen. By voorbeeld, yder Negotiant, yder Koopman of Winkelier, yder Konſtenaar of Handwerksman, yder arbeider eindelyk of Landman, welke aan de Regeering konde tooneri, dat hy zyne bezittingen door eerlyke middelen, de helft of een vierde vermeerderd hadt, kon door het een of ander uitwendig teken van eer onderſcheiden worden. Dus zou 'er een ORDER VAN VERDIENSTEN kunnen worden opgeregt, waar door de SOUVERAIN hem een byzonder blyk van hoogagting konde toonen, en waar door gevolgelyk zyne Tydgenooten en Bekenden hem welhaast met andere oogen beſchouwen zouden. Elk, die, by zyn overlyden, aan zyne kinderen of erfgenaamen, de goederen, die hy van zyn Vaderlyk erfdeel bekoomen hadt, niet ten minſten onverminderd naliet, zou zyn titel en rang verliezen, en eene ligte ſchandvlek deswegen ontvangen kunnen, ten zy men toonen konde, dat dit door onvermydelyke toevallen veroorzaakt ware.

Dus zou niemand byna zig meer bederven; dog zodanige wetten zouden naar dwinglandy gelyken, en niet zonder veele bepaalingen gemaakt kunnen worden. Maar daar zouden misſchien andere wetten te maaken zyn, om de dwaaze verkwistingen te ſtuiten van hen, die zig in den grond helpen, om anderen te overreeden, dat hun vermoogen aangroeit. Ook zoude men wezenlyke hulpmiddelen met Banken van Leeninge kunnen invoeren, om de zulken in tyds te helpen, die beginnen te vervallen, en om ze voor woekeraars of andere geweldige middelen, die hen verder overſtelpen, te beveiligen. Hun *Crediet* dus geſtevigd zynde, zou hun fortuin van zelve dikwils wederkeeren; maar dan behoorde men ter zelfder tyd eerlyke onderſcheidingen te maaken voor hen, welke zig in tyds van de voorgeſtelde middelen bedienden, en te gelyk alle onnoodige uitgaven beſnoeiden. Door deze voorzorgen zou gewislyk meenig Huisgezin behouden worden, 't welk thans te gronde gaat, en dezelve zouden misſchien ligter in praktyk te brengen zyn, dan men denkt, en zekerlyk van eene zeer groote nuttigheid worden. Dog dit zoude eene afzonderlyke Verhandeling vereisſchen.

Ik

Ik heb getoond, dat men allerwegen martelaars van opgevatten waan en vooroordeel vindt, en dat men, met de ingebeelde eer te driftig na te loopen, de wezenlyke verliest. 't Is een afgod, dien men wierookt met gevaar van 'er het ſlagtoffer van te worden; men neemt de ſchaduw voor het lighaam. Daar in is zo veel wonders niet, als men denkt, en men bederft zig gemeenlyk niet anders, dan door de vrees van als bedorven beſchouwd te worden, en het aanzien te misſen, daar men boven alles op geſteld is. Dit zyn de beweegoorzaaken, waar door zig zo veele menſchen in gevaarlyke onderneemingen wikkelen, even gelyk die zwakkelyke menſchen, die om eene ſterkte te verkrygen, welke hunne lighaams-geſteldheid niet toelaat, zig aan kwakzalvers overgeeven, welke het overige hunner kragten, in korten tyd, vernietigen, en hem het leeven zelve doen verliezen, daar een goede leefregel hen in tegendeel het einde hunner loopbaane zonder ongemak, en zelfs met vermaak, zou hebben doen bereiken. Dit is het groot geheim van het verval zo veeler edele, burgerlyke, handeldryvende, en neringdoende families; dit eindelyk is de oorzaak welke de elende zo digt by den overvloed en ruimte weet te plaatſen. Nog eens; Gewoonte en waan zyn het, waar naar wy alle onze daaden regelen; elk poogt boven zyn ſtaat te ſchitteren, om meer aanzien te krygen, dan zyn ſtaat ſchynt meê te brengen. De voorzigtigen zyn die geenen, welke als armen leeven, om voor Ryken gehouden te worden; zo waaragtig is het, dat men dikwils meer voor de verbeelding, dan voor zyne zintuigen over heeft. En 't is derhalven hier, dat men de verbetering moet beginnen. Als de rangen minder onder elkander verward wierden, zo zoude de Weelde geregelder werken, en de goede ſmaak zou zuiverder worden, naar mate zy minder gemeen was. Geen tak van de nyverheid zou verdrukt worden, maar de bloemen zouden de plaats der vrugten niet inneemen. De verbeterde Weelde zou zelfs in oorlogs-tyden, naar vereisch van omſtandigheden, bepaald kunnen worden, met het byzonder belang voor het gemeene welzyn te doen wyken, en zig kleine ongemakken te getroosten, om groote te vermyden.

Men houde wel in gedagten, dat ik heb toegeſtaan, dat het geen eene onmaatige Weelde is op den eenen tyd, en voor één ſoort van Lieden, het niet zy op andere tyden, en voor andere menſchen. Men moet de Weelde niet verwarren met de verteering: de Weelde, die een klein Gemee-

meenebest ten val brengt, zou het misschien een groot Koningryk niet doen; maar daar is een trap van Weelde, welke voor de allerwelvaarendste *Monarchy* nadeelig is. Het algemeen gebruik van wyn is eene verderfelyke Weelde voor Engeland, geenzints voor Vrankryk. Daar zyn meer onderscheidingen van dezen aart. Het verslag en de ontleedingen dier onderscheidingen is misschien het gewigtigst onderwerp voor 't Menschdom. Ik ben verzekerd, dat het gemeene welzyn, en de rust der Huisgezinnen, *zo wel als* de roem der Souverainen, het geluk onzer Eeuw, en de welvaart zelfs der Nakoomelingschap hier volstrektelyk van afhangen.

KORT BERIGT VAN HET WALLISERLAND, INZONDERHEID VAN HET CHARACTER DER INWOONDEREN DIER LANDSTREEKE.

EEn ieder, die de Gevallen van *Telemachus* immer met eenige oplettendheid doorbladerde, heeft ongetwyfeld, met een streelend genoegen, geleezen de verrukkende beschryving, welke *Adoam* van 't Landschap *Betica* geeft (*); maar weinigen dier Leezeren zullen gedagt hebben, dat 'er een Volk op den Aardbodem, en wel in 't hart van Europa, te vinden is, wiens eenvoudigheid en gulhartigheid die der inwoonderen van *Betica*, om zo te spreeken, evenaart. De melding hier van zal ligtlyk in veeler ooren als eene vernieuwde verziering klinken; intusschen, hoe vreemd het ook moge schynen, schoon wy, uit hoofde van onze verdorvenheid, gelyk *Telemachus* sprak, *naaulyx kunnen geloven, dat deze zo natuurlyke eenvoudigheit de waarachtige is*, en daarom *de zeden van zodanig een volk aanmerken als een schoon verdichtsel*, 't is egter eenigermaate eene waarheid. In 't midden der verschrikkelyke Alpen, in een gedeelte van *Walliserland*, woont een beminnelyk Volk; daar wordt het verzierde *Betica*, zo niet geheel, ten minste in verscheidene opzigten, inderdaad gevonden. Men hoore deswegens het volgende Berigt van deeze Landstreek, en wel byzonder van 't character der Inwoonderen, zo als ze in deezen naar waarheid beschreeven worden, volgens het getuigenis van Reizigeren, uit wier mond ons de egtheid van dit Berigt, in 't weezenlyke der zaake, bevestigd is geworden.

Het

(*) *De Gevallen van Telemachus, Boek VIII.*

Het *Walliſerland*, (om dit met een kort woord vooraf te melden) ligt midden in de Alpen, aan de zuidzyde van 't Kanton *Bern;* wordt door 't Kanton *Ury* afgeſcheiden van de *Grauwbunders;* en grenst, zo ten Zuiden als ten Westen, ten grootſten deele aan *Piemont* en *Savoye*. Het wordt verdeeld in *Opper-* en *Neder-Walliſerland;* zynde *Opper-Wallis*, waar op dit Berigt inzonderheid betrekkelyk is, bepaald binnen den *Vorkberg* en 't Riviertje *Morge*, een weinig boven *Sion*. Het is van alle zyden, behalven aan 't Westen, van zeer hooge en altyd met ſneeuw bedekte bergen omringd; onze Autheur, uit wien wy dit Berigt ontleenen (*), en dien we voorts in onze taale zullen doen ſpreeken, ſchryvende als komende in 't zelve uit het Land van *Vaud* (†), geeft vooraf eene eigenaartige beſchryving van 't gezigt op 't gebergte, en deszelfs aandoening, en meldt vervolgens het character der inwoonderen aldaar.

Ik klauterde, *zegt hy*, langzaam op de rotſen, en betrad moeilyke wegen, vergezeld van een Gids, in wien ik, op de ganſche reis, veel eer een Vriend, dan een Daglooner vond. Ik was zeer geſchikt, uit kragt der omſtandigheden, in welken ik vertrokken was, om te mymeren; maar werd 'er onophoudelyk van afgetrokken, nu door deeze, dan door geene vertooning, die zich onverwagt voor myn gezigt opdeed. Hier hingen me ontzaglyke rotſen, die my met den val hunner veruitſteekende brokken dreigden, over 't hoofd. Daar werd ik overſtelpt door een dikken nevel van hooge en ſterk bruiſchende watervallen. Elders weder deed my eene altoos ſnelvlietende beek aan myne zyde een afgrond beſchouwen, waar van het oog de diepte niet dorst peilen. Nu en dan verdoolde ik in de duisternis van een digt bewaſſen bosch: en zomtyds, uit eene verſchrikkelyke laagte opgeklommen zynde, werd myn gezigt eensklaps vervrolykt door een aangenaamen beemd. Eene verwonderlyke mengeling der woeste en der opgekweekte natuure toonde allerwegen het werk van menſchen handen, zelfs op plaatſen, tot welken men gedagt zou hebben, dat nimmer iemand was doorgedrongen. Aan de zyde van eene ſpelonk vond men huizen; men zag wyngaardranken, daar men niet anders dan braamſtruiken gezogt zou hebben; wyngaarden op ingevallene landeryen, uitneemende vrugten op de rotſen, en weiden in den afgrond.

De

(*) Voyez *La nouvelle Heloïſe, T. I. Lettre XXIII.*

(†) Een Landſchap van 't Canton *Bern*, langs 't Meir van *Geneve*.

De arbeidzaame hand der menſchen alleen had deeze vreemde Landſtreek zo zeldzaam eene ſchikking niet gegeeven; de natuur ſcheen ook daar en boven vermaak te neemen, van zich tegen zich zelve te ſtellen; zo verſchillend vond men haar alhier, in dezelfde plaats, op onderſcheidene gezigtpunten. Ten oosten verleende zy de bloemen der Lente, ten zuiden de vrugten van den Herfst, en ten noorden de ysſtukken van den Winter: zy vereenigde alle de Jaargetyden in 't zelfde oogenblik, alle de lugtſtreeken in dezelfde plaats, tegengeſtelde landeryen op denzelfden grond, en vormde eene overeenſtemming, op alle andere plaatſen onbekend, van de voortbrengſelen van 't vlakke Veld, en die der Alpen. Voeg by dit alles de begoochelingen der Gezigtkunde; de ſpitſe toppen der bergen op verſchillende wyzen verlicht, de dagſchaduwingen, de diepſels, en alle de toevalligheden van 't licht, die 's morgens en 's avonds uit het ryzen en nederdaalen der Zonne ontſtaan; en ge zult eenig denkbeeld hebben van de geduurige tooneelen, die niet ophielden van myne verwondering tot zich te trekken; en die my als een weezenlyk ſchouwburg voor 't gezigt ſcheenen gebragt te worden: want het vergezigt der bergen, toppuntig zynde, treft de oogen te gelyk op één oogenblik, en met veel meer kragt dan dat der vlaktens, 't geen zich niet dan ſchuins, al ontvliedende, vertoont, en daar 't eene voorwerp het andere bedekt.

Ik ſchreef den eerſten dag de ſtille kalmte, die ik in myn gemoed herbooren gevoelde, toe aan de vermaaklykheden deezer verſcheidenheid. Ik ſtond verwonderd over het gebied, dat de ongevoeligſte weezens over onze leevendigſte hartstogten hebben, en ik verweet de Philoſophie, dat zy zo veel magt niet heeft op onzen geest, als eene reeks van onbezielde weezens. Maar die vreedzaame gemoedsgeſtalte bleef my den nagt by, en vermeerderde den volgenden dag; het welk my wel dra deed oordeelen, dat hier nog eene andere, my onbekende, oorzaak plaats moest hebben. Ik kwam dien dag op min verhevene bergen, en, hunne oneffene kruinen overloopende, beklom ik vervolgens de hoogſte bergen, die binnen myn bereik waren: naa de wolken doorgewandeld te hebben, vond ik my in een zuiverder verblyf, van waar men, op zyn tyd, den donder en 't onweder, beneden zich, hervoort ziet komen; al te ydele afbeelding van de ziel eens wyzen, waar van nimmer een voorbeeld was, of 't moest zyn in die plaatſen zelven, daar men 't zinnebeeld van ontleend heeft.

Daar

Daar was 't, dat ik, in de zuiverheid der lugt, die my omringde, op eene gevoelige wyze ontwikkelde de waare oorzaak der veranderinge van myn humeur, en van 't wederkeeren dier inwendige ruste, welke ik zedert zo lang verlooren had. En waarlyk, 't is een algemeen indrukfel, dat alle menfchen ondergaan, fchoon ze 'er allen geen agt op geeven, dat men op de hooge bergen, daar de lugt zuiverder en fynder is, gemaklyker ademhaalt, lugtiger van lichaam en bedaarder van geest is; de vermaaken zyn hier min hevig, en de driften gemaatigder. Onze overdenkingen neemen hier ik weet niet welk een groot en verheven character, evenredig aan de voorwerpen die ons treffen, en geeven ons een ik weet niet welk ftil vermaak, dat niets fcherps, niets zintuiglyks heeft. Het fchynt of men, zich verheffende boven de woonplaats der menfchen, agter zich laat alle die laage en aardfche denkbeelden; en of de ziel, naar geraade dat men nadert tot de fyner vloeibaare luchtftreek, iets overneemt van derzelver onveranderlyke zuiverheid. Men is 'er deftig zonder naargeestigheid, bedaard zonder ongevoeligheid, vergenoegd met te beftaan en te denken: de al te leevendige driften worden 'er verftompt; zy verliezen die fcherpe punten, die haar fmertelyk maaken, en brengen inwendig in 't hart niets anders voort, dan eene ligte en zagte beweeging; zo is 't dat eene gunftige Lugtftreek de driften, die ons elders kwellen, tot ons geluk doet ftrekken. Ik twyfel, of 'er wel eenige geweldige ontroering, eenige mildziekte beftand zou zyn tegen een aanhoudend verblyf op zodanig eene plaats; en 't zou my groot wonder doen, zo niet die gezonde en heilzaame baden der Lugt één der beste hulpmiddelen der Geneesen Zedenkunde waaren.

Quì non palazzi, non teatro o loggia,
Ma'n lor vece un' abete, un faggio, un pino
Trà l'erba verde e'l bel monte vicino
Levan di terra al Ciel noftr' intelleto. (*)

Vooronderftel de vereenigde indrukfelen van alles wat ik boven gemeld heb, en 't zal u eenig denkbeeld geeven van de

(*) „ Hier zyn geen paleizen, fchouwburgen of gaanderyen, „ maar dennen, beuken- en pynboomen, die, tusfchen 't groene „ gras op 't nabuurige gebergte fchoon opgefchooten, ons ver„ ftand van de Aarde ten Hemel heffen."

de zielſtreelende geſteldheid, in welke ik my aldaar bevond. Verbeeld u de verſcheidenheid, de grootheid, de ſchoonheid van duizend verwonderingswaardige vertooningen; het vermaak van rondom zich niets te zien dan geheel nieuwe voorwerpen, vreemde vogels, wonderlyke en onbekende planten; van in een zeker opzigt eene andere natuur te beſchouwen, en zich in eene nieuwe Waereld te bevinden. Dit alles maakt voor de oogen eene onuitdrukkelyke mengeling, wier bevalligheid nog vermeerderd wordt door de fynheid der lugt, die de koleuren leevendiger maakt, de trekken naauwkeuriger doet onderſcheiden, en alle de gezigtpunten nader bybrengt: de afſtanden ſchynen hier korter dan in de vlakte, daar de dikte der lugt de aarde als met een kleed overdekt; de gezigteinder vertoont 'er meer voorwerpen, dan hy wel ſchynt te konnen bevatten: de vertooning eindelyk heeft ik weet niet wat betoverende, iets bovennatuurlyks, dat den geest en de zinnen vervoert; men vergeet 'er alles, men vergeet 'er zich zelven, en men weet niet meer waar men is.

Ik zou den geheelen tyd myner reize doorgebragt hebben, alleen in 't betoverende der Landſtreeke, zo ik niet nog iets bekoorelyker ondervonden had in de verkeering met de Inwoonderen; die een ieder moeten inneemen door hunne zeden, boven al door hunne eenvoudigheid, gelykmoedigheid, en die vreedzaame gerustheid, welke hen gelukkig maakt, eerder door de bevryding van moeilykheden, als wel door 't genot der vermaaken. Dit alles waar nog te ſchetſen, maar 't geen ik niet maalen kan, en daar men zich niet wel eene verbeelding van kan maaken, is hunne belanglooze menschlievendheid, en hunnen herbergzaamen yver voor alle vreemdelingen, die 't geval of de nieuwsgierigheid tot hunne wooningen brengt. Ik genoot 'er eene uitſteekende proeve van, ik, die hier by geen mensch bekend was, en niet reisde dan met behulp van een Gids. Als ik 's avonds een gehugt intrad, kwam ieder een my zyn huis aanbieden, met zo veel aandrang, dat ik verlegen waare in 't doen eener keuze; en hy die den voorrang verkreeg, ſcheen 'er zo vergenoegt mede, dat ik die vuurigheid op de eerſtemaal voor inhaaligheid opname. Maar ik ſtond zeer verwonderd, wanneer myn Hospes, naa dat ik my ten zynen huize byna als in een Herberg gedraagen had, des anderen daags weigerde geld te ontvangen, agtende zich zelfs door myne aanbieding beledigt; en dit is overal even zo geweest. Dus was 't eene zuivere liefde van herbergzaamheid,

heid, die gemeenlyk laauw genoeg is, welke ik, in den eerſten opſlag, uit hoofde der vuurigheid, genomen had voor eene greetigheid na winst. Hunne belangloosheid was zo volmaakt, dat ik op de ganſche reis geen *patagon*, of kroon van hunne gangbaare munt, heb konnen uitgeeven. En inderdaad, waar aan zou men geld beſteeden in een land, daar noch de meesters den prys hunner gemaakte kosten, noch de dienstboden die hunner moeite ontvangen, en daar men geen eenigen bedelaar ontmoet. Het geld ondertuſſchen is zeer zeldzaam in *Opper-Wallis*; doch 't is even daar door dat de inwoonders 't zeer wel konnen ſtellen: want de leevensmiddelen zyn 'er in overvloed, zonder eenigen uitvoer na buiten, zonder eene dartele verteering van binnen, en zonder dat de landbouwende bergbewooner, die vermaak in den arbeid ſchept, minder werkzaam worde. Zo ze ten eenigen tyde meer geld bezitten, zullen ze ontegenzeggelyk armer worden. Zy hebben het geluk van zo wys te zyn dat ze dit bezeffen; en daar zyn in dit Land goudmynen, die 't niet geoorloofd is te bewerken.

Ik was in 't eerst zeer verwonderd over de tegenſtrydigheid deezer gewoonte met die van *Neder-Wallis*, alwaar men, op den weg na Italien, de reizigers grof genoeg ſnydt; en ik was verlegen, hoe zo verſchillende manieren by een en 't zelfde Volk over een te brengen: doch een Walliſcher deed my de rede hier van begrypen. De reizigers, zeide hy, die door de vallei trekken, zyn kooplieden, en andere menſchen, die enkel hunnen handel en winst bedoelen. Het is billyk dat ze ons iets van hun voordeel laaten geworden, en wy behandelen hen, gelyk zy anderen doen. Maar hier, daar geen handel de vreemdelingen lokt, zyn wy verzekerd dat hunne reis belangloos is, en wy onthaalen hen ook alzo. Het zyn Gasten, die ons komen zien, om dat zy ons beminnen, en wy ontvangen hen met vriendlykheid.

Voor 't overige, vervolgde hy glimlachende, die herbergzaamheid kost niet veel, en weinig menſchen vinden 't goed, om 'er voordeel mede te doen. Ha! dat geloof ik wel, antwoordde ik hem. Wat zou men doen by een Volk dat leeft om te leeven, en niet om winst te bejaagen, noch om boven anderen uitteſteeken? Gelukkige menſchen, die 't ook waardig zyt te weezen! ik ben niet vreemd van te gelooven, dat men u eenigermaate gelyk moet zyn, om vermaak te ſcheppen in met u te leeven.

Het geen my boven alles in hun onthaal geviel, was dat ik in 't zelve geen den minſten voetſtap van dwang vond, noch

ten hunnen, noch ten mynen opzigte: zy leefden met hun huisgezin, als of ik 'er niet waare, en 't ſtond aan my te leeven, als of ik 'er alleen waare. Zy hebben geen kennis aan die lastige grootsheid van den vreemdelingen de eer aan te doen, als 't waare om hen te verwittigen van de tegenwoordigheid van een Meester, van wien men in dit opzigt ten minſte afhangt. Indien ik niets zeide, vooronderſtelden ze dat ik naar hunne wyze wilde leeven; en ik had flegts één woord te ſpreeken, om my naar de myne te gedraagen; zonder ooit van hunne zyde het minſte teken van afkeerigheid of verwondering te ontdekken. Het eenigſte compliment dat ze my gemaakt hebben, naa dat ze my voor een Zwitſer kenden, was my te zeggen, dat wy Broeders waaren, en dat ik my onder hen niet anders had aan te merken, dan of ik t'huis waare. Verder bemoeiden zy zich niet met het geen ik verrigtte, zich zelfs niet eens verbeeldende dat ik de geringſte twyfel kon ſlaan, aan de oprechtheid hunner aanbiedingen, noch den minſten ſchroom hebben om my daar van te bedienen. Zy behandelen elkander met dezelfde eenvoudigheid; de Kinderen tot jaaren van onderſcheid gekomen zynde, leeven met hunne Vaders als met huns gelyken; de Dienstboden zitten met hunne Meesters aan tafel; dezelfde Vryheid heerscht in de Huizen en in de Republiek, en ieder Huisgezin is een afbeeldſel van den Staat.

Het eenigſte, waar in ik myne vryheid niet had, was de bovenmaatige langduurigheid hunner maaltyden. Ik was wel meester van niet aan tafel te gaan, maar als ik aangeſchikt was, moest ik 'er een gedeelte van den dag aanblyven, en wakker drinken. Hoe, zult gy zeggen, zich een Man te verbeelden, en dat nog wel een Zwitſer, die geen liefhebber is van drinken? 't Is waar, ik beken 't, dat een goed glas wyn my eene uitmuntende zaak ſchynt, en dat ik geen vyand ben van 'er my mede te vervrolyken; mids dat men my daar toe niet dwinge. Ik heb altoos opgemerkt, dat valſche lieden matig zyn, en dat de groote ingetogenheid aan tafel, al dikwils geveinsde zeden en dubbelhartige gemoederen aanduidt. Een oprecht mensch is minder beſchroomd voor dat vriendlyke geſnap, en die tedere gulhartigheid, die de dronkenſchap voorgaan; maar men moet zich weeten te beteugelen, en de overdaad voor te komen. (*) En

(*) *Onze Autheur ondervond, naar zyn volgend ſchryven, in laater tyd, het gevaar en de baatlyke gevolgen zyner denkbeelden wegens een vrolyken dronk.*

En zie daar 't geen my niet wel mogelyk was te doen, met zulke lustige drinkers als die van Wallisland, met zo ſterke wynen als die deezer Landſtreeke, en dat aan tafels daar men nimmer water zag (*). Doch hoe zou men konnen overgaan om zo zotlyk den wyzen man te ſpeelen, en aan zulke goede lieden te mishaagen? Ik dronk my dan dronken uit erkentenis, en myn gelag niet konnende betaalen met myne Beurs, betaalde ik het zelve met myne Rede.

Een ander gebruik, waar omtrent ik my zelven niet veel minder geweld moest aandoen, was te zien, dat, zelfs by Magiſtraats-perſoonen, de Vrouw en Dogters van 't Huis agter myn ſtoel ſtonden, en aan Tafel dienden als Dienſtboden. De Franſche hoflykheid jegens Dames zou veelen zich te meer hebben doen verpynigen, om deeze ongeſchiktheid te herſtellen, voor zo verre de gedienſtigheid van Dienſtboden zelven, met het bevallige gelaat deezer Walliſcher Dames, hun belemmerend geweest zou zyn. Wat my betreft, die nog meer agting heb voor de gebruiken van 't Land, waar in ik my bevind, dan voor die der hoflykheid, ik ontfing ſtilzwygende hunne gedienſtigheid, met geen minder ſtaatigheid als Don Quichot zich den baard liet waſſchen aan de tafel der Hertoginne. —— Ik kon egter niet nalaaten zomtyds, al meesmuilende, de groote baarden en 't plompe gelaat der dischgenooten te beſchouwen, in tegenſtelling met het ſchitterende weezen dier jonge ſchroomagtige ſchoonheden, welken op het minſte woord bloosden, dat haar niet minder bevallig maakte. —— Maar, [*eer ik dit berigt ſluite*] moet ik nog zeggen, dat my de onmaatige grootte van haaren boezem tegenſtond; en dat haare kleeding my ook eenigzins mishaagde: ze zyn van agteren zo hoog en rond uitgekleed, dat ze gebocheld ſchynen, het welk eene zeldzaame figuur maakt by haare kleine zwarte kapjes, en 't overige der kleedinge, die anders eenvoudig en net is.

(*) *Hier zyn onze Walliſchers het tegengeſtelde der inwoonderen van* Betica, *die nimmer wyn dronken; 't een noch 't ander is men gehouden na te volgen: 't genot en 't misbruik van den wyn toch zyn niet onafſcheidelyk aan een verbonden.*

WAARNEEMINGEN OVER DE ARAK.

(Nouvell. Oeconom. & Litt. XXX.)

HEt gemeen vooroordeel is, dat de ARAK uit Ryst wordt gemaakt, en ik heb dit zelve ook altoos geloofd, ter tyd toe, dat ik naauwkeuriger en beter onderregting des aangaande heb bekoomen. Ik heb de zaak onderzogt, en gevonden, dat de beste Arak van Goa wordt geſtookt uit het Sap van den Cocosboom, en wel op de volgende wyze.

Men voorziet zig ten dien einde van aarden potten, die een wyden buik en een naauwen, ſchoon breeden, hals hebben. Met deze potten belaaden, klimt men op den boom, men maakt daar een gat of opening in, doorgaans met 'er een tak, digt by den ſtam, af te ſnyden, waar na men de gezegde potten onder die opening of wonde hangt, om het vogt, dat 'er eerlang begint uit te loopen, in te vangen. Vervolgens maakt men andere dergelyke inſnydingen, en men hangt 'er andere potten tot het zelfde oogmerk onder. Als men weêr om laag is gekoomen, brengt men een groot houten vat in gereedheid, om het Sap, dat men in zyne potten zal vergaderen, over te ſtorten; en allen dezen toeſtel dus vervaardigd hebbende, gaat men naar zyn huis, om den nagt af te wagten, als wanneer de boom gemeenlyk de meeste ſappen laat uitvloeijen. Men keert dan des volgenden daags weder derwaards, om te zien wat men vergaderd heeft, en men giet alle de aarden potten in de houten Tobbe over, daar het eenigen korten tyd in geſtaan hebbende, verdikt, en begint te gisten, tot aan den rand van 't vat op te bruiſchen, en zelfs daar over te loopen, waar door het zig van de dikſte en vuilſte ſtoffen, die 'er in zyn, ontlast; dus ondergaat het aanſtonds een ſoort van *deſtillatie* of zuivering, werpt het groove en lighaamelyke uit, en behoudt ſlegts de fynſte en geeſtrykſte deelen, die het tot een zekeren trap ontzwagteld, om in de volgende wezenlyke *destillatie* in den helm te kunnen overgaan. Zo zwak egter, zo laf en wateragtig is dit vogt nog na deze eerſte werking, dat het in dien ſtaat wel haast zuur worden en bederven zoude, zo men het niet tydig *destilleerde*, om 'er alleenlyk de allerfynſte geesten uit te haalen; men ſtelt derhalven dit overhaalen eerlang in 't werk, en 't is deze geest alleen, dien men ons in Europa overzendt.

Men haalt ook Arak uit eenige andere boomen, maar de gemeenſte, de overvloedigſte en gemaklykſte om te bekoomen, is die van den Cocosboom.

Toen

' Toen ik in America kwam woonen, vond ik daar den Ahorn of Boog-houtboom, daar men in het Voorjaar, met 'er eene inſnyding in te doen, mede het Sap uithaalt, dat naar dien boom genaamd, en in een vry gemeen gebruik is. Niemand had 'er tot dus verre om gedagt, om dit Sap op eene andere wyze, dan dus in zyn natuurlyken ſtaat te bezigen. Ik kreeg de eerſte in 't hoofd, om 'er op dezelfde wyze, als de Indiaanen met het Sap van den Cocosboom, mede te leeven, om dat die twee vogten vry gelyk zyn in ſmaak. Ik liet dit dan vier-en-twintig uuren gisten, ik haalde het eens en andermaal over, en de geest, die ik 'er van kreeg, was zo goed en volmaakt, als die, welke men van de Arak in de Oost-Indiën bekoomt.

Het is waarſchynlyk, dat de *Sycomorus* (*) en de Berk gelykſoortig Sap, en vervolgens denzelfden geest uitleveren zouden; en zo deze gedagte waar zy, en de proefneemingen daaromtrent gelukken, kan dit niet anders dan voordeelig wezen voor alle Landen, daar die boomen overvloedig vallen, en ſappig genoeg zyn, om met vrugt, op deze wyze, gebruikt te kunnen worden.

(*) Geen Nederduitſche naam is my van dat boompje bekend.

EEN KONST-ARM, VERVAARDIGD DOOR DEN HEER LAURENT, *Ridder van de Order van St. Michiel, enz. enz.*

MEn heeft in den Jaare 1761. te Parys een Lofdigt uitgegeeven op den Heere LAURENT, ter gelegenheid van een KONST-ARM, dien hy voor een verminkten Soldaat vervaardigd hadt, en welke ons inderdaad voorkoomt zo byzonder te zyn, dat wy onzen Lezer geen ondienſt meenen te zullen doen, met 'er denzelven eenig kort verſlag van te geeven. (†)

Zeker Soldaat, *Menard*, anders *la Violette*, onder zyne Spitsbroeders, genaamd, hadt reeds voor verſcheide jaaren het ongeluk, van te *Bouchain*, daar hy in *Guarniſoen* lag, zyne beide armen te verliezen, terwyl hy een ſtuk geſchuts zou helpen losſen; de Heer LAURENT, in deze Stad woonagtig, en reeds beroemd door verſcheide Konſtwerken, die hy in 't *mecha-*

(†) Wy hebben dit berigt woordelyk overgenoomen uit de *Memoires de Trevoux Mars* 1761. *p.* 238. *ſuiv.*

chanique vervaardigd hadt, wierdt verzogt om dezen Jongman een *Konst-Arm* te willen maaken. Om den regter kant behoefde men niet te denken, om dat de ſchouder byna geheel verbryzeld was; maar aan de linker zyde ſchoot een ſtompje van vier of vyf duimen over; en dit was 't alles, daar deze vernuftige Konſtenaar gebruik van konde maaken, en daar hy zig van bediende, om 'er een' arm aan te zetten, die alle natuurlyke *proporties* hadt, die buigen konde, uitgeſtrekt, en gedraaid worden, en met één woord, zeer veel troost en verligting toebrengen aan zulk een ongelukkig mensch, als deze gekwetſte was.

Onze jonge Soldaat raakte in 't *Hotel der Invalides* te *Parys*, en bediende zig geduurende 15 of 16 jaaren van 't geſchenk zyns weldoeners; maar eindelyk raakte de *machine* van ſtel, welke daarenboven wat log en zwaar was, ter oorzaake van de groote *proporties*, die 'er aan in agt genoomen waren. De Heer LAURENT in den Jaare 1760 te Parys koomende, was bedagt, om 'er iets anders voor in de plaats uit te vinden en te maaken, dat buigzaamer en ligter ware; en de uitſlag zyner poogingen is geweest, dat hy een nieuwen Arm heeft gemaakt, die niet meer dan agt oncen weegt, en welke de Soldaat zonder moeite in beweeging brengt. Hy bedient 'er zig van om zeer leesbaar te ſchryven, om ſnuiftabak te neemen, zyn glas aan den mond te brengen, enz. Verſcheide Perſoonen van het Hof en uit de Stad, en alle de Leden van de Academie der Weetenſchappen *en corps* zyn ooggetuigen van deze zeldzaame en nuttige *machine* geweest. Wy zyn zelve, vervolgt de Schryver, onder die aanſchouwers geweest, en niets heeft ons meer verwonderd, dan te zien, dat deze Arm, onbuigzaam in zig zelven, alle de indrukzelen van een overblyffel eens verminkten ſchouders volgde. De Soldaat opent zyne konst-vingers met gemak, en geeft aan het ligte werktuig, dat hem voor linker arm dient, alle de beweegingen, die hy begeert. Wy hebben, ter zelfder tyd, van den zelfden werkmeester, twee zeer gemaklyke en volmaakt fraai gewerkte *inſtrumentjes* gezien, waar van het een dient, om een Pen of Potloot met eene hand te ſnyden; het ander is zodanig vervaardigd, dat iemand, die van het gebruik van eene zyner handen is beroofd, zig de nagels van de hand, die hy gebruiken kan, zelve kan afknippen; en dat met zo veel gemak, als of hy zig van de andere hand, die hem ontbreekt, bedienen konde. Men kan de order, de naauwkeurigheid en eenvoudigheid dier aartige werktuigjes niet begrypen, zonder dezelve gezien te hebben.

AAN-

AANMERKINGEN OVER TEERING-KOORTZEN, *door* DOCTOR LOBB.

Uitteerende Koortzen met Hoest worden Teering genoemd, wegens de verteering of vermagering des Lichaams, welke zy veroorzaken. In deze Teeringagtige Geſteldheden is, volgens Dr. LOBB., een daaglykſche af- en aangaande Koorts, welke in ſommige Lyders, in vierentwintig uuren eens, in anderen tweemaal, in anderen driemaal verheft. Vier dingen moeten in acht genomen worden tot herſtelling van zodanige Lyders. 1. De Koorts te weeren. 2. Het nederzakken in de Longen te beletten van de waterige vogt, welke geſtadig in dezelve neerzypert, voornaamlyk in de aanvallen van een kittelenden Hoest. Want deze waterige vogt maakt (naar maate ze de lugtpypen van de Long vervult) een korten en bezwaarlyken Adem, en wordt door vervlieging van de dunſte deelen, met de uitwaaſeming, een zeer taaye ſlym; en zo ze eenige ſcherpheid heeft, zal een verzweering in de Longen 'er een gevolg van wezen. 3. Eene ontlediging van de lugtpypen te bevorderen, door uitwerping van de taaye ſlym, welke 'er in vergaderd is. 4. Alle de Spiervezelen en Vaten te verſterken.

Nademaal in deze Ziekte geen overvloed van dierlyke vogten plaats heeft, komen hier geene Aderlaatingen of andere Ontlastmiddelen in aanmerking; en de kwaade gevolgen, welken de ondervinding hier van opgeeft, bevestigen dit. De vier voorgemelde Aanwyzingen moeten, zo veel mooglyk, voldaan worden.

I. Om de Koortzen te weeren kan men dit Middel gebruiken.

Neem *Zalpeter* een Drachme, *Cocchinelle* een halve Drachme, *Gemeen Water* een vierde van een Pint, *beste Brandewyn*, *Balſamieke Syroop* (anders *Honig* of *Suiker*) van ieder een unce. Meng dit, en laat 'er, om de twee of drie uuren, twee lepelenvol van gebruiken, zo wel in als buiten de Koorts.

Tot voedzel en drank kan men geven Melk en Appelen; Watergruel; Gerſtewater; Klimop-Thee, met Suiker of Honig zoet gemaakt, en gemengd met wat Sap van Limoenen; of een Appel gekookt in een Pint water, en een groote lepelvol Brandewyn, en als voren zoetgemaakt. Zulke drank zal

den dorst leſchen, de Koorts doen verminderen en het opgeven van Slym bevorderen.

II. Om het neerzakken van dunne vogt in de Longen, in den aanval van een kittelenden Hoest, te voorkomen, moet men een mondvol brood of beſchuit wel doen kaauwen en doorſlikken, zo lang de kittelende Hoest duurt; en zo de Lyder het niet kan doorſlikken, mag hy het uitſpuwen. Dit maakt dat de waterige vogt zich vermenge met de drooge gekaauwde voedzels, en belet dus het neervallen in de Long, verkort de aanvallen van den Hoest, bevordert de nagtrust, en beveiligt de Longen. Men kan ook tot het zelfde einde nemen een ſtuk Brood-ſuiker, natgemaakt in goede Brandewyn, en geven het den Lyder in den mond, om het doorteſlikken als het geſmolten is. Doch dit komt maar te pas by zulken, die niet wel iet droogs kaauwen kunnen.

III. Om de uitwerping van taaye Slym te bevorderen, zyn de middelen tegen de Koorts gemeld; als ook het gene tot drank voorgeſchreven is (I.) van veel dienst, en konnen te gelyk aan dit oogmerk voldoen. Men kan echter den Lyder, dikwils op een dag, een lepelvol van het volgende Mengſel, met voordeel laten gebruiken.

Neem *Honig* vier uncen, *Wyn-Azyn* een halve lepelvol, *Olyfolie* twee lepelenvol. Meng alles wel ondereen.

Hier tuſschen kan men, 's avonds en 's morgens, vyftien of twintig druppen van de Balſem *Copaiva*, met ſuiker in poeijer, of met een lepelvol water geven.

IV. Om eindelyk de Spiervezelen en Vaten te verſterken, moet men dit volgende geven.

Neem *Zalpeter* een halve Drachme, *Zout van Staal* vyftien greinen. Smelt dit in een vierde van een Pint Water; doe 'er dan by, *beste Brandewyn* twee uncen, en zo veel Brood-ſuiker, als behaaglyk is voor den ſmaak.

De Lyder moet hier van 's morgens te elf uuren, en 's middags te vyf uuren, twee lepelenvol gebruiken, en 'er telkens een kopje Salie-Thee, ook met wat ſuiker zoetgemaakt, nadrinken.

Het gebruik van de Balſem *Copaiva* moet drie of vier weeken aangehouden worden.

VER-

VERHANDELING WEGENS DE LEERE van 't MOOGLYK GROOTSTE OF MOOGLYK KLEINSTE;

Vervolg van Bladz. 482.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Aangaande de vinding van 't mooglyk kleinſte.

Vermits ook hier het zelve kan gebeuren, dat 'er meerder als een onbepaalde of veranderlyke *Quantiteit*, naar vereisch der Omſtandigheden by elk Voorſtel opgegeven, moet verondersteld worden, zoo zullen wy, in dit Hoofdſtuk, maar drie byzonderlyke Afdeelingen ſlegts gade ſlaan, en nadien in dit Geval geene *Æquatien* hooger als van de tweede *Digniteit* op eene gemakkelyke wyze, uit reden op 't einde van dit Hoofdſtuk aangehaald, konnen te pas komen, zoo volgt van zelve, dat men zich van eene gevoeglyke beknoptheid zal mogen bedienen, en egter het nodige, ter zake dienſtig zynde, bybrengen; Dies gaan wy over tot

DE EERSTE AFDEELING.

Van ſlegts eene onbekende Quantiteit.

Om ook in dit pas alle onnodige wydloopigheid te konnen vermyden, zal mede de Reden of *Proportie* der opgegeeve deelen door getallen uitgedrukt of bekend gegeven worden, ſtaande in elks believen, die na zyn eige willekeur anders en anders te nemen en te veranderen, zoo als hy by voorvallende gelegenheid zal konnen of mogen oordeelen, oorbaar te weezen; laat dan zyn het

I. VOORSTEL. „ Een zeeker Getal te ſplitſen in vier „ deelen, waarvan de drie eerſte ee„ ne Reden tot malkander hebben, als 3 „ 5 en 8, zoodanig dat de Zom hunner „ Vierkanten het mooglyk kleinſte Getal „ voortbrenge".

OPLOSSING.

men veronderſtelle voor de drie eerſte deelen
$3x, 5x$, en $8x$, dan is het vierde $B \div 16x$
en derzelver Vierkanten Zom
$B^2 \div 32Bx + 354x^2 = Minimum$

Vermits nu dit een juist Vierkant moet weezen, zoo wordt
$256 B^2$ gelyk aan $354 B^2 \div 354 Min^m$.

of: $98 B^2 = 354 Min^m$.
2/

$49 B^2 = 177 Min^m$.

Hier moet nu het *Minimum* weezen 49×177 of 8673 dan is:
$49 B^2 = 1535121$
hieruit de vierkante wortel getrokken

komt: $7 B = 1239$

dat is: $1 B = 177$; bygevolg vindt men $1x = 8$ te weezen, en de *partes* zyn

24.	40.	64.	49.
576.	1600.	4096.	2401.

hunne vierkanten Zom 8673 het mooglyk kleinſte Getal.

Wy willen dit maar ſlegts eens toetſen en naderhand de proef achterlaten, latende dan deeze deelen naar maate van hunne Reden om $\frac{1}{16}$ verminderd of vermeerderd worden
de verminderde deelen zyn dan
$23\frac{7}{16}$. $39\frac{3}{4}$. $63\frac{1}{4}$. en $50\frac{5}{8}$.

$561\frac{45}{256}$. $1560\frac{21}{256}$. $3994\frac{24}{256}$ en $2560\frac{16}{256}$ de *Quadraten*.

$8676\frac{14}{256}$ derzelver Zom.

Daarentegen zyn de vermeerderde deelen
$24\frac{1}{16}$. $40\frac{5}{16}$. $64\frac{8}{16}$. en $47\frac{1}{8}$.

$590\frac{49}{256}$. $1640\frac{25}{256}$. $4199\frac{4}{256}$. en $2246\frac{25}{256}$ de Vierkanten.

$8676\frac{14}{256}$ hunne zom als boven,

waar-

waaruit men dan gewaar wordt, dat de te vooren gevondene deelen 24, 40, 64 en 49 de regte zyn, en geene andere gevonden konnen worden.

II VOORSTEL. „ Een na believen genomen geheel Getal zoodanig in vyf deelen te verdeelen, „ dat de vier eerste gevonden worden „ eene Reden tot malkander te hebben, „ als 2, 3, 5 en 8, en de Zom hunner „ Vierkanten, het mooglyk kleinste Getal zy."

OPLOSSING.

Voor de vier eerste deelen veronderstelt

$2y$, $3y$, $5y$ en $8y$, dan is $C \div 18y$ het vyfde.

bygevolg de Zom hunner Vierkanten

$$C^2 \div 36yC + 426y^2 = Min^o.$$

dit ook een gerecht vierkant moetende zyn zoo verkrygt men

$$426C^2 \div 426M^o. = 324C^2$$

of: $102C^2 = 426M^o.$

$$6 / \quad 17C^2 = 71M^o.$$

het *Minimum* nu genomen gelyk 71×17 of 1207 dan vindt men

$$17 / \quad 17C^2 = 1207 \times 71$$

$$1C^2 = 5041. \textit{ dat is: } 1C = 71.$$

de bovengevonde Vergelyking

$$C^2 \div 36yC + 426y^2 = Min^o.$$

met 0 . 1 . 2 . 0 *gemultipliceerd*

men heeft:

$$12y / \quad 36yC = 852y^2$$

$$3C = 71y$$

dat is: $y = 3$ en $C = 71$ als boven, dan zyn de vyf deelen;

	6.	9.	15.	24.	17.
de *Quadraten:*	36.	81.	225.	576.	289.

en hunne Zom . . 1207 het mooglyk kleinste getal.

DE

DE TWEEDE AFDEELING.

Van twee veronderſtelde onbekende QUANTITEITEN.

I. VOORSTEL. „ Een na willekeur genomen Getal *in* „ vyf deelen te ſplitſen, waarvan de „ Reden van *A* tot *B* is als 2 tot 3, „ en die van *C* en *D* als 5 en 8, *invoe-* „ gen dat de Zom hunner Vierkanten „ het mooglyk kleinſte getal doe voort- „ brengen".

OPLOSSING.

Men veronderſtelle voor de vier eerſte deelen

$2y$, $3y$, $5z$ en $8z$

dan is het vyfde Deel $D \div 5y \div 13z$

en het *Quadraat* daarvan

$D^2 \div 10yD \div 26zD + 25y^2 + 130yz + 169z^2$

nog geaddeert $\quad 13y^2 \quad 89z^2$

komt: $D^2 \div 10yD \div 26zD + 38y^2 + 130yz + 258z^2 = Min^2.$

0	1	0	2	1	0	0
0	0	1	0	1	2	0

men verkrygt: $10D = 76y + 130z$ | X met 13

en $\quad 26D = 130y + 516z$ | X met 5

$130D = 988y + 1690z$

$130D = 650y + 2580z$ } afgetrokken.

blyven over: $338y = 890z$,

2/

$169y = 445z$

dies is: $y = 445$ en $z = 169$, bygevolg is $D = 5579$.

en deszelfs deelen zyn

890. 1335. 845. 1352 en 1157.

en hunne Vierkanten

1338649

1338649
1827904
714025
1782225
792100

daarom de zom 64:54903 het mooglyk kleinſte Getal.

II. VOORSTEL. „ Een zeker na believen verkoozen getal verlangt men in zes deelen verdeeld te hebben, welke twee aan twee in Reden tegens malkander ſtaan, als 1 tot 2, 2 tot 3 en 3 tot 4, zoodanig dat de Zom hunner *Quadraten* het mooglyk kleinſte Getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Voor de zes deelen veronderſtelle men

$1x$, $2x$, $2y$, $3y$, $3z$ en $4z$

dan heeft men: $E = 3x + 5y + 7z$

dat is: $x = E \div 5y \div 7z \,(3$
en $2x = 2E \div 10y \div 14z \,(3$

bygevolg zyn derzelver Vierkanten

$E^2 \div 10yE \div 14zE + 25y^2 + 70yz + 49z^2 \,(9$
$4E^2 \div 40yE \div 56zE + 100y^2 + 280yz + 196z^2 \,(9$
$+ 36y^2 \quad + 81z^2 \,(9$
$+ 81y^2 \quad + 144z^2 \,(9$

$5E^2 \div$	$50yE \div$	$70zE +$	$242y^2 +$	$350yz +$	$470z^2 \,(9 =$	$M.$
0	1	0	2	1	0	0
0	0	1	0	1	2	0

men heeft: $50E = 484y + 350z$ met 7 } *gemultipl.*
$70E = 350y + 940z$ met 5 }

zal komen: $350E = 3388y + 2450z$
$350E = 1750y + 4700z$

komt

komt: $1638y = 2250z$

$18 / \overline{91y = 125z}$

waar door men vindt $E = 1847$, bygevolg is: $x = 195$, $y = 125$ en $z = 91$.

dan zyn de zes deelen met derzelver *Quadraten*

195	.	38025	390	.	152100
250	.	62500	375	.	140625
273	.	74529	364	.	132496
718		175054	1129		425221
1129					
1847 het begeerde Getal.					

Zom 600275 het mooglyk kleinste.

DE DERDE AFDEELING.

van drie veronderstelde onbekende QUANTITEITEN:

I. VOORSTEL. „ Een ander Getal, na willekeur verkooren, te verdeelen in agt *partes*, zullende twee aan twee eene Reden tot malkander hebben, als 1 tot 2, 2 tot 3, 3 tot 4 en 4 tot 5, *invoegen* dat de Zom hunner agt Vierkanten het mooglyk kleinste Getal uitlevere".

OPLOSSING.

Laat de agt *partes* zyn

$1p$, $2p$, $2x$, $3x$, $3y$, $4y$, $4z$ en $5z$

dan verkrygt men $3p = G \div 5x \div 7y \div 9z$

dat is: $1p = G \div 5x \div 7y \div 9z$ (3

en $2p = 2g \div 10x \div 14y \div 18z$ (3

dan zyn derzelver *Quadraten*

$1G^2 \div 10xG \div 14yG \div 18zG + 25x^2 + 70xy + 90xz$

$4G^2 \div 40xG \div 56yG \div 72zG + 100x^2 + 280xy + 360xz$

$+ 117x^2$

5

$5GG \div 50xG \div 70yG \div 90zG + 242x^2 + 350xy + 450xz$

5/ $1GG \div 10xG \div 14yG \div 18zG + 48\frac{2}{5}x^2 + 70xy + 90xz$

0	1	0	0	2	1	1
0	0	1	0	0	1	0
0	0	0	1	0	0	1

$+ 49y^2 + 126yz + 81z^2$ (9
$+ 196y^2 + 504yx + 324z^2$ (9
$+ 225y^2 + 369z^2$ (9

$+ 470y^2 + 630yz + 774z^2$ (9 = *Min.*

$+ 94y^2 + 126yz + 154\frac{4}{5}z^2$ (9 = $+\frac{1}{5}$ *Min.*

0	0	0
2	1	0
0	1	2

dies worden:

$10G = 96\frac{4}{5}x + 70y + 90z$	met	7.	9.
$14G = 70x + 188y + 126z$	..	5.	
en $18G = 90x + 126y + 309\frac{3}{5}z$	..		5.

} *gemultiplic.*

komt: $70G = 677\frac{3}{5}x + 490x + 630z$
$70G = 350x + 940x + 630z$ } afgetr.

blyven: $327\frac{3}{5}x = 450y$

$\frac{18}{5}$/ $91x = 125y$

Vorders: $90G = 871\frac{1}{5}x + 630y + 810z$
$90G = 450x + 630y + 1548z$ } afgetr

blyven $421\frac{1}{5}x = 738z$

$\frac{18}{5}$/ $117x = 205z$

bygevolg is: $y = \frac{91}{125}x$ en $z = \frac{117}{205}x$
dierhalven: $x = 5125y = 3731$ en $z = 2925$
waaruit men vindt: $G = 102052$ en $p = 7995$.
zynde dan de agt *partes* en hunne *Quadraten*, als volgt,

7995.

7995	63.920.025	11193	125.283.249
15990	255.680.100	14924	222.725.776
10250	105.062.500	11700	136.890.000
15375	236.390.625	14625	213.890.625
49610	661.053.250	52442	698.789.650
52442			

1359.842.900 Zom der Vierkanten het mooglyk kleinſte.

102052 = *G* het gezochte getal.

II. VOORSTEL. „ Nog een ander Getal *H* na believen genomen, in tien deelen zoodanig te ſplitſen, dat derzelver negen eerſte deelen, drie aan drie in volgende *Proportie* ſtaan, als: 1, 2 en 3; 2, 3 en 4; 3, 4 en 5; zoo men nu de *Quadraten* deezer tien *partes* tot elkander vergaart, dat hunne Zom dan het mooglyk kleinſte Getal voortbrenge".

OPLOSSING.

Men veronderſtelle voor de negen eerſte *partes*

$1x, 2x, \frac{3}{2}x; 2y, 3y, 4y$ en $3z, 4z, 5z$

dan is het tiende deel,

$H \div 6x \div 9y \div 12z$

gequadrateerd

komt

$H^2 \div 12xH \div 18yH \div 24zH + 36x^2 + 108xy + 144xz + 81y^2 +$
$+ 14x^2$ $+ 29y^2$

$+ 216yz + 144z^2$
$+ 50z^2$

dies de Zom der Vierkanten:

$H^2 \div 12xH \div 18yH \div 24zH$	$+ 50x^2$	$+ 108xy$	$+ 144xz$	$+$
0 1 0	0	2	1	1
0 0 1	0	0	1	0
0 0 0	1	0	0	1

$+ 110$

$+ 110y^2 + 216yz + 194z^2 = Min.$

0	0	0	0
2	1	0	0
0	1	2	0

waar door men verkrygt:

$12H = 100x + 108y + 144z$	3. 2.
$18H = 108x + 220y + 216z$	2.
$24H = 144x + 216y + 388z$	1.

en wederom verkort:

$36H = 300x + 324y + 432z$ $\quad 24H = 200x + 216y + 288z$
$36H = 216x + 440y + 432z$ $\quad 24H = 144x + 216y + 388z$

aldus heeft men op 't laatſte.

$$4/\ 84x = 116y \qquad 4/\ 56x = 100z$$
$$21x = 29y \qquad 14x = 25z$$

hieruit zal men nu vinden dat

x aan 725; y aan 525 en z aan 406 gelyk moet wezen,
bygevolg is $H = 15638\frac{4}{5}$

dan zyn de tien deelen en derzelver Vierkanten de volgende:

1 x	725	525.625	2 x	1450	2.102.500
3 x	2175	4.730.625	2 y	1050	1.102.500
3 y	1575	2.480.625	4 y	2100	4.410.000
3 z	1218	1.483.524	4 z	1624	2.637.376
5 z	2030	4.120.900		$1691\frac{4}{5}$	$2.861.736\frac{1}{25}$
	7723	13.341.299		$7915\frac{4}{5}$	$13.114.112\frac{1}{25}$
	$7915\frac{4}{5}$				

$15638\frac{4}{5} = H$ het begeerde Getal.

$26.455.411\frac{1}{25}$ Zom der Vierkanten, het mooglyk kleinſte.

AANMERKING.

Wy zullen het hierby laten berusten en niet meer 'er van bybrengen; aangezien elk een, des verſtaande, dit genoegzaam uit Liefhebbery kan vervorderen; Egter dient gelet te worden op de *Æquatiën*, die in dit Hoofdſtuk ſlegts maar van de tweede *Digniteit* zyn voorgekomen; want die van de derde of vierde zouden al wat moeite vereiſchen, om het verlangde mooglyk kleinſte in *rationale* Getallen uit te kon-

nen vinden, ten waare dat men zig vergenoegen wilde, met te tragten die *per approximationem* te beſtemmen, als by voorbeeld:

„ Indien men vyf getallen begeerde gevonden te hebben, „ waarvan de vier eerſte, twee aan twee *geproportioneerd* wa„ ren, als 2 tot 3 en 3 tot 5, dat dan de Zom hunner vyf „ Teerlingen het mooglyk kleinſte Getal zou doen voort„ komen".

ofte:

„ Zoo men een zeker Getal in zes deelen wilde geſplitst „ hebben, waarvan twee aan twee in Reden tegens elkan„ der waaren, als 2 tot 3, 3 tot 4 en 4 tot 5, zoodanig „ dat de Zom deezer zes *Bi-quadraten* het mooglyk kleinſte „ Getal te voorſchyn bragte".

dan zou men wel mogen vragen, hoe de Oplosſing daarvan aan te ſtellen, dat men het verlangde uit beide Voorſtellen in *rationale* Getallen verkreeg.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Aangaande de Onzekerheid der bepaalinge van 't Mooglyk grootſte of van 't Mooglyk kleinſte.

Schoon de Schryver, uit welke deeze volgende Voorſtellen genomen zyn, dezelve bepaalt op het mooglyk kleinſte, zoo is evenwel niet voor vast te bevroeden, dat hy, voor geſchiede Oplosſing daarvan ten vollen heeft verzekerd konnen weezen, als hebbende de Proef met Getallen zulks eerst blykbaar konnen toonen, nog minder zoude men iets zeekers dienaangaande beſluiten mogen, als 'er Voorſtellen opgegeven wierden, welke door de *Algebra ſpecioſa* moesten opgelost worden, 't welk zeer gemakkelyk zoude te betoogen ſtaan, dog geene wydlopigheid beoogende, gaan wy maar over tot het

I. VOORSTEL. „ Een zeker Getal *K* is in twee deelen „ gedeeld, welke in Reden tegens el„ kander ſtaan als 3 tot 11. als men „ het kleinſte verheft tot een Teerling „ en het grootſte tot een Vierkant, „ dan levert de Zom van beiden, het „ mooglyk kleinſte Getal uit". (*)

(*) Zynde No. 383. uit PAUL HALKE.

OP-

OPLOSSING.

Men stelle voor de Deelen $x \div y$ en $K \div x + y$
dan is de Som des Teerlings en des Vierkants
$x^3 \div 3yx^2 + 3y^2x \div y^3 + K^2 \div 2xK + 2yK + x^2 \div 2xy + y^2 = Min^a.$

3	2	1	0	0	1	0	2	1	0	0
0	1	2	3	0	0	1	0	1	2	0

men verkrygt:
$3x^2 \div 6xy + 3y^2 \div 2K + 2x \div 2y = 0$
$\div 3x^2 + 6xy \div 3y^2 + 2K \div 2x + 2y = 0$ } afgetr.

$6x^2 \div 12xy + 6y^2 \div 4K + 4x \div 4y = 0$

of: $6x^2 + (4 \div 12y)x = 4K + 4y \div 6y^2$
met 6 gemult.

$2 \sqrt{2 \div 6y}$

$24K + 24y \div 36y^2$
$4 \div 24y + 36y^2$

$24K + 4$

bygevolg: $x = \sqrt{(\frac{1}{3}K + \frac{1}{9})} + 1y \div \frac{1}{3}$
Nu ſtaat
$x - y$ tot $K \div x + y$ als 3 tot 11

dat is: $11x \div 11y = 3K \div 3x + 3y$

of: $x = \frac{3}{14}K + 1y$

dienvolgens zyn nu;
$\sqrt{(\frac{1}{3}K + \frac{1}{9})} + 1y \div \frac{1}{3} = \frac{3}{14}K + y$

of: $\sqrt{(\frac{1}{3}K + \frac{1}{9})} = \frac{3}{14}K + \frac{1}{3}$
dit gequadrateerd

komt: $\frac{1}{3}K + \frac{1}{9} = \frac{9}{196}K + \frac{1}{7}K + \frac{1}{9}$

of: $\frac{2}{196}K = \frac{1}{21}K$

dat is: $1K = \frac{196}{42}$ dus zyn de twee deelen $\frac{55}{42}$ en $\frac{343}{42}$.

I. KANT.

I. AANMERKING.

Hiervan konnen als zoo veele Gevolgen aangemerkt worden drie andere Voorſtellen van denzelfden *Autheur* (†), wordende in alle driën hetzelfde verlangt, als in het boven eerſtgeopperde, dat, namentlyk de Teerling des kleinſten tot het Vierkant des grootſten deels vergaard zynde de mooglyk kleinſte Zom voortbrenge, egter met dit onderſcheid, dat 'er nog begeerd wordt

In 't eerſte. „De Zom der Vierkanten beider Deelen „tot derzelver *Product* vergaard zynde, 688 „voortbrenge".

In 't tweede. „Dat het mooglyk kleinſte Getal $6\frac{1}{3}$ maal „zoo veel zy, als het *Product* beider „Deelen.

In 't vierde. „Dat het mooglyk kleinſte Getal $15\frac{2}{17}$ „maal zoo veel voortbrenge, als het eerſt „genoemde getal".

II. VOORSTEL. „Een ander getal L is in twee deelen „geſplitst, zynde de Reden daarvan „als 1 tot 3; zoo men het kleinſte „deel Zenszenſicè *multipliceerd* en het „grootſte *Cubeert*, de twee *Producten* „*addeert*, dan komt de kleinſte zom, „die nopens andere Verdeelingen „mooglyk kan zyn". (*)

OPLOSSING.

Men veronderſtelle voor de twee deelen

$$x \div y \text{ en } A \div x + y$$

dan is de zom van het *Bi-quadraat* en den *Cubus*:

$$\begin{array}{cccccccccccc}
(x^4 & \div & 4x^3y & + & 6x^2y^2 & \div & 4xy^3 & + & y^4) & + & L^3 & \div \\
4 & & 3 & & 2 & & 1 & & 0 & & 0 & \\
0 & & 1 & & 2 & & 3 & & 4 & & 0 & \\
\end{array}$$

$$\begin{array}{cccccccccccc}
3L^2x & \div & 6Lxy & + & 3Ly^2 & \div & x^3 & + & 3x^2y & \div & 3xy^2 & + & y^3 & = & Min. \\
2 & & 1 & & 0 & & 3 & & 2 & & 1 & & 0 & & 0 \\
0 & & 1 & & 2 & & 0 & & 1 & & 2 & & 3 & & 0
\end{array}$$

men

(†) No. 406. 407 en 408.
(*) Uit PAUL HALKE No. 385.

men verkrygt:

$4x^3 \div 12x^2y + 12xy^2 \div 4y^3 \sqsupset 3L^2 \div 6Lx + 6Ly$
$\div 4x^3 + 12x^2y \div 12xy^2 + 4y^3 \sqsupset \div 3L^2 + 6Lx \div 6Ly$

of: $8x^3 \div 24x^2y + 24xy^2 \div 8y^3 \sqsupset 6L^2 \div 12Lx + 12Ly$
$+ 3x^2 \div 6xy + 3y^2$
$\div 3x^2 + 6xy \div 3y^2$

$+ 6x^2 \div 12xy + 6y^2$

dat is:

Een agtvoudige Teerling $\sqsupset$ een zesvoudig Vierkant:
ofte:

$8p^3 \sqsupset 6p^2q^2$

en: $p \sqsupset \frac{3}{4}q^2$ het eerſte deel, dus $L \div \frac{3}{4}q^2$ het tweede deel, bygevolg heeft men

$\frac{81}{256}q^6 + L^3 \div 2\frac{1}{4}L^2q^2 + 1\frac{35}{16}Lq^4 \div \frac{27}{64}q^6 \sqsupset$ *Min.*
met 8 o 2 4 6 *gemultipliceerd*

men verkrygt:

$\frac{81}{32}q^6 \sqsupset 4\frac{1}{2}L^2 \div 6\frac{3}{4}Lq^2 + \frac{81}{32}q^6$

of: $81q^6 \sqsupset 144L^2 \div 216Lq^2 + 81q^6$
hieruit de vierkante Wortel getrokken

komt: $9q^3 \sqsupset 12L \div 9q^2$

bygevolg: $1L \sqsupset \frac{3}{4}q^2 + \frac{3}{4}q^2$ de zom der twee deelen.
Nu ſtaat $\frac{3}{4}q^2$ tot $\frac{3}{4}q^2$ als 1 tot 3

dat is: $9q^2 \sqsupset 3q^2$ of: $1q \sqsupset 3$ dierhalven zyn de deelen $6\frac{3}{4}$ en $20\frac{1}{4}$ welkers Zom is het vereischte getal.

II. AANMERKING.

Hierby, konnen insgelyks als zoo veele gevolgen te pas komen, drie andere Voorſtellen van denzelfden Autheur (*), die vry wat bepaalder zyn, wordende bekend gegeeven.

In

(*) No. 386. 387 en 389.

In 't eerste. „ Voor de zom der twee deelen of voor het
„ begeerde getal $75\frac{1}{9}$".
In 't tweede. „ Voor het grootste deel $32\frac{5}{32}$".
In 't derde. „ Voor het verschil der Vierkanten deezer twee
„ deelen $608\frac{11}{32}$".

III. VOORSTEL. „ Nog verlangt men een ander getal
„ *M* in drie deelen te verdeelen, waar-
„ van de twee eerste of kleinste dee-
„ len in-Reden tegens elkander staan,
„ als 1 tot 3; zoo men nu het eerste
„ deel tot een *Bi-quadraat* verheft, het
„ tweede tot een Teerling en het der-
„ de tot een Vierkant, en die *geaddeert*
„ zynde, dat dan de Zom het kleinste
„ getal zy, welk onder alle andere
„ Verdeelingen mooglyk kan zyn(*)".

OPLOSSING.

Voor de deelen des getals *M* veronderstelle men
$x.\ y$ en $M \div x \div y$
dan verkrygt men:

$$x^4 + y^3 + M^2 \div 2xM \div 2yM + x^2 + 2xy + y^2 = Min^o.$$

4	0	0	1	0	2	1	0	0
0	3	0	0	1	0	1	2	0

aldus worden:

$$4x^3 \div 2M + 2x + 2y = 0$$
$$3y^2 \div 2M + 2x + 2y = 0$$

dat is: $4x^3 = 3y^2$ of $3x^2 b^3$

bygevolg: $x = \frac{3}{4}b^2$ en $y = \frac{3}{4}b^3$
Op 't nieuw voor de drie *partes gesupponeerd*
$\frac{3}{4}b^2.\ \frac{3}{4}b^3$ en $M \div \frac{3}{4}b^2 \div \frac{3}{4}b^3$

men heeft:

$$\frac{81}{256}b^8 + \frac{27}{64}b^9 + M^2 \div 1\tfrac{1}{2}Mb^2 \div 1\tfrac{1}{2}Mb^3 + \tfrac{9}{16}b^4 + 1\tfrac{1}{8}b^5 + \tfrac{9}{16}b^6 = Min^o.$$

8	9	0	2	3	4	5	6	0

komt: $\frac{81}{32}b^8 + \frac{243}{64}b^9 \div 3Mb^2 \div 4\frac{1}{2}Mb^3 + 2\frac{1}{4}b^4 + 5\frac{1}{8}b^5 + 3\frac{1}{8}b^6 = 0$

met

(*) Zynde No. 390, uit PAUL HALKE.

met 64 *gemultipliceerd* en door 3 b^4 gedeeld

men verkrygt:

$81\,b^7 + 54\,b^6 + 72\,b^5 + 120\,b^4 + 48\,b^3 = 96\,M\,b + 64\,M$

nog door $3\,b + 2$ gedeeld

komt: $27\,b^6 + 24\,b^5 + 24\,b^4 = 32\,M$

dat is: $\frac{27}{32}\,b^6 + \frac{3}{4}\,b^5 + \frac{3}{4}\,b^4 = M$

Vermits nu $\frac{3}{4}\,b^5$ is tot $\frac{3}{4}\,b^4$ als 1 tot 3.

zoo is $\frac{1}{4}\,b^5 = 2\frac{1}{4}\,b^4$

of: $b = 3$

dienvolgens zyn de drie deelen $6\frac{3}{4}$, $20\frac{1}{4}$, en $615\frac{3}{16}$ derzelver Zom is dan $642\frac{3}{32} = M$

III. AANMERKING.

Vier andere Voorſtellen van den zelfden Schryver PAUL HALKE, te weeten: No. 409, 411, 413 en 414 konnen hier by mede in overweeging genomen worden, als weezende zoo veele gevolgen van dit laatſte boven geopperde bykans algemeene derde Voorſtel, egter die daarby afzonderlyk gevoegde bepaaling naauwkeurig gade ſlaande. Want daar wordt nog verlangt

In 't eerſte. „ dat het getal *M* zal gelyk weezen aan „ $322\frac{26}{37}$

In 't tweede. „ Dat het *Product* der beide kleinſte deelen „ des getals *M* van het grootſte deel afge„ trokken $97\frac{227}{864}$ zal overblyven".

In 't derde. „ Dat de mooglyk kleinſte Zom nog 51 maal „ zoo groot zy, als het te ſplitſende getal, „ *dat is*: 51 *M* gelyk *Min*.

In 't vierde. „ Dat 155446925 juist het mooglyk kleinſte getal voor de zom uitleveren".

Dit zoo verre dan (*Salvo meliorum judicio*) uitgepluisd of opgehelderd hebbende, moeten wy egter tot opwakkering van Liefhebbers dier zaken nog het volgende hen ter oplosſinge voordragen.

Voor het eerſte.

„ Een zeeker getal in vyf deelen te ſplitſen, waarvan de „ vier eerſte in Reden zullen ſtaan als, 2, 3, 4, en 5, met

„ vereisch, dat het *Produkt* van vier en telkens gedeeld wor-
„ de door het Vierkant des overig zynde vyfden deels".

ofte:

Voor het tweede.

„ Indien verlangd wierde, een ander willekeurig getal
„ ook *in* vyf *partes* te verdeelen, de *proportie* van de vier eer-
„ ste gelyk als te vooren, onder voorwaarde, dat de zom
„ der *Bi-quadraten* van drie en drie teffens gedeeld worde,
„ door het *Produkt* der twee overig blyvende deelen".

Dan wordt 'er gevraagd, wat de Zom der vyf *Quotienten* in 't eerste en de Zom der tien Uitkomsten in 't tweede geval eigentlyk zoude voortbrengen of het MAXIMUM of het MINIMUM, en of wel iemand zonder voorafgedaane Uitreekening en aangestelde Proef zoude konnen aannemen, voor vast te verzeekeren, dat het dit of dat buiten tegenspraak moeste weezen.

Dog het zoude juist niet al te behaaglyk zyn, zig hier over meerder te willen uitbreiden, daarom tot een besluit maar nog dit byvoege, dat my vleie met 'er tyd de waarheid van 't hier ondergestelde in der daad te mogen gewaar worden, *quod*

OLEUM & OPERAM NON PERDIDI.

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Derde Deels, Tweede Stuk.

A.

Aarde (de) komt geduurig nader aan de Zon. 146, 147
Adder, die haare Jongen door den hals loosde. 110. verschillende gevoelens over de voortteeling der Adders, 111. proefneemingen des aangaande. 112, 113. hoe 't loozen door den hals bovengemeld te verklaaren. 113—116. ontleedkundige beschryving der deelen tot voortteeling der Adders. 114, 115
Afhangelykheid (onze) van God moet ons ter Deugdsbetragtinge beweegen. 231, 232
Alexander en Julius Cæsar met elkanderen vergeleeken. 26—31. 201—211
Algiers (de Stad) kort beschreeven. 180. haare omliggende Landsdouw. *ald.* regtsoefening. 182. Zeerovery en behandeling der Slaaven. 182, 183
——— (het Koningryk) eertyds aan verschillende Vorsten onderworpen. 175, 176. wordt thans door Deys, die ze zelven verkiezen, bestierd. 177. wordt door verscheidene Natien bewoond. 177, 178. is in drie Gouvernementen verdeeld. 179, 180. hoedanig Krygsvolk heeft. 181. hoe zeer de Dey van 't zelve afhangt. *ald.*
Arak wordt niet uit Ryst gemaakt, maar gestookt uit het sap van den Cocos-boom. 502. men kan ook uit het sap van andere boomen een dergelyk geestig vogt verzamelen. 503
Arbeidzaamheid den menschen natuurlyk. 199. hunne verpligting om die ten goede aan te wenden. 200
Arm (Konst-), waar mede men de werkzaamheden van een natuurlyken verrigten kan. 504

B.

Barbarossa, zyne wreedheid. 175, 176
Barclay (*Robert*), deszelfs verdeediging der Kwaakers gepreezen. 130
Barilha, eene Plant daar de Spanjaarden de Weedasch uithaalen. 81
Beef-Aal beschreeven. 330
Bedagtzaamheid, eene Hoofddeugd. 318. derzelver noodzaaklykheid en nut. 318, 319. waar omtrent inzonderheid werkzaam moet zyn. 320, 321
Beenderen week geworden in een leevend lichaam. 226
Beenwording der Peezen en Spieren, aanmerklyk geval deswegens. 384
Bekeering, wat daar in vereischt wordt. 281. dezelve moet evenredig zyn aan onze misdaaden. 281, 282. ons inzonderheid smert doen gevoelen van wegens onze ondankbaarheid jegens God. 283.

dezelve is een noodzaaklyke pligt. 282, 283
Bergen (hooge), aandoening der menſchen op dezelve. 497
Berouw over een zondig gedrag gaat met droefheid gepaard. 281
Betaamelykheid, wat? 83
Betica ('t verzierde) eenigermaate in *Walliſerland* te vinden. 494
Betragting der Zedenleere volgt niet altoos op de kennis. 126. ze is egter mogelyk. 127
Blanken en Zwarten. Zie *Zwarten.*
Blaasbreuken beſchreeven. 222. derzelver kentekenen. *ald.* oorzaaken. 223, 224. voorzegging. 224. geneezing. 224, 225. voorbeelden en waarneemingen des aangaande. 305—312
Bloedſpouwing (zeldzaam geval van). 382, 383
Bloemen, mannelyke en vrouwelyke. Zie *Planten.*
Bloemen, hoe in haare leevendige kleuren te bewaaren. 219, 220. nuttigheid deezer uitvindinge voor de Kruidkunde. 221
Boileau Despreaux, de oorzaak van deszelfs gemelyken en verdrietigen geest. 81, 82
Bokking, hoe toebereid en gerookt wordt. 426
Boomen van eene uitneemende grootte in *Senegal*. 326, 327
Breuken. Zie *Blaasbreuken.*
Bygeloof, deszelfs invloed uit zekére Geſchiedenis te leeren. 333—339
Byrſa, oudtyds *Carthago*, kort beſchreeven. 184

C.

Cacao-boom, waar de beſte valt. 39. berigt van deszelfs vrugt. 39, 40. hoe behandeld wordt. 40, 41. derzelver gebruik. 41, 42
Cacao-boom van Jamaica beſchreeven. 42. bereiding der vrugt. 42, 43. vermeerdering en wasdom. 43
Cæſar (Julius) en Alexander met elkanderen vergeleken. Zie *Alexander.*
Calas (*Jean*), Koopman te *Toulouſe*, deszelfs character. 333, 334. het character van deszelfs Zoon *Marc-Antoine*. 334. dien hy in zyn winkel opgehangen vindt. 335, 336. hy wordt zeer los beſchuldigd van Kindermoord. 337. en onvoorzigtig deswegens veroordeeld. 337, 338. onregtmaatigheid dier Regtspleeginge. 339
Carthago, nu *Byrſa*, kort beſchreeven. 184
Character (Nationaal) zeer moeilyk op te geeven. 446, 447
China, of de kleinheid van de voeten der Vrouwen aldaar *niet eenigzins natuurlyk* zy. 376, 377
Chyl, oorzaak van derzelver beweeging. 37, 38

D.

Dan. IX. 25, 27. verklaard. 339
Darien, deszelfs inwoonders ſchuwen het daglicht. 369, 370
Darius, van waar niet beſtand tegen Alexander. 26, 27
Darmen, derzelver wormswyze beweeging niet natuurlyk. 35—38
Deugd, wat? 84. de oorſpronglyke beteekenis van dit woord. 84, 85. waarom Gode in een eigenlyken zin niet toegeſchreeven kan worden. 86. aan te merken als eene goede geſteltenis des harten, die invloed heeft op ons ganſche ge-

gedrag. 85, 86. haar vermaak beſtendiger dan dat der Zonde, 233, 234. haar dienst in tegenheden. 234. haare beminnelykheid. 52. 's Menſchen verpligting tot derzelver betragting, en de gronden op welke die ſteunt. Zie *Zedeleer.*
Deugden, derzelver onderling verband. 316, 317
Deugdsbetragting in tyd en eeuwigheid heilzaam. 159—163 wordt door oefening gemaklyk. 164, 165. aangedrongen uit der menſchen natuurlyke geſteldheid en omſtandigheden. 191—200. 227—237. 276—279. is een brouwel van beſtendig vermaak. 405—407
Dichtſtukje aan den Schryver der *Verdedigingevan de Eer der Hollandſche Natie.* 398
Dood, deszelfs vooruitzigt moet ons ter Deugd noopen. 235, 236
Drift en, derzelver kragt. 359. hoe ſterk, zyn egter te beteugelen. 127, 359, 360. beweegredenen daar toe. 361—366
Dwerg (welgemaakte) beſchreeven. 213—215. deszelfs ingedrongenheid waarſchynlyk veroorzaakt door eene gebrekkige geſteldheid der Lyfmoeder. 215
Dwergen aan de Noordpool, en Reuzen aan de Zuidpool. 368, 416
Dybeen kan door eene uiterlyke oorzaak ontwrigt, en weder herſteld worden. 269—274

E.

Eenvoudigheid en guilhartigheid der Inwoonderen van *Walliſerland.* 498
Eeuwigheid der waereld, ſterk bewys hier tegen. 146—149
Enfail der tanden, hoe gevormd wordt. 154
Etter, hoe zich door 't lichaam verſpreiden kan. 400

F.

Fez en *Maroco* kort beſchreeven. 185—187
Fox (*George*), zyne prediking. 128, 129. aanhang. 129. wonderwerk. 130

G.

Geeſtlykheid van *Portugal*, derzelver onverantwoordelyk gedrag in de zaake van *Jean Calas.* 337
Geluk des menſchen in dit leeven, wat het zelve niet maakt. 8, 9. veelen konnen niet gelukkig zyn. 9. ja 't is bezwaarlyk een regt gelukkig menſch aan te treffen. 10. het geluk hangt voor een groot gedeelte niet van ons zelven af. 10, 11. egter konnen wy, door onze wyze van denken, iets tot ons geluk toebrengen. 11. maar weinig menſchen zyn hier toe geſchikt. 12. wat 'er ter beziftinge van dit geluk vereischt word. 12—24
Geluk (beſtendig) alleen te vinden op den weg der Deugd. 157—163
Gemeene beſt, hoe nadeelig eene buitenſpoorige Weelde voor 't zelve zy. 459—461. middelen om die te beſnoeijen. 492
Geſtrengheid by menſchen van verſtand, waar uit gemeenlyk ontſtaat. 82
Geweeten, deszelfs kragt. 196, 197. onze verpligting om naar 't zelve te hooren. 197
Gezelligheid onzer natuure noopt ons tot Menſchlievendheid. 229, 230

Gezwel

Gezwel aan den hals van een zeldzaam gevolg, beſchreeven. 63
—— in zyn eigen vlies beſlooten, in de Herſenen, beſchreeven. 44
—— (Lugt) hoe veroorzaakt wordt. 465, 466
Godloozen genieten ſlegts een wankelbaar geluk, en ontbeeren een gerusten geest. 157, 158
Godsdienst (verſcheidenheid van) verdeelt de Volkeren niet zo zeer, als wel de verſcheidenheid hunner belangen. 455
Goeree (het Eiland), het Zeewater aldaar zeer ſterk lichtende in 't duister. 329
Grootte (mogelyk). zie *Leer.*
Groot ſtirt (een Vogel) beſchreeven. 331

H.

Haat (Nationaale) behoorden alle verſtandigen tegen te gaan. 455
Haring, deszelfs geſtalte beſchreeven. 417. verder ontleed. 417—421. van waar dezelve komt, en welken loop de Haring houdt. 421—424. de Haringvisschery waar, en door welke Natien geſchiedt. 423—425. talrykheid van Haring. *ald.* hoe voor 't bederf bewaard wordt. 425, 426. deszelfs nuttigheid. 426
Hars (veerkragtige) te *Cajenne.* 385, 386
Hartstogten, derzelver kragt. 193. die wel te beſtieren is der menſchen pligt. 194, 195
Heblykheid in Deugdsbetragting vereischt. 155. maakt dezelve gemaklyk. 164, 165
Heelal (het) is niet van eeuwigheid. 146—149
Heister (*L.*), deszelfs geboorte en afkomst. 53. Academiſche Studien. 54—56. oefening der Ontleed- en Heelkunde te *Amſterdam* en elders. 56, 57. Profesſoraale bediening te *Altorf*, *Helmſtad* en hooger beroeping. 58—61. Schriften. *ald.* huwelyk en dood. 62
Held, het onderſcheid tusſchen een Held en een *Groot Man.* 25. Alexander was een Held. 26—28. Julius Cæſar een Groot Man. 29, 30
Herbergzaamheid der Inwoonderen van *Walliſerland.* 498

J.

Jaaren, derzelver lengte vermindert ſeder Eeuw eenige ſeconden. 146
—— hoe by de Jooden geteld worden. 340
Jeſus Chriſtus, wanneer gekruiſigd. 339—345
Jooden, hun character is in alle Landen niet het zelfde. 447. *Voltaire* heeft hen onvoorzigtig te algemeen beſchreeven. 448. en zyne beſchuldiging is ongegrond. *ald.* de Portugeeſche en Spaanſche Jooden zyn naauwkeurig te onderſcheiden van die van andere Natien. 449. zyn in Holland boven al van grooten dienst geweest in 't uitbreiden van den Koophandel. 450. leeven genoegzaam ſtraſloos naar de Burgerwetten. *ald.* zyn ver van gierig. 451. en voorſtanders van den roem der Natie onder welke zy woonen. *ald.* hun gedrag verdient geen minder lof dan dat van eenig ander Volk. 452. onder de Hoogduitſche Jooden zyn ook braave Lieden. *ald.* doch tegen hun gedrag is over 't algemeen meer in te brengen. *ald.* maar hunne

hunne omſtandigheden eiſchen eenige verſchooning. *ald.* en 't is eene onverſchoonlyke wreedheid hen te lasteren, daar ze niet ſlegter van gedrag zyn, dan andere Volkeren, in hunne omſtandigheden beſchouwd. 453. men behoorde de Jooden eer te pryzen dan te lasteren, of ten minſten te beklaagen, van wegens hunne aankleeving aan den ouden Godsdienst. 453—455

K.

Kamfer in de Kaneelboomen van welken dienst. 254, 256

Kaneelboomen op Ceylon, van verſcheidene ſoorten. 251—253. hoe veel jaaren moeten hebben, eer de ſchors goed is. 254. van waar de ſchors dien aangenaamen reuk en ſmaak krygt. 254, 255. hoe lang de boomen goed blyven. 255. eens geſchild zynde, groeit de ſchors niet weder aan. *ald.* hoe 'er egter ſteeds zo veel Kaneelboomen gevonden worden. *ald.* derzelver nut in de Geneeskunde. 256

Kat, beſchryving van dezelve. 188—190

Kennis, (hoedanig eene) nodig ter betragtinge der Deugd. 119—122. ook die der Openbaaringe. 123, 124.

——— van onze natuurlyke geſteldheid en omſtandigheden noodig ter betragtinge van onzen pligt. 191, 192

——— en betragting der Zedenleere gaan niet altoos t'zamen; en van waar. 126

——— zugt tot dezelve den menſchen eigen, 198. hun pligt om die op te volgen. 199

Kennis van God, (hoedanig eene) noodig ter beſtieringe van ons gedrag. 440. onze verpligting om ons dezelve eigen te maaken. 441, 442. de troostryke en deugdzaame gevolgen van dezelve. 443—445. hoe onwaardig wy ons gedraagen als we daar omtrent nalaatig zyn. 483. hoe troostloos ons 't gebrek hiervan in veele omſtandigheden moet maaken. *ald.* hoe gereed die kennis te verkrygen en te vermeerderen zy. 485

Kinderen draagen eene gelykheid aan 't geſlacht, waaruit ze gebooren zyn. 373—377 411, 412

Klanders in het Koorn zeer ſchadelyk. 31. middels tegen dezelven. 32. uitneemend dienſtig middel. 33, 34.

Kleinſte (mogelyk) zie *Leer.*

Kleuren. Brieven over het ſtelſel van *Newton*, aangaande de kleuren. 75, 106, 149

Kool (hoogſtamde) beſchreeven. 427

Koophandel (zeer openhartige) van de Caravaanen van *Salé* en van *Gademes.* 185

Koude of Verkoudheid, hoedanig eene Ziekte. 100, 101. de voornaamſte toevallen. 101—105. algemeene behoedmiddelen daar tegen. 106

Koude, ledemaaten door dezelve verſtyfd hoe te herſtellen. 267. aanmerkelyk voorbeeld hier van. 216

Kreefts-oogen, waar deeze ſteentjes in de Kreeften groeijen. 267. verkeerd denkbeeld dat ze 'er zich 's jaarlyks van ontlasten. 267. van wat gebruik

bruik ze voor de Kraften zyn. 268. hoe dezelven uit de Kraften gehaald worden. 268

Kruisdood van Christus, wanneer voorgevallen. 339—345

——— verstrekt den Christenen tot geen wettige reden om de tegenwoordige Joden te haaten. 455

Kwaakers derzelver Leer. 93—99

——— derzelver opkomst. 128—130. voortgang. 130—134. tegenwoordig verval. 135

L.

Laster in 't Godsdienstige niet minder dan Vervolging te veroordeelen. 446, 453

Leer (de) van 't Mooglyk grootste of Mooglyk kleinste ontvouwd. 346—394, 390—397, 428—438, 473—480, 507—522

Leibnitz, deszelfs gevoelen over de noodzaakelykheid niet onbestaanbaar met de Deugd. 93

Licht (het) is in zich zelve gekleurd en wit. 131

Limoensap, deszelfs kragt in 't ontbinden van steenen. 313, 314

M.

Maan (de) nadert allengskens aan de Aarde. 146, 147

——— (nieuwe) hoe vroeg zigtbaar te Jernsalem. 342, 343

Maanden, hoe by de Jooden geteld worden. — 340

Maanroom wat, en deszelfs gebruik. 286

Marocco en *Fez* kort beschreeven. 185—187

Mensch (de) moet zyne natuurlyke gesteldheid en omstandigheden kennen ter betragtinge van zynen pligt. 191, 192

Mensch (de) is een schepsel vatbaar voor gelak en ongeluk. 193. bezield met hartstogten. 193, 194. bedeeld met het vermogen der Reede. 195. begaafd met een zedelyk gevoel dat hem ter Deugd neigt. 196, 197. heeft eene zugt tot kennis. 198. bezit een werkzaamen aart. 199, 200. is een zaakwerkend weezen. 227, 228. en een gezellig schepsel. 229, 230. heeft eene zugt tot onafhangelykheid van andere menschen. 230, 231. schept vermaak in verandering. 283, 284. is aan de wisselvalligheden deezes leevens onderworpen. 234. heeft den Dood te wagten. 235. en kan zig in alle eeuwigheid volmaaken. 236, 237

Menschen van verschillende kleur en gestalte in de onderscheidene deelen der Waereld. 367—378. verscheidenheid voortgezet door de voortteeling. 373—377, 409—416

Mierenkryg beschreeven. 256—262

Mollen, onfeilbaar middel om een ruin daarvan te verjagen. 387

N.

Naarstigheid en Zuinigheid, hoe noodig voor een Gemeenebest. 459—461

Natie (het Character eener) is niet gemaaklyk te maaken. 446—447

Neger (een blanke) uit een zwarten Vader en Moeder te Parys. 408. meer voorbeelden van dien aart. 408, 409. hoe dit verschynsel te verklaaren. 409—413

Nel-

Neigingen ter deugd ons menschen natuurlyk eigen. 277. onze verpligting om die op te volgen. 278, 279
Newton, deszelfs stelsel over de kleuren tegengesprooken. zie *Kleuren*.
Niger (eene Rivier), verscheidene byzonderheden aan dezelve. 327—331
Noodzaaklykheid, (Leer der) in hoe ver niet volstrekt onbestaanbaar met de deugd. 92, 93

O.

Oesters in de Boomen aan de Rivier de *Niger*. 328
Offeranden der Jooden in deeze dagen. 454, 455
Onafhangelykheid van menschen, onze zugt tot dezelve. 230. hoe te bestieren. 230, 231
Onderzoek (zelfs), de noodzaaklykheid daar van. 280
Openbaaring, derzelver regte gebruik in 't beoefenen der Zedenleere 123, 124
Orrery, benaaming van een *Planetarium*, en de rede daarvan. 341

P.

Paarden-dans by de Inwoonders van *Senegal*. 331
Pascha der Jooden, op welken dag in viel in de jaaren 28—38. der gemeene telling. 341—344. viel in 't jaar 33 op *Krydag*, het welk ons het sterfjaar van *Christus* aanduidt. 341—344
Penn (*William*), was de zoon van den Vice-Admiraal van Engeland 131. wordt een Kwaaker. *ald.* zette de Leer der Kwaakers voort. 131, 132 verkreeg den eigendom en de oppermagt van *Pensylvanie*, en regtde aldaar. 133, 134
Phlegon, deszelfs berigt van eene Zonsverduistering, 345. of 't betrekkelyk zy tot de duisternis by 's Heilands kruisdood, en zwaarigheden daar tegen. 345
Pilatusberg in Zwitserland. 238. rede dier benaaminge. *ald.* legging. 239. een voornaam gedeelte van denzelven beschreeven. 239—250, 283—288. men vindt op denzelven veele versteende zaaken. 288. de overtogt is zeer gevaarlyk. 289. op hoedanig eene wyze dezelve verrigt wordt. 290—292. leevenswyze der bewooneren van dien Berg. 292, 293
Planten uit vreemde gewesten, hoe in haare leevendige kleuren over te brengen. 219—221
——— manlyke en vrouwlyke. 296—302. derzelver voortteeling door zaad. *ald.* dat bevrugt is. 297. derzelver teelleden. *ald.* hoe te onderscheiden. *ald.* dit door voorbeelden opgehelderd. 298, 303, en 304. en nader verklaard. 299—301
Potasch wordt verschillend bereid. 79, 80. de Moscovische is de beste. 80. doch is niet volkomen zuiver. 81
Protestanten, in Frankryk beschuldigd van hunne kinderen het leeven te benemen, zo ze tot de Katholyken overgaan. 337

R.

Rede (de), moet de heerschappy voeren over onze driften. 195
Regthandel te *Toulouse*, over de woe-

woede van 't Bygeloof. 333—339
Reuzen aan de Zuidpool, en Dwergen aan de Noordpool. 368, 416
Richardſon, zyne Zedekundige Romans ten hoogſte prys-waardig. 135—143, 165—174. van zommigen t'onregt gelaakt. 141, 142

S.

Schoonheden in Vrankryk boven al te vinden. 272, 273. haare pynigingen om zich behaaglyk voor te doen. 377
Senegal, aart en Levenswyze der Inwoonderen aldaar. 323—325. verſcheidene byzonderheden raakende die Landſtreek. 326—332
Slaaf zyner drifren afgeſchetst. 364, 365
Slangen geëerbiedigd by de Inwoonders van *Senegal*. 330
Soberheid uit verkeerde grondbeginſelen betragt. 300
Springhaanen, een voedſel van verſcheidene Volkeren in *Africa*. 328. hoe zeer ſchadelyk op de Landeryen. *ald.*
Spuitboom beſchreeven. 386
Steen in de Nieren, hoe geneezen. 312—314
Sterfjaar van Christus hoe na te gaan. 340—344
Struisvogels zeer ſterk en ſnel in 't loopen. 326. hoe de Arabieren het Vet uit dezelve vergaderen. 466

T.

Tandvleesch hoe gevormd wordt. 153, 154
Teneriffa, Visſchery aldaar. 322
Torpedo beſchreeven. 330
Tripoli een zeer gering Koningryk. 185
Tunis, oudtyds aan verſchillende Vorſten onderworpen. 183. wordt thans door Deys beſtierd. 184. die door muitzugt op den throon gezet, en 'er van gebonsd worden. *ald.* zal vroeg of laat een wingewest van *Algiers* worden. 185. koophandel. *ald.*
Tydkortingen (nutteloozen) waarom te berispen. 402
Tydverkwisters, hunne dwaasheid. 199

V.

Val, een zonderling uitwerkſel van denzelven. 428
Venſter gemaakt in den buik van een hond. 36
Verandering den mensch aangenaam. 233. beter in deugd dan in Zonde te vinden. 233, 234
Verdeediging der Jooden tegen *Voltaire*. 445
Verkoudheid, zie *Koude*.
Verkwisting nadeelig voor den Staat. 459—461
Vermaak (waar) alleen te genieten, door den deugdzaamen. 362—365. dat der Deugd beſtendiger dan dat der Zonde. 233, 234.
——.—— (zinlyk) daar aan verſlaafd te zyn is te laaken, maar deszelfs genot is niet geheel te veroordeelen, 399, 400. aanmerkingen deswegens 400—407
Verſcheidenheid van Dieren, en zo ook van Menſchen, voortgezet door de Voortteeling. 373—377, 409, 410
Veſuvius, deszelfs ligging. 65. hoogte. 66. voornaamſte vuurbraakingen. 67—71. hoe dezelven best te verklaaren. 71—74
Vetvlies zie *Weefzel*.
Vezelen, de grondſlag van 't ge-

geſtel der Dierlyke lichaamen. 378. hoe te beſchryven. *ald.* derzelver hoofdſtoffelyke deelen. 378—380. zyn van tweederleie ſoort. 381, 382
Visch (venynige), beſchreeven. 117. gevaarlyk gevolg van deszelfs aanraaking. 118. hoe te geneezen. *ald.*
Visſchery by 't Eiland *Teneriffa* 322
Vlekken (Vet en Oly-) hoe weg te neemen. 388—390
Vogel (zeldzaame) aan de Rivier *de Niger.* 331
Volmaaktheden van God te kennen, onze pligt. Zie *Kennis van God.*
Voltaire, deszelfs misſlagen in 't opmaaken van 't character der Jooden. 446—455 door hem erkend. 456
Vrankryk, deszelfs roem op ſchoonheden. 372, 373.
Vrugtbeginſel, deszelfs voortgang in Dieren en Planten van gelyken aart. 299—301
Vryaadje (*Aprilſche*). Dichtſtukje 354—358
Vryheid van den wil verſcheidenlyk begreepen. 87. de verſchillen daar over best te beſlisſen door 't inwendige gevoel. *ald.* 91, 92. bedenkingen tegen de vryheid beantwoord. 88, 89. vryheid noodzaaklyk om Deugd te konnen oefenen. 89, 90. het ſchenken dier vryheid niet ſtrydig met Gods goedheid en wysheid. 90—92
——— den menſchen eigen. 227. wordt bepaald door 't blind opvolgen, en bewaard door 't wel beſtieren onzer hartstogten. 228
——— zugt tot dezelve vermag zeer veel op den mensch. 293

W.

Waterhoofd, door konst nagebootst. 465
Waterrups (eene kleine) beſchreeven. 262—266
Walliſerland, waar gelegen. 495 gezigt op 't gebergte aldaar. 496. character der Inwoonders. 498
Weedasch, door de Spanjaarden uit eene Plant *Barilba* gehaald. 81
Weefzel (het celagtig of vakagtig) in 't menſchlyk lichaam, wat? 462 waar 't plaats heeft. 463, 464. het laat, niet tegenſtaande deszelfs uitbreiding, allerwegen de vereiſchte ruimte over 465—467. op welke wyze verſcheidene deelen van 't zelve gemeenſchap met elkander hebben. 467, 468. deszelfs nuttigheid. 469—472
Weelde of voordeelig dan verdervelyk voor een Volk zy bebetwist. 456, 457. wat men door *Weelde* in dit verſchil behoort te verſtaan. 458. eene vereiſchte bepaaling hier van beſlist dit verſchil, en toont dat de Weelde, in alle haare omſtandigheden beſchouwd, nadeelige uitwerkſels heeft voor het Gemeen. 459—461. middelen aan de hand gegeeven, om die verdervelyke Weelde in een Gemeenebest te beſnoeijen. 492
Wil des menſchen; in hoe ver vry? zie *Vryheid.*
Wit (het) is waarlyk en eigenlyk eene kleur. 106—109. ja de eenige hoofdkleur, waar uit alle andere kleuren voort-

komen. 149—151. zwaarigheden hier tegen. 151—153
Woekeraar was misschien nooit een Portugeesche Jood. 450
Wolff, deszelfs gevoelen over de noodzaaklykheid niet onbestaanbaar met de Deugd. 93

Z.

Zedekunde wat? 83. derzelver uitgebreidheid. 83—85
Zedeleer, haare Voortreffelykheid. 1, 2. 's menschen geschiktheid tot derzelver kennis. 3. zyne verpligting tot derzelver beoefening. 4—6. beweegreden tot eene nieuwe behandeling van dezelve. 6—8. op welke gronden dezelve steunt. 45. zeer verschillend begreepen. 46. overeenstemming der verschillende gronden. 47-49 algemeene grondslag. 50, 51. nuttigheid van dezelve op onderscheidene gronden aan te dringen. 51, 52. derzelver betragting niet wel aan te dringen, zonder 't bezef van Gods volmaaktheden en zyne Voorzienigheid. 121. nuttig gebruik van de Openbaaring in 't beoefenen der Zedeleere. 123, 124. derzelver aanlokkelykheid. 125, 126. met hoedanig eene gemoedsgestalte te beoefenen. *ald.* derzelver betragting mogelyk. 127
Zeewater omtrent het eiland *Goeree* zeer sterk lichtende. 329
Zelfmoordenaar onvoorzichtig voor een Martelaar verklaard, en als een Heilige geëerd. 337, 338
Zonde geeft geen bestendig vermaak. 233
Zons-verduistering door *Phlegon* gemeld, of dezelfde zy, die by 's Heillands kruisiging voorviel. 345
Zuinigheid en Naarstigheid, hoe noodig voor een Gemeenebest. 459—461
Zuiverheid des harten, waar in bestaa? 360, 361. dezelve aangepreezen. 361—366
Zwaartekragt, of werktuigkundig zy dan niet. 143—145
't Zwart is waarlyk en eigenlyk eene kleur. 75—78
Zwarten en Blanken hunne verschillende woonplaatsen op den Aardbodem. 370, 371. uit de Zwarten worden zomtyds blanke Negers gebooren. 408, 409. en die *soort* wordt voortgezet door de voortteeling. 409, 410. hoe dit te verklaaren. 411; 412. of 'er ook Zwarten uit Blanken geboo-ren worden. 413—415. Blanken hebben de kleur der Natuure, doch Zwarten zyn door afwyking der Natuure, in de voortteelinge erfelyk geworden, ontstaan. 415